שיעורים

בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

חלק א'

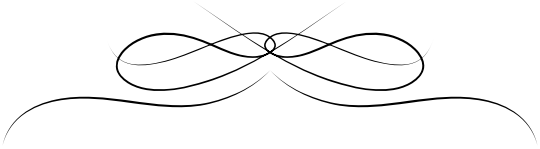

שיעורים

בפיקוח נפש והצלה

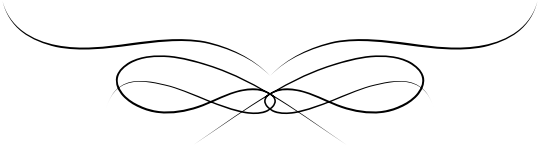

נתנאל אוירבך

חלק א'

⚜ תוכן עניינים ⚜

שיעור א: פתיחה 10

א. המשמעות הרעיונית של היתר פיקוח נפש..... 10

ב. היחס לכתות השונות..... 14

ג. מידת חסידות..... 18

שיעור ב: המקורות להיתר חילול שבת על פיקוח נפש..... 21

א. הצגת הסוגיה..... 21

ב. הצורך בלימוד מיוחד לדחיית שבת..... 23

ג. היחס ההלכתי למקורות..... 26

שיעור ג: 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה' 30

א. היחס לדרשת 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה'..... 30

ב. השלכות הלכתיות..... 32

ג. סיכום: חילול שבת על עובר והצלה רוחנית..... 42

ד. נספח: חילול שבת לקיום מצוות או רק לשמירת שבת..... 43

שיעור ד: חילול שבת להצלת אדם מחלל שבת..... 45

א. פתיחה..... 45

ב. מחלוקת רבי עקיבא איגר והבית מאיר..... 46

ג. יש לחלל שבת על מי שלא ישמור אותה..... 48

ד. אין לחלל שבת על מי שלא ישמור אותה..... 51

ה. מחלוקת הרב אוירבך והרב ולדינברג..... 52

ו. חילול שבת על 'תינוק שנשבה' בדורנו..... 54

ז. סיכום 54

שיעור ה: הותרה ודחויה..... 55

א. מקור הדין 55

ב. גדר ההיתר..... 56

ג. הבחנה בין טומאה בציבור לעניינים שונים 57

ד. סיכום..... 64

שיעור ו: שבת - הותרה או דחויה 65
א. הצגת הדיון 65
ב. דעת הראב"ד: שבת הותרה 66
ג. דעת הרשב"א: שבת דחויה 69
ד. דעת הר"ן: שבת 'דחויה', אך יש לשחוט עבורו 70
ה. פסק ההלכה 71
ו. דעת הרמב"ם 73
שיעור ז: חילול שבת לצרכים שאינם חיוניים 78
א. סוגיית קציצת ענפי תאנה 78
ב. הדלקת מדורה לחולה שיש בו סכנה 80
ג. חידושו של ה'מגיד משנה' 82
ד. דעת הרב יוסף קארו 87
ה. דעת האחרונים 88
ו. השלכות הלכתיות 89
שיעור ח: פיקוח נפש ע"י גוי 92
א. הקדמה 92
ב. 'הותרה' ו'דחויה' 93
ג. סיבות צדדיות 94
ד. חילול שבת ע"י גוי 98
ה. מחלוקת שולחן ערוך ורמ"א: כשהגוי לפנינו 102
ו. השלכה הלכתיות: נהג אמבולנס בשבת 104
ז. הבחנות שונות 105
ח. סיכום 108
שיעור ט: שינוי במלאכות פיקוח נפש 109
א. הקדמה 109
ב. המקור: יולדת 109
ג. חולה שיש בו סכנה: מחלוקת הראשונים 110
ד. מחלוקת שולחן ערוך ורמ"א 111

ה. הסבר דעת הרמ"א 114
ו. דוגמאות 116
ז. מסקנה 119
ח. סיכום 121
שיעור י: שינוי באיסורי דרבנן 122
א. מילה: היתר עשיית מלאכה מדרבנן 122
ב. חילתית: עשיית מלאכה מדרבנן בשינוי 124
ג. בין איסורי תורה לאיסורי דרבנן 126
ד. סיכום 130
שיעור יא: היערכות לפני שבת למניעת חילול שבת 131
א. הקדמה 131
ב. מחלוקת הראשונים 132
ג. תוקף חיוב היערכות: חיוב גמור / חסידות 139
ד. סיכום 141
שיעור יב: היערכות לפני שבת למניעת חילול שבת 142
א. הפלגה בספינה לדבר מצווה 142
ב. הצורך בהתנאה מראש לשביתת הספינה 144
ג. בין ספק לוודאי 145
שיעור יג: מניעת חילול שבת לפני שבת ובשבת עצמה 154
א. רחיצת תינוק בשבת אחרי המילה 154
ב. הקושי על בעל המאור 157
ג. ביאור 158
ד. השלכות מעשיות 160
שיעור יד: על מי מוטלת חובת ההצלה? 163
א. הקדמה 163
ב. דעות הפוסקים 168
ג. יסוד המחלוקת: סיבת היתר פיקוח נפש בשבת 170
ד. דעת הרב משה סופר: חיוב הצלה 172

ה. סיכום 174
שיעור טו: חילול שבת להצלת אדם שהכניס עצמו לסכנה 175
א. הקדמה 175
ב. דעת האוסרים 176
ג. בעלות האדם על גופו - אין חובת הצלה 182
ד. דעת המחייבים 183
שיעור טז: חילול שבת להצלת מחלל שבת 188
א. פיקוח נפש להצלת מחלל שבת בפרהסיא 188
ב. דרכי היתר להצלת מחלל שבת 191
שיעור יז: הקדמת מלאכה לשעת פיקוח נפש 197
א. הקדמה 197
ב. מחלוקת הנצי"ב והחפץ חיים 197
ג. השלכות 202
ד. סיכום: הקדמת מלאכה קודם שעת פיקוח נפש 208
שיעור יח: ספק פיקוח נפש - דעת הציץ אליעזר 209
א. 'אין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב' 209
ב. מסוכן-חולה לפנינו 212
ג. סכנה לפנינו וסכנה עתידית 216
ד. דברי הרב ולדינברג 219
שיעור יט: ספק פיקוח נפש - דעת הרב שלמה זלמן אוירבך 224
א. דעת הרב אוירבך 224
ב. דעת הרב ולדינברג 227
ג. שומר פתאים ה' 230
שיעור כ: שימוש ברפואה סגולית בשבת 238
א. הקדמה 238
ב. מחלוקת הראשונים 238
ג. סיכום: מחלוקת הרמב"ם והרשב"א 242
ד. ראיות ופסיקת הלכה 243

ה. חילול שבת לצורך תפילת צדיקים 246
ו. חילול שבת לצורך התייעצות עם רופא מומחה ותלמיד חכם..... 251
ז. סיכום: חילול שבת לרפואה סגולית..... 252
ח. תרופות ניסיוניות 253
שיעור כא: חזרה מהצלה - הצגת המקורות..... 255
א. הקדמה 255
ב. המקורות..... 255
ג. סוגיית הגמרא..... 259
ד. מחלוקת הראשונים 261
ה. פסיקת ההלכה..... 262
ו. סיכום..... 264
שיעור כב: חזרה מהצלה - היקף ההיתר..... 265
א. הקדמה 265
ב. היתר איסורי תורה..... 267
ג. היתר איסורי דרבנן..... 274
ד. אין להתיר אף איסורי דרבנן 277
שיעור כג: חזרה מהצלה - סייגים ומסקנות 279
א. סייגים בהיתר איסורים 279
ב. נסיעה ע"י גוי 287
ג. הצעת פתרונות..... 290
ד. סיום..... 291
שיעור כד: יישוב הדעת 293
א. צער נפשי העלול לגרום לסכנת חיים..... 293
ב. הרגעה נפשית שלא תגרום לסכנה גופנית..... 299
ג. איבוד התנהגות נורמטיבית 303
ד. סיכום..... 306
שיעור כה: יישוב הדעת - בין חולה ליולדת 307
א. 'שמא תיטרף דעתו': היתר איסורי דרבנן..... 307

ב. היתר איסורי דרבנן או אף איסורי תורה? 309
ג. דין יולדת 314
ד. בין חולה ליולדת 315
ה. גדר יישוב הדעת ביולדת 318
ו. סיכום: יישוב הדעת 321
שיעור כו: פיקוח נפש ציבורי - פתיחה 322
א. הקדמה: בין יחיד לציבור 322
ב. דוגמאות לפיקוח נפש ציבורי 323
ג. רמת הסיכון 329
שיעור כז: הביסוס ההלכתי לפיקוח נפש ציבורי 333
א. חשש פיקוח נפש ציבורי: כיבוי גחלת 333
ב. חוט חשמל קרוע 336
ג. הנאה מחשמל בשבת 338
ד. פעילות המשטרה בשבת 340
ה. שיקולי הפסיקה 344
ו. כיבוי דליקה כבסיס להיתר 345
ז. היתר המסור לגדולי הדור 347
שיעור כח: פעילות המשטרה בשבת מדין מימוש הכיבוש 348
א. הקדמה 348
ב. יסוד הביאור 348
ג. היתר חילול שבת מדין כיבוש 351
ד. הרחבת היתר עיר הסמוכה לספר 356
ה. היתר פעילות המשטרה בשבת - דין מימוש הכיבוש והשלטת הריבונות 359
שיעור כט: אחריות המדינה על אזרחיה 360
א. הקדמה 360
ב. ניסיונות למציאת מקור לאחריות 362
ג. המקור לאחריות ציבורית 363
ד. סיכום: אחריות פרטית ואחריות ציבורית 365

ה. דוגמאות 366
ו. פדיון שבויים: מדינה כחברת ביטוח 373
ז. אחריות לסיכון העם 375
שיעור ל: ניתוחי מתים ללימודי רפואה במדינת ישראל 380
א. האוסרים: 'פיקוח נפש לפנינו' 380
ב. הגדרת 'חולה לפנינו' 382
ג. הגדרת 'לפנינו' בעידן המודרני: 'רחוקים נעשו קרובים' 383
שיעור לא: צידת והריגת מזיקים בשבת 387
א. הקדמה 387
ב. הריגת מזיקים בשבת 389
ג. ביאור שיטת הרמב"ם 392
ד. בין נזק רבים לסכנת נפשות של רבים 393
ה. סיכום 395
שיעור לב: מפגעי תברואה כפיקוח נפש ציבורי 396
א. הקדמה 396
ב. מעיין של בני העיר 396
ג. ביאורים בדעת רבי יוסי 398
ד. פסיקת ההלכה 402
ה. צער רבים כפיקוח נפש 404
ו. סיום 405
שיעור לג: פיקוח נפש בממון הציבור 407
א. פדיון שבויים 408
ב. דוחק כלכלי-ציבורי כפיקוח נפש 410
ג. ממון של רבים דוחה פיקוח נפש של יחיד 413
ד. 'ממון רבים כנפשות חשוב' - הרב יוסף ענגיל 414
ה. ממון הציבור כפיקוח נפש כשיש השפעה ישירה לפיקוח נפש 417
ו. 'כל מה שכרוך בשלום הציבור, יש בו בעקיפין עניין עם פיקוח נפש' 419

שיעור לד: פיקוח נפש ציבורי ביחס למלכות..... 421
א. עבודות חקלאיות בשמיטה לפירעון מס המלך..... 421
ב. היתר איסורים ביחס למלכות..... 425
ג. סיכום: בין פיקוח נפש לחיי נפש..... 430

מידי שבת בשבתו, אחרי תפילת הבוקר, מתכנסת חבורת לימוד בנושאים למדניים-הלכתיים מגוונים, אותה אני זוכה להוביל.

בשנת תשפ״ה, עסקנו בסוגיות פיקוח נפש מהמקורות ועד להלכה ויישומה בשאלות מעשיות. השיעורים בנויים בצורה מסודרת והדרגתית, שלב אחרי שלב, כדי לבנות את הבניין לתפארת. השיעורים מיועדים לכל המעוניין ללמוד ולהעמיק בסוגיות אלו, למעבירי שיעורים בקהילה ששיעורים אלו מונחים לפניהם כשולחן ערוך, בהיר ומסודר.

בזאת אביע תודה עמוקה למשתתפים בחבורת הלימוד, על ההארות המחכימות, על השותפות וההשתתפות.

להארות: נתנאל אוירבך
noyerbach@gmail.com

שיעור א: פתיחה

א. המשמעות הרעיונית של היתר פיקוח נפש

ויקרא (יח, ה): "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֹתָם הָאָדָם וָחַי בָּהֶם".

בבלי יומא (פה ע"ב):

מניין לפיקוח נפש שדוחה את השבת... אמר רב יהודה אמר שמואל, וָחַי בָּהֶם ולא שימות בהם.

? מהי הסיבה הרעיונית לכך שפיקוח נפש דוחה את המצוות?

1. רש"י: יקרה נפש ישראל

לדעת רש"י, הסיבה לכך היא שחביבה נפשו של יהודי בעיני הקב"ה יותר מאשר קיום המצוות.
באופן זה, הסיבה לדחיית המצוות בפני פיקוח נפש נובעת מהמעמד היתר שיש לחיי האדם בערכן העצמי גם ללא קיום המצוות בהכרח.
בצורה כזו רש"י נוקט גישה של מפגש בין ערכים (חיים ומצווה) וחיי האדם 'מנצחים' את המצווה ודוחים אותה

במקרה ואומרים לו לאדם תהרוג את חבירך ואל"כ נהרוג אותך. הדין הוא שייהרג ואל יעבור.
רש"י מסביר מהי ההוה-אמינא שניתן היה לומר שהאדם יהרוג את חברו, משום 'וחי בהם ולא שימות בהם' וממילא כדי שהוא יחיה עליו להרוג את חברו.
בדבריו הוא מסביר את הכלל 'וחי בהם' משום שחביבה נפשו של יהודי יותר מהמצווה[1] -

בבלי יומא (פב ע"ב):

דההוא דאתא לקמיה דרבה אמר ליה, אמר לי מרי דוראי קטליה לפלניא, ואי לא קטילנא לך. אמר ליה, נקטלך ולא תקטול. מאי חזית דדמא דידך סומק טפי דילמא דמא דההוא גברא סומק טפי.

[1] כ"כ **רש"י** (סנהדרין עד ע"א ד"ה סברא): "דכי אמר רחמנא לעבור על המצוות משום וחי בהם, משום דיקרה בעיניו נשמה של ישראל".

רש״י (שם ד״ה מאי):

מאי חזית דדמא דידך סומק טפי - כלומר, מאי דעתיך למשרי מילתא, משום וחי בהם ולא שימות בהם, טעמו של דבר לפי שחביבה נפשן של ישראל לפני המקום יותר מן המצוות אמר הקב״ה תבטל המצווה ויחיה זה, אבל עכשיו שיש כאן ישראל נהרג והמצווה בטילה למה ייטב בעיני המקום לעבור על מצוותו, למה יהיה דמך חביב עליו יותר מדם חבירך ישראל?

<u>היחס בין חיי האדם לשמירת המצוות</u>

כאמור, רש״י מדגיש בדבריו את עליונות החיים בעצם לעומת קיום המצוות ולכן פיקוח נפש דוחה את המצוות - 'לפי שחביבה נפשן של ישראל לפני המקום יותר מן המצוות'.
כלומר, עיקר חיי האדם לקיום המצוות אך הבסיס לקיום המצוות הוא החיים בעצם.
בכך רש״י מעמת בין הדרשה 'וחי בהם ולא שימות בהם' לדרשה הנוספת אודות פיקוח נפש הדוחה שבת משום 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה', דרשה המדגישה את קיום המצוות.

<u>חיוב אדם להציל חברו</u>

לאור דברי רש״י הללו, שסברת 'וחי בהם' מורה על חביבות נפשם של ישראל ולכן אם אומרים לו לאדם לרצוח את חברו הוא אינו רשאי משום חיי נפשו של חברו, כתב הראי״ה קוק שאדם יהיה מחויב למסור את עצמו עבור הצלת חברו משום ההוראה החיובית 'וחי בהם' של חברו -

שו״ת משפט כהן (סימן קמג):

והנה מה שנראה לכבוד תורתו דזה פשוט, שגם אינו רשאי למסור את עצמו כדי להציל את חברו, ולגבי רבים חיובא ליכא והיתרא איכא, וגם מדת חסידות לדבריו, וכן עולים הדברים לפי השקפה ראשונה בדעת נוטה, אני נבוך בזה טובא בעניי.
שהרי **רש״י** הסביר לנו מילתא בטעמא... מכל זה נראה, דהאי וחי בהם אינו דבר פרטי דווקא על אותו האיש, העושה או המונע או הבא לשאול, אלא הדבר קאי בכללות על כל נפשות ישראל, וממילא נכללה בזה גם נפשו, וכשאנו באים לדון בנפש בפני נפש אין אנו מכריעים עפ״י מאי חזית.
ולפי זה לכאורה אין שום מקום לאסור למסור נפשו אפילו בשביל הצלת חברו, שדי לנו דחיובא ליכא בקום-ועשה, משום דהוא יכול לומר ג״כ מאי חזית, אבל אין לנו שום מקום לאיסור, כיון שכל האיסור אפילו לדעת הרמב״ם, שהוא מתחייב בנפשו כשמסר נפשו במקום שאינו מחויב, לכאורה צריך לומר דהוא משום דסבירא ליה, דוחי בהם אינו בא לפטור ממסירות נפש אלא לחייבו שיחיה בהם, ואם נאמר שהרמב״ם מודה ג״כ לרש״י, דוחי בהם הוא עניין כללי, א״כ מצד וחי בהם הכל הוא שווה אם בן ישראל זה יחיה או אחר.

2. רמב"ם: 'רחמים וחסד ושלום בעולם'

~ הרמב״ם מזכיר את דרשת חז״ל 'וחי בהם ולא שימות בהם' כמחייבת את האדם לא למסור את נפשו עבור המצוות, שכן לדבריו אם אדם מוסר נפשו ונהרג עבור המצוות הוא מתחייב בנפשו -

רמב״ם (הל' יסודי התורה פ״ה ה״א-ה״ב):

כל בית ישראל מצווין על קידוש השם הגדול הזה, שנאמר ונקדשתי בתוך בני ישראל, ומוזהרין שלא לחללו שנאמר ולא תחללו את שם קדשי.

כיצד, כשיעמוד עובד כוכבים ויאנוס את ישראל לעבור על אחת מכל מצוות האמורות בתורה או יהרגנו, יעבור ואל יהרג שנאמר במצוות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, וחי בהם ולא שימות בהם, ואם מת ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו.

~ <u>הטעם ל'חי בהם'</u>

» הרמב״ם מזכיר את דרשת חז״ל 'וחי בהם ולא שימות בהם' בפרק ב בהלכות שבת, לאחר שבפרק א הוא הזכיר את כללי הלכות שבת (מלאכת מחשבת ; אינו מתכוון ; אינה צריכה לגופה), דבר המורה על חשיבות העניין.[2]

» הרמב״ם מדגיש כי ההלכה בעניין פיקוח נפש איננה עוד הלכה במניין תרי״ג מצוות, אלא הלכה הקובעת את מגמת משפטי התורה בעולם: רחמים, חסד ושלום.[3]

» היחס למינים - הרמב״ם מדגיש בדבריו שהציווי 'וחי בהם' הוא בניגוד גמור לדרכם של המינים.

רמב״ם (הל' שבת פ״ב ה״ג):

כשעושים דברים האלו אין עושין אותן לא ע״י גויים ולא ע״י קטנים ולא ע״י עבדים ולא ע״י נשים כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם, אלא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם.

ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה, שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שימות בהם.

הא למדת, שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלום בעולם.

ואלו המינים שאומרים שזה חילול שבת ואסור, עליהן הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם.

---

[2] בשונה מ**השולחן ערוך** (או״ח סימן שכח-של) שהזכיר הלכות פיקוח נפש בשבת רק לאחר שדן בהלכות שבת לפרטיהן.

[3] **המגיד משנה** (הל' שבת פ״ב ה״ג) ציין שהמקור הוא דעת הרמב״ם עצמו: ״הא למדת שאין וכו' - דברי רבינו ז״ל״.

• המאירי הביא את דבריו של הרמב"ם וביאר אותם בשילוב עם דברי רש"י שמעלת נפשם וחייהם של ישראל גדולה היא ומטרת המצוות להחיות את האדם -

המאירי (חיבור התשובה, משיב נפש מאמר ב פרק י):

וכתב **הר"ם** ז"ל... הכוונה בזה שהם (=המינים) יקחו המצוות על צד שלא יחיו בהם אבל ימותו בסיבתם. ואין זה המכוון מהם אבל שהיא, ר"ל התורה, דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום.

וכבר ביארנו עניין אמרו אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם... ולהודיע שלא כיוונה התורה ברוב מצוותיה להמית האדם בהם אבל בהפך, רוצה לומר לחיותו כיום הזה חיים נצחיים, עד שמהם יחיה ולא ימות, רוצה לומר שיחיה בזה ובבא תחיה מתמדת... והמבינים ומוצאי הדעת מתוך דבריה הם יכירו היות דרכיה דרכי נועם ותורת חסד על לשונה, ושלא יחייבו מצוותיה המיתה לבני אדם, והוא אמרו כי מוצאי מצא חיים וחוטאי חומס נפשו, רוצה במילת חוטאי, החוטא בכוונתי, עד אשר לא ירד לסוף דעתי, רוצה לומר שלא יבין דרכי מצוותי, הוא חומס נפשו. אבל מוצאי, והוא היורד לסוף כוונת התורה והמצוות, עת ומשפט ידע לב חכם להתבונן כי לא אחפוץ במות המת.

אבל עיקר הכוונה להאריך חייו על צד נכון, רוצה לומר להיות כוונתו לגמול נפשו בהם, כאמרו פעלת צדיקים לחיים, והוא אמרו הנה תן לחכם ויחכם עוד הודע לצדיק ויוסף לקח, כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים.

»» <u>הסבר הרמב"ם: המצווה לא נאמרה במקום של כיליון חיים</u>

בעוד שלדברי רש"י מדובר על 'מפגש' בין ערכים, בין החיים לבין שמירת המצוות ויש ערך אחד שהוא עליון ומשמעותי, הרי שלדעת הרמב"ם לא מדובר על מפגש ועליונות ערך אחד אלא שהמצווה לא נאמרה במקום בו יש כיליון והעדר של חיי האדם.

לדבריו, מטרת המצווה היא לרומם ולקדש את האדם בחייו, וזו ההלכה של קידוש השם שאסור לו לאדם למות על קידוש השם (חוץ מג' עבירות חמורות).

ב. היחס לכתות השונות

» היחס למינים - הרמב״ם מדגיש בדבריו שהציווי ׳וחי בהם׳ הוא בניגוד גמור לדרכם של המינים -

רמב״ם (הל׳ שבת פ״ב ה״ג):

כשעושים דברים האלו אין עושין אותן לא ע״י גויים ולא ע״י קטנים ולא ע״י עבדים ולא ע״י נשים, כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם, אלא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם.

ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה, שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שימות בהם.

הא למדת, שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלום בעולם.

ואלו המינים שאומרים שזה חילול שבת ואסור, עליהן הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם.

? למי מתכוון הרמב״ם, ומה הייתה דעתם?

• **<u>התערבות האדם בהנהגת הקב״ה איתו: ׳הכל צפוי והרשות נתונה׳</u>**

~ הרב איסר זלמן מלצר מסביר שהיו כאלו שחשבו שאם הקב״ה מביא עונש לאדם אזי אסור לו לאדם למנוע את העונש. ובכך, אם אדם חולה אסור לו לדרוש ברופאים, שכן בכך הוא מונע את העונש המגיע לו מהקב״ה.

על כך אומר הרמב״ם שאין משפטי התורה נקמה-עונש לאדם, אלא אם הוא ראוי להיענש הדבר יתבצע בדרכים אחרות, אך לא מכוחן של המצוות, אשר לא באו אלא להוסיף רחמים, חסד ושלום בעולם -

אבן האזל (הל׳ שבת פ״ב ה״ג):

דברי הרמב״ם צריך ביאור.

ונראה דכוונתו, דמצינו במה דאמר הגמרא (בבא קמא פה ע״א) ורפא ירפא מכאן שניתן רשות לרופא לרפאות, דלא נימא רחמנא מחי ואיהו מסי א״כ אפשר דהחולי בא לשם עונש וא״כ היה אפשר לומר דאסור לחלל עליו את השבת לרפאותו ויהיה השבת סיוע ועזר להעונש שענש ה׳ להאדם בעבור חטאיו.

ולזה אמר, הא למדת שאי-אפשר שיהיו משפטי התורה עזר וסיוע להעונשין אפילו אם האדם מחוייב בהם, ולשון נקמה הוא עונש.

~ הרב יששכר תמר ממשיך ברעיון זה, ולדבריו מדובר על הקראים שסברו שאם יש חולי בשבת זהו רצון ה' ואין למנוע אותו ולנסות לשנות את רצון ה'.
אולם, הרמב"ם שולל גישה זו משום ש'הכל צפוי והרשות נתונה', ויש לו לאדם בחירה חופשית לפעול בעולם[4] -

עלי תמר (יומא פ"ח ה"ה ד"ה מנין):

> ובבבלי, וחי בהם ולא שימות בהם. הפסוק המלא הוא ושמרתם את חוקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ולא שימות בהם, דכתיב ביה ונשמרתם מאד לנפשותיכם.
> ולשון **הרמב"ם** בפ"ב מהלכות שבת... ואלה האפיקורסים (הקראים) שאומרים שזהו חילול שבת אסור, עליהם הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם, עכ"ל. וזהו הטעם שפיקוח נפש דוחה הכל, וכתיב ביה ונשמרתם מאד.
> וכנראה שדעת האפיקורסים הייתה שהחולה יש לו לקבל עליו למות אחרי שהם חולים בשבת הרי כן הוא רצון ה' וחוק התורה, ברם זייפו התורה ורצון ה' בזה וכמו שכתב הרמב"ם.

~ כאמור, הרב יששכר תמר רמז לכך שהרמב"ם בא לשלול את דעת האפיקורסים-הקראים שהיו בימיו שאמרו שאין לחלל שבת על חולי.[5]

הרב אברהם הלוי היה ראש רבני מצריים והוא נשאל האם מותר לחלל שבת עבור יילוד קראית.
לדבריו, אין לחלל שבת לשם כך משום שהם עצמם סוברים שאסור לחלל שבת כלל ומשתמשים ביהודים שיהיו עבורם 'גוי של שבת' -

שו"ת גינת ורדים (או"ח כלל ג סימן א):

> נשאלתי אם מותר למיילדת ישראלית שתיילד צדוקית בשבת...
> מה גם שיש חילול וזלזול גדול בדבר, דהצדוקים אין להם דין פיקוח נפש וקסברי שיעשה אדם המצוות אע"פ שימות בהם ואינם מחללין את התורה בשביל פיקוח נפש, ולכן כשיארע להם שתהיה אישה מהן מקשה לילד ביום השבת אינם קוראין למיילדות שלהם כדי שלא תחללנה את השבת והם קוראות את הישראלית שתיילד את הצדוקית בעבור שהישראלית מחללת את השבת בעבור פיקוח נפש היולדת.

---

[4] ראו: **רמב"ם** (פיהמ"ש אבות פ"ג מט"ו): "הכל צפוי - אחר כך אמר ולא תחשוב שבהיותו יתעלה יודע הפעולות, יתחייב ההכרח, ושיהיה האדם כפוי על פעולה מן הפעולות. אין הדבר כן, אלא כל אדם בוחר במה שיעשהו, והוא אומרו והרשות נתונה, רצונו לומר: רשות כל אדם נתונה לו". הרמב"ם מפנה לדבריו בשמונה פרקים, הפרק השמיני.
[5] **שו"ת ציץ אליעזר** (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ב): "וכוונת הרמב"ם בכתבו ואלו האפיקורסים שאומרים שזה חילול שבת ואסור נראה ברור דהוא כלפי הקראים המכחישים ברשעותם בדרשות החכמים ומחזיקים בדעה משובשת שאסור לחלל שבת אפילו עבור פיקוח נפש. וכך ראיתי אח"כ גם בספר שו"ת גינת ורדים הספרדי... שמבאר נמי דלכפיהם מכוונים דברי רמב"ם אלה".

ודבר זה למדנוהו מתוך דברי **הרמב"ם**... דפירש להך דרשה כאשר יעשה אותם האדם וחי בהם ומסיק עלה, וז"ל:

> הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלום בעולם ואלו האפיקורוסין שאומרים שזה חילול שבת ואסור, עליהם הכתוב אומר גם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם, ע"כ.

וכוונתו מבוארת שעל הצדוקים הוא אומר שסוברים שאין פיקוח נפש דוחה את השבת, גם אני בחרתי ופקדתי מהם ועד היום לא זזו מטעותם והלעיגו עלינו שאנו מחללים את השבת, וכפי זה קשה הדבר רע ומר שהם יפרשו מלחלל את השבת כפי דעתם ויזלזלו בנו שאנחנו נחלל את השבת בעבור הצלת נשותיהם. גם טעם איבה אין כאן, דאדרבה תלונותינו ואיבתינו תהיה עליהם שהם מכשילים אותנו לחלל את השבת וכ"כ קלים ונבזים אנחנו בעיניהם.

- **<u>היחס לכתות השונות</u>**

~ <u>בית דין של חשמונאי: פיקוח נפש במלחמה בשבת</u>[6]

בימי הבית השני היו כיתות שונות שסברו שערך שמירת השבת הוא ערך עליון ומקודש שלא ניתן להפר אותו גם במחיר של חיי האדם

הרב שלמה גורן ('המלחמה בשבת לאור המקורות', תורת השבת והמועד עמוד 105-36)[7]:

> תקופה שניה בהיסטוריה היהודית, בה התעוררה בצורה חריפה ביותר בעיית ההתגוננות והלחימה בשבת, הייתה תקופת החשמונאים. ממנה אפשר ללמוד עד כמה הייתה השבת חמורה בעיניהם ולא ראו מקום להקלה באיסורי שבת גם לצורך פיקוח נפש, עד שאסרו גם אמצעי התגוננות להצלת חיי אדם מסכנה...
>
> ב**ספר חשמונאים** (א, ב) מסופר:
>
> > ויקומו פתאום להתגולל עליהם ביום השבת. ויאמרו להם, עד אנה מאנתם לשמוע בקול המלך קומו נא וצאו מזה ועשו את מצוותיו וישבתם בטח. ויענו ויאמרו, לא נצא כי את דבר המלך לא נעשה ואת השבת לא נחלל. ויגשו אל המערכה ויערכו כלי מלחמה לקראתם. והאנשים אשר בקרבה לא הרימו את ידיהם לירות אבן או לסכור את פיה. ויאמרו אליהם, נמותה הפעם בניקיון כפנו והשמים והארץ עדים בנו כי בזדון תהרגונו, ויפלו עליהם ביום השבת ויהרגו כל אשר במערה וימותו הם ונשיהם וטפם ומקניהם, ויהיו המתים כאלף איש.
>
> וב**ספר חשמונאים** (ב פ"ו י"ט) ג"כ מוצאים תיאור קצר ושונה של המאורע הזה...
>
> ויהיו אנשים אשר התחבאו במערות סביבות העיר לעשות את השבת. ויודע הדבר לפוליפוס וישרוף אותם באש, ויתאפקו מעמוד על נפשם כי יראו לחלל את השבת.

---

[6] במסגרת שיעור זה לא נדון במחלוקת בין הרב גורן לרב נריה אודות היתר לחימה בשבת.
[7] ראו גם בדבריו בספרו **משיב מלחמה** (ח"א עמוד מא).

לעומת הגישה הזו שרווחה, חידוש בית-דין של חשמונאי את ההיתר להילחם בשבת משום פיקוח נפש -

זאת פרשת הגבורה וזהו תיאור הנופלים על קדושת השבת, וממנה אנו למדים תופעה מוזרה כי בתחילה לא רק שלא הייתה ההלכה בידיהם שמלחמה דוחה שבת, אלא סברו לכאורה שגם פיקוח נפש אינו דוחה שבת, שהרי אין לך פיקוח נפש יותר מלסכור את פי המערה בכדי להתגונן מפני המרצחים, ואע"פ כן לא התירו את זאת בתחילה, על אף שהיו אלה כהנים יודעי תורה וצדיקי עולם. ורק לאחר האסון הגדול הזה בו נפלו כאלף איש קבעו את ההלכה:

> ומתתיהו ורעיו שמעו את הדבר ותצר להם מאד: ויאמרו איש אל אחיו אם עשה נעשה כאשר עשו אחינו לבלתי התייצב לפני הגויים בעד נפשנו ותורתנו עוד מעט והשמידונו: ויועצו כולם ביום ההוא לאמור אם הלחם ילחמו אויבינו בנו ביום השבת ויצאנו לקראתם ועמדנו על נפשנו ולא נמות כמות אחינו במערות...

כתוצאה מפסק הלכה זה אנו מוצאים מקרה שני במלחמות החשמונאים, שהחליטו להילחם בשבת בגלל מצבם הטופוגרפי המיוחד, שלא יכלו להתחמק מן האויב, ולכן החליטו להתקיפו בטרם יבוא האויב עליהם.

ב**ספר חשמונאים** (א פ"ט) לאחר המכה שהיכו יונתן ושמעון במשתתפים בחתונת בני ימברי מסופר שם:

> וישמע בכחידס ויסע לקראתם ויבוא בחיל גדול על שפת הירדן ביום השבת.
> ויאמר יונתן אל אנשיו לאמר, קומו ונלחמה בעד נפשנו כי לא כתמול שלשום היום הזה. הנה האויב מפנים ומאחור, ומי הירדן מקצה מזה ויערות ובצאות מקצה מזה ומקום לנוס אין... ויהי כי החלו להילחם... ויפלו מאנשי בכחידס ביום ההוא כאלף איש.

ברור אפוא שזה היה בשבת, ולכן לאחר שנוכחו לראות שאין להם אפשרות לנוס החליטו לא רק להתגונן פסיבית, אלא להקדים ולהתקיף את האויב מיוזמתם, והרגו בהם כאלף איש. נראה אפוא, כי מאז שהתירו את ההגנה על הנפש בשבת, התירו גם התקפה לשם הגנה, לאחר שצפויה סכנת התקפה מצד האויב.

ברית דמשק (יא, 16-18) - אין לחלל את השבת כדי להוציא אדם שנפל לבור:

> וכל נפש אדם אשר תיפול אל מקום מים ואל מקוה אל יעלה איש בסולם, וחבל, וכלי.

ג. מידת חסידות

• הרמב״ם מקדים ומציין שהיתר חילול שבת לצורך פיקוח נפש הוא דבר בסיסי שיש להזדרז בו לעשות אותו ע״י גדולי ישראל.
נראה שהתחסדות יתירה בשמירה על 'ערך השבת' או המצוות על-חשבון חיי האדם הינה חסידות שוטה, ולכן הרמב״ם מציין שיש לעשות את 'חילול השבת' בצורות אלו שיוכח שלא מדובר על חילול שבת אלא על ערך החיים -

רמב״ם (הל' שבת פ״ב ה״ג):
כשעושים דברים האלו אין עושין אותן לא ע״י גויים ולא ע״י קטנים ולא ע״י עבדים ולא ע״י נשים, כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם, אלא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם.
ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה, שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שימות בהם.

בבלי שבת (קכא ע״ב):
תני תנא קמיה דרבא בר רב הונא: ההורג נחשים ועקרבים בשבת אין רוח חסידים נוחה הימנו. אמר לו, ואותן חסידים אין רוח חכמים נוחה מהם.

? מי היו חסידים אלו?

! הרב ירמיהו לעוו (1811-1874) מבאר את דברי הרמב״ם הללו כהמשך ישיר של הנושא הקודם בו עסקנו, הכתות שמיאנו בחילול שבת גם במחיר הריגתם. לדבריו, מדובר על חסידות שוטה -

דברי ירמיהו (הל' שבת פ״ב ה״ג):
ומה שכתב רבינו ואלו האפיקורסים וכו', ונראה דרבינו כיון להאי דאיתא ב**מסכת שבת** (קכא ע״ב) ההורג נחשים וכו' אין רוח חסידים נוחה הימנו ואותן חסידים אין רוח חכמים נוחה מהם עיין שם.
ונראה שהיו אותן חסידים ההולכים בשיטת האומרים אין פיקוח נפש דוחה שבת וכנראה מאלו שלא היו רוצים ללחום במלחמה נגד אויבים בשבת מכת איסיים שקראו רז״ל במסכת סוטה חסיד שוטה.

• **<u>שלילת החסידות השוטה</u>**

הפוסקים טרחו לשלול גישה זו שהגדירו חסידות שוטה, בה אנשים לא היו מוכנים "לחלל שבת" עבור פיקוח נפש[8]

~ **רמב"ן** (מלחמות ה', סנהדרין יח ע"א מדפי הרי"ף):

ולא שמענו מידת חסידות לחולה של סכנה שלא יחללו עליו את השבת, אלא המזרז משובח והמונע עצמו מתחייב בנפשו.[9]

~ **שו"ת הרדב"ז** (ח"ג סימן תמד):

שאלת ממני על מה שכתבו בשם ריב"א ז"ל[10] כי חלה חוליו אשר מת בו וחל יום הכיפורים באותן הימים ואמרו לו הרופאים אם לא תאכל ודאי תמות, ואם תאכל שמא תחיה והוא ז"ל אמר ברי ושמא ברי עדיף ולא רצה לאכול ומת, תנצב"ה.

ורצית לדעת דעתי אם יפה עשה אם לא?

תשובה: לגבי הדין אין ראוי ללמוד ממנו כלל, דהא קיימא לן ספק ספיקא של פיקוח נפש דוחה את השבת ואת יום הכיפורים ואפילו לחיי שעה חוששין כל שכן לספק שמא ימות שמא יחיה ואפילו לספק שבת אחרת... לפיכך אין ראוי ללמוד ממנו, כי אפשר דריב"א ז"ל הרגיש בעצמו דאפילו שיאכל ימות דלב יודע מרת נפשו והיינו דקאמר ברי ושמא ברי עדיף כלומר הברי שלי עדיף משמא שלכם ולפיכך לא רצה לאכול.

וכבר נשאלתי על כיוצא בזה פעם אחרת והעליתי דאין זו מידת חסידות.

~ **בית יהודה** (עייאש, יו"ד סימן שלו סעיף א):

נתנה תורה רשות לרופא וכו' - דע, דעניין בקשת הרופא לרפאת הוא דבר מוכרח ויש לו עיקר מן התורה וכמעט שיש חיוב חזק על החולה והקרובים לחזר על הרופא המובהק ולחזר אחר הסממנין המועילין לרפואת אותו חולי וכל המתעצל ומתרשל בדבר זה ולא יחוש על הרפואה בדרך טבע אלא יסמוך על דרך נס לומר שהקב"ה ישלח דברו וירפאהו בחינם אין

---

[8] **מאירי** (חיבור התשובה, משיב נפש מאמר ב פרק י): "וכל מי שמתחסד בענינים אלו ומוסר עצמו למיתה מפני כך הרי הוא מכלל שופכי דמים".

[9] ראו: **רמב"ן** (תורת האדם, שער המיחוש עניין הסכנה ד"ה ולא מבעיא): "וכי חולה שיש בו סכנה ואמרו בקיאים לחלל עליו את השבת מידת חסידות היא לו שימנע עצמו מלחלל, אינו אלא שופך דמים כדאמרן (ירושלמי פ"ח ה"ה) הזריז משובח והנשאל מגונה והשואל שופך דמים, וכל-שכן המונע עצמו שמתחייב בנפשו"; דברי הרמב"ן הובאו **בר"ן** (יומא ג ע"ב מדפי הרי"ף ד"ה חוץ מע"ז).

[10] יתכן והכוונה לריב"א הנמנה על בעלי התוספות, ולשיטתם רשאי אדם להחמיר על עצמו ולמסור את נפשו, כדברי **התוספות** (עבודה זרה כז ע"ב ד"ה יכול): "אם רצה להחמיר על עצמו אפילו בשאר מצוות רשאי". בניגוד לדעת **הרמב"ם** (הל' יסודי התורה פ"ה ה"ד) הסובר "כל מי שנאמר בו יעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו".

ראו: **שו"ת יחוה דעת** (ח"א סימן סא): "ודע שאע"פ שהתוספות... סוברים שאף שבשאר עבירות הלכה פסוקה היא שיעבור ואל ייהרג, מכל מקום אם רוצה להחמיר על עצמו רשאי... אולם נראה שזהו דווקא במקום שיש קידוש השם למסור נפשו על קיום מצוותיו, כשבאים להעבירו על דתו, אבל חולה בוודאי שאינו רשאי להחמיר על עצמו והרי זה מתחייב בנפשו. וכן מבואר חילוק זה בתשובת הרדב"ז (ח"ד סימן סז), שאפילו לדברי התוספות שחולקים על הרמב"ם וסוברים שמי שהיה דינו שיעבור ואל ייהרג, ונהרג ולא עבר הרי זה משובח, מודים בחולה שיש בו סכנה שמונע חילול שבת ויום הכפורים עבורו שהוא חסיד שוטה, וה' את דמו יבקש מידו, שהתורה אמרה וחי בהם ולא שימות בהם. ורק בעניין קידוש השם סבירא להם שרשאי למסור עצמו למיתה לבל יעבירוהו על דתו יתברך".

זה אלא מן המתמיהין ודעת שוטים היא זו וקרוב הוא להיות פושע בעצמו ועתיד ליחן את הדין.

דכמו שצריך האדם לשמור עצמו מהחום ומהקור וממקרי העולם המתהווים בכל שעה וזה שאינו שומר עצמו ונסמך על דבר זה והתברך בלבבו לאמר אם ה' אינו גוזר לבוא על האדם לא תאונה אליו רעה דהוא חסיד שוטה, דכבר אמרו רז"ל הכל בידי שמים חוץ מצינים פחים, כן הוא הדין בענייני הרפואות שהשי"ת מסר העולם להתנהג כפי הטבע וסם פלוני מרפה חולי פלוני. וכן כמה וכמה עשבים ושורשי האילנות, וכמה מיני שרפין ועלין המיוחדים לכמה דברים, שאין להם מספר יש מהם תועלתם בדרך טבע ויש מהם תועלתם בדרך סגולה ויש מהם ע"י עירוב דבר זו בחברו וכמה הרכבות נעשין כמו התרייאקה והרי כמה רפואות הועתקו בתלמוד.

~ **שו"ת יחוה דעת** (ח"א סימן סא):

שאלה: חולה שרופאים מומחים אומרים שאם יתענה ביום הכיפורים קיים חשש שיכבד חוליו ויבוא לידי סכנה, והחולה רוצה להתחסד ולהחמיר על עצמו, ולהתענות ביום הכיפורים, ואומר שהוא בוטח בה' שיציל אותו מסכנה, האם מותר מצד ההלכה להרשות לו להתענות, או לא?...

חולה שהרופא אומר שאם יתענה ביום הכיפורים יש חשש ספק סכנה לחייו, חייב לציית לדבריו ולאכול ביום הכיפורים, שספק פיקוח נפש דוחה מצוות עינוי של יום הכיפורים. ואם החולה מחמיר על עצמו ומתענה, לא רק שאינו נוהג מדת חסידות, אלא אדרבה ענוש ייענש בידי שמים על כך. ומצווה להסביר הדברים לחולה בטוב טעם ודעת על ידי רבנים בעלי השפעה ושב ורפא לו.

שיעור ב: המקורות להיתר חילול שבת על פיקוח נפש

הגמרא מביאה את השאלה העקרונית מה המקור להיתר 'לחלל שבת' על פיקוח נפש.
הובאו בגמרא 7 תשובות לשאלה זו, אך ההכרעה היא כפי הדעה האחרונה.
בדברים הבאים נבחן את הצורך במציאת מקור לדין כ"כ פשוט (לאור מה שלמדנו בשיעור הקודם על היחס בין פיקוח נפש לקיום המצוות), וכן את השפעת המקורות שנדחו על ההלכה

א. הצגת הסוגיה

בבלי יומא (פה ע"א-ע"ב):

וכבר היה רבי ישמעאל ורבי עקיבא ורבי אלעזר בן עזריה מהלכין בדרך, ולוי הסדר ורבי ישמעאל בנו של רבי אלעזר בן עזריה מהלכין אחריהן. נשאלה שאלה זו בפניהם: מניין לפיקוח נפש שדוחה את השבת?

נענה רבי ישמעאל ואמר: אם במחתרת ימצא הגנב. ומה זה, שספק על ממון בא ספק על נפשות בא, ושפיכות דמים מטמא את הארץ וגורם לשכינה שתסתלק מישראל ניתן להצילו בנפשו, קל וחומר לפיקוח נפש שדוחה את השבת.

נענה רבי עקיבא ואמר: וכי יזיד איש על רעהו וגו' מעם מזבחי תקחנו למות, מעם מזבחי ולא מעל מזבחי. ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא להמית, אבל להחיות אפילו מעל מזבחי. ומה זה, שספק יש ממש בדבריו ספק אין ממש בדבריו, ועבודה דוחה שבת, קל וחומר לפיקוח נפש שדוחה את השבת.

נענה רבי אלעזר ואמר: ומה מילה, שהיא אחד ממאתים וארבעים ושמונה איברים שבאדם דוחה את השבת, קל וחומר לכל גופו שדוחה את השבת.

רבי יוסי ברבי יהודה אומר: את שבתתי תשמרו. יכול לכל? תלמוד לומר אך חלק.

רבי יונתן בן יוסף אומר: כי קודש היא לכם, היא מסורה בידכם ולא אתם מסורים בידה

רבי שמעון בן מנסיא אומר: ושמרו בני ישראל את השבת. אמרה תורה חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה.[1]

---

[1] **שבט מיהודה** (עמוד סב-סג): "והלשון תמוה קצת שמדייק אמרה תורה חלל עליו שבת אחת, ובאמת אין חשבון זה נזכר בתורה כלל ואנו דנים זה מעצמנו שכדאי לחלל פעם אחת או שבת אחת בשביל שמירה שלאחר כך. וכן מה שמביא הקרא דפרשת כי-תשא ולא מביא מעשרת הדברות שנאמר בהן שמור את יום השבת, חלל עליו שבת אחת וגו', צריך ביאור. ונראה לעניות דעתי לומר, כי חז"ל דקדקו כאן בלשון הכתוב שאומר ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדורותם ברית עולם, כי הכוונה היא שבני ישראל קיבלו עליהם את חובת השמירה על הנכס היקר של שבת קודש שיישאר נחלת בני ישראל לדורות כברית עולם, ונעשו שומרים על זה. ויש כאן הוספה על מה שנאמר שמור את יום השבת לקדשו, דקאי על כל אחד ואחד לשמור שלא יחלל הוא את השבת, אבל חיובי שמירה של הכלל על עניין השבת ילפינן מקרא זה. והן מצינו דין מיוחד גבי שמירה שלא רק כי השומר חייב לשמור על החפץ שהפקידו אצלו, אלא שיש לו זכות מיוחדת גם למכור את החפץ ולהוציאו מרשות הבעלים לגמרי אם סכנת הפסד נשקפת לבעל הבית לאבד את הכל. ודבר זה מפורש במשנה בבא מציעא... כי המפקיד פירות אצל חברו והם אבודים סבירא ליה לרבן שמעון בן גמליאל עושה להן תקנה ומוכרן בבית דין, ובגמרא מפרש כי אם הנזק הוא יותר מכדי חסרונן לכו"ע מוכרן בבית דין... ולכאורה צריך עיון, האיך מועילה מכירתו של השומר על חפץ שאינו שלו. אולם מצינו דין זה מפורש גבי השבת אבידה, דילפינן מקרא דוהשבות לו כי כל דבר שאוכל ואינו עושה ימכר... ילפינן מזה לכל מקום דגם כשאין השומר צריך להוציא הוצאות מיוחדות על החפץ ונשקף לו הפסד גדול, הרשות ביד השומר למכרו. וזהו אחד מדיני השמירה, דכמו שהוא

אמר רב יהודה אמר שמואל: אי הואי התם הוה אמינא: דידי עדיפא מדידהו, וחי בהם ולא שימות בהם. אמר רבא: לכולהו אית להו פירכא, בר מדשמואל דלית ליה פרכא.

? הקשיים

? מדוע צריך לחפש מקור על כך שפיקוח נפש דוחה שבת, הרי ערך חיי היהודי הוא ערך עליון, כפי שהתבאר בשיעור הקודם -

רש"י (יומא פב ע"ב ד"ה מאי):

משום וחי בהם ולא שימות בהם, טעמו של דבר לפי שחביבה נפשן של ישראל לפני המקום יותר מן המצוות, אמר הקב"ה תבטל המצווה ויחיה זה.

? מדוע שאלה זו נשאלה דווקא ביחס לשבת, 'מניין לפיקוח נפש שדוחה את השבת', ולא נשאלה בצורה כללית על כל המצוות כולן, הרי למדנו מכבר ב**בבלי יומא** (פב ע"א):

אין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש, חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים.

וכפי שציין **הרמב"ם** (הל' יסודי התורה פ"ה ה"ב):

כשיעמוד עובד כוכבים ויאנוס את ישראל לעבור על אחת מכל מצוות האמורות בתורה או יהרגנו, יעבור ואל יהרג שנאמר במצוות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, וחי בהם ולא שימות בהם.

חייב לשמור מנזק כן יכול למכור כדי שלא יפסיד יותר. ולעניות דעתי נראה לומר דכמו דאמרינן גבי שמירה כל המפקיד על דעת אישתו ובניו הוא מפקיד, כן גם יש להם הזכות למכור כשזה נפסד, ואילו בשאר בני אדם מצינו דין השבת אבידה כשנפסד הכל והוא לוקח זה לשמירה להשיבו אל בעליו אבל אם ירצה אחד למכור את תבואתו של חברו בשדה כשירד על זה גשם ויש הפסד וכדומה ואינו עושה שום מעשה אחר של שמירה אלא מכירה בלבד, נראה לענ"ד דלא מהני... ועפ"י מה שביארנו נבין דרשת חז"ל שהבינו כי גם בשמירה זו שנתחייבו בני ישראל לשמור על האוצר הנחמד ששבת שמו, שיישאר נחלת ישראל תמיד, ישנם שני העניינים האלה כי כמו שמחויבים לשמור שלא יחולל, כן יש להם הזכות לחלל שבת אחת כשיש תועלת לשבת עצמה מפני שישמור שבתות הרבה כזכות שיש לכל שומר להוציא החפץ מרשות הבעלים כשזהו לתועלתו".

ב. הצורך בלימוד מיוחד לדחיית שבת

לעיל שאלנו מדוע צריך היה להביא מקורות שונים לדין זה ששבת נדחית בפני חיי האדם החשובים. בדברי הפרשנים מצאנו שתי גישות - האחת טוענת שאכן לא היה צורך בכך והדבר פשוט מסברה, והשנייה סוברת שללא המקורות השונים לא היינו יודעים שניתן לדחות את השבת החמורה בפני חיי האדם

1. פשוט מסברה

לדעה זו, אכן פשוט היה מסברה שפיקוח נפש דוחה את השבת. אך מכל-מקום היה צורך במקורות שונים
דווקא משום שישנן עבירות שעליהן נדרש למסור את הנפש, היה צורך במקור שיתחום עניין זה, ויקבע שמסירות נפש נדרשת רק בג׳ עבירות חמורות

תוספות הרא״ש (סנהדרין עד ע״ב ד״ה בן נח):

> דודאי מסברא בלא קרא אינו מחוייב למסור עצמו, ולא איצטריך קרא דוחי בהם אלא כי היכי דלא נילף שאר מצוות מרוצח ונערה המאורשה דאפילו בצנעה יהרג ואל יעבור.[2]

? אם אכן הדין היה פשוט מסברה מדוע א״כ הגמרא טורחת ומביאה 7 הסברים שונים לדין זה?

2. יתרונה של השבת

~ הרב יחזקאל לנדא מסביר את המיאון של התנאים לומר את המקור הפשוט של שמואל ׳וחי בהם׳ והם נדרשים ל׳קל וחומר׳. לדבריו, יש יתרון לשבת על-פני חיי האדם משום שדין זה ׳וחי בהם׳ נאמר רק ביחס למצוות שהצטוו בסיני, אך הציווי על שבת קדם לסיני ולא ייאמר לגביה דין ׳וחי בהם׳.[3] לכן היה ראוי לומר שפיקוח נפש לא ידחה שבת, והיה צריך לימודים שונים עבור כך -

צל״ח (יומא פה ע״ב):

> ולכאורה יפלא למה שבקו כולהו תנאי מקרא מפורש וחי בהם ונדחקו מק״ו.
> ונראה משום דקרא כתיב בפרשת אחרי מות ושמרתם את חוקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם אני ה׳.

---

[2] כ״כ **תוספות** (סנהדרין עד ע״ב ד״ה בן נח).

[3] דברים אלו, שאין דין ׳וחי בהם׳ על מה שהצטוו לפני מתן תורה, כ״כ **רבי אליהו מזרחי** (שמות ד, כו) ביחס לטענתו של משה רבינו שנמנע למול את בנו, כפי המובא ב**נדרים** (לא ע״ב): ״אמר רבי, ח״ו שמשה רבינו נתרשל מן המילה, אלא כך אמר אמול ואצא סכנה היא, שנאמר ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים״. והקשה הרא״ם: ״איך הותר לעבור על מצוות עשה דמילה משום סכנה, והלא עדיין לא ניתנה התורה דכתיב וחי בהם ולא שימות בהם״. היינו, אמנם קיום המצוות נדחה בפני פיקוח נפש שנאמר וָחַי בָּהֶם׳ ולא שימות בהם, אך כלל זה שייך רק לאחר שניתנה התורה, וכאן עוד לא ניתנה תורה והיה לו למשה למול את בנו גם במקום של סכנה. יש שכתבו ליישב שגם לפני מתן תורה היה פשוט מסברה שאין למסור הנפש עבור מצוות, ראו: **מהרש״א** (חידושי אגדות, נדרים לא ע״ב); **פרשת דרכים** (דרוש ב) עפ״י דברי **תוספות** (סנהדרין עד ע״ב ד״ה בן).

ולפי זה יש לומר, דכולהו תנאי דילפי פיקוח נפש דוחה שבת מק״ו וממאנים בדרשא שהביא שמואל, דסבירי להו דמוחי בהם אין ללמוד רק מצוות שנתן להם בסיני שניתן להם רק בתנאי וחי בהם, אבל שבת שנתן להם במרה קודם שנאמר וחי בהם, יש לומר דשבת אינו נדחה מפני פיקוח נפש. ואף ששבת נשנית בסיני, מכל-מקום אזהרת שבת שנאמר במרה לא היה בו תנאי, ולכך ילפי מקל-וחומר ומסברא דאינו מחויב לאבד חייו בשביל קיום המצווה, וכמו כן גבי שבת.

~ לדעת הרב אליעזר יהודה ולדינברג, יש חומרה יתרה של שבת שיתכן והיא שוות-ערך לג׳ עבירות חמורות שאין דוחים אותה בפני פיקוח נפש, זאת משום שהמחלל שבת כעובד עבודה זרה שהיא מג׳ עבירות החמורות עליהן נאמר ״יהרג ואל יעבור״ -

שו״ת ציץ אליעזר (ח״ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק א אות ב):

ולפענ״ד נראה לפרש דמשום הכי נשאלה השאלה רק בנוגע לשבת, משום דהנה... מבואר דמומר לחלל שבת הרי הוא כמומר לכל התורה כולה... ולכן בהיות שהמחלל שבת דינו כעובד עבודה זרה על כן אילו לא היה לנו לימוד מיוחד דפיקוח נפש דוחה שבת היה הדין נותן שנדמה דין עבירה לחלל שבת כדין עבירה לעבוד עבודה זרה, וכשם שבשם יהרג ואל יעבור כך גם לעניין עבירה לחלל שבת דינא הכי והוינן אמרין גם דכשם שאין מתרפאין בעבודה זרה אפילו במקום סכנה ופיקוח נפש... כך לעניין שבת כן דאין מתרפאין ע״י חילול שבת אפילו במקום סכנה ופיקוח נפש.

3. ההקשר ההיסטורי

ניתן להציע ביאור שונה העונה לשאלת ייחודיותו של פיקוח נפש בשבת, ועל ריבוי המקורות שהובאו לשם כך. הטענה היא שמדובר על הקשר היסטורי ביחס לכתות השונות בימי הבית השני שטענו שאין פיקוח נפש דוחה שבת. לצורך כך נשאלה השאלה דווקא ביחס לשבת וטרחו התנאים והביאו שלל מקורות כדי לאשרר את הטענה שפיקוח נפש דוחה שבת להוציא מטענת הכתות

בבלי יומא (פה ע״א-ע״ב):

וכבר היה רבי ישמעאל ורבי עקיבא ורבי אלעזר בן עזריה מהלכין בדרך, ולוי הסדר[4] ורבי ישמעאל בנו של רבי אלעזר בן עזריה מהלכין אחריהן.
נשאלה שאלה זו בפניהם: מניין לפיקוח נפש שדוחה את השבת?

[4] **רש״י** (יומא פה ע״א ד״ה ולוי): ״ולוי הסדר - לא פורש לי מהו״; **בן יהוידע** (שם): ״נראה לי מלאכתו הייתה כמו רב דהוה פסיק סדרא קמיה דרבי לקמן בסוף מכלתין״; **יעב״ץ** (שם): ״סודר שמועות החכמים״.

! בדברי הערוך מצאנו גרסה שונה ויתכן ויש לה היבט היסטורי -

הערוך (ערך סרד):
לוי הסרד, פירש גאון יש אומרים שהיה עושה בגדי סרד לפיכך נקרא סרד, או שהיה עושה כלי שרד כגון המצודות.

קובץ שמעתין (גיליון 139 עמוד 89):
שרד מלשון הישרדות כגון המצודות, היינו מומחה בבניין בונקרים וכדומה הנצרכים לעת קרב... העולה מכך שמדובר בשאלה מעשית מימי המרידות ברומאים בין המרד הגדול למרד בר כוכבא. וניתן להציע שהשאלה הופנתה מקרב המורדים שנסתפקו בהיתר המלחמה בשבת.

לדעת הרש"ש, השאלה נשאלה לפני לוי הסדר ויתכן לפי הנ"ל שפנו שאליו משום עיסוקו -

רש"ש (יומא פה ע"א ד"ה שם נשאלה):
נשאלה שאלה זו בפניהם - נראה דרצונו לומר בפני לוי הסדר ורבי ישמעאל בנו של רבי אלעזר בן עזריה, אך הם לא ענו דבר בפני רבותיהם, דאי לא תימה הכי למה הוזכרו.

» לחז"ל ברור היה שפיקוח נפש דוחה שבת, אך הם ביקשו להציע הוכחות ודרשות כנגד כיתות הבית השני, ולכלול בהן את מלוא המחלוקת ביחס לפעולות הדוחות שבת.

הרב איסר יהודה אונטרמן (שבט מיהודה, ח"ג שער א סימן ע):
והנה מעצם הדין היה צריך להיות החומר שבתורה לשמור את השבת מכל מלאכה דומה לחומר האיסור שבעבודה זרה גלוי עריות ושפיכות דמים אשר עליהם מצווים כי יהרג ואל יעבור, ואינם נדחים מפני פיקוח נפשות, שהרי השבת היא אבן פינה בחומת היהדות והעונש על חילול שבת הוא כמו על עבודה זרה ממש.
ואמנם כתוב בספרי דברי הימים כי בחיילות החשמונאים היו יהודים שלא רצו להילחם בשבת ונכנסו למערה לשבות גם כשהאויבים הקיפום ושרפום באש, הם חשבו לתומם שגם על שמירת השבת נאמר יהרג ואל יעבור, ולא ידעו כי ההלכה אינה כן.
ולכן מצינו כי גדולי התנאים חיפשו למצוא יסוד להדין כי פיקוח נפש דוחה שבת.

ג. היחס ההלכתי למקורות

1. עבודת הקורבנות ומילה בשבת: שבת 'הותרה'

בבלי יומא (פה ע״א-ע״ב):

נענה רבי עקיבא ואמר: וכי יזיד איש על רעהו וגו׳ מעם מזבחי תקחנו למות, מעם מזבחי ולא מעל מזבחי. ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא להמית, אבל להחיות אפילו מעל מזבחי. ומה זה, שספק יש ממש בדבריו ספק אין ממש בדבריו, ועבודה דוחה שבת, קל וחומר לפיקוח נפש שדוחה את השבת.

נענה רבי אלעזר ואמר: ומה מילה, שהיא אחד ממאתים וארבעים ושמונה איברים שבאדם דוחה את השבת, קל וחומר לכל גופו שדוחה את השבת.

ביחס לשאלה היסודית -

האם היתר ׳חילול שבת׳ לצורך פיקוח נפש הוא בגדר ׳הותרה או דחויה׳, היינו עד כמה יש לטרוח ולהתאמץ כדי להימנע מהקרבת קורבן בטומאה או מעשיית פעולה אסורה לצורך פיקוח נפש, עוד נדון בהמשך, אך לעת עתה ניתן לראות במקורות השונים סוג של הכרעה בשאלה זו

התשב״ץ דן בשאלה האם יש לשחוט בהמה טהורה עבור חולה, שכן השבת ׳הותרה׳, או שמא יש להאכילו בשר נבילה משום שאיסור נבילה קל מהאיסור לחלל את השבת בשחיטה, ובכך שבת היא ׳דחויה׳ בפני פיקוח נפש.[5]

לדבריו, מהמקורות בסוגיה שלפנינו יש להוכיח ששבת ׳הותרה׳ בפני פיקוח נפש ויש וניתן לשחוט עבור החולה את הבהמה.

ההוכחה שלו היא מכך שעבודת המקדש ובריתת מילה בשבת הותרו לגמרי בפני שבת -

שו״ת התשב״ץ (ח״ג סימן לז):

וכיון דלעניין עבודה אסיק תלמודא דהותרה שבת, הוא הדין לעניין פיקוח נפש, דהא בתלמוד פרק יום הכיפורים יליף רבי עקיבא דפיקוח נפש דוחה שבת ממה שאמרה התורה מעם מזבחי תקחנו למות... אם כן פיקוח נפש חמיר טפי מעבודה, ואי לעניין עבודה אמרינן דהותרה, כל שכן לעניין פיקוח נפש...

וכן נמי יש להוכיח כן מדברי רבי אלעזר בן עזריה שם, שלמד פיקוח נפש ממילה, ונראה ודאי דשבת הותר למילה דלאו דחויה בלבד...

ולפי זה אם עניין נבלה וחילול שבת תלוי במחלוקת זו של שבת אם הותרה או אם דחויה, הדבר פשוט שמחללין שבת ואין מאכילין אותו נבלה.

---

[5] שאלה זו הובאה ב**רא״ש** (יומא פרק ח סימן יד) בשם הראב״ד, וכתב הרא״ש בשם מהר״ם מרוטנבורג ששבת הותרה; **שו״ת הרשב״א** (ח״א סימן תרפט): ״ולי נראה, שהכל תלוי במחלוקת אם נאמר שבת דחויה או נאמר שבת הותרה אצל חולה״. ראו עוד בנושא זה בהרחבה בשיעור ו - ׳שבת הותרה ודחויה׳.

2. דרשות חלוקות בשאלת 'הותרה' או 'דחויה'

בניגוד לתשב״ץ, החתם סופר דווקא סבור שמילה בשבת היא 'דחויה'.
לדעתו, חלק מהמקורות מורים על כך ששבת 'הותרה' וחלקם מורים ששבת 'דחויה'.
לדוגמה, הדרשה 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה' עניינה ששבת 'הותרה', אך הלימוד העיקרי 'וחי בהם' והלימוד ממילה בשבת מורים ששבת 'דחויה' בלבד.
כאן מבחין החתם סופר בין דחיית שבת (הותרה) לבין דחיית כל המצוות (דחויה), וא״כ הוא שואל מדוע מסיימת הגמרא באמירה שהמקור 'וחי בהם' הוא עדיף, הרי צריכים את כל הלימודים, אלו העוסקים בדחיית המצוות ואלו העוסקים בדחיית השבת -

שו״ת חתם סופר (או״ח סימן פה):

> ובעניין פיקוח נפש סבירא ליה למהר״ם מרוטנבורג שבראי״ש דכל המצוות דחויים ושבת הותרה, דהוה ליה שבת לעניין פיקוח נפש כיום טוב לעניין אוכל נפש.
> והטעם לכאורה, דדחיית כל התורה נפקא מוחי בהם ואינו אלא דחיה, ובשבת יתר עליהן קרא ושמרו בני ישראל את השבת לומר דהותרה.
> אלא לפי זה תרווייהו צריכי, וצריך עיון ביומא טבא חדא פלפולא חריפתא וכו', הא תרווייהו צריכי... עוד יש לעיין דבעי למילף פיקוח נפש ממילה, ומילה דחויה ולא הותרה.

3. ברית מילה בשבת: היתר חילול שבת לספק פיקוח נפש עתידי

• הלימוד שפיקוח נפש דוחה שבת מהיתר מילה בשבת מוסבר ע״י רבינו חננאל בצורה כזו שיש חיוב מיתה-כרת בהעדר מילה, וכאשר מלים את התינוק בשבת ביום השמיני אזי מצילים אותו ממיתה, ואם כך יש להתיר כל חילול שבת לצורך הצלת כל הנפש -

רבינו חננאל (יומא פה ע״ב):

> מצאנו שהמל התינוק מצילו מן המיתה מאליעזר בנו של משה רבינו שנא' ויהי בדרך במלון ויפגשהו ה' ויבקש המיתו. ויבקש המיתו לתינוק מפני שנתעצלה אמו ולא מלה אותו וכיון שהרגישה מלה אותו וקראתו חתן דמים. והצילו מן המיתה שנאמר וירף ממנו, פירוש וירף חולי המוות מאתו מן התינוק. אז אמרה חתן דמים אתה לי בדמי המילה.
> ואמרינן תו למולו ואפילו בשבת כדי לפדותו מן המיתה, וכתיב וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה מלמד שהקטן נתפש בעון האב והגדול בעון עצמו ושניהם בחיוב מיתה. זה טעם של רבי אלעזר בן עזריה.

» בימי מלחמת השחרור, נשאל הרב יצחק הרצוג האם מותר לבנות גדר ביטחון לשכונה מחשש שמא הפורעים יבואו? מדובר על ספק פיקוח נפש עתידי שאינו לפנינו עתה.
הרב הרצוג הביא את המקור מדין מילה בשבת, ממנו יש ללמוד שההיתר למול בשבת ולא לדחות את המילה לאחר שבת ובכך גם לא יהיה חיוב כרת, נובע מחשש עתידי שמא לא ימולו אותו גם לאחר שבת -

שו"ת היכל יצחק (או"ח סימן לא):

שאלה: בימי מלחמת השחרור, בשנת תש"ח, בקשו להקים גדר בטחון מסביב לשכונת קרית שמואל בעיר טבריא, מחשש התנפלות הערבים על שכונה זו, אם מותר במקרה זה, להמשיך בעבודה גם בשבת...

ואולם יש להבין, שבגמרא אמרו שלכולהו אית להו פירכא לבר מדשמואל, והיינו שמא ודאי הותר, אבל לא ספק. ולכאורה הרי גם במילה אין זו אלא ספק פיקוח נפש, שאם יחיה עד מחר ונמול אותו אין שום חשש של סכנת כרת, אעפ"י שלשמא ימות חיישינן, אבל אין זה אלא ספק, ועוד שאם לא תתיר התורה למול משום שבת, שוב לא יהא כאן כרת, כמובן, ולמה התירה משום כרת, לא תתיר ולא יהא עניין של כרת.

וצריך לומר, שחששה שמא לא ימול גם מחר בתשיעי, אבל בקטן הרי באמת אין כאן חיוב כרת, שהאב אינו חייב כרת, אלא זוהי מצווה שבביטולה יש מציאות של כרת, והיינו בגדול. ודן רבי אליעזר מזה עד היכן כוחו של פיקוח נפש מגיע, שהתורה התירה למול בשבת, מפני שבביטול מצווה זו יש מציאות של כרת.[6]

4. 'היא מסורה בידכם': ההיבט הערכי בפיקוח נפש

הדרשה הנוספת המתירה חילול שבת במציאות של פיקוח נפש, ששבת מסורה ביד ישראל וניתן לעבור עליה במציאות של פיקוח נפש, מלמדת על ערך חיי האדם שלצורך חייו ניתן לחלל שבת

בבלי יומא (פה ע"ב):

רבי יונתן בן יוסף אומר: כי קודש היא לכם, היא מסורה בידכם ולא אתם מסורים בידה.
רבי שמעון בן מנסיא אומר: ושמרו בני ישראל את השבת. אמרה תורה חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה.

[6] מובא גם בדבריו ב**פסקים וכתבים** (ח"א סימן מה, עמוד קצה ואילך).

משך חכמה (שמות לא, יד):

ושמרתם את השבת כי קודש היא לכם, מחלליה מות יומת, כי כל העושה בה מלאכה ונכרתה הנפש ההיא... פשטא דקרא נראה דאמר דלא יהיה לפלא, הלא השבת גופיה נדחית מפני פיקוח נפש אחת מישראל, והרי היא קלה אף מפני ספק פיקוח נפשו של אדם, ומי שעובר על השבת נהרג ונסקל.

אכן באמת, קדושת השבת נדחית מפני נפשו של ישראל, כי אם אין ישראל ליכא שבת בעולם, ומי יעידו על שביתות השם ממעשיו ועל קדמותו בעולם?!

אכן, אם הישראל לא שמר את השבת הוא גרוע ונבזה אף מן הבהמה, ונסקל, וזה כפרתו, כי גם אם אינו נסקל נפשו נכרתת מן הקשר האמיץ אשר קשורה כנסת ישראל בה' ובתורתו, ומיתתו טובה גדולה לו...

וזה שאמר ושמרתם את השבת כי קודש היא לכם, היינו שהיא נתונה לכם ואתה העיקר והיא הטפילה לכם... ועושין כל צרכיהם בחולי שיש בו סכנה בשבת, כי אם אין ישראל מי המה המקדשים אותה. ואף על פי כן מחלליה מות יומת, כי המחללה הוא נטפל ממעלתו וחילל ברית קודש שהיה בינו ובין השם, כי כל העושה בה מלאכה ונכרתה הנפש ההיא מקרב עמה, אם כן הוא לאו בר קיימא הוא ומיתתו טובה גדולה לו...

ולכן שבת לחולה הוא כחול לכל דבר שהוא כדי שיתקדש שמו יתברך על ידי ישראל הם המקדישים הם המעריצים שמו יתברך ומודיעים העולם קדמותו והשגחתו והמציאו הנבראים במכוון.

• **<u>ערכים שונים</u>**

ניתן לראות הבדל מהותי בין שתי הדרשות, כאשר הדיון הוא האם חיי האדם הם מעל הכל ואפילו מעל מצוות שמירת השבת, או שמא ערך השבת גדול והיתר חילולה הוא רק משום קיומה העתידי

בבלי יומא (פה ע"ב):

רבי יונתן בן יוסף אומר: כי קודש היא לכם, היא מסורה בידכם ולא אתם מסורים בידה.

ערך חיי האדם גדול מערכה של השבת

רבי שמעון בן מנסיא אומר: ושמרו בני ישראל את השבת. אמרה תורה חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה.

ערך השבת גדול יותר, והסיבה לחילולה רק משום קיומה העתידי

שיעור ג: 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה'

א. היחס לדרשת 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה'

בבלי יומא (פה ע״א-ע״ב):

וכבר היה רבי ישמעאל ורבי עקיבא ורבי אלעזר בן עזריה מהלכין בדרך, ולוי הסדר ורבי ישמעאל בנו של רבי אלעזר בן עזריה מהלכין אחריהן. נשאלה שאלה זו בפניהם: מניין לפיקוח נפש שדוחה את השבת?...

רבי שמעון בן מנסיא אומר: ושמרו בני ישראל את השבת. אמרה תורה חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה.

רש״י (יומא פה ע״ב ד״ה ושמרו):

ושמרו בני ישראל את השבת - כדי לעשות שבתות אחרות, יזהרו בשבת זו בקיום שמירת שבתות הרבה.

~ ממשיכה הגמרא ומסיימת, שיש לצדד במקור הלימוד שהביא שמואל, 'וחי בהם ולא שימות בהם', וזאת משום שהוא כולל גם חילול שבת בספק פיקוח נפש -

בבלי יומא (פה ע״ב):

אמר רב יהודה אמר שמואל: אי הואי התם הוה אמינא: דידי עדיפא מדידהו, וחי בהם ולא שימות בהם. אמר רבא: לכולהו אית להו פירכא, בר מדשמואל דלית ליה פרכא...

ואשכחן ודאי, ספק מנא לן? וכולהו אשכחן ודאי, ספק מנא לן?

ודשמואל ודאי לית ליה פירכא.

אמר רבינא ואיתימא רב נחמן בר יצחק: טבא חדא פלפלתא חריפא ממלא צנא דקרי.

~ **רי״ף** (יומא ה ע״א מדפי הרי״ף):

ומנא לן דפיקוח נפש דחי שבת?

אמר רבי יהודה אמר שמואל אמר קרא, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שימות בהם.

מבואר א״כ שנפסקה ההלכה שהמקור לפיקוח נפש הדוחה שבת הוא מדברי שמואל ׳וחי בה ולא שימות בהם׳, כפי שפסק הרי״ף, אך מכל-מקום מצאנו שדרשה זו הובאה ללא עוררין בתלמוד ויש לה גם השלכות הלכתיות[1]

• **<u>חילול שבת עבור תינוק חי לעומת אדם מת</u>**

הגמרא ערכה הבחנה בין חילול שבת עבור תינוק בן יומו חי לאי-חילול שבת עבור דוד המלך שנפטר. המקור להבחנה זו הוא מדרשת הגמרא ׳יחלל עליו שבת אחד כדי שישמור שבתות הרבה׳, וזה שייך דווקא באדם חי ואפילו תינוק בן יומו לעומת אדם נפטר -

בבלי שבת (קנא ע״ב):

תניא, רבן שמעון בן גמליאל אומר: תינוק בן יומו חי - מחללין עליו את השבת, דוד מלך ישראל מת - אין מחללין עליו את השבת.

תינוק בן יומו חי מחללין עליו את השבת - אמרה תורה, חלל עליו שבת אחד כדי שישמור שבתות הרבה. דוד מלך ישראל מת אין מחללין עליו - כיון שמת אדם, בטל מן המצוות. והיינו דאמר רבי יוחנן: במתים חופשי, כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצוות.

• **<u>סמכות בית-דין לעקור מצווה מהתורה בהוראת שעה</u>**

הרמב״ם ממחיש את הדין שבי״ד יכול לעקור מצווה מהתורה בהוראת שעה דרך דרשת הגמרא ׳יחלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה׳ כדוגמה לסמכות בי״ד לעקור מצווה מהתורה כדי לשמור על התורה כולה -

רמב״ם (הל׳ ממרים פ״ב ה״ד):

ויש לבית דין לעקור אף דברים אלו לפי שעה אף על פי שהוא קטן מן הראשונים שלא יהו גזרות אלו חמורין מדברי תורה עצמה, שאפילו דברי תורה יש לכל בית דין לעקרו הוראת שעה.

כיצד, בית דין שראו לחזק הדת ולעשות סייג כדי שלא יעברו העם על דברי תורה, מכין ועונשין שלא כדין אבל אין קובעין הדבר לדורות ואומרים שהלכה כך הוא, וכן אם ראו לפי שעה לבטל מצוות עשה או לעבור על מצוות לא תעשה כדי להחזיר רבים לדת או להציל רבים מישראל מלהיכשל בדברים אחרים עושין לפי מה שצריכה השעה, כשם שהרופא חותך ידו או רגלו של זה כדי שיחיה כולו, כך בית דין מורים בזמן מן הזמנים לעבור על קצת מצוות לפי שעה כדי שיתקיימו כולם, כדרך שאמרו חכמים הראשונים חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה.

---

[1] ראו: **שו״ת שבט הלוי** (ח״ג סימן לז אות א): ״ויש לדקדק אם למסקנא דקאמר דכולהו אית להו פירכא נשאר גם דושמרו וכו׳ כדי שישמור שבתות הרבה או סמכינן בעיקרו על הא דשמואל דוחי בהם וגו׳ ונפקא מינה רבתא לדינא״.

ב. השלכות הלכתיות

כאמור, למרות שנאמר בגמרא שלדרשה זו 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה' יש 'פירכא', מכל-מקום הפוסקים הביאו דרשה זו כשיקול הלכתי

1. חילול שבת להצלת עובר

בדברי המשנה מבואר שאם יש אישה בהריון שאינה חשה בטוב ביום הכיפורים ומחמת כך מסתכנת, יש היתר להאכילה מפני פיקוח נפש -

משנה יומא (פ"ח מ"ה): "עוברה שהריחה, מאכילין אותה עד שתשיב נפשה".

? כאמור, הדיון הוא אודות פיקוח נפש של האישה עצמה, אך מה יהיה הדין כאשר ברור שהאישה המעוברת אינה בסכנה אך נשקפת סכנה ממשית לחייו של העובר - האם גם זה בכלל פיקוח נפש המתיר חילול שבת או אכילה ביום הכיפורים?[2]

! הרמב"ן מביא את דברי 'הלכות גדולות'[3] הסובר שאם העובר בסכנה והאמא אינה בסכנה, יש להאכיל את האמא עבור הצלת העובר.
הרמב"ן הקשה על כך, מדוע א"כ כאשר העובר מסכן את האמא בלידה ניתן להרוג אותו עבור הצלתה משום שאינו 'נפש'?
הרמב"ן מסביר בדעתו שאמנם עובר אינו בכלל 'נפש' ולכן אם האמא מסתכנת בלידה בגלל העובר ניתן להרוג אותו להצלתה, אך לגבי חילול שבת יש להסתמך על הדרשה 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה' ולחלל עליו שבת[4] -

---

[2] ראו: **פרי מגדים** (או"ח סימן שכח משבצות זהב ס"ק א): "ויש לספק, עובר אי מחללין עליו שבת באין סכנה לאם". ולא הביא מדברי הראשונים שיובאו להלן; **שבט מיהודה** (הוצאת מוסד הרב קוק, שער ראשון עמוד ט).
[3] **הלכות גדולות** (סימן יג - הלכות יום הכיפורים עמוד קפח ד"ה והיכא דאיכא).
[4] דין זה והבחנה זו הובאו גם ב**רמב"ן** (נדה מד ע"ב): "לעניין לידה דבר ברור הוא שאינו בכלל נפש אדם עד שיוולד כדאמרינן, ולאו קושיא היא התם אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שיקיים שבתות הרבה, וההיא דאמרינן במסכת שבת (קנא ע"ב) תינוק בן יום אחד חי מחללין עליו את השבת, לאו לאפוקי עובר אלא גוזמא היא כדי לומר דוד מלך ישראל מת אין מחללין עליו את השבת". פסק זה של בעל הלכות גדולות והרמב"ן הובא ב**ריטב"א** (נדה מד ע"ב ד"ה ודכתיב); **רא"ש** (יומא פ"ח סימן יג): "וכתב הרמב"ן ז"ל, משמע מתוך דברי בעל הלכות דמשום סכנת וולד לחודיה מחללין אפילו ליכא למיחש לדידה". אמנם הרא"ש מסיים, שלמעשה אין כל נפק"מ הלכתית-מעשית משום שגם אלו החולקים וסוברים שעובר אינו נפש יודו שיש לחלל עליו שבת משום אם הוא בסכנה גם האמא המעוברת בסכנה: "ולא ידעתי מה צורך לכל אלו הדקדוקים, דלא משכחת סכנת עובר בלא סכנת עוברה ולא סכנת עוברה בלא סכנת עובר, דהמפלת בחזקת הסכנה היא, וכן פירש רש"י דאם אינה אוכלת שניהם מסוכנים"; **ר"ן** (יומא ג ע"ב מדפי הרי"ף ד"ה וכתוב בהלכות גדולות); **בית יוסף** (או"ח סימן תריז ד"ה ומ"ש ואם לא), אך בדבריו בשולחן ערוך השמיט דין זה. אך ראו את לשון **הטור** (או"ח סימן תריז): "עוברה שהריחה מאכל ואם לא יתנו לה ממנו תסתכן היא או הוולד", מלשונו 'או הוולד' משמע כדברי בה"ג והרמב"ן; כן פסקו: **ביאור הלכה** (סימן של סעיף ז ד"ה או ספק); **שמירת שבת כהלכתה** (פרק לו סעיף ב), שמחללין שבת לצורך הצלת עובר אף פחות מארבעים יום. ראו גם: **קובץ שיעורים** (כתובות אות קלה) שניסה להוכיח כדעת הלכות גדולות מההיתר של מעוברת לשמש במוך משום סכנת עובר, אך דחה: "מעוברת שמא תעשה עוברה סנדל - בספר תורת האדם לרמב"ן הביא מחלוקת אם פיקוח נפש דעובר דוחה איסורין... וקשה מהכא דמותר לשמש במוך מפני סכנת עובר. ושמא נפרש לדעת החולקין דע"י שתעשה עוברה סנדל תסתכן גם האם", כפי שציין הרא"ש. ביחס לדברי הרא"ש שכתב למעשה לא תהייה נפק"מ הלכתית-מעשית, ראו את דברי **פורת יוסף** (יומא

רמב״ן (תורת האדם, שער המיחוש עניין הסכנה אות ד):

ובה**לכות גדולות** נמי, אישה עוברה דידעינן דאי לא אכלה מתעקר ולדה, אף על גב דאמרינן ספק בן קיימא הוא ספק נפל, שפיר דמי למיתן לה...

ואף על גב דתנן (אהלות פ״ז מ״ו) האישה המקשה לילד מביאין סכין ומחתכין אותו איבר איבר, יצא ראשו אין נוגעין בו שאין דוחין נפש מפני נפש, דאלמא מעיקרא לית ביה משום הצלת נפשות... אפילו הכי לעניין שמירת מצוות מחללין עליה, אמרה תורה חלל עליו שבת אחת שמא ישמור שבתות הרבה.

הלכך, אפילו בהצלת עובר פחות מבן ארבעים יום שאין לו חיות כלל מחללין עליו, כדעת בעל הלכות.

שו״ת שרידי אש (ח״א סימן קסב, עמוד תצח):

והא דמותר לחלל עליו את השבת, לפי בעל הלכות גדולות, יש לומר שהתורה התירה חילול שבת בשביל צמיחת החיים העתידים, כמו שכתב **הרמב״ן**, שגם קודם ארבעים יום יש לומר חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, היינו, שמחללין שבת בשביל שמירת שבת העתידה לבוא לאחר שיולד ויתקיים בחיים.

~ <u>החולקים: אין מחללים שבת על עובר</u>

הרמב״ן כותב שיש דעות אחרות הסוברות שאין לחלל שבת על עובר,[5] אך הוא לא מקבל דעות אלו משום ש׳ספק נפשות להקל׳.

יתכן והדעה הסוברת שאין מחללים שבת על עובר מבוססת על כך שדרשה זו ׳חלל עליו שבת אחת׳ נדחתה מההלכה

רמב״ן (תורת האדם, שער המיחוש עניין הסכנה אות ד):

ואיכא דסבירא ליה שאין מחללין משום נפלים, אלא עוברה שהריחה חששא דמיתה דידה היא, שכל המפלת בחזקת סכנה... וספק נפשות להקל.

פב ע״א) שכתב שתהייה נפק״מ הלכתית באישה מעוברת שדינה ׳מעלין ולא מורידין׳: ״דמשכחת כגון דהאם היא מאותן שמורידין ולא מעלין... וא״כ משום האם לא מחללין, ולדעת בעל הלכות גדולות מחללין מחמת העובר״.

יש שכתבו שגם בעל הלכות גדולות יודה שאין לחלל שבת על הצלת ביציות מופרות הנמצאות בתוך מבחנה, ראו: **שו״ת שבט הלוי** (ח״ה סימן מז): ״לדעתי ברור דגם לבה״ג אסור לחלל שבת בזה, דעד כאן לא התיר בה״ג לחלל שבת על העוברין אפילו לפני ארבעים יום אף על גב דמיא בעלמא הוא אלא בעובר תוך מעי האם, דאע״ג דטעם וחי בהם עדין ליכא, מכל-מקום הא דפסקינן עליו שמותר לחלל שבת, גם זה נבנה על היסוד שיהיו עכ״פ אח״כ בני קיימא ע״י שרוב ולדות בני קיימא הם ורק מיעוט מפילות... הרי דהרוב מברר לנו שיהיה בן מצוות וסבירא ליה לבעל הלכות גדולות דנהי וחי בהם עכשיו ליכא דעדין אינו בגדר זה, וגם ישראל אינו מצֻוה על העוברין, מכל-מקום כיון דנתברר מדין רוב שיהיה בן מצוות גם לחלל עליו שבת מותר. משא״כ זרע זה שבתוך המבחנה שאינו נכלל כלל ברוב זה דרוב העוברין בני קיימא הם, דבוחנים רק מבחוץ איך יהיה התפתחות הדברים״; **נשמת אברהם** (ח״א או״ח סימן של ס״ק כ ציון 6) כתב שדעת הרב יהושע נויבירט שאפילו איסורי דרבנן אסור לחלל על נידון זה.

[5] ראו: **שיטה מקובצת** (ערכין ז ע״ב אות א) שהשווה דין בין יולדת המסתכנת ע״י העובר לדין חילול שבת, ולדבריו רק לאחר שיצא ראשו והוא מוגדר ׳נפש׳ יש לחלל עליו שבת.

מרומי שדה (יומא פה ע״ב ד״ה שם ודשמואל):

הנה **הרי״ף** הביא הא דשמואל. ולאו דבר ריק הוא, מה שהביא דרשה שאינו מדרך החיבור. אלא ללמדינו דדווקא נולד, משא״כ עובר אין מחללין עליו.

» מבואר א״כ שיש מחלוקת האם מחללים שבת על עובר המצוי בפיקוח נפש, כאשר יסוד המחלוקת נעוץ ביחס לדרשת הגמרא 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה'.
מכל-מקום מבואר מדברי הרמב״ן, שיש להבחין בין דין יולדת המסתכנת ע״י העובר שלה, שניתן להורגו כי אינו 'נפש', לבין דין חילול שבת להצלת עובר שאמנם אינו מוגדר 'נפש' אך מדין 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה' יש לחלל עליו את השבת.
נמצא א״כ, שנעשה 'שימוש' הלכתי משמעותי בדרשת הגמרא אף שיש לה 'פירכא'.

1.1 ספק סכנה בעובר

אם נבקש להיצמד לדרשת הגמרא 'חלל עליו שבת אחת' וליישם אותה הלכתית לגבי דין עובר, כפי שלמד הרמב״ן, נראה שיתכן ודרשה זו נאמרה רק במקרה ויש ודאות של פיקוח נפש ולא במקרה של ספק[6]

• <u>דעת הנצי״ב: אין לחלל שבת על ספק סכנת עובר</u>

'הפירכא' של הגמרא על כל הדרשות והעדפת דרשתו של שמואל 'וחי בהם ולא שימות בהם' היא בכך שלא ניתן ללמוד מהדרשות השונות האם מותר לחלל שבת על ספק פיקוח נפש, אך מדרשתו של שמואל 'וחי בהם ולא שימות בהם' ניתן לחלל שבת גם על ספק פיקוח נפש -

בבלי יומא (פה ע״ב):

אמר רב יהודה אמר שמואל: אי הואי התם הוה אמינא: דידי עדיפא מדידהו, וחי בהם ולא שימות בהם. אמר רבא: לכולהו אית להו פירכא, בר מדשמואל דלית ליה פרכא.

רש״י (יומא פה ע״ב ד״ה דשמואל):

דשמואל לית ליה פירכא - אשר יעשה האדם המצוות שיחיה בהם ודאי, ולא שיבוא בעשייתה לידי ספק מיתה. אלמא מחללין על הספק.

---

[6] **המגן אברהם** (או״ח סימן של ס״ק טו) דן בחילול שבת לצורך הצלת ולד ספק בן ח' חודשים ספק בן ז' חודשים שמבחינה הלכתית הוא מוגדר ספק. לדבריו דין זה תלוי במחלוקת בעל הלכות גדולות-הרמב״ן והחולקים - לדעת הבה״ג והרמב״ן, יש לחלל עליו שבת. לדעת החולקים, אין לחלל עליו שבת: ״דזה תליא בפלוגתא שכתבו הרא״ש והר״ן פ״ב דיומא בעוברה שהריחה אי לא אכלה מתעקרה ולדה, אף על גב דספק בן קיימא הוא ספק נפל. אולם השוואה זו, בין דין עובר לדין ולד ספק חי ספק מת, אינה מוכרחת משום שכל דברי הרמב״ן עוסקים בגדר 'נפש', ראו כן: **רבי עקיבא איגר** (או״ח סימן של סעיף ז): ״לי העני בדעת נפלאו דברים אלו, דזה אינו נוגע כלל להרמב״ן דמחלק רק דעובר לא מקרי נפש מדשרי להורגו משום הכי אין מתירים איסור בשביל עובר אבל יושבת על המשבר דכמנח בקופסא הוא ומקרי נפש אלא דהוא ס' נפל י״ל דמספק מחללים שבת כמו כל ספק פיקוח נפש״. בעניין זה, ראו עוד: **ביאור הלכה** (סימן של סעיף ז).

» לאור זאת כתב הנצי״ב, אם נלמד כדעת הלכות גדולות והרמב״ן שיש לחלל שבת להצלת עובר מדין ׳חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה׳, אזי דווקא כאשר העובר במצב של פיקוח נפש וודאי, אבל אין לחלל עליו שבת אם פיקוח נפשו מוטל בספק -

מרומי שדה (יומא פה ע״ב ד״ה שם ודשמואל):

וכבר ביארנו לעיל[7] שיטת הבה״ג, דמכל-מקום על ודאי פיקוח נפש של העובר מחללין, והיינו מדרשא דרשב״א ושמרו בני ישראל את השבת אמרה תורה כו׳, וזה מהני אפילו בעובר ובמקום ודאי פיקוח נפש.[8]

» <u>אליהו ובן האישה הצרפתית</u>: הנצי״ב מוכיח כדבריו מדברי התוספות אודות המקרה שאליהו הנביא שהיה כהן נטמא והחייה את בן האישה הצרפתית, ורק משום ׳שהיה ברור לו שיחייהו׳. היינו, כיון שבן האישה היה מת לא היה שייך להתיר חילול קדושת הכהונה מהפסוק ׳וחי בהם׳, אלא רק שייך הלימוד של ׳חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה׳ וסברה זו לא נאמרה במקום של ספק. לכן ציינו התוספות ׳שהיה ברור לו שיחייהו׳ -

תוספות (בבא מציעא קיד ע״ב ד״ה אמר):

תימה לר״י, היאך החיה בנה של האלמנה, כיון שכהן היה דכתיב וַיִּתְמֹדֵד עַל הַיֶּלֶד. ויש לומר, שהיה ברור לו שיחייהו לכך היה מותר משום פיקוח נפש.

• <u>חילול שבת גם בספק סכנה</u>

כדי ליישב את הערת הנצי״ב, יש להביא את דברי שולחן ערוך הרב הסובר שגם לפי המקור שפיקוח נפש דוחה שבת משום ׳חלל עליו שבת אחת׳ יש היתר לחלל שבת על ספק פיקוח נפש, משום שלאחר שנלמד מהדרשה ׳וחי בהם ולא שימות בהם׳ שגם בספק פיקוח נפש יש לחלל שבת אזי יש השפעה כזו גם על ההשלכות ההלכתיות מהדרשה ׳חלל עליו שבת אחת׳ גם בספק פיקוח נפש -

שולחן ערוך הרב (או״ח סימן שו קונטרס אחרון הערה א):

אם מחללין מספק, דהא אמרינן בגמרא פרק בתרא דיומא דדוקא מוחי בהם מוכח דמחללין מספיקא אבל משום שאמרה תורה חלל עליו כו׳ לא ידעינן בספיקא עיין שם. ומיהו **בר״ן** פרק יום הכיפורים מבואר בהדיא דמחללין אפילו בעובר מהאי טעמא. ואפשר, דלבתר דגלי לן קרא דמחללין מספק גבי פיקוח נפש אם כן הוא הדין בשביל שישמור שבתות הרבה, שהוא חשוב גם כן כפיקוח נפש.

---

[7] **מרומי שדה** (יומא פב ע״א ד״ה שם במשנה): ״דווקא על הוודאי מחללין ולא על הספק, ודלא כמו שחשב הרמב״ן בדעת הבעל הלכות גדולות״.
[8] ראו גם בדבריו, **העמק שאלה** (שאילתא קסז ס״ק יז).

2. חילול שבת להצלה משמד רוחני

השלכה הלכתית נוספת ממקור הלימוד 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה' היא במקרה של פיקוח נפש רוחני שאינו גופני

? האם מותר לחלל שבת עבור הצלת אישה משמד רוחני שאינו פיקוח נפש גופני?

• **<u>דעת הרשב"א: אין לחלל שבת על פיקוח נפש רוחני</u>**

לדעת הרשב"א, אין לחלל שבת על פיקוח נפש שאינו גופני אלא רוחני בהצלה משמד -

שו"ת הרשב"א (ח"ז סימן רסז):

עוד נשאל באישה שהוציאוה מביתה בשבת בחזקה על ידי ישראל משומד להוציאה מכלל ישראל - אם מותר לשלוח בעד אביה שהוא בעיר אחרת בשבת ואפילו חוץ לשלוש פרסאות, למאן דסבירא ליה דתחום שלוש פרסאות דאורייתא, ואפילו להביא בידו חותם מצד המלכות, מי הוי כספק נפשות ולהקל או לא?

והשיב, שהדבר צריך תלמוד.

ומכל-מקום כך דעתי נוטה שאסור, לפי שאין דוחין את השבת על הצלה מן העבירות שאין אומרים לאדם עמוד וחטוא כדי שיזכה חבירך ואפילו איסורא זוטא לא שרי כדי להציל את חברו מאיסורא רבה, כדמוכח בפ"ק דשבת... וההיא דניחא ליה למעבד חברו איסורא זוטא ולא ליעבד איסורא רבה עם הארץ על ידו קאמר.

• **<u>דעת הרב יוסף קארו: יש לחלל שבת על פיקוח נפש רוחני</u>**

בבית יוסף הביא את תשובת הרשב"א, וחלק עליו ביחס של 'חטא כדי שיזכה חבירך', וסיים ביחס לחילול שבת בהצלת חברו מעבירות שאין בהן פיקוח נפש גופני -

בית יוסף (או"ח סימן שו אות יד):

ואפילו לחלל שבת בדברים האסורים מן התורה, נראה דשפיר דמי, דלגבי שלא תשתמד ותעבור כל ימיה חילול שבת אמרינן איסורא זוטא הוי.

שולחן ערוך (או"ח סימן שו סעיף יד):

מי ששלחו לו שהוציאו בִתו מביתו בשבת להוציאה מכלל ישראל, מצווה לשום לדרך פעמיו להשתדל בהצלתה. ויוצא אפילו חוץ לשלוש פרסאות ואי לא בעי, כייפינן ליה.

הנימוק: 'חלל עליו שבת אחת'[9]

מגן אברהם (סימן שו ס"ק כט):

חוץ לג' פרסאות - אפילו למאן דאמר דהוי דאורייתא, שרי דלגבי שלא תמר ותעביד כל ימיה חילול שבת הוי זה איסורא זוטא דמוטב לחלל שבת אחת כדי שתשמור שבתות הרבה (**בית יוסף**).

חיי אדם (חלק ב-ג הלכות שבת ומועדים כלל סח סעיף יב):

אם רוצים לאנסו להוציאו מכלל ישראל ולהמיר אותו, מצווה על כל אדם לחלל עליו שבת אפילו במלאכה דאורייתא להשתדל בהצלתו, ואפילו הוא ספק שמא לא יועיל בהשתדלותו, כמו ספק פיקוח נפש, דכמו שמחללין שבת על חולה דאמרינן מוטב שיחלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, הוא-הדין הכא.

» 'וחי בהם': ניתן לומר שמדובר על הצלה גופנית, כי העיקר שהאדם יהיה בחיים אף ללא תוכן החיים בשמירת המצוות.

'יחלל עליו שבת... כדי שישמור': ניתן ללמוד הרחבה להיתר חילול שבת בפיקוח נפש רוחני, כי המטרה 'שישמור שבתות' ולא רק יחיה.

2.1 חילול שבת על ספק שמד רוחני

בדברי החיי אדם נכתב שגם במקרה של ספק שמד רוחני ניתן לחלל שבת.

מכאן יש ללמוד מה שראינו מכבר, שגם אם נלמד מהדרשה 'חלל עליו שבת אחת' ניתן לחלל גם על ספק פיקוח נפש לא רק על וודאי

חיי אדם (כלל סח סעיף יב): "ואפילו הוא ספק שמא לא יועיל בהשתדלותו, כמו ספק פיקוח נפש".

שולחן ערוך הרב (או"ח סימן שו סעיף כט):

מי שנודע לו בשבת שהוציאו נכרים את בתו מביתו להוציאה מכלל ישראל, מצווה לשום לדרך פעמיו להשתדל להצלתה, ויצא אפילו חוץ לי"ב מיל ואפילו אם יצטרך לעשות מלאכה גמורה להצלתה. ואפילו אם הוא ספק אם יצילנה, מפני שעניין זה הוא כפיקוח נפש שמחללין השבת אפילו בספק הצלה שאין לך פיקוח נפש יותר מזה שלא תצא מכלל ישראל ותחלל שבתות כל ימיה ומוטב לחלל עליה שבת אחת משתחלל היא שבתות הרבה, שמטעם זה ג"כ מחללין שבת בשביל פיקוח נפש שאמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה.

[9] כ"כ **שו"ת אגרות משה** (או"ח ח"ג סימן סט ד"ה והיא קושיא), בדעת הבית יוסף והמגן אברהם.

? הרי מקור הדין שיש לחלל שבת על ספק פיקוח נפש הוא מהדרשה 'וחי בהם', ואילו מהדרשה 'חלל עליו שבת אחת' לא נדע שיש היתר חילול שבת גם בספק פיקוח נפש?

פני שלמה (יומא פה ע"ב):

ולכאורה צריך עיון, דהא בסוגיין אמר רבא לכולהו אית להו פירכא וכו' אשכחן ודאי ספק מנלן, ומוכח כי דווקא בפיקוח נפש דילפינן מן וחי בהם מחללין גם על הספק, ולא בהא דילפינן מן ושמרו...

אח"כ מצאתי שכן הקשה הגאון **בעל התניא בשולחן ערוך** שלו בקונטרס אחרון לסימן ש"ו, ועיין שם מה שכתב בזה.

! שולחן ערוך הרב התקשה ג"כ בעניין זה וכתב ליישב, שלאחר שהוכרע שיש לחלל שבת גם על ספק פיקוח נפש אזי 'חזר הדין' הזה גם לדרשת 'חלל עליו שבת אחת' גם מספק -

שולחן ערוך הרב (או"ח סימן שו, קונטרס אחרון הערה א):

ומכל-מקום הכא בהצלת עבירה (צ"ע) אם מחללין מספק, דהא אמרינן בגמרא פרק בתרא דיומא דדוקא מוחי בהם מוכח דמחללין מספיקא אבל משום שאמרה תורה חלל עליו כו' לא ידעינן בספיקא, עיין שם.

ומיהו, בר"ן פרק יום הכיפורים מבואר בהדיא דמחללין אפילו בעובר מהאי טעמא.

ואפשר דלבתר דגלי לן קרא דמחללין מספק גבי פיקוח נפש אם כן הוא-הדין בשביל שישמור שבתות הרבה, שהוא חשוב גם כן כפיקוח נפש.

2.2 השלכה מעשית: ניצול שעת הכושר בהצלה רוחנית

- **הרב שאול ישראלי** (חוות בנימין, ח"א סימן יד)[10]:

עם סילוק מסך הברזל מברית המועצות וגרורותיה, נפתח פתח לעליה של היהודים מרוסיה ומשאר המדינות שהיה אטום וסגור זה עשרות בשנים. התחיל זרם עליה בלחץ חזק, בעוד שאמצעי התחבורה התקשו לענות על מלוא הצרכים. כבר עם הגעת ראשוני העולים נתגלה מה גדול החורבן הרוחני אשר עולל המשטר הסובייטי ליהדות רוסיה, במשך שבעים שנות שלטון דיכוי של כל מה שנודף ממנו ריח של יהדות. מגיעים יהודים שחוץ מזה שיודעים שהם שייכים לעם ישראל אינם יודעים כלום מה זה יהדות ומה ההשתייכות לעם ישראל מחייבת אותם. קיים גם אחוז מדהים של נישואי תערובת, ונוכחים לדעת מה גודל הנס שהתרחש לנו בהיווצר האפשרות להציל את השארית הנשארה מטמיעה מוחלטת.

בהיות השינוי במהלך הפוליטי הוא עצום, ומורגשת התרוצצות לא מבוטלת של זרמים שונים ומנוגדים באותה מעצמה, אין בטחון שהמדיניות של פתיחת השערים להגירת

[10] מקור מאמר זה הוא ב**תורה שבעל-פה** (חלק לב עמוד כו). במסגרות שונות דן הרב ישראלי בשאלת פיקוח נפש רוחני, ראו: **תחומין** (כרך ב עמוד 27-34); **שערי שאול - שבת** (שיעור ט); **עמוד הימיני** (סימן יא).

היהודים תחזיק מעמד, וקיימת הרגשה שיש לנצל את המצב הנוכחי הקיים בכדי להעלות את הכמהים לעליה במידה המקסימלית האפשרית.
ונתעוררה שאלה אם מצב זה מחייב גם חילול שבת בהפקת רשיונות העליה וניצול אמצעי התחבורה גם ביום השבת.
האם ניתן להשוות את הצורך בעליה שהיא בגדר פיקוח נפש רוחני, לגדרי פיקוח נפש רגיל, שאין לך דבר שעומד בפניו חוץ משלושת עבירות החמורות שבהם נאמר יהרג ואל יעבור.

אמנם הרב ישראלי חתם את דבריו בלשון 'צריך עיון', אך דבריו נוטים להתיר, וזאת משום 'וחי בהם' שגם במקרה ואין ערובה לכך שהאדם ישמור שבת מכל-מקום יש לחלל עליו שבת.[11]

• הרב פנחס גולדשמיט, רב הקהילה היהודית במוסקבה חלק על הוראתו של הרב ישראלי שיש להתיר חילול שבת עבור אנשים כאלו שלא ישמרו שבת -

זכרון בספר (סימן טז):
במציאות של ימינו רוב מניין ובניין של יהודי ברית המועצות רחוקים משמירת המצוות ואינם עומדים לשמור מצוות ה' ובתוכן מצוות שבת קודש גם אח"כ, בצאתם לארצות אחרות וגם בעלותם ארצה - מי יימר שאפשר לכלול יציאה זו בתור הצלה רוחנית שדוחה את השבת... ישראלים שאינם שומרי שבת ושאר מצוות, אין לנו היתר לחלל שבת עבורם משום פיקוח נפש רוחני כדי להוציאם מארץ המועצות...
על כן לענ"ד אין מקום להתיר עלייתם של יהודי ברית המועצות בשבת מצד פיקוח נפש רוחני, כמו שכתבתי דאין סברא של חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה.

---

[11] כ"כ הרב אברהם שרמן 'מעמד עולים המנותקים מהתורה והמצוות לאור ההלכה' בתוך: **תורה שבעל-פה** (כרך לב תשנ"א עמוד סא-עו). ראו גם: **מבקשי פניך - שיחות עם הרב אהרן ליכטנשטיין** (עמוד 225): "כשקסטרו, מנהיג קובה, עלה לשלטון, הוא נתן רשות ליהודים לעזוב את קובה ביום אחד. ואיזה יום בחר הרשע לתת להם, את יום הכיפורים. השאלה הגיעה לרב אהרן קוטלר, האם על היהודים לעזוב את קובה תוך כדי עשיית מלאכות מהתורה ביום הכיפורים. תשובתו הייתה הוא צריך להתייעץ עם הרב יושע בער סולובייצ'יק. הוא התייעץ, ושניהם בעצה אחת פסקו לעזוב ביום הכיפורים". הנימוק לכך מופיע ב**מגל** (חלק טו תשס"ז עמוד 203): "יהודי קובה שאלו את הרב קוטלר האם מותר להם לצאת מהמדינה, משום שקיים חשש גדול לשמד בשלטון קומוניסטי. הרב קוטלר והרב סולובייצ'יק פסקו שיש בגזרת שמד גם ספק פיקוח נפש ולכן יש לצאת ביום הכיפורים". כ"כ: **הרב צבי שכטר** (קובץ בית יצחק, חלק מה עמוד 41), והוסיף בשם החפץ חיים: "שבכדי לצאת מרוסיה מתחת הקומוניסטים, מותר אפילו לחלל את השבת שדינו כספק פיקוח נפש"; **הרב אהרון יהודה ליב שטיינמן** (כאיל תערוג - עובדות על גדולי הדורות, עמוד קפא): "סיפר לי הרב מפוניבז', שכשהחלו הגזירות ברוסיה גזר החפץ חיים חצי יום תענית לכל ישראל. ואח"כ הורה החפץ חיים שמותר לברוח מרוסיה אפילו בשבת. ובתחילה אמר אחד הרבנים שהיה נראה דבר זה בעיניו חידוש שמותר לחלל על זה שבת, אבל אחרי שראה שהתחילו לגזור גם שאסור למול וריבוי הגזירות ראה שהחפץ חיים צדק"; בקובץ **הפרדס** (נו חוברת א עמוד 25-24) מתוארת ישיבת אגודת הרבנים באמריקה, אודות הצעתו של ראש הממשלה מנחם בגין להפסיק לתמוך כלכלית ביהודי רוסיה שבורחים ממנה לארצות אחרות ולא לארץ ישראל. הרי"ד סולובייצ'יק הזכיר את דברי החפץ חיים, ולכן חובה לסייע לכל יהודי לברוח מרוסיה אף שלא יגיע לארץ ישראל.

3. חילול שבת להצלה מסכנת דעת

נמשיך באותה דוגמה שאינה עוסקת בפיקוח נפש גופני, אלא בפיקוח נפש שכלי-דעת.
השאלה בה דנו הפוסקים היא, האם מותר לחלל שבת על הצלת אדם משיגעון.

• <u>הכנסת ילד שוטה למוסד שיאכילוהו טריפות</u>

הרב משה סופר דן בגדרי 'חלל עליו שבת אחת',[12] ומגיע למסקנה שאין להתיר הכנסת ילד זה למוסד בו מאכילם אותו טריפות. ואף ש'המחיר' שהוא ישלם על כך הוא העדר הדעת -

שו"ת חתם סופר (או"ח סימן פג):

נשאלתי, אחד מתושבי קהילתנו ספרדי אשר זה שנתיים הלך לעולמו הניח בן אחריו שהוא לעת הזאת בן ז' שנים והנער בכל מעשיו כמתעתע מדבר ואך קול דברים ובעצמו אינו יודע מהו מדבר, שומע בעת מדברים אליו ואינו יודע תכלית שום כוונה מיוחדת על בוריה ממה שדברו אליו, אינו לא חרש ולא אלם אף לא פקח, כל מעשיו רמיזותיו קריצותיו תנועותיו מוכיחין מעידין ומגידין אשר הוא שוטה ודעתו קלישתא מאוד.

ואחרי אשר אבי הנער הלזה הניח עזבון גדול וסך עצום ואין יורש אחר זולת השוטה הזה, הנה קרובי הנער אספו הרופאים המומחים מנוסים ומוחזקים שבעיר הזאת לדעת מה יהיה משפט הנער וכדת מה לעשות למצוא מזור ותרופה לתחלואי גופו ונפשו, והרופאים כולם פה אחד כי יש בו מעט דעת ודעתו קלישתא ואין רפואה אחרת למכתו אם לא בעיר וויען או בעיר וואצין סמוך לפעסט אשר שמה הוקם בית חינוך מורים מחנכים מלמדים לאלה דעת ומזימה, ואם יבוא שמה בוודאי בלי שום ספק יעלה מעלה אחר מעלה בדעת, ואף כי לא יהיה חריף כשארי בני אדם עכ"פ יגיע למעלה להיות בעל אנושי לישא וליתן לכלכל דבריו במשפט לטרוף טרף לו.

וזהו מקום השאלה - כי אחרי אשר ינתן שמה אף כי אי-אפשר לשלוח לו ולהכין לו די מחיתו בכשרות אף לא יניחו להוביל לו שמה דבר ממקום אחר והוא צריך להיות בחברה ואגודות כל הנמצאים שמה ואף במאכלן ומשקן, אם רשאים למוסרו שמה כיון שבודאי יאכל נבילה וכל טרפה, או לא...

לכאורה אין ספק שאין להתיר שום איסור בשביל זה ומוטב שיהיה שוטה כל ימיו ואל יהיה רשע שעה אחת לפני המקום ב"ה, ומכ"ש שלא נעשה אנחנו איסורא זוטא בשבילו.

? מדוע לא נשתמש בכלל 'חלל עליו שבת אחת' ונכניס אותו למוסד אף שיאכילו אותו טריפות, והכל במטרה ששם הוא יתרפא 'כדי שישמור שבתות הרבה'?

[12] בהמשך נדון בדבריו אלו.

• <u>חילול שבת עבור שוטה</u>[13]

לדעת הרב יצחק שמלקיש, מותר לחלל שבת על אדם שוטה גם שלעת עתה הוא לא ישמור שבת, אך 'שבתות הרבה' בעתיד לאחר שיתרפא הוא כן ישמור.
מדבריו נראה שהביסוס ההלכתי לכך הוא 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה', והכוונה שמותר לחלל שבת עבור פיקוח נפש רוחני שישמור מצוות -

שו"ת בית יצחק (אבהע"ז ח"א סימן לט):

על דבר השאלה בכהן שנשתטית אישתו ר"ל, והרופא המפורסם אומר שאין לה תרופה רק בבית החולאים כי שם ערוכים כל החפצים הנצרכים לרפואה ושואל בעלה אם רשאי למסור אותה לשם מפני איסור יחוד ואם תיאסר עליו אישתו...
ולדעתי בוודאי מחללין שבת לרפאותה כמו שמחללין שבת על קטן שאינו בר מצוות, ואף שאין בו סכנת הגוף רק סכנת הדעת, שהרי אמרו חלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה ואם הוא שוטה אינו שומר שבת.
ולא שייך מוטב שיהיה שוטה כל ימיו ואל יהי רשע שעה אחת לפני המקום, דשם הכוונה שיחזיקו אותו לאינו חכם בהבלי עולם, אבל כשאין בו דעת לשמור מצוות אינו אדם.
ומכל-מקום לא מצאתי מבואר.[14]

~ בדברי הרב שמואל וואזנר מצאנו הגדרה זו, שפיקוח נפש שכלי מוגדר כפיקוח נפש לחילול שבת -

שו"ת שבט הלוי (ח"ד סימן לד):

ואשר שאל בעניין אדם (גדול) שעלול לאבד צלילות דעתו ולחיות כשוטה שיפטר מן המצוות, וניתן להצילו אם יחללו עליו שבת האם חייבים להצילו...
וכתב שתמצית שאלתו האם קיום מצוות של כל ימיו שעלול אדם לאבד הוא בגדר פיקוח נפש ומותר לחלל עליו. הנה בשאלה זאת עלינו לדון משני פנים - מצד שיעשה שוטה, ומצד שיפטור כל ימיו מן המצוות. הנה פשוט לדידי דלהציל אדם שלא יתהפך מפיקח שולט על עצמו לשוטה גמור שאינו שולט על עצמו הוא פיקוח נפש גמור...
וטעם שני דמותר לחלל עליו כדי שלא יהיה פטור מכל מצוות התורה עפ"י הטעם ביומא (פה ע"ב) דמוטב לחלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה. וכבר כתבתי בביאור

---

[13] יש להבחין בין מקרה בו 'חולה-שוטה לפנינו' והמטרה היא להציל אותו משטות זו באמצעות חילול שבת, לבין עשיית מלאכה בשבת עבור אדם בריא כדי למנוע ממנו להיכנס למצב התנהגותי לא-נורמאלי, שגעון ושטות. להלן יובאו דברי הרב יצחק שמלקיש שנראה שעוסק בנידון הראשון, להוציא אדם משטותו, ואילו בדברי הרב שמואל וואזנר שיובאו מבואר שעוסק בנידון השני, למנוע מאדם בריא להגיע לידי מצב של שגעון. אך מכל-מקום בסוגיה זו כתבנו את שני המקורות יחדיו ללא הבחנה, כדי לראות את המכנה המשותף ביחס לסיבות ההיתר של פיקוח נפש, אף שיש לחלק בניהם כאמור. התייחסות לנידון זה של חילול שבת כדי למנוע מאדם בריא נורמטיבי להגיע לידי שגעון ושטות, יובא בהמשך בשיעור כד אות ג.

[14] ראו בדברי הרב איסר יהודה אונטרמן, **שבט מיהודה** (עמוד יח) שדן בעניין מחלת השיגעון האם היא עילה מספיקה כדי לחלל שבת עבור הצלת אדם ממחלה כזו. ובהמשך (שם עמוד עט - הערה) הביא את דברי הבית יצחק שתלה זאת בטעמי ההיתר של פיקוח נפש בשבת.

בשבט הלוי (ח״ג סימן לז) דלהלכה שני הטעמים אמת, הן טעם דוחי בהם ולא שימות בהם, והן הטעם דכדי שישמור שבתות הרבה... ואפילו החולקים בחילול שבת על העוברים, כיון שעדיין אינם בגדר חיוב אלא שברצונו להביאם לידי חיוב, משא״כ במי שהיה כבר בגדר חיוב להצילו מביטול מצוותיו כל ימיו... ולהלכה פשוט כמו שכתבתי, דזה בגדר פיקוח נפש והיתר חילול שבת לצורך שמירת המצוות כל ימיו.

ג. סיכום: חילול שבת על עוּבר והצלה רוחנית

למדנו על שני מקרים מרכזיים שהותר לחלל שבת עליהם - עוּבר במעי אימו ופיקוח נפש רוחני.
המכנה המשותף בין ב׳ מקרים אלו הוא שהפוסקים השתמשו בדרשה ׳חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה׳, למרות שיש לדרשה זו ׳פירכא׳.
גם במקרים בהם אין דין ׳וחי בהם׳, כגון עוּבר שאינו מוגדר ׳חי׳ והצלה משמד רוחני שאין בכך מוות אלא העדר קיום מצוות, ניתן להשתמש בדרשה ׳חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה׳ -

שו״ת שבט הלוי (ח״ג סימן לז):

ועכ״פ שמענו דכלל דכדי שישמור שבתות הרבה הוא כלל אמת לדינא...
ונראה דשתי היסודות אמת - הן היסוד דושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת, דמותר לחלל שבת כדי להביא נפש ישראל לשמירת מצוות כל ימיה, אף על פי שאין בו גדר פיקוח נפש דוחי בהם.
והן היסוד דוחי בהם ולא שימות בהם דמצוות התורה הם סיבת החיים ולא עיכוב החיים. ומזה היסוד מותר לחלל שבת מטעם פיקוח נפש הגם שאין בו כלל דכדי שישמור שבתות הרבה.
והיינו דדרשינן שתי הדרשות להקל, דכל טעם בפני עצמו כדאי לחלל עליו שבת ממילא מותר לחלל על העוברים בלי טעם דוחי בהם, וכן לחלל שבת עבור בתו אם הוציאוה מהדת מהאי טעמא.

ד. נספח: חילול שבת לקיום מצוות או רק לשמירת שבת

~ הראי״ה קוק סובר שמותר לו לאדם לתקן את קשר התפילין בשבת כדי שיהיה לו להמשך השבוע כשיוצא לדרך ובמקום שם לא יהיה לו מישהו שיתקן עבורו את הקשר.
לדבריו, הסיבה להתיר היא משום ׳חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה׳, כאשר אין הכוונה דווקא לשמירת שבת אלא לשמירת כל המצוות, כי אי-שמירת שבת אם לא נחלל עליו להצילו הוא לא ייענש כי זה בשב ואל תעשה ומכל-מקום מחללים שבת על כך, א״כ ק״ו שיש לחלל שבת על שמירת מצוות כמו תפילין שהן בקום ועשה.
מכאן, שכוונת הדרשה ׳חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה׳ שרצון הקב״ה שהיו שומרי מצוות בעולם, ושמירת השבת היא ק״ו לשאר המצוות[15] -

חבש פאר (פרק טו):

> ויש להעיר מאי טעמא לא נימא אם נזדמן לאחד שמוכרח לצאת למקום רחוק שלא ימצא אדם מישראל שם ולזמן שאין לו קצבה, מאי טעמא לא נאמר דאפילו בשבת יהיה מותר לתקן לו הקשר של תפילין כדי שלא יתבטל כל ימיו ממצוות תפילין... מטעם מוטב שיחלל שבת אחת בשביל שישמור שבתות הרבה.
>
> ובוודאי השמירה של השבתות אי-אפשר שתהיה חמורה ממצוות עשה בפועל, שהרי הוא לא יחלל שבת אם ימות ח״ו רק שרצון האדון השי״ת שיהיו בעולם עושי רצונו שומרי שבתות.
>
> א״כ הדברים ק״ו, ומה בשביל שמירה של שבת שהיא רק עניין שיתקיים בשב ואל תעשה אמרה תורה חלל שבת אחת אע״פ שגם אם ימות ח״ו לא יעבור על לעת רק רצון השי״ת שיהיה חי וישמור מלעבור בהיות לאל ידו, ק״ו לפי זה למצוות עשה בפועל שיתבטל ממנה כל ימיה שיותר טוב לחלל שבת אחת כדי שישמור בפועל הרבה מצוות עשה.

~ הרב יעקב משה חרל״פ העיר על דברי הראי״ה קוק, ולדבריו ההיתר לחלל שבת על פיקוח נפש הוא רק על שמירת שבתות ולא על יתר המצוות, כפי שמורה לשון הדרשה -

הרב חרל״פ (הערות הגרי״מ חרל״פ לחבש פאר, הוצאת מוסד הרב קוק עמוד קכב):

> ובהא שאמרו מוטב שיחלל שבת אחת ואל יחלל שבתות הרבה, הגם דשם ג״כ מה שיעבור על שבתות הרבה יהיה רק בשוא״ת, דאם ימות לא יחלל שבת בקום עשה, נלע״ד דבאמת זה חידוש בשבת לבדו מקרא דושמרו בני ישראל את השבת וכדמשמע פשטות לשונו של רבי

---

[15] יתכן וניתן לסייע לדברי הראי״ה קוק מדברי **השיטה מקובצת** (נדרים לא ע״ב) אודות מילת בניו של משה: ״אמול ואצא לדרך סכנה היא לתינוק, וכתיב וחי בהם ולא שימות בהם - ואע״פ שלא ניתנה תורה להתיר איסור במקום סכנה, נראה לומר כן לחלל דבר אחד כדי לקיים מצוות הרבה״. כלומר, לא מדובר על חילול שבת בפני פיקוח נפש אלא על סברה פשוטה עוד קודם מתן תורה שיש לדחות מצווה אחת בפני כמה מצוות עתידיות שיתקיימו. יתכן ולאחר מתן תורה התעגנה סברה זו בדרשה ׳חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה׳ ולאו דווקא שבתות אלא אף שאר מצוות.

שמעון בן מנסיא ושמרו בני ישראל את השבת אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה.
וכן הוא בדין, דלא מצינו כלל חיוב דאורייתא להכניס עצמו בחיוב מצווה, וכמש״כ האור זרוע בהל׳ ברכת המוציא דהא דמברכין להתעטף בציצית אע״ג שאין חובה להתעטף צריך לומר דמכל-מקום חובה להתעטף מדרבנן, הרי שלהכניס עצמו בחיוב אינו מן התורה.
ואיך נימא דמשום שיכניס עצמו בחיוב דאילו ימות נעשה חופשי מן המצוות יהיה מותר לזה לחלל שבת, על כרחך דזהו רק חידושא בשבת דכך רצה השי״ת שישמרו את השבת גם בזה להכניס אחרים בחיובם.
ואין לך בו אלא חידושו שיהיה משום שבתות הרבה ולא משום מצוות אחרות.

~ הראי״ה קוק משיב להשגת הרב חרל״פ ומוכיח שיש לחלל שבת גם על קיום שאר מצוות ולאו דווקא שבת, שכן לסוברים שאישה אינה מצווה על שביתת שבת ומכל-מקום כשהיא נמצאת בפיקוח נפש מחללים עליה שבת, והיינו משום קיומה את שאר המצוות -

הראי״ה קוק (חבש פאר, עמוד קסח):
הלשון אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, נראה שהכוונה היא כדי שישמור את השבתות הרבות ולא משום קיום המצווה דשביתה.
ולדברי תוספות (קידושין לד ע״א ד״ה מעקה) דנשים אינן מוזהרות בעשה דשבתון, והרי מחללין גם על נשים במקום פיקוח נפש... והוי שפיר ק״ו במקום שיקיים ע״י זה מצוות הרבה כל ימיו בקום ועשה.

שיעור ד: חילול שבת להצלת אדם מחלל שבת

א. פתיחה

כאמור, בדברי הבבלי יומא (פה ע״ב) הובאה השאלה ׳מניין לפיקוח נפש שדוחה את השבת?׳, והובאו שבע דרשות ולימודים שונים כתשובה לשאלה.

בשיעור הקודם התמקדנו ביחס בין הדרשה ׳יחלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה׳ לבין דרשתו של שמואל שנותרה כמסקנה, ׳יוחי בהם׳.

בשיעור זה נבחן את היחס בין הלימוד ׳יחלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה׳ לבין הלימוד ׳יוחי בהם׳, כאשר הדיון הוא מה הדין בחילול שבת עבור אדם שלא ישמור את השבת? אם נבסס את ההיתר לפיקוח נפש בשבת על המקור ׳יחלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה׳, אזי אין לחלל עליו את השבת על אדם שלא ישמור שבת בעתיד. אך מצד שני ניתן לומר, שמא הוא ישוב בתשובה וישמור שבתות הרבה.

אך אם נבסס את ההיתר על המקור ׳יוחי בהם׳, יתכן ויש להצילו משום ערך החיים כשלעצמם. אך כאן עלינו לתהות, האם יש ערך לחיי האדם ללא קיום תורה ומצוות, שמא גם לפי מקור זה נצטרך לומר שלא נציל אדם אלא אם הוא אכן יצוק תוכן של תורה ומצוות לחייו?

~ **אור החיים** (שמות לא, טז):

> וְשָׁמְרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם בְּרִית עוֹלָם - מה טעם אני מתיר לך לחלל שבת עליו הוא לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם, חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה... אבל מי שוודאי לא יקום ולא יגיע לשבת לשומרו, הגם שרפואות אלו יועילו לשעות או לימים, לא יחלל עליו שבת.[1]

[1] ראו מה שתמה עליו: **שו״ת ציץ אליעזר** (ח״ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פ״ג אות ד); **מנחת אשר** (שמות סימן ס עמוד תה), ביאורים שונים לדברי אור החיים. ראו גם: **אוהב ישראל** (כי תשא ד״ה ושמרו בני), שתמה וכתב: ״וכדי שלא נשווה את האור החיים הקדוש ח״ו כסותר דברי הש״ס והפוסקים, נוכל לומר בדרך אפשר שכוונת האור החיים הוא באופן שבא הסכנה להחולה בשבת לעת ערב ואמדוהו שיוכל לחיות עוד יום או יומיים על ידי רפואות וסמנים. ובעוד שיתעסקו בשחיקת הסמנים ובבישול הרפואות יחשך היום ויהיה חול. ואם כן החילול שבת משחיקת ובישול הסמנים לא יועיל רק שיוכל לחיות עוד יום או יומים בחול. אבל ביום שבת עצמו לא יועילו כלום אפילו על שעה אחת. כי בעוד שיתקנו ויכינו הרפואות יפנה היום ויהיה חול. ובזה האופן מיירי האור החיים ואומר שאז אין מחללין עליו את השבת כיון שעל ידי חילול שבת זה לא יבוא לידי שמירת שבת אפילו שעה אחת. והש״ס והפוסקים שאומרים שאפילו על חיי שעה מחללין השבת. אפשר דמיירי דוקא באופן שהחיי שעה יהיה בשבת עצמו. ובזה יבוא לגדר שמירת שבת ודו״ק. וכל זה הוא בדרך אפשר״.

~ המנחת חינוך מסביר שדברי אור החיים מבוססים על המקור ׳חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה׳, אך אם המקור לפיקוח נפש בשבת הוא ׳וחי בהם׳ אזי יש לחלל עליו שבת גם אם לא ישמור שבתות הרבה בעתיד -

מנחת חינוך (מצווה לב, מוסך השבת אות לט):

והראה לי למדן אחד בספר **אור החיים** על התורה...

והוא תמוה, דמבואר בדבריו דעל חיי שעה אין מחללין עליו את השבת ובש״ס דילן ביומא מבואר להדיא גבי מפקחין וכו׳ מצאוהו חי מפקחין פשיטא לא צריכא אפילו לחיי שעה... ולענ״ד אפשר למאן דאמר דילפינן פיקוח נפש דוחה שבת מושמרו וכו׳, א״כ מפסוק זה נשמע דווקא כדי שישמור שבתות הרבה. אבל למסקנא דקיימא לן כשמואל דיליף מוחי בהם ולא שימות בהם... א״כ אפילו לחיי שעה מחללין.

ב. מחלוקת רבי עקיבא איגר והבית מאיר

הרב מאיר פוזנר מביא חלופת מכתבים בינו לבין רבי עקיבא איגר בשאלה האם יש לחלל שבת עבור פיקוח נפש של אדם שלא ישמור שבת?

ציר המחלוקת מתפצל לשניים - היחס לדרשת הגמרא ׳חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה׳, וממילא השאלה מה ערך חיי האדם ללא קיום מצוות?

~ לדעת רבי עקיבא איגר, יש לחלל שבת גם עבור מי שלא ישמרנה, כגון תינוק שנשבה ולא יודע עניין שבת, וכן מותר לחלל שבת ליילד ישראלית מומרת שהתעברה מגוי אף שבוודאות הבן שיוולד לא ישמור שבת -

רבי עקיבא איגר (בתוך: בית מאיר, או״ח סימן של):

הנה השגתי מכתב מידידי הגאון מו׳ עקיבא איגר אבדק״ק פ״ל כתוב בו בלשון זה. גם נתקשיתי כעת במגן אברהם (סימן של ס״ק ד) עכו״ם אין מחללין וכו׳ ומיהו לקראים מותר.[2] וכתב משמע דהיכא דיש חילול שבת אסור, ולא ידענא הא הקראים מקרי ישראל מומר ולהרמב״ם נקראים תינוק שנשבה... אם גדלו ורואים דת ישראל מקרי מומרים... עכ״פ הכא לגבי הולד מקרי ודאי תינוק שנשבה הוי ישראל מעליא לחלל עליו שבת. וכן בכל מומרת מעוברת לכאורה הדין כן כיון דנכרי ועבד הבא על בת ישראל הולד כשר, ולדעת הרמב״ן דעוברה שהריחה אין מחללין בשביל עוברה דישראל אינו נהרג על העובר רק דהוי סכנה להאם א״כ בכה״ג אין מחללין דהאם היא מומרת, ועיין במגן אברהם (שם ס״ק טו). ודבריו נפלאו ממני, דאיך תולה זה ברמב״ן דהא גם הרמב״ן מודה דמספק מחללין, רק בעובר סבירא ליה דאין מחללין מטעם הנ״ל משא״כ בנולד הולד, וצריך עיון גדול.

[2] **מגן אברהם** (סימן של ס״ק ד): ״ומיהו לקראים מותר כיון דמנטרי שבתא״.

~ הרב מאיר פוזנר ממאן לקבל את דברי רבי עקיבא איגר, ולדבריו אין היתר לחלל שבת על מי שלא ישמור אותה בוודאות. הוא מסתייע מדרשת הגמרא 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה', ואף שלאחר מכן הובאה דרשתו של שמואל 'וחי בהם', מכל-מקום הוא מודה לדרשה זו שיש לחלל שבת רק עבור מי שישמור אותה -

בית מאיר (או"ח סימן של):

> על זה השבתי לו בלשון זה - מה שנתקשה במגן אברהם ורוצה לומר דעל עובר מקראים מחללין מפני שאינו אלא כתינוק שנשבה, מה דפשיטא למר מיבעי לי טובא ואף איפכא מסתברא דמה בכך שאין דינו כגוי גמור מכל-מקום כיון דכל עיקר היתר חילול הוא כדי שישמר שבתות הרבה ותינוק שנשבה תיתי מהי תיתי הוא בחזקת שלא ישמור שבת כיון שנשבה בקטנותו וסובר שגוי הוא. ואף ששמואל למד ההיתר מן הפסוק וחי בהם, מכל-מקום מסתמא לא פליג לדינא על התנא שלמדו מן ושמרו ומודה שעל מי שהוא בחזקת ודאי שלא ישמור שאין לחלל עליו. וכן מומרת מעוברת, מהיכי תיתי לחלל על העובר אם הוא בחזקת שיטומע ביניהם ע"י אמו.

~ רבי עקיבא איגר משיב לדברי הרב מאיר פוזנר, ולדבריו אין הכרח ששמואל שדרש 'וחי בהם' מסכים לדין העולה מהדרשה 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה'.
זאת ועוד, אם נקבל דרשה זו שיש לחלל שבת רק עבור מי שישמור שבת, אזי עולה שעיקר קיום האדם הישראלי הוא בקיום המצוות ואל"כ ניתן להורגו, וזה לא יתכן כי יש עיקר בעצם חיות היהודי גם ללא שמירת המצוות -

רבי עקיבא איגר (בתוך: בית מאיר, או"ח סימן של):

> שוב חזר וכתב הגאון שיחייה הנ"ל. מה שכבודו משיג עלי במה שרציתי לומר דעל תינוק שנשבה בין הנכרים דמחללים שבת דכיון דברייתא יליף מושמרו את השבת וכו' כדי שישמרו שבתות הרבה דלא שייך כן בתינוק שנשבה דמסתמא ישתקע בין הנכרים ואף דשמואל יליף לה וחי בהם ולא שימות בהם מסתמא לא פליג בהא על הברייתא, עד כאן דבריו. וליבי מהסס בזה הרבה, דהרי הרבה טעמים נאמרו בגמרא, ולחד תנא ילפינן מק"ו ומה מילה שהוא באחד מאבריו וכו', ולפי טעם זה לכאורה גם בתינוק שנשבה והגויים מניחו להמול ע"י ישראל מסתמא מילתו דוחה שבת א"כ הוא-הדין דעל כל גופו מחללים שבת. וגם היא גופא קשיא, כיון דדרשינן וחי בהם ולא שימות בהם מנ"ל לומר דהוא דווקא היכי דישמור שבתות הרבה, ואי דאמרינן דהתורה הקפידה דוקא על חיות אדם שישמור מצוות א"כ גם בעיקר ציווי להחיות נימא דנפש כזה מותר להורגו דאין מצווין להחיות רק מי שיקיים מצוות.
> אלא ודאי דאמרינן דהתורה חסה על נפש מזרע ישראל, הכי נמי נימא דהותר חילול שבת כדי להחיות נפש מזרע ישראל. והדבר בעיני קשה למאוד להחליט כדעת כבודו נ"י.[3]

[3] פסקה זו הובאה גם ב**חידושי רבי עקיבא איגר** (יומא פה ע"ב).

ג. יש לחלל שבת על מי שלא ישמור אותה

1. חילול שבת לחיי שעה בלבד

ניתן לצדד בדעת רבי עקיבא איגר מפסק השולחן ערוך שיש לחלל שבת גם על חיי שעה בלבד. אמנם הביא הביאור הלכה את דברי המאירי שהכוונה שמא יעשה תשובה, ולכן מותר לחלל שבת לאו דווקא 'שישמור שבתות' אלא מצווה מסוימת.[4] אך המשיך וכתב כסברתו של רבי עקיבא איגר, שהעיקר הוא 'וחי בהם' וחיי האדם חשובים בעיני הקב"ה להצילו גם כאשר לא יקיים מצוות בעתיד

שולחן ערוך (או"ח סימן שכט סעיף ג-ד):

מי שנפלה עליו מפולת, ספק חי ספק מת, ספק הוא שם ספק אינו שם, אפילו אם תמצי לומר שהוא שם ספק עכו"ם ספק ישראל - מפקחין עליו אף על פי שיש בו כמה ספיקות. אפילו מצאוהו מרוצץ שאינו יכול לחיות אלא לפי שעה, מפקחין.

ביאור הלכה (סימן שכט סעיף ד ד"ה אלא):

ואף על גב דלא שייך הכא הטעם חלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, משום דלאו דווקא שבת הוא-הדין שאר מצוות, כמו שכתב **המאירי** ביומא וז"ל: ואעפ"י שנתברר שאי אפשר לו לחיות אפילו שעה אחת שבאותה שעה ישוב בליבו ויתוודה, עכ"ל.

אמנם באמת נראה דכל זה הוא לטעמא בעלמא, אבל לדינא לא תלוי כלל במצוות דאין הטעם דדחינן מצווה אחת בשביל הרבה מצוות אלא דחינן כל המצוות בשביל חיים של ישראל, וכדיליף לה שמואל מוחי בהם כדכתב **הרמב"ם** (פ"ב מהלכות שבת ה"ג) שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלום בעולם. וכמו כן לכל הני תנאי דילפי לה ממזבח וממילה וממחתרת מוכרח דאחיים של אדם קפיד רחמנא (בר מההיא דחלל שבת אחת וכו').

וכן מוכרח לשמואל דאמר גבי תינוק מושלך ברוב אינם יהודים דמפקחין, אף על פי דעל פי דין יהיה אינו יהודי גמור ולא יקיים שום מצווה אעפ"כ כיון דבפיקוח נפש אין הולכין אחר הרוב חיישינן שמא מישראל הוא.[5]

---

[4] כ"כ **רבנו יהונתן מלוניל** (יומא ה ע"א מדפי הרי"ף): "לחיי שעה, שאע"פ שפשיטא לן שימות לסוף שעה אחר שנחלל עליו את השבת, מהו דתימא משום חיי שעה לא נחלל עליו את השבת, קמ"ל דמחללים משום דבההיא שעתא יכיר בוראו ויתוודה על חטאותיו בפה או בלב".

[5] הוכחה זו הובאה גם ב**שו"ת חתם סופר** (או"ח סימן פג; חו"מ סימן קעז): "דאין הטעם כדי שישמור שבתות הרבה אלא משום נפש מישראל, ואם קמי' שמיא גליא שהוא מזרע ישראל אף על גב שאינו משמר שבת אינו מחללו, כי כך דין תורתינו שנלך בתר רוב". אולם יש להבחין בין דין זה לדין הקראים עליו מוסבים דברי רבי עקיבא איגר, שכן יתכן לטעון שתינוק זה יתכן והוא ישמור את השבתות, וכמו שכתב ב**שו"ת מהר"ם שיק** (או"ח סימן קמא): "אמנם לפענ"ד נראה להסביר, דכיון דיד ישראל תקיפא, ואף דהתינוק כגוי, כיון דנתגדל אצל הישראל ורואה ולומד ממעשיהם ואמונתם, אם הוא באמת תינוק ישראל שקיבל התורה מהר סיני, כשרואה ולומד עתה אמונת ישראל חוזר וניעור ומצא מין את מינו וניעור ומסתמא יתגייר, ולכך שפיר מחללין שבת עליו אפילו למאן דאמר דיליף מקרא דושמרו בני ישראל כדי לשמור שבתות הרבה, כן נראה לפענ"ד". יש לציין, דין זה הוא מדברי שמואל שהוא אף סובר שמקור הלימוד לדחיית שבת בפני פיקוח נפש הוא 'וחי בהם' והיינו גם במקום בו אין שמירת שבת עתידית, ראו **מנחת חינוך** (מצווה לב מוסך השבת אות לט) שהעיר כן: "וראיה לדבר דשמואל סובר דבפיקוח נפש לא אזלינן בתר רובא ובאסופי ברוב עכו"ם

ולפי זה ברור דאפילו קטן מרוצץ נמי מחללין אעפ״י דלא ישמור שבתות גם לא יתוודה ולא יבוא לכלל גדול, אעפ״כ מחללין.

וכמו כן הוא-הדין חרש ושוטה, אף על גב דאינן בני מצוות מכל-מקום מחללין עליהם, דהא דלא מקיימי מצווה הוא משום אונסייהו. ולא נפיק מכלל זה אלא ישראל מומר להכעיס דעובר במזיד אבל חרש ושוטה התורה פטרינהו מחמת אונסייהו ומלבד זה גבי חרש ושוטה פשיטא דמחללין עליהם שבת דהא אפילו נהרגין עליהם דגם הם בכלל איש כי יכה כל נפש כל דהוא נפש כמו קטן וגם הם בכלל לא תעמוד על דם רעך כשאר ישראל ובפירוש אמרה תורה לא תקלל חרש ומלקין עליהן.

2. מילת תינוק הנולד לאב מחלל שבת בשבת

הרב שמעון גרינפלד, תלמידו של המהר״ם שיק, נשאל האם מותר לחלל שבת במילת תינוק הנולד לאבא המחלל שבת בפרהסיה? לדבריו, השאלה נוגעת בעיקר הדיון האם מותר לחלל שבת על אדם שלא ישמור את השבת, שכן תינוק זה יתחנך בבית שאינו שומר שבת. לדבריו, הדרשה ׳יחלל עליו... כדי שישמור שבתות הרבה׳ אינו כלל הלכתי, ויש לחלל שבת גם על מי שלא ישמרנה -

שו״ת מהרש״ג (או״ח סימן נג):

ועל דבר השאלה השנייה, באיש אחד בעל עבירה אשר חנותו פתוח בשבת קודש ונולד לו בן בשבת קודש, והורה חכם אחד שלא למול אותו בשבת קודש רק ליום המחרת...

אפשר כוונתו משום דגבי מילה בשבת יש כמה ענייני חילול שבת מה שאינו מטעם המצווה אלא מטעם פיקוח נפש סכנות הולד, כמו מציצה דהוא רק בשביל פיקוח נפש של הולד. ואם כן, הרי בפרי מגדים (או״ח סימן שכח, ומובא בתשובות מורי מהר״ם שיק או״ח סימן קמ) כתב דעל מומר המחלל שבת אין מחללין שבת בשביל פיקוח נפש שלו, ולכן אם היינו מחזיקין את הולד הנולד שיצא לתרבות רעה ויהי מומר כמו אבותיו א״כ נהי דהיינו רשאין למולו בשבת מכל-מקום היה אסור לנו לעשות לו המציצה ושאר ענייני חילול שבש שאנו עושים רק משום רפואה...

מותר לחלל שבת גם על אדם שהוא מחלל שבת, אף שלא שייך הטעם המבואר בש״ס לחד תנא יחלל שבת אחת כדי שלא יתחללו שבתות הרבה... ואני אוסיף עוד ראיה, דטעם זה לאו דווקא הוא, שהרי מבואר ביומא דאפילו על חיי שעה מחללין את השבת, והרי התם לא שייך הטעם כדי שישמור שבתות הרבה, כיון דבלאו-הכי לא יגיע לשמירת שבתות אחרות.

על כרחך דהטעם ההוא, חלל עליו, הוא לאו דווקא והוא כשאר דברי אגדה שאמרו חכמים ז״ל... באמת בכל עניין מותר לחלל שבת עבור פיקוח נפש של אדם מישראל.

ולכן נלפענ״ד עיקר למעשה בנידון דידן דמותר לחלל שבת עבור הולד אף בדברים שאינם שייכים למצוות מילה רק לעניין פיקוח נפש של הולד.

מחללין את השבת ומשמע אפילו במלאכה דאורייתא... א״כ אף דברוב עכו״ם מסקינן שם דהוי עכו״ם גמור לעניין להאכילו נבילות, א״כ אין צריך לשמור שבת ג״כ ומכל-מקום מחללין שבת עליו א״כ לחיי שעה ג״כ״.

3. היחס לדרשת 'חלל עליו שבת אחת'

הרב משה פיינשטיין מסביר שמהמקור 'וחי בהם' ניתן ללמוד שערך החיים, אפילו חיי שעה, הוא סיבה לחילול שבת. לפיכך, הדרשה 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה' אינה מקור דין ממנו יש ללמוד, אלא טעם בלבד שאינו לדין -

שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ג סימן סט):

> אף שרבי שמעון בן מנסיא (יומא פה ע"ב) ורשב"ג (שבת קנא ע"ב) שאמרו בפיקוח נפש טעם זה אינו טעם ממש לדינא שבשביל זה מחללין שבת, דהא לכו"ע מחללין שבת אף על חיי שעה שלא יהיה מהצלתו אף קיום שבת אחת דליכא מאן דפליג בזה, אלא הוא טעם בעלמא מאי טעמא אמרה זה תורה והוא ככל הטעמים שנאמרו במצוות התורה שאינם לדינא אלא שבשביל זה החשיבה תורה חיי נפש של אדם ומאחר שהחשיבה בזה חיי נפש של האדם החשיבה אף לחיי שעה שלו וא"כ לא שייך זה באין נוגע לחיי נפש של האדם אלא לקיום השבת לבד, ולכן משמע שכוונתו הוא רק לראיה שחילול שבת אחת הוא איסורא זוטא לגבי שבתות הרבה אף שלו לגבי אחרים, וא"כ ודאי הוא רק נגד חלול שבת דאיסור.

» **<u>סיכום</u>**: אמנם מהדרשה 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה' נראה שאין לחלל שבת על מי שלא ישמור אותה, אך לדברי שיטה זו הוא אינו כלל הלכתי מובהק, שכן יש לו 'פירכא' והעיקר כדרשת 'וחי בהם'. הנימוק ההלכתי לשיטה זו שיש להתיר חילול שבת על אדם הנמצא בפיקוח נפש, אף שלא ישמור שבתות, נובע מדרשת הגמרא 'וחי בהם'.

שו"ת שרידי אש (ח"א סימן קסב עמוד תצח):

> החקירה שחקרתי אם הלימוד וחי בהם ולא שימות בהם, הוא בגדר אזהרה ומצות חיוב להציל חיי ישראל שלא ילכו ח"ו לאיבוד ע"י קיום אחת מן המצוות ומזה ילפינן שפיקוח נפש דוחה אף שבת החמורה, או שזה הוא ויתור מצד התורה על מצוותיה בשביל קיום החיים. כלומר, שהתורה גילתה רצונה שלא ניתנו כל המצוות והאזהרות במקום שהם פוגעים בקיום החיים של איש מישראל.
>
> דבאופן הראשון שהוא בגדר מצווה הרי אנו יודעים ממילא שמי שמאבד את החיים ואפילו אם מאבד גרעין של חיים העתידים הוא עובר על אזהרה זו של וחי בהם, אבל באופן השני אפשר לומר שאין כאן אזהרה מצד התורה לשמור על גרעין של חיים העתידים, ורק יש כאן ויתור מצד התורה, שבמקום שרוצים לקיים חיים איזו שהם אין היא מקפדת על שמירת מצוותיה.

ד. אין לחלל שבת על מי שלא ישמור אותה

~ הרב אברהם בן מרדכי הלוי, ראש רבני מצריים, אסר לחלל שבת על יילוד צדוקית, שכן הבן לא ישמור שבת. הוא דחה כל הוה-אמינא של חילול שבת עבור מי שאינו עתיד לשמור שבת.
לדבריו, המקורות שהובאו תומכים בכך שאין לחלל שבת על מי שלא ישמור אותה - הן המקור 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה', והן המקור 'וחי בהם' שעניינו הוא חילול שבת רק על אדם המקיים את המצוות, שכן כיצד ניתן לומר 'וחי בהם' ללא מצוות -

שו"ת גינת ורדים (או"ח כלל ג סימן א):

נשאלתי אם מותר למיילדת ישראלית שתיילד צדוקים בשבת?
איברא דבספר כנסת הגדולה (או"ח סימן של) כתב שאסור ליילד לתורגמית בשבת אע"פ שאינה עובדת עבודה זרה משום חילול שבת, ומיהו בני החטאים האלה בנפשותם הקראין מותר לילדן בשבת כיון דמינטרי שבתא וכן פשט המנהג, עכ"ל.
ולעניות דעתי נראה שאין הוראה זו נכונה...
הנה אע"פ שהדיבור עוד בזה נראה להג הרבה בדברים פשוטים, מכל-מקום להפיס דעת החולקים עלינו נאריך עוד בפרט זה, שלא ניתנו המצוות לידחות מפני פיקוח נפש רק בישראל גמור לא בשביל תינוק שנשבה לבן הגויים ואע"פ שיודע שהוא מזרע ישראל עודנו מחזיק בנימוסיהן ולא ישוב לדת האמת.
ולא זה בלבד, אלא אף על פי שנתגדל בין הגויים מקטנות ועד גדלות ואין מי שיגלה את אזנו שהוא מישראל ולכן עודנו מחזיק בנימוסינן, אף על פי שהוא כאנוס, לא ניתנו לידחות המצוות בשביל פיקוח נפשו.
ויש להביא ראיה לזה דבפרק יום הכיפורים... רבי שמעון בן מנסיא אומר... אמרה תורה חללו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה... והנה ממשמעות התלמוד מוכח להדיא שאין דין פיקוח נפש נוהג אלא כשיהיה שם לעתיד לבוא שמירת שבת בוודאי.
וכן נמי קרא כאשר יעשה אותם האדם, מוכח דדווקא באדם העושה את המצוות הוא דאמרינן ולא שימות בהם.
וא"כ כד ידעינן באדם שאינו משמר את השבת ואינו עושה את המצוות, הצדוקים הללו אע"פ שהם טועים בדעתם, כיון שהם מחללין שבתות ואינם עושים את המצוות, א"כ ליתנהו בדין פיקוח נפש לחלל עליהם את התורה, וגם נשותיהן כיון דסירכייהו דבעלייהו נקיטי ואזלי... הנהו נמי ליתנהו בכלל פיקוח נפש...
לא אמרו כן אלא במי שהוא ודאי ישראל שמשמר את התורה, לא במי שהשליכה אחרי גוו והולך בשרירות ליבו. ואין זה בכלל ספק גוי ספק ישראל שאמרו שמחללין עליו את השבת, דהכא הוי בוודאי גוי. ואע"פ שיהיה שם ספק שמא ברוב הימים ישוב לאיתן התורה, מכל-מקום אין דנין בית-דין של מטה את האדם רק באשר הוא שם.

ה. מחלוקת הרב אוירבך והרב ולדינברג

• הרב שלמה זלמן אוירבך חלק על הביאור הלכה שכתב שיש לחלל שבת גם עבור מי שלא ישמור אותה מדין 'וחי בהם'. לדבריו, הראיה שהביא הביאור הלכה מדברי שמואל אודות תינוק שנמצא בעיר שרובה גויים שיש לחלל עליו את השבת היא דוגמא בלבד, אך אין הדין כן -

שו"ת מנחת שלמה (ח"ב סימן לד אות מ):

נלענ"ד דאין שום דמיון בין הצלת תינוק ושוטה לפלוגתא דהבית יוסף והרמ"א בתינוק שנמצא בעיר שרובה עכו"ם דשאני התם דכיון שהבית יוסף סובר דחשיב כנתבטלה כל הקביעות ודינו כעכו"ם שפיר מסתבר דאין שום טעם וסברא לחלל שבת עבור איש כזה אשר תיכף לאחר ההצלה נחזיק אותו לעכו"ם ואין מצווים להחיותו, משא"כ בתינוק או חרש ושוטה, ורק לדוגמא הביא המשנה ברורה ראיה משמואל.

ואפשר שפיר לומר שגם בתינוק שנשבה בין הנכרים אין מעלין ולא מורידין, דכיון שכל ימיו יחזיק עצמו כעכו"ם ולא יאמין שהוא יהודי אפילו אם יודיעו לו ויעבור על כל התורה בשגגה אפשר דמוטב יותר שימות מאשר לחיות בטעות כגוי...

ומעולם לא עלה על דעתי שאין לרחם על איש כזה שנשבה בין הנכרים וחושב את עצמו לנכרי, ואין ספק בדבר שמצווה לקרבו ולהחזירו בתשובה וכדומה, אולם כל כוונתי דבכהאי גוונא שברור הדבר שיישאר כל ימיו במחשבתו שהוא גוי ויתנהג בכל מעשיו כגוי, ומשכחת לה כגון שהוא תינוק ואין אף אחד בעולם שיודע שהוא ישראל כי אם זה שיכול עכשיו להעלותו מן הבור ואילו האיש הזה זקן מופלג ונוסע למדינת הים אשר לעולם לא יוכל לחזור ולגלותו שהוא יהודי, בכהאי גוונא אע"פ שהוא שוגג גמור מכל-מקום אפשר שטוב לו המוות מהחיים ואין מצילין אותו אפילו בימות החול.

אך אין אני מחליט על כך, כי יתכן שהקב"ה חפץ גם בחיים של אומלל זה ומצווה להצילו... וממילא יש לדון דבכהאי גוונא שקרוב הדבר לוודאי שיתנהג כל ימיו כנכרי דאולי אין מחללין בכהאי גוונא את השבת ואין זה בגדר של ספק פיקוח נפש.

• הרב אליעזר יהודה ולדינברג תמה מאוד על דברי הרש"ז אוירבך.

לדבריו, הביאור הלכה הוכיח מדברי שמואל אודות תינוק הנמצא בעיר שרובה גויים שאין עיקר חילול שבת משום 'כדי שישמור שבתות הרבה', אלא עצם החיים כסברת רבי עקיבא איגר -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז, קונטרס רפואה בשבת פרק ב אות ח-י):

ולפענ"ד כל דבריו בזה המה כחידה סתומה...

תימא בעיני מה שכותב מר דרק לדוגמא הביא המשנה ברורה ראיה משמואל, הא הרי המשנה ברורה בונה הכרחיות דבריו בזה דלדינא לא תלוי כלל דיחוי השבת בקיום מצוות מההיא דשמואל, וכדכותב בלשון וכן מוכרח לשמואל דאמר גבי תינוק מושלך ברוב אינם

יהודים דמפקחין אף על פי דעל פי דין יהיה אינו ישראל גמור ולא יקיים שום מצווה אעפ״כ כיון דבפיקוח נפש אין הולכין אחר הרוב חיישינן שמא מישראל הוא.
ועוד זאת, דמכוח הוכחתו זאת הוא דממשיך המשנה ברורה ללמוד, דלפי זה ברור דמחללין אפילו על קטן מרוצץ וכן הוא-הדין על חרש ושוטה אף על גב דאינן בני מצוות... ואיך אפשר לבוא איפוא ולומר דהמשנה ברורה רק לדוגמא הוא דהביא מההיא דשמואל ושלמעשה אין כל קשר בין ההיא דשמואל לבין קטן ושוטה?...

ותגדל תמיהתי על כתר״ה איך שעלה בדעתו לומר דגם תינוק שנשבה בין הנכרים אין מעלין ולא מורידין, דהיכן נשמע בכזאת, הרי כיהודי כשר הוא, וכל עבירות שעובר לרבות אפילו מה שיחזיק עצמו כעכו״ם ולא יאמין שהוא יהודי נחשבים כאינם עבירות אצלו, בהיות דאנוס גמור הוא על כך באין לו מזה אפילו ידיעת בית רבו...
על כן ברור הדבר דשפיר מחויבים בחיוב גמור להעלותו בהיות שהוא מזרע ישראל ואין הקב״ה חפץ במיתת נפש מישראל באשר הוא...
וכן כדמסביר המשנה ברורה שם, דלדינא לא תלוי כלל במצוות אלא דחינן כל המצוות בשביל חיים של ישראל ועל עצם חיים של אדם מישראל הוא דקפיד רחמנא, ובהדי כבשא דרחמנא למה לך, ומי יבוא בסוד ה׳ להבין מטרת יעוד יצור יהודי נעלב כזה עלי אדמות...
ואפילו אם נחזיק בעקרון הדעה שמביא כת״ר דאפשר דמוטב יותר שימות מאשר לחיות בטעות כגוי, אבל ממחשבה עד כדי עשיית מעשה למנוע מהצלה מצידנו עדנה ישנו מרחק רב. אנו יכולים לחשוב ואפילו אולי גם להתפלל על זה, אבל בשום אופן אסור לנו למנוע מצידנו כל פעולת הצלה שהיא.

ו. חילול שבת על 'תינוק שנשבה' בדורנו

יש מי שהדגיש את ההבדל בין הדורות הקודמים לדור שלנו בו פועלים הרבה ארגוני חזרה בתשובה, ולכן יתכן מאוד שאדם שכעת אינו שומר מצוות יחזור בתשובה דרך ארגונים אלו ולכן יש לחלל עליו שבת משום 'ישמור שבתות הרבה'

שו"ת תשובות והנהגות (ח"ו סימן צ):

ואני נבוך, שבזמנינו שהטיב השי"ת עמנו וישנם ארגונים שפועלים להחזיר הפושעים בתשובה ומצליחים, ותלוי באיזה מקום נמצא ומהו מעמדו וכמה הוא רחוק מהדת וכו', א"כ יש לומר דאף אי נימא דתינוק שנשבה אינו בכלל אחיך ואין מצווין להחיותו ואסור לחלל שבת להצילם, מכל-מקום לחופשי שלפי מצבו כעת נראה לנו שאולי בסופו יחזור בתשובה, ראוי להצילו אפילו במקום חילול שבת, דאף שכיון שעכשיו אינו בכלל אחיך לא נאמר בו דין וחי בהם... מכל-מקום עדיין יש להתיר לחלל עליו שבת מטעם אחר, והיינו משום דכיון שאם נצילו אולי יזכה בסופו לחזור בתשובה אמרינן בזה חלל עליו שבת אחת כדי ששמא ישמור שבתות הרבה... כנדון דידן שאלפים זכו לחזור בתשובה בזמנינו, שפיר שייך הטעם שמותר לחלל שבת כדי דישמור שבתות הרבה.

ואף שלא מצאתי באחרונים שהזכירו כן, היינו משום שבזמנם לא היה נפוץ החזרה בתשובה, ומי שחינכוהו אבותיו בדרכי המינות היה נשאר כן לכל חייו רחמ"ל, אבל היום דאכשר דרא ונתרבו הארגונים שפועלים ומצליחים להחזיר אלפים בתשובה, אפשר דאפילו לדעת האחרונים דתינוק שנשבה אין מצווין להחיותו מכל-מקום אם לפי מקומו ומצבו יש סיכויים שבסופו יחזור בתשובה, וכל-שכן אם כבר פועלים אצלו להחזירו בתשובה... אף שכעת הוא עדיין חפשי גמור יש לצדד דלכולי עלמא שרי לחלל שבת בשבילו.[6]

ז. סיכום

השאלה האם מותר לחלל שבת עבור מי שלא ישמור אותה, תלויה במידה רבה בשאלת היחס בין המקורות להתרת פיקוח נפש בשבת, ובשאלה העקרונית האם יש ערך לחיים ללא שמירת המצוות? ברם, מלבד השיקול ביחס בין המקורות, דנו הפוסקים בשאלה זו בהיבט אודות מעמדו של אדם מחלל שבתת בפרהסיה האם מותר להחיות אותו או לא?

בשאלה זו לא נדון עתה, אלא בהמשך במסגרת הדיון אודות חילול שבת על אדם שפשע והכניס עצמו לחילול שבת.

---

[6] והוסיף שם (הערה א): "וכן מצאתי בספר נתיב מצוותיך להגה"ק מקאמרנא... וז"ל, וכל הרשעים שבמדינה הזאת ובפרט במדינת אשכנז, נשבע אני בחיי עולם שכולם אנוסים כתינוק שנשבה לבין הנכרים ובלי דעת ידברו וכולם מוכנים ברגע אחת לשפוך דמם כמים על קדושת שם הגדול באהבה ובשמחה ובלב שמח ובמחולות".

שיעור ה: הותרה ודחויה

'פיקוח נפש דוחה שבת', וידועה היא המחלוקת האם שבת נדחית מפני פיקוח נפש או שמא שבת הותרה בפניו?

עלינו להבין את הגדרת המושגים 'הותרה' ו'דחויה', וכן את ההשלכות המעשיות מהגדרות אלו.

בשיעור זה נתמקד בהגדרת המושגים 'הותרה' ו'דחויה'

א. מקור הדין

הדיון המרכזי בחז"ל בו מופיעות ההגדרות 'הותרה' ו'דחויה', נערך ביחס להקרבת קורבנות ציבור בטומאה, בין כאשר רוב הציבור טמא, בין כאשר הכהנים טמאים.[1]

• 'במועדו - ואפילו בטומאה'

בקורבן פסח נאמר (במדבר ט, ב): "ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו", ובקורבן התמיד נאמר (במדבר כח, ב): "תשמרו להקריב לי במועדו".

בבלי פסחים (עז ע"א):

> וידבר משה את מעדי ה', מה תלמוד לומר? לפי שלא למדנו אלא לתמיד ופסח שנאמר בהו במועדו... במועדו ואפילו בטומאה.
>
> שאר קורבנות ציבור מניין, שנאמר אלה תעשו לה' במועדיכם.

רש"י (שם ד"ה במועדו): "במועדו - משמע: לא יעבור זמנן, ואפילו הן טמאין".

• פסח שני

~ בפסח שני נאמר (במדבר ט, י) נאמר: "אִישׁ אִישׁ כִּי יִהְיֶה טָמֵא לָנֶפֶשׁ אוֹ בְדֶרֶךְ רְחֹקָה לָכֶם אוֹ לְדֹרֹתֵיכֶם וְעָשָׂה פֶּסַח לַה'". ודרשו חז"ל, שיחידים שלא עשו פסח ראשון עושים פסח שני, אבל ציבור שהיו טמאים לא דוחים את פסח ראשון ומקריבים בטומאה.

בבלי פסחים (סו ע"ב):

> אשכחן תמיד ופסח דדחו שבת, דדחו טומאה מנא לן?...
>
> ופסח גופיה מנא לן? אמר רבי יוחנן, דאמר קרא איש איש כי יהיה טמא לנפש - איש נדחה לפסח שני, ואין ציבור נידחין לפסח שני אלא עבדי בטומאה.

[1] ראו גם: **יומא** (ו ע"ב); **סנהדרין** (יב ע"ב); **זבחים** (כג ע"ב).

~ גם הרמב"ם לומד דין דחיית טומאה בקורבנות ציבור מפסח שני, אך מפסוק אחר שם -

רמב"ם (הל' ביאת המקדש פ"ד הט"ז):

ומנין שטומאת מת דחויה בציבור. שנאמר ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם. כך למדו מפי השמועה, שאנשים יחידים הם שידחו לפסח שני אם היו טמאים, אבל ציבור שהיו טמאי מת אינן נדחין אלא הטומאה תדחה ויעשו פסח בטומאה, והוא-הדין לכל קורבן שקבוע לו זמן כפסח שהוא דוחה את הטומאה.

ב. גדר ההיתר

כאמור, יש להקריב קורבנות ציבור גם בטומאה, אך השאלה היא האם ההיתר לכך הוא היתר מרווח או שמא היתר דחוק?[2]

רש"י (יומא ו ע"ב ד"ה דחויה):

דחויה היא בציבור - אע"פ שהקורבן ציבור דוחה אותה, בקושי הותרה ולא היתר גמור.[3]

בגמרא מופיעות שתי השלכות ההלכתית העולות מהשאלה האם מדובר על היתר מרווח או דחוק.

<u>א</u>. <u>חיפוש אחרי כהנים טהורים</u>

אם טומאה הותרה בציבור, הרי שההיתר הוא מוחלט, ואין צורך לטרוח ולחפש כהנים טהורים שיקריבו את הפסח בטהרה. ואילו אם טומאה דחויה בציבור, הרי שההיתר ניתן בדוחק, ואין הוא היתר גמור, ואם ניתן להקריב בטהרה יש לעשות כן -

בבלי יומא (ו ע"ב):

כי פליגי לאהדורי ולאתויי טהורין מבית אב אחרינא.

רב נחמן אמר: היתר היא בציבור ולא מהדרינן.

ורב ששת אמר: דחויה היא בציבור, ומהדרינן.

רש"י (שם ד"ה דחויה):

דחויה היא בציבור - אע"פ שהקורבן ציבור דוחה אותה, בקושי הותרה ולא היתר גמור. וכל מה דמצינו להדורי מהדרינן שיעשה בטהרה.

---

[2] ראו לדוגמה: **ר"ן** (ביצה ט ע"ב מדפי הרי"ף ד"ה ומיהא): "שהשבת דחויה היא אצל חולה ולא הותרה, ולפיכך כל שהעיקר מלאכה אסור אף תוספתו כמוהו ומיתסר מדאורייתא. אבל יום-טוב שאוכל נפש הותר בה, דאפילו אפשר מערב יום-טוב שרי כל שהוא מרבה על העיקר ובלבד שיהא בטורח אחד תוספתו כמוהו. ועוד שנראה להם לחכמים שכיון שאמרה תורה אך אשר יאכל לכל נפש לא הוצרכה לשקול ולדקדק שלא יבשל אלא המצטרך אליו בלבד ומשום הכי רבויי בשיעורא כל היכא דלא מפיש בטרחא שרי".

[3] השוו כן לדברי **רש"י** (פסחים עז ע"א ד"ה דחויה): "דחויה - אף על גב דאכשרה רחמנא למיתי בטומאה, לאו היתר גמור הוא"; **רש"י** (סנהדרין יב ע"ב ד"ה דחויה): "דחויה בציבור - כלומר בקושי הותרה טומאה בציבור, וכל כמה דאפשר להדורי לעשותו בטהרה מהדרין".

ב. ריצוי ציץ

אם טומאה הותרה בציבור, אזי ההיתר הוא 'חזק' ועומד מכוח עצמו. אך אם טומאה רק דחויה בציבור, ההיתר הוא 'חלש', ויש צורך גם בריצוי ציץ, דהיינו שההיתר תלוי בקיומו של כהן גדול הלובש ציץ על מצחו, ומכפר בכך על ה'חטא' של ההקרבה בטומאה.

רש"י (פסחים עז ע"א ד"ה דחויה):

דחויה - אע"ג דאכשרה רחמנא למייתי בטומאה, לאו היתר גמור הוא, אלא היכא דלא מישתכחי טהורין, וכיון דלאו היתר גמור הוא בעיא ציץ לרצויי.

ג. הבחנה בין טומאה בציבור לעניינים שונים

כאמור נחלקו בגמרא בפסחים האם טומאה הותרה או דחויה בציבור, אך בגמרא ביומא מצאנו הבחנות בין דין טומאה בציבור לבין עניינים שונים

1. הקרבת קורבנות תמיד בשבת

בגמרא מובאת הבחנה בין הקרבת קורבנות ציבור בטומאה מדין 'טומאה דחויה בציבור', לבין כל עבודת הקורבנות במקדש שההיתר הוא משום 'הותרה'[4] -

בבלי יומא (מו ע"ב):

שבת דהותרה היא בציבור - סופו נמי דחי. טומאה, דדחויה היא בציבור, תחילתו דעיקר כפרה - דחי, סופו דלאו עיקר כפרה - לא דחי.

? מהי ההבחנה בין קורבנות ציבור בטומאה, שם הדין שטומאה 'דחויה', לעומת עבודת הקורבנות במקדש בשבת, שם ההיתר הוא מרווח מדין 'הותרה' שבת?

! <u>בין אירוע לא-שגרתי, חד-פעמי - לאירוע קבוע ומחוייב המציאות</u>

טומאת הציבור הינה אירוע שאינו שגרתי, הוא קרה במקרה, באופן חד-פעמי. לפיכך, משום שאינו מקרה המחויב במציאות, אין כאן היתר רווח אלא 'דחויה' בלבד.
לעומת הקרבת קורבן התמיד דבר יום ביומו, שהוא אירוע קבוע ושגרתי שהביצוע שלו מחוייב המציאות. לפיכך, ההיתר במקרה של הקרבת קורבנות התמיד בשבת הוא רווח ובגדר 'הותרה'.

---

[4] **מהר"ץ חיות** (יומא מו ע"ב ד"ה שבת): "לעניין קורבנות ראינו למאן דאמר דשבת הותרה, מכל-מקום טומאה דחויה. הרי מוכח דלא דמי להדדי עניני הדברים אשר הותרו בקורבנות".

הערות הגרי״ש אלישיב (יומא מו ע״ב ד״ה שבת):

בפשטות היה ההסבר - דהרי תמיד בשבת אינו מקרה שקרה אלא מלכתחילה זמנו של תמיד כל יום וא״כ גם בשבת. וא״כ ודאי לגבי זה לא דיברה תורה מאיסורי שבת והותרה היא לגביו. וליכא ראיה מכאן לכל התורה דשבת הותרה וכגון לגבי פסח שחל בשבת, דהתם קרה מקרה והרי יכול לחול גם בחול, אבל תמיד מוכרח להיות בשבת, ופשוט.

2. טהרת מצורע

בגמרא מובא דיון אודות היטהרות המצורע, אז הוא צריך להכניס את בהונות ידיו לעזרה לצורך טהרתו בהזאה עליהן והבאת הקורבן, ויש בכך בעיה של טומאה בעזרה שכן הוא עוד לא טהור, לבין ההגדרה הרחבה של טומאה בציבור.

לדברי הגמרא אמנם טומאה דחויה בציבור, אבל טהרת המצורע בצורה כזו היא הותרה

בבלי זבחים (לב ע״ב): ״מצורע היתירא הוא... טומאה דחויה הוא״.

טעם ההבחנה בין טומאה דחויה בציבור לבין ההיתר הרווח של המצורע מבואר היטב - אנו נגדיר 'דחויה' מקרה שהינו אירוע חד-פעמי, לא שגרתי שיש צורך לקיימו, כגון הקרבת קורבנות ציבור בטומאה. אבל כאשר מדובר על אירוע קבוע ומחויב המציאות, כי כך ציוותה התורה על המצורע להיטהר, אזי ההיתר הוא רווח -

רש״י (זבחים לב ע״ב ד״ה היתירא): ״היתירא הואי - בהיתר גמור גזרה עליו תורה ביאה במקצת״.

3. ברית מילה בשבת

ברית מילה מתקיימת בשבת, אך נחלקו הפוסקים האם מדובר על 'הותרה' או 'דחויה'?

ניתן לראות את ההבחנה אותה הבאנו לעיל, מתפלגת בין הפוסקים השונים ביחס לקיום ברית מילה בשבת

ויקרא (יב, ג): ״וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי יִמּוֹל בְּשַׂר עָרְלָתוֹ״. **בבלי שבת** (קלב ע״א): ״ביום - אפילו בשבת״.

• נחלקו השולחן ערוך והרמ״א בקיומה של מילה בשבת, האם אפשר להפריד את ברית המילה לשני מוהלים, אחד חותך והשני פורע, שכן שבת נידחת בפני ברית מילה רק למוהל אחד. או שמא, שבת הותרה בפני מילה ולכן ניתן לבצעה גם בשני מוהלים[5] -

[5] **ים של שלמה** (יבמות פרק ח סימן ג) שמחדד את המחלוקת: ״מצאתי בקובץ אחד ישן מדויק, וז״ל: שני מוהלים מותרים להיות אחד חותך ואחד פורע בשבת, דכל חד וחד עביד פלגא דמצווה... אבל בתשובות מהר״י ברונא (סימן מב) מצאתי וז״ל: לעניין שני מוהלים בשבת אחד למול ואחד לעשות פריעה, נראה לי דאין נכון, כיון דתנן מל ולא פרע כאילו לא מל, נמצא דקמא חילל שבת בלא גמר מצווה״. לדבריו, נחלקו הפוסקים האם החיתוך והפריעה הם שתי מצוות, וממילא שבת נידחת בפני כל אחת מהן וניתן למול ע״י שני מוהלים. או שמא מדובר על מצוות מילה הכוללת בתוכה

שולחן ערוך (יו״ד הלכות מילה סימן רסו סעיף יד)[6]:

יש ליזהר שלא ימולו שני מוהלים מילה אחת בשבת, שזה ימול וזה יפרע, אלא המל הוא עצמו יפרע.

רמ״א (שם):

ולא מצאתי ראיה לדבריו, ואדרבה נראה לי דשרי, דהא מילה דחיא שבת כמו עבודה במקדש שכמה כהנים היו עובדים ומחללים שבת, דמאחר דשבת ניתן לדחות הרי הוא כחול לכל דבר.[7]

» הרמ״א עורך השוואה בין ברית מילה בשבת לבין עבודת הקורבנות בשבת במקדש, שהמכנה המשותף בניהם הוא 'הותרה', כפי שראינו ביחס לעבודות המקדש בשבת.

השוואה זו בין מילה לקורבנות ציבור בשבת במקדש, נערכה גם ע״י הרב שמעון בן צמח דוראן, הטוען שהיתר מילה בשבת הוא 'הותרה' -

שו״ת תשב״ץ (ח״ג סימן לז):

ונראה ודאי דשבת הותר למילה דלאו דחויה בלבד היא. ואף על גב דלישנא דתלמודא הוא בכל דוכתא, מילה נתנה שבת לידחות אצלה, הוא-הדין שהותרה שאין בין עבודה למילה לעניין שבת כלום דשניהם התירתם התורה בהדיא בשבת. והרי כאן אמרו עבודה דוחה שבת... ולאו דווקא, דהוא-הדין שהותרה... והוא-הדין למילה.

בטעם הדבר כתב הנצי״ב, שהקריטריון לקביעה של 'הותרה' הוא במקרה והמציאות היא קבועה והכרחית, כגון ברית מילה בשבת שבהכרח יש חלק ניכר של בריתות בשבת (1/7 מהנולדים הזכרים), וכן עבודת הקורבנות במקדש בשבת. אך מקרים חריגים שאינם קבועים, כגון פיקוח נפש בשבת או הקרבת קורבנות בטומאה, ההיתר לקיומם הוא בגדר 'דחויה' -

העמק שאלה (שאילתא י ס״ק ט עמוד סז ד״ה וראוי):

כלאים בציצית דאע״ג שגם זה הותר ומחמת שאי-אפשר בלי דחוי בבגד פשתן, מכל-מקום אפשר מצוות ציצית בלי דחוי, היינו בגד צמר. ומשום הכי אע״ג דבבגד פשתים מיקרי הותרה, מיקרי עשה דוחה לא-תעשה.

שני חלקי מצווה, וממילא לא ניתנה שבת להידחות אלא בפני מצווה אחת בשלימותה ולא חצי מצווה. המקור לדבריו הוא **ספר התרומה** (מהדורת פרידמן, עמוד 228). ראו גם: **נימוקי יוסף** (בבא מציעא טז ע״א מדפי הרי״ף ד״ה עשה): ״מילה כל מה שנעשה בה הוא גוף המצווה עצמה, ואם לא גמרה לא נעשית אלא חצי המצווה, כמו שאם לא הטיל ציצית אלא בשתי כנפיו, וכן בתקיעת שופר אם לא השלים התקיעות״. עוד בעניין זה, ראו: **שו״ת הרמ״א** (סימן עו), ומה שחלק על דבריו ב**שאגת אריה** (סימן נט).

[6] **בית יוסף** (יו״ד סוף סימן רסו): ״יש ליזהר שלא ימולו שני אומנין מילה אחת לכתחילה בשבת, כגון שיתנו ביניהם שזה ימול וזה יפרע אלא המל הוא יפרע״.

[7] ראו גם בדבריו ב**שו״ת הרמ״א** (סימן עו).

משא״כ פיקוח נפש דאפשר שיתרפא ולא יצטרך לבוא לחילול שבת, משום הכי מיקרי דחויה, וכל שאפשר למעט עדיף. וכן מילה בצרעת אפשר שיתרפא הצרעת...
מילה דבע״כ צריך לדחות שבת, והכי מבואר במנחות (ה ע״ב) מה לשבת שכן הותרה מכללה לגבי מילה. ועל כורחך הותרה ממש קאמר... הרי מבואר דמילה הותרה ופיקוח נפש דחויה.
והכי מסיק הגר״א שם, אלא שלא יישב קושיתו ז״ל.
ולמה שכתבנו מיושב שפיר, דאע״ג דלמד פיקוח נפש ממילה, מכל-מקום אינו דומה לעניין זה, אלא פיקוח נפש דחויה ומילה הותרה. ולא משום דפיקוח נפש קיל ממילה, אלא משום דפיקוח נפש אפשר שלא נצטרך לידי חילול שבת כלל משא״כ מילה.

» לאור זאת מובנת השוואת הרמ״א בין ברית מילה בשבת להיתר עבודות המקדש בשבת, שכן המכנה המשותף בניהם הוא גדר 'הותרה' משום שמדובר על מקרה קבוע ושגרתי, שההתנהלות איתו בשבת היא חלק אינטגרלי.

? הגר״א העיר על ההשוואה של הרמ״א וטען שיתכן לומר אחרת, שברית מילה בשבת הוא 'דחויה'

גר״א (יו״ד סימן רסו ס״ק כה):
לכאורה אין ראיה, דעבודה בשבת הותרה משא״כ מילה דמשמע דדחויה היא.

גם את דבריו ניתן להסביר לאור הכלל עליו הצבענו, אך בצורה שונה -

חכמת שלמה (או״ח סימן שלא סעיף א):
והטעם הנכון דלמה טומאה דחויה, וכן בשבת לחולה, ולקורבן ציבור הותרה?
אך העניין הוא מה דאפשר לקיים זה בחול ואין לו שייכות לשבת דווקא, רק על דרך מקרה והזדמנות הוי שאירע כן בשבת וכן שאירע כן בטומאה, זה הוי רק דחויה ולא הותרה.
דהרי טומאה אפשר הוא שלא יהיה טמא, וכן חולה אפשר שלא יהיה מסוכן בשבת, לכן אם אירע טומאה או חולה בשבת הוי רק דחויה.
אבל קורבנות ציבור, יש קורבנות דשייכין רק בשבת, או דהחיוב בכל יום ושבת בכלל זה, כיון דכתיב תמיד ומוכרח להיות בשבת גם כן, בזה הוה הותרה.
ואם כן מילה, כיון דאפשר שלא יזדמן מילה בשבת, הוי רק דחויה.

שו״ת חתם סופר (ח״ו ליקוטים סימן צט):
דלא דמי לעבודה, דאיתא בספרי מחלליה מות יומת וביום השבת שני כבשים בדיבור אחד נאמרו, ועל כורחך היינו להורות שהותרה עבודה בשבת ולא ניתן שבת לזה מעיקרא.
ובמקום אחר ביארתי טעם וסברא לדבר, משום שאי-אפשר לשבת בלי עבודה, רוצה לומר שאין שבת שלא יהיה העבודה מצווה בו, משא״כ מילה שהוא במקרה ובהזדמן ואפשר שיהיה שבת בלי מילה א״כ אינו אלא דחויה ולא הותרה.

4. כלאיים בציצית ובגדי כהונה

• **<u>כלאיים בציצית</u>**

מהסמיכות של הציווי על איסור כלאיים בצמר ופשתים יחדיו, לציווי על ציצית למדנו שיש היתר כלאיים בציצית, שכן מצווה שגדיל הציצית שמטילים על כנפות הטלית יהיה מורכב מחוטי לבן ותכלת, והחוטים הצבועים בתכלת היו מצמר, נמצא שאם הבגד עשוי פשתן, ציוותה התורה שיהיה בו שעטנז

דברים (כב, יא-יב):

לֹא תִלְבַּשׁ שַׁעַטְנֵז צֶמֶר וּפִשְׁתִּים יַחְדָּו: גְּדִלִים תַּעֲשֶׂה לָךְ עַל אַרְבַּע כַּנְפוֹת כְּסוּתְךָ אֲשֶׁר תְּכַסֶּה בָּהּ.

בבלי יבמות (ג ע"ב-ד ע"א):

לא תעשה גרידא מנלן דדחי?

דכתיב לא תלבש שעטנז, גדילים תעשה לך, ואמר רבי אלעזר: סמוכים מן התורה מנין? שנאמר סמוכים לעד לעולם עשויים באמת וישר.

הראשונים נחלקו בשאלה האם היתר כלאיים בציצית הוא בגדר 'הותרה' או 'דחויה', כפי שמשתמע מלשון הגמרא הנ"ל הלומדת מכאן דין דחייה.

ההשלכה ההלכתית משאלה זו היא אודות לבישת ציצית בזמן שאינו מחוייב בה (לילה) או לאדם שאינו מחוייב בציצית (אישה), שכן אם מדובר על 'הותרה' אזי אין בכך מגבלה וניתן ללבוש ציצית גם שאינה למטרת קיום מצווה. אך אם ההיתר הוא בגדר 'דחויה', אזי הוא מוגבל ומסויג רק למקום מצווה.[8]

---

[8] בשאלה זו ביחס להיתר כלאיים בציצית, האם הוא 'הותרה' או 'דחויה', נחלקו הראשונים - יש הסוברים שמדובר על דין 'הותרה', ראו: **רבינו ניסים גאון** (שבת קלג ע"א): "ידענו כי זה לא תעשה אינו שווה בכל דבר אלא מיוחד הוא, וכי הציווי שנאמר אחריו הוא תנאי עליו וכי לא בא להזהיר אלא על לבישת כלאים חוץ ממצוות ציצית, אבל מה שהוא מעורב מחוטי פשתן עם הטלית של צמר שהיא מצווה אינו נכנס בזו האזהרה אלא מותר הוא, ואמרו חכמים שדבר זה עיקר הוא שנסמוך עליו, וכי כל אזהרה שאין עמה כרת שבתורה כך היא דרכה שבעת שאירע חיוב מצוות עשה נדחה האזהרה שהיא לא תעשה ונקיים הציווי שהוא עשה ותבוא מצוות עשה ותדחה לא תעשה, כי האזהרה של לאו, על זה התנאי נאמרה. ובזה הפירוש שפירשנו יסיר מלבך ספק גדול שמסתפקין בו בני אדם ושואלין עליו, והוא שאומרין מאחר שאנו יודעין שאזהרת לאו קשה מציווי עשה היאך יבא עשה וידחה האזהרה של לאו"; כן נראה **בירושלמי** (נדרים פ"ג ה"ב): "גדילים תעשה לך, לא תלבש שעטנז, שניהן בדיבור אחד נאמרו". **בתורה תמימה** (דברים כב, יא הערה קט) ביאר: "רצונו לומר, כיון דשתי מצוות אלו סותרות זו את זו, דתכלת בציצית הם שעטנז, לכן על כורחך צריך לומר דבדיבור אחד נאמרו, והיינו דבשעה שאמר הקב"ה לא תלבש שעטנז, בה בשעה ציווה גדילים תעשה לך". לדעת **התוספות** (חולין קי ע"ב ד"ה טלית; מנחות מ ע"ב ד"ה תכלת), כלאיים בציצית הותרו גם בלילה. **רמב"ן** (שבת קלב ע"ב ד"ה והא): "וכן אני אומר שסדין בציצית לאו מתורת עשה ולא תעשה הוא דמידחי, שא"כ כל מקום שאפשר לקיים את שתיהן מוטב, ובמסכת מנחות... אמרינן דאפילו לטלית של צמר עבדינן לבן של פשתים, אלא מדין היקישא אתי לן סדין בציצית דכתיב לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו גדילים תעשה לך", אך יש להעיר מדברי **רמב"ן** (יבמות ד ע"ב ד"ה הא) שדחה דעה זו: "ויש שסובר... כלאיים בציצית לגמרי הותר בסמוכין... ולא נהירא לי, דהא מהכא גמרינן לכל התורה דאתי עשה ודחי לא תעשה ואם כן נימא דאפילו בדאפשר לקיים את שניהם לידחי דומיא דציצית אלא שמע מינה בציצית נמי אתמר". על הסתירה כתב **קובץ הערות** (יבמות סימן ט אות ג) שצריך עיון. כשיטה זו שמדובר על 'הותרה', כ"כ בדעת הרמב"ם: **בית יוסף** (או"ח סימן יח ד"ה לילה); **הרב יוסף תאומים** (פרי מגדים, או"ח פתיחות פתיחה להלכות ציצית ד"ה שאלה): "והנה מדברי הרמב"ם... משמע דכלאים בציצית מן התורה מותר, לא מטעם

• **<u>כלאיים בבגדי כהונה</u>**

כמו״כ, גם בשלושה מבגדי הכהונה יש כלאיים - באבנט של הכהן ההדיוט, האפוד, החושן.
הסיבה לכלאיים בבגדים אלו נובעת משום שהיו מורכבים מ׳ששׁ׳ שהוא פשתן יחד עם חוטי תכלת וארגמן שהם צמר

<u>אבנט</u> - (שמות לט, כט):

וְאֶת הָאַבְנֵט שֵׁשׁ מָשְׁזָר וּתְכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי מַעֲשֵׂה רֹקֵם כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה׳ אֶת מֹשֶׁה.

<u>אפוד</u> - (שמות כח, ו): ״וְעָשׂוּ אֶת הָאֵפֹד זָהָב תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן תּוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ מָשְׁזָר מַעֲשֵׂה חֹשֵׁב״.

<u>חושן</u> - (שמות כח, טו):

וְעָשִׂיתָ חֹשֶׁן מִשְׁפָּט מַעֲשֵׂה חֹשֵׁב כְּמַעֲשֵׂה אֵפֹד תַּעֲשֶׂנּוּ זָהָב תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ מָשְׁזָר תַּעֲשֶׂה אֹתוֹ.

משום שיש כלאיים בבגדים אלו, ההיתר הוא רק לצורך מצווה, היינו צורך העבודה אך שלא בעת העבודה נאסר הדבר.[9]
הראשונים נחלקו מה ההיקף של ׳עבודה׳, האם כל משך היות הכהן במקדש גם שאינו עובד בפועל, או רק בעת עבודה בפועל ממש.[10]

! <u>השוני בין כלאיים בציצית לבין כלאיים בבגדי כהונה</u>

השוני בין שני עניינים אלו הוא, שבציצית ניתן לממש את המצווה גם בצורות שונות, היינו בגד שלא יהיה כלאיים עם החוטים, לעומת בגדי כהונה שלא ניתן לקיים את הבגדים הללו אלא בכלאיים.

לאור זאת עלינו לשוב לקריטריון בו השתמשנו להבחין בין ׳הותרה׳ ל׳דחויה׳, ולטעון שיתכן להבחין בין כלאיים בציצית שהם בגדר ׳דחויה׳, משום שניתן לקיים את הציווי על הציצית גם שלא בבגד

דחייה״; ראש יוסף, שבת כז ע״ב ד״ה שאלה: ״ואני העני מבין שכך הוא, אם ציצית אינו נוהג כי אם בצמר ופשתים מבניין אב ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם צמר ופשתים, הרי לפשתן ציוותה התורה דיעשו תכלת עמרא הרי לא מטעם דחייה כי-אם מצוותו בכך ומותר גמור. ואף במקום שאפשר לקיים שניהם, רק מדרבנן אסור הואיל ואפשר לקיים שניהם אי שרית מכאן יבואו להתיר בעשה דוחה לא-תעשה נמי באפשר לקיים שניהם כי יאמרו גם כאן בציצית דחייה הוה״). לעומת זאת, לדעת **הראב״ד** (הל׳ ציצית פ״ג ה״ט), נאסרה לבישת ציצית לאישה, משום שמדובר על דחיה. השלכה נוספת משאלה זו, הסתפק **מנחת חינוך** (מצווה שפו), מה הדין שעשה כלאיים ציצית במקום בו ׳אפשר לקיים שניהם׳, האם הוא יצא ידי-חובה משום שההיתר הוא הגדר ׳הותרה׳, או שמא ההיתר דחוק ודחוי ובמקום בו ניתן לקיים שניהם ועבר על איסור כלאיים לא יצא ידי-חובה.

[9] **ערכין** (ג ע״ב): ״נהי דאישתרי בעידן עבודה, בלא עידן עבודה לא אישתרי״; **רמב״ם** (הל׳ כלי המקדש פ״ח הי״א): ״בגדי כהונה מותר ליהנות בהן, לפיכך לובשם ביום עבודתו ואפילו שלא בשעת עבודה חוץ מן האבנט מפני שהוא שעטנז״.

[10] ראו: **רמב״ם** (הל׳ כלי המקדש פ״ח הי״ב): ״אסור לכהן הדיוט ללובשו אלא בשעת עבודה, אין הכהנים לובשין לעבודה אלא צמר ופשתים בלבד״; **ראב״ד** (שם): ״לא מחוור מן הגמרא הכי, אלא כל היום מותר במקדש״, היינו גם שלא בעת העבודה בפועל.

צמר וממילא ההיתר דחוק רק למקרה ובו אין לו אלא בגד צמר. לעומת זאת, כלאיים בבגדי כהונה הם בגדר 'הותרה', שכן לא ניתן לקיים המצווה אלא באופן של כלאיים.[11]

קובץ הערות (יבמות סימן ט):

בכלאים בבגדי כהונה אינו מטעם עשה דוחה לא-תעשה, אלא הותרה, דכיון דלא משכחת בגדי כהונה אלא בכלאים, ממילא שמעת דלא אסר רחמנא כלאים בבגדי כהונה כלל.

אבל בציצית, כיון דמשכחת למצוות ציצית בלא כלאים, הוא מטעם עשה דוחה לא-תעשה.

» **שיטת הראב"ד: בין כלאיים בציצית לכלאיים בבגדי כהונה**

לאור זאת יש להסביר את שיטת הראב"ד, כאשר ביחס לכלאיים בציצית הוא פסק שגדר ההיתר הוא 'דחויה' ולכן אוסר לבישת ציצית לאישה, ואילו ביחס לבגדי כהונה טען שההיתר רחב בגדר 'הותרה' גם שלא בשעת עבודה ממש -

~ **רמב"ם** (הל' כלי המקדש פ"ח הי"ב):

אסור לכהן הדיוט ללובשו אלא בשעת עבודה, אין הכהנים לובשין לעבודה אלא צמר ופשתים בלבד.

ראב"ד (שם): "לא מחוור מן הגמרא הכי, אלא כל היום מותר במקדש".

~ **רמב"ם** (הל' ציצית פ"ג ה"ט): "נשים ועבדים שרצו להתעטף בציצית מתעטפין בלא ברכה".

ראב"ד (שם): "דווקא בציצית שאין בה כלאים", שאם לא כן ולובשים כלאיים "איסורא קעביד".

? שו"ת שאגת אריה (סימן ל):

ויש לי כאן מקום שאלה לדעת הראב"ד, דכבר נתבאר דסבירא ליה ז"ל דכלאים בבגדי כהונה שרי לגמרי אפילו שלא בשעת עבודה, ואילו לעניין ציצית שלא במקום מצווה לא סבירא ליה הכי, שהרי כתב הרמב"ם (פ"ג מהל' ציצית ה"ט) נשים ועבדים וקטנים פטורין מן הציצית מן התורה... והגיה עליו הראב"ד בהשגות דווקא בציצית שאין בה כלאים, ע"כ. ואיכא למידק, מאי שנא לעניין עבודה דשרי כלאים אפילו שלא במקום מצווה, ולעניין ציצית במקום מצווה אין שלא במקום מצווה לא?

! קובץ הערות (יבמות סימן ט):

ונראה שזהו טעמו של הראב"ד שמחלק בין ציצית לבגדי כהונה, דבציצית הוא מטעם דחיה, ובגדי כהונה הותרה. ובשאגת אריה (סימן ל) הקשה דברי הראב"ד אהדדי מציצית לבגדי כהונה, ולפי דברי הרמ"ה הנ"ל לא קשיא.

---

[11] ראו גם: **העמק שאלה** (שאילתא י סי"ק ט עמוד סז ד"ה וראוי): "כלאים בציצית דאע"ג שגם זה הותר ומחמת שאי-אפשר בלי דחוי בבגד פשתן, מכל-מקום אפשר מצוות ציצית בלי דחוי, היינו בגד צמר. ומשום הכי אע"ג דבבגד פשתים מיקרי הותרה, מיקרי עשה דוחה לא-תעשה".

ד. סיכום

~ <u>'הותרה' ו'דחויה': היתר רווח או דחוק</u>

ההבדל בין 'הותרה' ל'דחויה' הוא ההבדל בין היתר דחוק שיש לחזר אחרי אפשרויות שונות למימוש המצווה שלא באופן של דחייה, לעומת היתר רווח המעיד על כך שפקעה סיבת האיסור מהמציאות.

~ <u>הבחנה בין דינים שונים</u>

ראינו הגדרה יסודית להבחנה בין סוגיות שונות ודינים שונים, שיש מהם המוגדרים 'הותרה' ויש מהם המוגדרים 'דחויה'.

אמנם מדובר על מחלוקות ראשונים, אבל די נראה ברורה היא ההבחנה בין מציאות קבועה ושגרתית, כגון הקרבת קורבנות תמיד בבית המקדש בשבת, לבין מציאות שאינה שגרתית אלא חד-פעמית, כגון הקרבת קורבנות ציבור בטומאה.

שיעור ו: שבת - הותרה או דחויה

שו"ת אבני נזר (או"ח סימן תנה אות ה):

והנה, בדין זה אם שבת הותרה אצל פיקוח נפש או דחויה, יש שערורייה גדולה.

א. הצגת הדיון

למרות שפיקוח נפש דוחה שבת, מכל-מקום כאשר החולה זקוק למאכלים אסורים מוטב לתת לו מאכל שאיסורו קל יותר מהשני מבחינה הלכתית

בבלי יומא (פג ע"א):

מי שאחזו בולמוס - מאכילין אותו הקל הקל. טבל ונבלה - מאכילין אותו נבלה.

? מה הדין בחולה שיש בו סכנה בשבת וצריך לאכול בשר, ועומדות לפניו שתי אפשרויות - אכילת בשר בהמה נבלה, שאיסורה בלאו, או שחיטת בהמה שיש באיסורה כרת (יום הכיפורים) ומיתת בי"ד (שבת).[1]

לכאורה, מדין 'הקל הקל תחילה' עליו לאכול נבלה, שכן איסורה קל יותר מאשר שחיטה בשבת. אולם, תשובה זו אינה החלטית ויש שסברו שיש להתיר לו לשחוט בשבת למרות שאיסור הפעולה חמור יותר. לטעמם, שבת 'הותרה' בפני פיקוח נפש ולכן אין סיבה להקל באיסור במקום בו יש גם בעיית מאכלות אסורות.

שו"ת הרשב"א (ח"א סימן תרפט):

ולי נראה, שהכל תלוי במחלוקת אם נאמר שבת דחויה או נאמר שבת הותרה אצל חולה.[2]

---

[1] שאלה זו נשאל הראב"ד והתיר לשחוט, ראו גם: **רמב"ן** (תורת האדם, שער המיחוש, עניין הסכנה); **רא"ש** (יומא פרק ח סימן יד); **ר"ן** (יומא ד ע"ב מדפי הרי"ף ד"ה וגרסימן); **כלבו** (סימן לא ד"ה מרחיצין את); **ריקאנטי** (סימן קה) כתב זאת בשם 'רבינו יצחק ברבי אברהם'.

[2] כ"כ **שו"ת התשב"ץ** (ח"ג סימן לז): "וכיון דלעניין עבודה אסיק תלמודא דהותרה שבת, הוא הדין לעניין פיקוח נפש... ולפי זה אם עניין נבלה וחילול שבת תלוי במחלוקת זו של שבת אם הותרה או אם דחויה, הדבר פשוט שמחללין שבת ואין מאכילין אותו נבלה".

ב. דעת הראב"ד: שבת הותרה

• לדעת הראב״ד, יש לשחוט לחולה את בהמה בשבת למרות שיש בכך איסור חמור.
לדבריו, האיסור הוא חילול שבת בשחיטה, אבל משום ששבת הותרה אצל פיקוח נפש, אזי אין כאן כלל איסור -

רמב״ן (תורת האדם, שער המיחוש, עניין הסכנה):

ונשאל הרב **רבי אברהם בר דוד** ז״ל נבלה ומעשה שבת, וזהו לשון השאלה:
אם היה חולה שיש בו סכנה וצריך לשחוט לו תרנגולת, למה לא נאמר לו לגוי שינחור לו אחת ונאכילנו הנבלה שאין בה אלא איסור לאו ולא נשחוט ונדחה שבת שהוא איסור סקילה.
והשיב, שזה החולה איזה איסור עומד לפניו ומעכבו, ודאי איסור שבת לא איסור נבלה, תדע שאילו לא היה שבת מי היינו מבקשים לו נבלה, לא כי אלא שחוטה, וכיון שכן האיסור העומד לפניו המעכבו הוא ששב היתר גמור, לא איסור אחר, ולפיכך מתירין לו איסור שבת ולא איסור נבלה.

1. הטעמים

הרא״ש הביא את השאלה ואת התשובה של הראב״ד בצורה קצת שונה, ובדבריו יש שני טעמים לדין ששבת 'הותרה'

רא״ש (יומא פרק ח סימן יד):

שאלו את הראב״ד ז״ל חולה שיש בו סכנה אם לא יאכל בשר. אם יש לפניו נבלה ואין שחוט אם לא שנשחט בשבת. כי יש אומרים מוטב שיעבור הוא על לאו דנבלה משיעברו אחרים על איסור סקילה.
והשיב, דברי יש אומרים מכוונים הם אבל יש לומר כי איסור שבת כבר ניתן לדחות בהבערה ובבישול ובמחמין לו חמין.
אי נמי, שאי-אפשר שלא יהא קטן אחד בסוף העולם.

<u>התשובה הראשונה</u>: 'כי איסור שבת כבר ניתן לדחות בהבערה ובבישול ובמחמין לו חמין'.
הכוונה בדבריו היא, כיון שבכל מקרה יתכנו פעולות נוספות לחולה, כגון בישול והבערה, אזי ניתן לעשות עוד פעולה, כגון לשחוט עבורו בהמה.
יתכן והסברה בכך היא, 'הואיל ואישתרי - אישתרי'. כלומר, הואיל ואנחנו מתירים לעשות פעולות שונות בשבת עבור חולה שיש בו סכנה, אזי נתיר גם לשחוט לו בהמה, אף שפעולה זו חמורה יותר מאכילת נבלה, וזאת משום שכל תוספת חילול שבת לאחר שהשבת הותרה פחות חמור מאכילת נבלה.

<u>התשובה השנייה</u>: 'שאי-אפשר שלא יהא קטן אחד בסוף העולם'.
הכוונה בדבריו היא, שמא יש קטן בסוף העולם שצריך לאכול בשר במציאות של פיקוח נפש, ממילא נתיר לו לחולה שלפנינו לשחוט בשר.

? הקושי בתשובה זו הוא, מדוע הקטן שבסוף העולם לא יוכל גם הוא לאכול נבלה?

• הפוסקים נחלקו בהבנת דבריו -

~ לדעת הרב משה סופר, התשובה השנייה היא מעין התשובה הראשונה.
כלומר, יש קטן אחד בסוף העולם שערכו לו ברית מילה בשבת והותר לחלל שבת עבורו. משום ששבת הותרה עבור הקטן בעשיית חבורה בשבת, ניתן לדחותה גם עבור החולה שלפנינו בעשיית חבלה בבהמה באמצעות שחיטה -

שו"ת חתם סופר (או"ח סימן פה):
ועיין מה שכתב ראי"ש... על שם הראב"ד, דלהכי אין נותנים ליה נבלה משום דאיכא קטן אחד בסוף העולם... ואין שחר לדבריו אלו.
ופירושו נראה לי, דאיכא קטן אחד בעולם שנימול היום ונדחה שבת באיסור חבורה ונדחה נמי בשחיטה לחולה שהיא חבורה. ושוב כיון ששחטנו לצורך החולה הלז, נאמר הואיל ואידחי שבת לצורך נדחה נמי בבישול, ומשום הכי אף על גב שמצינו נבלה שחוטה נשחט ונבשל בשבת. וצריך עיון.

~ הרב שלמה קלוגר הביא את דברי החתם סופר וטען שאם כדבריו היה על הראב"ד לכתוב זאת מפורש, שיש קטן בסוף העולם שיש לו ברית מילה בשבת.
הוא מבאר שמדובר שאם יש קטן לפנינו הוא יכול לשחוט בעצמו, שכן אין בי"ד מצווים להפרישו מחילול שבת שעושה על-דעת עצמו. לפיכך, חילול שבת באופן כזה קל יותר מאשר אכילת נבלה -

חכמת שלמה (או"ח סימן שכח סעיף יא):
והנה הך 'אי נמי' אין לו הבנה.
וראיתי ב**שו"ת חתם סופר** (או"ח סימן פה) דנדחק לפרש הכוונה על קטן למולו.
ואינו סובל כלל פירוש זה, דאם כן הוה ליה לומר דאי אפשר שלא יהיה אחד נימול היום.
ולכך נראה לפענ"ד, כיון דקיימא לן בקטן ששחט ואחרים רואין אותו שחיטתו כשרה, וכיון דקיימא לן קטן אוכל נבילות אין בית דין מצווין להפרישו, רק בידיים אסור ליתן לו...
ואם כן, כיון דאם היה כאן קטן היה מותר השחיטה לשחוט על ידי קטן, ואם כן שחיטה יש היתר לאיסורו על ידי קטן, אבל נבלה לאכילה אין שום היתר ליתן לאדם לאכול, רק דרך דחויה, לכך טוב יותר לשחוט לו.

2. סיבת 'הותרה' ו'דחויה': גדר האיסורים

המהר"ם מרוטנבורג מציג את הסיבה להבחנה בין איסורי תורה כאיסור נבלה לבין איסורי שבת כשחיטה, ובכך מגיע לאותה מסקנה יסודית של הראב"ד, ששבת הותרה בפני פיקוח נפש.[3]

לדבריו, איסור אכילת נבלה הוא 'איסור חפצא', כלשונו: 'ואריא רביע עלייהו', ולכן גם אם פיקוח נפש יתיר לאכול נבלה מכל-מקום יש כאן איסור.

לעומת איסורי שבת שהם 'איסור גברא', היינו שכאשר נתיר את המלאכה בשבת אזי יש היתר מוחלט -

שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס קרימונה, סימן ר):

> ומה שהקשה מורי היאך מותר לשחוט לחולה בשבת שיש איסור סקילה, מוטב שיקנו לו נבלה שהיא בלאו... והיכא דאיכא היתירא ואיסורא קמיה מאכילין אותו הקל, דשחוטה המאכל עצמו מותר ולא נבילות שהמאכל עצמו אסור ואריא רביע עלייהו.

לאור זאת טוען המהר"ם מרוטנבורג, ששבת הותרה בפני פיקוח נפש, כשם שהותר לנו לשחוט ביום-טוב משום אוכל נפש, שכן אין כלל איסורי שבת במציאות של פיקוח נפש -

שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס קרימונה, סימן ר):

> לטעמיך תקשי להו היאך שוחטים ביום טוב עשה ולא תעשה, נאכל נבלה שהיא בלאו, אי נמי נאמר לגוי שינחור עופות דלא אסירי אלא מדרבנן, דאין שחיטה לעוף מן התורה.
>
> אלא יש לומר, כיון דהתורה התירה לנו אוכל נפש הוי לדידן אוכל נפש ביום טוב כמו חול שמותר בו כל מלאכה.
>
> והשתא נמי נימא, כיון דפיקוח נפש ילפינן ביומא דשרי, הוי כל מלאכה לחולה שיש בו סכנה מותרת כמו בחול.[4]

---

[3] ראו גם: **שו"ת חתם סופר** (או"ח סימן פה): "דכל המצוות דחויים ושבת הותרה דהוה ליה שבת לעניין פיקוח נפש כיום-טוב לעניין אוכל נפש... והטעם לכאורה, דדחיית כל התורה נפקא מוחי בהם ואינו אלא דחיה, ובשבת יתר עליהן קרא ושמרו בני ישראל את השבת לומר דהותרה".

[4] חלק זה של התשובה הובא גם אצל תלמידו, **הרא"ש** (יומא פרק ח סימן יד): "ורבינו מאיר השיב בתשובה על זה, והביא דמיון מאוכל נפש ביום-טוב דשוחטין ביום-טוב דאיכא עשה ולא תעשה באיסור מלאכה ומאכל נבלה דאין בה אלא לאו או לומר לנכרי לנחור עופות דליכא אלא איסור דרבנן דאין שחיטה לעוף מן התורה. אלא כיון דהתורה התירה לנו אוכל נפש ביום-טוב הוה לדידן כל אוכל נפש ביום-טוב כמו בחול. והכי נמי כיון שהתירה תורה פיקוח נפש הוי כל מלאכה שעושה בשבת בשביל חולה שיש בו סכנה כאילו עשאה בחול"; **שו"ת הרא"ש** (כלל כו סימן ה).

ג. דעת הרשב"א: שבת דחויה

הרשב״א מציין ששאלה זו שנשאל הראב״ד, גם הוא עצמו נשאל עליה. הוא מתאר מפגש עם אחד מהרבנים שהציע בפניו את תשובתו של המהר״ם מרוטנבורג ששבת הותרה ולכן מותר לשחוט עבור החולה. הרשב״א ממאן לקבל את תשובת המהר״ם, והוא תולה שאלה זו בשאלת הבסיס, האם שבת 'הותרה' ונתיר לו לשחוט, או שבת 'דחויה' ואין להתיר לו אלא אכילת נבלה.
הרשב״א נוטה להכרעה ששבת 'דחויה' בפני פיקוח נפש,[5] ולכן יש להאכילו נבלה -

שו״ת הרשב״א (ח״א סימן תרפט):

שאלת עוד שאודיע לך דעתי במה שנשאל **הראב״ד** ז״ל ונסתפק בו הרמב״ן ז״ל, בחולה שיש בו סכנה שמותר לשחוט לו בשבת אם יש שם נבלה, מי נאמר כיון שיש שם נבלה לא נשחוט לו, או מתירין לשחוט ולא נאכילנו לו נבלה.

ואני כבר נשאלתי על זה והשבתי ואמרתי שאכתוב לך.

תשובה: שמעתי מאחד מגדולי הרבנים שהעיד משם **הרב רבי מאיר מרוטנבורק**, שהורה להתיר לשחוט אפילו במקום שיש שם נבלה להאכילו.

אלא שהטעם שאמרו לי משמו חלוש מאד על כן איני כותבו לך.

והוא הרב שהגיד לי כן דעתו. וטעמו משום דאם אין שוחטין לו יבוא לידי סכנה שימנע מלאכול הנבלה וימות.[6]

ולי נראה שהכל תלוי במחלוקת אם נאמר שבת דחויה או נאמר שבת הותרה אצל חולה. אם נאמר שבת הותרה אצל חולה, שוחטין לו שלא אסרה תורה מלאכת שבת אצל חולה. ושוחטין לחולה בשבת כדרך ששוחטין אנו לעצמנו. וכדרך שאמרו בטומאה למאן דאמר טומאה הותרה בציבור שאם נטמא הכוס אפילו יש שם כוס אחר נותן לטהור אפילו מן הכוס שנטמא.

אבל למאן דאמר דחויה היא מאכילין לו הנבלה שהוא צריך לאכול ואין אנו עוברין לשחוט לו. שבמקום שיש לו בשר לאכול לא נעבור אנו ולא נדחה את השבת.

וכמדומה שהלכה כמאן דאמר שבת דחויה היא ולא הותרה.

---

[5] ראו גם בדבריו ב**שו״ת הרשב״א** (ח״ז סימן שמג): ״שהשבת דחויה היא אצל החולים, משום שנאמר וחי בהם ולא שימות בהם אבל לא הותרה אצלם״.

[6] נימוק זה הובא ב**ברא״ש** (יומא פ״ח סימן יד): ״ואני שמעתי, משום דחיישינן שמא יהא החולה קץ באכילת איסור ויפרוש ויסתכן״; **שו״ת הרא״ש** (כלל כו סימן ה).

ד. דעת הר"ן: שבת 'דחויה', אך יש לשחוט עבורו

לדעת הר״ן, אמנם שבת ׳דחויה׳ בפני פיקוח נפש אך מכל-מקום יש להעדיף לשחוט עבור החולה ולא להאכילו נבלה משום ריבוי באיסורים בכל אכילה ואכילה של נבלה[7]

• ריבוי בשיעורים: שבת דחויה

הר״ן מסביר את ההבדל בין שבת ליו״ט בנושא ריבוי בשיעורים. לדבריו, בשבת נאסר ריבוי בשיעורים משום ששבת ׳דחויה׳, כפי שראינו ביחס לחולה, לעומת יו״ט שהותר לגמרי מלאכות של אוכל נפש ולכן ניתן לרבות בשיעורים -

ר״ן (ביצה ט ע״ב מדפי הרי״ף ד״ה ומיהא):

נראה לי ברור דודאי ריבויי שיעורא בשבת מדאורייתא מיתסר ואפילו הכי לא דמי ריבויי בשיעורא ביום-טוב לריבויי שיעורא בשבת, שהשבת דחויה היא אצל חולה ולא הותרה ולפיכך כל שהעיקר מלאכה אסור אף תוספתו כמוהו ומיתסר מדאורייתא.

אבל יום-טוב שאוכל נפש הותר בה, דאפילו אפשר מערב יום-טוב שרי, כל שהוא מרבה על העיקר ובלבד שיהא בטורח אחד תוספתו כמוהו. ועוד שנראה להם לחכמים שכיון שאמרה תורה אך אשר יאכל לכל נפש לא הוצרכה לשקול ולדקדק שלא יבשל אלא המצטרך אליו בלבד. ומשום הכי, ריבויי בשיעורא כל היכא דלא מפיש בטרחא שרי, אבל בשבת שהעיקר אסור אף תוספתו כמוהו מדאורייתא ולא ניתן לידחות אצל חולה.

• חולה שיש בו סכנה - לשחוט

למרות פסיקה זו, ששבת ׳דחויה׳, הכריע הר״ן שיש לשחוט את הבהמה עבור חולה שיש בו סכנה, ולא להאכיל אותו נבלה. לדבריו הסיבה לכך אינה נעוצה ואינה תלויה בדין ׳הותרה׳ או דחויה׳, כפי שכתב הרשב״א, אלא זהו חידוש דין בגדר דין ׳הקל הקל תחילה׳, שיש הרבה איסורים באכילת נבלה לעומת שחיטה -

ר״ן (יומא ד ע״ב מדפי הרי״ף ד״ה וגרסינן):

אבל נראה לי, דלגבי חולה אין איסור נבלה קל מאיסור שבת, דנהי דנבלה איסור לאו ושבת איסור סקילה, איכא חומרא אחרינא בנבלה לפי שהאוכלה עובר בלאו על כל זית וזית שבה, כדאמרינן לגבי נזיר שהיה שותה יין אמרו לו אל תשתה אל תשתה והוא שותה חייב על כל אחת ואחת. אבל לעניין שבת לא עבר אלא בשעת שחיטה וחד לאו הוא דאיכא, דמעשה שבת מותרין דקימא לן היא קודש ואין מעשיה קודש. ומשום הכי לאוין הרבה דנבלה לא מיקרי איסור קל לגבי חד לאו דשבת ואף על גב דהוי איסור סקילה.

---

[7] ראה מה שהעיר על דבריו **קרבן נתנאל** (יומא פ״ח סימן יד אות ג): ״והר״ן כתב הטעם דבנבלה עובר על כל כזית ממנה והוי הרבה לאוין וחמירי מלאו אחד של שבת... ויש לפקפק קצת לדבריו, הא דפליגי בטבל ותרומה הא בטבל עובר על כל כזית, ובתרומה אם מתקן הטבל אינו עובר אלא על זית תרומה והחולין הנשאר שרי״. השלכה מעשית מטעם זה, כתב **עולת שבת** (או״ח סימן שכח סעיף יד): ״ונראה לפי טעם זה, אם החולה אינו צריך אלא לכזית מאכילין אותו נבלה. ולדינא צריך עיון״.

ה. פסק ההלכה

• **<u>דעת הטור</u>**

הטור פסק שיש לשחוט את הבהמה עבור החולה ולא להאכילו נבלה, וטעמו משום ששבת 'הותרה' בפני פיקוח נפש. בכך ממשיך הטור את פסיקת אביו והמהר"ם מרוטנבורג, ששבת 'הותרה' בפני פיקוח נפש והרי היא כיום חול, כלשונו של המהר"ם[8] -

טור (או"ח סימן שכח):

היה החולה צריך לבשר שוחטין לו ולא יתנו לו בשר נבלה כדי שלא יצטרכו לחלל שבת בשחיטה, כי השבת הוא אצלו כחול לכל מה שצריך על כן אין להאכילו בשר נבלה.

• **<u>דעת השולחן ערוך</u>**

השולחן ערוך פסק למעשה שיש לשחוט את בהמה עבור החולה -

שולחן ערוך (או"ח סימן שכח סעיף יד):

היה חולה שיש בו סכנה וצריך בשר, שוחטים לו ואין אומרים נאכילנו נבלה.

? נשאלת השאלה, האם הסיבה להיתר נובעת משום ששבת 'הותרה', או שמא שבת 'דחויה' בפני פיקוח נפש, אך מכל-מקום נשחוט עבורו את הבהמה מטעמים שונים, כגון טעמו של הר"ן שאיסור נבלה הוא הרבה לאוין, או שמא יש חשש שהאדם יקוץ באכילת הנבלה המאוסה לו ויסתכן?

~ <u>'הותרה'</u>

יש שכתבו בדעת השולחן ערוך, שהסיבה שמותר לשחוט עבורו בשבת היא משום ששבת 'הותרה'[9]

מגן אברהם (או"ח סימן שכח ס"ק ט): "שוחטים לו - דשבת הותרה אצל פיקוח נפש".

~ <u>'דחויה'</u>

הלבוש טען ששבת 'דחויה' בפני פיקוח נפש, וזו הסיבה לשחוט עבורו, שכן הכוונה היא שאיסורי שבת נדחו עבור הצלת החולה, ובכללם כל איסורי שבת. בשונה מאיסור נבלה שלא נדחה עבור החולה. עוד נימק את הסיבה שאין להאכילו נבלה, מחשש שמא יקוץ האדם באכילתה ויסתכן[10] -

---

[8] כ"כ **ב"ח** (או"ח סימן שכח אות ז ד"ה היה החולה) בהסבר הטור.

[9] **תוספת שבת** (או"ח סימן שכח ס"ק יז): "דשבת הותרה לו אצל פיקוח נפש, ולכך שוחטין לו כדרך ששוחטין ביו"ט".

[10] כ"כ: **ט"ז** (או"ח סימן שכח ס"ק ו): "כי בנבלה יעשה עבירה בכל כזית וכזית. ועוד, שמא יהיה קץ באכילת נבלה"; **עטרת צבי** (שם ס"ק טו); **עולת שבת** (שם), פתח בהבנה שטעמו של השולחן ערוך כדעת הרא"ש, אך סיים: "ואפשר לומר דסבירא ליה דאפילו למאן דאמר דסבר דחויה היא אפילו הכי אין מאכילין אותו נבלה מטעם שכתב הרא"ש... דחיישינן שמא יקוץ החולה באכילת איסור ולא ירצה לאכול ויפרוש ויבוא לידי שהייה ויסתכן. או סבירא ליה כמו

לבוש (שם):

חולה שיש בו סכנה שהיה צריך לבשר שוחטין לו, ואין אומרים נאכילנו נבלה שהיא לו איסור לאו, ולא נחלל שבת בשחיטה שהיא לנו איסור סקילה, כי השבת דחויה היא אצל חולה שיש בו סכנה מכל האיסורים השייכים לשבת, דוחי בהם כתיב והיא אצלו כחול לכל מה שצריך, על כן אין להאכילו בשר נבלה, דהא לא הותרה נבלה לחולה בחול במקום שיש לו בשר כשר, וכיון שלא הותרה לו נבלה בחול כשיש לו בשר כשר, א״כ השחיטה קדמה לו בחול, ובשבת הויא לה השחיטה לגביה פיקוח נפש ואין דבר עומד בפני פיקוח נפש.

הג״ה ועוד טעם אחר, שמא יהיה החולה קץ באכילת איסור, ויפרוש ויסתכן.

» **משנה ברורה** (או״ח סימן שכח ס״ק לט):

הרבה טעמים נאמרו על זה - יש אומרים, משום דשבת הותרה אצל פיקוח נפש ולכן שוחטין לו כדרך ששוחטין ביום-טוב...

אבל הרבה ראשונים כתבו דשבת רק דחויה היא, אלא הטעם הוא דשמא יהיה קץ באכילת נבלה ולא יאכל ויסתכן.

ובבית יוסף הביא עוד טעם בשם הר״ן, דבנבלה עובר על כל כזית ממנה וחמיר מאיסור לאו דשבת.

כאמור, דעת השולחן ערוך בשאלה האם שבת 'הותרה' או 'דחויה' אינה ברורה, אך נראה שניתן להכריע בשאלה זו ביחס לדבריו מהסברו את דעת הרמב״ם, כפי שיתבאר.

שכתב הר״ן... שאין איסור נבלה קל מאיסור שחיטה, משום דהאוכל נבלה עובר בלאו על כל זית וזית שבה, אבל לעניין שבת לא עבר אלא בשעת שחיטה ולאוין הרבה, דנבלה לא מיקרי איסור קל לגבי חד לאו דשבת ואף על גב דהוי איסור סקילה״; **באר היטב** (שם ס״ק ז): ״כי בנבלה יעשה עבירה בכל כזית וכזית, הר״ן״.

ו. דעת הרמב"ם

בדעת הרמב״ם נחלקו הפרשנים, בשאלה האם הוא סובר ששבת ׳הותרה׳ או ששבת ׳דחויה׳. הרמב״ם לא התייחס לשאלת הראב״ד ממנה ניתן ללמוד על שאלה זו, אך מדבריו בהלכות שבת ניכרת התייחסות לשאלה זו, אך היא נתונה במחלוקת פרשנים בדעתו[11]

1. דעת הרב יוסף קארו: דחויה

מלשון הרמב״ם נראה ששבת ׳דחויה׳ במציאות של פיקוח נפש שבת

רמב״ם (הל׳ שבת פ״ב ה״א):

דחויה היא שבת אצל סכנת נפשות כשאר כל המצוות.
לפיכך, חולה שיש בו סכנה עושין לו כל צרכיו בשבת על פי רופא אומן של אותו מקום.
ספק שהוא צריך לחלל עליו את השבת ספק שאינו צריך, וכן אם אמר רופא לחלל עליו את השבת ורופא אחר אומר אינו צריך, מחללין עליו את השבת, שספק נפשות דוחה את השבת.

הרב יוסף קארו ערך השוואה בדעת הרמב״ם בין דין הקרבת קורבנות בעת טומאה בציבור, שם פסק הרמב״ם שהטומאה ׳דחויה׳ ולא ׳הותרה׳, לבין דיני שבת.
בכך, לדבריו שיטת הרמב״ם כדעת הרשב״א הנ״ל ששבת ׳דחויה׳[12]

כסף משנה (שם):

בפרק כיצד צולין (פסחים עז ע״א) איפליגו תנאי טומאה אם דחויה היא בציבור או הותרה. ופירש רש״י, דחויה אף על גב דאכשר רחמנא למיתי בטומאה לאו היתר גמור הוא אלא היכא דלא משתכחי טהורים, וכיון דלאו היתר גמור הוא בעיא ציץ לרצויי.
ומשמע בגמרא דהלכה כמאן דאמר דחויה היא, וכן פסק רבינו בפ״ד מהל׳ ביאת המקדש.[13]
ומשמע דכי היכי דאיפליגו בטומאה, הכי נמי איפליגו בשבת לגבי חולה אם היא דחויה או הותרה וקיימא לן כמאן דאמר דחויה, וכ״כ הרשב״א והר״ן שהשבת דחויה היא אצל חולה ולא הותרה.

---

[11] ראו בהרחבה: **שו״ת יחוה דעת** (ח״ד סימן ל).

[12] כ״כ **בית יוסף** (או״ח סימן שכח סעיף יד ד״ה היה): ״והרמב״ם פסק בפרק ד׳ מהלכות ביאת המקדש כמאן דאמר טומאה דחויה היא בציבור. ואם כן גם בשבת יסבור כן. ובהדיא כתב בפרק ב׳ מהלכות שבת דחויה היא שבת אצל סכנת נפשות, וכדעת הרשב״א״.

[13] **רמב״ם** (הל׳ ביאת המקדש פ״ד הט״ז): ״ומנין שטומאת מת דחויה בציבור. שנאמר ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם. כך למדו מפי השמועה, שאנשים יחידים הם שידחו לפסח שני אם היו טמאים, אבל ציבור שהיו טמאי מת אינן נדחין אלא הטומאה תדחה ויעשו פסח בטומאה, והוא-הדין לכל קורבן שקבוע לו זמן כפסח שהוא דוחה את הטומאה״.

» <u>סברת ההשוואה בין טומאה לשבת</u>

יתכן לבאר את ההשוואה בין הקרבת קורבנות בעת טומאת הציבור לעשיית מלאכה בשבת עבור פיקוח נפש, ששניהם בגדר 'דחויה', שכן היכולת לקבוע 'הותרה' או 'דחויה' היא בקביעות ושגרתיות האירוע. כלומר, באם המציאות היא קבועה ומוכרחת כמו קיום ברית מילה בשבת או הקרבת קורבנות תמיד בשבת, אזי במקום כזה התורה לא אמרה את האיסור (שבת) ואין כלל מגבלה ושבת 'הותרה'. אבל במקום שהוא אירוע חד-פעמי ולא קבוע, האיסור רק נדחה ולא הותר.

לפיכך, אירוע של פיקוח נפש בשבת ומציאות טומאת הציבור מהווים אירועים שאינם קבועים ושגרתיים, ולכן השבת רק נדחית בפניהם.[14]

חכמת שלמה (או"ח סימן שלא סעיף א):

> והטעם הנכון דלמה טומאה דחויה, וכן בשבת לחולה, ולקורבן ציבור הותרה?
> אך העניין הוא - מה דאפשר לקיים זה בחול ואין לו שייכות לשבת דווקא, רק על דרך מקרה והזדמנות הוי שאירע כן בשבת וכן שאירע כן בטומאה, זה הוי רק דחויה ולא הותרה.
> דהרי טומאה אפשר הוא שלא יהיה טמא, וכן חולה אפשר שלא יהיה מסוכן בשבת, לכן אם אירע טומאה או חולה בשבת הוי רק דחויה.
> אבל קורבנות ציבור, יש קורבנות דשייכין רק בשבת, או דהחיוב בכל יום ושבת בכלל זה, כיון דכתיב תמיד ומוכרח להיות בשבת גם כן, בזה הוה הותרה.

1.1 דחיית ההשוואה: בין טומאה לשבת

> שני קשיים עומדים בפני שיטת הרב יוסף קארו בדעת הרמב"ם ששבת 'דחויה' - עצם ההשוואה בין טומאה לשבת אינה מוכרחת ואינה מוזכרת, ולשון הרמב"ם

- **<u>בין שבת לטומאה</u>**

שו"ת חתם סופר (או"ח סימן פה):

> דברי הרשב"א שבכסף משנה רפ"ב משבת צריכים עיון גדול, מה ראה לדמות שבת לטומאה, וכי בחדא מחתא מחתינהו. דילמא טומאה דחויה ושבת הותרה.
> ומה עניין עבודה לפיקוח נפש, דילמא לעניין אחד מהם הוא דחויה ולאידך הותרה.

מהר"ץ חיות (יומא מו ע"ב ד"ה שבת):

> שבת דהותרה וכו' טומאה דחויה היא - מכאן קשה לי על שיטת מר"ן הכסף משנה שהביא בשם הרשב"א... דלמאן דאמר טומאה דחויה הוא-הדין פיקוח נפש בחולה דחויה.
> ולמאן דאמר טומאה הותרה הוא-הדין פיקוח נפש. והרי אפילו לעניין קורבנות ראינו למאן דאמר דשבת הותרה מכל-מקום טומאה דחויה, הרי מוכח דלא דמי להדדי ענייני הדברים אשר הותרו בקורבנות, ומכל-שכן דאין לדמות טומאה לפיקוח נפש.

---

[14] להרחבה בגדר זה, ראו מה שהתבאר בשיעור הקודם 'פיקוח נפש - הותרה ודחויה'.

» <u>סברת ההבחנה בין טומאה לשבת</u>

ההבחנה בין פיקוח נפש בשבת שהוא 'הותרה' לשאר איסורים, שבפיקוח נפש מדובר על חיי האדם

שו"ת חתם סופר (או"ח סימן פה):

והטעם לכאורה, דדחיית כל התורה נפקא מוחי בהם ואינו אלא דחיה, ובשבת יתר עליהן קרא ושמרו בני ישראל את השבת לומר דהותרה.

1.2 'שבת לגבי חולה הרי הוא כחול לכל הדברים'

הקושי הנוסף על שיטתו של הרב יוסף קארו בדעת הרמב"ם, הוא מהמשך דברי הרמב"ם שהגדיר את השבת כיום חול לגבי פיקוח נפש, לשון המורה על גדר 'הותרה'

רמב"ם (הל' שבת פ"ב ה"ב):

אמדוהו ביום השבת שהוא צריך לכך וכך שמונה ימים אין אומרים נמתין עד הערב כדי שלא לחלל עליו שתי שבתות אלא מתחילין מהיום שהוא שבת ומחללין עליו אפילו מאה שבתות כל זמן שהוא צריך ויש בו סכנה או ספק סכנה מחללין, ומדליקין לו את הנר ומכבין מלפניו את הנר ושוחטין לו ואופין ומבשלין ומחמין לו חמין בין להשקותו בין לרחיצת גופו. כללו של דבר, שבת לגבי חולה שיש בו סכנה הרי הוא כחול לכל הדברים שהוא צריך להן.

שו"ת דברי מלכיאל (ח"ד סימן טו):

ולזה נלע"ד דגם הרמב"ם סבירא ליה שכל האיסורים הותרו לגבי פיקוח נפש.

ומה שכתב ריש פ"ב מהלכות שבת דחויה שבת אצל סכנת נפשות, לאו דווקא הוא, ומשום שנזכר בש"ס כמה פעמים לשון דוחה שבת לזה כתב לשון דחויה...[15]

והראיה שהרי כתב הרמב"ם שם שדחויה אצל סכנת נפשות כשאר איסורים, ובשאר איסורים כתב (בהל' מאכלות אסורות פי"ד הל"ז) שאין מחזירין על היתר בסכנת נפשות רק ממהרין לתת לו אף דבר איסור, והיינו משום דסבירא ליה דהותרה ולא מהדרינן על היתר... ומה שכתב שם **הכסף משנה**, הוא דחוק לענ"ד.

וכן מוכח ממה שכתב **הרמב"ם** בפ"ב מהלכות שבת, וביתר ביאור בפירוש המשנה... הטעם שבמקום פיקוח נפש עושים רק ע"י גדולי ישראל, כי אם יעשו ע"י קטנים או עכו"ם יבואו להקל בחילול שבת כי לא ידעו שזה הותר רק בשביל פיקוח נפש.

ואי נימא שדחויה היא לגבי פיקוח נפש, וא"כ מדאורייתא צריך להדר לעשות בהיתר וכדאיתא ביומא. וא"כ איך אפשר שיתקנו לעשות דווקא בגדולים בשביל איזה חשש...

ועל כן צריך לומר כמו שכתבתי לעיל, דהרמב"ם סבירא ליה דהותרה.

---

[15] **ערוך השולחן** (יו"ד סימן רסו סעיף כה): "והרמב"ם לא מיירי בעניין הפרש זה וכתב לשון דחויה, כלומר שהשבת נדחית מפני פיקוח נפש, ואין כוונתו דחויה ולא הותרה"; **צפנת פענח** (הל' שבת פ"ב ה"א): "אך באמת רבינו ז"ל לא רצה לומר כן, רק דרצה לומר דלא נימא דיש איסור שבת רק דסכנה דוחה אותה, רק דגוף השבת נדחה מפני הסכנה".

רמב״ם (הל׳ שבת פ״ב ה״ג):

כשעושים דברים האלו אין עושין אותן לא ע״י גויים ולא ע״י קטנים ולא ע״י עבדים ולא ע״י נשים, כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם, אלא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם.

ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה, שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שימות בהם.

2. דעת הרמ"א: הותרה

בניגוד לדעת הרב יוסף קארו שהבין בדעת הרמב״ם שהוא סובר ששבת ׳דחויה׳, הרי שהרמ״א למד בדעת הרמב״ם ששבת ׳הותרה׳ בפני פיקוח נפש.[16]

הדיון של הרמ״א הוא בעניין קיום ברית מילה בשבת, כאשר היה מנהג רווח באותם ימים שהיו שני מוהלים (אחד מל-חותך, והשני פורע). השאלה היא, האם אפשר לנהוג כך גם בשבת, כי שמא יתכן וההיתר למול בשבת הוא רק כאשר נעשית כל המצווה ע״י אדם אחד.

• **ים של שלמה** (יבמות פרק ח סימן ג):

מצאתי בקובץ אחד ישן מדויק,[17] וז״ל: שני מוהלים מותרים להיות אחד חותך ואחד פורע בשבת, דכל חד וחד עביד פלגא דמצווה...

אבל בתשובות מהר״י ברונא (סימן מב) מצאתי וז״ל: לעניין שני מוהלים בשבת אחד למול ואחד לעשות פריעה, נראה לי דאין נכון, כיון דתנן מל ולא פרע כאילו לא מל, נמצא דקמא חילל שבת בלא גמר מצווה.

~ הרמ״א טען שהמחלוקת תלויה בשאלה האם שבת ׳הותרה׳ או ׳דחויה׳ - אם שבת ׳הותרה׳, אזי אפשר לקיים ברית מילה בשבת כאשר אחד מל-חותך והשני פורע. ואילו אם שבת ׳דחויה׳ אזי ההיתר לדחייתה הוא בעשיית מילה ע״י מוהל אחד בלבד.

הרמ״א עצמו טען והוכיח בדעת הרמב״ם ששבת ׳הותרה׳, ולכן ניתן למול ע״י שני מוהלים בשבת[18]

רמ״א (יו״ד סימן רסו סעיף יד):

ולא מצאתי ראיה לדבריו, ואדרבה נראה לי דשרי דהא מילה דחיא שבת כמו עבודה במקדש שכמה כהנים היו עובדים ומחללים שבת, דמאחר דשבת ניתן לדחות הרי הוא כחול לכל דבר.

---

[16] כ״כ **שו״ת אבני נזר** (או״ח סימן תנה אות ה): ״והרמב״ם... כתב ואלו האפיקורסים שאומרים שזה חילול שבת. עליהם הכתוב אומר גם אני נתתי להם חוקים לא טובים. מבואר דבאמת אינו חילול כלל ושבת הותרה״.

[17] המקור הוא **ספר התרומה** (מהדורת פרידמן, עמוד 228). ראו גם: **נימוקי יוסף** (בבא מציעא טז ע״א מדפי הרי״ף): ״מילה כל מה שנעשה בה הוא גוף המצווה עצמה, ואם לא גמרה לא נעשית אלא חצי המצווה, כמו שאם לא הטיל ציצית אלא בשתי כנפיו, וכן בתקיעת שופר אם לא השלים התקיעות״.

[18] ראו עוד **שאגת אריה** (סימן נט) שדחה את דברי הרמ״א. אך **ערוך השולחן** (יו״ד סימן רסו סעיף כד) צידד בדעת הרמ״א: ״וכן המנהג פשוט בכל העולם, וגם רבינו הבית יוסף עצמו בספרו בדק הבית הביא להיתר״.

שו״ת הרמ״א (סימן עו):

ועוד ראיה מענין פיקוח נפש, דכתבו **הרמב״ם** (פ״ב מהלכות שבת) והטור, דשבת הוא אצלו כחול גמור.

ולכן כתב הטור דשוחטין לחולה ולא מאכילין אותו נבלה, משום שהוא אצלו כחול גמור לכל הצורך לו, וכן כתב הרא״ש סוף יומא בשם מוהר״ם.

אם כן אנו רואין דאין מדקדקים באיסור פיקוח נפש לעשות האיסור הקל מאחר שהוא כחול, והוא הדין דבב׳ יכולין לעשות מלאכה אחת כמו בחול. ואם כן במילה נמי, דהא ילפינן דפיקוח נפש דוחה שבת ממילה.

• **<u>דעת הרב יוסף קארו</u>**

לעומת הרמ״א שהתיר לשני מוהלים למול בשבת משום ששבת ׳הותרה׳, הרי שהרב יוסף קארו נאמן לשיטתו בביאור דעת הרמב״ם ששבת ׳דחויה׳ ואין למול ע״י שני מוהלים

~ **בית יוסף** (יו״ד סוף סימן רסו):

יש ליזהר שלא ימולו שני אומנין מילה אחת לכתחילה בשבת, כגון שיתנו ביניהם שזה ימול וזה יפרע אלא המל הוא יפרע.

שולחן ערוך (יו״ד סימן רסו סעיף יד):

יש ליזהר שלא ימולו שני מוהלים מילה אחת בשבת, שזה ימול וזה יפרע, אלא המל הוא עצמו יפרע.

שיעור ז: חילול שבת לצרכים שאינם חיוניים

שו״ת יחוה דעת (ח״ד סימן ל):

שאלה: חולה שיש בו סכנה שמחללים עליו את השבת, האם צריכים להיזהר שלא לעשות שום מלאכה שאין בה משום פיקוח נפש של החולה.

או מכיון שניתנה השבת להידחות בגלל פיקוח נפש, מותר לעשות לו מלאכה להקל ממכאוביו ויסוריו של החולה, אף על פי שאין בה תועלת כלל בנוגע למצבו המסוכן?

א. סוגיית קציצת ענפי תאנה

בשיעור הקודם ראינו מחלוקת בשאלה האם שבת 'הותרה' או 'דחויה' בפני פיקוח נפש.

מסוגיה אחת בגמרא נראה נטייה להכרעה ששבת 'דחויה' בלבד, כאשר מסגרת הדיון היא עשיית פעולות שאינן הכרחיות בשבת

• בגמרא מובא מקרה שאם יש חולה הזקוק בשבת לאכילת שתי תאנים בלבד, אך האפשרויות הן קציצת שני ענפים שבכל אחד מהם תאנה אחת, או קציצת ענף אחד שיש בו שלוש תאנים.

כלומר, מה עדיף - קצירה אחת בשיעור גדול, או שתי קצירות בשיעור מדויק?

הגמרא מכריעה שיש עדיפות לקצור פעם אחת, למרות שיש ריבוי בשיעור -

בבלי מנחות (סד ע״א):

בעי רבא: חולה שאמדוהו לשתי גרוגרות, ויש שתי גרוגרות בשתי עוקצין ושלוש בעוקץ אחת, הי מינייהו מייתינן? שתיים מייתינן דחזו ליה, או דלמא שלוש מייתינן דקא ממעטא קצירה? פשיטא שלוש מייתינן.

רמב״ם (הל' שבת פ״ב ה״ח):

חולה שהיה צריך לשתי גרוגרות ולא מצאו אלא שתי גרוגרות בשני עוקצין ושלוש גרוגרות בעוקץ אחד - כורתין העוקץ שיש בו שלוש אע״פ שאין צריכין אלא לשתיים, כדי שלא ירבו בבצירה, אלא יכרתו עוקץ אחד ולא יכרתו שניים, וכן כל כיוצא בזה.

~ הרשב״א הוכיח מסוגיה זו כדעתו ששבת היא דחויה בפני פיקוח נפש, כך שלא ניתן לפעול בצורה רחבה שאינה נצרכת, אלא בצורה מצומצמת. לדבריו, זו הסיבה שיש להעדיף קצירה אחת למרות שיש בה ריבוי בשיעור התאנים -

שו״ת הרשב״א (ח״ז סימן שמג):

> שהשבת דחויה היא אצל החולים, משום שנאמר וחי בהם ולא שימות בהם אבל לא הותרה אצלם... והנה החולה שאמדוהו הרופאים שצריך לשתי גרוגרות ולא מצאו להביא לו מן התלוש והוצרך להביא מן המחובר ויש שתי גרוגרות בעוקץ אחד ושתי גרוגרות אחרות כל אחת ואחת בעוקץ אחד בפני עצמו - אסור לתלוש שני עוקצין כדי להביא שתי גרוגרות, אלא תולשין העוקץ האחד שיש בו שתי גרוגרות כדי שנמעיט בקצירה, ואין אומרין כל שעושין לחולה שיש בו סכנה מותר, שלא התירה תורה אלא כדי להחיותו משום שנאמר וחי בהם.

~ הרמ״א שהכריע ששבת 'הותרה' בפני פיקוח נפש, התקשה בסוגיה זו ממנה עולה ההכרעה ששבת 'דחויה', והוא העמיד את דברי הגמרא בדעת רבי ישמעאל, אך לדעת חכמים שבת 'הותרה' וניתן לקצור כמה וכמה ענפים -

שו״ת הרמ״א (סימן עו):

> והא דקאמר דקא מפיש קצירה ולכן אינו מביא שתיים, היינו דווקא אליבא דרבי ישמעאל דחייש לריבוי מלאכה, אבל לחכמים בכל עניין שרי.

ב. הדלקת מדורה לחולה שיש בו סכנה

בסוגיה במסכת שבת מובא שמותר להדליק מדורה גדולה בשבת לחמם את היולדת, המוגדרת כחולה שיש בו סכנה.

בגמרא ישנן גרסאות שונות שגררו מחלוקת ראשונים בשאלה האם ההיתר הוא רק עבור יולדת, או מורחב לכל חולה שיש בו סכנה.

יש לשים לב שהדלקת מדורה עבור חימום היולדת או החולה, אינה מהווה את הריפוי של החולה, אלא היא מלווה בהיתר עשיית כל צרכיו של החולה בשבת - האמנם?

בבלי שבת (קכט ע"א):

אמר רב יהודה אמר שמואל: עושין מדורה[1] לחיה בשבת (בימות הגשמים).

סבור מינה: לחיה - אין, לחולה - לא. בימות הגשמים - אין, בימות החמה - לא.

(ולא היא, לא שנא חיה ולא שנא חולה, לא שנא בימות הגשמים ולא שנא בימות החמה, מדאתמר). אמר רב חייא בר אבין אמר שמואל: הקיז דם ונצטנן, עושין לו מדורה אפילו בתקופת תמוז.

<u>מחלוקת הראשונים</u>

כאמור, הגרסאות השונות היוו מחלוקת בין הראשונים בשאלה האם ההיתר הוא רק עבור יולדת, או מורחב לכל חולה שיש בו סכנה

~ <u>היתר מורחב לכל החולים שיש בהם סכנה</u>[2]

רי"ף (שבת נב ע"א מדפי הרי"ף):

ואסיקנא לא שנא חיה ולא שנא חולה, לא שנא בימות החמה לא שנא בימות הגשמים, מדאמר רב חייא בר אבין אמר רב ששת הקיז דם ונצטנן עושין לו מדורה אפילו בשבת ואפילו בתקופת תמוז.

~ <u>היתר מצומצם</u>

כנראה הרמב"ם לא גרס את הגרסה המופיעה בסוגריים, ולכן לדבריו ההיתר להדלקת מדורה מצומצם רק עבור יולדת 'שהצינה קשה לה' ולא עבור חולה שיש בו סכנה -

רמב"ם (הל' שבת פ"ב הי"ד):

עושין מדורה לחיה ואפילו בימות החמה, מפני שהצינה קשה לחיה הרבה במקומות הקור.

אבל אין עושין מדורה לחולה להתחמם בה.

הקיז דם ונצטנן, עושין לו מדורה אפילו בתקופת תמוז.

---

[1] **רש"י** (שם ד"ה מדורה): "מדורה - היסק גדול".

[2] כ"כ: **רבינו חננאל** (שבת קכט ע"א); **רש"י** (שם ד"ה הקיז דם): "הקיז דם - וכל שכן חולה"; **רא"ש** (שבת פי"ח סימן ה).

? הראב״ד מעמת את דברי הרמב״ם עם הסוגיה במסכת יומא, בה מבואר שעושים כל צרכי החולה בשבת, כגון חימום מים עבורו גם שאין זו פעולה חיונית להצלתו.
מכאן טוען הראב״ד, שאם הסוגיה במסכת שבת אסרה הדלקת מדורה לחולה, היינו חולה שאין בו סכנה, אבל לחולה שיש בו סכנה אין מגבלה בעשיית פעולות גם כאלו שאינן חיוניות -

ראב״ד (הל׳ שבת פ״ב הי״ד):

אבל אין עושין מדורה לחולה להתחמם בה - אמר אברהם, ובפרק יום הכיפורים (יומא פד ע״ב) תניא בהדיא מחמין חמין לחולה בשבת בין להשקותו בין להברותו וכו׳, ואפשר דבחולה שיש בו סכנה היא.

בבלי יומא (פד ע״ב): ״מחמין חמין לחולה בשבת בין להשקותו בין <u>להברותו</u>״.

הפרשנים ביאורו שמדובר באופן שאין בחימום המים כדי ׳להברותו׳, היינו רחיצה, צורך חיוני לרפואתו, ומכל-מקום הדבר מותר[3] -

מאירי (יומא פד ע״ב ד״ה מחמין):

מחמין חמין לחולה לכתחילה בשבת בין להשקותו, שהוא דבר מועט, בין להברותו רצונו לומר להרחיצו כדי לחזק איבריו.
אע״פ שרחיצה זו של חיזוק איברים אין בה צורך למהירות כל כך, והיה לנו לומר שנמתין לה כדי שלא נחלל בה שבת.[4]

ר״י מלוניל (שם):

ואפילו להברותו, דהיינו לרחוץ אותו בהם לשום הנאה יתירא, כלומר כדי לחזקו יותר, ואין אומרים שלא נחמם לו כך כך כדי שיעור רחיצה עד שיבריא, כיון דהנאה יתירא היא.

---

[3] ראו גם: **תוספת יום הכיפורים** (יומא פד ע״ב ד״ה מחמין): ״מחמין חמין לחולה בין להשקותו בין להברותו, דהיינו רחיצה - ויראה לי, דרחיצה שעושים לו אין במניעתה סכנה״. ראו עוד בהמשך בדעת המגיד משנה.
[4] ב**שיח יצחק** (יומא פד ע״ב ד״ה בין להברותו) הביא את דברי המאירי וכתב: ״ומזה ראיה למה שכתב בספר שמות בארץ, דרחיצה זו שעושין לו אין במניעתה סכנה״.

ג. חידושו של ה'מגיד משנה'

המגיד משנה מיישב את השגת הראב"ד על הרמב"ם, ועורך הבחנה בין הסוגיה ביומא שם נראה שמדובר על היתר רחב אפילו לחמם מים, לבין הסוגיה בשבת שם נראה היתר מצומצם שאין עושים מדורה לחולה.

לדבריו, יש להבחין בין צורך חיוני לצורך שאינו חיוני - הסוגיה ביומא עוסקת בחימום מים בשבת עבור חולה, ומדובר על צורך חיוני עבורו ולכן מותר לעשות כן בשבת.

ואילו הסוגיה בשבת עוסקת בהדלקת מדורה לחימום החולה, שאינה צורך חיוני, משום שאפשר לחמם בדרכים אחרות שאין בהם חילול שבת

מגיד משנה (הל' שבת פ"ב הי"ד):

ובהשגות... ובפרק יום הכיפורים תניא בהדיא מחמין חמין לחולה בשבת בין להשקותו בין להברותו וכו' ואפשר דבחולה שיש בו סכנה היא, עכ"ל.

ומדבריו נראה שסובר שדברי רבינו הם בחולה שאין בו סכנה ודחק באפשר דההיא דפרק יום הכיפורים שיש בו סכנה הוא. ובוודאי מוכרח הוא שם...

ואני הייתי סבור לפרש דחיה דווקא תוך שבעה... וחולה לדעת רבינו אפילו יש בחולי סכנה אין בצינה סכנה ואפשר בבגדים.

ומחממין לו חמין מילתא אחריתא ואין דומה לעשיית מדורה.

למרות ההבחנה שלו בביאור דעת הרמב"ם, סיים המגיד משנה וכתב שהוא סובר כהראב"ד, שכן אם מדובר על חולה שיש בו סכנה אזי יש לעשות כל צרכיו בשבת אף כאלו שאינם חיוניים בצורה מובהקת -

אבל אני מבטל דעתי מפני דעתו, לפי שאם הוא שיש בו סכנה הא משמע דלכל צרכיו מחללין ואף על פי שאין במניעת דבר שעושין לו סכנה.

» לדעת הראב"ד והמגיד משנה, ניתן לחלל שבת עבור חולה שיש בו סכנה גם לצרכים כאלו שאין במניעתם סכנה ונחשבים לצרכים שאינם חיוניים להצלתו.

~ **בבלי יומא** (פד ע"ב): "מחמין חמין לחולה בשבת בין להשקותו בין <u>להברותו</u>".

תוספת יום הכיפורים (שם ד"ה מחמין):

מחמין חמין לחולה בין להשקותו בין להברותו, דהיינו רחיצה - ויראה לי, דרחיצה שעושים לו אין במניעתה סכנה, ומכאן ראיה למה שכתב הרב המגיד... בשם הראב"ד, גבי מדורה דלכל צרכי חולה מחללין ואע"פ שאין במניעת הדבר שעושים לו סכנה.

~ **תוספתא** (שבת פט״ז הי״ב): ״מחמין חמין לחולה בשבת בין להשקותו ובין לרפאותו״.

חזון יחזקאל (שם חידושים ד״ה בין):

לכאורה משמע הכא דהא דמחמין לו להשקותו היינו אפילו אם אין במניעת הדבר סכנה לחולה, דאם יש במניעת החמין לצורך השקאתו סכנה א״כ הוה כמו לרפאותו ולמה לי למתני עוד ובין לרפאתו.

ומכאן ראיה למה שכתב ב**מגיד משנה**... שמחללין את השבת לחולה שיש בו סכנה אפילו לצרכיו כאלה שאין במניעתם סכנה.[5]

1. ביאור א: שבת 'הותרה'

יש שביארו ששיטת המגיד משנה נשענת על ההבנה ששבת הותרה בפני פיקוח נפש, וכאשר יש לפנינו חולה שיש בו סכנה אזי כל הפעולות מותרות גם כאלו שאינן חיוניות[6]

קובץ הערות (יבמות סימן יח סעיף ה-ט):

כתב ב**מגיד משנה** (פ״ב מהל׳ שבת הי״ד), דבחולה שיש בו סכנה מחללין שבת לכל צרכיו, אפילו אין במניעת הדבר ההוא סכנה...

ובאמת טעם המתירין צריך עיון, דמה בכך שהחולה יש בו סכנה, כיון דאין במניעת הדבר שעושין לו סכנה, דהא דפיקוח נפש דוחה שבת ילפינן מקרא וחי בהם ולא שימות בהם, שצריך לדחות שבת בשביל חיותו, אבל הכא שמלאכת חילול שבת לא מעלה ולא מורידה להחיותו, מנא לן שמותרת?

בדברים אלו, משווה הרב אלחנן וסרמן בין פעולות בשבת עבור חולה שיש בו סכנה לבין ברית מילה בשבת שכל עוד המוהל לא סיים את מעשה המילה יכול לחזור על ציצין שאין מעכבים את המילה. ההסבר לדבריו הוא, ששבת ביחס למילה היא ׳הותרה׳, אך כל ההיתר רק כאשר הוא עוסק במעשה המצווה המתיר את ׳חילול׳ השבת ומשווה את השבת ליום חול, וכשם שביום חול היה חוזר על ציצין שאין מעכבין את המילה אזי כך בשבת כזו ששווה היא ליום חול.

לדבריו, הוא הדין להיתר לעשות מלאכות בשבת, אף כאלו שאינן מצילות חיים ואינן חיוניות בהכרח, עבור חולה שיש בו סכנה, משום ששבת הותרה בפני פיקוח נפש[7] -

---

[5] ראו: **שו״ת ציץ אליעזר** (ח״ו סימן יד אות א).

[6] ראו גם: **שו״ת צמח צדק** (לובאוויטש, או״ח סימן לח): ״ויש ליתן קצת טעם אם נאמר שזה תלוי במחלוקת אם שבת דחויה... או... דשבת הותרה... כי אם הותרה עושים אפילו דבר שאין בו רק צורך קצת... דכחול ממש שוייהו רבנן... והמגיד משנה יש לומר נמי דסבירא ליה הותרה״; **שו״ת אבני נזר** (או״ח סימן קיח): ״ידעת הרב המגיד שאין צריך לעשות בשינוי... והנה טעם הרב המגיד יש לומר דאזיל לשיטתו דחולה שיש בו סכנה אף שאין במניעת הדבר ההוא סכנה מחללין... ומשמע דסבירא ליה דשבת הותרה אצל חולה שיש בו סכנה... וכיון דהותרה אין חילוק בין איסור שיש בו מלאכה או אין בו ומותר לעשות בכל אופן שירצה״; **שו״ת חלקת יואב** (או״ח סימן יד); **שו״ת יחוה דעת** (ח״ד סימן ל): ״יש לומר שהרב המגיד סובר שבת הותרה אצל פיקוח נפש, לכן כיון שניתנה להידחות כל שיש צורך כל שהוא לחולה, אפילו אין במניעת הדבר ההוא כדי לסכן החולה, מותר לעשותו בשבת כדרך שרגילים לעשותו בחול״.

[7] יש להעיר על השוואה זו, שכן יתכן וצרכי חולה שאינן חיוניים לא נכללים בכלל פיקוח נפש, כמו שכתב ב**שו״ת אבני נזר** (או״ח סימן תנג אות ג): ״ועיקר דבריך שדמית לקורבנות לכאורה קשה הדמיון. דבקורבנות אף שאינו לעכב, מכל-מקום מצוות הקורבן לכתחילה הוא והואיל אותו קורבן דחה שבת שוב מחללין אף גם במה שרק לכתחילה. אבל בחולה, אם אין במניעת אותו דבר סכנה אינו כלל ממצוות הצלת נפשות אפילו לכתחילה״.

והנה לעניין מילה בשבת, קיימא לן דהיכא דלא סילק ידו חוזר בין על ציצין המעכבין את המילה בין על ציצין שאין מעכבין. והיכא דסילק ידו אינו חוזר אלא על ציצין המעכבין. וטעם החילוק הזה, דציצין שאין מעכבין מצד עצמן אינן דוחין שבת, דאין חיובן אלא משום הידור מצווה, אבל היכא דלא פירש עדיין הן שייכין להמילה עצמה, וכיון דניתנה שבת לידחות אצל מילה צריך לעשות את המילה בשבת כדרך שהוא עושה בחול.

אבל היכא דסילק ידו, מצוות מילה כבר נגמרה, וההידור בפני עצמו אינו דוחה שבת.

ואכתי צריך ביאור, דמה בכך שלא סילק ידו, מכל-מקום הא הידור אינו דוחה שבת.

ויש לומר לפי המבואר ביומא (מו ע״ב) דשבת הותרה בציבור ולא דחויה, הכא נמי במילה בשבת הותרה, ומשום הכי צריך לעשות בשבת כמו שעושין בחול, וכיון שבחול צריך לעשות גם ההידור הכא נמי בשבת, דכיון שהותרה שבת אצל מילה, שבת וחול שווין הן...

אבל היכא דסילק ידו כבר נגמרה גוף המצווה, וההידור גרידא אינו דוחה שבת...

ובזה נתבאר טעם המתירין, דכל זמן דהחולה מסוכן עדיין לא נגמרה מצוות פיקוח נפש והוי כלא סילק ידו, דכיון דעדיין לא נגמרה גוף המצווה צריך לעשותה כמו שעושין בחול. וסבירא ליה להמתירין דשבת הותרה אצל פיקוח נפש.

תפרים לצורך קוסמטי

השוואה זו שערך הרב וסרמן בין פיקוח נפש בשבת בעשיית פעולות שאינן חיוניות לבין מילה, נערכה אף ע״י הרב שלמה זלמן אוירבך, אף שלמעשה הוא לא התיר את עשיית התפרים לצורך קוסמטי[8]

שו״ת מנחת שלמה (תניינא סימן לה):

בדבר שאלתו, בנערה שנפצעה ויש לה חתך עמוק בפנים ואין בו כל סכנה, אמנם אם נמנע מלתפור או להדביק את קצוות החתך בשבת עלולה להישאר עם צלקת לא יפה שתקשה עליה להשתדך וזה עלול לגרום לדכאון נפשי רציני בעתיד...

ברם עדיין איכא למידן בזה טובא, ויותר נראה לי דכמו במילה כל זמן שלא פירש, שפיר מלין גם בשבת וחוזרין גם על ציצין שאין מעכבין את המילה משום טעמא דהתנאה לפניו במצוות, כך גם כאן כמו שהשבת נדחה מפני הצלה מסכנה כך מותר גם לגמור את אשר החל ולהציל את האדם ממום אשר יתבייש ויצטער מזה כל ימיו, וכמו שזה נחשב שם כגמר המילה כך גם כאן היינו נמי גמר הצלת האדם ולא מסתבר לחלק בין הותרה לדחויה.

[8] על הפסיקה ההלכתית כשלעצמה, ראו: **המעין** (גיליון 226 עמוד 49-53).

? ביאור זה של הרב אלחנן וסרמן בדעת המגיד משנה, שאינו מכליל את הפעולות שאינן חיוניות בתוך 'פיקוח נפש', קשה - שכן לדבריו שבת 'הותרה' גם לעשיית צרכים שאינם חיוניים, וממילא קשה להגדיר מה נחשב ל'צרכי החולה', לדוגמה: חולה שיש בו סכנה הרוצה לקרוא ספר האם מותר להדליק לו אור לקריאה, או להשמיע לו מוזיקה?

ואכן, **המחנה אפרים** (הל' שבת פ"ב הי"ד) תמה על המגיד משנה מדברי הגמרא המתירה להדליק נר עבור יולדת בשבת. והקשו בגמרא, פשיטא הרי יש בכך פיקוח נפש ולכן מותר. ברם, לדברי המגיד משנה החידוש לא משום פיקוח נפש אלא משום שהותרו גם פעולות כאלו שאינן חיוניות -

> הרב המגיד - משמע דלכל צרכיו מחללין ואף על פי שאין במניעת הדבר שעושין לו סכנה - נ"ב, אין נראה לי כן דאברייתא דאם הייתה צריכה לנר מדליקין לה, פריך בגמרא פשיטא, כלומר והא הוי פיקוח נפש.
> ואם כדבריו, לימא דחידושא אשמועינן דמדליקין לה אע"פ שאין במניעת אותו דבר סכנה.

2. ביאור ב: חשש רשלנות ולכן הכל בכלל פיקוח נפש

בניגוד לדברי הרב אלחנן וסרמן שטען בביאור דעת המגיד משנה שסובר ששבת 'הותרה' בפני פיקוח נפש, מצאנו בדברי הרדב"ז שהעלה אף הוא טענה כזו ודחה אותה, משום שבדברים שאינם חיוניים להצלת החולה אין היתר לעשותם בשבת.
לדבריו, ההיתר לעשיית מעשים אלו בשבת נובע מחשש לרשלנות, היינו שמא ההימנעות מפעולות אלו תגרום למטפלים בחולה רשלנות ויבוא לידי סכנה.
לדבריו, מבואר 'הגבול' עליו תמהנו לעיל ביחס לביאורו של הרב וסרמן, שכן לדברי הרדב"ז יש להתיר רק עשיית פעולות שיש בהן 'צד סכנת נפשות', כלשונו -

שו"ת רדב"ז (ח"ד סימן קל):

> שאלה: שאלת אם מותר לעשות לחולה שיש בו סכנה בשבת דברים שאין בהם צורך כל כך.
> תשובה: דבר זה מחלוקת בין הפוסקים, ואני מן המקילין מדקאמרינן דחויה היא שבת אצל סכנת נפשות ואם כן יהיה מותר לעשות לו אפילו דברים שאין בהם צורך.
> הא ליתא ודאי, דאין כאן צד סכנת נפשות.
> אבל בדברים שיש בהם קצת צורך, אפשר שאם לא תעשה לו הדברים שיש בהם קצת צורך יבוא לדברים שיש בהם צורך הרבה, והדבר ידוע דאפילו ספק ספקא דוחה את השבת.
> תדע שהרי שוחטין לחולה בשבת, אעפ"י שאפשר להאכילו נבלה דאין בו אלא איסור לאו, משום דילמא ידע שהיה נבלה ויקוץ בה ויסתכן.

~ בביאור דברי הרדב״ז, כתב הרב אברהם בורנשטיין, שהדיון כאן אינו בגדרי דחיית שבת, שכן לדברי הרדב״ז סיבת ההיתר משום שכל הפעולות הנדרשות לחולה, גם כאלו שאינן חיוניות, לגבי החולה הם בכלל פיקוח נפש, שמא אם לא נעשה אותן אזי החולה יסתכן -

שו״ת אבני נזר (או״ח סימן תנג אות ד-ה):

וראיתי ב**תשובות רדב״ז** בעת הייתי בביאלא (ואין כל החלקים תחת ידי כעת) דטעמא דמחללין על כל צרכי חולה דלפעמים יבוא על ידי שאר צרכים שיחסרו לנו לידי סכנה.

ואם כן לדעתו אין צריך לטעמא דכבר דחה החולי את השבת, דלדעתו הכל בכלל סכנה.

אמנם יש ליישב הדברים, דלעניות דעתי מקור הדברים דאפילו אין במניעת אותו הדבר סכנה חשיב סכנת נפשות. מהא דפרק הערל (יבמות עא ע״ב) דכאיב ליה עיניה לינוקא אפילו כאב מעט אין מלין אותו. ומבואר בפוסקים דהוא-הדין לכל כאב או לצער קצת ואף שאין בכאב ההוא עניין סכנה, חיישינן שמא יצטרף הכאב ההוא לכאב המילה ויסתכן.

והיינו משום דמילה בעצמותו הוא סכנה, כדאיתא בפרק הנזקין (גיטין נז ע״ב) על פסוק כי עליך הורגנו כל היום זה מילה, דפירש רש״י דזמנין ומיית... ושוב כל כאב חשיב סכנה שיצטרף כאב אל כאב ויסתכן יותר.

הכי נמי בחולה שיש בו סכנה, הואיל אף יעשה לו כל צרכיו הוא מסוכן, שוב כל מה שיחסר לו חשיב סכנה. כי יצטרף חסרון זה אל הסכנה שיש לו בלאו הכי ויסתכן יותר.

3. ביאור ג: משום יישוב הדעת

יש שהסבירו את השיטה של המגיד משנה שהתיר לעשות בשבת גם פעולות כאלו שאינן חיוניות, משום שהן בכלל יישוב דעת החולה, שהותר הדבר בשבת

• **משנה שבת** (פי״ח מ״ג):

ומיילדין את האישה בשבת, וקורין לה חכמה ממקום למקום, ומחללין עליה את השבת.

בבלי שבת (קכח ע״ב):

מכדי תנא ליה מיילדין את האישה וקורין לה חכמה ממקום למקום, ומחללין עליה את השבת לאתויי מאי? לאתויי הא דתנו רבנן: אם הייתה צריכה לנר, חבירתה מדלקת לה את הנר... אמר מר: אם הייתה צריכה לנר, חבירתה מדלקת לה את הנר. פשיטא, לא צריכא בסומא. מהו דתימא: כיון דלא חזיא אסור, קא משמע לן איתובי מיתבא דעתה, סברא אי איכא מידי חזיא חבירתה ועבדה לי.

» **שו״ת תשב״ץ** (ח״א סימן נד):

מכאן נראה שאפילו מפני ישוב דעתו של חולה, ואפילו אינו צריך לרפואתו אלא ישוב דעתו, מדליקין את הנר אעפ״י שהוא סומא ואינו נהנה מן האור.

והוא-הדין לשאר מלאכות שהחולה מתיישב דעתו בהן, שעושין אותן בשבת.

ד. דעת הרב יוסף קארו

~ הרב יוסף קארו בספרו בית יוסף, הציג את שתי הדעות ולא הכריע בניהן -

בית יוסף (או״ח סימן שכח אות ד)

ומדברי **רש״י** משמע דלא שרי לחלל שבת בשביל חולה שיש בו סכנה אלא דווקא בדבר שאם לא יעשוהו לו הוא מסוכן למות בשבילו, אבל דבר שאף אם לא יעשוהו לו אינו מסוכן למות בשבילו אין עושין אותו על ידי ישראל, שבסוף פרק מפנין (שבת קכט ע״א) אהא דאמרינן חולה שאין בו סכנה אומר לגוי ועושה, פירש רש״י צרכי חולה שאם לא יעשו לו רפואה זו אין מסוכן למות ומכל מקום צריך הוא לה.

אבל **הרב המגיד** כתב (הל׳ שבת פ״ב הי״ד) גבי אין עושין מדורה לחולה דלחולה שיש בו סכנה משמע דלכל צרכיו מחללין ואף על פי שאין במניעת הדבר שעושין לו סכנה...

והוא ז״ל כתב שאין נראה כן מלשון הרמב״ם, דביולדת דווקא החמירו לומר כל דאפשר לשנויי משנינן ולא החמירו בחולים.

~ לעומת זאת, כאשר הוא מבאר את דעת הרמב״ם, ממאן הרב יוסף קארו בדברי המגיד משנה. לדבריו, הרמב״ם סובר שרק פעולות חיוניות ניתן לקיים בשבת עבור חולה שיש בו סכנה -

כסף משנה (הל׳ שבת פ״ב הי״ד):

כתב **הרב המגיד**, שהיה סבור לפרש דברי רבינו דאפילו בחולה שיש בו סכנה קאמר וכו׳ וכתב שהוא מבטל דעתו מפני דעת הראב״ד שהוא מפרשה בשאין בו סכנה לפי שאם יש בו סכנה משמע דלכל צרכיו מחללין ואף על פי שאין במניעת הדבר שעושין לו סכנה.

ואני אומר, דמדברי רש״י משמע דכל שאין במניעת אותו דבר סכנה אין מחללין עליו את השבת. ואפשר שרבינו סבור כן, ומיירי בחולי שיש בו סכנה וכמו שהיה סבור הרב המגיד.

~ בדבריו בפסיקת ההלכה, כתב הרב יוסף קארו ביטוי די-החלטי, שעושים לו לחולה את כל צרכיו כפי שהיו עושים לו כך ביום חול. בכך, למרות שבדבריו בכסף משנה הוא מיאן בדעת המגיד משנה בפרשנות הרמב״ם, ובבית יוסף לא נקט עמדה מכריעה, מכל-מקום בדבריו להלכה נראה שקיבל את דעת המגיד משנה -

שולחן ערוך (או״ח סימן שכח סעיף ד): ״עושים לו כל שרגילים לעשות לו בחול״.

מגן אברהם (סימן שכח ס״ק ד):

כל שרגילין - משמע אף על פי שאין בו סכנה במניעת הדבר ההוא [**מגיד משנה**, **בית יוסף**].

» הרב עובדיה יוסף מסביר שאמנם הרב יוסף קארו הבין ברמב״ם ששבת ׳דחויה׳, ולמרות שדרכו לפסוק בשולחן ערוך כרמב״ם, מכל-מקום חזר בו מהבנה זו והקל בפיקוח נפש כדעת המגיד משנה

שו״ת יחוה דעת (ח״ד סימן ל אות ה):

ואף מרן השולחן ערוך שפסק שעושים לחולה שיש בו סכנה כל מה שרגילים לעשות לו בחול, אלמא שסובר כדברי הרב המגיד, גם הוא יסבור ששבת הותרה לגבי פיקוח נפש.

ואף על פי שמרן בבית יוסף הבין בדעת הרמב״ם שהשבת רק דחויה ולא הותרה אצל פיקוח נפש, ושכן דעת הרשב״א והר״ן, וידוע שדרכו של מרן השולחן ערוך לפסוק כדעת הרמב״ם... שחיבור השולחן ערוך מיוסד על פי דעת הרמב״ם כי הוא מרא דאתרא של ארץ ישראל וארצות המערב... אולם נראה בעיני שמרן ז״ל כשחיבר השולחן ערוך, רוח על פניו יחלוף, שאין הכרח כלל שהרמב״ם סובר שהשבת רק דחויה ולא הותרה לצורך פיקוח נפש, בניגוד לדברי המהר״ם והרא״ש ושאר פוסקים הנ״ל... ובמקום פיקוח נפש שומעים להקל ולא להחמיר, לכן פסק כדברי הרב המגיד שמותר לעשות גם דברים שאין במניעתם משום סכנה לחולה. וכבר מצאנו כיוצא בזה למרן החיד״א במחזיק ברכה (יו״ד סימן מז ס״ק ד) שכתב, דזמנין דמרן רוח על פניו יהלוך בחיבור השולחן ערוך, וחזר בו ממה שכתב בבית יוסף בראותו פוסקים רבים שכתבו להיפך... והוא-הדין לנידון דידן.

ה. דעת האחרונים

למרות הדברים הדי-ברורים בפסיקת השולחן ערוך, הרי שהפוסקים האחרונים הסתייגו מעשיית פעולות שאינן חיוניות לחולה שיש בו סכנה, אך יש כאלו שצידדו בפסיקה זו

1. דעת המשנה ברורה

משנה ברורה (סימן שכח ס״ק יד):

ועיין ב**ביאור הלכה**[9] שהבאנו מכמה פוסקים דסבירא להם שאפילו במקום שצריך חילול אין מחללין ע״י ישראל אלא בדבר שיש לחוש בו שאם לא יעשהו לו יכבד עליו חוליו ויוכל להסתכן. אבל כל שברור שאין במניעת אותו דבר חשש סכנה, אף על פי שמכל-מקום צריך הוא לו ורגילין לעשות לו, אין עושין אותו בשבת אלא ע״י אינו יהודי כדין צרכי חולה שאין בו סכנה. ועל כן בוודאי מהנכון להחמיר באיסור של תורה.

» ההיתר לעשיית פעולות שאינן חיוניות בשבת רק בפעולות שאיסורן איסור דרבנן בלבד -

שמירת שבת כהלכתה (פרק לב אות כד):

כל דבר שיש בו איזה שהוא צורך לחולה המסוכן, בין שהדבר נוגע לרפואתו ובין שהדבר נוגע להזנתו ולשאר צרכי גופו, אם אין במניעתו מן החולה כדי להחמיר את מצבו או למעט את סיכוייו להתגבר על מחלתו - מחללין עליו את השבת באיסורי דרבנן בלבד.

וגם כאן, אם אפשר, לא יעשו כי אם בשינוי, דהיינו שיעשו באופן שונה מאשר בחול.

---

[9] **ביאור הלכה** (סימן שכח סעיף ד ד״ה כל): ״וכתב המגיד משנה דמזה משמע דאע״פ שאין בו סכנה במניעת הדבר ההוא, עכ״ל. ולענ״ד צריך עיון, דלפי הנראה הרבה פוסקים חולקים על סברא זו״. ראו גם: **חלקת יואב** (או״ח סימן יד, בהערה).

2. דעת הרב עובדיה יוסף

לעיל הבאנו את דברי הרב עובדיה יוסף שצידד בדעת השולחן ערוך שסובר ששבת 'הותרה' בפני פיקוח נפש, ולכן סובר כדעת המגיד משנה להתיר עשיית פעולות שאינן חיוניות עבור חולה שיש בו סכנה.

כעת מתמודד הרב עובדיה עם הביאור הלכה, שרוב הפוסקים סוברים בניגוד לדעת המגיד משנה

שו"ת יחוה דעת (ח"ד סימן ל אות ו):

> ואחרי הודיע ה' אותנו את כל זאת, הבא נבוא לדברי המשנה ברורה בביאור הלכה...
> ונמצא שרבים מהראשונים שסוברים ששבת הותרה אצל פיקוח נפש עומדים בשיטת המגיד משנה, ולכן יפה פסק מרן השולחן ערוך כדבריהם...
> מסקנא דדינא - חולה שיש בו סכנה שמחללים עליו את השבת, הואיל וניתנה השבת להידחות בגלל פיקוח נפש, מותר לעשות לו מלאכות אף להקל ממכאוביו ומיסוריו, כל שיש בהן קצת צורך לחולה, אף על פי שאין במניעתם שום חשש סכנה. ואין להחמיר בזה כלל.

ו. השלכות הלכתיות

1. אכילה ושתייה ביום-הכיפורים

• מסורת בית בריסק היא, שחולה שיש בו סכנה שצריך לאכול או לשתות ביום הכיפורים יכול לאכול ולשתות כרגיל.[10]

המועדים בהלכה (מהדורה ישנה עמוד פב; מהדורה חדשה ח"א עמוד ק):

> רבי חיים סולובייציק ז"ל סיפר לו שכשנתקבל לרב בבריסק הורה לחולים ביום הכיפורים שיש בהם סכנה לבלי להמתין בכדי אכילת פרס ולאכול כל צרכם.
> חברו עליו חכמי בריסק ושאלוהו, הא כיצר הרי זה נגד השולחן ערוך וכל הפוסקים.
> אולם רבי חיים הראה להם את טעמו, והם הודו לו... הוא היה רגיל במקרים כאלה לומר, כלום אני מקל באיסורים, אדרבה אני מחמיר בפיקוח נפש.

---

[10] יסוד היתר זה נמצא גם ב**מועדי הראי"ה** (הוצאה ישנה, עמוד עז; הוצאה חדשה מכון התורה והארץ, עמוד 79-78): "על פי הכלל שחולה שיש בו סכנה עושין לו כל צרכו בשבת, צריך לבאר גדרי צריך ואינו צריך של חולה ביום הכיפורים. ולפי זה יש לעיין גם כן בדבר השיעורים שיעורי האכילה לחולה שיש בו סכנה, שהרי אם הוא רגיל לאכול כדרכו הרי הפסק השיעורים ומיעוט האכילה הוא נגד צרכיו. ובירושלמי שבת שנינו כל מילתא דעבדין בחולה עבדין בשבתא, ולפי זה יש לומר שדקדוק השיעורין אינו אלא בחולה שאין בו סכנה אלא שיש לחוש שלא יבוא לידי סכנה, דאין בו היתר צרכיו. אבל בחולה שיש בו סכנה יש לומר הכל זה בכלל צרכיו". הרב נריה הביא גם את דברי הרב חיים סולובייציק ובנו הגרי"ז, וסיים: "והרי לנו תרי תנאי מבית מתיבתא רבתא דוולאז'ין דמסייעו ליה למרן הרב זצ"ל". ראו גם בדברי **הרב דוד כהן** 'הרב הנזיר', בפנקסי הרב הנזיר (21,002 עמוד 34-33): "הלכה למעשה אצל דודי הרב זצ"ל (=הרב אברהם הכהן וייסבורד) הוא אמר שבשבילו הדקדוק בפחות פחות מכשיעור הוא יותר קשה מהצום, וכן נהג עפ"י הוראת הגאון רבי איסר זלמן מלצר שליט"א בעשרת ימי תשובה שביקרו בנוכחותי בקריית משה בפנסיון זילינגר. הוא העיד כן בשם הרב חיים מוולאז'ין וכן מסרו לי בשם הרב ולולע שליט"א. למה להחמיר בחומרא שהיא קולא בפיקוח נפשות, כיון שאין לזה מקור מפורש בתלמוד בחולה רק במעוברת, ויש לחלק בניהם. וכן הורו גאוני וולאז'ין. ובירושלים שמעתי הורו רבנים גדולים כן לחולים, תלמידי חכמים ויראי שמים, ונהגו כך"; במקור נוסף שלו (פנקסי הרב הנזיר, 21,006 עמוד 73-69) כתב: "אבל ראיתי הלכה למעשה מפי הגאון הרב איסר זלמן מלצר זצ"ל, שהורה לדודי הרב זצ"ל וכן נהג, לא להחמיר. אומרים, רבי חיים היה אומר אני לא מיקל כי אם מחמיר בפיקוח נפש"; **מועדים וזמנים** (ח"א סימן ס) בביאור דעת הגר"ח סולובייציק; **שבט מיהודה** (שער ראשון, עמוד עה אות ג-ד); **שו"ת יחוה דעת** (ח"ו סימן לט).

? על מה מבוסס טעמו של הרב חיים סולובייצ'יק?

! הביסוס ההלכתי נשען על דברי המגיד משנה ששבת 'הותרה' בפני חולה שיש בו סכנה לכל צרכיו, גם כאלו שאינן חיוניים -

חידושי מרן רי"ז הלוי (הל' שביתת עשור פ"ב ה"ח ד"ה והנה אאמו"ר):

> והנה **אאמו"ר הגאון** זצ"ל היה מורה ובא בכל חולה שיש בו סכנה... שיאכילו אותו ביום הכיפורים כל צרכו ולא פחות מכשיעור.
>
> ואמר הטעם, דכיון שהוא כבר חולה שיש בו סכנה, הרי יום הכיפורים נדחה לו לכל המועיל יותר לרפואתו שבכלל זה גם חיזוק גופו, וכיון דשיעור שלם יותר טוב להחולה ממילא דזה גם בכלל פיקוח נפש שדוחה יום הכיפורים.

הגרי"ז המשיך לבאר שיטה זו בכך שהיא מבוססת על דעת המגיד משנה בביאור דעת הרמב"ם, ששבת הותרה בפני פיקוח נפש גם לעשיית צרכים שאינם חיוניים לחולה, הוא-הדין שיכול חולה לאכול כרגיל כמו ביום חול -

• אולם, מכיון שהביסוס ההלכתי נשען על דברי המגיד משנה אזי יש שמיאנו בחידוש זה -

הרב צבי פסח פראק (מקראי קודש, ימים נוראים סימן מב עמוד קמח):

אולם למעשה, כיון שגם היסוד של הגר"ח הוא על שיטת המגיד משנה, אין להקל בזה, כיון שלעניין שבת הרבה חולקים על המגיד משנה, ויש להחמיר באיסור תורה, כמבואר בביאור הלכה.

2. עשיית רפואה סגולית

לאור דברי המגיד משנה שהתיר לעשות פעולות בשבת אף כאלו שאין בהן צורך, כתב הרב מנחם מנדל שניאורסון שיש להתיר לעשות פעולות סגוליות בשבת עבור חולה שיש בו סכנה, שכן מעשים אלו היו נעשים ביום חול ושבת הותרה בפני פיקוח נפש -

שו"ת צמח צדק (או"ח סימן לח):

נשאלתי על חולה המסוכן מאד שנסתכן פתאום ורבים אומרים שהוא מתולעים אי שרי לעשות לו סגולה שקורין אוש גיסין עופרת שיש בזה מלאכה גמורה וחיוב חטאת, כמו שכתב הרמב"ם והביאו המגן אברהם (סימן שיח ס"ק י) המתיך אחד מכל מיני מתכות כו' והאיש היוצק העופרת אומר שריפא ושנה ושילש לחולי תולעים...

ולכאורה גם בזה יש ללמוד היתר ממה שכתב **המגיד משנה** (והביאו המגן אברהם סימן שכח ס"ק ד) שבחולה שיש בו סכנה עושין לו אפילו דברים שאין במניעת הדבר ההוא סכנה. וא"כ הסגולה הנ"ל לו יהא שאינו רפואה בדוקה לא גרע מדברים שאין בהם צורך כ"כ... והרי לדעת המגיד משנה, עושים לו כל מה שרגילים לעשות לו בחול... וגם יציקת העופרת רגילים לעשות לו בחול עכ"פ...

והייתי סבור לומר דבאמת יש לומר שהרמב"ם לא סבירא ליה כלל דינו של המגיד משנה, ויש ליתן קצת טעם אם נאמר שזה תלוי במחלוקת אם שבת דחויה, כדעת הרשב"א... והר"ן... או כדעת המהר"ם והרא"ש... דשבת הותרה... כי אם הותרה עושים אפילו דבר שאין בו רק צורך קצת, על-דרך שאמרו ביום-טוב שני לגבי מת דכחול ממש שוויוה רבנן... והמגיד משנה יש לומר נמי דסבירא ליה הותרה.

שיעור ח: פיקוח נפש ע"י גוי

א. הקדמה

1. הצגת הדיון

כאשר פיקוח נפש דוחה שבת ועלינו לעשות פעולות מצילות חיים בשבת, האם נכון לעשותן ע״י גוי, כדי למעט כלל שניתן בחילול שבת, או שמא אין לעשותן ע״י גוי אלא ע״י יהודי?

כמובן, שאם ההמתנה לגוי מהווה החמרה במצב של החולה, יש לעשות את הפעולה ע״י יהודי, אך ניתן להעמיד את השאלה במקרה ולפנינו גוי ויהודי, האם להעדיף את הגוי?

יתכן והמענה לשאלה זו קשור לשאלת 'הותרה' ו'דחויה', היינו אם שבת 'הותרה' בפני פיקוח נפש, אזי יש לעשות פעולות אלו גם ע״י יהודי והרי השבת כיום חול. אך אם שבתת 'דחויה' אזי עלינו להשתדל למעט בחילול שבת ולהעדיף גוי.

כפי שנראה יתכן והעדפת גוי אינה נובעת משום ששבת 'דחויה', אלא ישנם טעמים אחרים לכך

2. הצגת הסוגייה

~ בדברי הגמרא מבואר שבמקרה ונדרש לעשות פעולות מצילות חיים בשבת, אין לעשותן ע״י גויים אלא ע״י 'גדולי ישראל' -

בבלי יומא (פד ע״ב):

ואין עושין דברים הללו לא על ידי נכרים ולא על ידי כותיים, אלא על ידי גדולי ישראל.

ואין אומרין יעשו דברים הללו לא על פי נשים ולא על פי כותיים, אבל מצטרפין לדעת אחרת.[1]

~ הרמב״ם הוסיף בלשונו 'וחכמיהם', היינו ש'גדולי ישראל' הללו הם חכמי העם -

רמב״ם (הל' שבת פ״ב ה״ג):

כשעושים דברים האלו אין עושין אותן לא ע״י גויים ולא ע״י קטנים ולא ע״י עבדים ולא ע״י נשים, כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם, אלא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם.[2]

---

[1] **תוספתא** (שבת פט״ו הט״ו): ״ואין אומרים יעשו דברים בגויים ובקטנים, אלא בגדולים שבישראל. אין אומרים ייעשו דברים הללו על פי נשים על פי כותים, אלא מצרפין דעת ישראל עמהן״; **ירושלמי** (יומא פ״ח ה״ה): ״תני, כל דבר שהוא של סכנה אין אומר יעשו דברים בעכו״ם ובקטנים, אלא אפילו בגדולים בישראל״.

[2] **רמב״ם** (פיהמ״ש שבת פ״ח מ״ג): ״ואין מוסרין חילול שבת בשבילו לא לגויים ולא לקטנים ולא לעמי הארץ כדי שלא יורגלו בחלול שבת ותהא קלה בעיניהם והם אינם יודעים שלא הותר זה אלא לדוחק, אלא אין עושין את זה אלא גדולי ישראל״.

ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שימות בהם. הא למדת, שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלום בעולם, ואלו המינים שאומרים שזה חילול שבת ואסור עליהן הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם.

מה הסיבה שאין להציל חיים בשבת ע"י גוי? מה היתרון שיש ל'גדולי ישראל וחכמיהם'?

ב. 'הותרה' ו'דחויה'

לדעת הרב ישעיה דטראני, הסיבה שיש לעשות פעולות מצילות חיים בשבת ע"י יהודי נובעות מכך ששבת 'הותרה' בפני פיקוח נפש, ולכן אין צורך לחזר אחרי גוי שיעשה פעולות אלו -

פסקי רי"ד (שבת קל ע"ב):

דקסבר רבי אליעזר כיון דניתנה שבת לידחות בכך לא מהדרינן בתר היתירא לאייתוייה דרך חצירות וקרפיפות, דכחול גמור הוה משוי ליה להאי שבת גבי מילה, ואינך זקוק לחזר אחר ההיתר.

ומפני טעם זה גבי פיקוח נפש שהותר על ידי ישראל אין אנו צריכין לחזר אחר ארמאי, דכיון דניתנה שבת להידחות כחול שויווה רבנן, ואין אנו צריכין לחזר אחר ההיתר, אחר שהכל שוין בו. ודכוותה אמרי גבי פסח בכיצד צולין, למאן דאמר טומאה הותרה בציבור.

» לדברי הרי"ד, יש שוויון בין גוי ליהודי ביחס לפיקוח נפש בשבת, כלשונו: 'שהכל שוין בו', ולכן כתב: 'אין אנו צריכין לחזר אחר ארמאי'.

אך יש לשאול - מה הדין כאשר עומדים בפנינו חולה שיש בו סכנה ויש לפניו רופא יהודי ורופא גוי, כך שאין צורך 'לחזר' אחרי רופא גוי, האם גם במקרה זה יש להעדיף רופא יהודי?

נראה שגם דין זה תלוי ב'הותרה' ו'דחויה', שכן אם שבת 'דחויה' אזי יש להעדיף גוי, אך מכך שההלכה בגמרא היא להעדפת יהודי משמע ששבת 'הותרה'.

~ <u>התלות בין 'הותרה' ל'דחויה'</u>

שו"ת דברי מלכיאל (ח"ד סימן טו):

ולזה נלע"ד דגם הרמב"ם סבירא ליה שכל האיסורים הותרו לגבי פיקוח נפש... והיינו משום דסבירא ליה דהותרה ולא מהדרינן על היתר... וכן מוכח ממה שכתב הרמב"ם... הטעם שבמקום פיקוח נפש עושים רק ע"י גדולי ישראל כי אם יעשו ע"י קטנים או עכו"ם יבואו להקל בחילול שבת כי לא ידעו שזה הותר רק בשביל פיקוח נפש.

ואי נימא שדחויה היא לגבי פיקוח נפש, וא"כ מדאורייתא צריך להדר לעשות בהיתר... וא"כ איך אפשר שיתקנו לעשות דווקא בגדולים בשביל איזה חשש.

ג. סיבות צדדיות

שיטות אלו נימקו בצורה שונה את הסיבה שאין לעשות פיקוח נפש בשבת ע״י גוי.
מדובר על שני מוקדי הסבר מרכזיים שיש בהם היבט פרטי והיבט כלל - חשש מפני פגיעה בחולה הפרטי, וחשש מפני הפגיעה במוסד השבת הכללי.[3]
מנימוקים אלו עולה, שלא מדובר על דיון במסגרת 'הותרה' ו'דחויה'

1. החשש מפגיעה בחולה

• **<u>חשש מרשלנות רפואית</u>**

לדעת התוספות, הסיבה שיש להעדיף יהודי על-פני גוי במקום של פיקוח נפש בשבת היא שמא הגוי יתעצל במלאכה ויבוא החולה לידי סכנה -

תוספות (יומא פד ע״ב ד״ה אלא):
אלא בגדולי ישראל - ואפילו היכא דאפשר בנכרי, מצווה בישראל שמא יתעצל הנכרי ולא יעשה ויבוא לידי סכנה.

» **רופא גוי** - לאור דברים אלו נראה, אם אין חשש שמא הגוי יתעצל במלאכתו, כגון רופא גוי, יהיה מותר לעשות מלכה בשבת על ידו.

• **<u>חשש עיכוב במתן הרפואה</u>**

לדעת הרא״ש, הסיבה שאין לעשות מלאכה בשבת לפיקוח נפש ע״י גוי היא מהסיבה שיהיה עיכוב במתן הרפואה על-ידו, שכן צריך לחפש אחריו[4] -

תוספות הרא״ש (יומא פד ע״ב ד״ה ואין):
ואין אומרים יעשו דברים הללו על ידי גויים ועל ידי קטנים אלא אפילו בגדולי ישראל - ואפילו יש כאן קטנים מזומנים לעשותו מיד, חיישינן דילמא דזימנין דליתנהו ואתי לאהדורי בתרייהו ואתי לידי סכנה. אע״ג דגבי יולדת אמרינן בפרק מפנין דכל מה שאיפשר לשנויי משנינן כגון חברתה מביאה לה שמן בשערה, התם ליכא בשינוי זה שום דיחוי אבל אם היו מחזרין אחר גויים וקטנים אתי לידי דיחוי.

---

[3] ראו גם: **רמב״ן** (תורת האדם, עניין הסכנה ד״ה והכי פירושו, הוצאת מוסד הרב קוק עמוד כג).
[4] כ״כ **רא״ש** (יומא פ״ח סימן יד): ״ואין עושין דברים הללו לא על ידי נכרים ולא על ידי קטנים אלא על ידי גדולי ישראל ואפילו יש שם קטנים לעשותן מיד, חיישינן זימנין דליתנייהו ואתי לאהדורי בתרייהו״.

2. היבט ציבורי-כללי

בעוד שלעיל הובא השיקול המעשי בנתינת הרפואה בשבת לגוי, מחשש סכנה לחולה, לפנינו שני נימוקים שהמכנה המשותף בניהם הוא שעשיית מלאכה בשבת ע"י יהודי דווקא ולא ע"י גוי נובעת משום השיקול הכללי של שמירת השבת

• **<u>חשש מזלזול בשבת</u>**

המאירי הציע פירוש נוסף לסיבה שיש לעשות רפואה בשבת ע"י יהודי ולא ע"י גוי, מחשש שמא הגוי ילמד מכך שמותר לחלל שבת באופן גורף, ולא יבחין בין המציאות של פיקוח נפש למציאות רגילה

מאירי (יומא פד ע"ב ד"ה מחמין):

ויש מפרשים בה, שמדמין מילתא למילתא ויבואו להקל במה שאין בו סכנה.

רמב"ם (פיהמ"ש שבת פי"ח מ"ג):

וכלל הוא אצלינו שחולה שיש בו סכנה מחללין עליו את השבת. ואין מוסרין חילול שבת בשבילו לא לגויים ולא לקטנים ולא לעמי הארץ, כדי שלא יורגלו בחילול שבת ותהא קלה בעיניהם והם אינם יודעים שלא הותר זה אלא לדוחק, אלא אין עושין את זה אלא גדולי ישראל.

רמב"ם (הל' שבת פ"ב ה"ג):

כשעושים דברים האלו אין עושין אותן לא ע"י גויים ולא ע"י קטנים ולא ע"י עבדים ולא ע"י נשים, כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם, אלא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם.[5]

? כסף משנה (הל' שבת פ"ב ה"ג):

ואיכא למידק בדברי רבינו שכתב שאין עושין דברים הללו אלא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם, דמשמע ע"י שאר ישראלים לא.

וקשה, דהא לא מיעטה הברייתא אלא קטנים ונשים ועבדים דווקא.[6]

---

[5] **ערוך השולחן** (או"ח סימן שכח סעיף ז): "ולדעת הרמב"ם מה שאמרה הש"ס שיעשו ע"י גדולי ישראל, הם גדולי ישראל ממש הגדולים בתורה ויראה, ולהראות לכל שכן ציוותה לנו התורה והקב"ה שציווה לנו על השבת הוא ציווה לנו לחלל שבת בשביל חולה שיש בו סכנה".

[6] התשובה שלו היא: "לכך נראה לי, דגדולי ישראל וחכמיהם דנקט רבינו גדולים למעט קטנים, ישראל למעוטי נכרים וחכמיהם למעוטי נשים דדעתן קלה". כ"כ: **שו"ת תשב"ץ** (ח"א סימן נד): "ואין פירוש גדולי ישראל החכמים, כמו שפירש הרמב"ם ז"ל, אלא ישראל גדולים בשנים ואף על פי שאינן גדולים בחכמה. ורצו לומר, שאין עושין דברים אלו ע"י קטנים אלא ע"י גדולים ושיהיו ישראל ולא גויים וזהו פירוש גדולי ישראל כלומר ישראל ולא עכו"ם גדולים בשנים ולא קטנים". לאור זה הוא דוחה את דברי השואל ששאל האם היה נכון שאדם יחלל שבת לפיקוח נפש, כאשר לטענת השואל הדבר אסור "מפני שהוא יודע לקרות" והיה צריך מישהו אחר שאינו יודע לקורא לחלל שבת. על כך ענה לו התשב"ץ: "ומתוך דבריו נראה שאותו האיש הוא חושב שאין לעשות מלאכת פיקוח נפש אלא ע"י החכמים והיודעים לקרות אבל ע"י אחרים אסור. וזו טעות גדול ואפשר לבוא לידי מכשול גדול, שא"כ אם אין כאן חכמים ימתינו עד שיבואו ובין כך ובין כך ימות החולה. אבל אין הדבר כך, אלא הכל חייבים בזה אנשים ונשים חכמים ועמי הארץ... ומה שכתב הרמב"ם ז"ל שאין עושין אותן דברים אלא ע"י חכמי ישראל, כבר פירשתי שהכוונה לומר שאם יש כאן אנשים

! לדעת הרב אליעזר יהודה ולדינברג, שינוי הלשון של הרמב"ם המורה שחילול השבת ייעשה דווקא ע"י 'גדולי ישראל וחכמיהם' מורה על החשש שלו מהפגיעה בצביון הציבורי של השבת.
כלומר, טיפול בחולה בשבת ע"י גוי, נשים וקטנים יהווה זלזול בשמירת השבת משום שאנשים אלו יחללו שבת על כל צורך, ולא יבינו שיש לחלל שבת רק על פיקוח נפש -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ב):

> וברור דכוונת הרמב"ם בנימוקו כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם כדי שלא יבואו ע"י כך להקל ולזלזל לחלל שבת גם שלא במקום פיקוח נפש.
> והכי מצינו להרמב"ם דמבאר כן בהדיא ב**פירוש המשנה**...
> הרי דקתני והדר מפרש דהמכוון בשלא תהא שבת קלה בעיניהם, הוא, שלא יבואו ע"י כך להנהיג את עצמם לחלל את השבת גם בשלא לצורך גדול והכרחי, שהוא רק במקום פיקוח נפש. ובאשר על כן פירש הרמב"ם דהמכוון בגמרא באומרם אלא ע"י גדולי ישראל הוא גדולי ישראל ממש שחכמים המה לדעת להבחין בין מקום צורך גדול והכרחי לבין שלא לצורך, ולאפוקי שגם עם הארץ לא יעשה.

! **<u>הערה</u>** - להסבר זה השוקל את החשש מזלזול ופגיעה במוסד השבת הכללי, יש לשאול מדוע טעם זה קשור לגוי, הרי הוא אינו מצווה על השבת, א"כ מה אכפת לנו שיחשוב הגוי שמותר לחלל שבת גם על מקרים שאינם פיקוח נפש?[7]

! החשש ביחס לגוי הוא שמא יחשוב שהשבת קלה היא בעיני ישראל והם מזלזלים בחיי האדם מול המצווה שלהם.

• **<u>חשש מרשלנות הלכתית</u>**

בהמשך הגמרא מובא, שאמנם אין עושים מלאכה בשבת במקום פיקוח נפש ע"י גויים, אך מכל-מקום 'מצטרפין לדעת אחרת'. יש שפירשו שהכוונה היא שאם יש מחלוקת בין הרופאים בצורך הרפואה, אזי הנשים והגויים יכולים להצטרף לדעה מכריעה.
אבל המאירי כרך את הסיפא עם הרישא, והיינו שהסיבה שאין עושים זאת ע"י גויים כי הם יתרשלו במלאכה מסיבה הלכתית, שיאמרו שאנו לא עושים מחמת חילול שבת והם לא ירצו לעשות -

---

ונשים לא יאמרו האנשים לנשים התעסקו אתם בזה שמא יבואו לחשוב שאנחנו מכשילים אותם בעבירות, אלא האנשים הם מתעסקי, עמהם והחכמים עם עמי הארץ. אבל דבר פשוט הוא שאם אין כאן חכמים, שאין עמי הארץ ממתינין שיבואו החכמים והאומר כן טועה ושופך דמים אלא כל הקודם זכה ואם עם הארץ יותר זריז מהחכם מוטב שתעשה ע"י הזריז ולא ע"י החכם השפל הבלתי זריז. וכבר פירשתי כי מה שכתוב בגמרא גדולי ישראל, אין פירושו גדולים בחכמה כדברי הרמב"ם ז"ל, אלא גדולים בשנים ובעניין זה כל הגדולים שווים בין החכמים בין עמי הארץ".

[7] ראו: **מגיד משנה** (הל' שבת פ"ב ה"ג): "ומה שכתב רבינו כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם, נראה שהוא פירוש למה שאמרו מפני שמצטרפין לדעת אחרת. ואף על פי שכלל רבינו עמהם קטנים ונכרים, אין הטעם הזה אלא לנשים ועבדים"; הוסיף על כך **כסף משנה** (שם): "האי טעמא שייך בנשים ועבדים ולא בנכרים וקטנים כמו שכתב הרב המגיד, משום דקטנים כשיגדלו ילמדו וידעו חומר שבת ואיסורו".

בבלי יומא (פד ע״ב):

ואין עושין דברים הללו לא על ידי נכרים ולא על ידי כותיים, אלא על ידי גדולי ישראל.
ואין אומרין יעשו דברים הללו לא על פי נשים ולא על פי כותיים, אבל מצטרפין לדעת אחרת.

מאירי (יומא פד ע״ב ד״ה מחמין):

וצריך להיזהר שלא לעשותם על ידי נשים וכותים מפני שמצטרפין לדעת אחרת, רצונו לומר שמתעצלין בדבר מפני שמפקפקים על שאנו מצווים אותם לעשות ואין אנו עושים בעצמינו שמא יש סרך איסור בדבר ושאנו מקילים בהם שלא להקפיד אם יתלה הקולר בצווארם.

» לדבריו 'אבל מצטרפין לדעת אחרת', היינו שהגוי לא יבין נכון את המציאות ההלכתית ובכך יימנע לעשות את הרפואה ובכך יסתכן החולה.

»» לאור זאת נראה שהסיבה שאין לעשות כן ע״י גוי היא משום אם כן שהרואים יחשבו שהיתר מלאכה בשבת לפיקוח נפש הוא היתר דחוק.
כדי למנוע הבנה שגויה זו, המלאכה צריכה להיעשות ע״י יהודי ושיהיה מגדולי ישראל, שיהיה ניכר שהדבר מותר בוודאות -

ר״ן (יומא ד ע״ב מדפי הרי״ף ד״ה ואין):

שהדברים הצריכין לחולה שיש בו סכנה בשבת אין עושין אותן כלל ע״י נכרים והקטנים, ואפילו באקראי בעלמא, שמא יאמרו הבאים בקושי התירו פיקוח נפש ואין מתירין אותו לכתחילה על ידי המחוייבים במצוות, שמא יבוא הדבר שכשלא ימצאו עובדי כוכבים וקטנים לא ירצו לחלל את השבת ע״י גדולי ישראל.

»» **<u>סיכום</u>**: שיטות אלו מציגות נימוקים לכך שיש לעשות פיקוח נפש בשבת ע״י יהודי ולא ע״י גוי. נימוקים אלו מבטאים שאין תלות בשאלה מי יעשה את המלאכה לבין שאלת 'הותרה' או 'דחויה', שכן לדבריהם גם אם שבת 'דחויה' יש לעשות את המלאכה ע״י יהודי ולא ע״י גוי משום חששות שונים.

ד. חילול שבת ע"י גוי

מה הדין במקרה ויש לפנינו גוי, כלומר אין חשש שמא יתעכבו לחיפוש אחריו והחולה יסתכן,
האם גם במקרה כזה שהחשש הנ"ל לא קיים יש לחלל שבת רק ע"י יהודי?
בעניין זה, מצאנו שיטת ראשונים הסוברת שיש לחלל שבת דווקא ע"י גוי, כשי למעט כלל שניתן בחילול שבת, ויש הסוברים שעדיין יש לעשות זאת ע"י יהודי

1. ע"י גוי

לשיטה זו, במקרה ואין חשש של סכנת נפשות יש למעט ככל שניתן בחילול שבת ולעשות את הפעולה ע"י גוי

~ הרי"ד סובר שהסיבה שיש לחלל שבת ע"י יהודי ולא ע"י גוי נובעת מחשש עיכוב במתן הרפואה, כדברי הרא"ש, שמא החיפוש אחרי הגוי יהווה עיכוב וסכנה לחולה.
אך מוסיף, שאם הגוי מזומן לנו במקום ואין חשש עיכוב במתן הרפואה הדבר ייעשה על ידי גוי -

תוספות רי"ד (יומא פד ע"ב ד"ה ואין):
ואין אומרים יעשו הדברים הללו על ידי גויים או ע"י קטנים אלא ע"י גדולי ישראל - פירוש, אין אומרים נחזור אחר גויים או אחרי קטנים דלאו בני שביתה נינהו בעוד שנחזור אחריהם יכביד בחוליו, אלא עושין אותן ע"י גדולי ישראל דבני שביתה נינהו.
אבל ודאי אם היו מזומנים לנו מוטב שנעשה ע"י גויים ולא ע"י ישראל, וע"י קטנים ולא ע"י גדולים.

רבי ישעיה בן אליה די טראני (המכונה ריא"ז, נכדו של הרי"ד):
ואם היו הנמצאים שם נכרים או קטנים עושין על ידם ואין מחללין ע"י גדולי ישראל הואיל ואיפשר לעשות הדבר בהיתר אין לנו לעשות באיסור, כמו שביאר **מורי זקני הרב**.
ונראה בעיני, שאם היו צריכין לשחוט תרנגולת לחולה בשבת והיו עכו"ם נמצאים שם מוטב לנבלה ע"י עכו"ם ויאכל החולה נבלה ואל ישחוט ישראל שיש בו איסור סקילה שיש לנו לילך אחר האיסור הקל ועוד מוטב יעבור החולה על עצמו ואל יעבור אחר בשבילו.[8]

~ **<u>פוסקי אשכנז</u>** - שיטה זו היא גם שיטתם של גדולי אשכנז

יראים (סימן תב)[9]:
וכי לא מהדרינן בתר עובד כוכבים, כגון דאיכא ספק נפשות בהמתנתו. אבל אם יש שהות להמתינו וליכא ספק נפשות בהמתנתו עבדינן ע"י עובד כוכבים.

---

[8] בתוך: **שלטי הגבורים** (יומא ד ע"ב מדפי הרי"ף אות ב).
[9] הרב אליעזר ממיץ (צרפת המאה ה-12), תלמידו של רבינו תם.

ראבי״ה (ח״ב מסכת יומא סימן תקלא)[10]:

נראה לי דשמעינן מינה דהא דאמרינן הזריז הרי זה משובח, כגון שצריך מתון קצת לגויים, אבל אם אפשר כך במהרה לגויים כמו בישראל יעשה על ידי גויים.

ואם הייתה צריכה ליין לחמם לה בשבת ולהניח על גבי גחלים לוחשות וליחתות, קרוב הדבר בעיני שמוטב שימלא ישראל הפך יין והגויה תניחנו על האש, ואפילו אם תהייה מנסכתו, יין נסך דרבנן וחילול שבת דאורייתא. ותניא מאכילין אותו הקל קל וכן בחולה.

? <u>הקושי</u> - הקושי על דברים אלו הוא מהדין המוסכם שאין לחלל שבת לפיקוח נפש ע״י גוי -

בית יוסף (או״ח סימן שכח ד״ה כתב בהגהות):

כתב **ראבי״ה**... אם היה חולה צריך לחמם יין ימלא ישראל ויחם הגוי ומוטב שיתנסך היין משיתחלל שבת, עכ״ל...

וקשה, אי ביש בו סכנה למה כתב דמוטב שיתנסך היין משיתחלל השבת דאם כן לא נשחוט לו ונאמר לגוי לנחור לו ולא נחלל שבת לשחוט לו, ובהדיא אמרינן ביומא דצרכי חולה שיש בו סכנה אינם נעשים על ידי גויים ולא על ידי קטנים אלא על ידי גדולי ישראל.

! <u>המנהג</u> - לדעת הרמ״א, אמנם שיטה זו קשה אך מכל-מקום כך נהגו לחלל שבת ע״י גוי במקום בו אין חשש של שיהוי הרפואה, כגון שהגוי נמצא לפנינו -

דרכי משה (הקצר או״ח סימן שכח אות טו ד״ה אע״ג):

ומכל-מקום דברי ראבי״ה צריכים עיון, דהא כתבתי לעיל (אות ג) בשם התוספות והר״ן דאסור לעשות לו דבר על ידי גוי.

מיהו, כמדומה לי שנוהגין כדברי ראבי״ה, דכל היכא דאפשר בגוי בלא שיהוי עושין לו הכל על ידי גוי.

[10] הרב אליעזר הלוי, מיינץ-מגנצא שבגרמניה. נולד בשנת 1140. סבו הוא הראב״ן, והוא עצמו תלמידו של היראים.

2. ע"י יהודי

הרב יצחק מוינה מביא את דברי התוספות בשם ריב״א שסובר שיש לחלל שבת דווקא ע״י יהודי, גם כאשר הגוי נמצא לפנינו. לדבריו, החשש הוא עתידי שמא בעתיד לא יהיה גוי לפנינו ויגיע החולה לסכנת נפשות כשיחפשו את הגוי.

הוא מדייק מהרמב״ם שאין להבחין בין אם הגוי מצוי כעת או לא, ומכל-מקום יש לעשות כן דווקא ע״י יהודי, שכן לדבריו השבת הותרה לגמרי כחול -

אור זרוע (ח״ב הלכות ערב שבת סימן לח):

וזה לשון **תוספות שנכתבו לפני ריב״א**, ואין אומרים יעשו דברים הללו ע״י עכו״ם וע״י קטנים אלא אפילו בגדולי ישראל, כלומר אפילו היכא דאיכא עכו״ם וקטנים מיד בההוא שעתא אין אומרים להם לעשות.

היינו טעמא, דאי אמרת לעשות על ידם כדאיתנהו מיד בההוא שעתא זימנין דליתנהו ואתי להדורי עלייהו ואדהכי והכי יסתכן, להכי עשו היתר גמור לגמרי ומצווה דכל חד וחד יהא זהיר מיד...

ולא מבעיא סכנה בודאי שמכבה, אלא אפילו מפני ספק סכנה מכבה, כדתנן... ביומא כל ספק נפשות דוחה את השבת. ותנ״ה מחמין חמין לחולה בשבת בין להשקותו בין להברותו ואין אומרים נמתין לו שמא יבריא אלא מחמין לו מיד מפני שהוא ספק נפשות וכל ספק נפשות דוחה את השבת, ולא ספק שבת זו בלבד אלא אפילו ספק שבת אחרת ואין אומרים הללו לעשות ע״י עכו״ם ולא ע״י קטנים אלא אפילו בגדולי ישראל, וכ״כ **ה״ר משה מיימון**. ומחללין עליו אפילו מאה שבתות כל זמן שהוא צריך ויש בה סכנה או ספק סכנה מחללין. מדליקין לו את הנר ומכבין את הנר מלפניו ושוחטין לו ואופין לו ומבשלין לו ומחמין לו חמין, עכ״ל...

מיהו זה צריך לדעת, אם מה שאנו אומרים אין אומרים יעשו דברים הללו ע״י עכו״ם היינו דווקא שאין צריך לחפש אחרי העכו״ם היכא שאינו בפנינו, אבל היכא שהעכו״ם בפנינו מסתבר יכבה העכו״ם ולא ישראל, ומלשון **ה״ר משה מיימון** משמע אף על גב דאיכא עכו״ם בפניו שכתב כללו של דבר שבת לגבי חולה שיש בו סכנה הרי הוא כחול לכל הדברים שהוא צריך להם. ותו פירש, דע״י גדולי ישראל וחכמיהם...

ותו דתנן פרק יום הכיפורים מי שנפלה עליו מפולת ספק שם ספק אין שם ספק חי ספק מת ספק עכו״ם ספק ישראל מפקחין עליו את הגל, ואמרינן בירושלמי הנשאל הרי זה מגונה השואל הרי זה שופך דמים.

ואם באת לחלק בין היכא שהעכו״ם בפנינו להיכא שאינו, פעמים שאתה מביא אותו לידי שאילה.

לאור דבריו הוא מורה, שאם נופלת דליקה בשכונה היהודית יש לכבותה ע״י יהודי משום ספק פיקוח נפש.

הוא מתמודד עם טענות שהיו כאלו שאסרו על יהודי לכבות את הדליקה, וגזרו עליו תענית -

> ועתה שפירשנו שספק נפשות דוחה את השבת, כגון אנו שאנו דרים בין העכו״ם אם נפלה דליקה בבית ישראל בשבת ואיכא למיחש לסכנות נפשות מכבין את הדליקה...
> הילכך מסתבר דכל היכא דאיכא ספק נפשות מכבה ישראל אף על גב דאיכא עכו״ם לפניו. והיכא שהייתה דליקה והיה שם ספק נפשות וכבוה ישראלים, אין צריכין שום תענית ושום צדקה על זה שהרי בהיתרא עשו מה שעשו. ואפילו אם הם רוצים לתת צדקה על כך, בית דין מוחין בידם, שא״כ אתה מכשילם לעתיד.
> ויש שמורים להם להתענות על ככה ושוב בהיות הדליקה מורים להם לכבות ואח״כ גוזרים עליהם תענית...
> ולא נהירא לי, אלא כדפרשתי כך נראה בעיני הלכה למעשה שאפילו אם רוצים להתענות על ככה מוחים בידם שלא להתענות כדי שלא ימנעו פעם שניה מלכבות.[11]

<u>טעם הדין</u> - משום חשש עתידי שמא במקרה אחר לא יימצא גוי ויגיעו לידי עיכוב במתן הרפואה; להורות שחילול שבת עבור פיקוח נפש הוא מעלה גדולה, 'כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם'.

~ הרב בן ציון אבא שאול הוסיף טעם מדוע יש לעשות כן דווקא ע״י יהודי, כי עליו יש מצוות הצלה 'לא תעמוד על דם רעיך' ואין למוסרה לגוי -

אור לציון (תשובות ח״ב פרק לו שאלה ב בהערה, עמוד רנד):

> ובביאור שיטת מרן שכתב שלעולם עושין זאת ע״י ישראל דווקא, תמהו האחרונים מדוע לעשות ע״י ישראל אף במקום שאפשר ע״י גוי בלא איחור...
> נראה עוד לבאר בטעם הדבר, שכיון שאין כאן סתם מעשה היתר אלא <u>יש כאן מצווה גדולה</u> של הצלת נפשות מדין לא תעמוד על דם רעך, אין לו לדחותה וליתן לגוי שיעשנה אלא יזכה הוא במצווה, ואין לו לחוש לאיסור כיון דהוי במקום פיקוח נפש.

---

[11] ראו: **שלטי הגבורים** (עירובין יב ע״ב מדפי הרי״ף): ״וסיפר לי דודי הר״י כשהיה בצרפת אצל רבי יהודה שיירליאון נשאל לפניו שפעם אחת, בליל יום הכיפורים נפל נר אחד בבית הכנסת והתחיל לדלוק. והוא קרא לבני הבית שיהיו מכבין אותו, וגער לו רבי יהודה ואמר לו למה לא כיבית בעצמך. והביא לו אותם ראיות מה שכתב לעיל. ויש שהיו אומרים שאין צריך לקבל דין על מה שכיבה כדי שלא ימנעו מלכבות״.

ה. מחלוקת שולחן ערוך ורמ"א: כשהגוי לפנינו

מחלוקת זו בין הראשונים, הגיעה למחלוקת בין השולחן ערוך לרמ״א

שולחן ערוך (או״ח סימן שכח סעיף יב):

כשמחללין שבת על חולה שיש בו סכנה, משתדלין שלא לעשות ע״י אינם יהודים וקטנים ונשים אלא ע״י ישראלים גדולים ובני דעת.

רמ״א:

ויש אומרים, דאם אפשר לעשות בלא דיחוי ובלא איחור ע״י שינוי, עושה ע״י שינוי.
ואם אפשר לעשות ע״י אינו יהודי בלא איחור כלל, עושין ע״י אינו יהודי, וכן נוהגים.
אבל במקום דיש לחוש שיתעצל האינו יהודי, אין לעשות ע״י אינו יהודי.

• **<u>החולקים על הרמ״א</u>**

הפוסקים מיאנו בדברי הרמ״א הסובר שבמקרה ואין חשש עיכוב רפואי, כאשר הגוי לפנינו, יש לחלל שבת על ידו, שכן לדבריהם גם כשאין חשש עכשווי מכל-מקום יש חשש עתידי שבפעם אחרת לא יהיה גוי במקום והדבר יגיע לכלל סכנה[12]

~ הט״ז ממאן בדברי הרמ״א, ולדבריו גם במקום בו אין חשש של עיכוב והגוי מצוי במקום אין לעשות חילול שבת ע״י הגוי, מטעמים נוספים עתידיים כגון מחשש שמא בעתיד יתרשלו ברפואה.
וביחס לדברי הרמ״א שמדובר על מנהג, כתב הט״ז שמנהג זה אינו נכון כלל -

ט״ז (או״ח סימן שכח ס״ק ה):

ולי נראה דבר זה תימה, דכי היכי דיש איסור לעשות ע״י עכו״ם אם יש לחוש שיתעצל...
הכי נמי יש חשש שמא אתה מכשילם לעתיד באם יראו עכשיו שאין עושין רק על ידי עכו״ם יסברו שיש איסור ע״י ישראל ולפעמים לא יהיו עכו״ם מצוי וע״י זה יסתכן החולה במה שימתינו על עכו״ם והרבה פעמים מצינו בגמרא נמצא אתה מכשילן לעתיד לבוא...
ואף שכתב רמ״א וכן נוהגין, אין מזה ראיה דלאו מנהג ותיקין הוא.
גם מדברי הר״ן שמביא ב״י משמע כן, שכתב שמא יבוא הדבר כו׳ משמע דחש על העתיד, אף על פי שעכשיו אין חשש.

והבא לעשות ע״י עכו״ם המזומן, לכל הפחות יגלה לרבים באותו פעם שיש היתר לישראל עצמו אלא שהעכו״ם הוא מזומן כאן.

---

[12] כ״כ פוסקים נוספים שציינו לדברי הט״ז שחלק על הרמ״א, ראו: **אליה רבה** (סימן שכח סעיף יב); **תוספת שבת** (סימן שכח ס״ק טו).

~ **ערוך השולחן** (או״ח סימן שכח סעיף ז):

ויש להתפלא על רבינו הרמ״א... ואיך אפשר לומר כן, והרי לטעם הראשון שכתבנו שהחשש הוא מפני פעם אחרת פשיטא שאסור.

אלא אפילו לטעם השני מפני חשש עצלות, כיון דהש״ס חשש לזה איך נאמר דאנן לא חיישינן לזה, והוא דבר תימה... גם **הט״ז**... תמה עליו.

ונראה דבעל דעה זו סובר מטעם עצלות, וזה שאמרה הש״ס ואין עושין זה ע״י וכו׳, פירושו שאין מחויבין לעשות על ידיהם.

אבל זהו כנגד רוב הפוסקים. ולכן למעשה ודאי נכון לעשות דווקא ע״י ישראל גדול.

~ **שולחן ערוך הרב** (או״ח סימן שכח סעיף יג):

ומכל-מקום אף אם יש לפנינו נכרים או קטנים שאינן בני מצוות, אין אומרים הרי אפשר לעשות ע״י אלו ולא יתחלל שבת ע״י ישראלים בני מצוות, לפי שמכיון שאין דרך להצילו אלא בעשיית מלאכה האסורה בשבת הרי נדחה השבת בשבילו לגבי ישראלים המחוייבים בהצלתו ואין כאן חילול כלל...

ויש אומרים, שכיון שהשבת דחויה היא ולא הותרה כלל מה שאפשר לעשות שלא יהא חילול מן התורה צריך לעשות שלא יהא חילול במלאכה מן התורה. ולכן, אם אפשר לעשות בלא דיחוי ובלא איחור ע״י שינוי עושה ע״י שינוי שאז אין איסור מן התורה, ואם אפשר לעשות ע״י נכרי בלא איחור כלל צריך לעשות ע״י נכרי מן התורה. ולא אסרו לעשות ע״י נכרי אלא במקום שיש לחוש שמא יתעצל הנכרי ויבוא לידי דיחוי ועיכוב, אבל לא כשישראל עומד עליו ומזרזו בעניין שאין לחוש לכלום.

והעיקר כסברא הראשונה.

ואעפ״כ המנהג במדינות אלו כסברא האחרונה.

אבל טוב שלא לנהוג כן, כי יש חשש שמא יראו עכשיו שאין עושין רק ע״י נכרי יסברו שיש איסור בזה לעולם על ידי ישראל ולפעמים לא יהיה נכרי מצוי ועל ידי זה יסתכן החולה במה שימתינו על הנכרי.

ועכ״פ הרוצה לעשות ע״י נכרי, יגלה לרבים באותו פעם שיש היתר לישראל עצמו אלא שהנכרי הוא מזומן כאן.

• **<u>סיכום: מחלוקת השולחן ערוך והרמ״א</u>**

מה הדין במקרה ויש לפנינו גוי שיכול להגיש עזרה במקרה של פיקוח נפש?

לדעת השולחן ערוך, יש להעדיף את היהודי.

לדעת הרמ״א, יש להעדיף את הגוי, כדי למעט בחילול שבת ככל שניתן.

ו. השלכה הלכתיות: נהג אמבולנס בשבת

~ הרב לוי יצחק הלפרין כתב שההשלכה ההלכתית ממחלוקת השולחן ערוך והרמ״א היא האם גויים ינהגו על אמבולנס בשבת להגשת עזרה ראשונה. לדעת השולחן ערוך, הנהג צריך להיות יהודי, ואילו לרמ״א צריך שיהיה נהג גוי[13] -

שו״ת מעשה חושב (ח״ג סימן יב):

הנה, נסיעה באמבולנס למטרת פינוי חולים או פצועים לבתי חולים, בוודאי שהיא בגדר פיקוח נפש ממש וממילא פשוט וברור שאין לעשות בשבת כל פעולה בלתי שגרתית שעלולה להכביד ולהקשות או לעכב את הפינוי שחובה לעשותו בדרך הפשוטה ביותר ובאופן המהיר ביותר.

אמנם יש לדון באופן שניתן לבצע את פעולת הפינוי באופן המותר מבלי לפגוע כלל במהירות הפינוי ובקלות הביצוע - האם יש לעשות זאת באופן המותר בדרך שונה מן הדרך המקובלת בימות החול...

לפי״ז נמצא שלפי דעת הרמ״א הרי בנידון דידן יש להנהיג שבשבתות ומועדים ינהג נכרי באמבולנס, דבאופן זה שהנכרי מוכן ומזומן לתפקידו והממונה עליו מזרזו להציל את הנפש אין חשש שיתרשל בהצלת הנפשות.

אכן לדעת המחבר, אין מן הראוי לעשות כן אלא על ישראל גדול ובן דעת בדווקא לנהוג באמבולנס כדי להציל את הנפש.

---

[13] ראו להלן בתשובות אגרות משה, שם הרב פיינשטיין כתב שיש לנהוג את רכב ההצלה ע״י גוי שכן יש פעולות שונות שאינן הכרחיות להצלת חיים, ובתשובה אחרת-מאוחרת שלו חזר בו כי יש פעולות הצלה ע״י הנהג וכדו׳. יש להוסיף בעניין זה את דברי **שו״ת ציץ אליעזר** (ח״ד סימן ד אות ז), ביחס לפעילות המשטרה בשבת, אך אין הוא דן ביחס למחלוקת שולחן ערוך ורמ״א אלא לעניין חזרת הניידת בשבת: ״אבל הרי יש עצה שנהג המכונית יהא שוטר ערבי, כי במדינתנו הרי ישנם גם הרבה שוטרים ערבים ואין שום קושי בדבר לסדר בדרך כלל שבשבת יהא עכו״ם הנהג של כל מכונית משטרה היוצאת לפעולה. ואזי יוכל הנהג גם לחזור עם המכונית עם גמר הפעולה למקומה המיועד״. בעניין זה, ראו גם: **הרב רמי רחמים ברכיהו** (׳עבודת גויים במשטרה בשבתות׳, אמונת עתיך גיליון 112 תשע״ו עמוד 94-82 - https://www.toraland.org.il/25882).

ז. הבחנות שונות

כפי שראינו יש מחלוקת בין השולחן ערוך והרמ״א, אך לפנינו הבחנות שונות בפיקוח נפש, שיש מקרים שונים שהפוסקים נקטו שיש לחלל שבת ע״י גוי, ויש מקרים שהורו לחלל שבת דווקא ע״י יהודי

1. בין פיקוח נפש לספק פיקוח נפש

יש הסוברים, שיש להבחין בין מקרים בהם הפיקוח נפש הוא וודאי, ולכן יש לחלל שבת ע״י יהודי. אך כאשר יש מקרים של ספק פיקוח נפש, או שהחילול שבת כרוך בחילול שבת לצרכים שאינם חיוניים להצלת החולה, יש לעשותם ע״י גוי

• המנהג שהביא הרמ״א להלכה לחלל שבת ע״י גוי, הוא דווקא במקרים כאלו שיש לו חשש וספק האם אכן מדובר על פיקוח נפש. אך במציאות שהיא בוודאות פיקוח נפש, יש לעשות כן ע״י יהודי -

אשל אברהם (בוטשאטש, או״ח סימן שכח סעיף יב):

מה שנוהגים לעשות פיקוח נפש ע״י נכרי הגם שמצווה לעשות בגדולי ישראל, אולי הרי זה מצד שמסופקים אם פעולה ההיא פיקוח נפש ודאי, כי ברוב הפעמים יכול להיות שאין בפעולה ההיא הכרח להפיקוח נפש. הגם שהחולה ורופאים בקיאים אומרים צריך, מכל מקום אולי יש איזה תחבולה אחרת שיכול להיות הפיקוח נפש בלא פעולה זו, שהיא רק ע״י מלאכה בשבת קודש וכדומה. והגם דקיימא לן שגם ספיקות הרבה שאולי אין זה פיקוח נפש מכל מקום הותרה שבת קודש בזה, כדילפינין מוחי בהם גם גבי ספק, מכל-מקום מה שאמרו חז״ל שמצווה לעשות בגדולי ישראל, ופירשו הרבה מפרשים שגם כשגוי לפניו ונקל לעשות על ידו, מצווה דווקא שתהא נעשית ע״י גדולי ישראל, אין זה רק במה שהוא פיקוח נפש ודאי, משא״כ בספק כנ״ל לא קבעו חז״ל כן שיניחו מלעשות ע״י גוי או קטן, והיינו טעם שנוהגים לעשות ע״י גוי או קטן.

» <u>נסיעת גוי ברכב הצלה</u>

לדעת הרב משה פיינשטיין, חברי ארגוני הצלה שצריכים להגיע מהר לחולה עבור מתן חמצן, אמנם יכולים להשתמש לשם כך ברכב, אך במקרה ולפניהם גויים שהם סומכים עליהם ואין חשש שיהוי וסכנה, יש להעדיף שהגויים ינהגו ברכב משום שיש הרבה פעולות ברכב שאינן חיוניות להצלת חיים

שו״ת אגרות משה (או״ח ח״ד סימן פ):

הנה בדבר אלו שנתאגדו בנוא יארק וברוקלין לחבורה להצלת נפשות באשר שכמה פעמים אירע בכאן שאוכלוסי ישראל בחסד השי״ת הם מרובין, שאדם אחד בין בבית בין ברחובות פוסק מלנשום וכשמביאין לו שמה תיכף מיכל חמצן (אקסעדזען טענק) ועוד מיני כלים

מדברים המועילין תיכף ממש הוא הצלה גדולה ויש שיותר לא צריך ויש שמועיל עד שיוכלו להביאו לרופאים באיזה בית חולים שבענין זה הוא ממש הזריזות אף לרגעים נחוץ מאד לקיום נפשו, ובלא זה עד שיבואו רופאים מבית החולים ומבתיהם נמשך זמן עד שכבר אין תועלת...

אך אם הוא ביום שמצוי נכרים ובאופן שמכיר שאין לחוש לשמא הוא חשוד לגזילה ולרציחה, ודאי טוב שיקח את הנכרי שיוליך את הרכב.

אבל כשהוא בלילה ואף ביום כשאינו רואה נכרי שמכירו, ודאי אין לו לבקש נכרי שיש לחוש שישתהא איזה זמן.

ואף על גב דאיתא ביומא... אין עושין דברים הללו ע"י נכרים, מכל-מקום אם יש להשיג תיכף נכרי להוליך את הרכב, אף שהט"ז... פליג על הרמ"א וסובר שאף שאפשר ע"י נכרי נמי בלא איחור כלל נמי יעשה הישראל בעצמו מחשש שמא אתה מכשילן לעתיד לבא ולבסוף מסיק שיש לחוש גם שלא יעשנה בזריזות כל כך, מכל-מקום לעניין הולכת רכב כשיש צורך שאינו עניין ההצלה ממש ואיכא בזה חילול שבת אף שאין צורך להחולה, כגון לעניין העמדת הרכב במקום שיניחוהו יותר מצד הנהלת העיר, שעניין המחשבה איך לעשות להקל האיסור נמי הוא שיהוי קצת ולא ירגיש בשיהוי זה וגם בעצם הולכת הרכב לא שייך עניין שיהוי דכל מוליך רכב מוליך במהירות האפשרי, טוב יותר ע"י נכרי כשמצוי ליקחנו תיכף בלא איחור. אבל כשיש קצת שיהוי, אין צריך לחכות אף רגע אלא יוליך בעצמו את הרכב.[14]

» <u>חילול שבת על שבר</u>

הרב שמואל וואזנר הורה למעשה לחברת הצלה, שבכל הנוגע לעניין שברים שאירעו בשבת, יש לבדוק היטב באיזה שבר מדובר שכן לא על כל שבר יש לחלל שבת. ולכן הוא הציע שהמצבים המוגדרים 'ספק פיקוח נפש' יש לעשותם ע"י גוי, ואילו מצבים המוגדרים כפיקוח נפש יש לעשותם ע"י יהודי -

שו"ת שבט הלוי (ח"ו סימן כה):

שאלוני בעניינים של פיקוח נפשות בשבת בחברת הצלה, דלפעמים נקראים העסקנים לטפול למי שנשבר עצם בשבת קודש, והטיפול עכ"פ כרוך בחילול שבת דאורייתא כהנהגת מכונית וכו' ודרבנן. והיות כי אינו ברור לכם איך להתייחס בכלל לשבירת עצמות - האם מצד זה נחשב כסכנה, אם יש חילוקים בין עצם לעצם בדרגי השבירות לעניין חילול שבת...

---

[14] בתשובה אחרת שלו חזר בו משום העניין המציאותי, ראו: **שו"ת אגרות משה** (או"ח ח"ה סימן כה): "והנה נודעתי אחר זה שאינו כן, כי חסר לנכרים השכורים אף הזריזות בעצם הולכת המכונית, שלכן התחילו להצריך שהישראל ינהיג את המכונית והאמבולאנס, והנכרי שלוקחין הוא לטפל עם העמדת המכונית והנהגת המכונית בחזרה. אבל אחר זה ראו שיש הרבה הפסד לחולה כשהנכרי נמצא כאשר באין אל החולה, ויש דברים שחברי הצלה למדו איך לעשות להחולה שאינו יכול לנשום, וכאשר לפי דעתם סוברין שיש לחוש שאם לא יעשו כלום יש לחוש שלא יגיעו עמו כשהוא חי עד בית החולים, עושים שיוכל לנשום. וזה אין לעשות עפ"י דיני המדינה, וכשהנכרי נמצא שם לא יוכלו לעשות זה".

יראה דפרשת השברים פרשה סתומה היא, דלפעמים מחללין על לא דבר ועוקרין הלכות ברורות ולפעמים מותר לחלל, ולכן שמעו ותחי נפשכם דחברת הצלה תהייה בחלקה ע״י יהודים שומרי מצוות ויודעי הלכות וחלקה להבדיל ע״י גויים רופאים וחובשים, ובכל אופן יהיה במשרד שם ישראל זריז עומד על גביהם שהוא יורה להם אם לצאת מיד או לא ובזה אופן גם בספיקות הנולדים מהשברים אם עשה ע״י גוי קרוב שאינו פוגע בהלכה, דהא בלאו הכי דעת **הרמ״א**... דאם אפשר לעשות ע״י גוי בלי דיחוי ואיחור שעושין.
ואע״פ ש**הט״ז**... נוטה לעשות דווקא ע״י ישראלים גם בכה״ג, מכל-מקום הא גם הט״ז כתב בסוף דבריו וז״ל: אבל עיקרא דמילתא שלא ישגיח על העכו״ם כל עיקר אם רואה סכנה בבירור ויש אפילו ספק הצלה הרי זה משובח.
הרי דדווקא במקום שהסכנה בבירור נוטה הט״ז לעשות ע״י ישראלים גדולים לא במקום ספק, וגם היושב ע״י הטלפון יכול להיות גוי מבין ועל ידו ישב הישראל הנותן ההוראה והמזרז לצאת אם צריך. והחשש שחושש הט״ז דשמא יאמרו דאסור לחלל ע״י ישראלים ונמצאת מכשילן לעתיד לבוא לא שייך בנדון שלכם כיון שבמקום דאיכא סכנה ברורה הרי יוצאים גם ישראלים להציל.

2. הדלקת מדורה לחימום חולה בשבת

יישום מעשי לדברי הרמ״א, שניתן לחלל שבת ע״י גוי במקום בו אין חשש של סכנה כי הגוי לפנינו, מצאנו אודות ההיתר להדליק מדורה לחימום חולה בשבת, שיש עדיפות לעשות כן ע״י גוי

שולחן ערוך (או״ח סימן שכח סעיף יח): ״הקיז דם ונצטנן, עושים לו מדורה אפילו בתקופת תמוז״.

משנה ברורה (סימן שכח ס״ק סב):
והוא-הדין לשאר חולי שיש בו סכנה, אם קר לו עושין מדורה להתחמם, דסתם חולה מסוכן הוא אצל צינה. ואם אפשר ע״י אינו יהודי יעשה ע״י אינו יהודי.

~ והנה, למרות שערוך השולחן התנגד לדברי הרמ״א לעשות חילול שבת לצרכי רפואה ע״י גוי, מכל-מקום במקרה שלפנינו הוא הורה להדליק את המדורה ע״י גוי.
לדבריו, הסיבה להחרגה זו נובעת משום שאין כ״כ בהלה וצורך במהירות, כי לא מדובר על פיקוח נפש ממשי אלא חימום החולה -

ערוך השולחן (או״ח סימן שכח סעיף כח):
אם הקיז דם ונצטנן הוה סכנה ועושין לו מדורה אפילו בתקופת תמוז וכן כל חולה שנצטנן הוה סכנה ועושין לו מדורה אך אם אפשר ע״י אינו יהודי טוב לעשות על ידו, דבזה ליכא בהלה ואינו נחוץ לזה כרגע, אא״כ הרופא אומר שצריך חמימות תיכף דאז מצווה על הישראל להסיק לו המדורה ולא להמתין עד שימצא אינו יהודי.

~ **שמירת שבת כהלכתה** (פרק לח אות ב):

עם זאת אמרו חכמינו ז״ל, שאותם צרכים חיוניים של החולה שבסכנה שעשייתם אינה נחוצה בו ברגע ויצטרכו להם במשך השבת, אם אפשר, טוב לעשותם על-ידי נכרי.

ואמנם ודאי שאם אין נכרי במקום, מצווה על היהודי לעשות צרכים אלה עבור החולה שבסכנה, גם אם הם קשורים בעשיית מלאכות האסורות מן התורה.

ולפיכך, בימים הקרים כשהחולה שבסכנה זקוק לחימום הבית ואינו צריך לכך בדחיפות, אם אפשר ידליק הנכרי את התנור, ובאין נכרי והחימום בתנור יפה לו יותר מאשר החימום על ידי ריבוי שמיכות ידליק היהודי.

ח. סיכום

א. שיטת הרמב״ם, השולחן ערוך והפוסקים האחרונים: בכל מקרה יש לחלל ע״י יהודי.

טעם הדין: משום חשש עתידי שמא במקרה אחר לא יימצא גוי ויגיעו לידי עיכוב במתן הרפואה; להורות שחילול שבת עבור פיקוח נפש הוא מעלה גדולה, ׳כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם׳; מצוות הצלה ׳לא תעמוד על דם רעיך׳ שלא למוסרה לגוי.

ב. שיטת הרמ״א והמנהג: במקום בו אין חשש של עיכוב, יש לחלל ע״י גוי.

טעם הדין: ׳הואיל ואיפשר לעשות הדבר בהיתר אין לנו לעשות באיסור׳.[15]

שו״ת ציץ אליעזר (ח״ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ב):

חילול שבת שנצרך לעשות משום פיקוח נפש אין לעשותו ע״י נכרי או ע״י קטנים, וכן אין לחזר לעשותו ע״י נשים או הדיוטות, אלא כל מי שבידו לעשותו למען הצלת החולה עליו להזדרז בכך ומצווה בו יותר מבשלוחו ואין לשום אדם לעשות עצמו חסיד ולומר מוטב שיתחלל על ידי אחר לא על ידי. דזכות גדולה היא להציל נפש אחת מישראל.

כשמזדמן נכרי לפנינו ואפשר לעשות החילול על ידו בלא שום איחור כלל ואלה המטפלים בחולה חושבים על כך להידור לצוות להעכו״ם לעשות החילול, וכפי שנתפשט המנהג כן בכמה מקומות (אף על פי שהרבה פוסקים סוברים שאין בזה משום הידור כלל, ואדרבא יש בזה דררא דאיסורא מכמה טעמים שנזכרים בפנים).

צריכים עכ״פ להודיע לכל הנמצאים שידעו שיש בזה היתר גם לישראל עצמו אלא שהעכו״ם מזומן כאן.

[15] **רבי ישעיה בן אליה די טראני**, בתוך: **שלטי הגבורים** (יומא ד ע״ב מדפי הרי״ף אות ב).

שיעור ט: שינוי במלאכות פיקוח נפש

א. הקדמה

המפגש בין שבת לבין פיקוח נפש מהווה מפגש בין שני ערכים יסודיים, שכן השבת היא ערך עליון בעדות על בריאת העולם וכן חיי האדם חשובים הם ועליהם נאמר 'וחי בהם'.
ראינו שהפוסקים נחלקו במענה למפגש זה בשאלה האם שבת 'הותרה' או 'דחויה' בפני פיקוח נפש. בשיעור הקודם ראינו את הדיון ביחס למלאכות פיקוח נפש ע"י גוי, כרצון וצורך למעט ככל שניתן ב'חילול שבת'. אופן נוסף עליו דנו הפוסקים הוא עשיית מלאכות פיקוח נפש בשבת באמצעות שינוי מהמלאכה המקובלת.

ב. המקור: יולדת

המקור לשינוי במלאכות פיקוח נפש נמצא במקרה של יולדת בשבת, שם נאמר שיש לחלל עליה את השבת גם במקרה ובו היא צריכה שמן. ברם, באופן הבאת השמן מבואר שיש להביא לה בכלי הקשור לחברתה בשיער שלה כדי ליצור שינוי במלאכת הוצאה -

בבלי שבת (קכח ע"ב):

מילדין את האישה וקורין לה חכמה ממקום למקום, ומחללין עליה את השבת.
לאתויי מאי? לאתויי הא דתנו רבנן: אם הייתה צריכה לנר - חבירתה מדלקת לה את הנר.
ואם הייתה צריכה לשמן, חבירתה מביאה לה שמן ביד. ואם אינו ספק ביד, מביאה בשערה.
ואם אינו ספק בשערה, מביאה לה בכלי...
אם הייתה צריכה לשמן וכו' - תיפוק ליה משום סחיטה.
רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו: אין סחיטה בשיער. רב אשי אמר: אפילו תימא יש סחיטה בשיער, מביאה לה בכלי דרך שערה, דכמה דאפשר לשנויי משנינן.

~ יש להדגיש, שהצורך בשינוי הדרוש אינו בא על חשבון סכנת הנפשות, שכן אם השינוי יהווה פגיעה בחולה אין צורך לשנות -

ריטב"א (שבת קכח ע"ב ד"ה והא):

והא דאמרינן כל מה דאפשר לשנויי משנינן, דווקא שבאותו איחור לא יבוא לידי סכנה.

? האם מדובר רק מקרה ייחודי (יולדת) בו נדרש שינוי, אך בכל חולי אחר שיש בו סכנה לא נדרש שינוי במלאכת פיקוח נפש?

ג. חולה שיש בו סכנה: מחלוקת הראשונים

1. דעת הרמב"ן: הצורך בשינוי

לדעת הרמב״ן, לא מדובר על דין ייחודי דווקא ביולדת, אלא המקרה שלה מהווה ׳בית אב׳ לכל חולה שיש בו סכנה שיש לשנות במלאכות שבת לפיקוח נפש, כל עוד לא מדובר על החרפת הסכנה

רמב״ן (תורת האדם שער המיחוש, עניין הסכנה):

ושמעינן מינה, דכל צרכי חולה אף על פי שיש בו סכנה היכא דאפשר למעבד לה למלאכה בשינוי שלא יתחלל בה שבת משנין ואין מחללין. והוא שלא יתאחר צרכו של חולה בשינוי זה כלל.

2. דעת המאירי: אין צורך בשינוי

לדעת המאירי, המקרה של היולדת שם יש לשנות במלאכות שבת הוא דין ייחודי עבורה, שכן רוב היולדות אין בהן סכנה ולכן ׳חילול שבת׳ יהיה באמצעות שינוי, לעומת שאר החולים שהם בכלל סכנה אין צורך לשנות כלל

מאירי (שבת קכח ע״ב ד״ה יולדת):

ואף על פי שבשאר חולים אין צריך שינוי, יולדת שאני שרובן אין בהן כל כך סכנה.

• <u>דעת הרמב״ם</u>

גישה זו ניתן לראות בדעת הרמב״ם שהבחין בין יולדת, בה הצריך שינוי כדברי הגמרא, לבין חולה שיש בו סכנה שם לא כתב את הצורך בשינוי אלא הרחיב את כל הפעולות כרגיל ביום חול

רמב״ם (הל׳ שבת פ״ב הי״א):

היולדת כשכורעת לילד הרי היא בסכנת נפשות ומחללין עליה את השבת, קוראין לה חכמה ממקום למקום וחותכים את הטבור וקושרין אותו, ואם הייתה צריכה לנר בשעה שהיא צועקת בחבליה מדליקין לה את הנר, ואפילו הייתה סומה מפני שדעתה מתיישבת עליה בנר ואף על פי שאינה רואה, ואם הייתה צריכה לשמן וכיוצא בו מביאין לה.
וכל שאפשר לשנות משנין בשעת הבאה, כגון שתביא לה חברתה כלי תלוי בשערה ואם אי-אפשר מביאה כדרכה.

רמב״ם (הל׳ שבת פ״ב ה״ב):

ומדליקין לו את הנר ומכבין מלפניו את הנר ושוחטין לו ואופין ומבשלין ומחמין לו חמין בין להשקותו בין לרחיצת גופו.
כללו של דבר, שבת לגבי חולה שיש בו סכנה הרי הוא כחול לכל הדברים שהוא צריך להן.

» בביאור ההבחנה בין יולדת בה נדרש שינוי לבין חולה שיש בו סכנה שאין צורך בשינוי, כתב המגיד משנה כי חוליה של היולדת הוא חולי טבעי ורחוק מאוד -

מגיד משנה (הל' שבת פ"ב הי"א):

ומלשון רבינו ז"ל נראה שאין חולה שיש בו סכנה בכלל השינוי אלא החיה, וזהו שכתב הרי היא בסכנת נפשות ולא הזכיר השינוי בחולי שיש בו סכנה וכתב למעלה כללו של דבר שבת לגבי חולה שיש בו סכנה הרי הוא כחול לכל הדברים וכו'.

והטעם בזה נראה, מפני שכאב היולדת וחבליה הם כדבר טבעי לה ואין אחת מאלף מתה מחמת לידה ולפיכך החמירו לשנות במקום שאפשר ולא החמירו בחולה.

ד. מחלוקת שולחן ערוך ורמ"א

1. דעת השולחן ערוך: השינוי רק ביולדת ולא בחולה

~ השולחן ערו הזכיר את הצורך בשינוי רק ביולדת ולא הזכיר זאת ביחס לחולה שיש בו סכנה -

שולחן ערוך (או"ח הל' שבת סימן של סעיף א):

יולדת היא כחולה שיש בו סכנה ומחללין עליה השבת לכל מה שצריכה, קוראין לה חכמה ממקום למקום, ומילדין אותה ומדליקין לה נר אפילו היא סומא.

ומכל-מקום בכל מה שיכולין לשנות משנין, כגון אם צריכים להביא לה כלי מביאו לה חברתה תלוי בשערה, וכן כל כיוצא בזה.

~ בנוסף, ביחס לעשיית מלאכות שבת לפיקוח נפש כתב השולחן ערוך שיש לעשות זאת לא ע"י גוי אלא ע"י יהודי. ניתן להסיק מכך שהוא אינו דורש מיעוט ושינוי מהדרך הרגילה למתן הרפואה במטרה למעט בחילול שבת -

שולחן ערוך (או"ח סימן שכח סעיף יב):

כשמחללין שבת על חולה שיש בו סכנה, משתדלין שלא לעשות ע"י אינם יהודים וקטנים ונשים אלא ע"י ישראלים גדולים ובני דעת.

2. דעת הרמ"א: נדרש שינוי גם בחולה

2.1 דברי הרמ"א

הרמ״א חלק על השולחן ערוך בשני העניינים - הן ביחס לדרישת השינוי במלאכה בחולה והן ביחס לעשיית המלאכה ע״י גוי, וכל זה כדי למעט ככל שניתן בחילול שבת -

רמ״א (או״ח סימן שכח סעיף יב):

> ויש אומרים, דאם אפשר לעשות בלא דיחוי ובלא איחור ע״י שינוי, עושה ע״י שינוי.
> ואם אפשר לעשות ע״י אינו יהודי בלא איחור כלל, עושין ע״י אינו יהודי, וכן נוהגים.
> אבל במקום דיש לחוש שיתעצל האינו יהודי, אין לעשות ע״י אינו יהודי.

2.2 החולקים על הרמ"א

פוסקים רבים מיאנו בדברי הרמ״א, ביחס לדבריו אודות עשיית המלאכה ע״י גוי ולא ע״י יהודי, אך לא התייחסו לדבריו בעניין הצורך בשינוי - כלומר, האם לדבריהם העדפת עשיית המלאכה ע״י יהודי כוללת גם העדפת עשיית המלאכה כדרכה ללא שינוי, או שמא יש להבחין בין שני העניינים

- **ט״ז: השוואה - אין צורך בשינוי**

הפוסקים שמיאנו בדברי הרמ״א ביחס לעשיית המלאכה ע״י גוי נימקו זאת מחשש עתידי שבפעם אחרת לא יהיה גוי במקום והדבר יגיע לכלל סכנה.[1]

סברה זו יפה היא גם ביחס לשינוי באופן עשיית המלאכה, שכן אם נדרוש שינוי מתמיד בכל חולה שיש בו סכנה, הדבר יכול להביא לידי סכנת נפשות עתידית

הט״ז ממאן בדברי הרמ״א, ולדבריו גם במקום בו אין חשש של עיכוב והגוי מצוי במקום אין לעשות חילול שבת ע״י הגוי, מטעמים נוספים עתידיים כגון מחשש שמא בעתיד יתרשלו ברפואה.
וביחס לדברי הרמ״א שמדובר על מנהג, כתב הט״ז שמנהג זה אינו נכון כלל -

ט״ז (או״ח סימן שכח ס״ק ה):

> ולי נראה דבר זה תימה, דכי היכי דיש איסור לעשות ע״י עכו״ם אם יש לחוש שיתעצל...
> הכי נמי יש חשש שמא אתה מכשילם לעתיד באם יראו עכשיו שאין עושין רק על ידי עכו״ם יסברו שיש איסור ע״י ישראל ולפעמים לא יהיו עכו״ם מצוי וע״י זה יסתכן החולה במה שימתינו על עכו״ם והרבה פעמים מצינו בגמרא נמצא אתה מכשילן לעתיד לבוא...
> ואף שכתב רמ״א וכן נוהגין, אין מזה ראיה דלאו מנהג ותיקין הוא.
> גם מדברי הר״ן שמביא בית יוסף משמע כן, שכתב שמא יבוא הדבר כו׳, משמע דחש על העתיד אף על פי שעכשיו אין חשש.

[1] ראו בהרחבה בשיעור הקודם, ׳פיקוח נפש ע״י גוי׳ (אות ה).

• הבחנה בין יהודי לשינוי

~ לדעת הרא״ש, הסיבה שאין לעשות מלאכה בשבת לפיקוח נפש ע״י גוי היא מהסיבה שיהיה עיכוב במתן הרפואה על-ידו, שכן נצטרך לחפש אחריו ובכך נבוא לכלל סכנה לחולה.[2]
אולם, עורך הרא״ש הבחנה בין עשיית המלאכות ע״י יהודי לבין עשייתן בשינוי.
לדבריו, אמנם את המלאכות יש לעשות ע״י יהודי אבל אופן עשיית המלאכה יהיה בשינוי -

תוספות הרא״ש (יומא פד ע״ב ד״ה ואין):
ואין אומרים יעשו דברים הללו על ידי גויים ועל ידי קטנים אלא אפילו בגדולי ישראל - ואפילו יש כאן קטנים מזומנים לעשותו מיד, חיישינן דילמא דזימנין דליתנהו ואתי לאהדורי בתרייהו ואתי לידי סכנה.
אע״ג דגבי יולדת אמרינן בפרק מפנין דכל מה שאיפשר לשנויי משנינן כגון חברתה מביאה לה שמן בשערה, התם ליכא בשינוי זה שום דיחוי אבל אם היו מחזרין אחר גויים וקטנים אתי לידי דיחוי.

~ האור זרוע מבחין בין עשיית מלאכה ע״י יהודי לבין הצורך בשינוי.
לדבריו, החשש לתקלה וסכנת נפשות לחולה גדולה יותר אם נעשה את המלאכה ע״י גוי, שכן ייווצר עיכוב עתידי בחיפוש אחריו, לעומת עשיית המלאכה באופן של שינוי, שם אין כל-כלל חשש לתקלה וסיכון החולה -

אור זרוע (ח״ב הלכות ערב שבת סימן לח):
ואין אומרים יעשו דברים הללו ע״י עכו״ם וע״י קטנים אלא אפילו בגדולי ישראל, כלומר אפילו היכא דאיכא עכו״ם וקטנים מיד בההוא שעתא, אין אומרים להם לעשות היינו טעמא דאי אמרת לעשות על ידם כדאיתנהו מיד בההוא שעתא זימנין דליתנהו ואתי להדורי עלייהו ואדהכי והכי יסתכן להכי עשו היתר גמור לגמרי ומצווה דכל חד וחד יהא זהיר מיד.
מיהו תימא, דגבי יולדת... כל מה דאפשר לשינויי משנינן ומהדרי אהיתרא, והתם נמי איכא סכנת נפשות.
מיהו נראה, דבמקום שיכול לעשות ישראל עצמו ע״י שינוי ואין לו דיחוי בזה השינוי מוטב ודאי שיעשה בהיתר ואל יעשה באיסור, כגון התם דמיירי באם הייתה צריכה לשמן חבירתה מביאה לה בכלי דרך שערה דהואיל ואין שום דיחוי בההוא שינוי למה לא יעשה בהיתרא.
אבל בע״י עכו״ם וקטנים, אף על גב דליכא דיחוי איכא למיחש דאתי לידי דיחוי כדפרישית, עכ״ל תוספות ריב״א.

---

[2] השוו ל**רא״ש** (יומא פ״ח סימן יד): ״ואין עושין דברים הללו לא על ידי נכרים ולא על ידי קטנים אלא על ידי גדולי ישראל ואפילו יש שם קטנים לעשותן מיד, חיישינן זימנין דליתנייהו ואתי לאהדורי בתרייהו״. אך לא התייחס לשינוי.

• **מחלוקת הרב אוירבך והרב ולדינברג**

התלבטות זו של החולקים על הרמ״א, האם לדבריהם יש לחלוק על הרמ״א גם ביחס לאופן עשיית המלאכה בשינוי או רק למאן בדברי הרמ״א ביחס לעשיית המלאכה ע״י גוי, מצויה במחלוקת בין הרב שלמה זלמן אוירבך לבין הרב אליעזר יהודה ולדינברג -

שו״ת ציץ אליעזר (ח״ט סימן יז, קונטרס רפואה בשבת פרק ב אות ב):

דעת הרב אוירבך

ומתוך האמור לא ברור לי גם הנחתו של כתר״ה שמניח בראשית דבריו בזה וכותב, שבגוונא שצריכים להחם מים עבור חולה שיש בו סכנה ואפשר להחם בחמה או בכלי שני בלי שום דיחוי ואיחור או אם יש צורך לכתוב ואפשר לכתוב על-גבי דבר שאינו מתקיים מסתבר שבוודאי חייב לעשות באופן המותר ואדרבה כולם חייבים לדעת דכלי שני שרי וכלי ראשון אסור וכמו״כ חייבים לפרסם דכתיבה על-גבי דבר שאינו מתקיים קיל טפי מלכתוב על-גבי דבר המתקיים וכמו שכתוב דמאכילין הקל קל תחילה וחייבין לדעת מהו קל ומהו חמור.

דעת הרב ולדינברג

ולדעתי כשם שבלעשות ע״י עכו״ם לא אמרינן דכולם חייבים לדעת דלעשות על ידו קיל טפי וחיישינן משום הכשלה לעתיד לבוא, כך הוא-הדין כן שיש לחשוש לכך כשמרגישים שעושה השינוי להעדיף החימום בחמה או בכלי שני, או לכתוב על-גבי דבר שאינו מתקיים, דחמירא הסכנתא בזה מהאיסורא שנאמר שצריכים לדעת, וכשמרגישים שעושה השינוי בכדי להקל בעשיית האיסור אזי חובה מוטלת עליו להודיע לרואים זאת שידעו שעושה כן מפני שמזומן לו לעשות בדרך זו בנקל, אבל עליהם לדעת שבפיקוח נפש מותר לעשות בפשיטות גם בכתב המתקיים וגם בחימום באש בכלי ראשון, ומי אומר לנו שגם במאכילין אותו הקל קל אין חובה ג״כ להודיע לראוים בכנ״ז אם ישנה הרגשה שמחזרין אחר הקל אף על פי שאין כל איחור בזה.

ה. הסבר דעת הרמ"א

מצאנו שתי דרכי הבנה בהסבר דברי הרמ״א, שיש לעשות את המלאכות ע״י גוי וכן ליצור שינוי באופן עשיית המלאכה

1. שבת דחויה

הסבר זה נשען על ההנחה שהרמ״א מבקש למעט ככל שניתן ב׳חילול שבת׳ במלאכות פיקוח נפש, שכן לדבריו שבת ׳דחויה׳ בפני מלאכות פיקוח נפש

שולחן ערוך הרב (או״ח סימן שכח סעיף יג):

ויש אומרים, שכיון שהשבת דחויה היא ולא הותרה כלל מה שאפשר לעשות שלא יהא חילול מן התורה צריך לעשות שלא יהא חילול במלאכה מן התורה.

ולכן, אם אפשר לעשות בלא דיחוי ובלא איחור ע״י שינוי עושה ע״י שינוי שאז אין איסור מן התורה, ואם אפשר לעשות ע״י נכרי בלא איחור כלל צריך לעשות ע״י נכרי מן התורה.

2. יכולת השינוי מעידה על שלילת ההיתר

לדעת הרב אריה פומרנצ'יק, גם אם ננקוט ששבת 'הותרה' בפני מלאכות פיקוח נפש, עדיין צריך לעשות את המלאכות בשינוי. לדבריו, בכל מקרה בו ניתן למנוע את חילול השבת ולמעט בה, אין היתר למלאכה זו. לפיכך, יש לעשות בשינוי את המלאכות של פיקוח נפש -

עמק ברכה (יום הכיפורים סימן ג):

אמנם אחר העיון נראה, דאפילו אם פיקוח נפש הותרה לגמרי בשבת, מכל-מקום אין ההיתר אלא דווקא על מה שהוא צורך להחולה. משא"כ כל מלאכה שאינו צורך להחולה, אין על זה שום היתר של פיקוח נפש בשבת.

וא"כ, כל מלאכה שאפשר לעשותה בשינוי, נמצא כשעושה אותה כדרכה אינה מצרכי החולה כלל, שהרי סגי לו במלאכה בשינוי. ונמצא שעל אותה המלאכה כדרכו אין עלה ההיתר של פיקוח נפש, כיון שאינו צריך למלאכה כדרכו.

ומפני זה אמרינן שמאכילין אותו הקל הקל, אף שפיקוח נפש הותרה, משום דבמקום שיש קל אין החמור מצרכי החולה ואין עליו ההיתר של פיקוח נפש כלל.

ובדעת הרמב"ם שאינו מצריך לשנות, צריך לומר דהוא מטעם חשש שלא יבוא לידי איחור בצורכי החולה אם יצטרך לשנות. ובלאו הכי על כורחך צריך לומר כן בדעת הרמב"ם, דהרי כתב להדיא שם דסכנת נפשות דחויה אצלה השבת ולא הותרה, וא"כ ודאי דאם אפשר לעשות בהיתר ע"י שינוי דצריך לשנות. ועל כורחך דסבר הרמב"ם דאי אפשר לשנות משום חשש איחור בצורכיו של החולה.

? <u>נפקא-מינה</u>: מה הדין במלאכה שניתן היה לעשותה בשינוי, והיא התקיימה כדרכה - האם יש בכך איסור וחילול שבת (עמק ברכה), או שהדבר מותר (שולחן ערוך הרב)?

ו. דוגמאות

1. כיבוי / הרחקת הנר

משנה שבת (פ״ב מ״ה):

המכבה את הנר מפני שהוא מתייירא מפני עובדי כוכבים, מפני לסטים, מפני רוח רעה, ואם בשביל החולה שיישן - פטור.

1.1 מחלוקת הראשונים

• לדעת הרמב״ם, ההיתר לכבות את הנר בפני החולה הוא רק לאחר שביררנו שלא ניתן למנוע בדרכים אחרות ומותרות את העניין -

רמב״ם (פיהמ״ש שבת פ״ב מ״ה):

וזה החולה הוא חולה שיש בו סכנה, ובתנאי שאי-אפשר להעבירו למקום אחר ולא להסתיר את האור ממנו.

• הריטב״א מתקשה לקבל את ההנחה של הרמב״ם, שכן אם מדובר על חולה שיש בו סכנה אזי מותר לחלל עבורו את השבת, ומדוע אנו נצרכים להימנע מכך?
לדבריו, החידוש במשנה הוא שיש לכבות את הנר או לעשות כל מלאכה לפיקוח נפש באופן מיידי ולא להמתין ולחפש דרכי היתר -

ריטב״א (שבת ל ע״א ד״ה לעולם):

ואם תאמר, אם בחולה שיש בו סכנה, פשיטא דמותר דאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים.
ויש לומר... אשמעינן דבדבר של סכנה הזריז משובח ואין ממתינין לכפות כלי על הנר או להוציאה לבית אחר שבחצר.

1.2 ביאור המחלוקת[3]

שולחן ערוך (או״ח סימן רעח סעיף א): ״מותר לכבות הנר בשביל שישן החולה שיש בו סכנה״.

משנה ברורה (סימן רעח ס״ק א):

עיין ב**רמב״ם בפירוש המשנה**, שכתב דדווקא בשאי-אפשר להוציא החולה למקום אחר או להסתיר האור ממנו, ורצונו לומר ע״י כפיית כלי על גביו... או ע״י הוצאה לחדר אחר, דאי לאו הכי בוודאי יותר טוב לטלטל מוקצה מלעבור על איסור כביה.

~ לדעת הביאור הלכה, ההסבר בדעת הרמב״ם הוא שאם ניתן לעשות את המלאכה באופן של מיעוט בחילול שבת, אזי עשייתה בחילול שבת מהווה חיוב חטאת.
כלומר, ההיתר של מלאכות שבת בפיקוח נפש נאמר רק במקרה בו מוצו כל האפשרויות שבהיתר.
ביאור זה תואם את דרכו של העמק ברכה, שאם אם נאמר ׳הותרה׳, מכל-מקום אם ניתן לעשות את המלאכה בהיתר מסוים (כגון שינוי) אזי לא נאמר היתר כלל -

ביאור הלכה (שם ד״ה מותר):

ונראה, דלהרמב״ם אם אפשר לעשות עצה אחרת, לבד דאיסורא איכא גם חיוב חטאת איכא, דאי לאו הכי לוקמי הגמרא שם באופן זה ולכך קתני פטור ולא מותר...
ומכל-מקום לדינא נראה להחמיר לכולי עלמא היכא דיש לו עצה אחרת להסתיר האור ע״י כפיית כלי וכיוצא בזה, כי באיסור כביה אף דהיא מלאכה שאינה צריכה לגופה מכל-מקום מפני שהיא קרובה מאד לאיסור תורה לא רצו להקל בה... היאך נבוא אנחנו להקל לכתחילה.

2. דעת המבי"ט

חולה שיש בו סכנה ונדרש לאכול, ואין בידינו מאכלי היתר אלא מאכלי איסור. יש להאכיל אותו במאכיל האיסור הקלים תחילה -

בבלי יומא (פג ע״א):

מי שאחזו בולמוס, מאכילין אותו הקל הקל - טבל ונבילה, מאכילין אותו נבילה. טבל ושביעית, שביעית.

רמב״ם (הל׳ מאכלות אסורות פי״ד הט״ז):

מי שאחזו בולמוס מאכילין אותו דברים האסורים מיד עד שיאורו עיניו, ואין מחזרין על דבר המותר אלא ממהרין בנמצא. ומאכילין אותו הקל הקל תחילה, אם האירו עיניו דיו, ואם לאו מאכילין אותו החמור.

---

[3] אפשר להסביר שהמחלוקת היא בשאלת ׳הותרה׳ ו׳דחויה׳, כ״כ: **תורת רפאל** (או״ח סימן לו ד״ה ונלע״ד).

• לדעת המבי״ט, דין זה שיש להאכיל אותו 'הקל הקל תחילה' הוא מדרבנן בלבד, שכן מהתורה הותרו האיסורים בפני חולה שיש בו סכנה. אם נבין כך בדבריו, הרי שהוא חולק על ההבנה של המשנה ברורה שלפיה יש למעט ככל שניתן בחילול שבת ולמצות את דרכי ההיתר -

קרית ספר (הל' מאכלות אסורות פי״ד):

וכן כל מי שמסוכן מאכילין אותו דברים אסורים - ונראה, דהא דאמרינן מאכילין הקל קל תחילה לא הוי אלא מדרבנן, דמדאורייתא אין לך דבר חמור שעומד בפני פיקוח נפש אלא עבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים... הא שאר איסורין כולהו אין עומדין בפני פיקוח נפש.

? הרב שלמה זלמן אוירבך העיר על דברי המבי״ט, שדבריו חידוש גדול, שכן מדוע יהיה מותר לאכול את האיסור החמור כאשר ניתן למעט באיסור ולאכול את הקל ממנו -

שו״ת מנחת שלמה (ח״א סימן ז):

דברי הקרית ספר הם חידוש גדול ורבים חולקים עליו, כי מצד הסברא נראה דאם הקל והחמור הם לפנינו למה יהא מותר להאכיל את החמור ללא שום צורך.

ועיין במשנה ברורה ב**ביאור הלכה** (סימן רעח), דאם אפשר לעשות עצה אחרת וחילל שבת חייב חטאת.

! <u>הבחנה בין החולה לחברו המסייע לו</u>

הרב אוירבך מציע הסבר לדברי המבי״ט, ולפיו כוונתו היא שאמנם החולה עצמו יכול לאכול את האיסור החמור אף שיש לפניו איסור קל, משום שהותרו לו האיסורים במקום פיקוח נפש.

אבל לחברו הבריא המגיש לו את המאכל או חברו שצריך לחלל שבת עבור הצלתו, אין היתר לחלל שבת אם יש דרך אחרת הממעטת באיסור שבת -

שו״ת מנחת שלמה (ח״א סימן ז):

גם יתכן שהקרית ספר כתב כן רק כשנותנים להחולה עצמו מאכלות אסורות, אבל לא כשאחרים צריכים לעבור עבירה כחילול שבת וכדומה.

~ לדעת הרב עובדיה יוסף, הכוונה של המבי״ט פשוטה. כוונתו היא כללית, שהדרישה למעט בחילול שבת ולנסות למצות קודם כל דרכי היתר, היא מדרבנן בלבד -

שו״ת יחוה דעת (ח״ד סימן ל אות ד):

ועוד יש לומר, שאף על פי שמן התורה דין פיקוח נפש כמילה שהשבת הותרה אצלה, מדרבנן החמירו בפיקוח נפש שכל שאפשר לעשות בהיתר בלי שיהוי יעשו, ולכן אמרו שמאכילים אותו הקל הקל תחילה.... דמה שכתב הרמב״ם דחויה היא שבת אצל סכנת נפשות היינו מדרבנן... וכן מבואר בדברי המבי״ט ב**קרית ספר** (פרק יד מהלכות מאכלות אסורות).

ז. מסקנה

1. פסיקה אשכנזית וספרדית

1.1 מחלוקת שולחן ערוך ורמ"א

כפי שראינו, הדרישה לשינוי נתונה במחלוקת בין השולחן ערוך, שלא הזכיר זאת אלא ביחס ליולדת ולא לגבי חולה, ושם לא דרש אף לעשות ע״י גוי, לבין הרמ״א שדרש את השינוי במלאכה

~ **שולחן ערוך** (או״ח סימן של סעיף א):

יולדת היא כחולה שיש בו סכנה ומחללין עליה השבת לכל מה שצריכה, קוראין לה חכמה ממקום למקום, ומילדין אותה ומדליקין לה נר אפילו היא סומא.
ומכל-מקום בכל מה שיכולין לשנות משנין, כגון אם צריכים להביא לה כלי מביאו לה חברתה תלוי בשערה, וכן כל כיוצא בזה.

שולחן ערוך (או״ח סימן שכח סעיף יב):

כשמחללין שבת על חולה שיש בו סכנה, משתדלין שלא לעשות ע״י אינם יהודים וקטנים ונשים אלא ע״י ישראלים גדולים ובני דעת.

~ **רמ״א** (או״ח סימן שכח סעיף יב):

ויש אומרים, דאם אפשר לעשות בלא דיחוי ובלא איחור ע״י שינוי, עושה ע״י שינוי.
ואם אפשר לעשות ע״י אינו יהודי בלא איחור כלל, עושין ע״י אינו יהודי, וכן נוהגים.
אבל במקום דיש לחוש שיתעצל האינו יהודי, אין לעשות ע״י אינו יהודי.

משנה ברורה (סימן שכח ס״ק לה):

ובלא איחור ע״י שינוי - דכל כמה דנוכל לעשות בהיתר לא שבקי התירא ונעשה באיסור.
ונראה דהוא-הדין אם ע״י השינוי מתאחר הדבר מעט רק דאין החולי בהול נמי מתאחרים מעט כדי לעשות ע״י שינוי דאינו אלא איסור דרבנן.

1.2 מחלוקת הרב עובדיה יוסף והרב יהושע נויברט

~ **שמירת שבת כהלכתה** (פרק לב אות כח):

כשמחללין את השבת להצלת חיי אדם, יש למעט ככל האפשר בעשיית איסורים (אם אמנם אין חשש שזה ישפיע לרעה על מצב החולה), וגם יש לצמצם את חומרת האיסור, דהיינו אם אפשר להציל מבלי לעבור אלא על איסור דרבנן, אסור לעבור על איסור תורה.

דבר האסור שאפשר לעשותו בשינוי, שלא כדרך עשייתו בחול - יעשהו בשינוי; דבר האסור שרגיל להיעשות בידי אדם אחד יעשוהו שניים במשותף. אי-אפשר לעשותו בשניים במשותף, והוא נעשה בדרך כלל ביד אחת - יעשהו בשתי ידיו כאחד, שלא כדרך עשייתו בימות החול.

בכל מקרה אשר יש בו חשש כלשהו, שההגבלות האמורות עלולות להביא לידי עיכוב מזיק בטיפול בחולה שבסכנה, או שהוא יחלש בגללן, יש להתעלם מהן, ויש לעשות לטובת החולה את הכל כבימות החול, כדי להצילו.

~ **שו"ת אור לציון** (ח"ב פרק לו שאלה ג בהערה):

ומכל מקום נראה, שכל החילוק הוא דווקא ביולדת בשעת הלידה שכיון שעצם הלידה דבר טבעי הוא ואין החשש גדול, החמירו בו חכמים. אבל קודם הלידה שיש יותר חשש שתסתכן אם לא יעשו את הדברים הראויים לה, דינה ככל חולה שיש בו סכנה שמחללין עליו את השבת בלא שינוי. ולכן מותר לטלפן לרופא וכדומה אף לצורך יולדת ללא כל שינוי.[4]

שו"ת יחוה דעת (ח"ד סימן ל):

שאלה: חולה שיש בו סכנה שמחללים עליו את השבת, האם צריכים להיזהר שלא לעשות שום מלאכה שאין בה משום פיקוח נפש של החולה, או מכיון שניתנה השבת להידחות בגלל פיקוח נפש, מותר לעשות לו מלאכה להקל ממכאוביו ויסוריו של החולה, אע"פ שאין בה תועלת כלל בנוגע למצבו המסוכן?...

מסקנא דדינא, חולה שיש בו סכנה שמחללים עליו את השבת, הואיל וניתנה השבת להידחות בגלל פיקוח נפש, מותר לעשות לו מלאכות אף להקל ממכאוביו ומיסוריו, כל שיש בהן קצת צורך לחולה, אף על פי שאין במניעתם שום חשש סכנה. ואין להחמיר בזה כלל.[5]

---

[4] כ"כ **כף החיים** (או"ח סימן שכח ס"ק עד), שהצורך בשינוי הוא רק ביחס ליולדת.

[5] ראו גם בדבריו **הליכות עולם** (ח"ד פרשת תצווה א, ד).

2. גם אם לא עשה בשינוי - אינו חייב חטאת

הרב שלמה זלמן אוירבך מעיר, שגם לדעת הרמ״א הדורש שינוי, מכל-מקום אם לא שינה ועשה את המלאכה אינו חייב חטאת. בכך גם לשיטת העמק ברכה שהעושה מלאכה בשבת במקום בו יכול היה לעשותה בשינוי, אין לו היתר, אך מכל-מקום אינו חייב חטאת -

שמירת שבת כהלכתה (פרק לב הערה כ):

ושמעתי מ**הגרש״ז אויערבך** זצ״ל... אף הסוברים שלכתחילה יש לעשות ע״י נכרי או בשינוי... לא הזכירו כלל דאי לא עביד הכי חייב חטאת...

ובפרט לדעת ה**קרית ספר** שהחיוב לאכול הקל הקל תחילה אינו אלא מדרבנן.

ואף שבסימן תריח סע׳ ח בביאור הלכה ד״ה ואם, לא משמע הכי, יתכן דכוונתו שם רק אם די לו בפחות מכשיעור ולא כשצריך לשיעור שלם אלא שיכול לשהות בינתיים.

ומה שכתב בסימן רעח ב**ביאור הלכה**... במכבה את הנר, דבכהאי גוונא שהיה אפשר להוציא את החולה מהחדר חייב חטאת, אפשר דהתם שאני משום דחשיב כאילו אין צריכים כלל לכבות.

ח. סיכום

~ <u>המחלוקת</u>: הדרישה למעט ככל שניתן בחילול שבת עבור חולה שיש בו סכנה ולעשות שינוי במלאכה (כל עוד אין בכך חשש לסיכון יתר עבורו), נתונה במחלוקת השולחן ערוך והרמ״א.

~ <u>טעם המחלוקת</u>:

<u>א</u>. הותרה / דחויה - הדרישה לשינוי נובעת מכך ששבת 'דחויה'.

<u>ב</u>. לכו״ע הותרה, אך כשאפשר לעשות בשינוי אין היתר כלל.

<u>נפק״מ בין הטעמים</u>: אם עשה מלאכה כשניתן לעשותה בשינוי - פטור (הותרה) / חייב חטאת (אין היתר כשניתן לעשות בשינוי) .

~ <u>מימוש מעשי</u>: יש לזכור, שלעיתים לא תהייה כ״כ מחלוקת מעשית שכן עשיית מלאכה בשינוי יכולה להוות חשש פיקוח נפש עבור החולה, ובמקרה זה גם הרמ״א יודה.

שיעור י: שינוי באיסורי דרבנן

בשיעור הקודם ראינו מחלוקת האם עשיית מלאכה בשבת לפיקוח נפש צריכה להיעשות בשינוי או כדרכה הרגילה בחול?
מדובר היה במלאכות שאיסורן מהתורה, אז אכן ניתן להבין את השיטה הדורשת לעשות בשינוי, אך מה הדין במלאכות דרבנן - האם גם אותן יש לעשות בשינוי?
עומדות לפנינו שתי סוגיות בהן נחלקו הראשונים, כאשר מחלוקתם תלויה בשאלה זו.

<u>דוגמה לשאלה מעשית</u>: כתיבה ממחושבת למעקב רפואי
בבתי חולים נערך 'ביקור רופאים', כאשר הרופא התורן רושם במחשב מעקב רפואי על החולה ומצבו. החיוניות שיש ברישום זה היא חשובה, שכן הפעולות הנדרשות לעשות מחמת כך שונות.
לדעת רוב הפוסקים, הכתיבה הממוחשבת אסורה מדרבנן, ונשאלת השאלה אם יש לבצעה בשינוי?

א. מילה: היתר עשיית מלאכה מדרבנן

בדברי הבבלי נדון המעשה אודות מקרה ונשפכו מים החמים שנועדו לרחיצת התינוק לאחר ברית המילה שלו שתיערך בשבת.
לדעת רבא, ניתן לחמם מים בשבת לתינוק אגב אימו אם היא אכן צריכה מים חמים, שכן היא מוגדרת חולה שיש בה סכנה בתוך שבעה ימים ללידה

בבלי עירובין (סח ע"א):
ההוא ינוקא דאישתפוך חמימיה.
אמר להו רבא: נישיילה לאימיה, אי צריכא נחים ליה נכרי אגב אימיה.

? מי מחמם את המים בשבת - יהודי או גוי?

- <u>גוי</u> - **רש"י** (עירובין סח ע"א ד"ה נישיילה):
נחים ליה נכרי אגב אימיה, דקיימא לן חיה אחר שבעה, אפילו אמרה צריכה אני - אין מחללין עליה את השבת, אבל עושין לה על ידי ארמאי.[1]

- <u>יהודי</u> - **רשב"א** (עירובין סז ע"ב ד"ה ההוא):
ההוא ינוקא דאשתפיך חמימי... אבל לאחר מילה ודאי סכנתא היא ואפילו ע"י ישראל שרי, והזריז הרי זה משובח.[2]

---

[1] כ"כ **תוספות** (גיטין ח ע"ב ד"ה אע"ג): "וע"י עובד כוכבים איירי התם כדפירש שם בקונטרס, וכן פירש רבינו חננאל".
[2] **רשב"א** (עירובין סז ע"ב ד"ה בין שבות): "ע"י ישראל קאמר".

~ <u>יסוד המחלוקת: תוקף איסור ריבוי בשיעורין</u>

הר״ן הביא את המחלוקת בין רש״י ותוספות הסוברים שחימום המים ייעשה ע״י גוי, לבין הרשב״א שחימום המים ייעשה ע״י יהודי.
הר״ן מסביר שיסוד המחלוקת הוא בשאלה האם ריבוי בשיעורין נאסר מהתורה או מדרבנן.
כלומר, אמנם חימום המים בשבת ליולדת מותר משום שהיא מוגדרת חולה שיש בה סכנה, אך מכיון שאנו מעוניינים להוסיף מים עבור התינוק אזי יש כאן ריבוי בשיעורין.
טוען הר״ן, שלדעת הרשב״א הדבר נאסר רק מדרבנן ולכן התיר ע״י יהודי במקום מצוות מילה.
אך הר״ן טוען שמלאכות שבת דחויה המה בפני פיקוח נפש וממילא גם התוספת בשיעור נאסרה כמו העיקר עצמו, ויש לעשות את הריבוי בשיעורין דווקא ע״י גוי -

ר״ן (ביצה ט ע״ב מדפי הרי״ף ד״ה ומיהא):

ולא תקשי לך ההיא דגרסינן בעירובין... ההוא ינוקא דאישתפוך חמימיה אתו לקמיה דרבא אמר להו נשייליה לאמיה אי צריכה ניחם ליה אגב אימיה, וההוא מעשה בשבת הוה דאלמא אפילו בשבת שרי לרבויי בשיעורא.
דלא קשיא, שכבר פירש **רש״י** ז״ל וכן ב**תוספות**, דניחם ליה ע״י עכו״ם קאמר.
והרשב״א ז״ל מוסיף עוד ואומר, ואפילו למאן דמפרש התם דע״י ישראל קאמר לא קשיא דכיון דלא מיתסר אלא מדרבנן כיון דביום-טוב שרי התם גבי מילה משום מצווה התירו לגמרי אפילו ע״י ישראל. מכלל דסבירא ליה ז״ל דרבויי בשיעורא בשבת לא מיתסר אלא מדרבנן.

ותמהני עליהם דא״כ מאי קא מיבעי לן התם במנחות פשיטא דשלוש מייתינן, דריבויי בשיעורא לא מיתסר אלא מדרבנן וריבוי בצירה מיתסר מדאורייתא דהא אילו אמדוהו לגרוגרות אחד ומייתי שלוש בעוקץ אחד לא עבר אדאורייתא כלל, ואילו הביאו שניים בשני עוקצים לוקה וחייב חטאת.
לפיכך נראה לי ברור, דוודאי ריבויי שיעורא בשבת מדאורייתא מיתסר... שהשבת דחויה היא אצל חולה ולא הותרה. ולפיכך, כל שהעיקר מלאכה אסור אף תוספתו כמוהו ומיתסר מדאורייתא... ולפי זה האי דעירובין דווקא ע״י נכרי היא.

» <u>סיכום</u> - ניתן לעשות בשבת מלאכה שתוקפה מדרבנן ע״י יהודי לצורך פיקוח נפש.

ב. חילתית: עשיית מלאכה מדרבנן בשינוי

אמנם, בסוגיה אחרת נראה שיש מחלוקת ראשונים בשאלת עשיית מלאכה דרבנן בשבת

במשנה מבואר שאין לשרות צמח תבלין[3] במים פושרים בשבת -
משנה שבת (פ״כ מ״ג): ״אין שורין את החילתית בפושרין״.

בדברי **הבבלי שבת** (קמ ע״א) מבואר שמדובר על שריית הצמח במים שמועיל לרפואה, והדבר נאסר מדרבנן משום ׳עובדין דחול׳ ולכן נאסר הדבר בשבת.
בהמשך מובא, מה הדין אדם שהחל את תהליך הריפוי שלו בצמח זה ביום חול, וכעת בשבת הוא זקוק להמשיך ולהתמיד בטיפול?
הגמרא דורשת ממנו לשנות בדרך ההכנה של התרופה, היינו הדרך הרגילה היא לשרות את הצמח במים פושרים, אך כעת בשבת עליו לשרות במים צוננים ולהניח אותם בשמש כדי שיהיו פושרין - ״שורה בצונן ומניח בחמה״, שכן ״כיון דאישתי חמישא ומעלי שבתא, אי לא שתי בשבת מיסתכן״.
מבואר א״כ, שאם החולה לא ימשיך בטיפול הוא יהיה חולה מסוכן, ולכן הותר לו איסור דרבנן בשינוי.

1. אם לא ישתה - סכנה ומכל-מקום יש לעשות בשינוי

לשיטה זו מדובר על כך שאם החולה לא ימשיך את הטיפול בשבת, הוא יהיה בסכנה.
ומכל-מקום נדרש שינוי בעשיית המלאכה בשבת למרות שמדובר על איסור דרבנן בלבד

ריטב״א (שבת קמ ע״א ד״ה אבל הכא):
ואם תאמר, אי מסתכן אפילו בפושרין נמי.
יש לומר, דכיון דסגי ליה בהכי כל מה דאפשר לשנויי משנינן... ואע״פ שהוא שבות ע״י שינוי.

טור (או״ח סימן שכא):
אין שורין החלתית לא בפושרין ולא בצוננין שדרך לשרותו ולשתותו לרפואה...
ואם שתה ממנו יום ה׳ ויום ו׳ וצריך לשתות גם בשבת, מותר שכן הוא דרך רפואתו לשתותו שלושה ימים זה אחר זה. הלכך מותר לשרותו בצונן וליתנו בחמה מפני שיש בו סכנה אם לא ישתה ממנו.[4]

---

[3] **תפארת ישראל** (שבת פ״כ מ״ג יכין אות יח): ״והוא שורש עשב״.
[4] כ״כ: **שולחן ערוך** (או״ח סימן שכא סעיף יח): ״הילכך מותר לשרותו בצונן וליתן בחמה, מפני שהוא סכנה אם לא ישתה ממנו״.

2. טיפול מונע שאינו מהווה סכנה ולכן יש צורך בשינוי

לשיטה זו, לא מדובר על טיפול שמניעתו תהווה סכנה לחולה, אלא על טיפול מונע שבהעדרו החולה לא יסתכן.

לפיכך מובנים דברי הגמרא הדורשת לעשות את המלאכה, אף שהיא מדרבנן, בשינוי

רמב"ם (הל' שבת פכ"ב ה"ז):

אין שורין את החלתית בין בפושרין בין בצונן אבל שורה אותו בתוך החומץ, ואם שתהו ביום חמישי ושישי הרי זה שורה בשבת בצונן ומניחו בחמה עד שיחם ושותה, כדי שלא יחלה אם פסק מלשתות.

רמב"ן (כתובות ס ע"א ד"ה ור"ת): "ולאו סכנה ממש היא, דאי הכי לא הוי אמר שורה בצונן".

ריטב"א (שבת קמ ע"א ד"ה אבל הכא):

ויש שפירשו, דמסתכן דהכא לאו דוקא אלא מצטער מחמת חוליו...

ולפיכך התירו לו משום שבות דרבנן ע"י שינוי.

» **<u>סיכום</u>**

אם נפרש כשיטה הראשונה, שמדובר על חולה שיש בו סכנה ולכן הוא חייב ליטול את התרופה הזו בשבת, ואל"כ הוא מסתכן ממש, הרי לנו שמכל-מקום למרות שמדובר על איסור דרבנן יש לעשות זאת בשינוי.

ואכן, לדעת הרב נויברט, כל חולה שיש בו סכנה ויש לעשות עבורו מלאכות דרבנן, יש לעשותן בשינוי

שמירת שבת כהלכתה (פרק לב סעיף כד):

כל דבר שיש בו איזה שהוא צורך לחולה המסוכן, בין שהדבר נוגע לרפואתו ובין שהדבר נוגע להזנתו ולשאר צרכי גופו, אם אין במניעתו מן החולה כדי להחמיר את מצבו או למעט את סיכוייו להתגבר על מחלתו - מחללין עליו את השבת באיסורי דרבנן בלבד.

וגם כאן, אם אפשר, לא יעשו כי אם בשינוי, דהיינו שיעשו באופן שונה מאשר בחול.

שמירת שבת כהלכתה (פרק לב סעיף מ; שם סעיף מב):

כאשר צריך לטלפן לרופא כדי לקרוא לו, או לבקש ממנו הוראות טיפול, אם אפשרי הדבר, ירים את השפופרת ממקומה וכן ילחץ על לחיצי הטלפון בדרך שונה ממה שהוא רגיל לעשות בימות החול, כגון באחורי ידיו או בפרק ידו, ואם אי-אפשר, יעשו שני אנשים ביחד את הפעולות הדרושות. ואם הוא לבדו, יעשה בשתי ידיו...

גם כאשר מותר להחזיר את השפופרת לעריסתה, יחזירה בשינוי, כגון באחורי ידיו, או אם אי-אפשר, יחזירו את השפופרת שני אנשים ביחד, ואם הוא לבדו, יחזירנה בשתי ידיו.

ג. בין איסורי תורה לאיסורי דרבנן

אולם, נראה להסביר את שיטת הראשונים השנייה הסוברת שאם אכן מדובר על איסורי איסורי תורה אזי יש לעשות את המלאכה בשינוי לדעת הרמ״א, כפי שראינו, לעומת איסורי דרבנן בהם אין צורך בשינוי

1. בין איסורי תורה לאיסורי דרבנן

ישנה הבחנה מקובלת בין איסורי תורה לאיסורי דרבנן - בכך שאיסורי תורה הם 'איסורי חפצא' לעומת איסורי דרבנן שהם 'איסורי גברא', שכן אין בכוחם של חכמים ליצור שינוי מהותי בחפץ אלא רק להגביל את האדם.
כדי להבין הבחנה זו, נציין לדברי נתיבות המשפט

עונש וכפרה על איסור דרבנן בשוגג

~ במשנה במסכת בכורות מבואר שאדם המוכר בשר בהמה לחברו ונמצאת טריפה או בכור האסור באכילה, אם הקונה אכל את הבשר אזי המקח בטל ויחזיר המוכר את הכסף לקונה -

משנה בכורות (פ״ה מ״ו):
השוחט את הבכור ומכרו ונודע שלא הראהו, מה שאכלו אכלו והוא יחזיר להם את הדמים.
ומה שלא אכלו הבשר יקבר והוא יחזיר להם את הדמים.
וכן השוחט את הפרה ומכרה ונודע שהיא טרפה, מה שאכלו אכלו ויחזיר להם את הדמים.
ומה שלא אכלו הן יחזירו לו את הבשר והוא יחזיר להם את הדמים.

~ הרמב״ם מחדש, שדין זה של המשנה הוא רק באיסורי תורה, אך באיסורי דרבנן אם הקונה אכל את הבשר אין המוכר צריך להחזיר לו מאומה -

רמב״ם (הל' מכירה פט״ז הי״ד):
המוכר בשר לחברו ונמצא בשר בכור, פירות ונמצאו טבלים, יין ונמצא יין נסך - מה שאכל אכל ויחזיר לו את הדמים.
וכן כל המוכר דבר שאסור לאכלו מן התורה כך הוא דינו, בין שהיה איסורו בכרת בין שהיה איסורו בלאו בלבד.
אבל המוכר דבר לחברו שאיסור אכילתו מדברי סופרים - אם היו הפירות קיימין מחזיר את הפירות ונוטל את דמיו, ואם אכלן אכל ואין המוכר מחזיר לו כלום.[5]

[5] כן נפסק ב**שולחן ערוך** (חו״מ סימן רלד סעיף א-ד ; יו״ד סימן קיט סעיף יג).

? מה ההבדל בין איסור דאורייתא לאיסור דרבנן?

! לדעת הרב יעקב לורברבוים, יש להבחין בין איסור תורה לאיסור דרבנן מצד העונש על המעשה.
אדם העובר על איסור תורה בשוגג הוא זקוק לעונש וכפרה, לפיכך המוכר לחברו בהמה ונמצאת טריפה באיסור תורה, יחזיר לו המוכר את הכסף כי חסרונו גדול מהנאתו.
לעומת זאת, אכילת שוגג של דבר האסור מדברי חכמים אינה מחייבת עונש וכפרה כלל, ממילא האדם האוכל נהנה בלבד ואין לו חיסרון כלל, לפיכך אין המוכר צריך להחזיר לו כסף.

נתיבות המשפט (ביאורים סימן רלד ס״ק ג):
ולכאורה אינו מובן, כיון דהמקח בטל הוי כמזיק או כאוכל שלא במקח ולמה יצטרך לשלם יותר משוויו.
ואפשר דאף דבאיסורי תורה אפילו אוכלן בשוגג צריך כפרה ותשובה להגין על היסורין, מכל-מקום באיסור דרבנן אין צריך שום כפרה וכאילו לא עבר דמי.
תדע, דהא אמרינן ב**עירובין** (סז ע״ב) בדרבנן עבדינן עובדא והדר מותבינן תיובתא, ואילו היה נענש על השוגג היאך היה מניחין לו לעבור ולקבל עונש, אלא ודאי דאינו נענש כלל על השוגג באיסור דרבנן והרי הוא להאוכל כאילו אכל כשירה, והרי נהנה כמו מן הכשירה.
ומשום הכי צריך לשלם כל דמי הנאתו כמו בזה נהנה וזה חסר מועט, דכללא הוא דצריך לשלם כפי מה שנהנה.
משא״כ באיסור דאורייתא שמקבל עונש על השוגג וחסרונו גדול מהנאתו.

<u>ראיית נתיבות המשפט</u>

בדברי הבבלי עירובין מתואר תינוק שברית המילה שלו בשבת וחיממו לו מים לפני השבת, והם נשפכו. רבה אמר, שיחממו לו מים בביתו ויביאו אותם למקום ברית המילה.
אביי ניהל וויכוח עם רבה על ההיתר, שכן מדובר על העברת המים מבית לבית ללא עירובי חצרות, עד שנעשה המעשה.
אביי אמר שאמנם היה לו להשיב עוד על ההיתר, אך הוא קיבל מרב יהודה שבדיני תורה יש להקשות ולברר ורק אז לעשות מעשה, ובדיני דרבנן עושים מעשה ולאחר מכן מקשים ומכיון שכאן מדובר על דין דרבנן (עירובי חצרות ושיתופי מבואות) יש לעשות המעשה קודם -

בבלי עירובין (סז ע״ב):
ההוא ינוקא דאשתפיך חמימיה, אמר להו רבה: נייתו ליה חמימי מגו ביתאי.
אמר ליה אביי: והא לא ערבינן. אמר ליה: נסמוך אשיתוף. אמר ליה: הא לא שתפינן.
נימרו ליה לנכרי ליתי ליה.
אמר אביי בעי לאותביה למר ולא שבקן רב יוסף, דאמר רב יוסף אמר רב כהנא: כי הוינן בי רב יהודה, הוה אמר לן: בדאורייתא - מותבינן תיובתא והדר עבדינן מעשה.
בדרבנן - עבדינן מעשה והדר מותבינן תיובתא.

רש״י (שם ד״ה בדאורייתא):

באיסור של תורה וחכם מורה בו היתר ויש בתלמידים שיודע להשיב, ישיב קודם מעשה שלא נעבור על דברי תורה.

אבל בדרבנן, כגון עירובי חצירות, שבקינן לחכם לעשות כהוראתו.

» מדברים אלו מוכיח נתיבות המשפט, שאין באיסור דרבנן עבירה כלל בשוגג, שאל״כ היה גם באיסור דרבנן להקשות ולברר ורק אז לעשות מעשה[6] -

ואילו היה נענש על השוגג היאך היה מניחין לו לעבור ולקבל עונש, אלא ודאי דאינו נענש כלל על השוגג באיסור דרבנן.

<u>ביאור סברת נתיבות המשפט</u>

הביאור המקובל בסברת נתיבות המשפט לחלק בין איסור תורה לאיסור דרבנן הוא שאיסורי תורה הם איסורים עצמיים (איסור חפצא), ולכן גם העובר עליהם בשוגג זקוק לעונש וכפרה משום שעבר על דבר עצמי אף שהיה שוגג.

ואילו איסורי דרבנן הם איסורים המגבילים את האדם (איסור גברא) משום שאין בכוחם של חכמים ליצור איסור עצמי על חפץ. לכן, עניינו של איסור מדברי חכמים הוא כאשר האדם עובר בזדון על דבריהם, אך כשאדם שוגג הוא אינו נענש כיון שאין איסור עצמי והפטור הוא מצד האדם השוגג.[7]

אתוון דאורייתא (כלל י):

והנה קצת האחרונים הוסיפו לחדש עוד דשוגג באיסור דרבנן אין צריך כפרה וסליחה שאינו דומה לשוגג באיסור תורה, שבכל איסורי תורה המעשה בעצמותה עבירה ואיסור וכן המאכל בעצמותו במאכלות האסורות ועל כן גם בשוגג אף שלא הייתה שם מחשבת עבירה עם כל זה הרי נעשתה מעשה עבירה, ועל כן צריך כפרה וסליחה.

---

[6] כן משמע מדברי **שו״ת הרשב״א** (המיוחסות לרמב״ן, סימן קנ): ״במעשה זה שאמרת שאין בו אלא מעט בתוך הרבה ואי אפשר לבא בו לידי איסור דאורייתא. והוה ליה לכל היותר ספק דרבנן. ובדרבנן בכיוצא בזה עושין מעשה ואח״כ שואלים״. כ״כ **שו״ת הרשב״א** (ח״א סימן תפח).

[7] כ״כ לבאר עניין זה בדעת נתיבות המשפט: **הרב אלחנן וסרמן** (קובץ הערות, יבמות סימן ח אות טו): ״ואפשר שכוונתם תתבאר לפי מה שכתב בנתיבות המשפט (סימן רלד ס״ק ג), דבעובר איסור דרבנן בשוגג אין צריך כפרה כלל, משא״כ בדאורייתא דגם שוגג צריך קורבן. ונראה לפי זה, דבאיסור דרבנן אין המעשה מצד עצמה אסורה, אלא שמצווה לשמוע לדברי חכמים, וכיון שעושה בשוגג ואין כוונתו ודעתו לעבור על דברי חכמים לא עשה איסור כלל״; **שערי יושר** (שער א פרק ז אות צט): ״ועיין בנתיבות המשפט... שכתב דבאיסור דרבנן אם עבר בשוגג אין צריך כפרה וכאילו לא עבר דמי. וזה כמו שכתבתי, דבדרבנן עיקר האיסור מה שסירב ולא שמע לקול דברי חז״ל, וסירוב לא שייך רק בעושה במזיד, אבל בעושה בשוגג לא שייך סירוב, אבל במה שאסרה תורה נעשית נגד רחמנא גוף המעשה. וזה נכון״; השוו כן לדבריו ב**שערי יושר** (שער א פרק י ד״ה ולפי המתבאר): ״דאיסור תורה נתהפך הדבר באמת לדבר שאינו ראוי, אבל איסורי הנאה דרבנן לא אבדו באמת איכות תשמיש הראוי לאדם אלא שהאדם מתירא להנות ממנו שמצוות הלאו דלא תסור מפחידו שלא ליהנות ממנו, וכל שהחפץ ראוי להנאת אדם אלא שהאדם מחמת פחד מונע עצמו מליהנות מן החפץ, אין החפץ בטל מאיכותו וחשוב ממון גמור מן התורה״; **שו״ת תורת חסד** (לובלין, ח״א או״ח סימן לא אות ה): ״והעיקר מה שיש לומר בזה דאף שהתורה ציוותה בלאו דלא תסור שלא לעבור על דברי סופרים מכל-מקום איסור זה הוא אקרקפתא דגברא שאסור לו לעבור על דברי חכמים אבל לא איסור חפצא... ומשום הכי אף שאכלו בשוגג צריך כפרה שהרי אכל דבר איסור בשוגג. אבל באיסור דרבנן אין איסור תורה על הדבר בעצמותו אבל הוא רק על האדם העובר ומשום הכי כל שהיה שוגג ולא כיון לעבור על דברי חכמים לא עבד איסורא כלל״; ראו גם: **שדי חמד** (ח״א מערכת האלף כללים אות קח, קמז ע״א).

משא״כ בדרבנן שאין המעשה או המאכל בעצמותו איסור כלל, לפי ההנחה דאיסורים דרבנן רק איסורי גברא נינהו, ועל כן רק אם האדם בזדון ליבו עובר על דברי חכמים הרי זה עבריין ורשע, אבל כשהיה שוגג בדבר אז לא הוי עבירה כלל ואין צריך כפרה וסליחה.

» **<u>לפיכך</u>**:
המוכר לחברו דבר האסור מהתורה - מחזיר את הכסף, כי האוכל איסור תורה בשוגג עבר עבירה.
המוכר לחברו דבר האסור מדרבנן - אינו מחזיר הכסף, האוכל איסור דרבנן בשוגג אינה עבירה כלל.

משך חכמה (דברים יז, יא):
דדברי תורה האיסור בעצמו אסור והוי העובר כמו שהוא חולה, והיא מטמא הנפש לכן יש בהם קלים ויש בהם חמורים, כמו במאכלות שיש שמזיקים החולה ויש שממיתים אותו. אבל דברי סופרים, הם אינם נידונים מצד עצמותם, רק מצד המצווה שאסור למרוד, ולא תסור וכו׳ והוה כמרד. אם כן כולם חמורים, שבכל דבר הוא מורד.
ולזה אתי שפיר, דמוכר לו דברים האסורים באכילה מדין תורה, אינו מנכה לו מן הדמים שאכל, שהאכילה אף שלא מרד מכל מקום גרמה מחלה בנפש.
לא כן האסורים מדברי סופרים, מנכה לו מן הדמים, שהאכילה בעצמותה אינה מזקת, לו רק המרד וכאן לא מרד. וכזה כתב ב**נתיבות** (חושן משפט סימן רלד).[8]

» **<u>דיני דרבנן</u>**: לדעת נתיבות המשפט, גדר איסור ומצווה מדברי חכמים היא רק ׳מצווה לשמוע דברי חכמים׳ המורה על חובת האדם לציית להם ולא לעבור על דבריהם בזדון, אך אין בכוחם לפעול פעולת שינוי מהות באובייקטים במציאות.

2. בין מלאכה מהתורה למלאכה מדרבנן בפיקוח נפש בשבת

לאור הבחנה זו בין דיני תורה לדיני דרבנן, נראה שיש להסביר את ההבדל המהותי בין עשיית מלאכה בשבת שתוקפה מהתורה במקום פיקוח נפש, שיש לעשותה בשינוי לדעת הרמ״א, לעומת מלאכה שתוקפה מדרבנן שאין צורך כלל בשינוי

כאשר מדובר על חולה שיש בו סכנה ויש לעשות מלאכה בשבת עבור הצלתו - אם מדובר על מלאכה שתוקפה מהתורה, לדעת הרמ״א יש לעשותה בשינוי, שכן העובר בשבת על איסור תורה הוא מחלל שבת גם במקום של פיקוח נפש כי איסורי תורה הם איסורי חפצא, לכן יש לעשות בשינוי מהמלאכה.

רמב״ן (תורת האדם, שער המיחוש עניין הסכנה ד״ה בפרק מפנין)
ושמעינן מינה דכל צרכי חולה אף על פי שיש בו סכנה היכא דאפשר למעבד לה למלאכה בשינוי שלא יתחלל בה שבת משנין ואין מחללין.
לעומת זאת, איסורי דרבנן אינם פוגעים בשבת עצמה, ולכן אין דרישה לעשותם בשינוי.

[8] השווו כן לדבריו ב**אור שמח** (הל׳ גירושין פ״א הי״ז ד״ה וסעד).

3. אין צריך שינוי במלאכה דרבנן

~ **תורת רפאל** (או״ח סימן לז):

דלא מצינו גבי סכנה דכל היכא דמצי לשנויי משנינן רק היכא דאי לא משני איכא איסורא דאורייתא, אבל היכא דאי לא משני ליכא רק איסור דרבנן, לא מצינו דצריך לשנויי...
כן הוא מבואר מדברי **הרמב״ן** ז״ל.

רמב״ן (כתובות ס ע״א ד״ה ור״ת): ״ולאו סכנה ממש היא, דאי הכי לא הוי אמר שורה בצונן״.

~ **קובץ תשובות הרב אלישיב** (ח״ב סימן כו אות ג):

במקום שיש סכנה וצריכים לעשות מלאכה דאורייתא אבל אפשר לעשותה בלא דיחוי ובלא איחור - ע״י שינוי, עושים ע״י שינוי. (רמ״א בשו״ע או״ח סימן שכח סעיף יב).
ומלאכה כזו שאין בה ולא משום שבות לא צריך שינויי. (מבואר כן מלשון הרמב״ן בספר תורת האדם, **תורת רפאל** סימן לז, ועיין שולחן ערוך או״ח סימן שכח סעיף יז).

~ **הרב אביגדור נבנצל** (ירושלים במועדיה, שבת ח״ב עמוד שלה), **בשם הרש״ז אוירבך**:

ושמעתי ממרן אדמו״ר זללה״ה, שגם לדעת הרמב״ם הסובר ששבת נדחית מפני פיקוח נפש, נחשבת השבת כמי שהותרה לגבי איסורים דרבנן שלכתחילה לא גזרו רבנן במקום סכנה.

ד. סיכום

א. שינוי בעשיית מלאכה שתוקפה מהתורה
מחלוקת בין הרמ״א (צריך שינוי) לרמב״ם ושולחן ערוך (אין צורך בשינוי).

ב. שינוי בעשיית מלאכה שתוקפה מדרבנן
אין צורך בשינוי.

שיעור יא: היערכות לפני שבת למניעת חילול שבת

הסוגיות ומחלוקת הראשונים

א. הקדמה

בשיעורים הקודמים למדנו שבמקרה ואירע פיקוח נפש בלתי מתוכנן בשבת, יש חובה לעשות מלאכה בשבת להצלת חיי האדם, אלא שנחלקו הפוסקים בשאלת היקף ההיתר, היינו האם שבת 'הותרה' או 'דחויה' ויש לצמצם ככל שניתן בעשיית המלאכה, כגון ע"י גוי או ע"י יהודי בשינוי.
כאמור, זהו באירוע בלתי מתוכנן שקורה בשבת, כעת עלינו לדון במקרה בו ידוע לנו מראש שבשבת הקרובה יהיה אירוע בו נצטרך לעשות מלאכה עבור חולה שיש בו סכנה, יולדת וכדו', האם מוטלת עלינו חובה כבר מערב שבת להתארגן בהתאם ולהכין את כל צורכי האירוע כדי שבשבת לא נצטרך לעשות כל מלאכה, או שמא לא מוטלת עלינו חובה כזו, שכן בהגיע זמן פיקוח נפש בשבת יש לעשות מלאכה?
עוד יש לדון, האם שאלה זו כרוכה בשאלה העקרונית אם שבת 'הותרה' בפני פיקוח נפש או לא?
כלומר, יתכן ואם שבת 'הותרה' אזי אין לנו כל חובה לדאוג מראש לצורכי פיקוח נפש שבשבת כדי לא 'לחלל' שבת, שכן היא 'הותרה'. או שמא, מוטלת עלינו החובה לצמצם ככל שניתן את מלאכה בשבת במסגרת פיקוח נפש, כגון ע"י גוי או ע"י יהודי בשינוי, וכחלק מכך עלינו גם להכין מראש את כל צורכי הפיקוח נפש שעתידים להיות בשבת?

ב. מחלוקת הראשונים

לפנינו שתי סוגיות בהן נחלקו הראשונים, כאשר ניתן לטעון שיסוד המחלוקת היא בשאלה האם יש חיוב לפני שבת לדאוג שלא לחלל את השבת גם במקרה ובעת הצורך בשבת הדבר יהיה מותר משום פיקוח נפש

1. הפלגה בספינה לפני שבת[1]

בבלי שבת (יט ע"א): "אין מפליגין בספינה פחות משלושה ימים קודם לשבת".

• **<u>דעת הראשונים</u>**

לרוב הראשונים, טעם האיסור להפליג ג' ימים לפני השבת הוא ממניעים שונים שיסודם באיסורי דרבנן,[2] כגון חשש מביטול 'עונג שבת' -

רי"ף (שבת ז ע"ב מדפי הרי"ף):

> אלא היינו טעמא דאין מפליגין בספינה פחות מג' ימים קודם השבת משום ביטול מצוות עונג שבת, דכל שלושה ימים הויא להו שינוי וסת משום נענוע הספינה, כדכתיב בהו יחוגו וינועו כשכור וגו', ולא יכלי למעבד עונג שבת. ולאחר שלושת ימים, הויא להו נייחא ובעי מיכלא ומקיימי מצוות עונג שבת.

• **<u>דעת בעל המאור</u>**

לדעת הרב זרחיה הלוי, הטעם לאיסור הפלגה ג' ימים לפני השבת הוא משום שמוטל על האדם חובה להימנע מחילול שבת, גם אם החילול מותר משום פיקוח נפש.[3]

לדבריו, איסור זה הוא רק ג' ימים מלפני שבת, אז כבר יש 'זיקת שבת' וחובה עליו להימנע מכך.[4]

---

[1] ראו: **שו"ת מנחת שלמה** (ח"א סימן ז אות ב ד"ה ובעיקר חידוש, עמוד מט).

[2] לדוגמה, ראו: **תוספות** (שבת יט ע"א ד"ה אין) שהסיבה היא משום הגזירה מדברי חכמים שאסור לשוט בשבת; **רא"ש** (שבת פ"א סימן לח): "ומשמיה דרשב"ם אמרו, דהא מני בית שמאי היא דאסר קודם השבת מלאכה הנעשית מאליה בשבת"; **שיבולי הלקט** (סימן קיא). לסיכום השיטות, ראו: **טור** (או"ח סימן רמח) שהביא את השיטות השונות, אך לא הזכיר את דעת בעל המאור שתובא להלן.

[3] בביאור דבריו, ראו: **קהילות יעקב** (שבת סימן טו): "ונראה, דדעת בעל המאור ז"ל הוא, דדבר זה דגורם שיצטרך לחלל את השבת מחמת פיקוח נפש, אינו אסור אלא מדרבנן, דאי הוי איסור דאורייתא, היה אסור אפילו קודם שלושה ימים, וגם בברייתא מבואר דלדבר מצווה מותר אפילו בערב שבת, ואילו היה בזה איסור דאורייתא לא הוי שרינן במקום מצווה. והטעם דאינו אלא מדרבנן הוא, כיון דבשעה שיחלל השבת יהא אנוס מדין פיקוח נפש, אין זה מחלל שבת".

[4] בכך ישנה קולא בדבריו, שמותר לצאת לדרך קודם לשלושה ימים לפני שבת, ראו: **שו"ת הריב"ש** (סימן קא): "ולפי זה כל שיוצא מן הישוב לשייירא במדברות ביום ראשון ויום שני ויום שלישי מותר, לפי שאלו השלושה ימים מן השבוע מתייחסין לשבת שעבר ונקראים בתר שבתא ואין לו להימנע מלצאת מחמת שבת הבא שאז אם יארע לו סכנה ויצטרך לחללו מפני פיקוח נפש מותר הוא ואין כאן חילול. אבל ביוצא מן הישוב למדבר ביום רביעי ויום חמישי וערב שבת, אז אסור לפי ששלושה ימים האלו מתייחסים לשבת הבא ונקראין קמי שבתא". אולם, יש שדחו קולא זו, ראו: **שו"ת הרדב"ז** (ח"ד סימן עז); **שו"ת מהר"י בן לב** (ח"ב סימן נג). למסקנת ההלכה קבע **שולחן ערוך הרב** (או"ח סימן רמח סעיף יג) שיש להבחין בין מצב שבו באופן ודאי יידרש חילול שבת לצורך פיקוח נפש, ומכך יש להימנע אפילו בתחילת השבוע, לבין מצב שבו ספק האם יתהווה פיקוח נפש, ובזה ניתן לקבל את דעת בעל המאור המיקל.

בעל המאור (שבת דף ז ע״א מדפי הרי״ף):

והא דתנו רבנן אין מפליגין בספינה פחות משלושה ימים קודם לשבת... לי נראה טעם אחר בין בזו בין במה שאמרו אין צרין על עיירות של נכרים, דכולהו מקום סכנה הוא וכל שלושה ימים קודם לשבת קמי שבתא מקרי, ונראה כמתנה לדחות את השבת מפני שאין דבר שעומד בפני פיקוח נפש.

והוא-הדין להפריש במדברות וכל מקום סכנה שאדם עתיד לחלל בו את השבת.

שו״ת הריב״ש (סימן יז):

עוד שאלת על היהודים שהולכים בשיירא בגמלים עם אורחת ישמעאלים במדבר הגדול והנורא, והכל יודעין שמאחר שאינם רוכבים על סוסים כי אם על הגמלים שהן צריכין לחלל שבת בפרהסיא לרכוב וללכת עם השיירא, כי מפני הסכנה לא יוכלו ליעכב במדבר לבדם בשבת. ולכן נסתפקת אם ראוי למחות בידם שלא יצאו בשיירא במדברות למען לא יבואו לחלל את השבת אף על פי שאין להם במה שיחיו כי אם בהליכה עם השיירות.

תשובה: דבר זה מתורת הרי״ף ז״ל והר״ם ז״ל לא למדנו, אלא מתורת **הרב רבי זרחיה הלוי בעל המאור** ז״ל למדנו...

ולפי זה, כל שיוצא מן הישוב בשיירא למדברות ביום ראשון ויום שני ויום שלישי מותר, לפי שאלו השלושה ימים מן השבוע מתייחסים לשבת שעבר ונקראים בתר שבתא. ואין לו להימנע מלצאת מחמת השבת הבאה שאז אם יהיה לו סכנה ויצטרך לחללו מפני פיקוח נפש מותר הוא ואין בכאן איסור.

אבל ביוצא מן הישוב למדבר ביום רביעי ויום חמישי וערב שבת אסור לפי ששלושה ימים אלו מתייחסים לשבת הבאה ונקראים קמי שבתא... וא״כ נראה כנכנס בכוונה למקום הסכנה כדי שיחלל בו את השבת. ואף על פי שהרי״ף ז״ל והר״ם ז״ל פירשו הברייתא זו בדרך אחרת... מכל-מקום הדין דין אמת, וכן הסכים מורי הרב רבינו נסים.[5]

שולחן ערוך (או״ח סימן רמח סעיף ד):

היוצאים בשיירא במדבר, והכל יודעים שהם צריכים לחלל שבת כי מפני הסכנה, לא יוכלו לעכב במדבר בשבת לבדם שלושה ימים קודם שבת אסורים לצאת.

שער הציון (או״ח סימן שמד ס״ק ט):

אם נתנה הממשלה הרוממה מלאכה לאיש הצבא שתהייה עשויה מתוקנת ליום השבת בצהריים, מחוייב להכין המלאכה מקודם כדי שלא יצטרך לחלל השבת.[6]

---

[5] ראו עוד בדבריו, **שו״ת הריב״ש** (סימן יח; סימן קא).

[6] ראו גם בדבריו **ביאור הלכה** (סימן שמד סעיף א ד״ה מצומצמת): ״איש הצבא שהוצרך לו מטעם הממשלה הרוממה לעשות איזו מלאכה דאורייתא ויוכל לעשות זה בערב שבת קודש, ובוודאי מחוייב לעשות כן כדי שלא יצטרך למחר לחלל שבת, וכמו שביררנו בשער הציון״.

2. מילה בשבת כשנשפכו המים החמים

כאשר מילת תינוק ביום השמיני חלה בשבת, מותר לרחוץ אותו במים חמים לאחר המילה, משום סכנה בה הוא שרוי. לשם כך יש להכין את המים החמים מבעוד יום, משום שאין דוחים את השבת בעשיית מכשירי מילה.

? מה הדין כאשר הכינו מים מבעוד יום אך המים הללו נשפכו בשבת - האם יש למול את התינוק בשבת ולאחר מכן לחמם לו מים משום המציאות של פיקוח נפש בה הוא יהיה מצוי אז, או שמא אין למול כלל ולהיכנס למציאות ידועה מראש של פיקוח נפש?

ר"ן (שבת נג ע"א מדפי הרי"ף ד"ה והיכא):

היכא דאיכא חמימי לרחוץ קודם מילה ואישתפוך הנך דלאחר מילה - בכהאי גוונא הוא דאיכא למידק, אי אמרינן תדחה מילה כיון שאם נימול נצטרך אחר כך לחלל את השבת במכשירין, או דילמא השתא מיהת בדין מהלינן ובתר הכי פיקוח נפש הוא שדוחה את השבת.

• **<u>דעת הרמב"ן</u>**

לרמב"ן, יש למול את התינוק כרגיל בשבת, משום 'שאין למצווה אלא שעתה' היינו שההסתכלות היא על המצב כרגע בו מוטל עלינו למול את התינוק בשבת ולא לדון מה יהיה המציאות שלאחר מכן. ולאחר המילה, ההיתר לחימום המים הוא משום המציאות של פיקוח נפש -

והרמב"ן ז"ל כתב, דשרי למימהלי שאין למצווה אלא שעתה ואין דוחין את המילה מפני שנצטרך אח"כ לדחות את השבת דבתר הכי פיקוח נפש הוא דדחי ליה ולא מכשירי מילה.

רמב"ן (שבת קלד ע"ב ד"ה אבל יש):

אבל יש לי בכאן ספק, אם היה לו חמין כדי רחיצה שלפני מילה ואין לו כדי רחיצה שניה שלאחר מילה, או שנשתפכו חמין שהכין לה מקמי מילה, שאני אומר רוחצין אותו ומלין אותו שאין כאן מכשירין דוחין כלום, ואחר שמל הרי כאן סכנת נפשות שדוחה שבת, ואין אומרים תדחה מילה כדי שלא להביא אותו לסכנה ונדחה שבת אלא מילה עצמה דוחה שבת וסכנת נפשות נמי דוחה, ואין למצווה אלא שעתה שאין לדחות מילה מפני דחיית שבת שיבוא לאחר מכאן מפני הסכנה.

וראיתי מי שסובר שאין מלין אא"כ היה לו חמין וסממנין לאחר המילה ואם נשפכו קודם מילה תדחה מילה, ולשון בעל הלכות מסייעו לפי פשוטו אלא שהדברים עצמן מכריעין כמו שכתבתי.

• **<u>דעת בעל המאור</u>**

לדעת הרב זרחיה הלוי, יש להסתכל על כל המערכת של שבת. לדבריו, אין להיכנס לברית מילה במציאות כזו שאין מים חמים, משום שלאחר מכן יהיה צורך לחמם לו מים בשבת, למרות שהוא חימום המותר משום פיקוח נפש. לפיכך במקרה זה דוחים את ברית המילה לאחר השבת[7] -

> ואינו כן **דעת הרז"ה** ז"ל שהוא ז"ל אמר דכל היכא דאישתפוך חמימי מקמי מילה תדחה מילה, וכן דעת הרשב"א ז"ל... שמע מינה, כל שאנו יודעים בתחילת הדבר שיבוא לידי איסור מלאכה דוחין את המצווה כדי שלא יבוא בסוף לידי כך.

בעל המאור (שבת נג ע"א מדפי הרי"ף):

> כתב הרי"ף ז"ל בהלכות מרחיצין את הקטן כדרכו בין לפני המילה בין לאחר המילה בין בחמין שהוחמו בשבת בין בחמין שהוחמו מערב שבת.
> ולא היה לו לומר כך, אלא כך מרחיצין את הקטן כדרכו לפני מילה בחמין שהוחמו מערב שבת, ולאחר מילה אם נשפכו חמין שלו מחמין לו חמין אף בשבת מפני שסכנה היא לו והוא שנשפכו לאחר מילה. אבל אם נשפכו קודם מילה, המילה נדחית ואין השבת נדחה, וראיה לדבר מההוא ינוקא דאישתפוך חמימיה.

3. הסבר המחלוקת

3.1 התלות בשאלת 'הותרה' ו'דחויה'

ההסבר הפשוט במחלוקת הראשונים הכפולה הוא בשאלה הבסיסית במפגש שבין שבת למלאכות פיקוח נפש, האם שבת 'הותרה' או 'דחויה'?[8] כלומר, הראשונים הסוברים שניתן להיכנס במודע מראש למצב שלאחר-מכן יגרום לחילול שבת, סוברים ששבת 'הותרה' בפני פיקוח נפש ולכן אין בכך

---

[7] ב**שו"ת עטרת חכמים** (או"ח סימן ד) כתב שמדובר על דין דרבנן בלבד: "כוונת הרז"ה, דבאישתפוך חמימי יש לדחות מדרבנן המילה אף מפני איסור בעלמא, כמו שדוחין מצוות עשה דמילה ופסח מפני איסור שבות בעלמא שיש במכשירים שהיה אפשר לעשותן מערב שבת, ובפרט בנשפך המים דהוי כדחיה הבאה על ידי פשיעה... אבל לדינא דאורייתא, לא הוי מקום לומר לדחות מצוות עשה דמילה בזמנה, משום גרם עשיית מלאכה לאחר המילה לצורך פיקוח נפש". ראו כן בהערה 3 ביחס להפלגה בספינה. לאור זאת שמדובר על דין דרבנן, כתב **הרב איסר יהודה אונטרמן** (שבט מיהודה, ח"א עמוד עט) שיתכנו מקרים להקל.

[8] כ"כ: **שו"ת דברי יציב** (או"ח סימן קע אות ב): "ובגוף הפלוגתא נראה לתלות עוד, בהך דאין מפליגין בספינה פחות משלושה ימים קודם לשבת... שלרז"ה החשש שיצטרך לעשות מלאכה בשבת משום פיקוח נפש דמקום סכנה הוא, ולדעת שאר ראשונים לא חיישי להכי... ויש לומר דסבירא ליה דפיקוח נפש הותרה, ולזה אף אם יגיע לידי סכנה הרי הותרה וכיום חול. והרז"ה סבירא ליה דדחויה היא... ויש לומר שהרז"ה בזה לשיטתו... בהאי ינוקא דאשתפיך חמימיה... שנחלק עם הרמב"ן אם מותר למול, שדעת הרמב"ן שאין למצווה אלא שעתה ובתר הכי פיקוח נפש הוא דדחי לשבת, ולדעת הרז"ה דחינן המילה... ויש לומר דהרמב"ן סבירא ליה דפיקוח נפש הותרה, ודעת הרז"ה דדחויה היא ולכן אסור למול על סמך שאחר כך יהא פיקוח נפש, ולזה לשיטתיה נמי אין מפליגין בספינה מחשש שיבוא לידי סכנה ויצטרך לחלל שבת"; **שו"ת הרי בשמים** (ח"א מהדורה קמא סימן מו ד"ה ומה): "הלא לפנינו אין כאן דבר שידחה את המילה, שפיר אמרינן דכשר למולו ואח"כ כשנצטרך להחם חמין אחר המילה הלא יהיה פיקוח נפש ושבת הותרה אצל פיקוח נפש"; **מנחת סולת** (מצווה ה אות ד ד"ה והנה מ"ש): "לדעתי יש לומר דטעם הרמב"ן הוא רק במילה מטעם דפיקוח נפש הותרה, אבל כאן דהוי רק מכוח עשה שיש בו כרת דוחה אין בו כרת, מודה הרמב"ן דמסתכלין על אח"כ"; **תורת הלוי** (מצווה ה עמוד קכג ד"ה ויש ליישב); **שיעורי הרב דוד פוברסקי** (פסחים נח ע"א אות ט); **אורחות שבת** (ח"ב פרק כ סעיף לד הערה מד). ראו גם: **שו"ת חתם סופר** (ח"ו ליקוטים סימן צז) שתלה את המחלוקות זו בזו.

כל איסור. לעומתם סובר הרז"ה ששבת 'דחויה' היא וממילא יש למעט כלל שניתן בחילול שבת ולכן אין לעשות כל מעשה שיביא לידי כך ויש למנוע זאת.

ישועות יעקב (או"ח סימן רמח ס"ק ב ד"ה ובגוף):

דהדבר תלוי בזה, דבאמת נחלקו הפוסקים אי דחויה שבת אצל פיקוח נפש או הותרה.
והנה, אי נימא דבפיקוח נפש הותרה שבת, א"כ מהיכי-תיתי לא נתיר לו כעת לעשות ביום חול מה שירצה, ואם יגיע לכלל פיקוח נפש ויצטרך לחלל שבת הרי יעשה באמת דבר המותר, לכך מתירין אף שיגיע אח"כ לחשש סכנה.
אבל אי נימא דדחויה שבת אצל פיקוח נפש, היינו אם כבר אירע לו דבר סכנה, אבל לעשות בתחילה דבר שיגיע אח"כ לכל סכנה ויצטרך לחלל שבת, אסור לעשותו.[9]

3.2 דחיית ההסבר

נראה שאין תלות הכרחית בין שאלת 'הותרה' ו'דחויה' לבין שאלת הצורך להכין את צורכי הפיקוח נפש לפני שבת, ויש להבחין בין מקרה של פיקוח נפש בלתי מתוכנן שאירע בשבת, אזי יש דיון באופן היקף עשיית המלאכה בשבת, לבין מקרה מתוכנן וידוע שבכל מקרה עלינו להיערך אליו בהתאם

• <u>דעת הרמב"ן: שבת 'דחויה'</u>

לפי ההבנה שהדיון תלוי בשאלת 'הותרה 'ודחויה', עולה שהרמב"ן סובר ששבת 'הותרה' ולכן לדבריו אין כל צורך להכין את צורכי פיקוח נפש מבעוד יום. ברם הרמב"ן סובר שיש למעט ככל שניתן בחילול שבת, ולכן יש לעשות בשינוי את המלאכות בשבת במקרה של פיקוח נפש[10] -

רמב"ן (תורת האדם, שער המיחוש, עניין הסכנה):

ושמעינן מינה, דכל צרכי חולה אף על פי שיש בו סכנה היכא דאפשר למעבד לה למלאכה בשינוי שלא יתחלל בה שבת משנין ואין מחללין. והוא שלא יתאחר צרכו של חולה בשינוי זה כלל.

שולחן ערוך הרב (או"ח סימן שכח סעיף יג):

ויש אומרים, שכיון שהשבת דחויה היא ולא הותרה כלל מה שאפשר לעשות שלא יהא חילול מן התורה צריך לעשות שלא יהא חילול במלאכה מן התורה.
ולכן, אם אפשר לעשות בלא דיחוי ובלא איחור ע"י שינוי עושה ע"י שינוי שאז אין איסור מן התורה, ואם אפשר לעשות ע"י נכרי בלא איחור כלל צריך לעשות ע"י נכרי מן התורה.

---

[9] כ"כ בדבריו **ישועות יעקב** (או"ח סימן תצח ס"ק כז ד"ה והנה).
[10] ראו בהרחבה בשיעור ט - 'שינוי במלאכות פיקוח נפש'.

• <u>בין היתר לעבור על איסור לבין היתר לקיום עשה</u>

הרב שמעון שקאפ הבחין בין היתר פיקוח נפש לעבור על איסור, שבמקרה כזה ההיתר גורם לכך שאין כאן איסור, לבין היתר פיקוח נפש לקיום מצוות עשה שלא נוכל לטעון שההיתר בפיקוח נפש גורם שיתקיים כאן עשה בצורה חיובית.
לפיכך, משום שכאן מדובר על שבת שיש בה גם עשה, אזי אין היתר פיקוח נפש מהווה קיום המצווה. לכן אסור לו לאדם להכניס עצמו להיתר פיקוח נפש בשבת כדי לבטל את המצוות-עשה של השבת, כי לא נוכל לטעון שהיתר פיקוח נפש יהווה את קיום השבת -

הרב שמואל רוזובסקי (זכרון שמואל, סימן סה; חידושי הרב שמואל רוזובסקי, כתובות סימן ד):
אמר בזה הגאון הרב שמעון שקאפ, דיש בזה נפקא מינה בין מכניס עצמו לביטול עשה או מכניס עצמו לאיסור לא-תעשה. דלהכניס עצמו לאיסור לא-תעשה מותר, כיון דבשעה שיעבור יהא לו היתר דפיקוח נפש, (בין אי פיקוח נפש הוי הותרה או דחויה), ונמצא דגורם לעצמו לעבור על לא-תעשה בהיתר, ובזה ליכא איסור כלל.
משא״כ במצוות עשה אסור לו להכניס עצמו להיתר דפיקוח נפש, ומשום דאף דכשעובר אח״כ על העשה אין עושה איסור, מכל-מקום אין לו קיום העשה, ואסור לאדם שיכניס עצמו למצב שיתבטל קיום עשה. ודמיא להא דאמרינן ביבמות (כו ע״א) אסור לבטל מצוות יבמין, ולכן אסור לגרום שהיבמה תהיה ערוה כיון שיתכן שע״י זה יתבטל מצוות יבמין... והתם נמי אחר שתהיה ערוה הא לא יעבור על העשה דיבום דבערוה הוא פטור ממצוות יבום. אלמא דאסור לו לאדם לגרום שיהא ביטול דקיום מצוות עשה ואף באופן דהיתר, ומשו״ה בשבת דיש גם מצוות עשה דשביתה אסור לו להכניס עצמו להיתר דפיקוח נפש.

• <u>אף אם שבת 'הותרה', חובה להיערך מראש</u>

הרב משה סופר נשאל אודות רופא כהן שמנהג המדינה שהוא צריך לאשר את מותם של הנפטרים לפני הקבורה, ובכך הוא נטמא להם. השואל ביקש להתיר מטעמים שונים.
במהלך התשובה עולה השאלה העקרונית, האם נכון שכהן יעסוק במלאכה כזו שיש בה כניסה מודעת מראש לטומאת מת?
השואל ביקשה להתיר לרופא יהודי לשמש בתפקיד זה ולא לחפש שאחרים יעשו זאת, כשם ששבת 'הותרה' בפני פיקוח נפש ולא מחפשים אחרי אחרים שיחללו את השבת.

שו״ת חתם סופר (יו״ד סימן שלח):
עיר אחת שהרופא כהן ומנימוסי המדינה שאין המתים נקברים עד אחר שבדקו הרופא ומעיד עליו שנתייאש אחר נפלו - אם מותר לכהן לכנס אפילו ליגע לבדוק כנ״ל.
וחפץ מעלתו להתיר...
גם מה שכתב עוד, אף על גב דימצא רופאים אחרים מכל-מקום פיקוח נפש הותרה, רצונו לומר כל התורה אצל פיקוח נפש ואין צריך לחזור אחר אחֵר.

הרב משה סופר דחה את דבריו. לדבריו, היתר טומאת כהנים במקום פיקוח נפש הוא כאשר מציאות של פיקוח נפש לפנינו. ברם, כאשר אין הפיקוח נפש לפנינו אסור לכהן לוותר מראש על קדושת הכהונה למקרה שתבוא לאחר מכן מציאות של פיקוח נפש.
לדבריו, כשם שחובה על האדם להכין את צרכי השבת מבעוד יום למניעת חילול שבת בשבת עצמה, כך עליו להימנע להיכנס מראש במודע לחילול שבת עתידי.

> ולו יהיבנא ליה טעותיה, היינו אי עומד לפנינו פיקוח נפש ויש לפנינו כהן וישראל, נאמר כל הזריז הרי זה משובח ולא נדקדק בין כהן לישראל.
> אבל שיהיה כהן מכין לעצמו לוותר קדושת כהונתו, שאם יזדמן לפניו פיקוח נפש יהיה הוא המתעסק ולא אחר, וכי אין אנו מצווים להכין בערב שבת כל ההכנות ליולדת ולחולה ולצרכי מילה כדי שלא נצטרך לחלל שבת, אלא אם לא הביא מערב שבת ואירע בשבת אז הזריז הרי זה משובח.

» מבואר מדבריו, גם אם נאמר ששבת 'הותרה' בפני פיקוח נפש, מכל-מקום עדיין יש חובה להיערך מראש, מלפני השבת, כדי להימנע מחילול שבת עתידי גם כאשר אז המציאות תהייה פיקוח נפש והותר לחלל שבת.
כלומר, יש דין עצמי של הכנת צרכי שבת מראש ואי-כניסה במודע למציאות של 'חילול שבת'.

3.3 ביאור

לאור דברים אלו ניתן לומר שהדיון בשאלת ההיערכות לפני שבת במקרה מתוכנן של פיקוח נפש הוא בשאלת ההסתכלות על השבת - האם ההסתכלות היא רחבה, וכיון שבשבת תהייה מציאות של פיקוח נפש בה מותר לחלל שבת, אזי חובה על האדם להשתדל ולמנוע זאת מבעוד מועד ולא להכניס עצמו למצב כזה.
או שמא, ההסתכלות היא מצומצמת, וכיון שעתה הוא עומד ביום חול ולא בשבת, מותר לו להיכנס למציאות בה לאחר מכן בשבת הוא יגרום לחילול שבת?

ג. תוקף חיוב היערכות: חיוב גמור / חסידות

1. 'שָׁמוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת'

כאמור, הפוסקים הנ"ל לא ביארו את המקור לדין ואת טעם הדבר, מדוע ישנה חובה מבעוד יום להכין את צרכי שבת כדי להימנע מחילול שבת בשבת?
ועלינו לדון מה מקור הדין שיש חובה כבר מלפני השבת להיערך מראש למנוע את חילולה, גם אם נאמר ששבת 'הותרה' בפני פיקוח נפש?

כדי להבין את שיטת בעל המאור, יש להבין מה משמעות תוספת הציווי 'שָׁמוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת' ביחס לציווי הראשוני 'זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ'.

~ 'זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת' - עשיית פעולות בימי החול כדי לזכור את השבת

רש"י (שמות כ, ח):
זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ - תנו לב לזכור תמיד את יום השבת, שאם נזדמן לך חפץ יפה תהא מזמינו לשבת.[11]

רמב"ן (שמות כ, ח):
שהיא מצווה שנזכור תמיד בכל יום את השבת, שלא נשכחהו ולא יתחלף לנו בשאר הימים, כי בזכרנו אותו תמיד יזכור מעשה בראשית בכל עת... וזה עיקר גדול באמונת האל...
וישראל מונים כל הימים לשם שבת, אחד בשבת, שני בשבת, כי זו מן המצווה שנצטווינו בו לזכרו תמיד בכל יום.

~ 'שָׁמוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ'[12] - חיוב השתדלות מערב שבת להכין צרכי שבת, שלא יבוא לחללה

הנצי"ב (העמק שאלה, שאילתא א אות א):
ובפרשה שמור הוסיף מצווה, היינו שנשתדל מערב שבת שיהיה השבת שמור ממלאכה, היינו שיהיה הכל מתוקן מערב שבת ולא נצטרך לחלל ולהכין בשבת קודש ענייני מאכל ומשתה... וזהו שמור את יום השבת לקדשו, במאכל ובמשתה שיהיה הכל מוכן מערב שבת.

הנצי"ב (העמק דבר, דברים ה, יב):
שָׁמוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת - משמעו כך, שיהיה נזהר מאחד בשבת שלא יהיה נצרך לחלל שבת אם לא יהיה לו מה לאכול ויהא מסוכן... ומזכור נפקא לן להקדים להכין לעונג שבת, ומשמור נפקא לן להקדים להכין שלא יהא מוכרח לחלל שבת.

---

[11] המקור ב**ביצה** (טו ע"ב).
[12] **דברים** (ה, יב).

2. דין דרבנן

קהילות יעקב (שבת סימן טו):

ונראה, דדעת בעל המאור ז״ל הוא, דדבר זה דגורם שיצטרך לחלל את השבת מחמת פיקוח נפש, אינו אסור אלא מדרבנן. דאי הוי איסור דאורייתא, היה אסור אפילו קודם שלושה ימים, וגם בברייתא מבואר דלדבר מצווה מותר אפילו בערב שבת, ואילו היה בזה איסור דאורייתא לא הוי שרינן במקום מצווה. והטעם דאינו אלא מדרבנן הוא, כיון דבשעה שיחלל השבת יהא אנוס מדין פיקוח נפש, אין זה מחלל שבת.

3. גזירה משום 'מראית עין'

שו״ת הריב״ש (סימן קא):

לפי שאינו עושה איסור בשבת כלל, ואין כאן אלא שהפליג בחול שמראה כמתנה לחלל את השבת לכתחילה, ואין זה איסור שבות אלא גזרת הרואין.

~ **<u>מידת חסידות</u>**

בדברי הבבלי נדה מבואר שחסידים הראשונים לא קיימו יחסי אישות מיום רביעי כדי שנשותיהם לא ילדו בשבת ובכך ייגרם חילול שבת - [13]

בבלי נדה (לח ע״א):

חסידים הראשונים לא היו משמשין מטותיהן אלא ברביעי בשבת, שלא יבואו נשותיהן לידי חלול שבת.

ספר חסידים (סימן תשצג):

מי שאישתו מעוברת והגיע חודש התשיעי, יתפלל שלא תלד אישתו בשבת שלא יחללו שבת, וכן על בתו וכלתו. ואחד היה מתפלל בתפילת מנחה בערב שבת שלא תיפול דליקה בשבת ושלא תלדנה הנשים בשבת.

ספר חסידים (סימן תתנה):

אישה הרה וכבר הגיע חודש התשיעי להריונה בערב שבת עם חשיכה, יטמין מים חמין כדי שאם תלד בליל שבת או בשבת הרי המים חמין מזומנין ולא יחללו שבת.

---

[13] והיינו, שאם נחלק מאתים ושבעים ואחד ימי ההריון לשבע, שהם מספר ימי השבוע, נקבל יתרה של חמש (5 +38 =7 : 271), ולכן נמנעו לשמש אור ליום שלישי, כדי שלא יצטרפו חמשת הימים שיוותרו בסוף השבוע שבו תשלים שלשים ושמונה שבועות הריון, ונמצא שתלד בשבת. וכמו כן נמנעו מלשמש באור ליום שני, שמא תלד ביום המאתים שבעים ושנים, שגם אז תלד בשבת, כי נקבל יתרה של ששה ימים (6+ 38= 7 : 272) ונמצא שתלד בשבת. וכן נמנעו מלשמש במוצאי שבת כי שמא תלד ביום המאתים שבעים ושלשה, שאז מתחלקים הימים לשבע בדיוק (39 =7 : 273), ונמצא שתלד בשבת.

שולחן ערוך (או״ח סימן של סעיף א):

יולדת היא כחולה שיש בו סכנה ומחללין עליה השבת לכל מה שצריכה.

מגן אברהם (שם ס״ק א):

ולכן כשתגיע לחודש ט׳ יזמין הכל מערב שבת שלא יחללו שבת (**ספר חסידים**).[14]

משנה ברורה (שם ס״ק א):

ולכן מן הראוי לאישה שהגיעה לחודש טי״ת להזמין בכל ערב שבת כל הדברים הנצרכים לה דשמא יזדמן לידתה בשבת ולא תצטרך לחלל שבת (ספר חסידים, סימן תתנה).[15]

ערוך השולחן (או״ח סימן של סעיף ג):

חסידים ואנשי מעשה, כשהאישה מגיעה לחודש התשיעי מכינין בערב שבת כל מה שצריך דאולי תכרע לילד בשבת לא יצטרכו לחלל שבת.

ד. סיכום

~ <u>הצגת הדיון</u>: האם יש חובה לדאוג ולעשות מעשה קודם שבת כדי להימנע מעשיית מלאכות בשבת עצמה משום פיקוח נפש?

~ <u>הסוגיות</u>: הפלגה בספינה שלושה ימים לפני שבת; קיום מילה בשבת כשנשפכו המים החמים.

~ <u>מחלוקת הראשונים</u>: לדעת הראשונים, אין צורך להימנע ולעשות פעולות קודם השבת כדי למנוע את קיום המלאכות בעת הגעת שעת פיקוח נפש וניתן להיכנס במודע לכך.
לדעת בעל המאור, יש לעשות מעשה ולהימנע מלהיכנס במודע למצב שיתחלל שבת, גם כשמדובר על פיקוח נפש.

~ <u>הסבר המחלוקת</u>: שבת ׳הותרה׳ או ׳דחויה׳ בפני פיקוח נפש; גם אם שבת ׳הותרה׳, מכל-מקום יש דין ׳שמור את יום השבת׳ מלפני השבת.

~ <u>חיוב / מידת חסידות</u>: יש הסוברים שמדובר על דין דרבנן (מראית עין) או דין תורה (׳שמור את יום השבת׳), אך יש הסוברים שמדובר על מידת חסידות בלבד.

---

[14] הובאו דבריו ב**משנה ברורה** (סימן של ס״ק א).

[15] כאן כתב לשון ׳מן הראוי׳, אך השוו לדבריו ב**שער הציון** (סימן שמד ס״ק ט): ״אם נתנה הממשלה הרוממה מלאכה לאיש הצבא שתהייה עשויה מתוקנת ליום השבת בצהריים, מחוייב להכין המלאכה מקודם כדי שלא יצטרך לחלל השבת״; **ביאור הלכה** (סימן שמד סעיף א ד״ה מצומצמת): ״איש הצבא שהוצרך לו מטעם הממשלה הרוממה לעשות איזו מלאכה דאורייתא ויוכל לעשות זה בערב שבת קודש, ובוודאי מחוייב לעשות כן כדי שלא יצטרך למחר לחלל שבת, וכמו שביררנו בשער הציון״.

שיעור יב: היערכות לפני שבת למניעת חילול שבת

היתר 'דבר מצווה'

א. הפלגה בספינה לדבר מצווה

אמנם אין להפליג בספינה בתוך שלושה ימים לפני השבת, אך בדברי הגמרא מצאנו שני היתרים.
ההיתר הראשון מובלע בדברי הגמרא, הפלגה לפני שלושה ימים לפני שבת שעדיין אין 'זיקת שבת' ואינו נראה כמתנֶה לעקור את השבת.
ההיתר השני מפורש, והוא שמותר להפליג בספינה בתוך שלושה ימים לפני השבת לדבר מצווה.

בבלי שבת (יט ע"א):

אין מפליגין בספינה פחות משלושה ימים קודם לשבת.
במה דברים אמורים - לדבר הרשות, אבל לדבר מצווה שפיר דמי.
ופוסק עמו על מנת לשבות ואינו שובת, דברי רבי. רבן שמעון בן גמליאל אומר, אינו צריך.
ומצור לצידן, אפילו בערב שבת מותר.

? מהי הגדרת 'דבר מצווה'?

1. הרחבה

לדעת רבינו תם, המושג 'דבר מצווה' מקבל משמעות רחבה הכולל כל הפלגה למטרת סחורה ואף לפגוש את חברו

מרדכי (שבת פרק יציאות השבת רמז רנח):

אבל לדבר מצווה מפליגין - ופירש **רבינו תם**, דלכאורה סחורה חשיב דבר מצווה ומותר להפליג אפילו בערב שבת, כדאמרינן... ראה חיים זו אומנות, ואמרינן נמי והודעת להם את הדרך זה בית חייהם ופירוש שיחיו מהאומנות.
וגם אם הולך להתראות פנים לחברו חשיב דבר מצווה, אך אם הולך לטייל זהו דבר הרשות.[1]

[1] הובאו הדברים ב**טור** (או"ח סימן רמח): "ולעניין דבר מצווה, פירש רבינו תם, שכל מקום שאדם הולך כגון לסחורה או לראות פני חברו חשיב הכל דבר מצווה, ואין חשובה דבר הרשות אלא כשהולך לטייל"; **שו"ת בנימין זאב** (סימן רכ): "ונראה לע"ד דגם הטור הכי סבירא ליה כיון דהביא דברי רבינו תם לפסק הלכה"; **כנסת הגדולה** (הגהות טור, או"ח סימן רמח אות ד) ציין לדברי שו"ת בנימין זאב בדעת הטור; **כנסת הגדולה** (הגהות בית יוסף, או"ח סימן רמח אות יז): "ואני ראיתי תשובה כתיבת יד להר"ש בן הרשב"ץ שכתב על דברי רבינו תם, ולא ראיתי מי שחולק עליו, ונכון הוא".

~ <u>מנהג להפליג בערב שבת</u>

בראבי״ה (ח״א שבת סימן קצח) מבואר שמדובר על הצדקת המנהג להפליג בספינה בערב שבת:

ופירש רבינו תם, דמה שנהגו להפליג בספינה לסחורה אפילו בערב שבת משום דכל סחורות שלנו דבר מצווה חשבינן להו... ואבא מורי החזיק דבריו... וכן נראה לי עיקר.

~ <u>סברת ההיתר המורחב</u>

הריב״ש מסביר את דברי רבינו תם שהרחיב את ההיתר 'דבר מצווה', משום שהפלגה בספינה בתוך שלושה ימים לפני שבת אינה איסור, אלא מדובר על מראית עין בלבד שנראה כמתנֶה לעקור את השבת, ולכן התירו לדבר מצווה גם באופן מורחב -

שו״ת הריב״ש (סימן קא):

ומה שהתירו כאן להולך לדבר מצווה, היינו לפי שאינו עושה אסור בשבת כלל. ואין כאן אלא שהפליג בחול שמראה כמתנה לחלל את השבת לכתחילה, ואין זה איסור שבות אלא גזרת הרואין ולזה התירו לדבר מצווה ומפני קולת האיסור, שבזה הפליג רבינו תם ז״ל להקל ולהתיר אפילו הולך לסחורה.

~ <u>פסיקת ההלכה</u>

רמ״א (או״ח סימן רמח סעיף ד):

יש אומרים, שכל מקום שאדם הולך לסחורה או לראות פני חברו חשוב הכל דבר מצווה ואינו חשוב דבר הרשות, רק כשהולך לטייל.

ועל כן נהגו בקצת מקומות להקל בעניין הפלגת הספינות והליכת שייראַ תוך שלושה ימים, כי חשובים הכל לדבר מצווה. ואין למחות בידן, הואיל ויש להם על מי שיסמוכו.

2. צמצום

הרב יוסף קארו הסתייג מפסיקת הטור שאימץ את רבינו תם להרחיב את המושג 'דבר מצווה'.[2] לדבריו, לא כל הפוסקים מסכימים לכך שביקור חברו נחשב לדבר מצווה וכן הפלגה לסחורה.

אבל הוא כן מסכים שיש מושג של 'דבר מצווה' מובהק והוא עליה לארץ ישראל

בית יוסף (או״ח סימן רמח ד״ה ומ״ש רבינו):

ומכל-מקום נראה לי שאין כל הפוסקים מודים לרבינו תם בזה, דאם כן למה להו לאהדורי אטעמי דהיתרא במה שנהגו עכשיו להפליג בים בערב שבת, תיפוק לי משום דכל ההולכים בספינות אינם מפליגין אלא לסחורה או לראות פני חבריהם ולא לטייל.

---

[2] ראו גם: **פרישה** (או״ח סימן רמח אות ט): ״ובספרי שדיתי ביה נרגא. מורי ורבי (חידושי וביאורי מהרש״ל לטור)״.

וכן משמע מדברי הרי״ף והרא״ש שכתבו והיינו טעמא דלדבר מצווה שרי משום דפטירי ממצוות עונג דאמר מר העוסק במצווה פטור מן המצווה, ואי הולכים בסחורה חשיבי עוסקין במצווה אם כן פטרת את כל העולם ממצוות, אלא ודאי לית להו הא דרבינו תם... וכ״כ הריב״ש בתשובה (סימן קא) שזה שכתב רבינו בשם רבינו תם קולא יתירה היא.[3] ומכל-מקום כתב שלעלות לארץ ישראל הוי שפיר לדבר מצווה,[4] וכ״כ הר״ש (שו״ת תשב״ץ, ח״א סימן כא).

שולחן ערוך (או״ח סימן רמח סעיף ד):

והעולה לארץ ישראל, אם נזדמנה לו שיירא אפילו בערב שבת, כיון דדבר מצווה הוא.

ב. הצורך בהתנאה מראש לשביתת הספינה

בהמשך מובא היתר נוסף הנתון במחלוקת - האם ההיתר להפליג בספינה בתוך שלושה ימים משבת מותנה דווקא כאשר יש הסכם עם בעל הספינה שהוא ישבות בשבת ולא יפעיל את הספינה

בבלי שבת (יט ע״א):

אין מפליגין בספינה פחות משלושה ימים קודם לשבת.

במה דברים אמורים - לדבר הרשות, אבל לדבר מצווה שפיר דמי.

ופוסק עמו על מנת לשבות ואינו שובת, דברי רבי.

רבן שמעון בן גמליאל אומר, אינו צריך.

• הראשונים נחלקו כמי ההלכה, שכן המחלוקת כאן היא בין רבי יהודה הנשיא מול אביו רשב״ג, האם אומרים את הכלל 'הלכה כרבי מחברו אך לא מאביו', או שמא מכל-מקום הלכה כרבי[5]

~ הלכה כדעת רשב״ג, שאין צורך להתנות מראש עם בעל הספינה שישבות בשבת

רבינו חננאל (שבת יט ע״א ד״ה ת״ר):

ופוסק עמו לשבות ואינו שובת, דברי רבי. רשב״ג אומר, אינו צריך לפסוק.

והלכתא כרשב״ג דכי קיימא לן הילכתא כרבי מחברו ולא מאביו.

טור (או״ח סימן רמח): ״רשב״ג אומר, אין צריך לפסוק והלכה כמותו״.

---

[3] **שו״ת הריב״ש** (סימן קא): ״ובספר או״ח כתב בשם ר״ת ז״ל, שאפילו הולך לסחור או לראות פני חברו חשוב בזה דבר מצווה, ואין חשוב לדבר הרשות אלא כשהולך לטייל. ואף על פי שזו קולא יתרה, מכל-מקום דרכך רחוקה מדרכו״.

[4] **שו״ת הריב״ש** (סימן קא): ״אבל ישוב ארץ ישראל אינה מצווה לשעתה אלא מצווה המתקיימת לעולם היא ומצווה ותועלת היא לכל ישראל שלא תשתקע ארץ קדושה ביד טמאים ואין למדין ממנה לשאר מצוות... ואחרי שלדבר מצווה מותר אפילו בערב שבת, אין ספק שהעלייה לארץ ישראל מצווה היא. ורז״ל אמרו... שהדר בחוצה לארץ וכו׳, וכן אמרו שם כל המהלך ארבע אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא״.

[5] ראו: **שבת של מי** (שבת יט ע״א ד״ה אין מפליגין): ״ודבר זה נפתח בראשונים, דכל היכא דפליג רבי עם רשב״ג אביו הלכתא כמי״.

~ הלכה כדעת רבי, שיש להתנות מראש עם בעל הספינה שישבות בשבת[6]

רמב"ם (הל' שבת פכ"ד ה"ו):

מפליגין בים הגדול בערב שבת לדבר מצווה, ופוסק עמו לשבות ואינו שובת.

מכל מקום, גם לשיטה זו שנפסקה ההלכה כדעת רבי, שיש צורך להתנות מראש עם בעל הספינה שישבות בשבת, אין זה לעיכובא אם הוא אינו מתכוון לשבות בשבת ומותר לצאת להפלגה מראש אם היא בתוך שלושה ימים משבת כשהיא לדבר מצווה -

משנה ברורה (סימן רמח ס"ק ג):

בספר עולת שבת נסתפק אם אי-אפשר לו לפסוק, כגון שהאינו-יהודי אומר לו שלא ישבות וכהאי גוונא, אי מעכב או לא.

והסכימו רוב האחרונים, דהפסיקה הוא רק למצווה בעלמא ואינו מעכב.

? מדובר על בעל ספינה שאינו יהודי, ולכן יתכן שמשום כך יש להקל ולטעון שגם אם בעל הספינה אינו מוכן לשבות בשבת יש לעלות על הספינה. אך נשאלת השאלה, מה הדין כאשר בעל הספינה הוא יהודי והוא אינו מעוניין לשבות בשבת, האם גם במקרה זה מותר לעלות על הספינה מראש בידיעה וודאית שבעל הספינה היהודי לא ישבות בשבת?

ג. בין ספק לוודאי

1. מחלוקת הפוסקים

הפוסקים נחלקו בשאלה הנ"ל, האם מותר לצאת לדרך בשיירה או להפליג בספינה בתחילת השבוע כאשר ישנה ידיעה וודאית של חילול שבת?

וכן במקרה ויש היתר לצאת לדרך בתוך שלושה ימים לשבת, כגון לדבר מצווה, האם ההיתר גם במקרה ויש ידיעה ברורה שייגרם כאן חילול שבת?

כלומר, האם ההיתרים לצאת לדרך בתחילת השבוע או לדבר מצווה הם רק משום שאין ידיעה וודאית לחילול שבת, שכן הזמן עוד רחוק משבת ולא בטוח שיחלל שבת, אבל אם ישנה ידיעה וודאית לחילול שבת אזי אסור. או שמא, גם כשיש ידיעה וודאית לחילול שבת מותר לצאת בתחילת שבוע משום שעדיין אין 'זיקת שבת'?

---

[6] ראו: **שער הציון** (סימן רמח ס"ק א): "וצריך עיון על פסק השולחן ערוך דפסק כהרמב"ם נגד הטור בזה, והלא בחושן משפט (סימן רצ סעיף טז) פסק בהדיא שם להלכה כרבן שמעון בן גמליאל נגד רבי, דאין צריך לחשב עמו. וגם על הרמב"ם גופא קשה, דשם פסק כרבן שמעון בן גמליאל נגד רבי והכא פסק להיפוך, וצריך עיון".

~ גם במקרה של חילול שבת וודאי

לדעת הריב״ש, ההיתר לצאת לדרך בתחילת שבוע או בסופו לדבר מצווה הוא גם במקרה ובו ישנה ידיעה ברורה על חילול שבת. לדבריו, ההיתר לצאת לדרך בתחילת שבוע מבוסס על כך שעדיין אין 'זיקת שבת' כלל ולכן גם בידיעה מראש שיהיה חילול שבת וודאית הדבר מותר -

שו״ת הריב״ש (סימן יז):

עוד שאלת על היהודים שהולכים בשיירא בגמלים עם אורחת ישמעאלים במדבר הגדול והנורא, והכל יודעין שמאחר שאינם רוכבים על סוסים כי אם על הגמלים שהן צריכין לחלל שבת בפרהסיא לרכוב וללכת עם השיירא, כי מפני הסכנה לא יוכלו ליעכב במדבר לבדם בשבת. ולכן נסתפקת אם ראוי למחות בידם שלא יצאו בשיירא במדברות למען לא יבואו לחלל את השבת אף על פי שאין להם במה שיחיו כי אם בהליכה עם השיירות.

תשובה: דבר זה מתורת הרי״ף ז״ל והר״ם ז״ל לא למדנו, אלא מתורת הרב רבי זרחיה הלוי בעל המאור ז״ל למדנו...

ולפי זה, כל שיוצא מן הישוב בשיירא למדברות ביום ראשון ויום שני ויום שלישי מותר לפי שאלו הג' ימים מן השבוע מתייחסים לשבת שעבר ונקראים בתר שבתא. ואין לו להימנע מלצאת מחמת השבת הבאה שאז אם יהיה לו סכנה ויצטרך לחללו מפני פיקוח נפש מותר הוא ואין בכאן איסור.

אבל ביוצא מן הישוב למדבר ביום רביעי ויום חמישי וערב שבת אסור לפי ששלושה ימים אלו מתייחסים לשבת הבאה ונקראים קמי שבתא... וא״כ נראה כנכנס בכוונה למקום הסכנה כדי שיחלל בו את השבת.

ואף על פי שהרי״ף ז״ל והר״ם ז״ל פירשו הברייתא זו בדרך אחרת... מכל-מקום הדין דין אמת, וכן הסכים מורי הרב רבינו נסים...

וליוצאין בשיירא במדברות ג״כ כפי דרך הר״ז הלוי, לדבר מצווה יוצאין אפילו בפחות משלושה ימים קודם השבת, אבל לדבר הרשות אסור.[7]

[7] ראו עוד בדבריו ב**שו״ת הריב״ש** (סימן יח; סימן קא).

~ ההיתר רק בספק חילול שבת

לדעה זו, הסוגיה על היתירה השונים (תחילת שבוע ודבר מצווה) עוסקת רק במקרה ובו אין ידיעה ברורה על חילול שבת. אך במקרה ובו יש ידיעה ברורה על חילול שבת, אזי אין להתיר לצאת לדרך הן בתחילת שבוע והן בסופו לדבר מצווה

לדעת הרדב"ז יש לדחות את דברי הריב"ש, שכן ייצא מדבריו קולא גדולה, להתיר לצאת לדרך בערב-שבת לדבר מצווה בידיעה ברורה שיהיה חילול שבת, וזה לא יתכן -

שו"ת רדב"ז (ח"ד סימן עז):

שאלה שאלת ממני אודיעך דעתי במה שהתיר **ריב"ש** ז"ל בתשובה בשם ר"ז הלוי ז"ל שמותר לצאת בשיירא למדברות שלשה ימים קודם השבת אפילו שיודע בוודאי שיחלל את השבת היש לסמוך על הוראה זו.

תשובה: מעולם לא סמכתי על הוראה זו דנפיק מינה חורבה, דא"כ העולים לארץ ישראל או הבאים משם יהיה מותר להם לכתחילה לצאת אפילו ביום שישי, דהא תניא בברייתא במה דברים אמורים לדבר הרשות אבל לדבר מצווה מפליגין ואלו אנן אית לן דלא נקרא דבר הרשות אלא יוצא לטייל, אבל מי שיוצא לבקש טרף לביתו לדבר מצווה חשיב וכל שכן העולים לארץ ישראל דחשיב לדבר מצווה, ואם כן יהיה מותר לצאת אפילו בערב שבת, וזו קולא גדולה לא שמענו. ואדרבא יש הסכמה בעזה שלא יצאו משם יום רביעי משום דקרוב הדבר שיבוא לידי חילול שבת, כל שכן בנדון דידן שהוא ודאי...

ואעפ"י שאני יודע בעצמי שאיני כדאי לחלוק על הריב"ש ז"ל וכל שכן שהוא היה בקי בדברי רבו הר"ן ז"ל, אני באתי לקיים מנהגינו ושלא להקל בדבר שכבר נהגו בו איסור ומחמיר אני ואין לתפוס עלי בזה.

שו"ת מהר"י בן לב (ח"ב סימן נג):

שאלני אחד מן הגדולים אשר בעיר קושטנדינ"ה על מה שכתב **הרב רבי יצחק בר ששת** פעמיים שלוש בתשובותיו (סימנים יז, יח, קא) על היהודים ההולכים בשיירא עם אורחת ישמעאל במדבר הגדול והנורא והכל יודעים שהם צריכים לחלל שבת בפרהסיא כי מפני הסכנה לא יוכלו לעכב במדבר לבדם. וכתב הרב הנזכר זלה"ה, שהרשות בידם להפריש באותם המדברות אף על פי שהם יודעים שעתידין לחלל השבת מפני הסכנה...

ושאל השואל, אם זה הדין הוא מוסכם אליבא דכולהו רבוותא ואם יש לנו להחמיר בזה כיון דהרב הנזכר כך הורה הלכה למעשה והרב רבי דוראן שהיה בזמנו של הרב רבי יצחק בר ששת גם הוא הורה להקל הלכה למעשה וכמו שכתב הרב רבי יצחק בר ששת בתשובותיו (סימן קא)... והנה הנך תרין אריוותא הם בתראי דבתראי ומי לנו גדולים מהם בדורות האחרונים, ולכאורה היה נראה דיש לסמוך על דבריהם להורות ולהקל. וכל שכן שנראה מדברי הריב"ש שהרב רבינו נסים בפירוש ההלכות הסכים לזאת הסברא.

ועוד כתב, דאף על גב דהריי"ף ז"ל והרמב"ם ז"ל פירשו ברייתא זאת בדרך אחרת כמו שכתבתי למעלה מכל-מקום הדין דין אמת...

אפשר לומר, דאפילו הרב רבינו זרחיה ז"ל לא הורה להקל בדבר דאיכא חילול שבת בוודאי אלא בדבר שהוא ספק, דאפילו שיש ספק קרוב לוודאי. ומאי דקאמר ולכל מקום סכנה שאדם עתיד לחלל בו את השבת, על כרחך רצה לומר שהוא ספק קרוב לודאי לחלל את השבת.
וכך נראים הדברים, דבספינה ואפילו שיהיו מלחיה וחובליה כולם יהודים כבר אפשר שינוחו ביום השבת באיזה נמל שלא יצטרכו לחלל את השבת...
אבל אין הכי נמי, דהיכא דאיכא חילול שבת בוודאי, כגון אלו היהודים ההולכים במדבר בשיירות הישמעאלים וכיוצא בו דעל כל פנים הם צריכים לחלל את השבת מפני הסכנה, אפילו הרז"ה בכגון האי לא קאמר, אלא מסתברא דכולהו אפין שווין להחמיר ותו לא מידי.

• **<u>הסבר המחלוקת: טעמי היתר 'דבר מצווה'</u>**

הרב דוד זינצהיים מסביר ששורש המחלוקת נעוץ בטעם ההיתר 'דבר מצווה' -
אם סיבת ההיתר משום שגובר כוחה של המצווה לדחות את חילול השבת הוודאי, א"כ גם כאשר יהיה חילול שבת וודאי מותר הדבר.
ברם, אם סיבת ההיתר משום שעצם ההפלגה סמוך לשבת אינה חילול שבת אלא רק מראית עין ולכן הותרה ההפלגה לדבר מצווה, אבל כאשר יהיה חילול שבת וודאי הדבר ייאסר.

יד דוד (מהדורה בתרא, שבת יט ע"א ד"ה אין):
בעיקר פירושא דהך ברייתא נחלקו בה הראשונים, דאיכא דמוקמי לה אף שיצטרך לחלל וא"כ אפילו הכי לדבר מצווה מותר, ויש למילף מילה ג"כ.
אמנם להך פוסקים דמפרשי דלא מיירי בחילול שבת (ורק מטעמיה) אסור מכוח צער או משום מראית העין, יש לומר משום הכי לדבר מצווה מותר, הא כל דאיכא חילול שבת אפילו לדבר מצווה אסור.

2. פסיקת ההלכה

~ <u>כדעת הריב״ש</u> - אף אם ידוע בוודאות שיהיה חילול שבת, מותר לצאת לדרך בתחילת שבוע

שולחן ערוך (או״ח סימן רמח סעיף ד):

היוצאים בשיירא במדבר, והכל יודעים שהם צריכים לחלל שבת כי מפני הסכנה לא יוכלו לעכב במדבר בשבת לבדם - ג׳ ימים קודם שבת אסורים לצאת, וביום ראשון ובשני ובשלישי מותר לצאת ואם אחר כך יארע לו סכנה ויצטרך לחלל שבת מפני פיקוח נפש, מותר ואין כאן חילול.[8]

~ <u>כדעת החולקים</u> - אם יש ידיעה וודאית על חילול שבת, אין לצאת אפילו בתחילת שבוע

שולחן ערוך הרב (או״ח סימן רמח סעיף יג):

היוצאים בשיירא במדבר והכל יודעים שהם צריכים לחלל שבת כי מפני הסכנה לא יוכלו לעכב לבדם במדבר בשבת, אסורים לצאת תוך שלושה ימים לפני השבת... אלא א״כ הולכים לדבר מצווה כגון לעלות לארץ ישראל שאז אם נזדמנה להם שיירא אפילו בערב שבת מותרים לצאת...

ויש אומרים, כיון שיודע בבירור גמור שבוודאי יצטרך לחלל שבת, אסור לצאת אפילו ביום ראשון אפילו לדבר מצווה. ולא התירו לדבר מצווה או קודם שלושה ימים שלפני השבת אלא להפליג בספינה שאין שם ודאי גמור שיצטרך לחלל שבת שאפשר כשיגיע השבת יגיעו לנמל אחר ויעמדו שם כל השבת ואזי לא יחללו בעשיית מלאכה ולא בתחומין... אבל כשהוא ודאי גמור שיצטרך לחללו לא הקילו כלל בשום עניין.

ויש להחמיר כדבריהם, אבל אין למחות ביד המקילין הואיל ויש להם על מי שיסמכו.

משנה ברורה (סימן רמח ס״ק כו):

ובכנסת הגדולה[9] כתב בשם הריב״ל, דכשיודע בוודאי שיבוא לידי חילול שבת אסור אף בכהאי גוונא, וכ״כ הרדב״ז.

ועל פי זה סומכין עכשיו שמסכנים בעצמם קצת שלא לחלל שבת כדי שלא יהיה איסור למפרע על מה שיצא.

ביאור הלכה (סימן רמח סעיף ד ד״ה ופוסק):

והנה הרז״ה למד את דינו מהאי ברייתא דאין מפליגין פחות משלושה ימים וכו׳, אבל לפי מה שפירשו שארי הרבה ראשונים לברייתא זו... אין שום מקור לדינו כלל שיהא מותר בתחילת השבוע לירד לאיזה עניין שיבוא לבסוף לחילול שבת.

---

[8] ראו גם **בית יוסף** (או״ח סימן רמח ד״ה וכתב עוד) שהביא את דברי הריב״ש ללא עוררין.
[9] **כנסת הגדולה** (הגהות בית יוסף או״ח סימן רמח אות יד).

וכבר האריך בזה הרדב״ז נגד דברי הריב״ש שהביאו לרז״ה לדינא, ועל כן מסיק דאם ידוע בוודאי שיבוא לבסוף לחילול שבת אסור אף בתחילת השבוע. וגם הריב״ל סובר כמותו... וכתב שם דאפילו לדבר מצווה אין שום טעם להתיר בזה שיודע בוודאי שיבוא לבסוף לחילול שבת... ועל כן נראה ברור דהפסיקה בזה אפילו בדבר מצווה הוא לעיכובא דאם לא יפסוק עמו בוודאי יבוא לחילול שבת.

3. קיום מילה שלא בזמנה בסוף שבוע

כאמור, נחלקו הפוסקים בשאלה האם מותר לצאת לדרך בשיירה או ספינה בסוף שבוע לדבר מצווה כאשר יש ידיעה ברורה שיהיה חילול שבת.
עתה נביא את אחד הדיונים במסגרת זו, ונבקש לבחון האם אכן הוא תואם את המחלוקת או שיש שוני בינו לבין הנידון בפוסקים

• <u>אין למול מילה שלא בזמנה ביום חמישי</u>

הרב שמעון דוראן הביא את דברי הריב״ש שהתיר לצאת לדרך בתחילת שבוע גם כשיודע בוודאות שיהיה חילול שבת, וכן לצאת לדרך לדבר מצווה בסוף השבוע כשיודע שיהיה חילול שבת.
מדבריו הוא למד שההיתר הוא רק לדבר מצווה, אך אין לקיים מילה שלא בזמנה, שאינה דוחה שבת, בסוף השבוע כי בוודאות יהיה חילול שבת בימים שלאחר המילה -

שו״ת תשב״ץ (ח״א סימן כא):
ומכאן אני אוסר למול את הגר בחמישי בשבת כדי שלא יבוא יום שלישי למילה בשבת ויצטרכו לחלל עליו שבת... והוא-הדין לתינוק שחלה ונתרפא בחמישי בשבת והיה אפשר למול ברביעי בשבת, שממתינין לו עד למחר כיון שלא יכלו להימולו בזמנו.

בית יוסף (יו״ד סימן רסח אות א ד״ה גר שבא):
כתב הרשב״ץ בתשובה (ח״א סימן כא) על הא דתניא אין מפליגין בספינה פחות משלושה ימים קודם השבת, שפירש הרז״ה דטעמא מפני שהוא דבר שאי-אפשר שלא יבוא לידי חילול שבת ונראה כמתנה לחלל שבת דשלושה ימים קודם השבת מיקרי שבתא, דמכאן יש ללמוד דאסור למול הגר ביום חמישי כדי שלא יבוא יום שלישי למילה בשבת ויצטרכו לחלל עליו יום השבת, וכן תינוק שחלה ונתרפא ביום חמישי בשבת ממתינין לו עד למחר, עכ״ל.

• <u>ניתן למול מילה שלא בזמנה ביום חמישי</u>

כיון שמדובר על מצווה, אזי גם אם ידוע מראש שיהיה חילול שבת מותר למול -

ש"ך (יו"ד סימן רסו ס"ק יח):

ואין דבריו נראין, דהא אמרינן בש"ס פ"ק דשבת אהא דאין מפליגין בספינה דהיינו דווקא לדבר הרשות אבל לדבר מצווה שפיר דמי, והוא מוסכם מכל הפוסקים... והכא נמי אין לך מצווה גדולה מזו... אלא ודאי דאפילו מילה שלא בזמנה שרי ביום חמישי... וכן נראה עיקר.

» **<u>הסבר המחלוקת</u>**: נראה ששורש המחלוקת היא בשאלה שהובאה לעיל, במחלוקת הריב"ש והרדב"ז, האם מותר לצאת לדרך בסוף שבוע לדבר מצווה כאשר ידוע בוודאות שיהיה חילול שבת. לדעת התשב"ץ והבית יוסף, הדבר אסור ולכן אסרו למול מילה שלא בזמנה כשידוע מראש שיהיה חילול שבת, אף שהיא מצווה.
לדעת הש"ך, כל שהיא מצווה מותר לקיים את המעשה גם בסוף השבוע אף שיש ידיעה ברורה שיהיה חילול שבת.

? <u>הקושי על ההסבר</u>: הקושי על הסבר זה בתליית הדיון על מילה שלא בזמנה עם הדיון על יציאה לדרך לדבר מצווה בסוף שבוע בידיעה וודאית שיהיה חילול שבת, הוא מדברי הרב יוסף קארו - שכן הוא פסק את דברי הריב"ש להתיר לצאת בסוף שבוע לדבר מצווה גם שיהיה חילול שבת וודאי, ואילו כאן הוא כתב כמו התשב"ץ לאסור מילה שלא בזמנה בסוף שבוע אע"פ שהיא מצווה.

! <u>ביאור: הבחנה בין הפלגה בספינה למילה</u>

החתם סופר מבחין בין הפלגה בספינה שמותר לצאת בתחילת שבוע או בסוף שבוע לדבר מצווה גם כשיודע שבוודאי יהיה חילול שבת, שכן אם נאסור אזי תתבטל ההפלגה ואנשים יהיו נמנעים לצאת להפלגות. לכן פסק השולחן ערוך כדעת הריב"ש להתיר זאת.
אבל מילה שלא בזמנה יכולה להתקיים בתחילת שבוע ולא בסוף השבוע בכניסה וודאית לחילול שבת. לכן הביא הבית יוסף את דעת התשב"ץ לאסור מילה שלא בזמנה בסוף שבוע -

חתם סופר (שבת קלז ע"א ד"ה קטן):

עיין ש"ך... שהקשה אהתשב"ץ... ועל כן צריך לומר להנך פוסקים דדבר מצווה שאני דגם בספינה מותר, וא"כ להתשב"ץ נמי מותר למולו דהוה דבר מצווה.
ולפע"ד לא קשיא מידי, דווקא מצווה עוברת שתתבטל ע"י שלא יפרוש בספינה מותר לפרוש בערב שבת, אבל משום זריזות בעלמא לא.

» הבחנה זו התקבלה גם אצל הרב עובדיה יוסף, שהתייחס למילה שלא בזמנה בסוף השבוע, וצידד בדעת התשב״ץ והבית יוסף שאין לקיים את המילה בסוף השבוע משום הידיעה הוודאית שיהיה חילול שבת. לדבריו, יש לדחות את דעת הש״ך מההלכה וגם הפוסקים האשכנזים אינם סוברים כמותו -

שו״ת יביע אומר (ח״ה יו״ד סימן כג):

> נדרשתי בדבר מילת גר אם אפשר לעשותה ביום חמישי בשבת, או דילמא חיישינן שמא יצטרכו לחלל עליו שבת ויש לדחות המילה עד לאחר השבת. ויתבאר ג״כ דין תינוק שחלה ונתרפא אם מותר למולו מילה שלא בזמנה ביום חמישי, או יש לאסור מטעם האמור...
> גם לאחינו האשכנזים נכון להורות שלא למול ביום חמישי וביום שישי, וכמו שהבאנו כן בשם חבל נביאים מרבני האחרונים, אא״כ במקום שיש מנהג ידוע למולו ביום ה׳, שיש להניחם במנהגם... אנן בדידן דאזלינן בתר הוראת מרן הבדק הבית... גם בזה יש לדחות המילה ליום ראשון.

~ למרות זאת, המשנה ברורה הכריע כדעת הש״ך שיש למול גם בסוף השבוע על-אף הידיעה שיהיה חילול שבת וודאי -

משנה ברורה (סימן שלא ס״ק לג):

> תינוק שהיה חולה ונתרפא, אוסר התשב״ץ למולו ביום חמישי דשמא יצטרכו לחלל שבת עליו ביום שלישי למילתו. אבל הש״ך... והמגן אברהם מתירין, וכן הסכים האליה רבה להתיר ואין מחמיצין את המצווה.

4. קיום ניתוחים שאינם דחופים בסוף שבוע

הרב אליעזר יהודה ולדינברג מתלבט האם מותר לקיים ניתוחים שאינם דחופים ומצילי חיים בסוף השבוע, כאשר בעקבות הניתוח יהיה חילול שבת באופן וודאי.
ההתלבטות שלו היא בכך שמצד אחד אכן מדובר על מצווה שיש על הרופא לרפא את החולה, גם כאשר אינו מוגדר כפיקוח נפש אלא רק מצטער וכדו׳, אך הדבר תלוי במחלוקת הפוסקים הנ״ל האם מותר להיכנס לדבר מצווה בסוף השבוע כאשר במודע ייגרם מכך חילול שבת.
מאידך הוא שקל את השיקול המערכתי של בית-החולים, שלא ניתן להתחיל לדחות ולהעדיף חולה אחד על השני ולגרום תזוזה בכל המערכת ועוגמת נפש לחולים -

שו״ת ציץ אליעזר (חלק יב סימן מג):

> שאלה: בבתי החולים לרבות גם בבית החולים שערי צדק בפעיה״ק ת״ו מבצעים ניתוחים גם בימי חמישי ושישי, ואפילו כאלה אשר כתוצאה מזה יצטרכו אח״כ בוודאות לחלל על המנותחים את השבת משום פיקוח נפש.

האם מותר לבצע ניתוחים כאלה בימים האמורים גם כשאין דחיפות לבצעם מיד וניתן לדחותם לאחר השבת, ורק משום הנוחיות והסדר והרווחת זמן מבצעים אותם בימים הנזכרים?...

אף על פי שהעלנו להיתרא בנידוננו, אבל חשבתי בדעתי שמכל-מקום מה טוב היה שבבית חולים דתי יעשה חישוב מראש שלא לבצע ניתוחים כאלה בימי חמישי ושישי, דהא מיהת ישנם הרבה מהגדולים דקנקטי כהוראתו של התשב״ץ בזה ובהרבה מקומות גם הנהיגו בכזאת...

אולם הדרנא בי, כי בנידוננו הא המדובר בחולים המסוכנים בגלל מחלתם, דאחרת הא לא היו מתירים לנתחם ולהכניסם לסכנה כזאת עד שיצטרכו להתיר לחלל עבורם את השבת כדי להוציאם מהסכנה, ואם כן יש מצווה להצילם ביפה שעה אחת קודם, ועל כן אם לפי התור אפשר כבר לבצע הניתוח במספר ימים קודם ורק מפני שזה יוצא בימי חמישי או שישי לא יבצעו זאת וידחו זאת לתחילת שבוע הבא, הרי זה לפי דעתי כעין מצווה הבאה בעבירה מה שדוחים ע״י כך הגשת ההצלה והריפוי באמצעות הניתוח...

וחוץ מזה סידור כזה יכול לגרום הרבה פעמים להפליה לרעה של חולים אחרים, הן מהמחכים בתור והן מהמתוספים בפתאומיות דרך חדר המיון. והדבר יכול להתבטאות הן מפאת חוסר מטה והן בגלל דחית ניתוח דחוף אחר במקום זה, וקשה על כן לעשות מראש חישוב, כן נראה לי..

נראה ברור שיש להתיר ביצוע הניתוחים שבנידוננו בימי חמישי ושישי הכל לפי החלטת הרופא המטפל והמבצע, ואין מקום להתנגדות על כך מצד החולה מבחינת ההלכה. וסוף סוף כשיחללו הא בהיתר ובמצווה יחללו משום פיקוח נפש.

שיעור יג: מניעת חילול שבת לפני שבת ובשבת עצמה

א. רחיצת תינוק בשבת אחרי המילה

משנה שבת (פי״ט מ״ג):

מרחיצין את הקטן בין לפני המילה ובין לאחר המילה, ומזלפין עליו ביד, אבל לא בכלי.
רבי אלעזר בן עזריה אומר, מרחיצין את הקטן ביום השלישי שחל להיות בשבת, שנאמר ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים.

בדברי **הבבלי שבת** (קלד ע״ב) מבואר שהמחלוקת בין תנא קמא לרבי אלעזר בן עזריה היא בשאלה האם רחיצת הקטן בשבת היא בשינוי (זילוף ביד) או כדרכו.
ומסיימת הגמרא: ״הלכה כרבי אלעזר בן עזריה״.[1]

1. בין ימיהם לימינו

הפוסקים נחלקו האם יש ליישם דין זה גם בימינו ולהתיר לחמם מים בשבת לתינוק משום שהוא כחולה מסוכן שיש לעשות מלאכה בשבת בהיותו במצב של פיקוח נפש.
או שמא בימינו רחיצת התינוק לאחר המילה אינה חיונית להבראתו ולכן אין לחלל שבת בחימום מים עבורו

• **טור** (או״ח סימן שלא):

עושין כל צרכי מילה בשבת מוהלין ופורעין ומוצצין ונותנין עליו כמון ומרחיצין הקטן אחר המילה אפילו ביום השלישי שחל להיות בשבת, ואפילו ישראל מבעיר האש ומחמם המים.

~ **בית יוסף** (או״ח סימן שלא ד״ה ומרחיצין):

מיהו, הני מילי לדידהו אבל לדידן דבר ידוע דאינו מסוכן בכך, הילכך דינו כדין רחיצת גדול.

שולחן ערוך (או״ח סימן שלא סעיף ט):

בזמן חכמי הגמרא אם לא היו רוחצים את הולד לפני המילה ולאחר המילה וביום שלישי למילה במים חמין היה מסוכן. לפיכך נזקקו לכתוב משפטו כשחל להיות בשבת.
והאידנא לא נהגו ברחיצה כלל, ודינו לרחוץ בשבת אם רצו כדין רחיצת כל אדם.

---

[1] ראו: **רע״ב** (שבת פי״ט מ״ג ד״ה ראב״ע): ״רבי אלעזר בן עזריה פליג אתי״ק וסבר מרחיצין את הקטן כדרכו בין לפני המילה בין לאחר המילה, וביום השלישי למילה נמי בין בחמין שהוחמו בערב שבת בין בחמין שהוחמו בשבת עצמו דסכנת נפשות היא, והלכה כרבי אלעזר בן עזריה״.

~ **דרכי משה** (הקצר או״ח סימן שלא אות ב ד״ה ואיני):

ואיני מבין דבריו, דמה בין זמנינו לזמנם בדבר סכנה.

אבל נראה דיש להחם החמין על ידי גוי, כמו שכתבתי לעיל (סימן שכח אות טו) גבי חולה.

רמ״א (או״ח סימן שלא סעיף ט):

ובמדינות אלו נוהגים לרחצו לפני המילה בחמין שהוחמו מאתמול, ולאחר המילה במוצאי שבת. וכן אם היה יום שלישי למילתו בשבת, ורואים שיש צורך לרחצו, מכינים חמין מבעוד יום ורוחצים אותו בשבת. וכל זה מן הסתם, אבל אם רואים שיש לחוש לסכנה אם לא ירחצו אותו אחר המילה, בוודאי מותר לרחצו ולחלל עליו שבת מידי דהוי אשאר חולה שיש בו סכנה.

2. קיום מילה בשבת כשנשפכו המים שהוכנו

כאשר מילת תינוק ביום השמיני חלה בשבת, מותר לרחוץ אותו במים חמים לאחר המילה, משום סכנה בה הוא שרוי. לשם כך יש להכין את המים החמים מבעוד יום, משום שאין דוחים את השבת בעשיית מכשירי מילה.

? מה הדין כאשר הכינו מים מבעוד יום אך המים הללו נשפכו בשבת - האם יש למול את התינוק בשבת ולאחר מכן לחמם לו מים משום המציאות של פיקוח נפש בה הוא יהיה מצוי אז, או שמא אין למול כלל ולהיכנס למציאות מודעת מראש של פיקוח נפש?

ר״ן (שבת נג ע״א מדפי הרי״ף ד״ה והיכא):

היכא דאיכא חמימי לרחוץ קודם מילה ואישתפוך הנך דלאחר מילה - בכהאי גוונא הוא דאיכא למידק, אי אמרינן תדחה מילה כיון שאם נימול נצטרך אחר כך לחלל את השבת במכשירין, או דילמא השתא מיהת בדין מהלינן ובתר הכי פיקוח נפש הוא שדוחה את השבת.

• **<u>דעת הרמב״ן</u>**

לרמב״ן, יש למול את התינוק כרגיל בשבת, משום ׳שאין למצווה אלא שעתה׳ היינו שההסתכלות היא על המצב כרגע בו מוטל עלינו למול את התינוק בשבת ולא לדון מה יהיה המציאות שלאחר מכן. ולאחר המילה, ההיתר לחימום המים הוא משום המציאות של פיקוח נפש -

ר״ן (שבת נג ע״א מדפי הרי״ף ד״ה והיכא):

והרמב״ן ז״ל כתב, דשרי למימהלי שאין למצווה אלא שעתה ואין דוחין את המילה מפני שנצטרך אח״כ לדחות את השבת דבתר הכי פיקוח נפש הוא דדחי ליה ולא מכשירי מילה.

רמב"ן (שבת קלד ע"ב ד"ה אבל יש):

אבל יש לי בכאן ספק, אם היה לו חמין כדי רחיצה שלפני מילה ואין לו כדי רחיצה שניה שלאחר מילה, או שנשתפכו חמין שהכין לה מקמי מילה, שאני אומר רוחצין אותו ומלין אותו שאין כאן מכשירין דוחין כלום, ואחר שמל הרי כאן סכנת נפשות שדוחה שבת, ואין אומרים תדחה מילה כדי שלא להביא אותו לסכנה ונדחה שבת אלא מילה עצמה דוחה שבת וסכנת נפשות נמי דוחה, ואין למצווה אלא שעתה שאין לדחות מילה מפני דחיית שבת שיבוא לאחר מכאן מפני הסכנה.

וראיתי מי שסובר שאין מלין אא"כ היה לו חמין וסממנין לאחר המילה ואם נשפכו קודם מילה תדחה מילה, ולשון בעל הלכות מסייעו לפי פשוטו אלא שהדברים עצמן מכריעין כמו שכתבתי.

• **<u>דעת בעל המאור</u>**

לדעת הרב זרחיה הלוי, יש להסתכל על כל המערכת של שבת. כלומר, אין להיכנס לברית מילה במציאות כזו שאין מים חמים, משום שלאחר מכן יהיה צורך לחמם לו מים בשבת, למרות שהוא חימום המותר משום פיקוח נפש -

ר"ן (שבת נג ע"א מדפי הרי"ף ד"ה והיכא):

ואינו כן **דעת הרז"ה** ז"ל שהוא ז"ל אמר דכל היכא דאישתפוך חמימי מקמי מילה <u>תדחה</u> מילה, וכן דעת הרשב"א ז"ל... שמע מינה, כל שאנו יודעים בתחילת הדבר שיבוא לידי איסור מלאכה דוחין את המצווה כדי שלא יבוא בסוף לידי כך.

בעל המאור (שבת נג ע"א מדפי הרי"ף):

כתב הרי"ף ז"ל בהלכות, מרחיצין את הקטן כדרכו בין לפני המילה בין לאחר המילה בין בחמין שהוחמו בשבת בין בחמין שהוחמו מערב שבת.

ולא היה לו לומר כך אלא כך, מרחיצין את הקטן כדרכו לפני מילה בחמין שהוחמו מערב שבת, ולאחר מילה אם נשפכו חמין שלו מחמין לו חמין אף בשבת מפני שסכנה היא לו, והוא שנשפכו לאחר מילה.

אבל אם נשפכו קודם מילה המילה נדחית ואין השבת נדחה, וראיה לדבר מההוא ינוקא דאישתפוך חמימיה.

• **<u>להלכה</u>**

למעשה, כתב המשנה ברורה להכריע כדעת בעל המאור, שאין להיכנס לחילול שבת ולמול את התינוק בהעדר סממנים לאחר המילה שנצטרך לאחר-מכן לעשותם במלאכה בשבת -

משנה ברורה (סימן שלא ס״ק כד):

לא יאמר אמול אותו ולכשיצטרך אח״כ לסממנין משום סכנה אשחוק, דהא פיקוח נפש דוחה את השבת, דכיון דעכשיו יודע שאי-אפשר לו בלא סממנין אחר המילה מוטב תדחה המילה ולא יביא עצמו לידי חילול שבת כיון שהיה אפשר להכין מאתמול.

שער הציון (שם ס״ק טז): ״רוב פוסקים, דלא כהרמב״ן״.

ב. הקושי על בעל המאור

כאמור, לדעת בעל המאור אין למול בשבת כאשר נשפכו המים החמים שהוכנו מראש, או שאין סממני רפואה, שכן לדבריו לא ניתן להיכנס במודע לחילול שבת ידוע מראש בטענה שההיתר יבוא משום פיקוח נפש.

הקושי על דבריו הוא משיטתו שלו עצמו ביחס להפלגה בספינה, שם הותר להפליג בספינה בתוך שלושה ימים משבת ובתנאי שמדובר על הפלגה לדבר מצווה.

א״כ, גם מילה בזמנה היא מצווה וא״כ מדוע לא נמול אותו בשבת?

בבלי שבת (יט ע״א):

אין מפליגין בספינה פחות משלושה ימים קודם לשבת.

במה דברים אמורים - לדבר הרשות, אבל לדבר מצווה שפיר דמי.

? שדי חמד (ח״ח מערכת יום הכיפורים סימן א אות י):

ובעיקר דברי הרז״ה הללו שאסור למול היכא דאישתפיך חמימי כדי שלא נצטרך לחלל שבת, תמיה לי ממה שכתב הרז״ה בעצמו... דאם יוצא לדבר מצווה גם בערב שבת מותר, והיינו לפי טעמו של הרז״ה.

ג. ביאור

1. בין חילול שבת וודאי למסופק

ניתן להבחין בין מילה לספינה בכך שבמילה יש ידיעה וודאית על חילול שבת, כאשר האדם מכניס את עצמו בידיעה וודאית שהתינוק יצטרך מים חמים או סממנים לרפואתו לאחר המילה. במקרה כזה טוען בעל המאור שלא ניתן להיכנס מראש לחילול שבת בוודאות.

אולם, במקרה של הפלגה בספינה אין הכרח וודאי לחילול שבת

הביסוס להבחנה זו מבוססת על מה שראינו בשיעור שעבר (היערכות לפני שבת, חלק ב), שהפוסקים דחו את דברי הריב"ש שהתיר להפליג בספינה בתוך שלושה ימים לשבת לדבר מצווה גם כשידוע בוודאות שיהיה חילול שבת.

לדבריהם, ההיתר 'דבר מצווה' הוא רק במקרה ואין ידיעה ברורה על חילול שבת שיבוא[2] -

שו"ת מהר"י בן לב (ח"ב סימן נג):

> אפשר לומר, דאפילו הרב רבינו זרחיה ז"ל לא הורה להקל בדבר דאיכא חילול שבת בוודאי אלא בדבר שהוא ספק, דאפילו שיש ספק קרוב לוודאי. ומאי דקאמר ולכל מקום סכנה שאדם עתיד לחלל בו את השבת, על כרחך רצה לומר שהוא ספק קרוב לודאי לחלל את השבת.
>
> וכך נראים הדברים, דבספינה ואפילו שיהיו מלחיה וחובליה כולם יהודים כבר אפשר שינוחו ביום השבת באיזה נמל שלא יצטרכו לחלל את השבת...
>
> אבל אין הכי נמי, דהיכא דאיכא חילול שבת בוודאי, כגון אלו היהודים ההולכים במדבר בשיירות הישמעאלים וכיוצא בו דעל כל פנים הם צריכים לחלל את השבת מפני הסכנה, אפילו הרז"ה בכגון האי לא קאמר, אלא מסתברא דכולהו אפין שווין להחמיר ותו לא מידי.

---

[2] כ"כ **שו"ת רדב"ז** (ח"ד סימן עז): "שאלה שאלת ממני אודיעך דעתי במה שהתיר **ריב"ש** ז"ל בתשובה בשם ר"ז הלוי ז"ל שמותר לצאת בשיירא למדברות שלושה ימים קודם השבת אפילו שיודע בוודאי שיחלל את השבת היש לסמוך על הוראה זו. תשובה: מעולם לא סמכתי על הוראה זו דנפיק מינה חורבה, דא"כ העולים לארץ ישראל או הבאים משם יהיה מותר להם לכתחילה לצאת אפילו ביום שישי, דהא תניא בברייתא במה דברים אמורים לדבר הרשות אבל לדבר מצווה מפליגין ואלו אנן אית לן דלא נקרא דבר הרשות אלא יוצא לטייל אבל מי שיוצא לבקש טרף לביתו לדבר מצווה חשיב וכל שכן העולים לארץ ישראל דחשיב לדבר מצווה, ואם כן יהיה מותר לצאת אפילו בערב שבת, וזו קולא גדולה לא שמענו. ואדרבא יש הסכמה בעזה שלא יצאו משם יום רביעי משום דקרוב הדבר שיבוא לידי חילול שבת, כל שכן בנדון דידן שהוא ודאי... ואעפ"י שאני יודע בעצמי שאיני כדאי לחלוק על הריב"ש ז"ל וכל שכן שהוא היה בקי בדברי רבו הר"ן ז"ל, אני באתי לקיים מנהגינו ושלא להקל בדבר שכבר נהגו בו איסור, ומחמיר אני ואין לתפוס עלי בזה".

• **<u>דחיית ההסבר</u>**

השו״ע פסק כריב״ש, שאף אם ידוע בוודאות שיהיה חילול שבת מותר לצאת לדרך בתחילת שבוע -

שולחן ערוך (או״ח סימן רמח סעיף ד):

היוצאים בשיירא במדבר, והכל יודעים שהם צריכים לחלל שבת כי מפני הסכנה לא יוכלו לעכב במדבר בשבת לבדם - שלושה ימים קודם שבת אסורים לצאת, וביום ראשון ובשני ובשלישי מותר לצאת ואם אחר כך יארע לו סכנה ויצטרך לחלל שבת מפני פיקוח נפש, מותר ואין כאן חילול.[3]

2. בין ערב שבת לשבת עצמה

ניתן להבחין בין קיום מילה בשבת להפלגה בספינה לדבר מצווה, כפי שהבחין הרב חזקיהו מדיני. ההבדל הוא בין כניסה לחילול שבת מלפני שבת, כמו הפלגה בספינה הנעשה לפני השבת, אז אינו נראה האדם כמתנה לחלל שבת שכן מעשיו הם לפני השבת. לבין מילה בשבת, שם בשבת עצמה האדם עושה מעשה שיש בו היתכנות וודאית לחילול שבת והדבר נראה כמתנה לעקור את השבת -

שדי חמד (ח״ח מערכת יום הכיפורים סימן א אות י):

וצריך לומר, דדווקא בערב שבת הוא דשרי לצאת לדבר מצווה אף שידוע שיחלל את השבת ולא חיישינן למיחזי כמתכוון לחלל את השבת.

אבל ביום שבת עצמו שהחילול עתיד להיות בו ביום והרי הוא עושה מצווה זו על דעת כן שיחלל תיכף את השבת כמו באישתפיך חמימי, בכי האי גוונא לאו מיחזי כמתכוון לחלל את השבת הוא, אלא מתכוון ממש לחלל את השבת חשיב, ולפיכך אסור.

~ הרב יעקב ישראל קנייבסקי מחדד את ההבדל. לדבריו, בערב שבת עדיין אין חיוב שביתה ושמירת שבת, לכן עשיית מעשה לפני שבת שיהיה הכרח וודאי בשבת עצמה לחילול שבת באמצעות פיקוח נפש, אינו מהווה בעיה הלכתית משום שעדיין לא חלה על האדם שום הגבלה. לעומת זאת, כאשר חלה השבת וחל על האדם חיוב שביתת השבת, אזי כניסה למציאות עתידית של חילול שבת, אף שייעשה במסגרת פיקוח נפש, יש בו כדי איסור גם כשהוא נעשה לדבר מצווה -

קהילות יעקב (שבת סימן טו):

ועל כן נראה שעיקר החילוק הוא בין קודם השבת לביום השבת.

דקודם השבת לא חל עליו עדיין חיוב שביתה ושמירה, וכשעושה מעשה שעל ידי זה יהא מוכרח למלאכה בשבת מחמת פיקוח נפש, אין זה בגדר מחלל שבת רק גורם הדבר.

אבל כשכבר חל השבת ונתחייב היום בשביתתו, אז כל מעשה שיעשה שמחמתו יהא מוכרח לחלל שבת הוה כמתחיל עכשיו עניין חילולו, ועכשיו הוא אינו אנוס, רק עושה את האונס, ומשום הכי זהו איסור גמור, ואסור אפילו במקום מצווה.

---

[3] ראו גם **בית יוסף** (או״ח סימן רמח ד״ה וכתב עוד), שהביא את דברי הריב״ש ללא עוררין.

ד. השלכות מעשיות

1. שהיית רופא או יולדת בסמיכות לבית חולים

האם מותר לרופא שיודע שעליו להתייצב בבית החולים בשבת להישאר וללון בליל שבת בביתו, על דעת כך שייסע לבית החולים בשבת בבוקר?[4]

• **<u>דעת הרב משה פיינשטיין</u>**

לדעת הרב פיינשטיין, מוטלת חובה על האדם לטרוח מבעוד יום כדי לא להגיע למצב של חילול שבת באמצעות פיקוח נפש

שו"ת אגרות משה (או"ח ח"א סימן קלא):

בדבר הרופא שמשמרתו הוא בבית החולים שרחוק הרבה מדירתו שאי-אפשר לו לבוא ברגליו, אם מותר לו ליסע לשם בשבתות וימים טובים במכונית שלו באשר שתמיד יש לדאוג שם לספק פיקוח נפש...

כשיודע הרופא מזה ערב שבת, מחוייב הרופא להישאר ללון באיזה בית הסמוך לבית החולים, שוודאי אפשר להשיג מקום ללון. ואף אם יצטרך לשלם דמי שכירות בעד הלינה, אין להתיר לו לבוא לביתו, שיביאנו זה לחלל שבת למחר ליסע לבית החולים.

ואף אם אין מקום סביבות בית החולים ללון שם, הרי יכול ללון בבית החולים גופיה, ואף שלא יהיה לו שם יין לקידוש וסעודה חשובה לכבוד השבת, נמי היה צריך להישאר שם דמצוות סעודת שבת וקידוש לא תדחה איסור מלאכה דשבת.

• **<u>דעת הרב שלמה זלמן אוירבך</u>**

לדעת הרב אוירבך, אין חובה על האדם לעשות מעשה המלווה בטרחה עבורו מבעוד יום, כדי להימנע מחילול שבת עתידי במצב של פיקוח נפש

שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן ז אות א ד"ה ואף):

נלענ"ד דלגבי פיקוח נפש כיון שאמרה תורה וחי בהם ולא שימות בהם, לכן אף אם רק דחויה היא הרי זה חשיב כהיתר גמור, וכמו שבימות החול אין חייבין להפסיד ממון או לטרוח הרבה אם אפשר לבשל עבור החולה משלו כך גם בשבת... דאי לא תימא הכי תתחייב כל אישה מעוברת הנכנסת לחודש התשיעי להריונה לשכור חדר סמוך למקום הלידה ולהיות שם כל השבת כדי למעט בחילול שבת, שהרי גם על ספק איסור חייבין לבזבז ממון.

---

[4] ראה גם: **שו"ת דברי יציב** (או"ח סימן קע): "נשאלתי בחולה העלול לבוא לידי סכנה בשבת, או אישה בסוף ימי עיבורה, אם יש חיוב עליהם מערב שבת לשבות במקום הסמוך לבית-החולים, כדי למנוע חילול שבת בנסיעה". בדבריו הוא דן בשאלת 'הותרה' או 'דחויה' בשבת.

ואם היא עצמה עניה יתחייבו אחרים לבזבז ממון עבור כך כדי למנוע ספק חילול שבת כמו שחייבין ליתן מממונם בשבת עצמה עבור כך.[5]

שולחן שלמה (הל' שבת סימן רמח סעיף ד אות ז):

וכן רופא תורן או כונן בבית חולים שנמצא שם חולה שיש בו סכנה, יש להקל לעזוב את בית החולים לביתו בערב-שבת על דעת שיצטרך לנסוע בשבת כדי לעמוד על משמרתו, אם ע"י זה שהוא יהיה מנותק כל ליל השבת מהבית יתבטלו הוא ובני ביתו מעונג שבת משום דהרי זה חשיב כדבר מצווה... ומסתבר דיש להקל עד כמה שאפשר לעוסקים בהצלת נפשות.

היתר משום 'דבר מצווה'

~ **שמירת שבת כהלכתה** (פרק מ אות כו):

רופא תורן או כונן בבית החולים שבו נמצא חולה שיש בו סכנה, אל לו לעזוב את בית החולים לביתו הרחוק מבית החולים על דעת שיצטרך לנסוע בשבת כדי לעמוד על משמרתו.

בהערה מביא את דברי הרב אוירבך, כאשר הסברה שלו להתיר לרופא לשהות בביתו בערב שבת ולצאת למשמרת בשבת עצמה, נובע מכך שמדובר על דבר מצווה בשהייה עם בני ביתו וכן שאינו עושה מעשה אקטיבי לחילול שבת בערב שבת שיגרום חילול שבת עתידי -

שמירת שבת כהלכתה (פרק מ הערה עא):

אולם שמעתי מ**הגרש"ז אויערבך** זצ"ל, שמצדד להקל עליו לחזור לביתו אם ע"י זה שהוא יהיה מנותק כל ליל השבת מן הבית יתבטלו הוא ובני ביתו מעונג שבת, משום דהרי זה חשיב כדבר מצווה, וכיון שאינו עושה שום מעשה בקום ועשה בערב שבת לגרום לחילול שבת למחר, הרי חשיב כדבר מצווה ואינו חייב לעזוב את ביתו מערב שבת.

---

[5] ראו גם: **שמירת שבת כהלכתה** (מהדורה חדשה, פרק לב סעיף לד): "מעיקר הדין אין חובה לעשות מעשה שיש בו טורח גדול כדי למנוע את הצורך בחילול שבת שעלול להתהוות בשל פיקוח נפש"; שם בהערה (הערה קו): "שמעתי מהגרש"ז אויערבך שליט"א... דהרי לא מצינו רק דאסור לעשות מעשה שתוצאתו תהיה חילול שבת, אף שיהיה בשביל פיקוח נפש, ולכן אסור לצאת במדבר, אם יודע שיבוא לידי חילול שבת, משום שעושה מעשה שהוא יוצא במדבר. אבל לא מצינו שיהיה מחוייב לעשות מעשה כדי למנוע חילול שבת שיהיה אח"כ בשביל פיקוח נפש".

2. יציאת חייל לחופשה שעתיד לחזור בשבת

השלכה מעשית נוספת היא, מה הדין בחייל שקיבל חופשה שלאחריה יצטרך לחזור לבסיס בשבת.

~ לדברי הרב אוירבך, הוא יכול לצאת לחופשה גם בידיעה שיצטרך לחלל שבת -

שולחן שלמה (הל' שבת סימן רמח סעיף ד אות ז):

אם הוטל על קבוצת חיילים לבצע בשבת משימה של פיקוח נפש ולשם כך התאמנו במשך השבוע. לאחר שהשלימו אימוניהם, שוחררו לביתם בתנאי שישובו לבסיס עד לשעה מסוימת בשבת כיון שהפעולה נקבעה משיקולים צבאיים לקראת סוף השבת מן הדין אין חייבים למחות ביד מי שיסע לפני שבת על מנת לשוב לשם פיקוח נפש בשבת.
ואולם כל זה דווקא שנוסע על מנת להצטרף למשפחתו, שאין יכול להחמיר על חשבון סבל של משפחתו, כיון שמעיקר הדין ההיתר הוא מוחלט גם כשוודאי יצטרך לשוב.
אף שידוע שיש שחולקים על הדברים.

שמירת שבת כהלכתה (פרק מ הערה עא):

ולדברי הגרש"ז זצ"ל, חייל שיכול לקבל חופשה ליום-יומיים, ואז יצטרך לחזור בשבת קודש - אם הוא חוזר לבסיסו לצורך דבר שבסכנה, מצב בטחוני או מבצעי, מותר לו לצאת לחופשה, ואז אם יצטרך לחזור בשבת קודש, יחזור.

~ אך לדבר הרב פיינשטיין, הדבר יהיה אסור שכן לדבריו ידיעה מראש על חילול שבת עתידי מחייבת להימנע מכך מבעוד מועד -

שמירת שבת כהלכתה (פרק מ הערה עא):

ואילו לדברי **האגרות משה** זצ"ל, אסור לו לצאת לחופשה אם יצטרך לחלל את השבת בחזרתו.

שיעור יד: על מי מוטלת חובת ההצלה?

א. הקדמה

1. הצגת השאלה

? אדם הנמצא במצב של פיקוח נפש בשבת או ביום חול, ולצורך הצלתו יש לעבור עבירה, כגון חילול שבת או כנ"ל במקרים הללו - על מי מוטלת חובת ההצלה הכרוכה בעבירה?

~ על החולה - אם הוא יכול להציל עצמו, עליו מוטלת חובת ההצלה בעבירה ולא על אחרים.
~ על אחרים - גם שהוא יכול להציל את עצמו, אחרים חייבים להציל אותו גם בעבירה שלהם.

» **<u>השלכה מעשית</u>**

• ב**שו"ת פרי עץ חיים** (ח"ו לג ע"א-לד ע"ב) מובאת תשובתו של הרב יצחק סרוג שהיה מחכמי בית המדרש עץ חיים באמסטרדם, אודות חולה מסוכן שרפואתו היא שתיית חלב אתון פעמיים ביום. החולה סירב לשתות מאכלות אסורות והרופאים הורו לבני ביתו לתת לו חלב אתון ולומר לו שמדובר בחלב עז, אבל החולה חשד שמרמים אותו ואמר לבנו:

> די בני באמת שלא אכלתי דבר איסור מנעורי ועד עתה ולא אטמא את נפשי בסוף ימי, ולכן אם אין תחבולה בדבר רצוני הוא שתשתה אתה מקודם ואחר כך אשתה אני הנשאר וכן תעשה פעמיים בכל יום ובזולת זה לא אשתה.

• **שו"ת תשובות והנהגות** (ח"ד סימן קנב):

> מעשה שבא לידינו בחולה זקן ומבולבל, שתקיף בדעתו לא לאכול ביום הכיפורים, והרבה פעמים מכריז ואומר יום הכיפורים היום ואינני רוצה לאכול, ואומרים לו שהיום לא יום הכיפורים. והנה הגיע יום הכיפורים ואמר הזקן שאיננו מאמין לנו עד שבנו יאכל, ובכך יהא בטוח שבנו לא ירמה אותו. וכאן הבן שואל, אם מותר לו לאכול מחמת עקשנות אביו שלא יאכל אלא אם הוא יאכל, כי לדעת הרופאים אם יצום אביו זהו סכנה גדולה ופיקוח נפש.
> בספר עץ חיים מביא עובדא כעין זה, שיהודי חלה והרופא אמר שצריך חלב אתון, והרגיש שרוצים להטעותו ולהביא לו חלב אתון ולומר לו שזהו חלב כשר, והאבא אמר שלא יאכל אלא אם בנו יאכל תחילה, שמפחד שמרמין אותו שכשר ואינו כן. והגאון רבי יצחק סרוק זצ"ל אסר שאין בש"ס ופוסקים שום מקור להתיר לעבור על חטא כדי להשפיע על השני שיאכל.[1]

[1] בסיום דבריו הכריע: "הואיל ולדעת הרופאים עלול למות או לקרב מיתתו, ויש בזה דין פיקוח נפש שרי לבריא לרפאותו באכילה ביום הכיפורים, כשם שמחללין עליו שבת אחת באיסור סקילה, כך לכל אחד נדחה איסורים כדי להציל חברו

~ אם חיוב ההצלה מעיקרא על אחרים - כיון שזו הצלתו ישתה בנו.
~ אם חובת ההצלה על עצמו והוא יכול להציל עצמו - מנין לנו שיש לחייב אחרים לעבור עבירה?

2. הפסוקים

• <u>חובת האדם על עצמו</u>: חובת הצלת האדם ושמירת גופו מהיזק מוטלת על עצמו

בבלי ברכות (לב ע"ב):

מעשה בחסיד אחד שהיה מתפלל בדרך, בא הגמון אחד ונתן לו שלום ולא החזיר לו שלום, המתין לו עד שסיים תפילתו. לאחר שסיים תפילתו אמר לו: ריקא, והלא כתוב בתורתכם רק הישמר לך ושמור נפשך וכתיב ונשמרתם מאד לנפשותיכם.[2]

רמב"ם (הל' רוצח פי"א ה"ד):

אחד הגג ואחד כל דבר שיש בו סכנה וראוי שיכשל בו אדם וימות כגון שהייתה לו באר או בור בחצירו בין שיש בהן מים בין שאין בהן מים חייב לעשות להן חוליה גבוהה עשרה טפחים או לעשות לה כיסוי כדי שלא יפול בה אדם וימות.
וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות, מצוות עשה להסירו ולהישמר ממנו ולהיזהר בדבר יפה יפה, שנאמר הישמר לך ושמור נפשך, ואם לא הסיר והניח המכשולות המביאין לידי סכנה, ביטל מצוות עשה ועבר על לא תשים דמים.

ממיתה"; השוו לדבריו ב**מועדים וזמנים** (ח"ב סימן קמ הערה ב): "נלע"ד מסברא, דהא ברור אם לפנינו חולה שיש בו סכנה שנכנסה בו רוח שטות ומתעקש שלא יאכל בשום אופן אלא אם בריא יאכל עמו, והבריא מרגיש שהחולה מסתכן - שרי לו לאכול שבזה מתרפא החולה".

[2] על השימוש בפסוקים אלו, שאינם קשורים לחובת שמירת הגוף והנפש, ראו: **מהרש"א** (ברכות לב ע"ב חידושי אגדות ד"ה כתיב): "ולא איירי הני קראי כלל בשמירת נפש אדם עצמו מסכנה. ומיהו, במסכת שבועות (לו ע"א) דריש ליה תלמודא נמי למלתא אחריתי דהיינו אזהרה למקלל עצמו מנין שנאמר רק הישמר לך ושמור נפשך"; **הערות הגרי"ש אלישיב** (שם ד"ה א"ל ריקא): "דהרי ונשמרתם כתוב לגבי איסור לעבוד עבודה זרה, וקאמר ונשמרתם מאד לנפשותיכם שלא לעבוד עבודה זרה וכן קרא דרק הישמר לך ושמור נפשך מאד איתא באבות לגבי כל השוכח דבר אחד ממשנתו דהרי זה מתחייב בנפשו. וכן מה שמורגל בפי העולם לומר שצריך ליזהר בפיקוח נפש משום ונשמרתם מאד לנפשותיכם, לכאורה הוא טעות. אמנם אפשר לומר מנהג העולם עפ"י מה דאיתא בשבועות דכל המקלל את עצמו עובר בונשמרתם מאד לנפשותיכם, חזינן מהאי ענינא דלשמור על החיים כלול בהאי קרא".

• <u>חובת אחרים להצלה</u>:

~ **ויקרא** (יט, טז): "לֹא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ".

רמב"ם (הל' רוצח פי"א הי"ד) - חובה על אחרים להציל ואף לשכור אחרים להציל:

כל היכול להציל ולא הציל עובר על לא תעמוד על דם רעך.

וכן הרואה את חברו טובע בים או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו, ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להצילו ולא הציל, או ששמע גויים או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנין לו פח ולא גילה אוזן חברו והודיעו, או שידע בגוי או באנס שהוא קובל על חברו ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה שבליבו ולא פייסו, וכל כיוצא בדברים אלו, העושה אותם עובר על לא תעמוד על דם רעך.[3]

טור (חו"מ סימן תכו):

הרואה את חברו טובע בנהר או שלסטין באין עליו, חייב להצילו בין בגופו בין בממונו.

~ **ויקרא** (כה, לה): "וְכִי יָמוּךְ אָחִיךָ וּמָטָה יָדוֹ עִמָּךְ וְהֶחֱזַקְתָּ בּוֹ גֵּר וְתוֹשָׁב וָחַי עִמָּךְ".

רמב"ן (שם):

וטעם וחי אחיך עמך - שיחיה עמך, והיא מצוות עשה להחיותו, שממנה נצטוינו על פיקוח נפש במצוות עשה.

ומכאן אמרו (תו"כ פרשה ה ג) וחי אחיך עמך, זו דרש בן פוטירי שנים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהם קיתון של מים, אם שותה הוא מגיע לישוב ואם שניהם שותים שניהם מתים, דרש בן פוטירי, מוטב ישתו שניהם וימותו, ולא יראה אחד במיתתו של חברו, <u>עד</u> שבא רבי עקיבא ולמד, וחי אחיך עמך, חייך קודמים לחיי חבירך. וחזר ואמר וחי אחיך עמך, לחזק ולהזהיר.

~ מדין השבת אבידה

חובת הצלת גופו של אדם ע"י אחרים נלמדת מדין השבת אבידה, כשם שיש חיוב השבת ממון לחברו כך יש חיוב הצלת גופו הנאבד - **בבלי בבא קמא** (פא ע"ב): "השבת גופו מניין? תלמוד לומר והשבותו".[4]

---

[3] כ"כ **שולחן ערוך** (חו"מ סימן תכו סעיף א).

[4] **דברים** (כב, ב): "וְאִם לֹא קָרוֹב אָחִיךָ אֵלֶיךָ וְלֹא יְדַעְתּוֹ וַאֲסַפְתּוֹ אֶל תּוֹךְ בֵּיתֶךָ, וְהָיָה עִמְּךָ עַד דְּרֹשׁ אָחִיךָ אֹתוֹ וַהֲשֵׁבֹתוֹ לוֹ".

רמב״ם (פירוש המשנה נדרים פ״ד מ״ד):

שחייב הרופא מן הדין לרפאות חולי ישראל, והרי הוא בכלל אמרם בפירוש הכתוב והשבתו לו לרבות את גופו, שאם ראהו אובד ויכול להצילו הרי זה מצילו בגופו או בממונו או בידיעתו.[5]

» » יש חיוב על האדם להצלת עצמו ושמירת גופו, ויש חיוב על אחרים להציל אותו.

? האם מדובר על חיובים הדדיים, היינו שהחיוב מוטל בשווה על האדם ועל אחרים, או שמא יש סדרי קדימות באופן כזה שהחולה עצמו (אם יכול) מחוייב להציל עצמו ורק לאחר מכן אחרים.

? <u>חובת הצלה ע״י אחרים במקום עבירה</u>

כאמור, ההשלכה ההלכתית תהייה במקרה ובו יש צורך לעבור עבירה כדי להציל את החולה - האם ההיתר לעבור עבירה הוא לחולה עצמו, שהרי אנוס הוא ולכן ההיתר עבורו בלבד (אם יכול), או שמא החיוב להצלתו על אחרים גם במקרה של עבירה?

• המקור להיתר לחלל שבת עבור הצלת אדם השרוי במצב של פיקוח נפש הוא מהפסוק ״וּשְׁמַרְתֶּם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֹתָם הָאָדָם וָחַי בָּהֶם אֲנִי ה׳״[6] -

בבלי יומא (פה ע״א-ע״ב):

וכבר היה רבי ישמעאל ורבי עקיבא ורבי אלעזר בן עזריה מהלכין בדרך, ולוי הסדר ורבי ישמעאל בנו של רבי אלעזר בן עזריה מהלכין אחריהן.

נשאלה שאלה זו בפניהם: מניין לפיקוח נפש שדוחה את השבת?...

אמר רב יהודה אמר שמואל: אי הואי התם הוה אמינא דידי עדיפא מדידהו, וחי בהם - ולא שימות בהם. אמר רבא: לכולהו אית להו פירכא, בר מדשמואל דלית ליה פרכא...

אמר רבינא ואיתימא רב נחמן בר יצחק: טבא חדא פלפלתא חריפא ממלא צנא דקרי.

---

[5] ראו: **מהר״ץ חיות** (בבא קמא פא ע״ב ד״ה שם השבת): ״מכאן הוציא הרמב״ם דבריו בפירוש המשנה על נדרים הנודר מרפא אותו שכתב מרפא אותו רפואת הנפש וזה נכלל בכלל והשבותו לו. והיינו דכאן דחייב להציל אותו שלא יטבע בנהר (סנהדרין עג ע״ב). וכאן אמרו שמודו ג״כ שאם טעה בדרך אתה צריך להעלותו ומכל שכן שמצווה לרפאות אותו להצילו מחולי הגוף״. ראו גם: **רמב״ן** (תורת האדם, שער המיחוש עניין הסכנה אות ו): ״לעניין שכר רפואה, נראה לי דמותר ליטול מהן שכר בטלה וטרחא, אבל שכר הלמוד אסור, דאבדת גופו הוא ורחמנא אמר והשבותו לו, ואמרינן לעניין מצוות מה אני בחינם אף אתה בחינם״.

[6] **ויקרא** (יח, ה).

רמב״ם (הל׳ שבת פ״ב ה״א ; שם ה״ג) :

דחויה היא שבת אצל סכנת נפשות כשאר כל המצוות, לפיכך חולה שיש בו סכנה עושין לו כל צרכיו בשבת על פי רופא אומן של אותו מקום.

ספק שהוא צריך לחלל עליו את השבת ספק שאינו צריך, וכן אם אמר רופא לחלל עליו את השבת ורופא אחר אומר אינו צריך מחללין עליו את השבת שספק נפשות דוחה את השבת...

כשעושים דברים האלו אין עושין אותן לא ע״י גויים ולא ע״י קטנים ולא ע״י עבדים ולא ע״י נשים, כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם, אלא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם, ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שימות בהם.

הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלום בעולם.

ואלו המינים שאומרים שזה חילול שבת ואסור, עליהן הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם.

הפסוק שהובא כמקור לחיוב הצלת אדם ע״י אחרים הוא ״וּשְׁמַרְתֶּם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֹתָם הָאָדָם וָחַי בָּהֶם״, שפונה אל האדם עצמו ׳האדם וחי בהם׳ - מכאן שיתכן והכוונה היא שאין חיוב על אחרים להציל אותו בעבירה של חילול שבת, אלא רק לו הותר מדין אונס -

תוספת יום הכיפורים (יומא פה ע״ב ד״ה אמר שמואל) :

וקשה, דמה ראיה יש מהתם דלמא קרא איירי על האדם עצמו דאינו חייב לקיים המצוות אם הוא אנוס והולך למות בעבור שמירת המצוות אלא יעבור עליהם, אבל שיחלל שבת ישראל זה על ישראל חברו מנא לן?

אולם ההסבר יתכן אחרת, שיש חיוב על אחרים להציל את האדם בחילול שבת במקרה והוא אכן מסוכן ויתכן ולא יחיה.

בכך ביאור הפסוק הוא - שכאשר לא נשקפת סכנה לחיי האדם אין היתר לחלל שבת, ׳וּשְׁמַרְתֶּם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי׳ ולא תחללו שבת כאשר ׳הָאָדָם וָחַי בָּהֶם׳ ואין נשקפת סכנה לחייו.

אבל אם הוא מסוכן ונשקפת סכנה לחייו, יש לחלל שבת ולא לשמור ׳אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי׳ -

יש לומר, דמדיוקא דקרא יליף לה, דהוה לי למימר אשר תעשו אותם ותחיו בהם דהוי לשון רבים ולנוכח כעין רישא דקרא דכתיב ושמרתם את חקותי וכו׳, השתא דשני קרא בדבוריה משמע דבא לומר שיחללו שבת שאר אנשים להציל לחבריהם.

וקרא הכי קאמר אימתי אני אומר ושמרתם את חוקותי כלומר שלא תחללו את השבת בעבור חבריכם, היינו במקום דחבריכם אינו מסוכן.

והיינו דסיים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, אבל אם חבריכם אינו חי בהם לא תשמרו את חוקותי.

ב. דעות הפוסקים

1. חיוב על החולה, איסור על אחרים

לדעה זו, כאשר החולה יכול להציל את עצמו החיוב מוטל עליו ולא על אחרים.
בכך, כאשר האדם שרוי במצב של פיקוח נפש ויש צורך לחלל שבת עבור הצלתו, והוא יכול להציל עצמו, אין חיוב על אחרים לחלל שבת עבור הצלתו.

איסור והיתר הארוך (שער נט, הגהה):

> ולא דמי הכא לחולי שיש בו סכנה דמותר לכל אדם לחלל עליו את השבת ואפילו במלאכה דאורייתא ואפילו אם החולה בעצמו היה יכול לעשות על ידי הדחק מותר לבריא לעשות לו כמו חולה עצמו, דפיקוח נפש שאני דהתם ציוותה תורה לכל אדם להצילו כדאיתא לעיל ולקמן והוי שבת מעתה כחול גמור.[7]

ניתן לדייק בדבריו, רק כאשר החולה יכול להציל עצמו ע״י הדחק, ויש חשש שמשום הקושי בהצלתו ע״י עצמו (ע״י הדחק) הוא יתרשל בהצלתו, אזי יש חיוב על אחרים להציל אותו.
אבל אם החולה עצמו יכול להציל את עצמו כרגיל (לא ע״י הדחק), אין אחרים מצווים לחלל שבת עבור הצלתו, אלא הוא יציל את עצמו.

• הרב משה פרלמוטר (אב״ד לודז, נפטר תר״פ) מסביר בכך את דברי חז״ל שכאשר האבא מבקש מהבן לחלל שבת עבורו, אסור לו לבן לעשות כן -

> יכול יהא כבוד אב ואם דוחה שבת? תלמוד לומר, איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו, כולכם חייבין בכבודי... דאמר ליה שחוט לי בשל לי.[8]

שו״ת אבן שהם (או״ח סימן כד, טו ע״א):

> אם האב עצמו הוא חולה שצריך לשחוט ולבשל, אלא שהוא בעצמו יכול לשחוט ולבשל - דבזה ודאי אסור לאחֵר לשחוט ולבשל עבורו.

בדבריו שם בהגהה הוא מביא ראיה מדברי איסור והיתר הארוך הנ״ל:

> ואחר שכתבתי כל זה מצאתי ראיה לדברינו, היכא שגם החולה יכול לעשות רפואתו בחילול שבת בלי שום איחור ובלי שום דוחק אסור לאחרים לחלל שבת בשבילו, מהגהת **איסור והיתר הארוך** בדין פיקוח נפש... הרי מבואר מדבריו דדוקא אם החולה אינו יכול לעשות אלא על ידי הדחק, אז מותר לבריא לחלל עליו את השבת.
> אבל אם גם הוא עצמו יכול לעשות שלא בדוחק, היינו בלי איחור כמו ישראל אחר, היה אסור לישראל אחר לחלל שבת עבורו בזה.

---

[7] הובאו דבריו גם ב**אליה רבה** (סימן שכח ס״ק א); **עולת שבת** (סימן שכח ס״ק ב).
[8] **יבמות** (ה ע״ב).

~ **יולדת הצריכה בישול מים חמים**

הרב יצחק זילברשטיין (תורת היולדת, פרק לד סעיף ד אות א; שם הערה יא):

לפעמים צריכים לחמם מים (בישול) ומותר לעשות זאת מאחר והוא חיוני...

ועדיף שהיולדת בעצמה תפתח את הברז ולא האחות.

קיימת סיבה נוספת להעדיף את היולדת שתפתח את הברז, דבהגהות **איסור והיתר** (סימן נט) נאמר: חולי שיש בו סכנה מותר לכל אדם לחלל עליו את השבת ואפילו במלאכה דאורייתא ואפילו אם החולה בעצמו היה יכול לעשות על ידי הדחק מותר לבריא לעשות לו. ומלשון זה דייקו ב**שו"ת אבן שוהם**... שאם יכול החולה בעצמו לעשות את הצריך לו בלא דוחק, יעשה הוא ולא הבריא.

2. חיוב על אחרים גם במקרה ויכול החולה להציל עצמו[9]

~ הרב חיים ברלין דחה את הראיה מדברי האיסור והיתר הארוך, ובכך גם חלק על המסקנה ההלכתית שיוצאת מהדברים.

לדבריו, גם אם תהיה מציאות בה יוכל החולה להציל עצמו שלא ע"י הדחק אלא בקלות ובמהירות כמו האחרים העומדים סביבו, אין איסור על האחרים להצילו -

הרב חיים ברלין (הסכמה לשו"ת אבן שהם, ד ע"א ד"ה מה שכתב; שו"ת נשמת חיים, סימן יח):

מה שכתב כתר"ה הגאון שיחייה בפשיטות דחולה שיכול בעצמו לחלל שבת לצרכו, אסורין אחרים לחלל שבת בשבילו, מילתא דפשיטא ליה למר מיבעי לי טובא ...

ומה שתקע עצמו כתר"ה הגאון שי' על לשון האיסור והיתר שהובא באליה רבא... והוכיח מזה דאם החולה יכול בעצמו לעשות שלא ע"י הדחק, אסור לבריא לעשות לו, אין מזה ראיה לענ"ד, דהאיסור והיתר הארוך אורחא דמילתא קאמר, דחולה שיש בו סכנה על פי רוב הוא חלש באין אונים ואין לו כח לעשות מלאכה בעצמו אם לא ע"י הדחק.

אבל לקבוע מלשון זה דין להלכה, עוד על כתר"ה שיחייה למצוא יסוד יותר חזק מזה.[10]

---

[9] כ"כ **אורחות חיים** (ספינקא, סימן שכח אות טז): "וגם באפשר שיעבור החולה בעצמו, מותר לאחרים לחלל עבורו, כיון דכל אדם חייב להצילו" [ביחס לדבריו שהביא מדברי הרדב"ז כן, ראו: **שו"ת אבן שהם** (או"ח סימן כד טו ע"א בהגהה ד"ה שוב), שכתב שאין אזכור לכך ברדב"ז. אך ראו: **שו"ת ציץ אליעזר** (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פ"ז אות יט)]; ניתן להוכיח כן מדברי **המאירי** (יומא סו ע"ב ד"ה כל): "כל שיש בה סכנת נפשות מחללין אפילו בדבר הנראה שלא יהו אחרים צריכים לכך אלא שהמסתכן עצמו יכול להשתדל בהצלתו בלי עזר אחרים". בביאור דבריו כתב **שו"ת בצל החכמה** (ח"ב סימן כ אות ב): "מבואר שאף שהרועה יכול להציל את עצמו בלי עזר אחרים אינו כדאי אפילו לשאול אם רשאים אחרים להצילו, שהתירו ברור".

[10] ראו את תגובתו של הרב משה פרלמוטר ב**שו"ת אבן שהם** (הקדמה, ד ע"א ד"ה אמר המחבר): "אמר המחבר, אף כי ידיד נפשי... הגאון... חיים נ"י במכתב זה לא בא להשיג עלי על מה שכתבתי אליו, כאשר יחזה עיני הקורא, ונהפוך הוא כי במידת ענוותנותו הוא משבח את דברי. זולת במה שכתב על מה שכתבתי בפשיטות דחולה שיכול בעצמו לחלל שבת לצרכו בלי דוחק אסורין אחרים לחלל שבת עבורו, מילתא דפשיטא לי, מבעיא ליה טובא ודחה ראיית ממה שכתב הרמ"א בשם הראב"ן והאור זרוע. אפשר הנכון עימו בזה. אבל מה שכתב הגאון נ"י על ראייתי מלשון הגהות איסור והיתר הארוך הנ"ל דאין לקבוע מלשון זה דין להלכה, אינני מודה להגאון נ"י, דאם כה יאמר יודחו הרבה הלכות שהוציאו הראשונים והאחרונים מדיוק הלשון. ולענ"ד, ראייתי מלשון האיסור והיתר הארוך היא ראיה חזקה שאין

~ **שמירת שבת כהלכתה** (פרק לב סעיף ד ; הערה טו)[11]:

אין הבדל בין חילול שבת להצלת חיי האדם הנעשה על ידי החולה עצמו, לבין חילול שבת הנעשה על ידי אחרים העושים למענו.

ושמעתי מ**הגרש"ז אוירבך** זצ"ל, דמה שכתב האליה רבה בשם האיסור והיתר הארוך שהחולה יכול לעשות ע"י הדחק, היינו משום דהכי אורחא דמילתא, אבל הוא-הדין גם אם החולה יכול לעשות שלא ע"י הדחק. ודלא כמו שכתב בשו"ת אבן שהם (סימן כד) שאם החולה עצמו יכול לעשות בלי שום איחור אסור לישראל אחר לחלל שבת עבורו...

ולכן מי שטוען שחושש להתקף לב ורוצה שיעבירו אותו לבית חולים, מותר לחברו להסיעו.

ג. יסוד המחלוקת: סיבת היתר פיקוח נפש בשבת

1. ביאור

יתכן והמחלוקת בשאלה האם במקרה והחולה יכול להציל עצמו ע"י הדחק יש חיוב על אחרים לחלל שבת להצלתו, תלויה בשאלה האם היתר חילול שבת לצורך הצלה יסודו באדם או במלאכה.

<u>היתר על האדם החולה</u>: ההיתר לחלל שבת עבור הצלה יסודו באדם עצמו, מכיון שהוא חולה ושרוי במצב של פיקוח נפש הוא אנוס ומותר לו לעבור עבירה להצלתו. אך אין חיוב על אחרים לעבור עבירה להצלתו, כי הם לא במציאות של אונס שנתיר להם עבירה.

תוספת יום הכיפורים (יומא פה ע"ב ד"ה אמר שמואל):

וקשה, דמה ראיה יש מהתם דלמא קרא איירי על האדם עצמו דאינו חייב לקיים המצוות אם הוא אנוס והולך למות בעבור שמירת המצוות אלא יעבור עליהם, אבל שיחלל שבת ישראל זה על ישראל חברו מנא לן?

<u>היתר מלאכה</u>: המלאכה הותרה או דחויה לצורך הצלת האדם, ולכן אין הבחנה בעבירה בין החולה עצמו לבין אחרים.

להשיב עליה. ומכל-מקום אין דרכי לומר קבלו דעתי והבוחן יבחר. ומחמת חביבותא דמר הגאון נ"י, לא חסתי על הוצאת הדפוס והעתקתי מכתבו מהחל עד כלה"י.

[11] כן מובא ב**שולחן שלמה** (ערכי רפואה ח"א עמוד קפט-קצ).

2. הוכחה לביאור

~ <u>דין באדם</u>

הרב פרלמוטר הוכיח כדבריו, שכאשר החולה יכול להציל עצמו אין חובה על אחרים לעבור עבירה להצלתו, מדברי **הרמ"א** (או"ח סימן שכח סעיף יב):

ואם אפשר לעשות ע"י אינו יהודי בלא איחור כלל, עושין ע"י אינו יהודי, וכן נוהגים.

הוא-הדין שאם החולה יכול בעצמו ולא ע"י אחרים, יעשה החולה 'עבירה' להצלתו.

שו"ת אבן שהם (או"ח סימן כד, טו ע"א בהגהה):

כי לבד אשר הדעת נותן כן, הנה מוכח כן לענ"ד מרמ"א (הל' שבת סימן שכח סעיף יב) שמביא... על דין דחולה שיש בו סכנה דאם אפשר לעשות עבורו החילול שבת ע"י עכו"ם בלא איחור כלל יעשה על ידו ולא ע"י ישראל ושכן נוהגין.

א"כ לענ"ד, כל שכן אם החולה בעצמו יכול לעשות החילול שבת בלי איחור, ודאי אסור לישראל אחר לחלל שבת עבור החולה.

~ <u>דין בהיתר המלאכה</u>

הרב חיים ברלין שדחה את מסקנתו ההלכתית, התייחס לראיה זו וטען שיש להבחין בין חילול שבת ע"י גוי, שאין בכך כלל חילול שבת משום שאינו מצווה עליה, לבין חילול שבת ע"י יהודי שאין הבדל בין החולה לסובבים אותו שמכל-מקום הותרה המלאכה לעשותה ואין נפק"מ מי יעשה אותה -

הרב חיים ברלין (הסכמה לשו"ת אבן שהם, ד ע"א ד"ה מה שכתב; שו"ת נשמת חיים, סימן יח):

וזה אינו דומה כלל למש"כ הרמ"א... דאם אפשר לעשות ע"י גוי בלי איחור כלל עושין ע"י גוי, דשאני התם דיש לעשות באופן שלא יהא שום חילול שבת כלל, דמה שהגוי עושה מלאכה בשביל ישראל הגם שאסור לעשות כן אבל אינו נקרא חילול שבת גמור.

אבל אם אי אפשר בלא חילול שבת ע"י ישראל, אין שום חילוק כלל איזה ישראל יחלל שבת, אם החולה בעצמו או אחרים בשבילו. ולא שייך כלל בזה הא דאין אומרים לו לאדם חטא בשביל שיזכה חבירך, דאין כאן חטא כלל, ואדרבה זכות גדול הוא וכדאי שיזכו בו גדולי ישראל וחסידיהם.

ד. דעת הרב משה סופר: חיוב הצלה

שינוי גישה יתכן לראות בדברי הרב משה סופר, שלדבריו לא מדובר על שיקולי איסורים כגון האם מותר לאחרים לעבור עבירה להצלת החולה שיכול להציל עצמו, אלא מדובר על חיוב הצלה שמוטל על כולם

שאלה מפורסמת שנידונה בין הראשונים היא מה הדין כשיש לחולה צורך לאכול בשבת בשר, ושתי האפשרויות העומדות בפנינו להצלתו הן:
א. להאכיל אותו מבשר נבילה.
ב. לשחוט עבורו בשבת.
איזו עבירה יש להעדיף: איסור מלאכה בשבת (מלאכת שוחט) או על איסור נבלה.[12]
לפי הכלל של 'הקל תחילה', היה לנו להתיר לו איסור נבלה שהוא איסור לא תעשה שעונשו מלקות, ולא את איסור מלאכת שוחט בשבת, שהעונש עליו הוא סקילה.

אולם, שיטת הר"ן שיש להתיר לשחוט בשבת ולא להאכילו נבילה, למרות שחומרת האיסור בשבת היא סקילה חמורה, משום שאיסור נבילה הוא על כל כזית וכזית שהחולה אוכל, ובכך מדובר על איסור חמור -

ר"ן (יומא ד ע"ב מדפי הרי"ף ד"ה וגרסימן בגמ'):
> אבל נראה לי דלגבי חולה אין איסור נבילה קל מאיסור שבת, דנהי דנבילה איסור לאו ושבת איסור סקילה איכא חומרא אחרינא בנבילה לפי שהאוכלה עובר בלאו על כל זית וזית שבה, כדאמרינן לגבי נזיר שהיה שותה יין אמרו לו אל תשתה אל תשתה והוא שותה חייב על כל אחת ואחת. אבל לעניין שבת לא עבר אלא בשעת שחיטה וחד לאו הוא דאיכא, דמעשה שבת מותרין דקיימא לן היא קודש ואין מעשיה קודש.
> ומשום הכי לאוין הרבה דנבילה לא מיקרי איסור קל לגבי חד לאו דשבת ואף על גב דהוי איסור סקילה.

? לאור זאת נשאל הרב משה סופר מאת תלמידו, הרי אין אומרים לו לאדם לעבור עבירה קלה כדי להציל חברו מעבירה חמורה, א"כ מדוע נתיר לאחרים לשחוט בשר עבור החולה ובכך לעבור על איסור מלאכה בשבת, ובכך להציל את החולה מאיסור חמור של אכילת נבילה בכל כזית וכזית -

שו"ת חתם סופר (או"ח סימן פב):
> ומה שהקשה ורמי דקלא דהרשב"א[13] תירץ על קושיית הראשונים למה נשחוט לחולה בשבת ולא נאכילהו נבלה, ותירץ משום דנבילה עובר על כל כזית וכזית.

---

[12] ראו: **רא"ש** (יומא פ"ח סימן יד); **שו"ת הרשב"א** (ח"א סימן תרפט).
[13] יתכן ונפלה טעות, שכן הרשב"א לא תירץ כן, אלא זו שיטת הר"ן.

וקשיא למעלתו, הרי הרשב״א ריש מסכת שבת הוא מהסוברים דאין אומרים לאדם חטא אפילו איסורא זוטא כדי שיזכה חבירך זכות גדול, וא״כ אמאי נחלל שבת בסקילה שלא יאכל הוא כמה כזית נבילה.

! החתם סופר מיישב, שאין הבדל אם החולה מחלל שבת עבור הצלת עצמו או אחרים מחללים עבורו, שכן המצווה להציל את החולה מוטלת הן על עצמו להצלתו והן על אחרים ואין עדיפות מי מבניהם יעבור עבירה כי לא מדובר על עבירה אלא על מצוות הצלה וכל הקודם זכה -

אי היה כאן עבירה זוטא או רבא היה מקום לקושיתו, אבל הכא אין עבירה אלא מצוות עשה לחלל שבת או לעבור איסורים להחיות נפש, ואין חילוק אם החולה מפקח על עצמו או אחר בעבורו כל המפקח מקיים מצוות עשה ודוחה שבת, כמו המל בשבת אין חילוק אי האב מל או אחר, כל הזריז מקיים מצוות עשה...
הכא אינו עושה בשביל זה אלא בשביל עצמו שמוטל עליו לפקח על עסקי נפש.
ולא נחתו הקדמונים לקושיא זו, שנאכילהו נבלות ולא נשחוט מפני שאנחנו השוחטים, אלא אפילו היה הוא בעצמו השוחט נמי הוה קשיא להו כיון שדחויה הוא שבת אצל פיקוח נפשות לדעתם טוב לבחור הדחייה במועט האפשרי והיינו לאכול נבלה הקלה ולא לחלל שבת החמורה.

• **<u>ספר האשכול</u>**

ניתן לראות כן גם בדברי ספר האשכול ששלל את האפשרות שמוטב שהחולה עצמו יעבור על איסור נבילה להצלתו משום שהוא אנוס ולא אנחנו נשחט עבורו.
לדבריו, מדברי הפסוק ״וּשְׁמַרְתֶּם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֹתָם הָאָדָם וָחַי בָּהֶם אֲנִי ה׳״ למדנו שמוטל עלינו חובת הצלה כאשר האדם נמצא בסכנה, וחובה זו חלה על כולם בשווה -

ספר האשכול (הל׳ מילה סימן לו, עמוד 115):
ומתחזיא לן אפילו איכא נבילה מוטב שישחטו לו ולא להאכילו נבילה ואפילו לא ידע החולה שהוא נבלה כיון דשבת נתנה לדחות אצלו בהבערה ובישול ושאר דברים.
ולית לן למימר מוטב שיעבור החולה על איסור נבלה דהתירה לו התורה ולא יחללו אחרים בשחיטה.
לאו מילתא היא, דעלה דידן רמיא לחלל בפיקוח נפש ולא על החולה לחוד, דלמדנו פיקוח נפש מושמרתם את חוקותי וגו׳ אשר יעשה אותם האדם וחי בהם.

נחל אשכול (שם ס״ק יד):
פירוש, דאין לומר שקאי על החולה שהוא יחלל משום הצלתו, דקרא אמר ושמרתם ומסיים אשר יעשה האדם וחי בהם, אימתי תשמרו חוקותי בזמן שאדם אפילו יחיד יכול לחיות בהם, אבל בסכנה אין אתם צריכים לשמור אלא תחללו עבורו.

» **שו״ת ציץ אליעזר** (ח״ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות יט):

הרי בהדיא יוצא מדברי ספר האשכול דכמוהו של החולה כן כמונו מצווים אנו בהצלתו בשווה, ולא שדין קדימה בזה בחיוב ההצלה לחולה בעצמו.

ומשום כך אין ביכולתנו להוציא את עצמנו מלחלל את השבת בעבור הצלתו בטענה שיכול להציל את עצמו באכילת נבלה אפילו בשלא יודע מזה החולה ולא יקוץ בזה.

• **<u>הרב יהודה רוזאניס</u>** (בעל ׳משנה למלך׳ על הרמב״ם)

לדבריו ההגדרה היא לא מדין קדימה, אלא שחיוב ההצלה מוטל על כולם כגוף אחד, והכוונה נראה שאין מדובר על שיקול איסורים אלא על חובת הצלה ובה כולם שווים כגוף אחד[14] -

פרשת דרכים (דרך החיים, דרוש יט):

שהרי אנו שוחטין לחולה בשבת כדי שלא יאכל החולה נבלה, הרי שאין הפרש בין אם נעשה האיסור על ידי החולה או על ידי אחרים כל שהוא לצורך החולה חשיב כגוף אחד.

שו״ת בית שערים (או״ח סימן קיב ד״ה וכאשר בינותי):

ב**פרשת דרכים**... וביאור דבריו נראה לי, דכל ישראל מחויבים להציל החולה מסכנה אפילו בחילול שבת שהוא בסקילה משום וחי בהם כמו החולה בעצמו, ואם אפשר להצילו באיסור קל אין כאן פיקוח נפש באיסור חמור ולא הותר ולא הודחה כלל.

ה. סיכום

~ <u>הרב משה פרלמוטר</u>: חיוב על החולה (אם יכול להציל עצמו) ואיסור על אחרים.

~ <u>הרב חיים ברלין</u>: חיוב גם על אחרים.

• <u>יסוד המחלוקת</u>: סיבת היתר פיקוח נפש - דין באדם / במלאכה.

~ <u>דעת החתם סופר</u>: לא מדובר על שיקולי עבירה, למי הותרה העבירה, אלא על מצוות הצלה שחיובה על כולם.

[14] יתכן ההסבר לאור דברי **רדב״ז** (הל׳ ממרים פ״ב ה״ד): ״אנו רואין את כל ישראל כאילו הם גוף אחד ואף על פי שגופין מחולקין הם, כיון שנשמותיהם ממקום אחד חוצבו הרי הם כגוף אחד כי הנשמה היא עיקר, ודע זה״.

שיעור טו: חילול שבת להצלת אדם שהכניס עצמו לסכנה

בשיעורים הקודמים עסקנו בהיערכות למניעת חילול שבת, בין לפני השבת ובין בתוך השבת - האם יש חיוב או מידת חסידות למנוע את חילול שבת העתידי, אף שאז בבוא העת הוא יהיה נצרך משום פיקוח נפש.

הנחת היסוד במקרים אלו, אף כי לא מפורשת, שהאדם לא פשע או התכוון במעשיו לחלל שבת.

יתרה מכך, כתב בעל-המאור שאין להפליג בספינה בתוך שלושה ימים לפני שבת, משום שנראה כמתנה לחלל את השבת.

בשיעור זה נעסוק בשאלה - האם ניתן לעשות מלאכות בשבת במסגרת פיקוח נפש עבור אדם שפשע והכניס את עצמו לחילול שבת במודע?

א. הקדמה

האם מותר לחלל שבת להצלת אדם שפשע וגרם לעצמו את הסכנה?

לדוגמה - אדם נכנס בפשיעה בערב שבת למקום המועד לפורענות, ולדאבוננו פגעו בו בני עוולה. האם מותר לחלל שבת לצורך הצלתו?

שולחן ערוך (או״ח סימן שכט סעיף א-ג):

> כל פיקוח נפש דוחה שבת, והזריז הרי זה משובח... מי שנפלה עליו מפולת, ספק חי ספק מת, ספק הוא שם ספק אינו שם, אפילו אם תמצי לומר שהוא שם ספק עכו״ם ספק ישראל, מפקחין עליו אף על פי שיש בו כמה ספיקות.

חכמת שלמה (או״ח סימן שכט סעיף א):

> כל פיקוח נפש דוחה שבת, הנה יש להסתפק בדין פיקוח נפש שדוחה שבת או ספק פיקוח נפש שדוחה שבת, אם על ידי פשיעתו הביא עצמו לידי סכנה זו, אם דוחה אחר כך שבת או לא. אם נאמר כמו דקיימא לן עשה דוחה לא תעשה, ומכל מקום עשה הבא על ידי פשיעה אינו דוחה, הכי נמי בפיקוח נפש הוי כן, ניהו דפיקוח נפש דוחה שבת, מכל מקום אם בא לו הסכנה על ידי פשיעה אינו דוחה. או לא, רק נימא דפיקוח נפש חמור ובכל עניין חייב להצילו ולדחות השבת.

ב. דעת האוסרים

לדעות אלו אסור לחלל שבת עבור אדם שפשע בעצמו והכניס את עצמו לסכנה

1. נר חנוכה

לדעת הרב שלמה קלוגר, אין לחלל שבת עבור אדם שפשע והכניס עצמו לסכנה.
הוא מביא הוכחה מדברי הבבלי האם יכול אדם לטלטל בשבת נר חנוכה שהניח בחוץ כדי שלא יראו אותו הפרסיים ובכך יגיע לידי סכנה. על כך עונה הגמרא, שמותר לטלטל נר חנוכה מטעמו של רבי שמעון הסובר שאין מוקצה וכדאי הוא לסמוך עליו בשבת הדחק-הסכנה -

בבלי שבת (מה ע״א):

מהו לטלטולי שרגא דחנוכתא מקמי חברי בשבתא... אמר להו, כדי הוא רבי שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק.

וקשה, אם אכן מדובר בשעת הסכנה מדוע א״כ מותר הטלטול רק משום ההסתמכות על רבי שמעון, הרי ספק פיקוח נפש דוחה שבת?
אלא על כורחך משמע, שמשום שאדם זה הכניס עצמו לסכנה בכך שהניח את הנר חנוכה בחוץ, ולא כהוראת הגמרא (שבת כא ע״ב) ׳ובשעת הסכנה מניחה על שלחנו, ודיו׳, לא ניתן להתיר לו לחלל שבת אלא רק משום ההסתמכות על רבי שמעון שאין לו איסור מוקצה -

חכמת שלמה (או״ח סימן שכט סעיף א):

ונראה לי לפשוט ספק זה ממה דגרסינן (בפרק ג דשבת מה ע״א) בעו מיניה דרב מהו לטלטולי שרגא דחנוכה וכו׳, עד אמר להו כדאי הוא רבי שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק... וקשה לי טובא, אם הוי סכנה מאי איריא דכדאי הוא רבי שמעון, הלא בלא זה אין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש, ואפילו ספק פיקוח נפש דוחה את השבת, ולמה ליה למימר כדאי הוא רבי שמעון.
ובעל כרחך מוכח, דבמקום דבא לו על ידי פשיעה לא נדחה מפני פיקוח נפש, וכיון דהתוספות הקשו שם דהרי אמרינן דבשעת הסכנה מניחו על שולחנו ודיו, ותירצו דמיירי אם אירע שלא הניחה. אם כן כיון דפשע בזה, אין פיקוח נפש כזה דוחה שבת.
והוא חידוש דין.

• **<u>דחיית ההוכחה</u>**

ניתן לדחות את הראיה שלו מדין נר חנוכה, שלא מדובר שם בפיקוח נפש, והנחת נר חנוכה בחוץ בשעת הסכנה אינה מהווה פיקוח נפש אלא רק שעת הדחק כדברי הגמרא שם 'כדי הוא רבי שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק'[1] -

~ **חכמת שלמה** (או"ח סימן שכט סעיף א):

שוב הוגד לי שבספר **תוספת שבת** (סימן רעט ס"ק א)[2] הרגיש בזה הקושיא הנ"ל, ופירש דלאו דווקא סכנה, אלא קרוב לסכנה.

~ **רב ניסים גאון** (שבת מה ע"א ד"ה מהו):

מהו לטלטולי שרגא דחנוכה מיקמי חבארא בשבתא - שמענו כי בימי החברים פרסיים, היו חברים מחזרין בכל בתי ישראל ומכבין את הנרות ולוקחין מכל בית נר והיה צער גדול לישראל מזה המעשה מפני שהיו מוליכין את נרותיהם לעבודה זרה...

ובשאלתות **דרב אחא מן שבחא** כך פירש בפרשת וארא אל אברהם, ובמלכות פרסיים היו חברים שבהן מחזרין על בתי ישראל ומכבין את הנרות וחותין את הגחלים ומוליכין אותן לבית האור שלהן שהיא עבודה זרה ולא היו עוזבים לא אש ולא גחלים שילינו בלילה חוץ מעבודה זרה שלהן שהיא בית נורא.

---

[1] כ"כ **שו"ת רבי עקיבא איגר** (מהדורה קמא סימן ס): "כדאי רבי שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק, פירש רש"י סכנה, והרי בסכנה או ספק סכנה אפילו איסור דאורייתא נדחית ומאי צריך לסמוך אדרבי שמעון. אלא על כורחך דאין כאן עתה בגדר ספק סכנה להתיר איסור בשביל זה אלא כיון דעל צד הריחוק הסתעפות סכנה, מקרי שעת הדחק וסמכו אדרבי שמעון". בכך יוסברו דברי **הריטב"א** (שבת כא ע"ב ד"ה ובשעת) שלמד שלא מדובר דווקא על סכנת נפשות אלא על שעת הדחק: "ובשעת הסכנה מניחה על שלחנו - פירוש, לא סוף דבר סכנת נפשות דא"כ פשיטא דעל מצוות עשה לא ייהרג... אלא אפילו סכנת צער או איבה כמו בצרפת. ולכן פירש רש"י ז"ל כאן דהיינו מפני הפרסיים שלא היו מניחין להדליק נר בשום בית ביום ידוע של אידם וכדאמרינן התם (גיטין יז ע"א) חברא שקל שרגא. ולפיכך היה אומר מורי הרב ז"ל שכשנושב רוח שאי-אפשר להדליקה בחוץ מדליקה בפנים בביתו".

[2] הרב רפאל מייזליש.

2. הלל הזקן

הרב יעקב ריישר והרב ירוחם יהודה לייב פרלמן ('הגדול ממינסק') סוברים שאין לחלל שבת על אדם שהכניס את עצמו לפשיעה וסכנת נפשות.
הם מביאים הוכחה לכך מהלל שעלה על הגג בערב שבת תקופת טבת, זמן שבו שורר קור ובכך הוא הכניס עצמו לסכנת נפשות ומעיקר הדין אסור לחלל שבת, אך מכל-מקום 'ראוי זה לחלל עליו את השבת' משום שהתכוון לשם שמים ואהבת תורה[3] -

בבלי יומא (לה ע"ב):

עני ועשיר ורשע באין לדין, לעני אומרים לו: מפני מה לא עסקת בתורה? אם אומר: עני הייתי וטרוד במזונותי אומרים לו: כלום עני היית יותר מהלל? אמרו עליו על הלל הזקן שבכל יום ויום היה עושה ומשתכר בטרפעיק, חציו היה נותן לשומר בית המדרש, וחציו לפרנסתו ולפרנסת אנשי ביתו. פעם אחת לא מצא להשתכר, ולא הניחו שומר בית המדרש להיכנס. עלה ונתלה וישב על פי ארובה כדי שישמע דברי אלהים חיים מפי שמעיה ואבטליון. אמרו: אותו היום ערב שבת היה, ותקופת טבת הייתה, וירד עליו שלג מן השמים. כשעלה עמוד השחר אמר לו שמעיה לאבטליון: אבטליון אחי! בכל יום הבית מאיר, והיום אפל, שמא יום המעונן הוא? הציצו עיניהן וראו דמות אדם בארובה, עלו ומצאו עליו רום שלוש אמות שלג. פרקוהו, והרחיצוהו, וסיכוהו, והושיבוהו כנגד המדורה. אמרו: ראוי זה לחלל עליו את השבת.

~ **עיון יעקב** (יומא לה ד"ה ואותו):

ואותו היום ערב שבת היה ותקופת טבת היה, כלומר דאף שהיה ערב שבת ועפ"י הרוב מתגבר הקרירות בערב שבת ונתנו העולם סימן וקרקר כל בני שת, וגם תקופת טבת דרכו להיות גובר הקרירות, ואפילו הכי סיכן עצמו בשביל אהבת התורה וסמך עצמו אמה דכתיב שומר מצווה לא ידע דבר רע. והשתא מדוקדק שאמרו ראוי זה לחלל עליו את השבת, דלכאורה קשה מאי שנא זה מאדם אחר, דהא אפילו משום תינוק בן יומו מחללין עליו את השבת, ומאי רבותא דידיה דקאמר ראוי. אלא ודאי אפשר דבאחר הוי כמאבד עצמו לדעת שלא היה לו להביא עצמו לידי סכנה כזו שיצטרך לחלל עליו את השבת, רק בזה שעשה הכל לכבוד התורה ראוי לחלל עליו את השבת אף בכהאי גוונא.

---

[3] ראו: **חיד"א** (פתח עינים, יומא לה ע"ב ד"ה ראוי): "ראוי זה לחלל עליו השבת - יש להבין מה החידוש הזה והלא פיקוח נפש דוחה שבת... ואפשר, דהן אמת דלכל אדם מישראל מותר לחלל שבת. אמנם אפשר דאח"כ זה האדם שחיללו שבת בעבורו יגדיל עוונות מאד וטוב לו אם לא חיללו עליו שבת והיה מת. ברם, אם הוא צדיק גמור מריש ועד כען לזה מצווה גדולה להצילו. וזה שכתוב אחר שכבר פירקו וכו' ראוי זה לחלל וכו', כלומר זה צדיק גמור חזו גברא שלו ראוי ונאות לחלל עליו השבת דהוא מסר עצמו למיתה בשביל התורה ונתקדש כל גופו". ראו עוד **בן יהוידע** (שם ד"ה ראוי).

~ **אור גדול** (סימן א ד״ה הנה נתבאר, ה ע״ב):

הנה נתבאר מכל זה סמוכין דהיכא דבעצמו הביא הסכנה עליו דאין מחללין שבת עבורו, והוא דין חדש שלא מצאתי למי שהעיר בזה... ואברך אחד העירני לסייע קצת לזה מיומא (לה ע״ב) גבי הלל דאמרו ראוי זה לחלל עליו את השבת. דתמוה לכאורה דמאי בעו בזה הא על כל אדם מחללין וכל ישראל ראויין לזה. אמנם להנ״ל יש לומר משום דהוא פשע בעצמו ובעצמו הביא עליו הסכנה במה שהניח עצמו על הארובה, אך כיון דעשה זה לשם שמים שנפשו חשקה בתורה (ואפשר גם כן שבשביל גודל החשק לא הרגיש כלל... באהבתה תשגה תמיד) ולהכי אמרו דהכא שאני דראוי זה לחלל עליו, והוא דקדוק נכון.

3. רבי חנינא בן דוסא

ניתן להוכיח שאין לחלל שבת עבור מי שהכניס עצמו בסכנה, מכך שרבי חנינא בן דוסא עבר על דברי חכמים שאמרו שאסור לאכול חצי בצל משום סכנת נחש, והתפללו עליו רק משום שהדור צריך לו. משמע, על סתם אדם אין להתפלל, וכל שכן לחלל שבת, אם הכניס עצמו לסכנת נפשות -

בבלי עירובין (כט ע״ב):

לא יאכל אדם בצל מפני נחש שבו. ומעשה ברבי חנינא שאכל חצי בצל וחצי נחש שבו, וחלה ונטה למות. וביקשו חבריו רחמים עליו וחיה, מפני שהשעה צריכה לו.

ריטב״א (שם ד״ה ובקשו): ״ואף על פי שכדאי היה לחוב בעצמו שעבר על דברי חכמים״.

עיון יעקב (שם ד״ה מפני):

ועוד יש לומר, דלא תקשי למה התפלל עליו, דהא הוי קצת כמאבד עצמו לדעת, דהלא כתוב ונשמרתם מאוד לנפשותיכם והוא אכל דבר המביאו לידי סכנה.
להכי קאמר לפי שהשעה צריכה לו לכך התפלל עליו.

• **<u>דחיית ההוכחה</u>**[4]

ניתן לומר, דווקא לגבי תפילה אין להתפלל על אדם שהכניס עצמו לכלל סכנה (אא״כ הדור צריך לו, כנ״ל), אבל כן יש לחלל שבת על אדם שהכניס עצמו לסכנה -

הרב גבריאל צינער (בשבילי הרפואה, קובץ ח עמוד עו-פ):

והצעתי פעם לפני **כ״ק אדמו״ר מרן הגה״ק אבדק״ק צאנז** (שליט״א) זצ״ל בעל דברי יציב (בתוך שיחה ארוכה ד״ת במוצאי חג הפסח תשל״ו), ואמר לי לחלק, דדווקא לעניין בקשת

[4] ראו: **מהרש״א** (עירובין כט ע״ב חידושי אגדות): ״בהרבה מקומות בתלמוד אשכחן דביקשו רחמים על חבריהם ולא קאמר כי הכא מפני שהשעה כו׳. ויש לומר, משום דרבי חנינא שהוזכר הכא היינו רבי חנינא בן דוסא שהוא בעל המעשים בכל מקום להתפלל על חבריו וקאמר הכא דביקשו חבריו רחמים עליו ולא ביקש הוא רחמי שמיא על עצמו וקאמר טעמא מפני שהשעה צריכה לו שיתרפא מחוליו ואין בקשתו על עצמו מועלת כבקשת אחרים עליו, כדאמרינן אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורין״.

רחמים שאינו רפואה טבעית ואינו אלא מצד הרחמים, על זה אמרינן הואיל וגרם רעה לעצמו אין לרחם עליו, וכעין שאמרו חז"ל... דכל מי שאין בו דיעה אסור לרחם עליו.
משא"כ להציל אותו בדרך הטבע, בוודאי כל איש מישראל חייב להציל מפני לא תעמוד על דם רעך ומשום השבת אבדה... דמחויב להציל בדרכי הרפואה כל מה דאפשר לן.

4. שיטת הרב יעקב ריישר

לעיל ראינו שבשני מקומות סובר הרב יעקב ריישר שאין לחלל שבת עבור אדם שהכניס עצמו לידי סכנת נפשות. במקום אחר בדבריו מצאנו את הביסוס ההלכתי שלו.
דבריו מבוססים על סתירת סוגיות ומענה של התוספות לסתירה - בדברי **הבבלי עירובין** (לב ע"א-ע"ב) מדובר על חבר שאמר לעם-הארץ לקטוף פירות מפירותיו, וחבר אחר שמע את הדברים. לדעת רבי, אותו חבר ששמע אינו צריך לעשר את הפירות שקטף, משום שבוודאי בעל הפירות עישר את הפירות שיקטוף עם-הארץ, כדי שהוא לא יעבור על איסור אכילת טבל: "רבי סבר ניחא ליה לחבר דלעביד הוא איסורא קלילא, ולא ליעבד עם הארץ איסורא רבה". בכך, לדעת רבי ראוי לאדם לעבור עבירה קלה כדי להציל את חברו מעבירה חמורה.
ואילו בדברי **הבבלי שבת** (ד ע"א) מדובר על אדם שהכניס פת לתנור בשבת, הפתרון לכך שהוא לא יתחייב באיסור אפייה בשבת הוא לרדות ולהוציא את הפת מהתנור קודם שתיאפה. לדעת רב ששת, אין לאחרים לרדות בעבורו את הפת ולעבור על איסור קל כדי להציל אותו מאיסור חמור: "וכי אומרים לו לאדם חטא כדי שיזכה חבירך?".
אחד התירוצים של **התוספות**[5] הוא שיש להבחין בין הסוגיות בשאלה האם עובר העבירה פשע או לא - בסוגיא בעירובין עם-הארץ לא פשע כלל באי-הפרשת תרומות ומעשרות, לכן ראוי לחבר להצילו כאשר הוא עובר עבירה. ואילו בסוגיא בשבת מדובר שהמדביק פת בתנור פשע באיסור שבת ולכן אין אומרים לחברו 'חטא כדי שיזכה חבירך'.
כאמור, הרב ריישר סובר שתירוץ זה של התוספות הוא העיקרי ולכן אין לחלל שבת עבור אדם שפשע, ולכן הוא אוסר לחלל שבת עבור הצלת אדם שהוא מוסר -

שו"ת שבות יעקב (ח"א סימן טז):

> אחד מפרנסים וקציני ארץ יש אחד מקרוביו ומיודעיו רוצה למסור לאיזה יחידי סגולה ולהפסיד להם מאד וכבר התחיל קצת ברישעתו ואין תקנה ורפואה למכתם אם לא שהפרנס בעצמו יבוא לשם ויוכיחו על פניו אולי יתבייש מפניו לעשות כזאת וצריך הדבר לעשות במהירות ולא בעצלתיים כדי שלא יהא כצועק על מה שעבר ושאל הקציץ להמורה אי מותר לחלל שבת לילך חוץ לתחום בשבת, והתיר לו המורה ההוא כדי להציל האיש שלא יהיה מסור מפורסם והצלה מצויה ליחידי סגולה אי טב הורה או לא...

---

[5] **תוספות** (שבת ד ע"א ד"ה וכי): "ועוד יש לומר, דדווקא היכא דפשע קאמר וכי אומרים לו לאדם חטא כדי שיזכה חברך"; **תוספות** (עירובין לב ע"ב ד"ה ולא): "ואומר ר"י, שיש לחלק בההיא דהדביק לפי שפשע שהדביק סמוך לחשיכה, ואף על גב דהוי שוגג איבעי ליה לאסוקי אדעתיה, אבל בהנך דלא פשע מידי שרי".

תשובה: הנה לא ידעתי על מה סמך המורה שהורה להקל באיסור שבת החמור...
ואם דעת המורה היה להקל כדי להציל האיש שלא יהיה מסור ואומרים לאדם חטא כדי שיזכה חבירך, הנה זה מחלוקת ישנה בין גדולי ראשונים... דהיכא דפושע בעצמו למאוס בטוב ולבחור ברע דאין להקל ולזלזל באיסור שבת אפילו באיסור זוטא.
וא״כ, אף אי נימא דבנדון דידן להרחיק את חברו שלא יהא בכלל מסור נמי כהצילו שלא יחליף דתו כיון שהוא נכלל בכלל אותן המורידין ולא מעלין מכל-מקום אין אומרין בכהאי גוונא חטא כדי שיזכה חבירך כיון שהוא פושע בעצמו...
וזה שמאבד עצמו לדעת בעולם הבא ודאי לא אמרינן חטא כדי שיזכה חבירך כי הוא פושע בעצמו שבחר במוות ולא בחיים וכל אדם יש שני דרכים לפניו ובחרת בחיים.[6]

5. בא במחתרת

מה הדין כאשר נפל הגל על הבא במחתרת בשבת - האם כיון שכעת הוא אינו רודף יש חובה להצילו כדי כל אדם בשבת, או שמא עדיין שם רודף הוא לו?
לדברי הבבלי, אין לחלל עליו את השבת להצלתו, כאשר נפל עליו גל בשבת -

סנהדרין (עב ע״ב): ״אין לו דמים - בין בחול בין בשבת... לא נצרכא אלא לפקח עליו את הגל״.

רש״י (שם ד״ה לפקח):
לפקח עליו את הגל - ... אם בא על עסקי נפשות, כיון דניתן להורגו בלא התראה - גברא קטילא הוא משעת חתירה.[7]

? מדוע אין לפקח עליו את הגל בשבת להצילו, הרי כיון שעתה הוא מוגבל ולא יכול לסכן את הנרדף, חל בו חיוב הצלה ככל אדם?[8]

הרב ירוחם יהודה ליב פרלמן (אור גדול, סימן א ד״ה והדברים, ה ע״ב):
והדברים תמוהין לכאורה וצריכין טעם והסבר, דאמאי לא נפקח הגל עליו כיון דכבר פסק מרדיפתו ושוב לא ניתן להורגו ואמאי לא נפקח משום פיקוח נפש.
וכי משום שהיה רודף מעיקרא והיה ניתן להורגו, שוב לא נפקח עליו לעולם דהוי כגברא קטילא, אתמהה.

---

[6] ציינו לדבריו **שערי תשובה** (או״ח סימן שו ס״ק יט); **ברכי יוסף** (שם ס״ק טז).
[7] **מגן אברהם** (או״ח סימן שכט ס״ק ד): ״הבא במחתרת בעניין שמותר להורגו אם נפל עליו גל אין מפקחין עליו דגברא קטילא הוא״; **משנה ברורה** (סימן שכט ס״ק ט).
[8] כן הקשה **הרב יואב יהושע ויינגרטן** (קבא דקשייתא, קושיא א): ״ותמוה לי, הא מכיון שנפל עליו הגל שוב לא יהרוג ואין עליו עוד שם רודף כלל. וא״כ, אף שהיה מקודם רשע, מכל-מקום אטו אין מחללין שבת על רשע, וליהוי כמו שיצא ממחתרת ואח״כ נפל עליו גל דוודאי מפקחין... וכעת צריך עיון״.

! לדעת הרב ירוחם יהודה ליב פרלמן, כיון שפשע בעצמו אין מחללים שבת להצלתו.
הראיה שלו היא מתירוץ התוספות לסתירת הסוגיות שהובאה לעיל, שם מבואר שסברת הפשיעה היא דומיננטית ויש להכריע על-פיה[9] -

אור גדול (סימן א, ה ע״ב):

והנראה בטעמו דרש״י, דסבירא ליה דכיון דבעת נפילת הגל עליו אז אנן בידיים היינו מפילים הגל עליו דניתן להורגו, ואם אנן בידיים היינו מפילים עליו את הגל אף אם אח״כ שוב לא היה חשש רודף עליו בעוד שלא נהרג עדיין, אפילו הכי סבירא ליה דלא היינו מפקחין, דכיון דעל ידי מעשיו התיר עצמו למיתה והביא בעצמו עליו הסכנה אין מחללין עליו שבת להצילו, דפשע בעצמו.

וכעין זה מצינו לעניין חטא כדי שיזכה חבירך, דהיכא דפשע בעצמו לא אמרינן חטא כדי שיזכה, כמו שכתבו **התוספות** (שבת ד ע״א ד״ה וכי), ואפשר דהכא נמי לעניין פיקוח נפש לחלל שבת להצילו דהיכא דבעצמו הביא עליו הסכנה אין מחללין עבורו להצילו, ומשום הכי אף בנפל עליו הגל בעצמו אין מחללין עליו.

כאמור, שיטה זו סוברת שאין לחלל שבת על אדם שפשע בעצמו והכניס עצמו לסכנה.
מתוך הדברים ניתן להבחין בכך שפוסקים אלו סוברים שלאו-דווקא בשבת אלא גם ביום חול אין חובת הצלה של אדם שמביא על עצמו את הסכנה, כגון אדם שמתאבד אין חובה להצלתו

ג. בעלות האדם על גופו - אין חובת הצלה

לדעת המנחת חינוך, האדם בעלים על גופו ולכן אדם המתאבד אינו עובר על איסור ׳לא תרצח׳ -

מנחת חינוך (מצווה לד אות ח):

והנה, מאבד עצמו לדעת אינו בכלל לאו דלא תרצח, רק חייב מיתה בידי שמים.

» לאור חידושו זה, טוען המנחת חינוך שאין חובת הצלה כאשר אדם רואה את חברו מתאבד, דבר הנובע משיטתו שהאדם בעלים על גופו וכשם שאין חיוב השבת אבידה כאשר האדם מאבד אותה לדעת כך אין חיוב הצלה למתאבד -

בבלי סנהדרין (עג ע״א):

מנין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר או חיה גוררתו או לסטין באין עליו שהוא חייב להצילו, תלמוד לומר לא תעמד על דם רעך.

והא מהכא נפקא? מהתם נפקא: אבידת גופו מניין, תלמוד לומר והשבתו לו.

אי מהתם הוה אמינא: הני מילי בנפשיה, אבל מיטרח ומיגר אגורי אימא לא, קמ״ל.

---

[9] כן תירץ **הרב שילה רפאל** (קבא דקשייתא, הוצאה חדשה עמוד סג).

מנחת חינוך (מצווה רלז):

נראה לכאורה, דאם אחד מאבד עצמו לדעת ויכול אחד להצילו, אפשר דאינו מוזהר על הלאו. לא מיבעיא דעל העשה והשבותו לרבות אבידת גופו ודאי אינו מצֻוה, כי העשה דהשבת אבידה אינה נוהגת בממון באבידה מדעת, כמבואר בשולחן ערוך (חו״מ סימן רסא סעיף ד), אלא אף על הלאו הזה אינו מוזהר, דמקשה הש״ס בסנהדרין שם למה לי הלאו על טובע בנהר הא מוהשבותו לו נפקא ליה לרבות אבידת גופו, הא יכול לומר דנפקא מינה במאבד עצמו לדעת דאינו מצֻוה על אבידת גופו, כמו דאינו מצֻוה על אבידת ממונו מדעת, א״כ על כן כתבה התורה הלאו הזה, אלא על כרחך דגם בלאו הזה אינו מוזהר ומצֻוה. כן נראה לי ברור.

ד. דעת המחייבים

יש פוסקים הסוברים שיש חובה לחלל שבת אף עבור הצלת אדם שהכניס עצמו לסכנה

1. אין האדם בעלים על גופו

אין לאדם בעלות על גופו לפגוע בעצמו, ואינו דומה דין מאבד נפשו שאינה שלו לדין מאבד ממונו שהוא שלו, ולפיכך יש חובת הצלה על חברו גם כשהכניס עצמו לחילול שבת[10]

~ אין האדם בעלים על גופו, ולכן יש חובת הצלה גם בחילול שבת -

חלקת יואב (ח״ב סימן פח ד״ה אך באמת):

באמת נראה דכל זה אינו, ובודאי מחללין ולא שייך בזה אבידה מדעת, דדווקא גבי ממון שהוא שלו שפיר אם מאבד לדעת אין נזקקין לו והרבה סוברים דהיא הפקר, משא״כ באבדת נפשו דהוא אינו שלו רק נפשו קנויה לשמים.

~ לדעת מהרי״ל דיסקין יש להוכיח כן מסוגיית הבא במחתרת שנפל עליו הגל ואין מחוייבים להציל אותו, לא משום שפשע בעצמו וכהוכחת הרב פרלמן לעיל, אלא משום שהוא גברא קטילא -

שו״ת מהרי״ל דיסקין (קונטרס אחרון סימן ה אות לד):

דלענ״ד, אפילו מי שרוצה לאבד עצמו מצווין אנו להצילו אפילו בשבת.

ואין סתירה ממה שכתב רש״י (סנהדרין עב ע״ב) דבאם בא במחתרת על עסקי נפשות ונפל הגל עליו דאין מפקחין בשבת, אף דהשתא כבר אינו רודף.

דהתם שאני, דמעיקרא בעת הנפילה עליו היינו מצווין אז עליו להרגו וכהרוג דמי, אבל לא משום פשיעותא דאפקר נפשיה לקטלא אין נזקקין לו.

---

[10] ראו בדברי **הרב יוסף שלום אלישיב** (בתוך: משנת פיקוח נפש, עמוד רסד) שכתב לבאר את המחלוקת בין השיטות בשאלה האם הצלת גוף האדם היא כהשבת אבידה ומשום שהאדם בעלים על גופו כעל ממונו, או שאינו דומה גופו שאינו בעלים עליו לממונו.

2. דעת הרב משה פיינשטיין

לדעת הרב משה פיינשטיין יש חובה לחלל שבת עבור הצלת אדם שפשע והכניס עצמו לסכנה.[11] הוא טוען מסברה, שלא מצאנו חילוק בפיקוח נפש הדוחה שבת בין אם האדם פשע או לא -

שו"ת אגרות משה (או"ח ח"א סימן קכז):

> מה שנסתפק ידידי אם כשהסכנה הביא האדם על עצמו בפשיעתו דשמא אסור לחלל שבת עליו... הנה לעניות דעתי אי-אפשר לומר זה כלל דלא נזכר בשום דוכתא חילוק בזה.

~ <u>הוכחה א: הפלגה בספינה ג' ימים לפני שבת</u>

ההוכחה הראשונה שלו היא מדין איסור הפלגה בספינה ג' ימים לפני שבת, וביאר בעל המאור שהטעם הוא שהים הוא מקום סכנה והמפליג בתוך ג' ימים נראה כמתנה לחלל את השבת כי בוודאי יבוא לידי סכנה.

מדייק הרב פיינשטיין מדבריו, שאם היה הדין שפיקוח נפש לא דוחה שבת, היה מותר להפליג, שהרי אינו מתנה לעקור את השבת.

א"כ אם נאמר שהמכניס עצמו לסכנה אין דוחים שבת בשביל להצילו, וממילא מי שהפליג תוך ג' ימים הכניס את עצמו לסכנה ואסור לחלל שבת עליו, א"כ צריך להיות הדין שיהא מותר להפליג גם תוך ג' ימים שהרי בין כך לא יחללו עליו את השבת והדין היה צריך להיאמר בצורה אחרת: שהמפליג תוך ג' ימים והגיעה שבת אין דוחים את השבת בשביל הצלתו.

זאת ועוד הוא טוען, אין סברה לחלק בין תוך ג' ימים לפני ג' ימים, שהרי בין כך אם הכניס עצמו לסכנה לא מחללין שבת עבורו.

אלא על כורחך, שגם המכניס את עצמו לסכנה בפשיעתו מחללים שבת להצלתו ולכן האיסור להפליג תוך ג' ימים הוא משום שנראה שמתנה לדחות את השבת -

> וגם מצינו מפורש בבעל המאור... שמחללין, שהוא מפרש איסור דאין מפליגין משום דמקום סכנה הוא וג' ימים קמי שבתא מיקרי ונראה כמתנה לדחות את השבת מפני שאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש. משמע מזה, שאם לא היה פיקוח נפש דוחה שבת היה מותר.
>
> ואם כשפשע בהבאת הסכנה אין דוחה שבת מאי טעמא אסור להפליג, והיה לו רק לומר דאם יפליג פחות מג' ימים קודם השבת לא ידחה שבת, וגם לעניין דחוי שבת אם נימא בפשע אין דוחה אין סברא לחלק בין קודם ג' לאחר ג' דהחילוק בזה הוא רק מדרבנן ומדאורייתא מותר בכל אופן כדמשמע לכל הפירושים באיסור הפלגה... וא"כ אף אם יפליג מיום א' יהיה אסור לחלל וא"כ איזה חילוק יש לעניין הפלגה לטעם בעל המאור. ולא מצינו מי שחולק על בעל המאור בזה.

---

[11] ראה גם בקצרה ב**שו"ת אגרות משה** (יו"ד ח"ג סוף סימן צ): "ומה שכתבתי דמחוייבין לחלל שבת להציל המאבד עצמו לדעת, הוא בלא פקפוק".

~ <u>הוכחה ב: קיום יחסי אישות מיום רביעי</u>

בדברי הבבלי נדה מבואר שחסידים הראשונים לא קיימו יחסי אישות מיום רביעי כדי שנשותיהם לא ילדו בשבת ובכך ייגרם חילול שבת.[12]

ואם נאמר שהמכניס עצמו לסכנה אין מחללים שבת להצלתו, א"כ מן הדין היה צריך להורות לכולם לא לקיים יחסי אישות מיום רביעי, ובדברי הגמרא מבואר שזו הייתה הנהגה רק של החסידים הראשונים ומידת חסידות.

ועוד, מה לשון הגמרא 'שלא יבואו לידי חילול שבת', הלא בין כך לא נחלל שבת כי הכניסו עצמם לסכנה בפשיעתם, והיה צריך לומר שלא יבואו לידי סכנה שילדו בשבת ולא נוכל להצילם.

אלא ע"כ שגם אדם שהביא על עצמו את הסכנה בפשיעתו מחללים שבת להצלתו -

> וגם מצינו בנדה (לח ע"א) חסידים הראשונים לא היו משמשין מטותיהן אלא ברביעי שלא יבואו נשותיהן לידי חילול שבת, ופירש רש"י שלא תלד בשבת ויצטרכו לחלל עליה את השבת. ואם כשבא הפיקוח נפש בפשיעה אין מחללין שבת, היה לן לאסור מדינא לכולי עלמא לשמש קודם רביעי דיפשעו בהבאת הסכנה בשבת ולא יוכלו לחלל עליה שבת.
>
> וגם מאי קאמר שלא יבואו לידי חילול שבת, הא לא יבואו דהא אסור. אלא היה לו לומר כדי שלא תבוא לידי סכנה כשילדו בשבת ולא יוכלו להצילן.
>
> אלא ודאי שיהיה מותר לחלל שבת, דלא יפלגו על משנה מפורשת בפרק מפנין שמחללין שבת על יולדת אף שהם פושעים בזה לחסידים הראשונים ולשמואל.
>
> ולכן מדינא מותר לעשות בחול כל דבר הצריך אף שיגרום אח"כ שיהיה סכנה בשבת ויצטרכו לחלל שבת ומדרבנן אסרו פחות מג' ימים בהפלגה בספינה וכדומה, ולכן מותר לשמש בכל יום ורק מצד מידת חסידות לא שימשו חסידים הראשונים עד רביעי.
>
> וא"כ מוכח שפיקוח נפש דוחה שבת אף שהביא עליו בפשיעתו, והוא ברור.

[12] היינו, אם נחלק מאתים ושבעים ואחד ימי ההיריון לשבע, שהם מספר ימי השבוע, נקבל יתרה של חמש (5 +38 =7 : 271), ולכן נמנעו לשמש אור ליום שלישי, כדי שלא יצטרפו חמשת הימים שיוותרו בסוף השבוע שבו תשלים שלשים ושמונה שבועות היריון, ונמצא שתלד בשבת. וכמו כן נמנעו מלשמש באור ליום שני, שמא תלד ביום המאתיים שבעים ושנים, שגם אז תלד בשבת, כי נקבל יתרה של ששה ימים (6+ 38= 7 : 272) ונמצא שתלד בשבת. וכן נמנעו מלשמש במוצאי שבת כי שמא תלד ביום המאתיים שבעים ושלושה, שאז מתחלקים הימים לשבע בדיוק (39 =7 : 273), ונמצא שתלד בשבת.

3. חילול שבת לאישה בהריון בסיכון

מדברים אלו של הרב פיינשטיין, למד הרב יוסף שלום אלישיב להתיר לחלל שבת על אישה בהיריון שנמצאת בסכנה, למרות שהיא עצמה הביאה עליה את הסכנה בכניסתה להריון -

קובץ תשובות (ח״א סימן מא):

אם היה סכנה לאם ודאי שמותר היה לחלל שבת, על אף שהיא הביאה הסכנה על עצמה מכל-מקום מחללין בכהאי גוונא, עיין אגרות משה (או״ח סימן קכז).

4. חימום מים בשבת לחולה

לדברי הרב שלמה זלמן אוירבך, במקרה ובו אדם חולה היודע שיצטרך מים חמים בשבת, והוא פשע ולא חימם מים מערב שבת, חובה עליו לחמם מים בשבת ולא נאמר שיסתכן וימות -

שו״ת מנחת שלמה (ח״א סימן ז אות ד):

בחולה היודע שיצטרך ודאי בשבת למים חמים והיה צריך להכין מלפני השבת ועבר ולא הכין, או שבקום ועשה הוריד את המים בערב שבת מעל האש, וכי יהא רשאי אח״כ להסתכן בשבת ולמות כדי לתקן בכך את העבירה דמעיקרא שהוריד המים בערב שבת מעל האש.

5. הצלת אדם הרוצה להתאבד

ניתן לדייק מדברי המהרי״ל דיסקין שהתיר לחלל שבת להצלת אדם הרוצה להתאבד.
מדברי הרב יעקב ברייש ניתן לראות את הסברה בכך, שכל עוד הוא לא עשה מעשה התאבדות והרג את עצמו הוא אינו נחשב מאבד עצמו לדעת ובכך אף המנחת חינוך הסובר שאין חובת הצלה יודה שיש חובה להציל אותו גם בחילול שבת -

שו״ת מהרי״ל דיסקין (קונטרס אחרון סימן ה אות לד):

דלענ״ד, אפילו מי שרוצה לאבד עצמו מצווין אנו להצילו אפילו בשבת.

שו״ת ציץ אליעזר (ח״ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ד אות ו):

ועד כדי כך הרחיק הגאון רבי יהושע לייב דיסקין להקל עד שחשש בזה אפילו לחשש רחוק של פיקוח נפש שעלול להתרחש בזה.

שו״ת חלקת יעקב (או״ח סימן קנה):

בעניין אי מותר לחלל שבת להציל מאבד עצמו לדעת... לעניין דינא להציל מאבד עצמו לדעת, לפע״ד פשוט דמחויבים להצילו, אי משום לאפרושיה מאיסורא, ואף גם בשבת משום דכל זמן שיש אפשרות שהוא חי אינו עדיין מאבד עצמו לדעת. וגם שמא עשה תשובה, ולא הוי אבידה מדעת שאין הוא הבעל דעה והבעלים על נפשו, ולפע״ד זה ברור בס״ד.

• **למעשה**

שו״ת ציץ אליעזר (ח״ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ד אות ג):

אבל בנקודה זאת אם יש לחלל שבת במקום פיקוח נפש של מאבד עצמו לדעת ומכניס עצמו בסכנה נראה דאין הלכה כהשבות יעקב בזה, ושפיר יש לחלל את השבת גם עבור שכזה (ועל חיוב ההצלה בדרך כלל לבכזה, כבר השיגו על המנחת חינוך מה שכתב בזה, והוכיחו דשפיר יש חיוב להצילו)... מי שמאבד עצמו לדעת או מכניס את עצמו במזיד לידי סכנת נפש ישנה מחלוקת בין הפוסקים אי מחללין עבור שכזה את השבת, (וישנם הנוטים לסבור שגם בימות החול אין חיוב להצילו).

ולהלכה יש לפסוק כן לחלל עליו (ואין צריך לומר שיש חיוב להצילו בימות החול ואפילו כשצווח שלא יצילוהו).

שיעור טז: חילול שבת להצלת מחלל שבת

בשיעור הקודם עסקנו בשאלה האם מותר לחלל שבת עבור אדם שהכניס עצמו לחילול שבת? עתה נדון בשאלה האם יש חיוב הצלה בשבת לאדם המחלל שבת, הרי אדם זה הוא כמי שפשע והכניס עצמו לסכנה?

יש לציין, שבאחד מהשיעורים הקודמים (שיעור 4) עסקנו בשאלת היחס בין המקורות לפיקוח נפש בשבת ('חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה' / 'וחי בהם') כשההשלכה ההלכתית היא גם אודות חילול שבת על מי שלא ישמור אותה.

כעת נדון בשאלה זו אך מזווית שונה - מעמדו של אדם המחלל שבת בפרהסיא לגבי הצלתו.

א. פיקוח נפש להצלת מחלל שבת בפרהסיא

1. הצגת המחלוקת

הפוסקים נחלקו בשאלה האם מותר לעשות מלאכות בשבת במסגרת פיקוח נפש על אדם המחלל שבת בפרהסיא?

ליבת השאלה היא מה מעמדו של אדם זה - האם אין לנו להתעסק בהצלתו, כדין גוי, או שמא מכל-מקום יהודי הוא וכן יש לחוש שמא הרהר תשובה בליבו?

• לדעת הפרי-מגדים, אין לחלל שבת על כל אדם מומר המחלל שבת בפרהסיא, בין אם עושה כן להכעיס ואף אם עושה כן לתיאבון[1] -

פרי מגדים (או"ח סימן שכח משבצות זהב ס"ק ו):

> פשיטא לי, מומר לחלל שבת פרהסיא, ועכו"ם, או מומר להכעיס לדבר אחד - אין מחללין עליו שבת. ומורידין ולא מעלין נמי אין מחללין עליו שבת.

[1] ראו: **משנה ברורה** (סימן שכט ס"ק ט): "ישראל בעל עבירות לתיאבון, כל זמן שאין כופר בתורה, נראה דמחללין עליו שבת כדי להצילו. אבל אם הוא להכעיס, אסור להצילו אף בחול וכל שכן דאסור לחלל עליו שבת בפיקוח הגל". אך בביאור דבריו כתב **שו"ת ציץ אליעזר** (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ה אות א): "ומסתברא דגם כוונת המשנה ברורה בזה היא רק לגבי שאר עבירות, אבל בחילול שבת אין מחללין עליו אפילו כשהוא עובר לתיאבון, כי כן מצינו לו בכהאי גוונא בסימן שפה סעיף ג, דעל הדין הנאמר שם דישראל מומר לחלל שבתות בפרהסיא הרי הוא כעובד עבודת אלילים, מבאר שם המשנה ברורה בס"ק ג, דכל זה כשהוא עובר לתיאבון אבל להכעיס אפילו בשאר עבירות ואפילו שלא בפרהסיא דינו כעכו"ם. הרי דלתיאבון לחלל שבת הרי הוא כלהכעיס בשאר עבירות ואפילו שלא בפרהסיא דינו כעכו"ם בפרהסיא דינו נמי כעובד עבודה זרה. ומינה גם בנוגע לדין דידן".

• המהר״ם שיק חולק על הפרי-מגדים, ולדבריו מומר לחלל שבת לתיאבון יש לבחון האם הוא אכן הרהר תשובה בליבו ואז יהיה מותר להציל אותו[2] -

שו״ת מהר״ם שיק (או״ח סימן קמ):

הנה **הפרי מגדים**... כתב דפשיטא ליה דאין לחלל שבת עבור מומר לחלל שבתות לתיאבון בפרהסיא, אף אם הוא חולה שיש בו סכנה. ולא הביא ראיה לזה.

ולפענ״ד לא ברירא לי דין זה, דאף דהוא כגוי לכל דבריו... אפילו הכי לעניין קידושין קיימא לן דקידושיו קידושין. וכתב בעל התרומות והובא בשיטה מקובצת בבבא מציעא (דף ע״א ע״ב) בשם רב שלום גאון כיון דלגבי קידושין הרי הוא כישראל דאמרינן שמא יתחרט ויעשה תשובה, הוא הדין לעניין רבית וכו׳. ונראה מדבריו דכשעושה תשובה נעשה ישראל למפרע. ונהי דאנן לא קיימא לן כוותיה לעניין רבית, שאין אנו מצווין עליו בדבר שנתנה תורה טעם משום וחי אחיך וגו׳ וזה אינו בר החייאה... מכל-מקום כששב, ואפילו רק הרהר בתשובה, הוא כישראל גמור.

והנה מרן הגאון בעל **חתם סופר** (יו״ד סימן שמא בד״ה ובלאה״נ), כתב בעובדא דיליה במומר לעבודה זרה לתיאבון, שקרוב לוודאי וסברא גדולה שסמוך למיתתו בראותו כי מטה ידו ופנה למעלה לאלקי אבותיו... מכל-מקום, כיון דרק לתיאבון עבר ואז פסקה תאוותו מסתברא דחוזר בתשובה...

ועל כן במחלל שבת בפרהסיא לתאבון לעניין חילול שבת בפיקוח נפשות עבורו, אין לדיין בזה אלא מה שעיניו רואות, אם נראה שמהרהר בתשובה רשאין לחלל שבת עבורו.

שו״ת חתם סופר (יו״ד סימן שמא):

אחד מאנשי חיל המלך בארץ ישמעאל מת בבתי החלאים ויודע הדבר לגמילות חסדים מבני עמינו. ויבוקש הדבר וימצא כי הוא מהול. ויחקרו אצל שומר החלאים ואמר כי לא נודע לו מנו ומנו, כי בא אליו בחליו והנה נמצא לו תועבה תלוי לו בצווארו כנהוג אצל בעלי דת ההוא, ונסתפקו אי שפיר דמי להתעסק בקבורתו.

ושאלו לצורבא מרבנן מתלמידנו שהיה שם, והורה להם להשתדל בקבורתו, וכן עשו וגם הביאוהו לקברי ישראל.

ועתה פקפקו איזה לומדים על הוראה זו. ותלמידי הנ״ל ביקש ממני להודיעו דעתינו בזה...

---

[2] כ״כ **שו״ת מהר״ם שיק** (או״ח סימן קמא): ״מומר שמחלל שבת בפרהסיא... שמסתמא ישוב... רשאין לחלל שבת עבורו״; **שו״ת מהר״ם שיק** (או״ח סימן קמג): ״ובגוף הנידון שלנו כבר כתבתי במכתב הראשון, דאין לדיין בזה אלא מה שעיניו רואות, אם המסוכן קרוב לתשובה ונראה מתחרט, כי בלאו הכי צריך בחינה לזה אם היה רשעו רק לתיאבון דהיינו דלא שביק התירא, ובאופן כזה אמרתי דנראה לי להתיר״. ברם, ראו: **שו״ת מחנה חיים** (ח״ב יו״ד סימן ס ד״ה ובזה יש לי) שהביא את ״אשר כתב לי הגאון הצדיק הרב רבי משה שיק נ״י אב״ד חוסט על דברי הפרי מגדים שהבאתי״. הרב חיים סופר ממאן בסברת המהר״ם שיק ולדבריו: ״דיש כאן חזקת קמא שהיה רשע ורוב אינם חוזרים ויש רוב וחזקה כנגדו... ולפי מה שכתב, לו יהיה שישוב אח״כ ויחזור להיות בכלל ישראל אשר מותר לחלל שבת בעבורו, אבל עכ״פ עכשיו כל זמן שאינו חוזר בתשובה אסור לחלל שבת בעבורו, דלו יהיה שיחזור בתשובה יהיה מאז והלאה בכלל ישראל, אבל לא למפרע שמעט מזעיר שיהיה בעל תשובה עד שזדונות נעשו כזכויות״.

ובלאו הכי נראה לי דהוה ליה ספק ספיקא להחמיר ספק המיר ספק לא המיר, ואם-תמצי-לומר המיר שמא וקרוב לוודאי שב והתחרט קודם מותו, אפילו בהרהור תשובה בעלמא מהני, כמוכח מההוא דקידושין על-מנת שאני צדיק אע״פ שהוא רשע גמור מקודשת שמא הרהר תשובה בליבו... הכא נמי סברא גדולה יש דסמוך למיתתו בראותו ידו מטה פנה למעלה לאלקי אבותיו.

והדברים ק״ו מהא דהבאתי לעיל מש״ס דעבודה זרה, דבשעת הגזירה דאמרינן אי-אפשר דליכא חד דלא פלח לעבודה זרה בראותו ישראל ידיהם מטה ע״כ חוזר הוא לדתם של עכו״ם והשתא התם חשדינן לישראל כשר דחוזר לדת שאין בו ממש בעת צר, מכ״ש בהיפוך דבעת צר לו יחזור לדת אמת.

ובפרט כי רוב המומרים אינם מאמינים בעבודה זרה רק לתיאבון בעלמא, ובשעה שבטלו כל תאוותיו סמוך למיתתו ויודע שעתיד לעמוד לדין חוזר ומתחרט.

2. התלבטות הפוסקים

בדברי הפוסקים האחרונים אנו מוצאים את ההתלבטות שלהם ביחס לחילול שבת על אדם חילוני שאינו שומר מצוות.

הנטייה הראשונית שלהם היא לא להתיר לחלל עליו שבת, הן לדעת הפרי מגדים והן לדעת המהר״ם שיק

• לדעת הרב שמואל וואזנר, מעיקר הדין אין לחלל שבת על אדם שאינו שומר מצוות, שכן ההכרעה היא כדברי הפרי מגדים -

שו״ת שבט הלוי (ח״ה סימן מח):

חופשי שבנסיעתו בשבת קודש נפגע בתאונה והובהל לבית חולים במצב אנוש (מרוצץ) חייו חיי שעה מוגבלים ביותר האם לטפל בו בשבת קודש כאשר כרוך הטיפול בחילול שבת קודש...

דהנה ב**פרי מגדים** עצמו (או״ח סימן שכח ס״ק ו) כתב, וז״ל:

פשיטא לי מומר לחלל שבת בפרהסיא ועכו״ם או מומר להכעיס לדבר-אחר אין מחללין עליו שבת, ומורידין ולא מעלין נמי אין מחללין שבת...

סוף דבר, דברי הפרי מגדים... ופשטות ההלכה מפורשים לאיסור.[3]

[3] בהמשך תשובתו הוא מוצא היתר, ויובא בהמשך.

• הרב אליעזר יהודה ולדינברג כתב שאמנם המהר״ם שיק התיר לחלל עליו שבת, אך הסיבה היא משום שברור לנו שהרהר תשובה בליבו. לפיכך, קשה להתיר לחלל שבת להצלת יהודי המחלל שבת לתיאבון, שהרי רק אם אכן ברור לנו שהוא חזר בתשובה יהיה מותר לחלל עליו שבת -

שו״ת ציץ אליעזר (ח״ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ה):

דהמהר״ם שיק שם מדגיש במפורש דרק בלתאבון הוא דלא ברירא ליה דינו של הפרי מגדים, כי יש לומר גבי דידיה בהיות דאינו רק מומר לתיאבון דבראותו עצמו בסכנת מוות ומטה ידו קרוב לוודאי שהרהר בתשובה ופנה למעלה לאלוקי אבותיו, ובדומה למה שכתב רבו החתם סופר ז״ל, אבל במומר להכעיס לא עלה על דעתו כלל להתיר משום זה החילול. וגם גבי מומר לתיאבון ג״כ לא החליט בהחלטה ברורה שמותר משום כך לחלל עליו, אלא מסר הדבר לראות עיני הרב...

הרי שאפילו כשנראה שמהרהר בתשובה בכל זאת אין רשאין לחלל עבורו כי-אם כשהוא מומר לתיאבון, ובליתאבון רק כשנראה שמהרהר בתשובה הוא דמסכים המהר״ם שיק להתיר לחלל שבת עבורו...

יוצא לנו איפוא מכל האמור, דקשה למצוא דרך היתר לחלל שבת עבור חולה מסוכן שהוא מומר לחלל שבת בפרהסיא, ובפרט כשהוא מומר להכעיס.

ב. דרכי היתר להצלת מחלל שבת

1. דרך היתר 1 - חזקת כשרות

לדעת הרב ולדינברג, יש להתיר לחלל שבת להצלת אדם המחלל שבת, משתי סיבות - יש להעמיד אותו בחזקת כשרות, וכן קשה מאוד להגיע להגדרה הלכתית של אדם מומר לתאבון שעליו אין לחלל שבת -

שו״ת ציץ אליעזר (ח״ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ה אות ז):

ודרכי ההיתר שיש לנו לדון כשמביאים חולה מסוכן כזה הוא כדלהלן.

ראשית, אין כל חיוב כלל וכלל לבדוק ציציותיו של החולה, ויש להעמיד כל ישראל בחזקת כשרות, וגם כשחזותו מוכיח עליו שאינו כ״כ מחזקת ישראל הכשרים השומרים לקיים מצוות התורה, אבל יש להחזיקו שעכ״פ אינו עובר בלהכעיס, וגם עכ״פ אינו מחלל שבת בפרהסיא להכעיס.

שנית, גם כשידוע שהוא מחלל שבת בפרהסיא, ישנן עדיין הרבה ספיקות וספק ספיקות בהלכה אם אמנם הנהו כבר בגדר זה של מחלל שבת בפרהסיא שדינו כעכו״ם, כי תלוי הדבר על איזה מלאכה עובר ובפני כמה אנשים הוא עובר, וכן אם הוא לא מכאלה שאינם יודעים מאיסור החמור של עשיית מלאכה בשבת.

כן ישנה שיטה גדולה הסוברת דהא דמומר לחלל שבת בפרהסיא הו״ל כמומר לכל התורה כולה אינה אלא מדרבנן, ולפי״ז יש בכלל לדון אם לפי דעה זאת ישנו בכלל הדין שלא לחלל במקום פיקוח נפש עבור מומר לחלל שבת בפרהסיא, מה שלא נזכר באמת מזה בהדיא לא ברמב״ם ולא בשולחן ערוך.

ועוד שיטה גדולה אחרת ישנה הסוברת שאינו מקבל דין של מומר לחלל שבת בפרהסיא עד שיעידו בפניו בפני בית דין שחילל שבת בפני עשרה כשרים מישראל...

באופן שנדיר הדבר עד מאד שיובא חולה מסוכן כזה שדינו כמומר לחלל שבת להכעיס ובפרהסיא אליבא דכל הדיעות ועכ״פ אליבא דרובם, דאחרת הרי הולכים בפיקוח נפש להקל, והרי אפילו אחר הרוב אין הלכין בפיקוח נפש להחמיר עליו.

2. דרך היתר 2 - משום איבה

דרך היתר נוספת להתיר חילול שבת להצלת אדם המחלל שבת, היא שהימנעות מכך מהווה עבירה על ׳שבועת הרופאים׳ וכן ייגרם מכך סכנה עתידית שלא ירצו רופאים לא-דתיים לטפל בחולים דתיים, אם אכן הרופא הדתי יימנע מלטפל בחילוני.

אך מכל-מקום הציעו הפוסקים שבעת מתן הרפואה באמצעות חילול שבת, יכוון הרופא שעושה כן משום מניעת איבה וכדו׳ ואז היא מלאכה שאינה צריכה לגופה

~ **שו״ת ציץ אליעזר** (ח״ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ו):

בהיות וחוק הרופאים הוא כיום בכל העולם כולו שכתנאי קודם להיכנסם בתפקידם עליהם לקבל עליהם בקבלה גמורה שיטפלו במסירות גמורה עם כל חולה הבא לידם בלי הבדל דת וגזע, ואם ייתפס מי שהוא באיזה רשלנות של טיפול בגלל הבדל דת וגזע אחת דתו להעבירו מתפקידו...

ובהאמור יצא לנו היתר כללי להגיש בזמנינו ובמצב שאנו נמצאים כאן בעו״ה טיפול רפואי הכרוך בחילול שבת דאורייתא גם למומרים לחלל שבת בפרהסיא... בהיות שאם רופא דתי יהין שלא להגיש טיפול כזה להם כנגדם, עשרות רופאים לא דתיים ימנעו כתגמול מלהגיש טיפול ליהודי חרדי וע״י זה יסתכנו כמה וכמה.

וזהו מחוץ מה שרופא זה ענוש ייענש ע״י הממשלה ועד כדי שלילת רישיונו הרפואי, ולכן בעפ״י האמור יש להתיר בהיתר כללי... להגיש גם לכאלו טיפול רפואי גם כשכרוך במלאכות דאורייתא, והרופא יחשוב מחשבת-חישוב בכאמור.

~ לדעת הרב עובדיה יוסף, אמנם מן הדין מותר בזמנינו לרופא יהודי לחלל שבת באיסור תורה להצלת גוי, מכל-מקום עדיף שבמעשיו יכוון שעושה כן להציל עצמו ואת ישראל מהשלטונות והאיומים, כשיטת מהריי"ק שעשיית מלאכה מחשש מוות וייסורים היא מלאכה שאינה צריכה לגופה[4] -

שו"ת יביע אומר (ח"ח או"ח סימן לח):

נשאלתי מרופאים יראי ה' שעובדים בבתי חולים ציבוריים גם בשבת, האם מותר להם לטפל בחולים נכרים שיש בהם סכנה, המאושפזים בבתי החולים, גם במלאכות דאורייתא... ומה גם אם נצרף לסניף גם שיטת **המהר"י קולון**[5] וסיעתו, דכל כהאי גוונא חשיב מלאכה שאינה צריכה לגופה...

מסקנא דדינא, מעיקר הדין מותר לרופא ישראל לטפל בחולים נכרים אפילו במלאכות דאורייתא, כל שעושה לכוונת הצלתו מעונש השלטונות, והצלת נפשות חולי ישראל המטופלים בבתי חולים נכרים בחוץ לארץ. וכל מה שאפשר לו להשתמט, באופן שיוכל להתנצל שהוא עסוק בחולה יהודי אחר, חייב לעשות כן. ומה טוב אם הנהלות בתי החולים בארץ ידאגו שיהיו רופאים נכרים לצורך זה, וכן אחיות נכריות, כדי שיטפלו בחולי עכו"ם. ורופאי ישראל יטפלו רק באיסורי שבות דרבנן. וכאשר נוהגים בבתי החולים בירושלים שערי צדק וביקור חולים.

טיפול באדם שאינו שומר מצוות

ומכל זה יש ללמוד גם לעניין טיפול בחולים חופשיים מחללי שבת בפרהסיא וכו', שמלבד מ"ש כמה אחרונים להתיר מפני שיש לתלות שהרהרו תשובה בלבם...

יש להתיר מטעם הנ"ל, שאל"כ יש לחוש מאד שגם רופאים חופשיים יסרבו לטפל בחולים דתיים, ויבואו לידי סכנה.

ולפי זה ניחא גם לגבי אדם חילוני שנפצע מתוך חילול שבת ואיבד הכרתו (שאין לתלות שחזר בתשובה), שמותר לרופא דתי לטפל בו גם במלאכות דאורייתא מטעם הנ"ל.

כסברת מהריי"ק

~ **שו"ת שבט הלוי** (ח"י סימן סה):

עניין איש הכבאי בקהילתכם קרית ספר, שנדרש מארגון הכבאים לצאת בשבת במקרה של תאונות בכביש הראשי הסמוך לעירכם, ושאלתו דמר אם מותר לו לצאת להציל מחללי שבת... וגם בצירוף עונש אם מונע עצמו ומחשש הסתה נגד יראי ה', כסניף לעיקר ההלכה.

---

[4] כ"כ **שו"ת ציץ אליעזר** (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פ"ו אות יב-יג).
[5] **שו"ת מהרי"ק** (שורש קלז).

3. דרך היתר 3 - תינוק שנשבה

דרך היתר זו היא דרך לכתחילה, המבוססת על כך שיהודים שאינם שומרי תורה ומצוות היום אינם בגדר מומרים לתאבון או להכעיס, אלא הם בגדר 'תינוקות שנשבו' שהם אנוסים ביצרם מחמת רוח הזמן.[6]

לפיכך יהיה חיוב להציל יהודי מחלל שבת כאשר הוא נקלע למציאות של פיקוח נפש בשבת[7]

• **<u>הגדרה</u>**

~ **שו"ת בנין ציון** (החדשות סימן כג) - הרב יעקב עטלינגר (גרמניה, 1798-1871):

והנה עד כה דברנו מעיקר הדין איך לדון מחלל שבת בפרהסיא, אבל לפושעי ישראל שבזמנינו לא ידענא מה אדון בהם אחר שבעו"ה פשתה הבהרת לרוב עד שברובם חלול שבת נעשה כהיתר אם לא יש להם דין אומר מותר שרק קרוב למזיד הוא, ויש בהם שמתפללים תפילת שבת ומקדשים קידוש היום ואח"כ מחללים שבת במלאכות דאורייתא ודרבנן והרי מחלל שבת נחשב כמומר בלבד מפני שהכופר בשבת כופר בבריאה ובבורא וזה מודה ע"י תפילה וקידוש, ומה גם בבניהם אשר קמו תחתיהן אשר לא ידעו ולא שמעו דיני שבת שדומין ממש לצדוקין דלא נחשבו כמומרים אעפ"י שמחללין שבת מפני שמעשה אבותיהן בידיהם והם כתינוק שנשבה לבין עובדי כוכבים.[8]

~ **שו"ת מלמד להועיל** (ח"א או"ח סימן כט) - הרב דוד צבי הופמן (גרמניה, 1843-1921):

וכן הגיד לי הרב מו"ה משולם זלמן הכהן ז"ל **בשם הגאון בעל שואל ומשיב** שכתב שהאנשים מאמעריקא אינם נפסלים ע"י חילול שבת שלהם מפני שהם כתינוק שנשבה לבין הנכרים.

~ **הראי"ה קוק** (אגרות הראיה, ח"א אגרת קלח עמוד קע-קעא):

אם יחשוב כת"ר כרוב המון הלומדים שראוי בזמן הזה לעזוב להפקר את אותם הבנים אשר סרו מדרכי תורה והאמונה על ידי זרם הזמן הסוער, הנני אומר בפה מלא שלא זו הדרך אשר ה' הפץ בה. כשם שכתבו תוספות (סנהדרין כו ע"ב ד"ה החשוד) דיש סברא לומר

---

[6] ראו עוד: **שו"ת יביע אומר** (ח"א יו"ד סימן יא).

[7] ראו כן **שו"ת באהלה של תורה** (ח"ב סימן מו): "אדם חילל שבת בנסיעה ברכבו, התהפך ונפצע. האם מותר לחלל שבת עבורו ולהצילו?... על סמך המקובל בין פוסקי הדורות האחרונים שמחלל שבת בימינו אינו פושע, אלא תינוק שנשבה... ואי"כ אי-אפשר לומר על מי שאינו יודע שבת מהי, שלא קרא ולא שנה ולא ראה ולא שמע בביתו מעולם מהי שבת, והוא נוסע לתומו בשבת ודאי שאין לו דין פושע".

[8] ראו גם במקורות הבאים שצידדו בדברי הבנין ציון: **שו"ת בית יצחק** (אבהע"ז ח"ב סימן סה): "ומבואר בתשובת בנין ציון (החדשות סימן כג) דרוב פושעי ישראל שבזמנינו יש להם דין אומר מותר, והרבה המחללי שבת מתפללין תפילת שבת ומקדישין ומודין בשבת ומכל-מקום מחללין. והמה כתינוק שנשבה לבין הנכרים אעפ"י שמחללין שבת מעשה אבותיהן בידיהן. על כן נמצאו מקילין ביין שנגעו בהם"; **שו"ת מהרש"ם** (ח"א סימן קכא): "וראיתי בשו"ת בנין ציון (החדשות סימן כג), דבזמן הזה שמתפללים בשבת, ומודים בבורא עולם, ומלים בניהם, ונוהגים בגיטין וקידושין, שהם עיקרי הדת, יש להקל שלא יהא מגעם עושה יין נסך".

שלא יפסל חשוד על העריות לעדות משום דחשיב כמו אונס משום דיצרו תוקפו, וכהאי גוונא שכתבו כן תוספות (גיטין מא ע״ב ד״ה כופין) שכיון שהשפחה משדלתם לזנות חשיבי כאנוסין, כן היא השפחה בישא של זרם הזמן שנתנו לה מן השמים שליטה טרם שתכלה לגמרי ותנדף כעשן, שהיא משדלת בכל כשפיה הרבים את בנינו צעירים לזנות אחריה, הם אנוסים גמורים וחלילה לנו לדון אונס כרצון.

~ **חזון איש** (יו״ד סימן ב ס״ק טז ד״ה ונראה):

ונראה דאין דין מורדין אלא בזמן שהשגחתו יתברך גלוי כמו בזמן שהיו נסים מצוין ומשמש בת קול וצדיקי הדור תחת השגחה פרטית הנראית לעין כל, והכופרין אז הוא בנליזות מיוחדת בהטיית היצר לתאווה והפקרות, ואז היה ביעור רשעים גדרו של עולם שהכל ידעו כי הדחת הדור מביא פורעניות לעולם ומביא דבר וחרב ורעב בעולם.

אבל בזמן ההעלם שנכרתה האמונה מן דלת העם אין במעשה הורדה גדר הפרצה אלא הוספת הפרצה שיהיה בעיניהם כמעשה השחתה ואלמות ח״ו, וכיון שכל עצמנו לתקן אין דין זה נוהג בשעה שאין בו תיקון ועלינו להחזירם בעבותות אהבה ולהעמידם בקרן אורה במה שידינו מגעת.[9]

• **<u>יישום</u>: הצלת חילוני בשבת**

שו״ת שבט הלוי (ח״ה סימן מח):

חופשי שבנסיעתו בשבת קודש נפגע בתאונה והובהל לבית חולים במצב אנוש (מרוצץ) חייו חיי שעה מוגבלים ביותר האם לטפל בו בשבת קודש כאשר כרוך הטיפול בחילול שבת קודש...

דהנה ב**פרי מגדים** עצמו (או״ח סימן שכח במשבצות זהב ס״ק ו) כתב, וז״ל:

פשיטא לי מומר לחלל שבת בפרהסיא ועכו״ם או מומר להכעיס לדבר-אחר אין מחללין עליו שבת, ומורידין ולא מעלין נמי אין מחללין שבת...

סוף דבר, דברי הפרי מגדים... ופשטות ההלכה מפורשים לאיסור.

ורק אפשר ללמד זכות על המקילים בזה, כיון דהרבה מחללי שבת הם תינוקות שנשבו בין הגויים ומומרים, וגם אולי מאמינים במעשה בראשית וכזה אינו מומר לכל התורה לדעת הגאון בנין ציון כאשר הבאתי כמה פעמים בתשובתי.[10]

---

[9] השוו גם לדבריו ב**חזון איש** (יו״ד סימן ב ס״ק כח).

[10] ראו גם בדבריו **שו״ת שבט הלוי** (ח״א סימן קכא): ״ומה שכתב כבוד תורתו בעניין חילול שבת על החופשים של עכשיו, באמת קשה הדיבור בעניין זה, והגדר בזה דעל תינוק שנשבה בין עכו״ם אעפ״י שמתנהג כגוי גמור מחללין״. בדבריו במקום אחר כתב לפקפק ביישום ׳תינוק שנשבה׳ לחילונים בימינו, ראו: **שו״ת שבט הלוי** (ח״ב סימן קעב): ״ואף שראיתי בדעת תורה (יו״ד סימן קכב ס״ק יב) הביא מתשובת בנין ציון (החדשות סימן כג) שאין מחללי שבת דזמנינו נחשבין מומרים גמורים שמעשה אבותיהם בידיהם והם כתינוק שנשבה בין העכו״ם... מכל-מקום צריך עיון רב אם שייך זה בארץ הקודש, שאין לומר תינוק שנשבה לבין העכו״ם, ואם כי הוא תינוק שנשבה לבין החופשים מבני עמינו ה׳ ירחם, מכל-מקום מי לא יודע משבת קודש. ועוד, הרי כבודו כותב שהוא גם אוכל נבילות וטריפות כנראה פקר בכולהו״. לכן לדבריו אין לפדות תינוק בכור אצל כהן שמחלל שבת בפרהסיה: ״על כן בעניותי ההלכה נוטה כנ״ל, דצריך לחזור ולפדות, ואין צורך להאריך יותר בזה״.

<u>חילול שבת עבור הבנים</u>

יש שהתירו לחלל עליו את השבת, ולא משום עצמו שכן הוא מחלל שבת בפרהסיא, אלא משום בניו שהם בגדר 'תינוק שנשבה'

~ **שו"ת שבט הלוי** (ח"ח סימן סז):

במחללי שבת בארץ ישראל וכיו"ב, דיש מיעוט השכיח דהבנים יחזרו לדת ישראל,[11] וגם ידינו תקיפה לעשות בעלי תשובה, אין לנו טעם מספיק לאסור חילול שבת עליהם.

שו"ת שבט הלוי (ח"י סימן סה):

עניין איש הכבאי בקהילתכם קרית ספר, שנדרש מארגון הכבאים לצאת בשבת במקרה של תאונות בכביש הראשי הסמוך לעירכם, ושאלתו דמר אם מותר לו לצאת להציל מחללי שבת... בפרט דאולי נמצאים גם תינוקות וקטנים שלדעת הרבה פוסקים יש להם דין תינוק שנשבה, לא כאביהם.

~ לדעת הרב יוסף שלום אלישיב, מותר לחיילים לאבטח מקומות ואתרי טיול בשבת.
ההיתר אינו נובע מדין 'תינוק שנשבה' שמחללים שבת עבורו אלא משום שיש שם גם ילדים קטנים שאינם מוגדרים כמומרים -

הרב יוסף שלום אלישיב (תחומין, כרך ג עמוד 28):

נשאלתי ע"י פלוגת חיילים דתיים שנשלחה בשבת לאבטח אתר בילוי וטיולים הנמצא באזור הסמוך לאזורי מחבלים, האם מותר להם או אף חייבים הם לחלל שבת כדי לאבטח את מי שאינם שומרי מצות המחללים שבת בפרהסיה...
אמנם שמעתי מפי **הגרי"ש אלישיב** שליט"א שפסק באותו עניין שנשאלתי עליו, כי החיילים צריכים לצאת בשבת ולחלל שבת כדי לאבטח מקומות ואתרי טיולים שאליהם מגיעים ונמצאים מטיילים רבים, כשקיימת סכנת נפשות באתרים אלו מפני פגוע מחבלים, אע"פ שאותם מטיילים הם מחללי שבת בפרהסיה.
והוסיף, שבלי להיכנס לבעיית הגדרתם של אחינו שפרשו מהתורה והמצוות, אם הם כתינוקות שנשבו או כמומרין גמורין שעליהם נאמר הדין דמורידין ואין מעלין ואין מחללים עליהם את השבת, מאחר ובין הנמצאים באותם אתרים מצויים בודאי משפחות שביניהם יש ילדים וילדות קטנים, פחות מגיל מצוות, שבודאי אינם מוגדרין כמומרין הרי קיימת החובה להציל נפשם ונדחית השבת מפני זה.

---

[11] על היחס לבניהם הקטנים של החילונים, ראו: **שו"ת תשובות והנהגות** (ח"ג סימן תעו): "ונוכח הייתי כשבא בעה"ב אחד להגאון מטשעבין (רבי בעריש ויידנפלד זצ"ל) ושאל שיש לו בית חרושת גדול במקום שרובם ככולם חופשיים, והפועלים שמה הם מחללי שבת, ורוצה להעתיקו לבני ברק, והפועלים יהיו שומרי שבת כולם, ויפטר כל הפועלים בבית חרושת שלו עכשיו, ומרן זצ"ל השיב: "פרנסה פוגע בפיקוח נפש ואם הם מחללי שבת בניהם הקטנים אינם מחללי שבת, ואין דוחין נפשות בשביל נפשות, וצריך להתיישב הרבה אם כדאי לפגוע בהם", ושמעתי שגם רבינו החזון איש זצ"ל הסביר בענין צדקה למחללי שבת בפרהסיא שצריך להתחשב בבניהם הקטנים שאין דינם כמחללי שבת בפרהסיא, הרי גדולי ישראל זצ"ל צופים ורואים ודנים מה שאנשים פשוטים לא מדמין כלל"; כעין זה, ראו: **שו"ת תשובות והנהגות** (ח"ו סימן צ). ראו עוד בשיעור לג, 'פיקוח נפש בממון הציבור', בדברי חוט שני.

שיעור יז: הקדמת מלאכה לשעת פיקוח נפש

א. הקדמה

נשמת אברהם (מהדורה בתרא סימן שכח, עמוד תטו):

חולה עם מחלת כליות שמצבו הולך ומדרדר לאט לאט וברור שבקרוב יצטרך לדיאליזה לפחות פעם אחת כדי להציל את חייו, כשבערב שבת שהוא גם יום-טוב אינו בסכנת נפשות ואינו זקוק לדיאליזה דחופה, אלא לפי מהלך המחלה יתכן שיצטרך לדיאליזה מחר שבת קודש - ומבחינה רפואית יש נטייה לא לעשות את הדיאליזה אלא כשזה יהיה הכרחי.
האם מבחינה הלכתית רצוי לבצע את הדיאליזה היום תוך כדי חילול יום-טוב, כדי להימנע מחילול שבת מחר, או האם אסור לעשות כן כי אין סיבה רפואית היום ביום-טוב לעשות את הפעולה, וממילא יצטרכו מחר לחלל את השבת לפי הצורך?

ב. מחלוקת הנצי"ב והחפץ חיים

נחלקו הנצי״ב והרב ישראל מאיר הכהן בשאלה הבאה -
כאשר אדם מוכרח לחלל שבת בעקבות פיקוח נפש, ולא היה ביכולתו להקדים ולעשות את המלאכה ביום שישי, אלא רק בבין השמשות או ביו״ט שחל בערב שבת, האם יעשה את המלאכה בזמן המוקדם למרות שאין עדיין מציאות של פיקוח נפש אך מכל-מקום מדובר על איסור קל יותר מאשר שבת, או שמא כל עוד אין פיקוח נפש לפנינו אין לעשות כל איסור אפילו קל

1. דעת הנצי"ב

לדעת הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, כשיש ידיעה ברורה על הצורך לחלל שבת מפני פיקוח נפש, על האדם לבצע הקדמה של המלאכה ככל שניתן, גם כאשר מדובר על יום-טוב שחל בערב שבת

במדבר (יז, יא-יג):

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל אַהֲרֹן קַח אֶת הַמַּחְתָּה וְתֵן עָלֶיהָ אֵשׁ מֵעַל הַמִּזְבֵּחַ וְשִׂים קְטֹרֶת וְהוֹלֵךְ מְהֵרָה אֶל הָעֵדָה וְכַפֵּר עֲלֵיהֶם כִּי יָצָא הַקֶּצֶף מִלִּפְנֵי ה׳ הֵחֵל הַנָּגֶף.
וַיִּקַּח אַהֲרֹן כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה וַיָּרָץ אֶל תּוֹךְ הַקָּהָל וְהִנֵּה הֵחֵל הַנֶּגֶף בָּעָם וַיִּתֵּן אֶת הַקְּטֹרֶת וַיְכַפֵּר עַל הָעָם. וַיַּעֲמֹד בֵּין הַמֵּתִים וּבֵין הַחַיִּים וַתֵּעָצַר הַמַּגֵּפָה.

משה אמר לאהרון להקטיר קטורת בפנים ולצאת החוצה אל העם לעצירת המגיפה.
אולם, אהרון שינה מדברי משה ורץ החוצה לבדוק האם המגיפה קיימת, ואז הקטיר בחוץ.

? מדוע שינה אהרון מדברי משה ועבר על איסור הקטרת קטורת בחוץ?

~ **הנצי"ב** (העמק דבר, במדבר יז, יב):

אהרן שינה מדבר משה ולא נתן הקטורת עד שבא אל העם, למדנו מזה דמשום שהיה דבר משה לא בדבר ה' אלא מדעת עצמו, ומטעם פיקוח נפש שדוחה, ומשום הכי ציווה שיהיה הקטרה בפנים ולא יהיה אלא איסור קטורת זרה, ואיסור הוצאה לחוץ שאין כל זה באזהרת כרת... אבל כל זה כשהוא ברור שכבר החל הנגף, מה שאין כן אם אין ידוע בבירור טוב לעשות איסור חמור כשיגיע לידי פיקוח נפש מלעשות איסור קל בשעה שיכול להיות שאין כאן פיקוח נפש.

משום הכי, כאשר נסתפק אהרן אם כבר החל הנגף, שהרי לא דיבר בשם ה' ואולי ברחמי שמים נשמע תפילתם לגמרי, על כן לא הקטיר בפנים אלא בבואו למקום הקהל וראה והנה החל הנגף בעם כמו ששמע, אז ויתן את הקטורת על האש.

» לדברי הנצי"ב, סברתו של אהרון הייתה שיתכן והמגיפה נעצרה ואין סיבה להקטיר קטורת. אך כאשר היה ברור לאהרון שהמגיפה קיימת, אזי יש להקטיר קטורת גם בחוץ באיסור.

»» כשיש ספק בהתקיימות פיקוח נפש - אין לעבור על איסור לפני שעת פיקוח נפש, לכן אהרון לא הקדים את הקטרת הקטורת בפנים לפני בירור וידיעה על הפיקוח נפש.

אך אם ישנה ידיעה ברורה שצריך לחלל שבת עבור פיקוח נפש, יש להקדים את המלאכה ככל שניתן גם במחיר עשיית המלאכה ביום-טוב.

~ **הנצי"ב** (הרחב דבר, שם אות א):

מזה יש ללמוד ביום-טוב שחל בערב שבת, ובשבת יהיה עניין סכנת נפשות ונצרך לעשות מלאכה ביום-טוב או בשבת משום פיקוח נפש אם ברור שתהיה הסכנה בשבת, יותר טוב להקדים המלאכה ביום-טוב דקיל משבת.

ואם אין הדבר ברור, יותר טוב להשהות, וכשתבוא הסכנה אז יחללו שבת קודש מפני פיקוח נפש.

~ **שמירת שבת כהלכתה** (פרק לב הערה קה):

יום-טוב שחל להיות בערב שבת, מוטב לעשות איסור חמור כשיגיע לפיקוח נפש בשבת ואל יעשה איסור קל, מלאכה ביום-טוב, בשעה שיתכן שלא יבוא לידי סכנה. **העמק דבר** (במדבר יז, יב).

אבל הוסיף עוד, שאם ודאי הוא שלמחרת היום יהיה בו משום פיקוח נפש, מוטב לחלל את היום-טוב שאין בו אלא איסור לאו ולא להמתין עד שיגיע למצב של פיקוח נפש בשבת.

~ **<u>חולה כליות</u>**: יבצע את הדיאליזה ביום-טוב, למרות שכעת אינו בסכנה.
בטעם הדבר כתבו הרב נויברט והרב אוירבך, כיון שהדבר ברור שהאדם יגיע לידי סכנה אזי כבר מעתה המציאות מוגדרת כפיקוח נפש ויש להקדים את עשיית הדיאליזה גם כשמדובר ביום-טוב -

נשמת אברהם (מהדורה בתרא סימן שכח, עמוד תטז):

ושמעתי מ**מו"ר שליט"א בעל השמירת שבת כהלכתה**, שכן דעתו ונימוקו עימו, שכיון שכמעט ובטוח שמחר בשבת החולה יהיה בסכנת נפשות, אז גם היום ביום שישי כשעדיין אין הוא בסכנה הרודף כבר נמצא.
ולכן, מוטב לחלל היום את היום-טוב שהוא איסור קל כדי למנוע ממנו את הסכנה של מחר מלחכות למחר ולחלל את השבת שהוא איסור חמור, אעפ"י שאז יהיה ודאי מותר משום סכנת נפשות.
וכתב לי **הגרש"ז אויערבאך** זצ"ל, גם אני סובר כמותו, דכיון שהאדם מסוכן וצריכים ודאי לעשות דיאליזה וא"כ מסתבר שצריכים לבחור ביום-טוב מבשבת.

2. דעת הרב ישראל מאיר הכהן

לדעת הרב ישראל מאיר הכהן, עשיית מלאכה לפני שעת הפיקוח נפש היא עשייה ברצון ואסורה.
לפיכך, יש להמתין עד שעת הפיקוח נפש ואז לעשות את המלאכה בהיתר

• לפני שנציג את הדברים יש להעלות את הקושי שבדברי הנצי"ב.
לדברי הרב פיינשטיין, כל עוד אין פיקוח נפש לפנינו אין לעשות כל מלאכה אף שאיסורה קל -

שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ג סימן סט):

באחד שברור לו שתהייה עניין סכנה לו למחר בשבת ויצטרך לעשות מלאכה בשבת וכשיעשה מלאכה בערב שבת שהוא יום-טוב לא יצטרך לעשות בשבת איך יעשה.
ובדבר חידוש של הגאון הנצי"ב ז"ל בספרו העמק דבר פרשת קרח...
ודאי הוא מילתא דתמיהא כדכתב כתר"ה, דכיון דהיום ליכא סכנה ומחר אם תהייה סכנה יוכלו להצילו אז מהסכנה ע"י מלאכה, אין טעם להתיר לחלל יום-טוב אף שהוא קיל משבת, מאחר דעדיין ליכא עניין הפיקוח נפש לדחות שום איסור.
והעניין, שלהציל מסכנה מאכילין הקל הקל תחילה... וכן הוא בכל איסורין שצריך להציל בהקל הקל תחילה, הוא כשאיכא כבר הסכנה שאז הוא זמן ההצלה ויש להציל באיסור קל ובאיסור חמור, צריך להציל בהקל...
אבל כשהסכנה תהייה בשבת באופן שברור שגם בשבת יוכלו להצילו באיסור מלאכה, אין לעשות ביום-טוב אף שהוא קל כיון שעדיין ליכא סכנה ולא ניתן יום טוב לידחות ממנה אף שהוא איסור קל משבת.

• **<u>שיטת הרב ישראל מאיר הכהן</u>**

ההולך במדבר ואינו יודע מתי שבת, אם יש לו אוכל כדי חייו אינו יכול לעשות מלאכה כלל עד שיכלה האוכל. כשהסתיים האוכל, יכול לעשות מלאכה מצומצמת בכל יום לכדי פרנסתו בלבד

שולחן ערוך (או״ח סימן שמד סעיף א):

ההולך במדבר ואינו יודע מתי הוא שבת - מונה שבעה ימים מיום שנתן אל ליבו שכחתו ומקדש השביעי בקידוש והבדלה.

ואם יש לו ממה להתפרנס - אסור לו לעשות מלאכה כלל עד שיכלה מה שיש לו ואז יעשה מלאכה בכל יום, אפילו ביום שמקדש בו, כדי פרנסתו מצומצמת. ומותר לילך בו בכל יום, אפילו ביום שמקדש בו.

? מכיון שיש לנו חשש שמא כל יום הוא שבת, מדוע מותר לו לעשות מלאכה מצומצמת כל יום וספק שמא הוא מחלל שבת, עדיף היה שיעשה ביום אחד הרבה מלאכות ויאגור אוכל למשך כמה ימים בהם לא יצטרך לעשות מלאכה כלל?

ביאור הלכה (סימן שמד ד״ה מצומצמת):

לכאורה למה לא הרשוהו שירוויח ביום אחד או בשני ימים הרבה יותר מכדי פרנסתו כדי שיוכל לשבות אח״כ ד׳ וה׳ ימים ממלאכה, שע״י זה קרוב שיקיים מצוות שבת כדין תורה. משא״כ עתה, שהוא עושה בכל יום ויום, בוודאי יתחלל שבת במלאכה דאורייתא?

! עשיית מלאכה בכל יום כדי פרנסתו, אינה מהווה חילול שבת, משום שזהו פיקוח נפש עבורו. אולם, עשיית מלאכה יותר מכדי פרנסתו באותו יום, כדי שבימים הבאים יימנע לגמרי ממלאכות, אינה עשייה הנצרכת לפיקוח נפש עכשווי והינה עשיית מלאכה ברצון האסורה -

יש לומר, דעתה כשהוא עושה כדי פרנסתו אין זה מקרי חילול שבת דנוגע לו בכל יום לפיקוח נפש, ועל כן זה עדיף יותר משיעשה יום או יומיים יותר מפרנסתו ויחלל שבת בספק ברצונו.

» **<u>השלכה הלכתית</u>**: איש הצבא שהוצרך לעשות מלאכה שתסתיים בשבת ויכול להקדימה[1]

אם אין לו פנאי להקדימה בערב שבת, והגיע זמן בין השמשות שהוא ספק חול ספק שבת, אסור לו לעשות את המלאכה בבין השמשות.
הטעם, כשעושה מלאכה בבין השמשות לפני עת הפיקוח נפש הוא עושה ברצון ובכך עובר עבירה -

ביאור הלכה (סימן שמד ד״ה מצומצמת):

ונוכל ללמוד מזה לעניין איש הצבא שהוצרך לו מטעם הממשלה הרוממה לעשות איזו מלאכה דאורייתא ויוכל לעשות זה בערב שבת קודש, ובוודאי מחוייב לעשות כן כדי שלא יצטרך למחר לחלל שבת...
אך שלא היה לו פנאי בכל היום עד בין השמשות, שמוטב לו לעשות המלאכה למחר אף שאז הוא יום שבת בוודאי, שאז הוא מוכרח לזה ואין עליו איסור, משא״כ עתה הוא מחלל שבת ברצונו בספק.

~ בספרו 'מחנה ישראל' הנכתב כהדרכה לחיילים בצבא הצאר, חוזר הרב ישראל מאיר הכהן על דבריו אלו, ומוסיף הסבר שאין לעשות את המלאכה עתה משום שמא מפקד הצבא יחזור בו -

מחנה ישראל (ח״א פרק לג אות ו):

ואם עבר איש הצבא ולא התקין את עצמו קודם בין השמשות בכל המלאכות שצריך לעשות למחר, ובינתיים נעשה בין השמשות, לכאורה יראה דאסור שוב לעשותן, דאף שבבין השמשות הוא רק ספק איסור מלאכה ולמחר בבקר יהיה מלאכה ודאית, אעפ״כ הלא עתה עושה ברצונו דאין אדם מכריחו לזה משא״כ כשיעשה למחר יהיה חילול שבת באונס ומי יודע מה ילד יום פן לא יצטרך למחר לחלל את השבת. וצריך עיון.

[1] ראו גם: **שער הציון** (סימן שמד ס״ק ט): ״ומזה נוכל ללמוד בזמננו דאם נתנה הממשלה הרוממה מלאכה לאיש הצבא שתהיה עשויה מתוקנת ליום השבת בצהרים, מחוייב להכין המלאכה מקודם כדי שלא יצטרך לחלל השבת, דהרי הממשלה לא ציוותה שיעשה דווקא ביום השבת״.

ג. השלכות

1. עשיית מלאכה בשעה מוקדמת בשבת

כאשר אדם צריך לעשות מלאכה בשבת בשעה מסוימת בעקבות פיקוח נפש, האם ניתן להקדים בכמה שעות את עשיית המלאכה?

• **<u>אין להקדים מלאכה כל עוד פיקוח נפש לא לפנינו</u>**

~ הרב מאיר צבי וויטמאיר, נשאל על חולה הזקוק לקחת תרופה בשעה מסוימת בשבת, ויש להקדים לה בישול, האם מותר לו לבשל כמה שעות לפני כן בשבת.
לדבריו, כיון ששבת דחויה אין היתר לבשל לחולה הצריך מלאכה משום פיקוח נפש לפני שעת הפיקוח נפש, משום ששבת נדחית מפני פיקוח נפש כאשר הוא לפנינו[2] -

שו"ת רמ"ץ (ח"א סימן כא):

שאלה: חולה שיש בו סכנה וצריך לבשל לו בשבת, אם הרופא אומר שאין צריך להאכילו מיד כי אם אחר חמש שעות אחרי שישתה מרקחת הרפואה - אם צריך להמתין עד זמן מה קודם זמן אכילתו ואז יבשל ויכין לו המשקה או התבשיל להשעה שהגביל הרופא, או מותר לבשל לו גם עתה שיהיה מוכן לשעה הצריכה?...
ולעניין שאלתנו, כיון דשבת דחויה הוא אצל חולה א"כ אין היתר לבשל כי אם בזמן שצריך לו החולה, דמשום פיקוח נפש נדחה שבת אבל לא מקודם לכן.
אך כשיש לחוש שמא יהיה אח"כ איזה עיכוב להכין התבשיל, אז מותר מספיקא דפיקוח נפש הדוחה ג"כ שבת, והכל לפי ראות העניין.

~ לדעת הרב משה פיינשטיין הסיבה שלא ניתן להקדים את המלאכה בשבת עצמה כמה שעות לפני הפיקוח נפש אינה משום ששבת דחויה היא, אלא משום שכל עוד אין הסכנה ומציאות הפיקוח נפש לפנינו אין היתר לעשות מלאכה, גם כאשר לאחר זמן צריך לעשותה -

שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ג סימן סט):

ובדבר מה שכתב כתר"ה, אם מחשש הסכנה תהייה בשבת זו לאחר שני שלישי היום ויהיה האפשריות גם אז להצילו בחילול מלאכה בשבת - אם מותר לעשות מלאכה זו גם בתחילת היום כשיש לו איזה צורך...
אבל יש סברא גדולה לומר כדברי כתר"ה, שיש לנו לחוש לשמא יבריא ויסתלק הסכנה אף שהוא כדרך הטבע והאומדנא אלא בדרך נס ממש, וכתר"ה לא כתב טעם בזה.
משום דרק כשכבר איכא חשש סכנה חייבה תורה לרפא ע"י רופאים ולעשות כל התחבולות אף בחילול שבת ועבירת כל איסורין ולא לסמוך על נסים, אבל כל זמן שאין הסכנה עדיין

[2] דבריו הובאו גם ב**כף החיים** (או"ח סימן שכח ס"ק סג).

ליכא חיוב זה ורשאין לסמוך גם על נסים שמא לא תהיה הסכנה כלל אף שהוא שלא כפי דרך הטבע ואמירת הרופאים. וממילא אסור לחלל שבת בתחילת היום שעדיין ליכא הסכנה. אבל ודאי, אם אח״כ כשתהייה הסכנה לא יוכלו להצילו אסור לסמוך על נסים ומחוייבין לעשות כל התחבולות שבדרך הטבע אפילו בחלול שבת ועבירת כל איסורין.
וכך נוטה הסברא לדינא לענ״ד, נמצא שגם זה היא קושיא על הגאון הנצי״ב, וצריך עיון גדול.

~ **<u>חולה שיש בו סכנה הצריך להגיע בשבת לבית-חולים</u>**

לאור דברים אלו פסק הרב יצחק זילברשטיין, שחולה שיש בו סכנה שקבוע לו זמן להגיע לבית-חולים בשבת בשעה מסוימת, אסור לו להקדים את בואו בשבת בחילול שבת, אלא רק כשיגיע זמן פיקוח נפש -

תורת היולדת (פרק יא סעיף א):
חולה שיש בו סכנה שהוזמן לבוא בשבת לבית חולים בשעה מסויימת, יש אומרים שאסור לו להקדים את נסיעתו אף שאינו מוסיף איסורים בהקדמתו.

• **<u>ניתן להקדים את המלאכה והרי זה משובח</u>**

~ לדעת הרב שמואל שְׁטֶרָאשׁוּן, במקרה ואדם צריך לעשות מלאכה בשבת בשעה מסוימת משום פיקוח נפש, הוא יכול להקדימה בכמה שעות והרי זה משובח.[3]

יתרה מכך, בהמשך דבריו ניכר שהוא אינו מקבל את טענת הרב פיינשטיין שניתן לסמוך על הנס שמא יבריא החולה -

רש״ש (יומא פד ע״ב ד״ה גמרא לא):
ואם נצרך לעשות לו הרפואה היום דווקא, אבל אינו מוכרח לעשות תיכף רק דנוכל לאחרה עוד איזו שעות - בכזה אמרינן הזריז הרי זה משובח.
(ונראה לי, דהא דתניא לקמן ואין אומרין נמתין לו שמא יבריא, רצונו לומר דאפילו נוכל להמתין בטח עוד איזו שעות ואז נוכל להבחין אם נצרך לחלל עליו את השבת או לא, אפילן הכי לא ימתינו אלא מחללין עליו מיד, הואיל דעתה הוא ספק ניתן עליו שבת להחלו).

שו״ת יחוה דעת (ח״ד סוף סימן ל):
אם יש צורך לבשל בשבת תרופה לצורך חולה שיש בו סכנה, אלא שאומרים הרופאים שאפשר להמתין כמה שעות כדי לעשותה - מותר לעשותה מיד כדי שתהיה מוכנה לאותה שעה, כיון שבכל אופן יצטרכו לחלל שבת לעשיית התרופה.

---

[3] לדיון בדעת הרש״ש, ראו: **הרב אברהם יצחק נריה** (צניף מלוכה, עמוד 135-137).

2. עשיית מלאכה נוספת בשבת שניתן לעשותה לאחר השבת

• **<u>מותר לעשות את הרפואה השנייה בשבת - פיקוח נפש כמציאות מתמשכת</u>**

~ הרש״ש המשיך בחידושיו וסבר שחולה שיש בו סכנה וצריך לקחת פעמיים תרופה, פעם אחת בשבת עצמה ופעם שנייה אפשר לקחת במוצאי שבת, מותר לו לקחת גם את התרופה השנייה בשבת ולחלל שבת הואיל וכבר נדחתה שבת עבורו -

רש״ש (יומא פד ע״ב ד״ה גמרא לא):

ואם נצרך לעשות לו הרפואה ב׳ פעמים, פעם א׳ היום דווקא והב׳ נוכל להמתין עד לאורתא - מכל-מקום מותר לעשות לו גם פעם הב׳ בשבת, הואיל דכבר ניתן עליו לחלל את השבת, מה לי חילול אחד מה לי ב׳ פעמים.

ודבר זה למדנו מ**גמרא דמנחות** (עב ע״א) שהרי דחתה שחיטה את השבת.

בבלי מנחות (עב ע״א):

בוא וראה כמה חביבה מצווה בשעתה, שהרי הקטר חלבים ואברים כשרים כל הלילה, ולא היה ממתין להן עד שתחשך.

רש״י (שם עב ע״ב ד״ה ורבי): ״וכיון דניתן שבת לדחות אצל שחיטה, נדחה נמי אצל הקטרה״.

~ לדעת הרב אריה לייב ברודא, במקרה של חולה שיש בו סכנה ואמרו הרופאים שניתן לעשות את המלאכה במוצאי שבת, ניתן להקדים את עשיית המלאכה בשבת משום שכבר כעת הוא מוגדר כחולה שיש בו סכנה, ומדין הזריז הרי זה משובח ניתן להקדים -

שו״ת מצפה אריה (ח״א סימן ד):

נסתפקתי בחולה שיש בו סכנה וציוו הרופאים לעשות לו רפואה, אך אמרו שיש עוד פנאי לעשות הרפואה לאחר שבת ואינו נחוץ לעשותו בשבת ולא יסתכן ביותר מחמת המשכת הרפואה עד לאחר השבת - אם נימא דלא ניתן שבת לידחות כיון דליכא סכנה אם נמתין עד לאחר שבת, או דלמא כיון דהוא חולה שיש בו סכנה והוא צריך לאותו רפואה מחוייבין אנחנו לזרז ולהקדים לו רפואתו, דסתמא אמרו רז״ל על חולה שיש בו סכנה מחללין עליו את השבת וכל הזריז הרי זה משובח ומשמע דאף משום זריזות דפיקוח נפש גם כן ניתן שבת לידחות...

דכל שאפשר להשהות עשיית הרפואה ולא יסתכן ביותר, משהינן ליה עד לאחר שבת, זה אינו אלא אם האפשרות להשהות לגמרי ולא לחלל שבת כלל.

אבל אם יש דברים שאי אפשר להשהותם מחמת שיסתכן ביותר, ועל כורחינו לחלל עליו את השבת וניתן שבת לדחות, שוב עושין כל הרפואה, אף שבמקצת הרפואה אפשר לעכב העשייה, מכל-מקום הואיל שכבר דחתה פיקוח נפש את השבת, שוב דמיא להא דאברים

ופדרים הכשרים כל הלילה ודוחין את השבת משום טעמא דכבר דחתה שחיטה את השבת...
ומעתה גבי פיקוח נפש נמי יש לומר, דכל שכבר דחתה את השבת מותר לחזור ולדחות אף משום זריזות בלבד.
ואף שידעתי שיש לבעל דין לחלוק ולומר דהא דפיקוח נפש דוחה את השבת אינו משום דהמצווה של פיקוח נפש דוחה את השבת, אלא משום דפיקוח נפש עצמה היא דדחי לה דאמרינן וחי בהם ולא שימות בהם, וכל שמחמת העיכוב לא יסתכן ביותר לא שייך לומר דמחמת זריזין מקדימין יכול לחלל את השבת, מכל-מקום לדעתי לא מסתבר למימר הכי.

סיבת ההיתר - פיקוח נפש כמציאות מתמשכת:
הרש"ש לשיטתו במקרה של הקדמת מלאכה בשבת וכסברת הנצי"ב שהגדרת פיקוח נפש יכולה להיות גם במצב מתמשך שעדיין אין הפיקוח נפש המציאותי לפנינו, אלא הוא ודאי יבוא.
לפיכך, יש להשקיף על כל המציאות בה נמצא החולה כמציאות של פיקוח נפש מתמשך ולא להשקיף על כל פעולה ופעולה כפיקוח נפש מקומי.
ולכן ניתן להקדים מלאכה בשבת עצמה ולעשות את הרפואה השנייה בשבת ולא במוצאי שבת, משום שלא עת לקיחת הרפואה היא עת הפיקוח נפש, אלא המצב המתמשך ובא.[4]

זו הראייה מדברי הבבלי מנחות, שכיון ששבת נדחתה מפני השחיטה ניתן לדחותה גם מפני ההקטרה, משום שההקטרה היא גמר מלאכת השחיטה ולכן מדובר על פעולה מתמשכת, כמו"כ ביחס לפיקוח נפש יש לראות את הרפואה השנייה כהמשך של הרפואה הראשונה ומציאות זו היא פיקוח נפש מתמשך.[5]

[4] ראו עוד: **שו"ת יחוה דעת** (ח"ד סימן ל אות י): "ואפשר שטעמו של הרש"ש מפני שסובר שבת הותרה אצל פיקוח נפש, כדמוכח מראיתו מההיא דמנחות גבי עבודה שהותרה בשבת. ומכל-מקום יש לומר שאפילו למאן דאמר דחויה השבת אצל פיקוח נפש, יש מקום להתיר בזה כדברי הרש"ש, שזהו בכלל מה שאמרו שהזריז הרי זה משובח".
[5] ראו: **לבוש מרדכי** (זבחים סימן יב ד"ה וראיה לדבר): "והנה מאי תירוץ הוא זה, אטו בשביל שנדחה שבת מפני שחיטת הקורבן, הוזל השבת לעניין הקטרה, אטו בשבת שמלו בו התינוק יהיה בה קולות לגבי שאר מלאכות. אלא על כורחך דהקטרה הוא גמר העבודה מתחילתה שהיא השחיטה, וקאמר הא דאמרינן שמותר להקריב אברים ופדרים בשבת אף שכשרין כל הלילה, משום דכיון דכבר התחיל עבודת הקורבן לדחות השבת, הותר אף לגומרו דהיינו להקטיר האברים בשבת משום חביבה מצווה בשעתה".

• **<u>לא ניתן לעשות את הרפואה השנייה בשבת</u>**[6]

יש להביט על כל מלאכה בפיקוח נפש בפני עצמה, וכל פעם שיש ליטול תרופה זהו זמן הפיקוח נפש ובין נטילת התרופה הראשונה לבין נטילת התרופה השנייה אין פיקוח נפש לפנינו -

שו"ת יחוה דעת (ח"ד סוף סימן ל):

ואם יש צורך לבשל התרופה פעמיים, פעם אחת בשבת דווקא, ופעם שנית אפשר להמתין למוצאי שבת - נכון שיעשו רק פעם אחת בשבת, והשנית למוצאי שבת.

3. אכילת מרק פיגול לפני זמן פיקוח נפש

הרב אפרים אשרי נשאל בימי השואה על מציאות בה היהודים מקבלים מרק פיגול שללא אכילתו הם מסתכנים בחולשה ומוות.

האם מותר להם לאכול את המרק לפני הזמן שהם נחלשים, או שעליהם להמתין על לרגע לפני שהם נחלשים ואז משום פיקוח נפש מותר להם לאכול?

שו"ת ממעמקים (ח"א סימן ב):

שאלה: ביום כ"ז אלול תש"א הוטל על יהודי גיטו קובנה לעבוד בבנין שדה תעופה על יד העיר, וניתן הצו על ידי הגרמנים הזדים הארורים ימ"ש שעל יהודי הגיטו לשלוח מדי יום ביומו מכסה של אלף איש שיעבדו בשדה התעופה, לכל אחד ואחד מעובדי הכפייה ניתן בתור מזון צלחת של מרק פיגול, ורבים מהם לא רצו כמובן לטמא את עצמם, להתגאל ולטעום ממרק זה. אולם מכיון שהם נחלשו מרעב מעוני ומרוב עבודה, באו אלי בין כסה לעשור שנת תש"ב מספר אנשים ונפשם לשאול הגיעה, אם מותר להם לאכול את המרק, היות כי יש בזה משום סכנת נפשות באם ימשיכו ברעבונם.

ותוכן שאלתם הוא: מכיון שעכשיו אין כאן משום פיקוח נפש שידחה את האיסור אף שלאחר זמן יוחלשו ויבואו לידי סכנת נפשות מכל מקום בתר השתא אזלינן, והשתא אין כאן פיקוח נפש שידחה את האיסור, או דילמא אף שעכשיו אין כאן משום סכנת נפשות, אבל מכיון שבוודאי לאחר זמן יבואו לכלל סכנת נפש מחמת חולשה, מותר להם כבר עכשיו לטעום ולאכול מן המרק כדי להינצל מסכנת נפשות שתבוא אליהם לאחר זמן.

! הוא מוכיח מדין ההולך במדבר ואינו יודע מתי שבת, שעליו לעשות בכל יום מלאכה מצומצמת כדי חייו ולא יותר.

---

[6] ראו: **שו"ת דברי יציב** (ליקוטים והשמטות סימן סא אות ג) שהעיר על חידושו של הרש"ש: "והיא פליאה נשגבה וקשה מאוד לומר כן. ומה שלמד זאת מהא דאמרינן במנחות... בהיתר הקרבת אברים ופדרים, שאני התם שהרי דחתה שחיטה את השבת, לפענ"ד התם משום דחביבה מצווה בשעתה".

~ לדברי הרב רפאל מייזליש, אם הוא יכול להתענות יום אחד שלא יהווה עבורו סכנה, הוא חייב להתענות ולא לעשות מלאכה.
טעמו הוא, כל ההיתר לעשות מלאכה מצומצמת בכל יום הוא משום פיקוח נפש, ואם יכול להתענות יום אחד הרי הוא אינו בפיקוח נפש ואין סיבה להתיר לו לחלל כעת שבת -

תוספת שבת (או״ח סימן שמד ס״ק ד):
נראה פשוט, דאם יכול להתענות יום אחד בלי סכנה, אז אסור לו לעשות מלאכה באותו יום כיון שלא הותר לו לעשות מלאכה בכל יום רק משום פיקוח נפש.

~ אולם, הרב ישעיהו ווינר חולק על דברים אלו בטענה שלא ניתן לכמת את זמן הפיקוח נפש ולקבוע מתי הוא הזמן בו האדם נכנס למציאות זו, וכן כיון שכל המטרה היא לצאת מהמדבר שהוא מקום סכנה עליו לאכול כרגיל בכל יום ולא להחליש את גופו -

בגדי ישע (או״ח סימן שמד סעיף ב):
ודבריו לא נהירין לי כלל, מאחר שלא ידע מתי שבת ובלא פרנסה אי-אפשר לו לא הטריחו על ככה לצמצם, עד כמה יתענה ולא יהיה פיקוח נפש או יותר טוב שלא יתענה ולא יאכל רק החצי או רביעית אכילתו ועל זה יעשה שיעור מלאכתו שהוא עדיף יותר.
אלא ודאי, אין הדין כלל כי לא הטריחו על ככה ואם יאכל כדי שבעו יוכל לילך בכוח וגם לא הטריחו להתענות משום הכי במדבר שהוא מקום סכנה, גם סכנת נפשות להקל כי אם נימא אם יוכל להתענות יום א׳ אפשר אם יתענה יום וחצי ג״כ לא יהיה ניזוק, אלא שלא הטריחו בזה כן נראה לי ברור ונכון.

» **שו״ת ממעמקים** (ח״א סימן ב ד״ה ובשו״ע):
ומבואר מדבריו, שאף שכעת אין כאן חשש של פיקוח נפש, מכל מקום מכיון שעליו למהר לצאת מן המדבר כי אחרת הוא יסתכן, אף שהסכנה תהייה לאחר זמן, אין עליו לסגף את עצמו כעת, כי מאחר שאחר כך יסתכן בסכנת נפש, כבר מעכשיו מותר לו לאכול.
ואם כן הוא-הדין בנידון דידן מותר להם לאכול מיד, כיון שלאחר זמן יבואו לכלל סכנת נפש.

4. לחלל ברצון שבת אחת כדי להינצל מחילול שבתות באונס

במקרה בו אדם נמצא במקום בו מכריחים אותו לחלל שבת, האם מותר לו לברוח מהמקום בשבת לפני שעת הפיקוח נפש כדי להימנע מחילול שבת באונס?
לדעת הרב ישראל מאיר הכהן הסובר שלא ניתן לבצע מלאכה אסורה קודם שעת פיקוח נפש משום שזוהי עבירה ברצון, אזי יהיה אסור לאותו אדם לחלל שבת ברצון לפני שעת פיקוח נפש -

הרב יצחק זילברשטיין (חשוקי חמד, שבת סט ע"ב):

שאלה: יהודי הנמצא בארץ אויב, ומכריחים אותו כל שבת לחללו במלאכות שונות, שאם לא כן יהרגוהו, ונזדמנה לפניו אפשרות בריחה מאותה ארץ, אך לשם כך צריך לחלל שבת בדאורייתא, האם יחלל ויברח?

תשובה: מעשה זה אירע ביהודי בגרוזיה שבאה לפניו אפשרות כזאת לברוח מרוסיה כדי להימלט מחילול שבת, ושאל את רבה של גרוזיה הרב עמנואל זצ"ל,[7] והשיב לו שיברח, כי מוטב שיחלל שבת אחת מדאורייתא משיחלל שבתות הרבה...

גם מ**הביאור הלכה** (סימן שדמ ד"ה מצומצמת) יש ללמוד, דאסור לאדם לחלל שבת מיוזמת עצמו כדי להינצל מחילול שבת שהתורה התירה לו.

שכתב שם לדון לעניין איש הצבא שהוצרך לו מטעם הממשלה לעשות איזה מלאכה דאורייתא, אם לא היה לו פנאי לעשותה עד בין השמשות, מותר לו לעשות את המלאכה למחרת אף שהוא יום השבת ודאי, כיון שאז הוא מוכרח לזה ואין עליו איסור, משא"כ עתה הוא מחלל שבת ברצונו ואסור לו לחלל שבת בין השמשות מיזמת עצמו, עיין שם. והביאור הלכה הוכיח כך ממסכת שבת (סט ע"א) שכתוב שם שהמהלך במדבר ואינו ידוע מתי שבת עושה כל יום כדי פרנסתו, ולמה לא עושה לכמה ימים ובזה יותר יש סיכוי שישמור שבת. אלא שמע מינה שאסור לחלל שבת, כל עוד אין סכנה לפניו, אף על פי שימעט בעבירות אם יחלל כעת שבת בשביל כמה ימים.

ד. סיכום: הקדמת מלאכה קודם שעת פיקוח נפש

השאלה המרכזית בדיון הנ"ל היא כיצד להגדיר את הפיקוח נפש במקרה שברור שיבוא.

• **<u>אפשרות א</u>**: רק כאשר פיקוח נפש לפנינו יש היתר לעשיית מלאכה, אך כל עוד אין האדם נמצא במצב של פיקוח נפש למרות שהוא יודע ששעה זו תבוא, אסור לו לעשות מלאכה אף שיש בה קולא כמו עשיית מלאכה בבין השמשות.

• **<u>אפשרות ב</u>**: במקרה שברור לנו שהאדם יגיע למצב של פיקח נפש, אזי הגדרת שעת פיקוח נפש אינה מצומצמת אלא היא מתחילה מרגע זה ויש לראות את כל המציאות כפיקוח נפש מתמשך.

[7] הרב חכם עמנואל דודאשוילי (דוד), מרבניה הראשיים של יהדות גאורגיה בין השנים תש"ל-תש"מ.

שיעור יח: ספק פיקוח נפש - דעת הציץ אליעזר

א. 'אין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב'

~ בדברי המשנה מבואר שאם יש מפולת ובתוכה נמצא אדם, שיש ספק האם הוא חי או מת, או שזהותו אינה ברורה לנו האם הוא יהודי או גוי, עושים פעולות הצלה גם בשבת -

משנה יומא (פ״ח מ״ז):

מי שנפלה עליו מפולת - ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת, ספק עובד כוכבים ספק ישראל - מפקחין עליו את הגל. מצאוהו חי מפקחין עליו, ואם מת יניחוהו.

~ <u>׳אין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב׳</u>

בדברי הגמרא ביומא מבואר שבניגוד לכלל הבסיסי שההנחיה היא ׳הולכים אחר הרוב׳, הרי שבדיני פיקוח נפש קבע שמואל ש׳אין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב׳

במקרה ונמצא תינוק בעיר ואין ידועה זהותו, סובר שמואל שגם במקרה ויש רוב גויים בעיר ומיעוט יהודים, אם יש צורך לחלל עליו שבת מחללים עליו וחוששים למיעוט שמא הוא יהודי -

בבלי יומא (פד ע״א-ע״ב):

מצא בה תינוק מושלך - אם רוב נכרים, נכרי, ואם רוב ישראל, ישראל, מחצה על מחצה, ישראל. ואמר רב, לא שנו אלא להחיותו, אבל לייחסו לא.
ושמואל אמר, לפקח עליו את הגל. כי איתמר דשמואל, ארישא איתמר - אם רוב נכרים נכרי, אמר שמואל ולעניין פיקוח נפש אינו כן.

עוד מבואר שם שגם במקרה ויש רוב גויים ומיעוט יהודים, ואחד מהם פרש מתוך הרוב לחצר אחרת, שהכלל הוא ׳כל דפריש מרובא פריש׳ וא״כ הוא גוי ואין לחלל שבת, מכל-מקום מחללים שבת להצלתו. החידוש הוא שבכל התורה אנחנו מתבססים על הכלל ׳הולכים אחר הרוב׳, ואילו כאן למרות שיש רוב שאין לחלל שבת (גויים) מכל-מקום ׳אין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב׳ אלא מתייחסים גם לספק שהוא מיעוט -

בבלי יומא (פד ע״ב):

אמר רב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל, לא הלכו בפיקוח נפש אחר הרוב...
דאיכא תשעה נכרים וישראל אחד - הא נמי פשיטא, דהוה ליה קבוע, וכל קבוע כמחצה על מחצה דמי. לא צריכא דפרוש לחצר אחרת, מהו דתימא כל דפריש מרובא פריש, קא משמע לן דלא הלכו בפיקוח נפש אחר הרוב.

• **<u>ביאור הסברה</u>**

התוספות מסבירים את ההחרגה בפיקוח נפש שיש התייחסות למיעוט, משום שהמקור לפיקוח נפש בשבת הוא מהפסוק 'וחי בהם', שהכוונה היא לעשות את כל הפעולות הנדרשות למטרת ערך החיים של האדם, גם במקרה של ספק וגם במקרה של מיעוט -

תוספות (יומא פה ע"א ד"ה ולפקח):

ולפקח הגל אינו כן - אומר ר"י, דהיינו טעמא דאין הולכין בפיקוח נפש אחר הרוב משום דכתיב וחי בהם ולא שימות בהם, שלא יוכל לבוא בשום עניין לידי מיתת ישראל.

~ **בבלי יומא** (פה ע"ב):

מניין לפיקוח נפש שדוחה את השבת... אמר רב יהודה אמר שמואל, וָחַי בָּהֶם[1] ולא שימות בהם.

רש"י (יומא פב ע"ב ד"ה מאי):

משום וחי בהם ולא שימות בהם, טעמו של דבר לפי שחביבה נפשן של ישראל לפני המקום יותר מן המצוות אמר הקב"ה תבטל המצווה ויחיה זה.

• **<u>החידוש</u>**

? הפרשנים הקשו על המיקום של דברי התוספות שמיקמו את דבריהם על דינו של שמואל במקרה ונמצא תינוק בעיר שרוב תושביה גויים שמותר לחלל עליו את השבת משום 'וחי בהם'.
מדוע התוספות לא מיקמו את דבריהם היסודיים הללו בתחילת הסוגיה (פב ע"א) שם נערך הדיון מהו המקור לפיקוח נפש, והובא המקור 'וחי בהם'?

! הרב משה סופר עונה על הקושי - לדבריו יש חשיבות גדולה למקם את הדברים על הדין של תינוק המושלך בעיר שרובה גויים, שכן תינוק זה מוגדר כגוי לכל דיני התורה, כגון מותר בנבלות וטריפות, ואינו מצווה על השבתות, ואפשר שגם אסור לו לשמור שבת כדין גוי ששבת שחייב מיתה, ואם כן כיון שכל ההיתר של פיקוח נפש הוא מחמת הסברה 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה', איך מותר לפקח עליו את הגל, והרי הוא אינו מצווה על השבתות?
על כך עונים התוספות, שגם אם תינוק זה מוגדר הלכתית כגוי שלא ישמור שבת, מכל-מקום אמרה התורה 'וחי בהם' שיש חובה להציל אותו בשבת משום 'וחי בהם' אפילו שיש מיעוט שהוא יהודי -

[1] **ויקרא** (יח, ה): "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֹתָם הָאָדָם וָחַי בָּהֶם".

שו״ת חתם סופר (או״ח סימן פג):

ועיין מה שכתבו תוספות (יומא פה ע״א ד״ה ולפקח) שלא יכול לבוא בשום עניין לידי מיתת ישראל, עכ״ל. ואינו מובן, דמאי בעי הכא דווקא ולא בריש הסוגיא.

והנלע״ד, דהא לכאורה הטעם דמחללין שבת היינו שישמור שבתות הרבה...

והכא זה התינוק שנמצא בעיר שרובה נכרים, שמותר בנבילות וטריפות ואינו מצווה על השבתות ואפשר אסור לו לשבות כדין בן נח ששבת דאזלינן בתר רוב נכרים, וא״כ איך נחלל שבת שישמור שבתות והוא לא ישמור אפילו שבת אחת.

משום הכי כתבו התוספות, דאין הטעם כדי שישמור שבתות הרבה אלא משום נפש מישראל, ואם קמי שמיא גליא שהוא מזרע ישראל אע״ג שאינו משמר שבת אינו מחללו, כי כך דין תורתינו שנלך בתר רוב, כמו שאוכל סתם בהמה והיה טריפה בסתר וקמי שמיא גלי׳ שזה אכל טריפה אין בו עוון אשר חטא כי מי שמצוֶה והזהיר על הטריפה הוא ציווה לנו לסמוך על הרוב. והכא נמי השי״ת ציווה למיזל בתר רוב ומותר לו לחלל שבת ואין זה חילול ומכל-מקום ישראל הוא ואין הקב״ה חפץ במיתתו אפילו על המיעוט, כנלע״ד פירוש התוספות.

• **<u>פסיקת ההלכה</u>**

שולחן ערוך (או״ח סימן שכט סעיף ג):

מי שנפלה עליו מפולת, ספק חי ספק מת, ספק הוא שם ספק אינו שם, אפילו אם תמצי לומר שהוא שם ספק עכו״ם ספק ישראל - מפקחין עליו אף על פי שיש בו כמה ספיקות.

~ ~ ~

כאמור, מחללים שבת גם על ספק פיקוח נפש.

עתה עלינו לברר מהי ההגדרה הברורה של 'ספק פיקוח נפש' - עד כמה לחשוש והיכן עובר הגבול בין 'ספק פיקוח נפש' שמחללים את השבת לבין חשש שאין מחללים עליו את השבת?

שו״ת מנחת שלמה (תניינא סימן לז):

ולעניין עיקר הדבר מה נקרא ספק פיקוח נפש ומה לא, ועד איפה הוא הגבול, גם אנכי בעוניי הסתפקתי טובא בזה.

שו״ת ציץ אליעזר (ח״ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות א):

מטרת בירורנו בזה לקבוע עד היכן הוא הגבול אשר נוכל להגדיר ולומר שגם מיעוט וספק רחוק זה לחשש של פיקוח נפש נכנס ג״כ בגדר של חששא לפיקוח נפש שמחללין עליו את השבת.

חזון איש (קובץ אגרות חזון איש, ח״ב אגרת רב):

בכלל צריך זהירות יתירה בהיתר פיקוח נפש, בדברים שאין הפיקוח נפש בפנינו אלא בעתיד. ואם באנו להפריז על המידה, יפתחו כל החנויות בשבת בארצות הגולה בטענת הפסד כל הפרנסה ויבואו לפיקוח נפש.

וצריך לשקול במאזני צדק, ובכלל אם הנידון לביטול השבת הוי כחילול השם, ובחילול השם יש דין יהרג ואל יעבור, וגם זה צריך שיקול דעת.

הרב איסר יהודה אונטרמן (שבט מיהודה, ח״א עמוד סג):

הניסיון הורה לנו שיש תמיד נטייה מצד המעוניינים בדבר להרחיב את המושג פיקוח נפשות לדחות איסורים ומצוות שבתורה גם לדברים שיכולים להיוולד במשך הזמן, ולהסתעף מתוך גלגולי מסיבות שונות. בזמן האחרון הנטייה הזאת התגברה... יש צורך, איפוא, לברר הגדרת המושג הזה ולפרש ספיקות שונים המתעוררים לאור המציאות.

בשאלה זו ובהגדרת ׳ספק פיקוח נפש׳, נחלקו הרב שלמה זלמן אוירבך והרב אליעזר יהודה ולדינברג, כפי שיתבאר.

לדעת הרב ולדינברג, ההיתר לחלל שבת הוא רק כאשר המסוכן-החולה לפנינו וגם כשהסכנה לפנינו

ב. מסוכן-חולה לפנינו

1. ניתוחי מתים ללימוד אנטומיה

הרב יחזקאל לנדא נשאל מאת המחותן שלו שאלה מלונדון, האם מותר לנתח את הנפטר. הספק שהעלו בשאלה הוא ביחס לניוול המת שהוא איסור תורה, האם מותר הדבר משום שהמטרה היא הצלת נפשות עתידית, או שאסור משום שכעת יש ניוול למת?

שו״ת נודע ביהודה (מהדורה תניינא יו״ד סימן רי):

בנדון השאלה שבאה עליו מקהילת קודש לונדון במעשה שאירע שם באחד שחלה בחולי האבן בכיסו והרופאים חתכו כדרכם בעסק רפואה במכה כזו ולא עלתה לו תרופה ומת. ונשאלו שם חכמי העיר אם מותר לחתוך בגוף המת במקום הזה כדי לראות במופת שורש המכה הזאת כדי להתלמד מזה בהנהגת הרופאים מכאן ולהבא אם יקרה מקרה כזה שידעו איך יתנהגו בעניין החיתוך הצריך לרפואה ושלא להרבות בחיתוך כדי למעט בסכנת החיתוך, אם יש בזה איסור משום דאית ביה ניוול ובזיון להמת הזה, או אם מותר משום דאתי מיניה הצלת נפשות להבא להיות מיזהר זהיר במלאכה זו על תכליתה.

'פיקוח נפש לפנינו'[2]

הרב לנדא מציג את דברי המתיר שטען שאיסור ניוול המת לא נאסר במקום שיש צורך משמעותי, כהצלת חיי חברו.
הרב לנדא דחה את הדברים בטענה שאמנם אם היה מדובר על פיקוח נפש עתה, שיש חולה לפנינו הזקוק לאיבר או שהרופאים זקוקים לידיעה לרפואתו באמצעות הניתוח של הנפטר, היה מוגדר הדבר כפיקוח נפש. אבל כיון שאין חולה לפנינו אין זה מוגדר פיקוח נפש ואסור -

שו"ת נודע ביהודה (מהדורה תניינא יו"ד סימן רי):

את כל אלה כתבתי לפי דבריכם שאתם קורים זה פיקוח והצלת נפש.
אבל אני תמה הלא אם זה יקרא אפילו ספק הצלת נפשות, א"כ למה לכם כל הפלפול והלא זה הוא דין ערוך ומפורש שאפילו ספק דוחה שבת החמורה... ואמנם כל זה ביש ספק סכנת נפשות לפנינו כגון חולה או נפילת גל, וכן במסכת חולין שם גבי רוצח הפיקוח נפש לפנינו וכן אפילו לעניין ממון שם במסכת ב"ב ההיזק לפנינו.
אבל בנדון דידן אין כאן שום חולה הצריך לזה רק שרוצים ללמוד חכמה זו אולי יזדמן חולה שיהיה צריך לזה ודאי דלא דחינן משום חששא קלה זו שום איסור תורה או אפילו איסור דרבנן. שאם אתה קורא לחששא זו ספק נפשות א"כ יהיה כל מלאכת הרפואות שחיקת ובישול סמנים והכנת כלי איזמל להקזה מותר בשבת שמא יזדמן היום או בלילה חולה שיהיה צורך לזה. ולחלק בין חששא לזמן קרוב לחששא לזמן רחוק קשה לחלק.
וחלילה להתיר דבר זה, ואפילו רופאי האומות אינן עושים ניסיון בחכמת הניתוח ע"י שום מת כי אם בהרוגים ע"פ משפט או במי שהסכים בעצמו בחייו לכך.
ואם אנו ח"ו מקילים בדבר זה א"כ ינתחו כל המתים כדי ללמוד סידור אברים הפנימים ומהותן כדי שידעו לעשות רפואות להחיים. ולכן האריכות בזה הוא ללא צורך ואין בזה שום צד להתיר. ולדעתי שגגה יצאה מלפני כבוד מעלתו שמיהר להשיב להקל.

[2] דברי הנודע ביהודה והחתם סופר, הובאו גם ב**פתחי תשובה** (יו"ד סימן שסג ס"ק ה).

2. מכירת גופו למדע

הרב משה סופר מסכים לדברי הרב לנדא, שגדר פיקוח נפש הוא רק כאשר החולה לפנינו.
לכן לדבריו, אסור לאדם בחייו למכור את גופו למדע לאחר מותו, משום שפיקוח נפש אינו לפנינו -

שו"ת חתם סופר (יו"ד סימן שלו):

> נתעורר מעלתו על מה שכתב בנודע ביהודה (תנינא יו"ד סימן רי)... האריך הגאון זצ"ל שאין זה בכלל הצלת נפשות כיון שאין חולה לפנינו הצריך לזה...
> ולפי זה, אי היה לפנינו חולה שיש לו מכה כיוצא בה ורוצים לנתח המת הלז לרפואתו של זה, קרוב לוודאי דמותר.
> אמנם נידון שלפנינו, מי שרוצה למכור עצמו בחיותו לרופאים שינתחוהו אחר מותו ללמוד ממנו הלכות הרופאים, הנה זה איננו נכנס בגדר פיקוח נפש כלל וכלל, אם כן כל לימודי הרופאים ידחה שבת... וכיון שאין כאן פיקוח נפש, איכא משום איסור הנאה וגם משום ניוול, אם על ניוול של עצמו לא חס כל שלא חס על כבוד קונו ראוי לו שלא בא לעולם.

3. אף שאין חולה לפנינו אלא מצוי להיות

- **<u>לימודי רפואה והכנת תרופות בשבת, כאשר אי-אפשר אחרת</u>**

הרב חיים סופר הקשה על דברי רבו החתם סופר, שאמנם נכון הוא הדין 'פיקוח נפש לפנינו' ויש לחלל שבת עבור סכנת נפשות המצויה כעת לפנינו, אבל לדבריו במקרה ולימודי הרפואה או הכנת התרופות צריכה להיות גם בשבת, כגון שהלימודים וההכנה של התרופה מתקיימת גם בימי חול וגם בשבת, אזי יהיה מותר לחלל שבת עבור הלימודים והכנת התרופה כי ללא זה לא תהייה הצלה -

שו"ת מחנה חיים (ח"ב יו"ד סימן ס ד"ה מכל מקום):

> מכל-מקום יש לחקור, דלמא לא משכחת לימודי הרופאים או שחיקת סמנים והכנת כלי רפואה כי אם בשבת, למשל אם לא היה באפשרות שיועילו הרפואות רק אם ילמדו ויכינו בשבת, אז היה באמת מותר לחלל שבת לצורך לימודי רפואות והכנות סממנים, דסוף כל סוף ידענו שע"י רפואות יצמיח הצלות נפשות ומותר לחלל שבת בעבור תכלית הצלת נפשותן.
> אבל כיון דאפשר ללמוד הרפואות ולעשות הכנות רפואות בחול, אז לא מתירים לחלל שבת פן יבוא היום חולה שיש בו סכנה, דאין פיקוח נפש לפנינו, וגם לא שכיח שיהיה נולד פיקוח נפש היום ושיצריך לסמנים הנ"ל דווקא.

לאור זאת הוא המשיך וכתב שלמרות שהחולה או המחלה אינם לפנינו ממש, יש להתיר ניתוחים ללימוד אנטומיה משום פיקוח נפש בחולי השכיח לבוא ובמקום מרכזי שאליו מתכנסים החולים, כמו בתי חולים שם מצויים חולים -

לחתוך כיס המת כדי ללמוד ממנו לדעת לרפאות החולים באותו חולי שכיח לבוא לפני רופאים מומחים בעיר מלוכה אשר שם יקבצו החולים המסוכנים, ואי-אפשר ללמוד רק אם יחתכו איש החולה, דלמא באמת מותר כדי להציל הפיקוח נפש אשר יבוא לפניהם בעתיד.[3]

» **<u>ניתוחי מתים ללימוד אנטומיה בבית-חולים</u>**

לאור זאת, כתב הרב ראובן מרגליות שיש לנתח את המתים בבית החולים בו מצויים תמיד חולים והוי 'לפנינו' למרות שאין חולה ממשי באותה מחלה לפנינו -

הרב ראובן מרגליות (קוי אור, עמוד סד):

והן לניתוח, יקחו מבית החולים אשר שם ילמדו המתעתדים להיות רופאים, ושם חולים וחלאים משכח שכיחי והוי כלפנינו.

»» מבואר מדברי הרב חיים סופר שמותר לחלל שבת על סכנה שאינה לפנינו ממש, אלא יש שכיחות מסוימת שהיא תבוא בעתיד הקרוב.

• **<u>דחייה</u>**: הרב ולדינברג דוחה את דברי המחנה חיים, בטענה שכל עוד החולה אינו לפנינו, אין לעשות פעולות לחילול שבת -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ח):

ולפי הדברים האמורים, ספק גדול עד מאד אם ניתן לחלל שבת בהכנת רפואות שיועילו לכשיבואו לעתיד הנפשות הנצרכות לכך [אם לא בעת מלחמה שרבים מספר הנפגעים לא-עלינו כל שעה ושעה].

ומאד צדקו אריות התורה האלה בהחליטם דכשאין חולה לפנינו אין זה בכלל הצלת נפשות.

• **<u>סיכום</u>**: יש צורך שהמסוכן-החולה יהיה לפנינו.

---

[3] ראו גם: **שו"ת משפטי עוזיאל** (ח"א יו"ד סימן כח אות ב) מה שהעיר ביחס לדברי הנודע ביהודה והחתם סופר: "ולע"ד אני אומר שלא מצאתי בכל הטעמים הנ"ל שום טעם מספיק לאסור. דהנה במה שכתבו שאין כאן חולה אלא שמא יזדמן, אני אומר אטו מציאות שקלת מעלמא? ובוודאי שתמיד נמצאים כמה וכמה בני אדם שחולים באותה המחלה. ואם לא ידוע לנו ברגע זה, למחר או היום יודע לנו".

ג. סכנה לפנינו וסכנה עתידית

בנוסף להגדרה זו, שהמסוכן-החולה לפנינו, יש צורך שהסכנה תהייה לפנינו

1. הפסקת תפילה מחשש עתידי

משנה ברכות (פ״ה מ״א): ״ואפילו נחש כרוך על עקבו, לא יפסיק״.

רמב״ם (פיהמ״ש שם):

ודין זה הוא בנחש בלבד לפי שאינו נושך ברוב המקרים, אבל מה שדרכו לשוך תמיד כגון העקרב והאפעה מפסיק כשיראם באים כנגדו מפני שהיא סכנת נפשות.

? לאור הכלל 'אין הולכים בפיקוח נפש אחרי הרוב', עולה קושי על דין זה - מדוע לא יפסיק מתפילתו גם על נחש הכרוך עליו, הן אמנם שהנחש 'אינו נושך ברוב המקרים' אבל בפיקוח נפש חוששים למיעוט?

! התשובה נמצאת בדברי הרב אברהם יונה יֶבנין, שהכלל 'אין הולכים בפיקוח נפש אחרי הרוב' ומתירים לחלל שבת על ספק פיקוח נפש היינו במקרה שהסכנה-מחלה לפנינו -

חידושי מהרא״י (שם):

יש מקשים, הא קיימא לן דאין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב, והיה לנו לחוש למיעוט שלפעמים הוא נושך...

אמנם לפענ״ד, בכל עניינים כאלה אין לנו לראות את הנולד רק מה שבאותה שעה, כמו החולה שאין בו סכנה שאין אנו רשאין לחלל עליו את השבת, ויש לחוש בספק שהמחלה הזאת תפילהו במחלה אחרת שתגרום לו סכנה אח״כ, ואם נחלל עליו את השבת עתה נשמרהו שלא יבוא לידי מחלה אחרת - לענ״ד הדין נותן דאין לנו לחלל, מאחר שעכשיו אין בו סכנה, ולא הותר אלא להצילו מספק סכנה שנפל בה ולא להקדים ולהצילו מספק שמא יפול בה.

והגע בעצמך, העומד בתפילה ורואה שכבר בא נחש והזיק לאחד, ודאי שצריך להפסיק ולהציל את חברו מסכנת נפשות אם ע״י שיחתוך האיבר או שאר דברים שאפשר להימצא בעולם. אבל קודם שנשך הנחש, אף הוא בעצמו לא יפסיק, מפני שאסור להפסיק מפני ספק סכנה עתידה. אבל עקרב שסכנתו ודאית, מותר להפסיק אפילו מפני סכנה עתידה.

ודרך אגב למדנו, בחולה שאין בו סכנה, ודרך המחלה ודאי לגרום לו סכנה אח״כ, יש מקום להתיר לחלל עליו שבת להצילו אף מפני סכנה עתידה אם היא ודאית. אלא שדבר זה צריך תלמוד, ולא להורות באתי.

2. דעת רבינו ירוחם

לדעת רבינו ירוחם, יש לערוך הבחנה בין כאשר יש סכנה כעת בהווה, אז יש לחלל שבת גם באיסורי תורה, לבין כשהסכנה אינה בהווה אלא בעתיד אזי יש לחלל שבת רק באיסורי דרבנן

רבינו ירוחם (תולדות אדם וחוה, נתיב יב חלק ט דף עח טור ב):

יש מי שכתב, כי כל דבר שאין בו סכנה עתה אע"פ שיוכל לבוא לידי סכנה, אין מחללין אלא שבות דרבנן אבל לא אסור דאורייתא.[4]

» <u>סכנה עתידית שיכולה לבוא</u>

לדברי הרב ולדינברג, אמנם על החולה-המסתכן להיות לפנינו כדי שנוכל לחלל עבורו את השבת, אבל ביחס לסכנה הוא טוען שאין הכוונה שהיא צריכה להיות לפנינו ממש, שהרי גם על ספק סכנה מחללים שבת, אלא אם היא סכנה עתידית שעל-פי הרוב היא יכולה להגיע יש לחלל שבת.
לדבריו זוהי כוונת רבינו ירוחם, שאין לחלל שבת באיסורי תורה על מקרה ובו הסכנה אינה לפנינו, ואינה עלולה לבוא עפ"י הרוב, אזי אין לחשוש למיעוט ובמקרה כזה הולכים אחר הרוב ואין מחללים שבת -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ד):

ונראה דלזה כיוון **הרבינו ירוחם**...

שכל דבר שאין בו סכנה עתה, אע"פ שיוכל לבוא לידי סכנה, אין מחללין אלא שבות דרבנן אבל לא איסור דאורייתא.

והיינו דזה שכתב שיוכל לבוא רוצה לומר לפי חששא דמיעוטא.

ולכן, בהיות והדבר שיוכל לסכן אינו לפנינו עתה, ובהיות ועפ"י רוב לא יבוא, הרי המיעוט שיש מקום לחוש לו בטל הוא ברוב עפ"י דין והרי הוא כמי שאינו.[5]

---

[4] הובאו דבריו ב**בית יוסף** (או"ח סימן שכח ד"ה ומ"ש רבינו).

[5] אולם, ראו: **שו"ת משפטי עוזיאל** (ח"ב יו"ד סימן כ) שכתב שיש החולקים על דברי רבינו ירוחם ולדבריהם גם כאשר אין הסכנה קרובה לבוא, אלא אי-נטילת התרופה תגרום לסכנה לבוא, יש להתיר: "שגם חולה שאין בו סכנת מיתה קרובה, אלא שממנה תוכל להתהוות סכנה מוות הרי זה כחולה שיש בו סכנה דכך הוא שעת סכנה ממש כמחלה שאם לא יחישו לה תרופה מביאה לידה סכנה קרובה. וזהו דקדוק לשון הרמב"ם ומרן ז"ל שכתבו בשאר איסורים מתרפאים במקום סכנה (יו"ד סימן קנה סעיף ג). דוק ותשכח שלא נקטו לשון הגמרא שעת סכנה, דהוה משמע סכנה ודאית קרובה, אלא אמרו מקום סכנה, להורות על מקום אפשרות של סכנה קרובה. וכן מצאנו ראינו בהגהות מיימוניות (הל' מאכלות אסורות פי"ד, הגהות מיימוניות אות ב) שכתב: שאלו לרבי על נכפה והיה עכו"ם רוצה לרפאותו ולהאכילו מאכל אחד לרפואה, שנראים הדברים שיש בו שרץ העוף לפי העניין. והשיב, כי נכפה הוא חולי גדול וכמכה של חלל דמי, ופעמים שמסתכן ונופל באור או במים ומותר אם הרפואה ידועה. מכאן תיובתא למה שכתב רבינו ירוחם כל דבר שאין בו סכנה עתה אעפ"י שיכול לבוא לידי סכנה אין מחללין אלא שבות דרבנן, אבל לא איסור דאורייתא".

3. חזון איש: מחלה מצויה שקרוב לוודאי שתבוא

לדעת החזון איש, הגדרת 'סכנה לפנינו' אינה כאשר יש סכנה ממש לפנינו, אלא הכוונה היא שיש סכנה מצויה בעקבות השתלשלות אירועים של נסיבות סיכון גבוהות

הוא מביא שתי ראיות לדבריו -

דוד המלך יצא למלחמה בשבת נגד אויב שבא על עסקי ממון ולא על הריגת נפשות, על העיר קעילה הסמוכה לגבול. אף שהפיקוח נפש אינו לפנינו עתה, מכל-מקום דוד העריך שנסיבות אלו יגררו אחריהן פיקוח נפש.

זאת ועוד, שמואל גזר תענית בנהרדעא בגלל מגיפה שהייתה במחוזא, כי החולי יכול היה להגיע ממרחק על ידי השיירות המצויות בין המקומות -

חזון איש (אהלות סימן כב סוף ס"ק לב ד"ה בפ"ת סימן):

> אין החילוק בין איתא קטן לליתא קמן, אלא אם מצוי הדבר - דבזמן שמתריעין עלה אף שאין בשעה זו חולה קמן משום חולי מהלכת הו"ל כאויבים שצרו בעיר הסמוך לספר... ומיהו, בשעת שלום לא חשבינן ליה פיקוח נפש, אע"ג דשכיח בזמן מן הזמנים שיצטרכו לזה... לא מקרי ספק פיקוח נפש בדברים עתידיים שבהווה אין להם זכר, ובאמת שאין אנו בקיאים בעתידות ופעמים שמה שחשבונם להצלה מתהפך לרועץ והלכך אין דנים בשביל עתידות רחוקות.[6]

4. היתר להיכנס להיריון כשאין סכנה לפנינו

בבלי יבמות (יב ע"ב):

> שלוש נשים משמשות במוך: קטנה, מעוברת, ומניקה.
>
> קטנה - שמא תתעבר ושמא תמות. מעוברת - שמא תעשה עוברה סנדל. מניקה - שמא תגמול בנה וימות... דברי רבי מאיר.
>
> וחכמים אומרים, אחת זו ואחת זו משמשת כדרכה והולכת, ומן השמים ירחמו, משום שנאמר שומר פתאים ה'.

? ריטב"א (יבמות יב ע"ב ד"ה שלש):

> ואמאי, כיון דאיכא סכנה כלל היאך מכניסות עצמן משום שומר פתאים ה'?...
>
> ורבנן אמרי, דאפילו אלו משמשות כדרכן בלא מוך, אם ירצו ואינם חייבות לשמש במוך.

---

[6] ראו: **הרב שלמה גורן** (תורת הרפואה, עמוד 236) שהביא ראיה לדברים אלו מדברי **תוספות** (פסחים מו ע"ב סוף ד"ה רבה): "ואם תאמר, אי אמרינן הואיל א"כ בטלת כל מלאכת שבת הואיל וראוי לחולה שיש בו סכנה. ויש לומר, כיון דלא שכיח כלל לא אמרינן הואילי". אבל חולי השכיח יש לחלל עליו שבת גם אין עתה אין פיקוח נפש לפנינו. בעניין זה, ראו: **שו"ת היכל יצחק** (או"ח סימן לג אות ב ס"ק ז); **הרב יצחק אריאלי** ('בעיית ניתוחי מתים', תורה שבעל פה, ו תשכ"ד עמוד לט): "המחלות המצויות המתהלכות ושכיחות ביותר, ודאי שאף אם נמצא חולה כזה במקום אחר אעפ"י שאינו לפנינו, וכיום שרחוקים נעשו קרובים... אפשר להודיע מיד על תוצאות הבדיקה ולהציל את החולה".

! ביישוב קושיית הריטב״א ובביאור דעת חכמים המתירים לנשים אלו להיכנס להריון, כתב הרב יעקב עטלינגר שהסיבה היא שאין הסכנה לפנינו כעת.
לדבריו, הכלל ש׳אין הולכים בפיקוח נפש על פי הרוב׳ ויש לחלל שבת גם על המיעוט, דווקא כאשר הסכנה לפנינו, אבל כשאין הסכנה לפנינו אין להתחשב במיעוט ויש לחלל שבת.
הוא מסביר זאת, שאם לא כן הרי לא יוכל אדם לצאת לדרך כי יתכן ותהייה סכנת דרכים וכדו׳, אלא שמכיון שעתה אין הסכנה לפנינו הדבר מותר -

שו״ת בנין ציון (סימן קלז):

הנלענ״ד דטעמא דרבנן, דאע״ג דכלל בידינו דאין לך דבר עומד בפני פיקוח נפש ואין הולכין בפיקוח נפש אחר הרוב, זה דווקא ביש ודאי סכנת נפש לפנינו, כגון בנפל עליו הגל דאז חוששין אפילו למיעוטא דמיעוטא, אבל בשעתה אין כאן פיקוח נפש רק שיש לחוש לסכנה הבאה, בזה אזלינן בתר רובא כמו לעניין איסורא.

דאל״כ איך מותר לירד לים ולצאת למדבר, שהם מהדברים שצריכין להודות על שניצולו.
ואיך מותר לכתחילה לכנוס לסכנה ולעבור על ונשמרתם מאוד לנפשותיכם.
אע״כ כיון דבאותה שעה שהולך עדיין ליכא סכנה הולכין אחר הרוב...
וזה לענ״ד ג״כ טעמא דרבנן, כיון דבעוד שלא נתעברה אין כאן סכנת נפשות, לכן סמכינן אטעמא דמן השמים ירחמו שלא תבוא לידי סכנה.

» נראה שהכוונה בדבריו היא כנ״ל, אם יש רוב מצוי שהסכנה תבוא, אזי אסור להיכנס להיריון או לצאת לדרך. אבל אם מדובר על רוב הפכי, שרוב הסיכויים שאין סכנה, מותר להיכנס להיריון וכדו׳.

ד. דברי הרב ולדינברג

1. מסוכן וסכנה לפנינו

שו״ת ציץ אליעזר (ח״ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ב):

להבין איך ובמה להגדיר גדר הכלל של כל ספק פיקוח נפש דוחה שבת. והוא זה, דלפי האמור נגדיר ונאמר, דאימתי יצא דינא דפיקוח נפש מן הכלל שהולכין אחר הרוב, בהיכא שלפנינו בפעולתו באופן מוחשי הדבר המסכן, וכן חזקת הגוף הישראלי המסתכן אשר עבורו ישנו החיוב לחלל שבת כדי להצילו.
אבל כל שחסר אחד משני תנאים אלה, אזי לא יצא הדין של פיקוח נפש מכלל יתר כללות הדינים של התורה שאזלינן בהו בתר רוב ולא חיישינן למיעוט ונחשב כמי שאינו.

2. דוגמאות

• **הדלקת אור שמא יכשל אדם**

אסור להדליק תאורה בשבת במקום חשוך מחשש שמא יעבור במקום אדם קשיש וייתקל וייפול. אפשרות תיאורטית כזאת קיימת, אך היות שכרגע אין אדם באותו מקום (מסוכן לפנינו), והחשש הוא חשש רחוק מפני מאורע שאולי יתרחש בעתיד (סכנה לפנינו) הדבר אסור

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ב):
ומזה נבין מדוע שאין בכדומה למשל היתר להדליק מאור בשבת במבוא אפל מחששא שניחוש אפילו למיעוטא, בהיות ואין הולכין בפיקוח נפש אחר הרוב, לפן יעבור שם איזה איש זקן או כושל ויפול שם ויסתכן.

• **הפלת קיר שיש חשש רחוק שיפול**

אין להפיל קיר נטוי שיש חשש שיפול, שכן אין אדם עובר עתה ליד הקיר (מסוכן לפנינו), והחשש שיפול הקיר בשבת דווקא בשבת (סכנה לפנינו)

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ב):
שאין היתר להפיל בשבת קיר או גדר שמומחים לאותו דבר קובעים שאעפ"י שעפ"י רוב אינו עומד ליפול ביום זה אבל בכמה אחוזים יש חשש שאולי כן יפול וממילא אם באותו רגע יעברו אנשים יכולים להסתכן ע"י כך.

• **כיבוי מכונית, מכונה, דוד חשמלי**

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ב):
ומזה שאין גם היתר לכבות מכונה של מכונית או דוד וכדומה, אשר עפ"י רוב לא יתפוצץ אם ישאר דלוק כל השבת, אבל יש חששא של מיעוטא שאולי כן יתפוצץ ואזי אם ימצאו על ידו אנשים יכולים להסתכן ע" כך.

• **חילול שבת על הצטננות**

אדם הסובל מהצטננות קלה ומחום נמוך אינו נחשב כחולה שיש בו סכנה, ולכן אין היתר לחלל עבורו את השבת באיסורי תורה.
אמנם, לעיתים הצטננות קלה מתפתחת למחלות ריאה חמורות יותר, אך חשש זה הוא עתידי ורחוק, ואינו מתיר חילול שבת

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ג):
וכמו כן נלמד מזה גם בכדומה לעניין חולה, דאם למשל אחד חולה במחלה רגילה שאין בה כשלעצמה כל סכנה, כגון בהצטננות רגילה שמקבלים ממנה גם חום חלקי אבל שום מחלה מיוחדת אין בה, ורק אם נחשוש לחששא מיעוטא יכול להיות שאם לא ניתן לה הטיפול הדרוש תביא מחלה זאת עוד תסבוכת של מחלה אחרת אשר ביכולתה לסכנו, אבל עפ"י רוב מחלה רגילה זו לא תביא לו שום תסבוכת אחרת גם אם לא ניתן לה הטיפול הדרוש עבורה, דאזי ג"כ אין להתיר לחלל שבת במלאכה דאורייתא בכדי להכין את הטיפול הזה.

ויפה אמרו לי חבר הרופאים המומחים שאני מרצה בפניהם, כולם פה אחד, דאם נבוא להתיר חילול שבת משום חששא כזאת אזי צריכים להתיר לחלל שבת גם עבור נזלת רגילה שישנו לאדם, כי גם בנזלת אם מזניחים אותה ולא נותנים לה איזה טיפול שהוא יכולה ג"כ עפ"י חששא רחוקה להביא תסבוכת בריאות וכדומה ולסכנו בסופו של דבר.
ועל כן התפלאו מאד וקמחכו עלה כשאמרתי להם שמחבר אחד מגדולי מחברי זמננו (**אגרות משה**, או"ח סימן קכט) דעתו להתיר לחלל שבת כשיש לאדם חום בקרוב למאה ושנים, ושאם אחד חושש גם בקרוב למאה ואחד ורוצה שיחללו עליו נמי מחללין (קרי! שמותר לחלל לפי דעתו כל שיש לאדם חום במידה של קרוב לשלושים ושמונה ותשע, לפי מד חום צלזיוס) (דמה שכתב הוא לפי מד חום פרנהייט) או אפילו בקרוב לשלושים ושבע ותשע, ובתינוק מתיר לחלל אפילו בחום של רק יותר ממאה (קרי! אפילו בחום של שלושים ושבע ומשהו). ומדגיש שם שזהו אפילו כשהחום בא מצינון בעלמא שלא בא מאבר מיוחד כיעו"ש.
ואם נבוא להתיר לחלל שבת בכל כגון דא, עד היכן נגיע רחמנא ליצלן בנתינת היתרים לחלל שבת במלאכות דאורייתא עבור כל איזה חששא שהיא.

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ז):
וזאת היא ההגדרה על שבהצטננות של נזלת פשוטה [וכן בכל מחלה פשוטה הדומה לה] אזלינן בזה בתר רובא, ולא חיישינן למיעוטא, אעפ"י שלפי חזותם של הרופאים גם נזלת פשוטה היא מחלת זיהום ע"י חיידקים וכשהחולה חלש מטבעו עלולה היא להתפשט פנימה ולגרום לעתים רחוקות לדלקת ריאות מסוכנת. והיא בעפ"י האמור, בהיות ומחלה פשוטה זו הוחזקה כבר כאינה מסכנת, והרי היא כאילו נידונה ונפסקה במסגרת של רובא ומיעוטא דליתא קמן, דדנוהו על כלל המין האנושי שבכל העולם כולו, ונמנו וגמרו שעפ"י רוב אין

בה כל סכנה, וא״כ תו המיעוט הנעלם ואשר ליתא קמן, לחוש לאולי במקרה שלפנינו כן תגרום הנזלת להתפשטות פנימה עד כדי דלקת ריאות מסוכנת. הוי כמי שאינו, וכאילו לא היה צד מיעוט כזה כל עוד שלא נולד לפנינו בגוף הזה שאנו דנים עליו חריגה וסטיה ממסגרת הכללי כגון שידוע שחולה זה חלש מטבעו ועלול לתסבוכות או שרואים בו כבר סימני התפשטות פנימה. או בתינוקות בגיל רך ביותר.

ויש לנו בכאן לא רק רובא דליתא קמן מצד עצמיות המחלה, כי אם גם מצד גופות בני האדם, דרוב הגופות של בני אדם בעולם מחוסנים המה נגד מחלת הצטננות זאת, ועוד לפני שאנו דנים על המקרה שלפנינו כבר הוחזקו רוב גופות העולם, ובתוכם גם גוף חולה זה, בכך, ולכן שפיר אזלינן בזה בתר רובא ואמרינן שהחולה שלפנינו הוא מחזקת הרוב, וצד המיעוט נדחה מהספק להיות כלא היה.

וזהו מלבד, מה שהחשש במחלת נזלת זאת, וכל כדומה לה, הרי הוא זה לפן תפילהו למחלה אחרת מסוכנת, אבל היא כשלעצמה כפי תבניתה ומהותה ובמצבה כפי שהיא לפנינו אין בה שום כריכות של סכנה. וא״כ בכל כגון דא, כפי ההגדרה של הבנין ציון, בוודאי לא נאמר בה הכלל של אין הולכין בפיקוח נפש אחר הרוב, אלא אזלינן בה בוודאי בתר רובא כמו לעניין איסורא.

• מענה רופא לצלצול טלפון

כאשר מצלצל טלפון בביתו של רופא בשבת, הוא יכול לענות רק אם ידוע לו שרוב הפניות בשבתות הן בעניינים שיש בהם פיקוח נפש.

אך אם ידוע לו שרוב הפניות הן בנושאים שאינם דחופים, אין לו לחשוש למיעוט השיחות הדחופות, ואסור לו לענות בשבת

שו״ת ציץ אליעזר (ח״ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות י):

מהאמור נראה שצריך להיות הדין נותן דאם מצלצלים לרופא בשבת בטלפון, דאין לו לענות אם בהרמת השפופרת גורם להדלקת מנורה במרכזיה, בהיות ועפ״י רוב הקריאות הטלפוניות לרופא הוא לא עבור חולה שיש בו סכנה, וחולה שיש בו סכנה נקרא לא שכיח... ובשעת הצילצול הרי לא ידוע כלל לרופא מי ומי הקורא והספק שנופל לו הוא כאילו על רובא ומיעוטא דעלמא שאינם לפנינו וא״כ יש לו לילך בזה אחר הרוב ולתלות שקול הקורא הוא מרובא דעלמא שאינם מסוכנים...

אך אם רוב החולים הפונים בדרך כלל אל הרופא המה שומרי דת, וכן כשדר במקום שרוב תושביו שומרי דת, אזי מותר לו לענות לקול הקריאה, דכגון דא יש רוב נגדי נגד הרוב האמור, והוא דלפי ועל פי הרוב לא היו מצלצלים אליו אם המצלצל לא היה חושש לסכנת החולה.

»» **<u>סיכום</u>**

הרב אליעזר יהודה ולדינברג ביקש לקבוע כללים ברורים ומדויקים להגדרת 'ספק פיקוח נפש' עליו ניתן לחלל שבת.
לדבריו, ישנם שני תנאים שעליהם לחול יחדיו כדי לאפשר זאת ולקבוע שאכן ניתן לחלל שבת - המסוכן והסכנה לפנינו.

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ב):

כי אלה ובכדומה לזה אין עוד לפנינו המיעוט המוחשי לא של המסכן בפועל ולא של המסתכן בפועל. לכן בכל כגון דא לא יוצא גם זה מן הכלל ההלכתי הכללי דהולכין תמיד אחר הרוב באופן שהמיעוט כמי שאינו ואין לחוש לו עד כדי כך שנתיר להתיר עבורו חילול שבת דאורייתא.

חזון איש (קובץ אגרות חזון איש, ח"ב אגרת רב):

בכלל צריך זהירות יתירה בהיתר פיקוח נפש, בדברים שאין הפיקוח נפש בפנינו אלא בעתיד. ואם באנו להפריז על המידה, יפתחו כל החנויות בשבת בארצות הגולה בטענת הפסד כל הפרנסה ויבואו לפיקוח נפש.
וצריך לשקול במאזני צדק, ובכלל אם הנידון לביטול השבת הוי כחילול השם, ובחילול השם יש דין יהרג ואל יעבור, וגם זה צריך שיקול דעת.

שיעור יט: ספק פיקוח נפש - דעת הרב שלמה זלמן אוירבך

בשיעור הקודם למדנו על גבולות הדין של חילול שבת עבור ספק פיקוח נפש, והתמקדנו בשיטת הרב אליעזר יהודה ולדינברג שביקש לקבוע כללים ברורים ומדויקים להגדרת 'ספק פיקוח נפש' עליו ניתן לחלל שבת.

לדבריו, ישנם שני תנאים שעליהם לחול יחד כדי לאפשר זאת ולקבוע שאכן ניתן לחלל שבת - המסוכן והסכנה לפנינו, והרחבנו בהגדרת ב' תנאים אלו.

בשיעור זה נדון בשיטת הרב שלמה זלמן אוירבך, שהגיב על דברי הרב ולדינברג ויש לו הגדרה שונה לקריטריון הקובע מתי מותר לחלל שבת עבור ספק פיקוח נפש

א. דעת הרב אוירבך

1. הגדרה

הרב שלמה זלמן אוירבך הגדיר שהקריטריון לחילול שבת על ספק פיקוח נפש הוא התנהגות דרך רוב בני האדם בסכנה זו ביום חול. כלומר, אם על סכנה כזו או חשש כזה שקורה ביום חול, אנשים חוששים ועושים מעשי הצלה שונים, אזי יהיה מותר לחלל שבת על כך, משום שהתנהגות בני האדם מהווה סימן לכך שמדובר על סכנה ממשית

שו"ת מנחת שלמה (תניינא ב-ג סימן לז):

> לעניין עיקר הדבר מה נקרא ספק פיקוח נפש ומה לא ועד איפה הוא הגבול, גם אנכי בעניי הסתפקתי טובא בזה. אלא שמצד הסברא נלענ"ד, דכל שדרך רוב בני אדם לברוח מזה כבורח מפני הסכנה זה חשיב כספק פיקוח נפש וקרינן ביה בכהאי גוונא וחי בהם ולא שימות בהם. אבל אם אין רוב בני אדם נבהלים ומפחדים מזה, אין זה חשיב סכנה.[1]

[1] הובא גם ב**שולחן שלמה** (שבת ח"ג סימן שכט סעיף א ס"ק א).

2. השלכות

• <u>זריקת אבעבועות לילדים</u>

כאשר הגיע הזמן ליטול זריקה כנגד אבעבועות, רוב האנשים לא נוטלים מיידית משום שבד״כ אין סכנה ממשית באיחור קל, ולכן אם הגיע הזמן בשבת אין ליטול את הזריקה.

ברם, אם העדר נטילתה בזמן תגרום עיכוב משמעותי, לכמה שנים, במקרה כזה אנשים נוטלים בזמן משום החשש, ולכן מותר יהיה לקבל את הזריקה בשבת -

שו״ת מנחת שלמה (תניינא ב-ג סימן לז)[2]:

> קצת דוגמא לכך, הרכבת זריקת אבעבועות לילדים, אע״ג דמצד הדין אפשר שצריכים באמת להזדרז ולעשותו בהקדם האפשרי אם הרופא אומר שכבר הגיע הזמן לעשותו אך אעפ״כ אין רגילין כלל לעשותן בבהילות ובזריזות. ולפיכך, אף אם באמת יש בזה קצת סכנה הוה ליה כמו שכתבו חז״ל והאידנא שומר פתאים ה׳ וחלילה לחלל שבת עבור כך.
>
> משא״כ אם אחד נמצא במקום כזה שיודע ברור שאם לא ירכיב עכשיו את האבעבועות בשבת יצטרך לחכות ד׳ או ה׳ שנים, כיון דבזמן מרובה כזה ודאי נבהלים ומפחדים לשהות, אפשר דשפיר חשיב כפיקוח נפש ודוחה שבת.

• <u>הריסת קיר נטוי</u>

~ כפי שראינו בשיעור הקודם, לדעת הרב אליעזר יהודה ולדינברג הקריטריון להגדרת חילול שבת על ספק פיקוח נפש הוא כאשר החולה לפנינו והמחלה המסכנת אותה לפנינו.

לאור זאת הוא טען שאין להפיל קיר נטוי שיש חשש שיפול, שכן אין אדם עובר עתה ליד הקיר (מסוכן לפנינו), והחשש שיפול הקיר בשבת דווקא בשבת (סכנה לפנינו) -

שו״ת ציץ אליעזר (ח״ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ב):

> שאין היתר להפיל בשבת קיר או גדר שמומחים לאותו דבר קובעים שאעפ״י שעפ״י רוב אינו עומד ליפול ביום זה אבל בכמה אחוזים יש חשש שאולי כן יפול וממילא אם באותו רגע יעברו אנשים יכולים להסתכן ע״י כך.

~ אולם, לאור הגדרת הרב שלמה זלמן אוירבך את הקריטריון הקובע לחילול שבת, אזי יהיה מותר להרוס קיר זה גם בשבת, שכן אנשים חוששים מכך גם ביום חול והיו הורסים קיר כזה -

שו״ת ציץ אליעזר (ח״ט סימן יז, קונטרס רפואה בשבת פרק ב אות כב):

> להאמור בדברי בפרק ז בקשר להגדרה אימתי אין הולכין בפיקוח נפש אחר הרוב, כותב כתר״ה שלדעתו הגדר הוא כל שאנשים מפחדים או נבהלים מזה גם בימות החול מחשש סכנה. ולכן דעתו להתיר בגוונא דא לסתור בשבת קיר או גדר בכה״ג שיש חשש שיפול מאליו על אנשים.

---

[2] הובא גם ב**שולחן שלמה** (שבת ח״ג סימן שכט סעיף א ס״ק א).

• <u>הצטננות קלה</u>

~ כפי שראינו בשיעור הקודם, לדעת הרב אליעזר יהודה ולדינברג הקריטריון להגדרת חילול שבת על ספק פיקוח נפש הוא כאשר החולה לפנינו והמחלה המסכנת אותה לפנינו.
לאור זאת הוא כתב שאדם הסובל מהצטננות קלה ומחום נמוך אינו נחשב כחולה שיש בו סכנה, ולכן אין היתר לחלל עבורו את השבת באיסורי תורה. אמנם, לעיתים הצטננות קלה מתפתחת למחלות ריאה חמורות יותר, אך חשש זה הוא עתידי ורחוק, ואינו מתיר חילול שבת -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ג):
> וכמו כן נלמד מזה גם בכדומה לעניין חולה, דאם למשל אחד חולה במחלה רגילה שאין בה כשלעצמה כל סכנה, כגון בהצטננות רגילה שמקבלים ממנה גם חום חלקי אבל שום מחלה מיוחדת אין בה, ורק אם נחשוש לחששא מיעוטא יכול להיות שאם לא ניתן לה הטיפול הדרוש תביא מחלה זאת עוד תסבוכת של מחלה אחרת אשר ביכולתה לסכנו, אבל עפ"י רוב מחלה רגילה זו לא תביא לו שום תסבוכת אחרת גם אם לא ניתן לה הטיפול הדרוש עבורה, דאזי ג"כ אין להתיר לחלל שבת במלאכה דאורייתא בכדי להכין את הטיפול הזה.

~ אולם, לאור הגדרת הרב שלמה זלמן אוירבך את הקריטריון הקובע לחילול שבת, אזי יהיה מותר לחלל שבת על אדם החולה בצינון, שכן גם ביום חול אדם חושש מכך ונוטל תרופה -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז פרק ב אות כב): "וכן אותו הדבר לגבי הצטננות או חום".

• <u>לימודי רפואה</u>

כאמור לדעת הרב שלמה זלמן אוירבך, הקריטריון הקובע הוא כיצד היו אנשים מתנהלים ביחס לסכנה כזו ביום חול כדי שנוכל להתיר חילול שבת על כזו סכנה, ולכן הוא טוען שאם אין היתר לפתוח בשבת בתי-ספר ללימוד רפואה, אף שלימודי הרפואה הם בבחינת פיקוח נפש, מכל-מקום אין להתיר זאת בשבת משום שגם בימי החול יש חופשות בבית-ספר לרפואה ואינם לומדים בשבת

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז פרק ב אות כב):
> ומוסיף וכותב, דהיינו נמי טעמא שאין לימודי הרופאים דוחים שבת, דכיון שאינם לומדים בימות החול בבהילות של הצלת נפשות כך גם בשבת.

3. סיכום: דרך התנהגות בני אדם ביום חול

הרב שלמה זלמן אוירבך הגדיר שהקריטריון לחילול שבת על ספק פיקוח נפש הוא התנהגות דרך רוב בני האדם בסכנה זו ביום חול. כלומר, אם על סכנה כזו או חשש כזה שקורה ביום חול, אנשים חוששים ועושים מעשי הצלה שונים, אזי יהיה מותר לחלל שבת על כך, משום שהתנהגות בני האדם מהווה סימן לכך שמדובר על סכנה ממשית

שו"ת מנחת שלמה (תניינא ב-ג סימן לז):

> לעניין עיקר הדבר מה נקרא ספק פיקוח נפש ומה לא ועד איפה הוא הגבול, גם אנכי בעניי הסתפקתי טובא בזה. אלא שמצד הסברא נלענ"ד, דכל שדרך רוב בני אדם לברוח מזה כבורח מפני הסכנה זה חשיב כספק פיקוח נפש וקרינן ביה בכהאי גוונא וחי בהם ולא שימות בהם. אבל אם אין רוב בני אדם נבהלים ומפחדים מזה, אין זה חשיב סכנה.[3]

ולכן, אם ישנן סכנות כאלו שאין אנשים חוששים מפניהן, ואינם עושים מאומה ביום חול, אזי אין לעשות גם מאומה בשבת.
הוא מבסס זאת על הכלל 'שומר פתאים ה'' הנאמר ביחס לצורת התנהגות בני אדם, 'דשו ביה רבים'

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז, פרק ב אות כב):

> ומסיים בלשון: ולענ"ד הגדרה זו נכונה מאד והוא כעין מה שאמרו בכמה מקומות בש"ס והאידנא שומר פתאים ה', והיינו משום דכיון דדשו ביה רבים אין זה חשיב בגדר סכנה.

ב. דעת הרב ולדינברג

כאמור בשיעור הקודם, לדעת הרב אליעזר יהודה ולדינברג ישנם שני קריטריונים לחילול שבת על ספק סכנה המסוכן והסכנה לפנינו.
לאור זאת הוא חולק על הגדרתו של הרב אוירבך בכמה נקודות שיש בהן מכנה משותף

1. החשש ממדרון חלקלק

~ ראשית, טוען הרב ולדינברג שאין לקבוע את ההתנהלות בשבת עפ"י דעת בני אדם, שכן אין לכך הגדרה ברורה ואם נמסור את ספק פיקוח נפש לדרך ההתנהגות של האנשים ביום חול, אזי 'נתת דבריך לשיעורין', ויהיה מדרון חלקלק שכל אחד יתנהג עם עצמו כפי שהוא מתנהג ביום חול -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז, פרק ב אות כב):

> ולענ"ד לא כן עמדי, ולדעתי ברור הדבר שבכל בכאמור הולכין אחר הרוב, וכפי שביארתי זאת באר היטב בספרי שם וביססתי הדברים עפי"ד גדולי הפוסקים.

[3] הובא גם ב**שולחן שלמה** (שבת ח"ג סימן שכט סעיף א ס"ק א).

אם נלך לפי ההגדרה של כת״ר לא נדע עד היכן שההיתר בזה עלול להתרחב ולהתפשט, ונגיע למצב מוזר כזה עד שיאמרו התירו פרושים את הדבר, כי אין דעותיהם של בני אדם שוות בזה [ויודע אנכי על גדול מפורסם אחד שעל כל מיחוש קטן שיש לו הוא נבהל ומזמין מיד אליו פרופיסור, האם נתיר לו גם לחלל שבת עבור כך?]
וכפי שעיננו הרואות ישנם הרבה בני אדם, ובפרט הנשים, שנבהלים מכל דבר קטן של חשש מנפילה, ובפרט של איזה הצטננות או חום, וחוששים לכל חשש רחוק של סכנה, ויבואו איפוא ללמוד להתיר לחלל עבור כן, ויוצר מצב של עירבוביא ואנדרלמוסיא לתת תורת כל אחד ואחד בידו, ולתת הדברים לשיעורין?

~ גם לצד השני, הימנעות מפיקוח נפש בשבת, טוען הרב ולדינברג שלא ניתן להתבסס על דרך התנהגות בני האדם, שכן לו יהיו אנשים שלדרכם אין למהר ולהציל אדם הנמצא בסכנה ביום חול, האם זו הדרך שתיקבע להם בשבת שלא יצילו את חבריהם?

שו״ת ציץ אליעזר (ח״ט סימן יז, פרק ב אות כב):
ובכלל לא אבין מה שייך לבוא להגדיר בזה ולתלות הדבר באם הרופאים לומדים משום כך גם בימות החול בבהילות, והאם אם מי שהוא או איזו חבורה שהיא, תהא זו דרכם כסל למו שלא למהר להציל ולהגיש עזרה בימות החול לנתונים בסכנה האם נורה להם על כן שגם בשבת אסור להם לחלל בכדי למהר להציל?

~ בצורה נוספת המחיש זאת הרב ולדינברג, במקרה והרופאים יטענו שמבחינה רפואית אין כלל צורך בקיום מציצה בברית מילה, משום שאין בכך סכנה לתינוק, האם משום כך לא נקיים את המציצה בשבת?
וכן אם הרופאים יקבעו שיולדת בתוך ג׳ ימים ללידתה אינה נחשבת כחולה מסוכן, האם לא נחלל עליה את השבת?
משאלות אלו מוכיח הרב ולדינברג שלא ניתן לקבוע קריטריונים לחילול שבת על ספק סכנה לפי דרך התנהגות בני אדם -

שו״ת ציץ אליעזר (ח״ט סימן יז, פרק ב אות כב):
גם הגדרת כת״ר לצד השני לומר דהיכי דדשו ביה רבים אין זה חשיב בגדר סכנה, ג״כ תמוה בעיני.
ואשאלה למר, האם בכהיום הזה שלא מחשיבים הרופאים אי המציצה לסכנה, או שלא מחשיבים יולדת תוך ג׳ ימים בגדר של מסוכנת, האם לא נתיר על כך משום כך את המציצה בשבת [בלתי רק להדעה הסוברת שזה גם מצווה?], או לא נתיר לחלל שבת עבור יולדת כזאת, או לא ניתן לה ביום הכיפורים לאכול? וכן בכל כדומה לזה.

2. פתיחת בית-ספר לרפואה בשבת

~ <u>פתיחת בית-ספר בשבת כשלומדים כל השבוע</u>

כאמור, לדעת הרב אוירבך אין להתיר לימודי רפואה בשבת שהרי גם ביום חול אין בתי-הספר ללימוד רופאה פתוחים בשבת ויש ימי חופש, דבר המוכיח שאין האנשים מחשיבים לימודים אלו לפיקוח נפש מובהק ולא ניתן לחלל על כך שבת.
הרב ולדינברג שואל את הרב אוירבך האם לדבריו במקרה ויהיה בית-ספר לרפואה הפתוח כל השבוע ללא חופשות, האם יהיה מותר לפתוח אותו בשבת?

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז פרק ב אות כב):

> ואותו הדבר בקשר להגדרתו בנוגע ללימוד הרופאים, אשאלה את כת"ר, האם בגוונא שכן לומדים עליהם בימות החול בשקדנות בלי הרף ובדומה למשל, מה שישנם מהם שלומדים בתדיריות בלי הרף על המצאת צרי ומרפא למחלות ידועות, אשר שוקדים על כך יום ולילה, האם נתיר להם לחלל על כך גם את השבת?
> ואם כן, גם בזה יופרץ הדבר ויופרצו החומות עד כדי לימוד להתיר להם כל הלימודים, וכשאלת החתם סופר שהבאתי בספרי שם דא"כ כל לימודי הרופאים ידחה שבת.

~ <u>פיתוח תרופה מצילת חיים בשבת</u>
לדברי הרב ולדינברג, גם מעבדה המפתחת תרופה מצילת חיים, ואנשי המעבדה שוקדים על פיתוחה יום ולילה, אין להם היתר לעבוד בשבת, משום שאין הסכנה לפנינו ממש.

» **הרב אשר וייס**[4]
בעת מגיפת הקורונה, נשאל הרב אשר וייס האם מותר לפתח תרופות לנגיף בשבת.
בדבריו הוא דן בדברי הנודע ביהודה והחתם סופר, שאין להתיר איסור כל עוד הסכנה ופיקוח נפש אינה לפנינו. אך הוא מסייג זאת לאור דברי החזון איש שטען שהגדרת 'לפנינו' מתרחבת במחלה שעלולה להתפתח ולבוא.
מסקנתו היא, כיון שבתי-החולים והמעבדות הללו אמנם עובדים בקצב מהיר עבור פיתוח התרופה, אך כיון שהם נותנים ימי חופש לעובדים אזי אין היתר לעבודה זו בשבת -

> הנני במענה קצר לשאלתו, היות ואחד מבני קהילתו הוא רופא וחוקר בבית חולים הר סיני (Mount Sinai) במנהטן, והוא חלק מצוות קטן השוקד ללא לאות על פיתוח חיסון למחלה קשה זו. נפשו בשאלתו האם מותר לו לעבוד בשבת קודש כיון שהזמן קצר והמלאכה מרובה ובעזהי"ת לדעתו קרובים הם לפריצת דרך בפיתוח החיסון מה שיכול להביא להצלת אלפים.

[4] https://www.kikar.co.il/haredim-news/364927

ויש לדון לפי זה בנידון דידן שקרוב לודאי שמחקר זה אכן יביא להצלת נפשות.

אמנם על אף כל הנ"ל שכתבתי לפלפולא של תורה, נראה שאין להקל בנידון דידן, דהלא עשרות אם לא מאות מוסדות רפואיים ומכוני מחקר עובדים ללא לאות כדי לפתח חיסון זה, ולדעת כולם יעברו עוד חדשים במקרה הטוב עד שהחיסון יהיה מוכן לעשות בו שימוש נרחב, וכמה רחוק לומר שעבודתו של יהודי דידן בשבת חיונית לפיקוח נפש, וכי כל החוקרים הגויים העובדים בתחום זה לא יקחו לעצמם ימי חופש להנות עם משפחותיהם, וזה טבעו ודרכו של המחקר, אף במי משבר, ואי אפשר להם לבני אדם לעבוד ללא כל הפסקה, ובמקום לעבוד בשבת קודש שיקדים עוד שעה ושעתיים לעבודה בימות החול.

ג. שומר פתאים ה'

הרב אוירבך טען שההיתר שלו להסתמך על דרך התנהגות בני אדם הוא מהכלל 'שומר פתאים ה'' הנאמר ביחס לצורת התנהגות בני אדם, 'דשו ביה רבים'. כלומר, דבר שהוא נוהג שבעולם, אין זו מוגדרת סכנה -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז פרק ב אות כב):

ומסיים בלשון: ולענ"ד הגדרה זו נכונה מאד והוא כעין מה שאמרו בכמה מקומות בש"ס והאידנא שומר פתאים ה', והיינו משום דכיון דדשו ביה רבים אין זה חשיב בגדר סכנה.

כדי להבין את ההגדרה, נביא את עיקרי הדברים בעניין 'שומר פתאים ה''

1. חובת השמירה בענייני הגוף

מצאנו שיש חובה על האדם לשמור את עצמו מסכנות[5]

רמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש פי"א ה"ד-ה"ו) - הרחבה בנושא מצוות מעקה:

כל דבר שיש בו סכנה וראוי שיכשל בו אדם וימות, כגון שהייתה לו באר או בור בחצירו בין שיש בהן מים בין שאין בהן מים חייב לעשות להן חוליה גבוהה עשרה טפחים או לעשות לה כסוי כדי שלא יפול בה אדם וימות.

[5] נחלקו הפוסקים האם חיוב השמירה מדברים המסוכנים הוא חיוב מהתורה או מדברי חכמים. יש הסוברים שהוא איסור תורה, ראו: **ריטב"א** (שבועות לו ע"א); **תפארת ישראל** (כתובות פ"ז בועז אות א) הוסיף שמכל-מקום אינו נחשב כמושבע ועומד על כך מסיני; **ערוך השולחן** (חו"מ סימן תכז סעיף ו) למד כן מדין מעקה כהרחבה לשמירה מענייני סכנה; **סמ"ע** (חו"מ סימן תכז ס"ק יב). ויש סוברים שהוא איסור מדברי חכמים, ראו: **בית יוסף** (יו"ד סימן קטז אות א); **לבוש** (יו"ד סימן רלו סעיף ב): "אע"ג דילפינן מקרא דהשמר לך ושמור את נפשך וגו' שלא יזיק לעצמו, אסמכתא בעלמא הוא".

וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות, מצוות עשה להסירו ולהישמר ממנו ולהיזהר בדבר יפה יפה, שנאמר השמר לך ושמור נפשך.[6]

ואם לא הסיר, והניח המכשולות המביאין לידי סכנה, ביטל מצוות עשה ועבר על לא תשים דמים.[7]

רמב״ם (הל׳ דעות פ״ד ה״א):

הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי ה׳ הוא... לפיכך צריך להרחיק אדם עצמו מדברים המאבדין את הגוף, ולהנהיג עצמו בדברים המברין והמחלימים, ואלו הן: לעולם לא יאכל אדם אלא כשהוא רעב, ולא ישתה אלא כשהוא צמא, ואל ישהא נקביו אפילו רגע אחד, אלא כל זמן שצריך להשתין או להסך את רגליו יעמוד מיד.

למרות שישנה חובה על האדם לשמור את עצמו מדברים המסוכנים, מכל-מקום מצאנו כמה וכמה דברים בהם חכמים מתירים לאדם להיכנס לסכנה בטענה של ׳שומר פתאים ה׳׳.

2. 'שומר פתאים': דוגמאות

בתלמוד מופיעים 5 מקרים בהם ניתן להיכנס לסכנה מטעם ׳שומר פתאים ה׳

- **<u>הקזת דם בערב שבת</u>**

בבלי שבת (קכט ע״ב):

בתלתא בשבתא מאי טעמא לא, משום דקיימא ליה מאדים בזווי.

מעלי שבתא נמי קיימא בזווי? כיון דדשו ביה רבים, שומר פתאים ה׳.

רש״י (שם ד״ה דקיימא; ד״ה כיון):

שמזל מאדים משמש בו בשעות זוגות, ומזל מאדים ממונה על החרב ועל הדבר ועל הפורעניות, והזוגות קשין שהן רשות לשדים.

כיון דדשו ביה רבים - הורגלו בו מפני דוחקן, שיהיו קרובים לסעודת שבת.

---

[6] פסוק זה עוסק בעניין דברי תורה (דברים ד, ט): ״רַק הִשָּׁמֶר לְךָ וּשְׁמֹר נַפְשְׁךָ מְאֹד פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ וּפֶן יָסוּרוּ מִלְּבָבְךָ כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בָנֶיךָ״, ולא בחובת השמירה מנזקי הגוף. וכתב **מהרש״א** (ברכות לב ע״ב חידושי אגדות ד״ה כתיב) שפסוק זה מוסב גם על ענייני שמירת הגוף. ראו גם מה שביארנו בשיעור יד: ׳על מי מוטלת חובת ההצלה?׳ (הערה 2).

[7] ראו גם: **חינוך** (מצווה תקמו).

• **<u>נשים בסכנת הריון</u>** - שלוש נשים שסכנה להן להיכנס להיריון, חכמים התירו להן לשמש כדרכן.

בבלי יבמות (יב ע"ב):

שלוש נשים משמשות במוך: קטנה, מעוברת, ומניקה.

קטנה - שמא תתעבר ושמא תמות. מעוברת - שמא תעשה עוברה סנדל. מניקה - שמא תגמול בנה וימות... דברי רבי מאיר.

וחכמים אומרים, אחת זו ואחת זו משמשת כדרכה והולכת, ומן השמים ירחמו, משום שנאמר שומר פתאים ה'.

• **<u>אכילת ענבים ותאנים בלילה</u>** - אין לחשוש שמא נחש הטיל ארס.[8]

בבלי עבודה זרה (ל ע"ב):

אוכל אדם ענבים ותאנים בלילה ואינו חושש, <u>משום שנאמר שומר פתאים ה'</u>.

• **<u>יחסי אישות ביום 90 להיריון</u>**

בבלי נדה (לא ע"א):

המשמש מיטתו ליום תשעים כאילו שופך דמים... אמר אביי, משמש והולך ושומר פתאים ה'.

• **<u>ברית מילה ביום המעונן</u>** - מבואר, שבני ישראל לא קיימו ברית מילה בהיותם במדבר משום שלא נשבה להם רוח צפונית המסייעת להבראה לאחר המילה.

מכאן למדו חכמים, שמן הראוי היה שלא לעשות ברית מילה ביום מעונן או ביום שרוח דרומית מנשבת. אך מה שעושים ברית מילה כיום גם באופן זה, הוא משום 'שומר פתאים ה'".

בבלי יבמות (עא ע"ב-עב ע"א):

ובמדבר מאי טעמא לא מהול...

ואיבעית אימא: משום דלא נשיב להו רוח צפונית, דתניא: כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא נשבה להם רוח צפונית...

אמר רב פפא, הלכך, יומא דעיבא ויומא דשותא לא מהלינן ביה ולא מסוכרינן ביה. והאידנא דדשו בה רבים, שומר פתאים ה'.

רש"י (יבמות עב ע"א ד"ה יומא): "שרוח דרומית מנשבת והיא קשה מכל הרוחות".

---

[8] כתב **תורת חיים** (עבודה זרה ל ע"ב ד"ה פי תאנה) שהוא-הדין בשאר הדברים, אלא שיתר הדברים יכולים להישמר בלילה בכלים לעומת תאנים וענבים: "משקין דשייך בהו גילו כגון יין ומים וחלב שמשימין אותן בכלים תמיד ואפשר לו לאדם לשומרן ולכסותן יפה מפני הנחשים, לכך אין שמירתו יתברך עליהם. אבל תאנים וענבים, מילתא דלא אפשר הוא שצריך לייבשן בחמה לעשות מהן גרוגרות וצימוקין ואין דרכן להיות בכלים תמיד, לכך שמירתו יתברך עליהן מפני תיקון עולמו". לאור דבריו, ראו: **חשוקי חמד** (עבודה זרה ל ע"ב).

3. ביאור הגדר: מנהגו של עולם

~ בביאור ההגדרה של ההיתר להיכנס למקום סכנה בטענת 'והאידנא דדשו בה רבים שומר פתאים ה'', כתב הרב אריה בולחובר, שבדברים שהם מנהגו של עולם ניתן לסמוך על 'שומר פתאים ה''[9]

שו"ת שֵׁם אריה (סימן כז ד"ה ודע):

ודע, דאף בדברים שיש בהם סכנה, מכל-מקום בדבר שהוא מנהגו של עולם ודרך הכרח אין לחוש. דהרי ארבעה צריכים להודות וב' מהם הולכי מדברות והולכי ימים, הרי דאיכא בהם סכנה ומכל-מקום מותר לפרוש בספינה ולילך במדבר... ולמה לא יאסור משום סכנה...

אלא ודאי דבדברים כאלו אשר הם לצורך העולם אין איסור כלל...

ויצא לנו מזה דלפרוש לים הגדול... מהראוי להרחיק מזה רק לצורך מזונות או לסחורה... וכן ללכת במדברות ולכנס בשאר סכנות במקום שאין צורך והכרח, בוודאי ראוי להרחיק. אבל מה שהוא מנהגו של עולם אין לחוש לסכנה, כמו שנתבאר.

~ הרב איסר יהודה אונטרמן מבאר, שבמקום בו האדם נוהג כמנהגו של עולם הקב"ה שומר עליו

שבט מיהודה (שער ראשון, פרק ראשון אות יט, ב-ג עמוד נא)[10]:

כי בכל דבר שהעולם נוהגים לעשות כן ולא לחוש, מותר לאדם לסמוך על שומר פתאים ה', כי מה שקצרה יד האדם לדעת ולהיזהר ממנו, הקב"ה שומר עליו, שהרי בכל חלל העולם ישנם דברים שיכולים לגרום סכנת נפש ואין להחמיר על עצמנו להימנע מכל אלה.

ולכן גבי קטנה סבירא ליה לרבנן שאין להתיר בשביל זה לשמש במוך, אלא משמשת כדרכה והולכת שהרי כך נוהג העולם ועל כגון דא סומכים על זה שמן השמים ירחמו.

וכן גבי מילה ביומא דעיבא, השתא דדשו בו רבים ונעשה מנהגו של עולם כך, אין לאסור וסומכין על מן השמים ירחמו.

וכן לידה בכלל סכנה היא, ומכל-מקום אין איסור אפילו למי שיש לו בנים וכן לאישה עצמה שאינה מצֻוה מפני חשש סכנה[11]...

ובכל זה יש תשובה מספקת לאלו המתחכמים הרוצים להכניס מחשבות און בלב הדור הצעיר למעט את הילודה בטענה שאין הנשים בזמננו חזקות לילד ילדים הרבה ויש בזה צד

---

[9] ראו: **שו"ת עזרת כהן** (סימן לה): "דיש לומר דכל זה אינו אסור לדברי חכמים כי אם במקום דשייך לומר שומר פתאים ה', שהוא באופן טבעי, כקטנה מעוברת ומניקה, שדרך העולם היה לישא קטנות, וק"ו מעוברת ומניקה. אבל במקום שיש סכנה ממש ואפילו ספק סכנה עפ"י הרופאים, יש לומר דכולי עלמא מודים כיון דלא שייך לומר בזה שומר פתאים ה', דאטו בכל סכנה וספק סכנה נאמר כן, ולא שייך זה כי אם במה שהוא מנהג העולם בטבעו או בעניין דדשו ביה רבים"; **קובץ שיעורים** (כתובות אות קלו): "יוצריך ביאור, מאי שנא מכל ספק סכנה דדחי שבת ולא סמכינן אהא דשומר פתאים ה'... וצריך לומר, דאין האדם חייב להימנע ממנהג דרך ארץ, וממילא הוי כאילו אין בידו לשמור את עצמו ואז נשמר מן השמים. אבל היכא שבידו להיזהר אינו בכלל פתאים, ואם לא ישמור את עצמו הוא מתחייב בנפשו ולא יהא משומר מן השמים".

[10] כ"כ בהמשך **שבט מיהודה** (שער ראשון, פרק שני אות ז, א-ב עמוד עו). בדבריו הביא את דברי שו"ת שם אריה הנ"ל.

[11] ראו: **משך חכמה** (בראשית ט, ז) שזו הסיבה שאין אישה מצֻוה על פרייה ורבייה: "לא רחוק הוא לאמר הא שפטרה התורה נשים מפריה ורביה וחייבה רק אנשים, כי משפטי ה' ודרכיו דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, ולא עמסה על הישראלי מה שאין ביכולת הגוף לקבל... ואם כן, נשים שמסתכנות בעיבור ולידה, ומשום זה אמרו מיתה שכיחא... לא גזרה התורה לצוות לפרות לרבות על האישה... רק לקיום המין עשה בטבעה שתשוקתה להוליד עזה משל איש".

סכנה. ויש גם המרחיקים עוד יותר לבקש חשבונות רבים ומוסיפים טענה, כי גם כשאין סכנה בעצם הלידה יש חשש שהטיפול במשפחה גדולה מתשת כוחה של האישה ומסכן את בריאותה. ובין כה וכה חותרים תחת הציווי הראשון שבתורה פרו ורבו ומלאו את הארץ, ידווה הלב לראות כי ישנם המחקים בזה את מנהגי גויים ידועים בנימוק של חשש סכנה. ואמנם יש מקום לומר, כי איש הנזהר בדרכיו ביותר ואינו נגרר אחרי מנהג העולם, צריך להיזהר גם בזה, ולכך נוטים דברי הר״ם שבריטב״א ביבמות.[12]

• **<u>נשיאת אלמנה</u>**

החיד״א נשאל אודות סכנה בנשיאת אלמנה. לדבריו, אכן יש חשש בנשיאת אלמנה אך מכך שהתורה לא אסרה זאת אלא לכהן גדול ניתן ללמוד שכך הוא מנהגו של עולם שאנשים נושאים אלמנות -

שו״ת חיים שאל (ח״ב סימן יט):

ואם נפשך לומר, מאחר שנשואי אלמנה הוא סכנה איך התורה התירה ולא אסרה אלא לכהן גדול והלא דרכיה דרכי נועם.

יש לומר, דמימי עולם נושאין אלמנות וכך נהגו שנות דור ודור והתורה חידשה לאסור לכהן גדול לבד. ועוד דכמה שנושאין אלמנה חיים וקיימים במזלם בריא ורוחא קמא נדחה.[13]

• **<u>סיכון עצמי בדרכו על עולם - לצרכי פרנסה</u>**

לאור האמור, שניתן להיכנס לסיכון מסוים במקרים שהם דרכו וטבעו של עולם, כמו שכתב **שו״ת שֵׁם אריה** (סימן כז ד״ה ודע):

דאף בדברים שיש בהם סכנה, מכל-מקום בדבר שהוא מנהגו של עולם ודרך הכרח אין לחוש. דהרי ארבעה צריכים להודות וב׳ מהם הולכי מדברות והולכי ימים, הרי דאיכא בהם סכנה ומכל-מקום מותר לפרוש בספינה ולילך במדבר.

יש שהתירו כניסה למקומות סכנה לצרכי פרנסה, שכן הוא דרכו של עולם בסיכון לצורך פרנסה, כדברי **הבבלי בבא מציעא** (קיב ע״א):

ואליו הוא נושא את נפשו - מפני מה עלה זה בכבש ונתלה באילן ומסר את עצמו למיתה - לא על שכרו?!

---

[12] ראו גם: **שו״ת מכתם לדוד** (סימן לג) בביטול אירוסין מחשש לצוואת רבי יהודה החסיד, שיחיד החושש יכול לבטל ואינו משלם קנס; **שו״ת ציץ אליעזר** (ח״ט סימן יז, קונטרס רפואה בשבת פרק ב אות ט): ״דגם במה שנאמר בגמרא בזה, דעת כמה ראשונים ופוסקים דמכל-מקום מי שרוצה לחוש ולא לסמוך על שומר פתאים הרשות בידו לחוש לכך״.

[13] ראו בדבריו שם שהביא מעשה בעניין זה.

~ הרב יחזקאל לנדא נשאל אודות הליכה לצוד חיות ביער שהוא מקום סכנה.
בדבריו הוא מבחין בין צורך הנאה שאסור במקום סכנה, לבין צרכי פרנסה שמותר.[14]

שו"ת נודע ביהודה (מהדורה תניינא יו"ד סימן י):

ושורש שאלתו איש אחד אשר זכהו השם בנחלה רחבה ויש לו כפרים ויערות אשר בהיערות תרמוש כל חייתו יער אם מותר לו לילך בעצמו לירות בקנה שריפה לצוד ציד, או אם אסור לישראל לעשות דבר זה אי משום צער בעלי חיים אי משום בל תשחית...

ואמנם מאד אני תמה על גוף הדבר, ולא מצינו איש ציד רק בנמרוד ובעשו ואין זה דרכי בני אברהם יצחק ויעקב... ועד כאן דיברתי מצד יושר ההנהגה שראוי לאדם להרחיק מזה.

ועכשיו אני אומר אפילו איסורא איכא - שהרי כל העוסקים בזה צריכין להיכנס ביערות ולהכניס עצמם בסכנות גדולות במקום גדודי חיות, ורחמנא אמר ונשמרתם מאוד לנפשותיכם, ומי לנו גדול ואומן בקי בצידה יותר מעשיו שהכתוב העיד עליו ויהי עשיו איש יודע ציד וכו' ופוק חזי מה אמר הוא על עצמו הנה אנכי הולך למות וגו', ואין מקרא יוצא מידי פשוטו שהיינו שהוא מסתכן בכל יום בין גדודי חיות...

ומעתה, איך יכניס עצמו איש יהודי למקום גדודי חיות רעות, ואף גם בזה מי שהוא עני ועושה זו למחייתו לזה התורה התירה כמו כל סוחרי ימים מעבר לים שכל מה שהוא לצורך מחייתו ופרנסתו אין ברירה והתורה אמרה ואליו הוא נושא את נפשו...

אבל מי שאין עיקר כוונתו למחייתו ומתאוות ליבו הוא הולך אל מקום גדודי חיות ומכניס עצמו בסכנה, הרי זה עובר על ונשמרתם מאוד.

• **<u>מכונה אוטומטית להשגחה על אדם סיעודי</u>**

לדעת הרב ולדינברג, מדברי ה'שם אריה' עולה שניתן להיכנס למקום שיש בו חשש סכנה במקרים שהם דרכו של עולם ולמטרת פרנסה וקידום האנושות.

לפיכך, הוא התיר העמדת מכונה אוטומטית להשגחה על חולה, למרות שיש בכך סיכון מסוים -

שו"ת ציץ אליעזר (חלק טו סימן לז):

אודות התקנת מערכת אוטומטית להשגחה על מצבו של חולה מסוכן כתחליף להשגחה צמודה של כוח אדם... מדובר על חולה מונשם זה שנה וההשגחה הצמודה יקרה מאד לבית-החולים בכל אדם סיעודי... המערכת המכאנית המוצעת להשגחה על החולה נראית

---

[14] כ"כ **הראי"ה קוק** (אגרות הראיה, ח"ג אגרת תתנב): "על דבר עצם ההליכה לטייל במקום שיש אפילו חשש רחוק של סכנה ח"ו, כבר גליתי את דעתי כמדומה באיזה ממכתבנו שאינה מהראוי... דכל דבר שיש בו חשש סכנה אע"פ שמנהג העולם להיכנס בכך לצרכן של בריות, אין היתר בעלמא כי אם לפרנסה, ולפי מה דקיי"ל כרבנן גם להרווחה מותר, אבל לא לשם טיול בעלמא. ונראה לע"ד דהוא-הדין בכל מקום שיש בו חשש סכנה, אפילו בדרך מיעוט ורחוק מאד". ביחס להצלת ממונו בכניסה למקום סכנה, ראו: **שו"ת מנחת שלמה** (ח"א סימן ז ד"ה והנה בשו"ע) שהסתפק בכך: "אפשר דכדי שלא יתרבו גנבים ופורצים כמו שמותר לציבור להסתכן במלחמת רשות, כך רשאי כל יחיד לעמוד על ממונו אף אם מכניס עצמו בכך לספק סכנה, וגם כיון שדרך העולם בכך אפשר דהרי זה דומה למה שאמרו חז"ל בכמה מקומות על ספק סכנה והאידנא שומר פתאים ה', וצריך עיון".

אמינה... יתכן שהסיכוי של תקלה במערכת קטנה יותר מאשר הסיכוי שאחות המשגיחה על החולה תירדם. בכל זאת היו לנו פקפוקים ביחס לשאלה אם מותר למסור ההשגחה של בן אדם לגמרי למערכת מכאנית... הרי לפנינו שהגאון בעל **שם אריה** ז״ל לימד שנה ושליש והגדיר לנו, דבדברים שהמה ממנהגו של עולם, והמה לצרכי האדם, ואשר דרך העולם לא לחוש בכגון אלה לחששי סכנה הכרוכים לפעמים בעשייתם היות ורואה בכך הכרחיות למען התקדמותם והתקדמות האנושיות דאזי אין לחוש גם מן הדין למה שלפעמים יכולים להגיע על ידי כן לפיקוח נפש, ומותר להתנהג בזה כמנהגו של עולם.

» **שיטת הרב אוירבך** - הרב אוירבך טען שההיתר שלו להסתמך על דרך התנהגות בני אדם הוא מהכלל ׳שומר פתאים ה״ הנאמר ביחס לצורת התנהגות בני אדם, ׳דשו ביה רבים׳. כלומר, דבר שהוא נוהג שבעולם, אין זו מוגדרת סכנה -

שו״ת ציץ אליעזר (ח״ט סימן יז פרק ב אות כב):
ומסיים בלשון: ולענ״ד הגדרה זו נכונה מאד והוא כעין מה שאמרו בכמה מקומות בש״ס והאידנא שומר פתאים ה׳, והיינו משום דכיון דדשו ביה רבים אין זה חשיב בגדר סכנה.

4. הסתייגות הרב ולדינברג

4.1 צמצום: רק במקרים המפורשים בתלמוד

יש הסוברים שההיתר להיכנס לסכנה ולהסתמך על הכלל ׳שומר פתאים ה״, נאמר רק בחמשת המקרים המפורשים בתלמוד

~ **שולחן ערוך** (אבן העזר סימן ט סעיף א):
אישה שנשאת לשני אנשים, ומתו - לא תינשא לשלישי, שכבר הוחזקה להיות אנשיה מתים.

? החיד״א מעמת בין דברי הבית יוסף הסובר שניתן למול ביום המעונן ולסמוך על ׳שומר פתאים ה״,[15] להכרעתו בשולחן ערוך שאין לשאת אישה קטלנית ולא התיר זאת מטעם ׳שומר פתאים ה״

שו״ת חיים שאל (ח״א סימן נט):
עדיין צריכים אנו למודעי, דמרן פסק... דאישה דנשאת לשניים ומתו לא תינשא לג׳, ולאפוקי ממאן דסבר דדשו ביה רבים ושומר פתאים ה׳, ככתוב בתרומת הדשן...
ואיך מרן הכא השמיט דברי הריטב״א ולא זכר הא דיום המעונן משום דדשו ביה רבים ושומר פתאים ה׳.

[15] **בית יוסף** (יו״ד סימן רסב אות ב): ״ורבינו ירוחם כתב, יום מעונן או יום שמנשבת בו רוח דרומית אינו מעכב מלמולו דשומר פתאים ה׳... וגם ה״ר מנוח כתב, כל דבר שאין בגופו של תינוק כגון שרוצה לצאת לדרך אין משהין את המילה בשבילו, כי היכי דלא משהינן בשביל נשיבת הרוחות דשומר פתאים ה״״.

! אחד הביאורים של החיד״א הוא שניתן להסתמך על ׳שומר פתאים ה״ רק בדברים הכתובים בתלמוד, אך דין קטלנית לא נאמר בתלמוד ולכן אין היתר לשאת אישה קטלנית משום כך[16] -

שו״ת חיים שאל (ח״א סימן נט):

דהכא במילתא דהש״ס קאמר דדשו ביה רבים ושומר פתאים ה׳ ונקטינן הכי וסמכינן אהימנותייהו דרבנן בעלי התלמוד.

ואילו התם בקטלנית מהש״ס ורוב הפוסקים מוכח דאסורה לינשא לשלישי. והא דדשו רבים בקטלנית הוא בזמן אחרונים וגם לא בכל המקומות, ובכי האי גוונא יפה עשה מרן בקטלנית לפסוק לאיסורא.

4.2 אין חיוב

לדעת הריטב״א, כיון שיש סכנה בקיום ברית מילה ביום המעונן אזי הרשות היא ביד האדם לא למול את בנו ביום שכזה ולא לסמוך על דברי חכמים שאמרו ׳שומר פתאים ה״.

לדבריו, מה שאמרו חכמים לגבי מילה ביום מעונן הוא בבחינת היתר בלבד ולא חיוב, ומי שאינו רוצה למול ביום שכזה, רשאי[17]

~ **ריטב״א** (יבמות עב ע״א ד״ה שומר):

שומר פתאים ה׳ - ולפום האי טעמא, מאן דלא בעי למימהל ביומא דעיבא הרשות בידו ושפיר עבד שלא לסמוך על שומר פתאים ה׳, מ״ר הר״ם.

והוא-הדין שהיה ראוי שלא למול בשבת כשהוא יום המעונן.

» **שו״ת ציץ אליעזר** (ח״ט סימן יז פרק ב אות כב):

והכלל הזה של כיון דדשו ביה רבים אין בידינו אלא מה שנאמר בזה בגמרא, וכדכותב בכעין זאת התרומת הדשן (סימן ריא) שקשה לצדד להתיר מטעמא דשומר פתאים במקום דאיכא חשש סכנה עיין שם. וכ״כ גם ב**שו״ת חיים שאל** (ח״א סימן נט).

ועוד, דגם במה שנאמר בגמרא בזה דעת כמה ראשונים ופוסקים דמכל-מקום מי שרוצה לחוש ולא לסמוך על שומר פתאים הרשות בידו לחוש לכך, יעויין בחידושי **הריטב״א** (יבמות עב ע״א)... על כן ברור הדבר בעיני שהגדר בזה הוא כפי שכתבתי להגדיר בספרי שם.

---

[16] כ״כ **שו״ת דברי יציב** (יו״ד סימן לא אות ה).

[17] ראו: **שו״ת אבני נזר** (יו״ד סימן שלח אות כג): ״ואף שהיה שלא כדין״.

שיעור כ: שימוש ברפואה סגולית בשבת

א. הקדמה

שמות (לא, טז): "וְשָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם בְּרִית עוֹלָם".

בבלי יומא (פה ע"ב): "אמרה תורה, חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה".

! פיקוח נפש דוחה את השבת. לפיכך, מותר לחלל שבת עבור חולה שיש בו סכנה ולרפא אותו.

? האם ניתן לחלל שבת ולעבור על איסורי תורה שונים בעבור ריפוי חולה שיש בו סכנה, וזאת בשימוש באמצעות רפואות סגוליות שאינן טבעיות?

ב. מחלוקת הראשונים

נחלקו הראשונים בשאלה האם מותר לעבור על איסור תורה ולחלל שבת עבור חולה שיש בו סכנה ופיקוח נפש כדי לרפא אותו באמצעות רפואות סגוליות שאינן טבעיות[1]

1. דעת הרמב"ם

משנה יומא (פ"ח מ"ו) - אכילת חולה שיש בו סכנה ביום הכיפורים:

מי שנשכו כלב שוטה, אין מאכילין אותו מחצר כבד שלו. ורבי מתיא בן חרש מתיר.

רמב"ם (פירוש המשנה, שם):

ואין הלכה כרבי מתיה בן חרש שהתיר להאכיל את האדם ביום צום כיפור יותרת כבד של כלב שוטה אם נשך, מפני שאינו מועיל אלא בדרך סגולה.

וחכמים אומרים, אין עוברין על מצווה אלא בריפוי בלבד שהוא דבר ברור שההיגיון

---

[1] לדעת הראי"ה קוק, הרפואה כיום, גם זו הטבעית, מוגדרת כספק רפואה, ומכל-מקום מותר לחלל את השבת באמצעות רפואות אלו. דבריו נכתבו ביחס לביטול המציצה בברית מילה, שהיו הטוענים שמבחינה רפואית אין זה נצרך ואין סכנה בכך, ראו: **שו"ת דעת כהן** (סימן קמ): "אבל באמת נראה שדבריהם בכלל אנו מחזיקים רק לספק, שגם בעצמם אי אפשר שיחזיקו דבריהם בתורת ודאי, שלפעמים יש שאחד וגם רבים מניחים יסוד מוסד בחכמת הרפואה, (והוא-הדין בכל החכמות), ורבים מחליטים הדבר לדבר אמת, ואח"כ בא דור אחר וחקרה שכל דבריהם מהבל המה, ומה שזה בונה זה סותר, ואין דבריהם כי אם באסמכתא ואומדנא. א"כ יש לכל דבריהם דין ספק, ומה שסומכין עליהם להקל באסורים, לעניין יוה"כ ושבת, היינו משום דאפילו בספק נפשות ג"כ נתנו כל איסורי תורה להידחות... ופשטם של דברי חז"ל ורפא ירפא מכאן שניתנה תורה רשות לרופא לרפאות, מורה כן, שעיקר הרפואה מצד חכמתה מסופקת היא, שאם היה דבר ברור איך יעלה על הדעת שלא יהיה מחויב לרפאות, וכי אין עובר על לא תעמוד על דם רעיך על כל צרה שבאה עליו אפילו מן השמים... אלא שעיקר היסוד מפני שכל עיקרי הרפואה אינם מבוררים כ"כ ואין יודע בבירור אם אין הנחותיהם מסופקות, על כן הוצרך לנתינת רשות, שמכל-מקום אין דרך אחרת לפני בני אדם".

והניסיון הפשוט מחייבים אותו, אבל הריפוי בסגולות לא, לפי שעניינם חלוש לא יחייבהו ההיגיון וניסיונו רחוק, והיא טענה מן הטוען בה, וזה כלל גדול דעהו.

» אין לעבור על איסור תורה באכילה ביום הכיפורים לחולה שיש בו סכנה בריפוי באמצעות רפואה סגולית.[2]

? סתירה בדברי הרמב"ם

משנה שבת (פ"ו מ"י):

יוצאין בביצת החרגול ובשן שועל ובמסמר מן הצלוב משום רפואה, דברי רבי יוסי.
וחכמים אומרים, אף בחול אסור משום דרכי האמורי.

רמב"ם (פירוש המשנה, שם):

והלכה כרבי יוסי, לפי שהכלל אצלינו כל שיש בו משום רפואה אין בו משום דרכי האמורי, ולא עליו אמר הכתוב ולא תלכו בחוקות הגוי וכו'.[3]

הרב משה אבן חביב (תוספת יום הכיפורים, יומא פג ע"א ד"ה מי שנשכו):

ואיכא למידק מהא דתנן סוף פ"ו דשבת יוצאין בביצת החרגול ובשן שועל כו' משום רפואה דברי רבי יוסי, וחכמים אומרים אף בחול אסור משום דרכי האמורי... וכתב הרמב"ם שם בפירוש המשנה דרפואות הללו הם בסגולה והלכה כרבי יוסי, וכן פסק בחיבורו הגדול[3]...
ומכל זה נראה דמתרפאים גם ברפואות שהם מרפאים דרך סגולה, וזה סותר למה שפסק כחכמים דאין מאכילין למי שנשכו כלב שוטה מחצר כבד שלו לפי שהיא רפואה דרך סגולה ואינה טבעית.

---

[2] הנידון כאן הוא על שימוש ברפואות כאלו בעבירה על איסורי תורה, כחילול שבת ויום הכיפורים, אך ראו **רמב"ם** (מורה הנבוכים, ח"ג פרק לז) שמתנגד לשימוש ברפואות כאלו גם בחול.

[3] כן פסק **הרמב"ם** (הל' שבת פי"ט הי"ג): "יוצא אדם... ובביצת החרגול ובשן השועל ובמסמר הצלוב, ובכל דבר שתולין אותו משום רפואה והוא שיאמרו הרופאים שהוא מועיל".

! רפואה סגולית אינה רפואה כלל בשביל להשתמש בה ולעבור על איסורי תורה, אך מכל-מקום ניתן להשתמש בה במקום בו אין עבירה על איסור תורה, כיציאה בשבת ברפואות כאלו שזה דרך מלבוש שאינו אלא איסור מדרבנן[4] -

שו"ת הרדב"ז (ח"ה ללשונות הרמב"ם סימן סג, אלף תלו):

לא קשיא כלל, דכל מה שיוציא אדם בשבת לרפואה דרך מלבוש הוא ואין כאן איסור שבת ואין באלו אלא משום דרכי האמורי וכו' דבר שהוא לרפואה אעפ"י שרפואתו בדרך סגולה אין בו משום דרכי האמורי ומותר.

אבל לחלל השבת או לאכול דבר האסור - אם הוא מרפא בטבע מותר, אבל אם מרפא בסגולה אסור לפי שכוחם חלש, כמו שכתב הרב ז"ל... אבל לחלל שבת או להאכיל לחולה דבר האסור מן התורה כגון חצר הכבד של כלב שוטה אסור, כיון שאין רפואתו אלא דרך סגולה.

• **<u>הערה על שיטת הרמב"ם</u>**

? כיון שמחללים שבת גם במקרה של ספק פיקוח נפש, א"כ מדוע לא להשתמש ברפואות כאלו, למרות שאינן ודאיות?[5]

! בין ספק רפואה טבעית לרפואה סגולית, שאינה רפואה כלל

שו"ת הרדב"ז (ח"ה ללשונות הרמב"ם סימן קנג, אלף תקכו):

ועיקר דברי הרב צריך לי עיון, דכיון שהוא מודה שמרפא בסגולה אמאי אין מאכילין ליתובי דעתיה כדאמרינן גבי סומא יולדת שחברותיה מדליקין לה את הנר בשבת אפילו על ספק ספקא של פיקוח נפש דוחין כל המצוות דכתיב וחי בהם ולא שימות בהם...

ויש לתרץ דעת הרב ז"ל, דסבירא ליה דרפואות הסגולות אינם רפואה כלל ואפילו ספק רפואה אין בהם לחלל בהם שבת באיסור תורה או לאכול דברים האסורים מן התורה.

---

[4] ראו גם מה שכתב ליישב **הרב משה אבן חביב** (תוספת יום הכיפורים, יומא פג ע"א ד"ה מי שנשכו): "דיש לחלק בין רפואה לרפואה - דרפואה דסגולה דלית בה איסור מן התורה כהנהו דסוף פ"ו דשבת דליכא למיחש בה משום איסורא דאורייתא מצד עצמה אלא משום חוקות הגויים, בהא קיימא לן כיון דיש בה משום רפואה אין בה משום דרכי האמורי ושריא. אבל רפואה דהיא על דרך סגולה ויש בה איסור דאורייתא מצד עצמה, כגון אכילת בהמה טמאה, בכהאי גוונא קיימא לן דאין להתרפאות ברפואה שהיא דרך סגולה כיון דיש באכילתה איסור דאורייתא. זה נראה לי ליישב דברי הרמב"ם".

[5] **שו"ת הרדב"ז** (ח"ה ללשונות הרמב"ם סימן קנג, אלף תקכו); **הרב משה אבן חביב** (תוספת יום הכיפורים, יומא פג ע"א ד"ה מי שנשכו).

• **<u>סיכום שיטת הרמב"ם</u>**: רפואה סגולית אינה רפואה כלל, ואין להשתמש בה ולעבור על איסורי תורה, גם אם הוכחה רפואה זו בניסיון וכדו' -

ברכי יוסף (או"ח סימן שא סעיף ו):

דאע"ג דאין ספק בסגולה זו שכבר הוחזקה שודאי תועיל, אפילו הכי כל שאינו רפואה דרך טבע אסרו חכמים לעבור על דת משום רפואה בדרך סגולה.[6]

2. שיטת הרשב"א

הרשב"א מתנגד נחרצות לגישת הרמב"ם העקרונית השוללת את השימוש ברפואה סגולית, והוא עצמו מתיר להשתמש בתרופות אלו בשבת

שו"ת הרשב"א (ח"א סימן קסז):

ולעניין מה שבא בשאלותיך אם מותר לעשות צורת אריה בלא לשון חרותה על טס של כסף או של זהב לרפואה, לפי שנמצא לראשונים בספרי הרפואות שזה מועיל לחולי מתנים והוא שיעשוה בשעה ידועה.[7]

שו"ת הרשב"א (ח"א סימן תיג):

ואומר אני, כי מחסד עליון היה בתחילת הבריאה להמציא בעולמו דברים להעמיד בריאות הנבראים. שאם יקרה המקרים כחוליים ושאר הסיבות יוציאו הנמצאים מגדר טבעם השלם יהיו אלו מוכנים להחזירם אל גדרם או להעמידם על בריאותם. ושם הכוחות האלה בעצם הדברים הנמצאים בטבע מושג בעיון כסמים והמסעדים הידועים לחכמי הרפואות או בטבע מסוגל לא ישיג אותו העיון. וכן העניין בעצמו בשאר הנמצאים שיש בכל אחד דבר מועיל או בטבע מושגי או בטבע מסוגל כמסמר הצלוב ושן של שועל ואבן תקומה.

וכן תמשך הסגלה בסמים הידועים המחממים בחומם ובסגולה יועילו לדבר החם וכיוצא בזה הרבה. ואינו מן הנמנע שיהיה בזה איסור גם בדבורים כעניין הקמיעין והדומה לזה. ועל כן אמרו אביי ורבא דרך כלל כל דבר שיש בו משום רפואה אין בו משום דרכי האמורי... ואמרתי שגם **מורנו הרב הגדול רבינו משה בר נחמן** ז"ל היה מתיר ועושה, ואין לנו גדול ממנו בחכמה ובמניין וביראת חטא.

---

[6] ראה בהמשך דבריו, שבדיעבד יודה הרמב"ם שאין בכך איסור אם אכן היה בכך הצלת נפש: "אמנם נראה דאפילו לדעת הרמב"ם דאוסר לעבור איסור תורה לרפאת בסגולה, מכל מקום בנדון דידן דעשה מעצמו והצליח במעשיו, דהנערה הקיאה סם המוות וחזרה לאיתנה ועלתה בידו הבריאה של בתולות ישראל, מודה הרמב"ם דאין בו עוון אשר חטא, דהרי פסק הרמב"ם (הל' שבת פ"ב הט"ז) שמע שטבע תינוק בים וכו' נתכוון להעלות דגים והעלה דגים ותינוק פטור, וכל שכן הכא דנתכוון להציל נפש והצילו". ראו ב**יסודי ישורון** (שבת, מערכת פיקוח נפש עמוד רמג) ביחס למקרה בבראד עם הרב שלמה קלוגר, שיובא להלן, שהאדמו"ר מבעלז התאמץ שהחולה ישיג רפואה כדי שלא יהיה חילול שבת על ידו. והרי לאור האמור, גם הרמב"ם יודה בדיעבד.

[7] ראו גם: **שו"ת הרשב"א** (ח"א סימן תתכה) תשובה מקבילה.

• **<u>שימוש ברפואה סגולית בשבת</u>**

שו"ת הרשב"א (ח"ד סימן רמה):

יכול אדם לצאת בקמיע בשבת בין בצווארו בין בזרועו אחד חולה שיש בו סכנה ואחד חולה שאין בו סכנה. כך שמעתי מפי ה"ר אהרן ז"ל.

ועוד אמר, שכותבין כל קמיע אפילו בשבת לחולה שיש בו סכנה או ליולדת היכא דאינהו תבעי ליתובי דעתייהו, אף על פי שאין אנו יודעים אם הוא מומחה אם לאו. אבל אם אינם תובעים אלא שאמר חכם אחד יש לי קמיע אחד שמועיל לאותו חולי, אפשר שאין כותבין אותו בשבת מספק אא"כ יודע דאמחי קמיע או אמחי גברא שרוצה לכתוב אותו קמיע.[8]

שו"ת יביע אומר (ח"ח או"ח סימן לז אות ב):

וממה שהביא הרשב"א דבר זה בשתיקה, משמע שהוא מודה בזה להרב רבי אהרן ז"ל. ולטעמיה אזיל בתשובות הנ"ל, שגם סגולות שאינם דרך הטבע דינם כרפואות טבעיות, ומשום הכי מותר לחלל עליהם שבת.

ג. סיכום: מחלוקת הרמב"ם והרשב"א

• **<u>שיטת הרמב"ם</u>**: אין לעבור על איסורי תורה במקום של פיקוח נפש, בשימוש ברפואה סגולית, אף היא הוכחה כבדוקה.

• **<u>שיטת הרשב"א</u>**: ניתן להשתמש ברפואה סגולית למטרת פיקוח נפש, גם כשעובר על איסור תורה, ובלבד שרפואה זו בדוקה ומנוסה.[9]

---

[8] הובאו דבריו גם בדברי **החיד"א** (שו"ת טוב עין, סימן יח אות סב).

[9] ראו את דברי **הרמ"א** (יו"ד סימן קנה סעיף ג - הובאו הדברים ב**מגן אברהם**, או"ח סימן שכח ס"ק א): "וכל חולה שמאכילין לו איסור, צריכים שתהא הרפואה ידועה, או על פי מומחה". והעיר **פרי מגדים** (או"ח סימן שכח אשל אברהם ס"ק א): "ומה שכתב שהרפואה ידועה צריך עיון, דבספק נמי ספק פיקוח נפש להקל". והביאור בכך הוא, שאכן מחללים שבת גם בספק פיקוח נפש, אך דווקא ברפואה טבעית. ברם, כדי לחלל שבת באמצעות רפואה סגולית, יש לדעת שמדובר על רפואה ידועה. כ"כ לבאר **שו"ת ציץ אליעזר** (ח"ח סימן טו, פרק ח אות ד).

ד. ראיות ופסיקת הלכה[10]

1. טומאת כהן

? האם מותר לעבור על איסור תורה בטומאת כהן המצוי בפיקוח נפש, באמצעות רפואה סגולית?

• **שו״ת חתם סופר** (יו״ד סימן שלט):

על דבר כהן שיש לו חולי נכפה ר״ל מסוכן מאוד לפעמים נופל באחת הפחתים ובא באש ובמים, ונמצא בספר שייתן ידו ליד ערל מת ויאמר לחש קח ממני החולי שאינו מזיק לך ולי אתה מטיבו. וכבר ניסה אחד רפואה זו ונתרפא.

ועתה נפשו בשאלתו אם הכהן מותר לסמוך לטמא עצמו במגע על מת ערל.

כשיטת הרשב״א

הנה, כיון שיש סכנת נפשות בהחולי אם היה הרפואה בדוקה ואתמחי גברא וקמיעא פשוט שאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש.

אך מסתפק מעלתו שנראה לו שאין הרפואה בדוקה כ״כ אי יש לסמוך על הספק.

לכאורה, אין איסור דאורייתא על הספק.

» לדעת החתם סופר, במקום פיקוח נפש מותר להשתמש ברפואה סגולית.

• **שו״ת טוב טעם ודעת** (מהדורה תליתאי ח״ב סימן ריד):

גם נשאלתי מכבר בכהן חולה שיש לו ר״ל חולה חולי נפילה שאומרים האנשים אם יקחו יד המת ויחכך בו את פניו וגופו יהיה לו רפואה, אם מותר לעשות כן.

כשיטת הרמב״ם

והנה, ראיתי ב**תשובת חתם סופר** שכתב שאם הוי רפואה בדוקה מותר דהוי פיקוח נפש. ולפע״ד זה אינו, ובמחכת״ה לא ראה פירוש המשניות ביומא דמי שנשכו כלב שוטה אין מאכילין אותו מחצר כבד שלו, וכתב שם הרמב״ם דלא הותר משום פיקוח נפש רק רפואה דהוי עפ״י הטבע לא על דרך סגולה זה לא הותר משום פיקוח נפש ואסור לעשות כן.

2. אליהו ובן האלמנה

מלכים (א פרק יז, יז-כב):

וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה חָלָה בֶּן הָאִשָּׁה בַּעֲלַת הַבָּיִת וַיְהִי חָלְיוֹ חָזָק מְאֹד עַד אֲשֶׁר לֹא נוֹתְרָה בּוֹ נְשָׁמָה... וַיִּתְמֹדֵד עַל הַיֶּלֶד שָׁלֹשׁ פְּעָמִים, וַיִּקְרָא אֶל ה׳ וַיֹּאמַר ה׳ אֱלֹהָי תְּשָׁב נָא נֶפֶשׁ הַיֶּלֶד הַזֶּה עַל קִרְבּוֹ. וַיִּשְׁמַע ה׳ בְּקוֹל אֵלִיָּהוּ וַתָּשָׁב נֶפֶשׁ הַיֶּלֶד עַל קִרְבּוֹ וַיֶּחִי.

רש״י (שם פסוק כא): ״וַיִּתְמֹדֵד עַל הַיֶּלֶד - נשתטח עליו״.

---

[10] ראו: **חיד״א** (כסא רחמים, מסכת סופרים פ״ה הי״ד): ״ונשאל הרב שער אפרים (סימן צ) באחד שנכפה ואמרו המומחים לכתוב קמיע על קלף צבי, ולא מצא רק מן ספר תורה. אי מותר לחתוך חתיכה של קלף מספר תורה לצורך הקמיע מאחר שצריך לגרור הכתב ולמחוק כמה שמות״; **פתחי תשובה** (יו״ד סימן רעו ס״ק יא): ״לעניות דעתי איני יודע מה מקום הספק בזה, אם הוא חולה שיש בו סכנה פשיטא דשרי, ואם אין בו סכנה פשיטא דאסור כיון שהוא איסור תורה, וצריך עיון כעת״.

שיטת הרשב״א

? **תוספות** (בבא מציעא קיד ע״ב ד״ה אמר):

תימה לר״י, היאך החיה בנה של האלמנה, כיון שכהן היה דכתיב וַיִּתְמֹדֵד עַל הַיֶּלֶד. ויש לומר, שהיה ברור לו שיחייהו לכך היה מותר משום פיקוח נפש.

» דבריהם תואמים את שיטת הרשב״א, שניתן לעבור על איסורי תורה, בטומאת כהן למת, בשימוש באמצעות רפואה סגולית.

? אך לשיטת הרמב״ם קשה, כיצד הותר לעבור על איסורי תורה בשימוש ברפואה סגולית?

שו״ת דובב מישרים (ח״א סימן קיד):

דהנה ב**פירוש המשניות להרמב״ם** ביומא... במקום פיקוח נפש לא הותר איסור רק ע״י רפואה טבעית. ומאז העירותי דדעת **התוספות** אינו כן (בבא מציעא קיד ע״ב ד״ה אמר) כתבו שהיה ברור לו שיחייהו לכך היה מותר משום פיקוח נפש, אלמא דגם רפואה שאינה טבעית הותר טומאת כהן משום פיקוח נפש.

! הילד לא מת אלא התעלף, ולכן לא נטמא אליהו ולא עבר על איסור -

ואולם לשיטת הרמב״ם דרפואה סגולית לא הותרה, לא יקשה קושיית התוספות איך טימא אליהו את עצמו, דהרי אי אפשר לתרץ משום פיקוח נפש כנ״ל.

דיש לומר כמו שכתב **השיטה מקובצת** (בבא מציעא שם ד״ה לאו) דבן הצרפית לא היה מת ממש רק נתעלף,[11] ומשום הכי אצל בן הצרפית כתיב ויהי חליו חזק עד אשר לא נותרה בו נשמה, אבל בבן השונמית שהחיה אלישע כתיב וימות עי״ש.

רמב״ם (מורה הנבוכים, ח״א פרק מב):

ויהי חליו חזק מאד עד אשר לא נותרה בו נשמה, שאילו אמר וימת היה סובל שיהיה חולי חזק קרוב למות כנבל בשמעו את הדברים. ואמרו קצת האנדלוסין כי נתבטלה נשימתו עד שלא הושגה לו נשימה כלל, כמו שיקרה לקצת חולי חלי השיתוק.

---

[11] כ״כ: **שו״ת הרדב״ז** (ח״ה סימן ב אלפים יג); **העמק שאלה** (שאילתא קסז ס״ק יז עמוד שו): ״אפשר ליישב בפשיטות ולומר דבן הצרפתית לא מת ממש ולא כתיב ביה מיתה, אלא לא נותרה בו נשמה ואינו אלא מעין גוססי״. יש מי שביאר, שלגבי אליהו הייתה זו רפואה טבעית, ראו: **הרב מרדכי גרוס** (אום אני חומה, ח״ב סימן רנא): ״ואגב יש לומר בדרך דרוש, דגם להשיטות דבדבר סגולי דאין להתרפאות באיסור או בשבת קודש, מכל מקום איכא אינשי דלפום מדרגתם אף קמיעים ולחשים וכיו״ב הוו כדבר טבעי משום דמרוממים המה מעולם העשייה גרידא ולדידהו אף דברים שאינם בטבע הוי בשליטתם כעל דברים טבעיים, אפשר דשרי להו אף באיסורים כדברים טבעיים. ובזה יש לבאר הא דכתבו **התוספות** (ב״מ קיד ע״ב) דאליהו החיה בן האלמנה אף דהיה כהן משום פיקוח נפש, ואף דאינו דבר טבעי. דיש לומר, דלגבי אליהו הוי כדבר הרגיל וטבעי״. עוד אפשר לומר עפ״י **רבינו בחיי** (במדבר כה, יא) שבן האישה היה גוי ואינו מטמא: ״לכך מצינו שנשתטח על בן הצרפית המת לפי שהיה בן גויה״.

3. כתיבת קמיע בשבת

• **<u>רבינו פרץ</u>**

החיד״א (שו״ת חיים שאל, ח״ב סימן לח):

ראיתי בספר כתיבת יד ישן ש**רבינו פרץ** ז״ל כתב בשבת שמות הקודש סגולה בדוקה ליושבת על המשבר... ולפי זה אפשר, דרבינו פרץ סבירא ליה כסברת החולקים על הרמב״ם.[12]

• **<u>הרב שלום שרעבי</u>**

החיד״א (ברכי יוסף, או״ח סימן שא סעיף ו):

מעשה באיש אחד שמצא סגולה אחת בספר כתב יד מאדם גדול מהראשונים[13] למי ששתה סם המוות לכתוב לו, ותכף מקיא האדם וחוזר לבריאותו. ואירע כמה פעמים שאיזה נער או מר נפש בכעסו שתה סם המוות וזה האיש כתב קמיעא זו ועשה והצליח, שהקיאו אותו הבריאו. ויהי היום ליל שבת קודש אירע שנערה ישראלית שתתה סם המוות והתחילו לה דבקי מיתה ובאו אצל האיש הלז בליל שבת וקם וכתב הקמיעא לנערה ותכף הקיאה ועמדה על בוריה. וביום השבת נודע בעיר כל אשר נעשה ולעזה עליו מדינה שחילל שבת בשאט נפש וכתב ונתן בידה. והוא השיב דפיקוח נפש דוחה שבת. והיו מגמגמין בדבר.
אי לזאת שאול שאל האיש אם חטא בזה...

שיטת הרמב״ם

והנה, לפום ריהטא היה נראה דלאו שפיר עבד, דאע״ג דהלכה רווחה דמחללין השבת בשביל חולה שיש בו סכנה לעשות לו רפואה, מכל מקום היינו דווקא ברפואה שהוא דרך טבע, אבל בדבר שהוא דרך סגולה לא... דאע״ג דאין ספק בסגולה זו שכבר הוחזקה שודאי תועיל, אפילו הכי כל שאינו רפואה דרך טבע אסרו חכמים לעבור על דת משום רפואה בדרך סגולה. וא״כ דון מינה לנדון דידן, כי האף נימא דמילתא כדנא אתמחי שזה הכותב קמיע זו מגנא ומצלא מסמא דמותא, מכל מקום כיון שהוא בדרך סגולה אין לכותבה בשבת ולחלל שבת במלאכה גמורה...

שיטת הרשב״א

אכן ראיתי להרב אדמת קדש (ח״א יו״ד סימן ו) שכתב בנידונו אי שרי להאכיל תרנגולת נבילה שהוא סגולה לשוטה, והוכיח שם דהרמב״ן והרשב״א פליגי על הרמב״ם ולא שאני להו בין כשהרפואה היא בדרך סגולה לכשהיא בדרך רפואה בטבע, וכתב דהלכתא כוותייהו, והתיר בנדון דידן... והעד העיד דרבני שאלוניקי עבוד עובדא להתיר.

---

[12] ראו: **הרב מרדכי גרוס** (אום אני חומה, ח״ב סימן רנב) שכתב שיתכן והכותבים קמיע בשבת כתבו כן בהשבעת הקולמוס ואינו אלא איסור דרבנן.

[13] **הערות על ברכי יוסף** (שם הערה ב): ״רבים שיערו מי הוא איש זה. ועתה שנדפס מכ״י ספר שרשי השמות להרמ״ז בתוספת הגהות מר״א אלנקר ז״ל נודע כי אינו אלא רבינו הרש״ש זלה״ה״; כן מובא ב**מקור ברוך** לבעל התורה תמימה (ח״ג עמוד תרח).

וא״כ, לכאורה נראה דשרי בנידון דידן, כיון דכבר אתמחי גברא בסגולה זו וכבר מפורסם דכמה נפשות ניצולו מן המיתה בזה.[14]

שו״ת ציץ אליעזר (ח״ח סימן טו, פרק ח אות ז):

הכרעה כשיטת הרמב״ם

ונראה דבזמנינו ולפי הדור הירוד בעו״ה, אין כל מקום להתיר לחלל שבת אפילו בעשיית רפואות סגוליות ככתיבת קמיעות וכדומה, דמי הוא זה שיוכל להרהיב בנפשו עוז לומר אנכי הרואה ולפני נגלו בבירור תעלומות חכמה נסתרת זאת, ודי״ל.[15]

שו״ת יביע אומר (ח״ח או״ח סימן לז אות טו):

הכרעה כשיטת הרשב״א

ולעניין רפואה שהיא בגדר סגולה, כגון כתיבת קמיע בשבת במקום סכנה והזמן בהול, אם אתמחי גברא על ידי ניסיון של כמה פעמים, שהועיל בהצלת נפשות מישראל, יש לסמוך על דעת הרשב״א והרא״ה ורבינו פרץ שחולקים על הרמב״ם שאוסר בכיוצא בהם משום שהוא דרך סגולה בלבד, ואינהו סבירא ליה להקל במקום פיקוח נפש, ורבינו פרץ עשה מעשה וכתב קמיע בשבת ליושבת על המשבר, וקיימא לן מעשה רב.

ה. חילול שבת לצורך תפילת צדיקים

1. מקור הליכה לחכם שיבקש רחמים

בבלי בבא בתרא (קטז ע״א):

כל שיש לו חולה בתוך ביתו, ילך אצל חכם ויבקש עליו רחמים, שנאמר חֲמַת מֶלֶךְ מַלְאָכֵי מָוֶת וְאִישׁ חָכָם יְכַפְּרֶנָּה.

נימוקי יוסף (בבא בתרא נג ע״א מדפי הרי״ף):

דמנהג זה בצרפת כל מי שיש לו חולה מבקש פני הרב התופס ישיבה שיברך אותו.

האם מותר לחלל שבת עבור חולה שיש בו סכנה, באמצעות כתיבת מכתב או נסיעה ברכב לצדיק שיתפלל עליו?[16]

---

[14] ניכר מדברי החיד״א שמכריע כשיטת הרשב״א, אך הוא כותב: ״איברא דצריך לעמוד יפה ולברר דעת הרשב״א והרמב״ן״; כ״כ לשון זו ב**שו״ת חיים שאל** (ח״ב סימן לח); השוו לדבריו ב**ברכי יוסף** (יו״ד סימן רצ סעיף ב): ״כבר בברכי יוסף (או״ח סימן שא) כתבתי דהוי פלוגתא דקמאי, והסכימו שלא כהרמב״ם חכמי דורינו, ולמעשה צריך להתיישב״.

[15] כ״כ **הרב מרדכי גרוס** (אום אני חומה, ח״ב סימן רנב) להבחין בין קמיעות וסגולות בימי קדם לבין ״סגולות אשר נותניהם אינם אלא דמערימים על קהל שוחרי פתחיהם ואין בהם ולא כלום ואין לדחות אף איסור קל עבור דבר זה גם לחולה שיש בו סכנה״.

[16] עדות למנהג זה שהשתרש, מופיעה אצל הרב אברהם אהרון יודלוביץ (נפטר בשנת תר״ץ) ב**שו״ת בית א״ב** (ח״ה יו״ד סימן רכט אות ח): ״בהיותי רב ואב״ד בעיר קאנסטאנטין ראיתי שהיו שולחים ציר עכו״ם בשבת להגיד להצדיק אדמו״ר שלהם שיתפלל על חולה, ודעתם היה כי גם ע״י עצמם מותר לנסוע להרב, דאם מותר לחלל שבת לנסוע אחרי רופא ערל כל שכן לנסוע לצדיק. ובעיני היה לפלא גדולה שלא ראיתי מימי... ומטעמא דספק נפשות להקל א״כ הכא נמי דמותר לחלל שבת לנסוע להצדיק מטעמא דפן ואולי יעורר רחמים על החולה. ולכן הנחתי לבני עירי מנהגם ולא מחיתי בהם. ובאמת גם אם הייתי מוחה בזה לא היו שומעין לי והיו חושבים אותי לפוגע בכבוד הצדיק והרבי שלהם ובכגון

2. מעשה כתיבת המכתב לאדמו"ר מבעלז

בשנת תקצ״ו היה חולה מסוכן בעיר זלטשוב. נודע שבעיר בראד שהה בשבת האדמו״ר מבעלז. אחד מדייני העיר זלטשוב הורה לכתוב את שם החולה ואימו וליסוע לעיר בראד להביא הפתק לאדמו״ר כדי שיתפלל על החולה.

שו״ת מהרש״ם (ח״ג סימן רכה):

ועובדא ידענא בעיר מולדתי בזלאטשוב שהיה חולה מסוכן ובאותו זמן היה מו״ר הגה״ק מוהר״ש אבד״ק בעלז זצ״ל משובתי ש״ק בבראד. והתיר דיין אחד לכתוב ע״י עכו״ם בשבת קודש שם החולה ואמו ושלח לבראד.

והרעיש הגאון מורנו הרב שלמה קלוגר ז״ל ופסל את הדיין מלהורות עוד.

הרב שלמה קלוגר (שו״ת ובחרת בחיים, סימן פז):

הנה הציקתני רוחי לא אוכל אדמה על חילול שבת אשר משפטה כאש בוער בקרבי על הוראה הרועה ומקולקלת אשר נעשה בקהלתכם בשבת העבר אשר הורה מורה אחד לחלל שנת בחילול אחר חילול, לכתוב בשבת קיויטל ושיסע יהודי יותר מג׳ פרסאות שהוא דאורייתא בסוסים של יהודים ובשליחות מעות חוץ לתחום... והוסיף עוד חטא על פשע ששלח שני אנשים יהודים לשני מקומות עם פדיונות.

והנה באמת הוראה זו מקולקלת מתחילתו מאוד מאוד, כי אף דבדין זה פשוט דפיקוח נפש דוחה שבת, אך לא הותר רק ברפואה שהוא בדרך הטבע ואף בזה שיהיה מומחה ידוע בדוק ומנוסה, אבל בדרך ניסיי ותפילה לא הותר בשום אופן, אפילו יהיה המתפלל כרבי חנניא בן דוסא, לא ניתן שבת לדחות עבור זה אפילו במלאכה דרבנן וכל שכן בדאורייתא.[17]

3. בין הכנת תרופה לשליחת מברק

הרב מנחם מנדל שניאורסון דן אודות רפואה סגולית בשבת הכרוכה בחילול שבת.

בתחילת דבריו הוא תולה שאלתו במחלוקת הראשונים האם מותר לחלל שבת על רפואה סגולית אף כזו שאינה בדוקה. למסקנה, הוא מתיר כאשר מדובר שאותו צדיק התמחה בתפילותיו וריפא ממחלה זו שלוש פעמים -

שו״ת צמח צדק (או״ח סימן לח):

נשאלתי על חולה המסוכן מאד... ורבים אומרים שהוא מתולעים אם שרי לעשות לו סגולה שקורין אוש גיסין (=יציקת) עופרת, שיש בזה מלאכה גמורה וחיוב חטאת... והאיש היוצק

דא ודאי טובה השתיקה״; **נפש הרב** (עמוד קסז אות ד): ״הגר״ח היה סבור שמותר לשלוח טלגרמה בשבת לצדיק שיתפלל בעד החולה המסוכן, דאף כהאי גוונא נמי הוי בכלל ספק פיקוח נפש שדוחה את השבת״.

[17] ראה שם בהמשך דבריו שהסתייע מדברי הרמב״ם בפירוש המשנה. והוסיף לבאר את האמור: ׳שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבוא׳, שעצם השבת היא רפואה ולא אין לחללה בעבור תפילה. ראה להלן בדברי כלי חמדה.

העופרת אומר שריפא ושנה ושילש לחולי תולעים... ממה שכתב **הרמב"ם**... יש ללמוד לכאורה לאיסור, שהרי על מה ששנינו מי שנשכו כלב שוטה אין מאכילין מחצר כבד שלו, פירש הוא ז"ל שהטעם משום שזהו דרך סגולה בלבד ולא רפואה ואין דוחים איסור על זה... וא"כ הכא נמי ממש בנדון דידן, דמאי שנא איסור שבת מאיסור בהמה טמאה אדרבה שבת בסקילה. אמנם מפירוש **רש"י** שם נראה שאינו מפרש כן, רק משום שאינו רפואה בדוקה ואין הכי נמי אילו הייתה בדוקה גם שהוא ע"י סגולה שרי.

» מדבריו למד הרב שמואל הכהן בורשטיין להתיר שליחת מברק לצדיק כדי שיתפלל על החולה -

מנחת שבת (או"ח סימן פד ס"ק סה):

והנה, אם מותר לכתוב דיפעשע (= טלגרמה) בשבת להודיע לחכם וצדיק שיבקש רחמים עבור חולי שיש בו חשש סכנה, אם אי אפשר לכתוב על ידי עכו"ם יש לעיין...

הלא גם כאן אין זה דבר ברור שיועיל ותתקבל תפילת הצדיק עבור החולה הלזה, וא"כ אולי גם כאן אין להתיר שבות דכתב שלהם... מפני ספק כזה...

ועיין **פיהמ"ש להרמב"ם**... כתב שם דלא אמרינן כל ספק נפשות להקל אלא במרפא בטבע אבל לא ברפואה שהיא ע"י סגולה...

וא"כ, צריך עיון למעשה אם לסמוך להקל לכתוב בעצמו דיפעשע בשבת להודיע לצדיק מפורסם שיבקש רחמים אפילו עבור חולה שיש בו סכנה, כי תקוות רפואה שע"י תפילה הוא ג"כ רפואה שלא עפ"י הטבע...

אך לפי מה שהאריך שם בתשובת **צמח צדק** החדשות... לעניין אם להקל ולעשות סגולה שיש בה מלאכה גמורה מדאורייתא עבור חולה שיש בו חשש סכנה, ומסיק שם להקל היכא שאיש אחד אומר שריפא ושינה ושילש בסגולה הלזו. וכתב שם שאפשר שגם באם כמה פעמים לא ריפא ג"כ, כיון דמכל-מקום ריפא ג"כ ורגילים לעשות לחולה כזה סגולה כזו בחול, אפשר להקל.[18]

? <u>הבחנה: בין הכנת תרופה לשליחת מברק לצדיק</u>

הרב דב אליעזרוב ביקש להבחין בין המקרים - בין דברי 'מנחת שבת' העוסק בשליחת מברק לדברי 'צמח צדק' העוסק בהכנת רפואה. לדבריו, חילול השבת הוא בעשיית התרופה עצמה אזי יש מקום להתיר, לא כן בכתיבת מברק לצדיק שזו אינה התרופה אלא בעקבות המברק תבוא התרופה (תפילת הצדיק) ועל-כך לא נחלל שבת -

מורה בהלכה (הל' שבת ח"ב סימן לז אות א):

בעל מנחת שבת בסימן פ"ד שאל להגאון המהרש"ם זצ"ל האם מותר לשלוח בשבת מברק

[18] בהמשך דבריו הביא ששאל את המהרש"ם, ולאחר מכן נדפסה תשובתו ב**שו"ת מהרש"ם** (ח"ג סימן רכה) הנ"ל בהערה, וכן הביא שם את העדות מהרב שלמה קלוגר.

לצדיק שיתפלל עבורו, ורצה לדמות שאלה זאת לנדון של רבנו הצמח צדק בעניין יציקת עופרת שהורה להתיר...
יש לחלק, דהתם בנידון דהצמח צדק החילול שבת והרפואה באים כאחד, לא כן בנידון זה קודם מתחללת השבת (שליחת המברק) ורק אח"כ תבוא הרפואה (התפילה).

! <u>שיקול ישוב דעת החולה כבסיס להתיר</u>

הרב יהודה שביב חלק על אבחנת הרב אליעזרוב, וטען שעצם שליחת המברק לצדיק יש בו מעין רפואה לחולה, ודומה זה להכנת התרופה.
סברתו מבוססת על כך שהרפואה לחולה כוללת את בטחונו וישוב דעתו שהיא מותרת בשבת -

הרב יהודה שביב ('רפואה סגולתית בשבת', אסיא עא-עב, שבט תשס"ג כרך יח, ג-ד):
אולם לענ"ד נראה שיש בעצם שליחת המברק משום מעשה מרפא עבור החולה.
הן כבר אמר החכם באדם כי רוח איש יכלכל מחלהו (משלי יח, יד) והרפואה מאז ועוד יותר עתה יודעת אף היא כי רוחו של אדם בכוחה לגבור על מחלותיו. והלא לאדם המאמין בכוח תפילתו של צדיק, הידיעה כי הבריקו לצדיק על מחלתו, יש בה כדי לרומם את רוחו ולעודדו. נמצא, כי בשליחת המברק עצמו יש כבר משום רפואה.
(והרי זה מעין שמצינו היתר לבעל להילוות לנסיעת אשתו היולדת בשבת, אף שנוכחותו לא תוסיף דבר מבחינה הלידה התקינה. אבל היא תוסיף לשלוות רוחה של היולדת וכיוצ"ב מצינו לגבי יולדת סומא שמדליקים לה את האור)...
הנה כך מסביר **המאירי** את ההלכה האוסרת שתצא בבהמה בקמיע אע"פ שזה קמיע מומחה לאדם (שבת נג ע"א):
ודאי ללמדנו שאעפ"י שהוא מומחה לאדם, אינו מומחה לבהמה, שאם אפשר שטבעו מתחזק מתוך בטחונו על הקמיע ומתרפא.
כלומר לא הקמיע הוא המרפא, אלא בטחונו של החולה בקמיע, ביטחון המחזק את טבעו.
מעין זה הם דבריו לדף סז ע"ב:
שמצד שהיו ההמון באותו זמן בטוח באותם עניינים (היינו לחשים והשבעות), היה טבעם מתחזק ונמצא מצד ההרגל עזר טבעי בהם.

? האם בהיתר משום ישוב הדעת לחולה כלול גם מתן תְּרוּפַת דָּמֶה (פלצבו)?

4. בין תפילה לרפואה

נחזור לשליחת מברק לצדיק שיתפלל עבור החולה - יש שאסרו זאת והבחינו בין תפילה לרפואה

~ **שו"ת ציץ אליעזר** (ח"ח סימן טו, פרק ח אות ז):

ולחלל שבת עבור לשלוח לבקש מצדיק מפורסם שיתפלל בעד החולה שיש בו סכנה - נראה ברור דכולי עלמא יודו דאסור אפילו באיתמחי גברא שתפילתו מקובלת לפני המקום והנהו מופלג בחסידות.[19]

<u>סברה</u>: גם הרשב"א המתיר לחלל שבת בשימוש באמצעות רפואה סגולית, יודה ששונה היא תפילה שאינה רפואה אלא בקשת רחמים לסייעתא דשמיא לרפואה[20] -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז, פרק ג אות ב):

ועוד זאת מצאתי כעת בספר דברי שלום (הלברשטאם. אדמו"ר ואבד"ק סטראפקוב) ובו הגהות על ספר מנחת שבת. וכותב שם בשם אביו הגאון הבעל **דברי יחזקאל משינאוא**, שאסר לחלל שבת לחולה בעניין תפילה ואפילו ע"י נכרי, וגם כותב שהסביר זה גם בטעמא דמילתא [ואמר זאת בשם הבעל תשובת השיב משה] מפני כי כל מה שמותר לחלל שבת עבור חולה הוא רק מה שעושין בני אדם, אבל מה שיעשה הקב"ה שירפא החולה לזה אין צריך חילול שבת, כי הקב"ה יכול לרפאותו בלא תפילותינו והקב"ה יושיע טרם יקראו כי הקב"ה יודע מחשבות ויודע הקב"ה שאם לא הייתה שבת היו כותבים לחכם וצדיק שיתפלל ומושיע הקב"ה בלא התפילה עיין שם.

~ הסבר שונה מעלה הרב איסר יהודה אונטרמן, ולדבריו לא ניתן להתפלל לקב"ה על רפואה כאשר היא כרוכה עם חילול שבת -

הרב איסר יהודה אונטרמן (שבט מיהודה, ח"א שער ראשון טז אות ב):

נראה לענ"ד דיש לחלק בין רפואה לתפילה.

והסברא נותנת דרק ברפואה ואפילו רפואה סגולית היכי דאיתמחי מחללין שבת ולא בתפילה לעורר רחמי שמים, כי לא יתכן לבוא לפני מלכו של עולם בתחינה ע"י מעשה של

---

[19] לאור האמור, ששונה הוא גדר תפילה שאינה רפואה וגם הרשב"א יודה שלא ניתן בעבורה לעבור על איסורי תורה, יש לעיין ממעשה של מרדכי שביטל מצוות אכילת מצה בערב פסח בעבור תפילה - **מגילה** (טו ע"א): "וַיַּעֲבֹר מָרְדֳּכָי וַיַּעַשׂ כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּתָה עָלָיו אֶסְתֵּר - אמר רב, שהעביר יום ראשון של פסח בתענית". וב**מדרש** (אסתר רבה, פרשה ח אות ז): "ותאמר אסתר להשיב אל מרדכי - אמרה לו לך כנוס את כל היהודים הנמצאים בשושן וצומו עלי ואל תאכלו ואל תשתו שלושת ימים, אלו הן י"ג וי"ד וט"ו בניסן. שלח לה, והרי בהם יום ראשון של פסח. אמרה לו, זקן שבישראל למה הוא פסח. מיד שמע מרדכי והודה לדבריה, הה"ד ויעבר מרדכי ויעש ככל אשר ציוותה עליו אסתר, תמן אמרין שהעביר יום טוב של פסח בתענית ועל אותה צרה ויתפלל מרדכי אל ה'". וביאר **מתנות כהונה** (שם): "כלומר, למי נצטווה רק לישראל ואם חס ושלום יתבטלו פסח מה תהא עליו, מוטב שיחללו פסח אחד כדי לקיים פסחים הרבה". ויש לעיין.

[20] ראו גם: **תענית** (יד ע"א): "על אלו מתריעין בשבת: על עיר שהקיפוה גייס או נהר, ועל ספינה המטורפת בים. רבי יוסי אמר: לעזרה, אבל לא לצעקה"; **רש"י** (שם ד"ה ולא): "ולא לצעקה - תפילה, שאין אנו בטוחין כל כך שתועיל תפילתנו לצעוק עליהן בשבת".

חילול שבת מפני שאין קטיגור נעשה סניגור, כמו שהגמרא אומרת בראש השנה כיון דלזכרון הוא כבפנים דמי, וכן גם בתפילה.
ויש לזה סמוכין בהלכה שנפסקה בשולחן ערוך, כי בברית מילה של ממזר אין אומרים התפילה קיים את הילד לאביו ולאמו... והטעם מפני שעל ידי ממזרים אנדרלמוסיא באה לעולם...
ואילו בהצלת נפשו של ממזר מותר לחלל שבת, ולא עוד אלא שממזר קודם לנתין ולגר ולמשוחרר כמפורש במשנה... הרי דאעפ"י שאנו מחויבים לעשות הכל להצלת נפשו מכל-מקום אין מתפללים עליו מפני שיצירתו באה בעבירה ואין קורת רוח להקב"ה מלידת ממזרים בישראל. והדבר גם מתקבל על הדעת, שהרי כל יסוד התפילה על אחרים הוא משום שהקב"ה מתאווה לתפילתן של צדיקים אבל אין נחת רוח להקב"ה מתפילה אשר הגורם לה היה מעשה עבירה. ומסתבר שזהו טעמו של הגר"ש קלוגר ז"ל שגער באיש אשר עשה מלאכה בשבת כדי לבקש מצדיק מפורסם שיתפלל על החולה.

» <u>הבאת ספר תהילים לחולה בשבת</u>

הרב יצחק זילברשטיין (תורת היולדת, פרק טו שאלה א):
שאלה: האם מותר לחלל שבת כדי להביא ליולדת קמיע או ספר תהילים להתפלל בו?
תשובה: קמיע נחשב לרפואה סגולית... אולם, <u>ספר תהילים שאינו קמיע אין להביאו</u>.

שם (הערה ג):
זאת שמענו מ**הגרי"ש אלישיב**... ואין זה דומה לדברי הרשב"א הנ"ל, כיון דקמיע יש בו רפואה סגולית, משא"כ הבאת ספר תהילים ואמירתן שהוא בקשת רחמים.

ו. חילול שבת לצורך התייעצות עם רופא מומחה ותלמיד חכם

1. חילול שבת בכתיבת מכתב לרופא מומחה שיבוא

אמנם, אין היתר לכתוב מכתב לצדיק שיתפלל על החולה, משום שתפילה אינה רפואה כלל ואף לא רפואה סגולית, אך יש שהתירו לכתוב בשבת מכתב לרופא מומחה, משום שזו רפואה טבעית -

אשל אברהם (בוטשאטש, סימן שכח שו"ע סעיף ב):
לכתוב בשבת קודש שיבוא רופא אל חולה שיש בו סכנה - אם בלא כתיבה לא יבוא רשאי לכתוב... וכל זה רק ברופא מומחה.
מה שאין כן במי ששולח אחר אוהבו או מי שיתפלל בעדו, יש לומר שאין היתר לכתוב.
וצריך לי עיון עוד היטב.

2. חילול שבת להתייעצות עם חכם

הרב יצחק זילברשטיין (תורת היולדת, פרק טו שאלה ב):

שאלה: האם מותר לחלל שבת כדי להתיעץ עם חכם?

תשובה: מותר לחלל שבת כדי להתייעץ עם חכם.

[21]לשם התייעצות פשוט שמותר לחלל שבת דלא גרע מלהתייעץ ברופא מומחה.

הרב יעקב זילברליכט (קובץ אסותא, אלול תשס"ו ח"א עמוד תכז):

וכנראה שמכוח הלכה זו, כשחלה מרן הגריי"ש אלישיב שלחו בעצם שבת קודש שלוחים למרן הגר"ח קנייבסקי כד להתייעץ איתו אם לנתחו.

ז. סיכום: חילול שבת לרפואה סגולית

• מחלוקת רמב"ם ורשב"א: האם מותר לחלל שבת ברפואה סגולית.

רמב"ם: אסור. רשב"א: מותר ובתנאי שרפואה זו בדוקה ומנוסה.

• חילול שבת עבור תפילת הצדיק

גם לדעת הרשב"א, יש לאסור משום שמדובר על תפילה ולא על תרופה.

נספח: הסגולה - שמירת שבת

כלי חמדה (פרשת פנחס, אות א ד"ה ובדרוש):

שמעתי מכבוד אבי הרבני החסיד המנוח מו"ה חיים יצחק ז"ל בשם **אדמו"ר הגאון הקדוש בעל שפת אמת** זצוק"ל שהשיב לאחד שהפציר בו שייתן לו סגולה לצורך חולה שהיה לו בתוך ביתו.

והשיב לו מרן הקדוש זצ"ל בזה הלשון - יאמין לי כי אינני יודע סגולות, אמנם ככר אמר השי"ת והייתם לי סגולה שזה הסגולה היותר בדוקה שיעזור השי"ת, עכ"ל הזהב...

אם באנו לרפאות אותו ע"י סגולה, הסגולה היותר טובה שלא לעבור על דברי תורה, לכן אינו דוחה איסורין אפילו במקום פיקוח נפש.[22]

---

[21] **הרב יצחק זילברשטיין** (תורת היולדת, פרק טו שאלה ב הערה ד).

[22] כעי"ז, כ"כ **הרב שלמה קלוגר** (שו"ת ובחרת בחיים, סימן פז).

ח. תרופות ניסיוניות

1. דעת המגן אברהם

לדעת המגן אברהם, חילול שבת מותר רק במקרה והתרופה שניתנת לחולה היא תרופה ידועה שמרפאה ולא תרופה ניסיונית -

מגן אברהם (סימן שכח ס״ק א): ״דבעינן שתהא הרפואה ידועה, או עפ״י מומחה״.

דבריו מבוססים על דברי הרמ״א בדיני אכילת חולה מאכל איסור שירפא אותו, שהיינו דווקא במאכל כזה שידוע שהוא מרפא. א״כ הוא-הדין לגבי חילול שבת יש לעשות כן רק אם התרופה ידועה ואינה ניסיונית -

רמ״א (יו״ד סימן קנה סעיף ג):

וכל חולה שמאכילין לו איסור צריכים שתהא רפואה ידועה, או על פי מומחה.

2. דעת הפרי מגדים

הרב יוסף תאומים חולק על הוראה זו של המג״א ביחס לדיני שבת.
לדבריו, משום שיש לחלל שבת גם עבור ספק פיקוח נפש, אזי מותר לחלל שבת ולתת לחולה תרופה ניסיונית. את דברי הרמ״א הוא מסביר שמדובר על חולה שאין בו סכנה ולכן יש לדרוש תרופה בדוקה ולא ניסיונית -

פרי מגדים (או״ח סימן שכח אשל אברהם ס״ק א):

ומה שכתב שהרפואה ידועה, צריך עיון דבספק נמי ספק פיקוח נפש להקל...
וביו״ד (סוף סימן קנה בהגה), יש לומר דמיירי בחולה שאין סכנה, דאיסור דרבנן אין מתירין בספק כהאי גוונא.

» האחרונים ביארו את דברי הפרי מגדים בכך שיש לחלל שבת או לעבור על איסורי אכילה דווקא ב׳תרופה ידועה׳, היינו שידוע שלוקחים אותה עבור חולי זה, גם אם אין ידוע האם היא אכן תרפא בוודאות את החולה, שכן פיקוח נפש הותר גם בספק -

שולחן ערוך הרב (או״ח סימן שכח סעיף ב):

ומכל מקום, אפילו בוודאי סכנה אין מחללין אלא ברפואה שהיא ידועה לכל או על פי מומחה. וכשהיא רפואה ידועה, אף שאין ידוע אם זה יתרפא בה אם לאו מחללין מספק.

שמירת שבת כהלכתה (פרק מ סעיף מד):

מותר לו לרופא לנסות צורות טיפול חדשות לצורך הטיפול בחולה שיש בו סכנה, גם אם תועלתן מוטלת בספק לגבי חולה זה, ואפילו כאשר ניסיונות אלה קשורים בחילול שבת באיסורי תורה.

ובלבד שהניסיון יכול להועיל לרפואתו של החולה ולא לצורך מחקר וכדומה.

שו"ת שבט הלוי (ח"ה סימן נה אות ג):

בסתם רפואות שמוחזקים שלוקחים אותם לשם רפואה ומטבעם הם צריכים לרפאות חולי זה, מכל-מקום אין בשום רפואה החלטה גמורה שהיא מרפאת, וממילא תמיד יש ספק בתועלת הרפואה, ואעפ"כ מותר, מטעם דגם ספק פיקוח נפש דוחה.

שו"ת שבט הלוי (ח"ג סימן לו ד"ה במג"א ס"ק):

אבל ביאור הדברים, דצריך שיהיה ידועה שרפואה זו רגילים ליקח לצורך מחלה זאת.

ואם ידועה שרגילים לקחת, אז אפילו ספק אם היא מרפא הכל מותר מספק פיקוח נפש.

אבל אם יש ספק אם לתרופה זאת יש שייכות לחולה זה בכלל, אסור דילמא מזיקה, ובפרט במקום דאיכא גם מאכלות אסורות.

שיעור כא: חזרה מהצלה - הצגת המקורות

א. הקדמה

בשיעורים הקודמים למדנו, שהחשיבות של חיי האדם גררה את ההכרח לחתור להצלתו גם במחיר של חילול שבת, אך מאידך ביקשו הפוסקים למצוא את האיזון הראוי בין חובת ההצלה וערך חיי האדם לבין השמירה על צביון השבת של ייפגע. לפיכך הם ביקשו שההיתר יהיה מסור לאנשים מסוימים, לעיתים ביקשו לשנות ולצמצם את ההיתר וכדו'.
בסוגיה שלפנינו נלמד על הצורך של שמירת מערך המצילים והדאגה להם, שכן ברוב המקרים אנשי ההצלה והמקצוע יוצאים בשבת עוד טרם שהתבררה להם כל התמונה, ויתכן שכאשר הם מגיעים למקום האירוע הוא הסתיים או שלא צריכים אותם יותר. במקרה כזה וגם במקרה והם נצרכים ועושים את מלאכתם, יש חשש שאם נחמיר עליהם, כגון שלא נתיר להם לשוב לביתם לאחר סיום מלאכת ההצלה, הם יימנעו מלעסוק במלאכת ההצלה בעתיד.

ב. המקורות

1. 'נמצאת מכשילן לעתיד לבוא'

~ בעניין עדות על קידוש החודש מצאנו היתרים הכרוכים בחילול שבת -

משנה ראש השנה (פ״א מ״ד):
על שני חודשים מחללין את השבת, על ניסן ועל תשרי שבהן השלוחין יוצאין לסוריא ובהן מתקנין את המועדות. וכשהיה בית המקדש קיים מחללין אף על כולן מפני תקנת הקורבן.

~ זאת ועוד, מצאנו שחכמים דאגו לעדים שבאים להעיד על קידוש החודש, גם אם לא היה צורך בהם, כגון סעודות גדולות כדי שיבואו, שואלים אותם שאלות בסיסיות כדי לא לאכזב אותם -

משנה ראש השנה (פ״ב מ״ה-מ״ו):
חצר גדולה הייתה בירושלים ובית יעזק הייתה נקראת ולשם כל העדים מתכנסים, ובית דין בודקין אותם שם וסעודות גדולות עושין להם בשביל שיהו רגילין לבוא...
ושאר כל הזוגות שואלין אותם ראשי דברים, לא שהיו צריכין להן, אלא כדי שלא יצאו בפחי נפש בשביל שיהו רגילים לבוא.

~ מלבד זאת, ההיתר המובא במשנה לפנינו הוא שלאחר שהעדים סיימו את הגדת העדות, תיקן רבן גמליאל שיהיה מותר להם ללכת ממקומם אלפיים אמה לכל רוח, וכן היתר זה הוא לכל היוצאים לפעולת הצלה שיכולים ללכת לכל רוח עד אלפיים אמה -

משנה ראש השנה (פ״ב מ״ה):

בראשונה לא היו יוצין משם כל היום, התקין רבן גמליאל הזקן שיהו מהלכין אלפיים אמה לכל רוח. ולא אלו בלבד, אלא אף החכמה הבאה לילד והבא להציל מן הדליקה ומן הגייס ומן הנהר ומן המפולת הרי אלו כאנשי העיר ויש להם אלפיים אמה לכל רוח.

? מה הסיבה להיתרים אלו?

! התשובה טמונה בהמשך המשניות, שם מתואר שנחלקו רבי יוסי תלמידו של רבי עקיבא וחכמים האם מותר לעדים לבוא ולחלל את השבת על עדות החודש שנראה המולד בעליל, שכולם רואים את המולד ויתכן שאין בהם צורך -

משנה ראש השנה (פ״ב מ״ה):

בין שנראה בעליל בין שלא נראה בעליל מחללין עליו את השבת.
רבי יוסי אומר, אם נראה בעליל אין מחללין עליו את השבת.

~ בהמשך מובאת הסיבה למחלוקת בין חכמים לרבי יוסי, שכן לדעת רבי עקיבא רבו של רבי יוסי אין לחלל שבת במקרה ואין עוד צורך, לעומת רבן גמליאל שהמשיך את הגישה של רבן גמליאל הזקן שיש להתיר להם לחלל את השבת משום השמירה על מערך העדים המתנדבים לצאת לעדות החודש, שאל״כ 'נמצאת מכשילן לעתיד לבוא'. הדאגה לעדים נובעת מהצורך לשמור על מסורת העדות על קידוש החודש, שכן אם נחמיר עליהם ונמנע מהם אזי לא תישמר עדות על קידוש החודש

משנה ראש השנה (פ״ב מ״ו):

מעשה שעברו יותר מארבעים זוג ועכבן רבי עקיבא בלוד.
שלח לו רבן גמליאל, אם מעכב אתה את הרבים נמצאת מכשילן לעתיד לבוא.

? היתר איסורי תורה או רק באיסור תחומין דרבנן?

~ <u>היתר איסורי תורה</u>

שו״ת חתם סופר (או״ח סימן רג):

ודוחק לומר שלא היו בידם לא מקלות ולא צידה, ואין חילול שבת אלא בתחומין דרבנן, והם אמרו והם אמרו.

~ <u>היתר איסור תחומין דרבנן</u>

ריטב״א (ראש השנה כג ע״ב ד״ה התקין):

התקין רבן גמליאל - פירוש, כיון שבאו ברשות עשאוהו כאילו קנה כאן שביתה, ומשלך נתנו לך, דאיסור תחומין דרבנן.

מנחת חינוך (מצווה כד אות א):

כי בוודאי רוב עדים היו באים מתוך ג׳ פרסאות רק חוץ לתחום דרבנן ועל זה הייתה התקנה. ולבוא ממקום רחוק לא היה שכיח, ופשוט.

ב״ח (או״ח סימן תצז אות יא): ״דהתירו סופן משום תחילתן,[1] אינן אלא באיסורא דרבנן״.[2]

» **סיכום**: ׳נמצאת מכשילן לעתיד לבוא׳ - מהווה סיבת היתר לאיסורי דרבנן (תחומין) ואיסורי תורה (הוצאה מרשות לרשות של אביזרים לדרך), גם במקרה ולעיתים אין צורך מעשי בעדים.

2. 'כל היוצאים להציל חוזרין למקומן'

כאמור, בעניין קידוש החודש ראינו מחלוקת בשאלה האם הותרו בשביל כך איסורי דרבנן בלבד או גם איסורי דאורייתא. בסוגיה שלפנינו, היתר חזרה מפעילות הצלה, אנו שוב מוצאים דיון זה.
במשנה מצויה סתירה פנימית בין הרישא, שם נאמר שמי שיצא ברשות, כגון לפעילות הצלה, יש לו ממקום סיום ההצלה אלפיים אמה לכל רוח, דין התואם למשנה בראש-השנה.
לעומת זאת, בסיפא נאמר היתר רחב יותר, שהם יכולים לחזור למקומם, ׳כל היוצאים להציל חוזרין למקומן׳, שיתכן והכוונה אף יותר מאלפיים אמה ובכך הותר איסור תורה -

משנה עירובין (פ״ד מ״ג):

מי שיצא ברשות ואמרו לו כבר נעשה מעשה, יש לו אלפיים אמה לכל רוח.
אם היה בתוך התחום, כאילו לא יצא, שכל היוצאים להציל חוזרין למקומן.

---

[1] הכוונה לאמור ב**ביצה** (יא ע״ב) שם נאמרו כמה דינים שהתירו את סופם משום תחילתם. על כך כתבו **התוספות** (עירובין מד ע״ב ד״ה כל היוצאין; ראש השנה כג ע״ב ד״ה שיהו), שאמנם לא נזכר שם דין חזרה של היוצאים להציל, אך דין זה כלול גם בהיתר זה, שכן אין בכך כל חידוש ולא ראו צורך להביאו.
[2] הובאו דברי הב״ח אצל **מגן אברהם** (או״ח סימן תצז ס״ק יח): ״דלא שרי סופן משום תחילתן אלא במלאכה דרבנן״; **מנחת חינוך** (מצווה כד אות א): ״זה דווקא תחום דרבנן הם אמרו וכו׳ וזה תקנות רבן גמליאל בראש השנה. אבל אם יצא חוץ לג׳ פרסאות לשיטות אלו ודאי אינו רשאי לילך שם אפילו אמה דעד עתה היה מהלך ברשות מחמת סכנה אבל אם כלתה הסכנה ודאי אסור לילך ואין יכולים חז״ל לעקור דבר מהתורה בקום ועשה, וזה פשוט״.

3. חזרה מפעילות בכלי נשק

היתר נוסף מוזכר בדברי התוספתא העוסקת ביציאת לוחמים למלחמה, שמשום מעשה שהיה בו הלוחמים חזרו לביתם ללא כלי הנשק ונגרם פיקוח נפש, התירו להם לחזור עם כלי הנשק -

תוספתא (עירובין פ״ג ה״ה):

> נכרים שבאו על עיירות ישראל, יוצאין עליהן בזיין ומחללין עליהן את השבת...
> בראשונה היו מניחין זיינן בבית הסמוך לחומה. פעם אחת חזרו עליהן והיו נדחקין ליטול את זיינן והרגו זה בזה. התקינו שיהא כל אחד ואחד מחזיר לביתו.

? גבולות ההיתר

יש לדון בדברי התוספתא בגבולות ההיתר - האם מדובר על היתר נרחב או מצומצם?

<u>היתר נרחב</u>: מדובר על היתר נרחב הנוסף על אלפיים אמה, שהותר להם לשוב לביתם.
בכך יתגלה שוני בין דברי התוספתא לדברי המשנה ראש-השנה שם נכללו כל היוצאים להציל שיש להם רק אלפיים אמה בלבד, ואילו בתוספתא ההיתר נרחב יותר.
וכאן תעלה השאלה, מדוע ההיתר רחב יותר ומה ההבדל בין המשנה לתוספתא?

<u>היתר מצומצם</u>: ההיתר בתוספתא אינו היתר תחומין נרחב מעבר לאלפיים אמה, אלא היתר חזרה עם כלי הנשק בלבד. בכך יש להם לשוב רק עד אלפיים אמה, כדברי המשנה בראש-השנה.
אמנם ביאור זה תואם את המשנה בראש-השנה, אך הקושי על ביאור זה הוא מלשון התוספתא בה נאמר 'התקינו שיהא כל אחד ואחד מחזיר לביתו', לשון ממנה משתמע בהבלעה שהחזרה היא עד הבית ואף יותר מאלפיים אמה.

<u>העמדת המקרה בתוספתא</u>

ניתן להציע שני ביאורים בתוספתא, שם נאמר ההיתר לשוב עם כלי הנשק, להם השלכות הלכתיות

<u>ביאור א</u>: היתר משום פיקוח נפש עכשווי
הסיבה שהותר ללוחמים לשוב לביתם עם כלי הנשק נובעת מכך שאמנם יתכן ותמה המערכה אך עדיין לא תמה המלחמה. לאור זאת, 'מעשה שהיה' בא ללמד שלפעמים נראה לנו שהמלחמה היא זו שהסתיימה, אך למען האמת היא לא התסיימה וכעת יש חשש פיקוח נפש ולכן הותרה הוצאת והכנסת נשק מרשות לרשות.

<u>ביאור ב</u>: היתר משום פיקוח נפש עתידי
אמנם האירוע הבטחוני הסתיים לגמרי, ואכן הלוחמים אינם צריכים עוד כלי נשק, אך החשש הוא לא כעת אלא בעתיד שמא תתפתח שוב מלחמה. מהמעשה שהיה נלמד על היתר לפיקוח נפש עתידי.

ג. סוגיית הגמרא

כאמור, במשנה מצויה סתירה פנימית בין הרישא, שם נאמר שמי שיצא ברשות, כגון לפעילות הצלה, יש לו ממקום סיום ההצלה אלפיים אמה לכל רוח, דין התואם למשנה בראש-השנה. לעומת זאת, בסיפא נאמר היתר רחב יותר, שהם יכולים לחזור למקומם, 'כל היוצאים להציל חוזרין למקומן', שיתכן והכוונה אף יותר מאלפיים אמה -

משנה עירובין (פ"ד מ"ג):

מי שיצא ברשות ואמרו לו כבר נעשה מעשה, יש לו אלפיים אמה לכל רוח.
אם היה בתוך התחום, כאילו לא יצא, שכל היוצאים להציל חוזרין למקומן.

בדברי הבבלי נערך הדיון על היחס בין חלקי המשנה -

בבלי עירובין (מה ע"א):

וכל היוצאין להציל חוזרין למקומן.
ואפילו טובא, והא אמרת רישא אלפיים אמה ותו לא.
אמר רב יהודה אמר רב, שחוזרין בכלי זיין למקומן.
ומאי קושיא? דילמא להציל שאני. אלא, אי קשיא הא קשיא: דתנן, בראשונה לא היו זזין משם כל היום כולו, התקין רבן גמליאל הזקן שיש להן אלפיים אמה לכל רוח. ולא אלו בלבד אמרו, אלא אפילו חכמה הבאה לילד, והבא להציל מן הגייס ומן הנהר ומן המפולת ומן הדליקה - הרי הן כאנשי העיר, ויש להן אלפיים אמה לכל רוח.
ותו לא? והא אמרת כל היוצאין להציל חוזרין למקומן, אפילו טובא.
אמר רב יהודה אמר רב, שחוזרין בכלי זיין למקומן. כדתניא בראשונה היו מניחין כלי זיינן בבית הסמוך לחומה, פעם אחת הכירו בהן אויבים ורדפו אחריהם, ונכנסו ליטול כלי זיינן, ונכנסו אויבים אחריהן. דחקו זה את זה, והרגו זה את זה יותר ממה שהרגו אויבים. באותה שעה התקינו שיהו חוזרין למקומן בכלי זיינן.
רב נחמן בר יצחק אמר, לא קשיא. כאן שניצחו ישראל את אומות העולם, כאן שניצחו אומות העולם את עצמן.

1. דעת רב

~ 'דילמא להציל שאני' - בתחילה רוצה הגמרא ללמוד מדברי רב שהוא מבחין בין הרישא שם נאמר שיש להם אלפיים אמה, היינו לאנשים שיצאו ברשות, לבין הסיפא שמדובר שיש להם יכולת לשוב לביתם יותר מאלפיים אמה עוסקת ביוצאים להצלה שחוזרים לביתם.

~ הקושי שהגמרא מעלה על ביאור זה הוא, שבדברי המשנה ראש-השנה השוו היוצאים ברשות והיוצאים להצלה, שיש לכולם רק אלפיים אמה -

> אלא, אי קשיא הא קשיא... ולא אלו בלבד אמרו, אלא אפילו חכמה הבאה לילד, והבא להציל מן הגייס ומן הנהר ומן המפולת ומן הדליקה - הרי הן כאנשי העיר, ויש להן אלפיים אמה לכל רוח.

~ לפיכך מבינה הגמרא בדעת רב שההיתר לחזור יותר מאלפיים אמה מבוסס על דברי התוספתא, שם נאמר: 'באותה שעה התקינו שיהו חוזרין למקומן בכלי זיינן'.

<u>ב' דרכי הבנה בהיתר התוספתא</u>

ניתן להבין שתי דרכי הבנה בהיתר התוספתא ביחס לדברי המשנה בראש-השנה -

<u>ביאור א</u>: היתר לשוב הביתה אף יותר מאלפיים אמה
אכן לכל היוצאים ברשות ולהציל יש אלפיים אמה, כדברי המשנה בראש-השנה, אלא שמכוח 'מעשה שהיה' המתואר בתוספתא הורחב ההיתר לשוב הביתה אף יותר מאלפיים אמה.

<u>ביאור ב</u>: היתר חזרה עם כלי נשק, עד אלפיים אמה
גם לחוזרים מההצלה אין אלא אלפיים אמה בלבד, כדברי המשנה בראש-השנה, אלא מה שהתחדש בתוספתא הוא היתר חזרה עם כלי הנשק.

2. דעת רב נחמן

רב נחמן בר יצחק עונה אף הוא על הסתירה והיחס בין המשנה בראש-השנה לבין התוספתא -

בבלי עירובין (מה ע"א):

> רב נחמן בר יצחק אמר, לא קשיא. כאן שניצחו ישראל את אומות העולם, כאן שניצחו אומות העולם את עצמן.

'כאן שניצחו ישראל את אומות העולם' - היתר עד אלפיים אמה.
'כאן שניצחו אומות העולם את עצמן' - היתר מורחב יותר מאלפיים אמה, עדיין לא תמה המלחמה.

ביאור א: היתר משום פיקוח נפש עכשווי

הסיבה שהותר ללוחמים לשוב לביתם עם כלי הנשק נובעת מכך שאמנם יתכן ותמה המערכה אל עדיין לא תמה המלחמה. לאור זאת, 'מעשה שהיה' בא ללמד שלפעמים נראה לנו שהמלחמה היא זו שהסתיימה, אך למען האמת היא לא התסיימה וכעת יש חשש פיקוח נפש ולכן הותרה הוצאת והכנסת נשק מרשות לרשות.

ד. מחלוקת הראשונים

הראשונים נחלקו בהיקף ההיתר בדעת רב, האם ההיתר שלו המבוסס על התוספתא הוא היתר מורחב, שיכולים לחזור יותר מאלפיים אמה, או שמא הוא היתר מצומצם בתחומין שיש להם רק אלפיים אמה אך ההיתר הוא חזרה עם כלי הנשק

1. דעת רש"י: היתר מצומצם

- **<u>דעת רב: צמצום</u>**

לדעת רש"י, ההיתר של רב המבוסס על התוספתא הינו היתר בתוך גבולות התחומין של אלפיים אמה בלבד, והחידוש משום 'מעשה שהיה' הוא רק לגבי היתר חזרה עם נשק.

בביאור זה ישנה השוואה לדברי המשנה בראש-השנה, שם ההיתר לכולם הוא רק עד אלפיים אמה

רש"י (עירובין מה ע"א ד"ה אמר רב):

> אמר רב יהודה אמר רב - לא תימא אפילו טובא, דלא שרי אלא אלפיים, והא אתא לאשמעינן דחוזרין בכלי זיינן, ולא אמרינן כיון דנעשה מעשה ישליכו כלי זיינן מעליהן, ולא יחללו שבת בחזרתן.

» היתר מוגבל רק לכלי נשק ולא לשאר מכשירי רפואה

הרב שלמה זלמן אוירבך טוען בדעת רש"י, כיון שההיתר בדעת רב מצומצם רק מכוח 'מעשה שהיה', הרי שההיתר מוגבל רק לחזרה עם כלי נשק, ולא למכשירי רפואה של מיילדת ורופא -

שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן ח):

> עכ"פ פשוט הדבר שלא התירו מלאכה דאורייתא אלא לעניין כלי זיין, אבל ברופא שנקרא בשבת לחולה וכן חכמה הבאה לילד והבא להציל מן הדליקה אע"ג שיש להם אלפיים אמה לכל רוח, מכל-מקום גם למקומם אינם מותרים לחזור אם זה יותר מתחום שבת וכל שכן שלא לחלל שבת באיסורי תורה, שהרי גם ביוצאים להציל מאוייב ויד עכו"ם תקיפה ג"כ לא שרי אלא א"כ הם מפחדים לשבות במקום שהצילו. וזה ודאי פשוט דמכשירי רפואה שהם כלי אומנות של הרופא והמיילדת לא שייכי כלל לסוג ההיתר של כלי זיין דהוא רק משום מעשה שהיה שרדפום אויבים ונכנסו ליטול כלי זיינם.

• **<u>דעת רב נחמן: היתר מורחב</u>**

לאור זאת, רב נחמן בר יצחק מתיר יותר מאשר רב, שכן לדבריו במקרה 'שניצחו אומות העולם את עצמן' - היתר מורחב יותר מאלפיים אמה, משום שעדיין לא תמה המלחמה -

רש"י (עירובין מה ע"א ד"ה נצחו):

ניצחו ישראל - אלפיים ותו לא. ניצחו אומות העולם - חוזרין למקומן אפילו טובא.

2. דעת הרמב"ם: היתר מורחב

לדעת הרמב"ם, ההיתר של רב לאנשי ההצלה לשוב לביתם הוא היתר מורחב יותר מאלפיים אמה. בכך, המשנה בראש-השנה שהגבילה חזרה עד אלפיים אמה נאמרה לפני 'מעשה שהיה', אז התחדש היתר מורחב לשוב לביתם אף יותר מאלפיים אמה.
לאור זאת, רב נחמן בא לצמצם את ההיתר המורחב של רב, ולדבריו ההיתר הוא רק אלפיים אמה בלבד, אא"כ יש סכנה כי עדיין הגויים נלחמים ואז ההיתר מורחב יותר מאלפיים אמה.

רמב"ם (פיהמ"ש עירובין פ"ד מ"ג):

ברשות, ברשות תורה, או לעשות מצווה או להציל מיד הגיס ומיד הנהר. ואם אמרו לו כבר נעשה הדבר שיצאת לעשותו, הרי זה מותר להלך ממקומו שהוא בו בשעה שאמרו לו כבר נעשה מעשה אלפיים אמה לכל רוח...
אבל אמרו שכל היוצאין להציל חוזרין למקומן, אינו טעם לדין שקדם, אלא הוא דין אחר שיש בו קולא למי שיצא ברשות תורה. ולמד ממנו להקל לכל מי שיצא ברשות והוא מי שיצא לעזור לאנשים מישראל, וזה הוא עניין להציל. והתירו להם, כלומר לעוזרים, לחזור בכלי זינן עד שיגיעו למקומן, וכמו שאמרו חוזרין בכלי זינן למקומן.

ה. פסיקת ההלכה

1. דעת הרי"ף

הרי"ף השמיט את דברי רב נחמן בר יצחק והביא להלכה רק את דברי רב, ומדבריו עולה שההיתר הוא רחב, היינו לשוב למקומם אף יותר מאלפיים אמה -

רי"ף (עירובין יב ע"א-ע"ב מדפי הרי"ף):

פירוש ברשות ברשות בי"ד, שכל היוצאין להציל חוזרין למקומן, אוקימנא חוזרין בכלי זיינן למקומן, דתנן בראשונה היו מניחין כלי זיינן בבית הסמוך לחומה פעם אחת הכירו בהם אויבים ורדפו אחריהם נכנסו ליטול זיינן נכנסו אחריהם ודחקו זה את זה והרגו זה את זה יותר ממה שהרגו בהם אויבים. באותה שעה התקינו שיהו חוזרין בכלי זיינן למקומן.

2. דעת מהר"ם מרוטנבורג

לדעת מהר״ם מרוטנבורג, יש לפסוק כשתי האפשרויות המוצעות. היינו, גם כדעת רב שהתיר חזרה עם כלי נשק, וגם כדעת רב נחמן שאם יש סכנה ׳שניצחו גויים׳, אז יש להתיר יותר מאלפיים אמה

רא״ש (עירובין פ״ד סימן ה):

> וכתב ר״מ ז״ל, דהלכתא כהנך תרי אוקימתא כרב נחמן בר יצחק דבתראה הוא וכרב יהודה דתניא כוותיה.[3]

מאירי (עירובין מד ע״ב ד״ה וכל):

> אם יש שם סכנה, כגון יוצאין להציל במקום שיש בחזרתן חשש אויבים והוא שאמרו כאן בזמן שניצחו אומות העולם וכו׳, אבל יוצאין להציל במקום שאין חשש אויבים וכן שאר יוצאים לדבר הרשות אין להם אלא אלפיים אמה ממקום שנאמר להם.

3. דעת הרמב"ם

בדברי הרמב״ם מצאנו סתירה בין שתי הלכות, כאשר בהלכה אחת הוא מזכיר את ההיתר לשוב לבית משום ׳כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא׳, ואילו בהלכה נוספת טעם ההיתר משום סכנה להימצא במקום אליו הגיעו אנשי ההצלה.

הקושי הוא האם מדובר על היתר חזרה לביתם רק משום סכנה, או שההיתר הוא בסיסי יותר ׳כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא׳ ואינו כרוך בהכרח אם יש סכנה.[4]

עיקרה של סתירה זו בא לחדד לנו את היקף ההיתר, שכן יתכן לומר שרק במקום סכנה הותרו איסורי תורה, כדין כל פיקוח נפש, לעומת ההיתר ׳כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא׳, שאולי יתיר רק איסורי דרבנן?

~ סיבת ההיתר בכלי הנשק היא משום ׳כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא׳, ולא משום סכנה שקיימת

רמב״ם (הל׳ שבת פ״ב הכ״ג):

> ובכל מקום אם באו על עסקי נפשות או שערכו מלחמה או שצרו סתם, יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהן את השבת, ומצווה על כל ישראל שיכולין לבוא לצאת ולעזור לאחיהם שבמצור ולהצילם מיד הגויים בשבת, ואסור להן להתמהמה למוצאי שבת. וכשיצילו את אחיהן, מותר להן לחזור בכלי זיין שלהן למקומם בשבת כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא.

---

[3] **בית יוסף** (או״ח סימן תז ד״ה היוצא): ״אמר רב חוזרין בכלי זיינן למקומן, כלומר דהא דתנן חוזרין למקומן לאו בשיעור ההליכה מיירי אלא לומר שחוזרין בכלי זיינן למקומן. ורב נחמן שני, כאן בשניצחו ישראל את הגויים כאן בשניצחו הגויים את עצמן. וכתב הרא״ש (שם סימן ה) בשם רבינו מאיר (פסקי עירובין סימן צא), דהלכתא כהנך תרי אוקימתי, וכן דעת הרמב״ם בפרק כ״ז מהלכות שבת הי״ז״.

[4] **שו״ת אגרות משה** (או״ח ח״ד סימן פ): ״והנה הרמב״ם (פ״ב משבת הכ״ג) כתב על מי שיצאו לעזור לאחיהם שבמצור ולהצילם מיד העכו״ם בשבת וכשיצילו את אחיהן מותר להן לחזור בכלי זיין שלהן למקומם בשבת כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא... אבל קשה לכאורה ממה שכתב הרמב״ם (פכ״ז הי״ז) דכל היוצאין להציל נפשות ישראל מיד עכו״ם או מן הנהר או מן המפולת יש להם אלפיים אמה כל רוח ממקום שהצילו בו, שמשמע שאסור להם לחזור לבתיהן, ורק אם הייתה יד עכו״ם תקיפה והיו מפחדים לשבות במקום שהצילו בו הרי אלו חוזרין בשבת למקומן ובכלי זיינן״.

~ סיבת היתר חזרה למקומם בכלי הנשק היא משום חשש סכנה שהם מפחדים להישאר במקומם

רמב"ם (הל' שבת פכ"ז הי"ז):

> היה יוצא ברשות ואמרו לו והוא הולך בדרך כבר נעשית המצווה שיצאת לעשות, יש לו ממקומו אלפיים אמה לכל רוח... וכל היוצאין להציל נפשות ישראל מיד גויים או מן הנהר, או מן המפולת יש להם אלפיים אמה לכל רוח ממקום שהצילו בו.
> ואם הייתה יד הגויים תקיפה והיו מפחדים לשבות במקום שהצילו בו, הרי אלו חוזרין בשבת למקומן ובכלי זיינן.

ו. סיכום

הדיון שלפנינו עסק בהיקף החזרה של אנשי ההצלה, כאשר הובאו לכך שני מקורות מרכזיים - קידוש החודש ו'מעשה שהיה', כאשר עמדה בפנינו שאלה מרכזית בהיקף החזרה שיש לה השלכה על היקף ההיתר לחלל שבת - האם הותרה חזרה ממקומם עד אלפיים אמה בלבד, או יותר מכך עד ביתם, כאשר ליבת הדיון הוא האם הותרו רק איסורי דרבנן (תחומין), או הותרו גם איסורי תורה (הוצאה)?
זאת ועוד, הצגנו סתירה בפסקי הרמב"ם בסיבת ההיתר - האם הוא מצומצם רק כאשר יש סכנה, או הוא היתר כללי יותר 'כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא'?

שיעור כב: חזרה מהצלה - היקף ההיתר

א. הקדמה

בשיעור הקודם ראינו את שני המקורות, עדות לקידוש החודש וחזרה לאחר פעילות הצלה, שהיוו את הביסוס להתיר חילול שבת ליוצאים להציל.

ברם, השאלה היא האם ההיתר הוא רק באיסורי דרבנן או שמא גם באיסורי תורה? כלומר, האם מותר לאנשי ההצלה ללכת רק אלפיים אמה שהוא איסור תחומין דרבנן, או שהותרו להם גם איסורי תורה, כגון הליכה עד הבית אף יותר מאלפיים אמה או הוצאה מרשות לרשות?[1]

עוד יש לדון, לשיטה הסוברת שההיתר הוא גם באיסורי תורה, יש להבין מהי סברת ההיתר, הרי עתה אין חשש של פיקוח נפש כלל, א"כ הרי זה כ'אין חולה לפנינו' ומדוע יש להתיר איסורי תורה?

עמוד הימיני (סימן יז אות ח):

> וראשית נסורה נא לראות יסוד הכלל שכבר דברנו בו לעיל שמתירים עכשיו לחלל את השבת משום נמצאת מכשילן לעתיד לבוא, כי לכאורה תמוה מהיכן למדנו כלל זה שהותר לחלל על דבר שאינו לפנינו, ולעשות מעשה שבו עצמו אין משום צורך הצלת הכלל.

בשיעור זה נעסוק בשאלות אלו, ולפני כן נציג את השאלות בהן עסקו הפוסקים

---

[1] יש שסברו שמחלוקת זו, האם יש להתיר חזרה מפעילות הצלה באיסורי תורה או רק באיסורי דרבנן משום הסיבה שמא 'נמצאת מכשילם לעתיד לבוא', תלויה בשאלת היסוד האם שבת 'הותרה' או 'דחויה' - לדעת הרב שלמה קלוגר ב**שו"ת ובחרת בחיים** (סימן צט), אין להתיר חזרה מפעילות הצלה באיסורי תורה שכן לדבריו שבת היא רק 'דחויה'; **שו"ת היכל יצחק** (או"ח סימן לב): "ולכאורה נראה, שיש לומר שהדבר תלוי בדחויה או הותרה שבת בפיקוח נפש. שזה ברור שלעניין עדות החדש הותרה שבת מכיון שאתה מתיר לחלל שבת אף בנראה בעליל משום חשש הכשלה לעתיד לבוא. והרמב"ם סובר, שגם בפיקוח נפש בשבת כך ועל כן השתמש בטעם זה גם כאן. והסוגיא דעירובין סוברת שדחויה שבת אצל פיקוח נפש, ועל כן לא השתמשה בטעם זה"; **שו"ת ציץ אליעזר** (חלק כב סימן צה): "וא"כ הרי ישנם מהפוסקים דסבירא להם גם דשבת הותרה בפיקוח נפש ולא רק דחויה. ויוצא אליבא דידהו, שיש מקום להתיר אליבא דידהו [וביתר הרחבה] בכל כגון דא בשאלה של פיקוח נפש גם איסור דאורייתא, כפי שמתיר האגרות משה. והדברים ארוכים". אולם, יש הסוברים שאין כל קשר בין שאלת 'הותרה' ו'דחויה', שכן היא נשאלת במסגרת דיני פיקוח נפש, אך כאן המסגרת היא 'נמצאת מכשילם לעתיד לבוא', ראו: **שו"ת שאילת יעבץ** (ח"א סימן קלב), שלדבריו גם אם שבת 'דחויה', מכל-מקום יש להתיר איסורי תורה בחזרה מפעילות הצלה מן הטעם 'נמצאת מכשילם לעתיד לבוא': "שאני הך חילול שבת דבוודאי מותר הוא אף שלא לצורך השעה משום חששה דלאחר זמן"; **עמוד הימיני** (סימן יז אות ג) חלק על דברי הרב הרצוג שטען שההיתר תלוי במחלוקת היסודית, וטען הרב ישראלי שגם לדעת הרמב"ם הסובר ששבת 'דחויה', מכל-מקום יש להתיר איסורי תורה במסגרת 'נמצאת מכשילם לעתיד לבוא': "ואין לזה שום שייכות לשאלת דחויה או הותרה, והרי גם אם סוברים הותרה לא נתיר מה שאין בו צורך לקידוש החודש או לעניין פיקוח נפש, ואם ננקוט שאין למתיר אלא בשביל דבר הקיים ונצרך כבר בשבת זה אין כאן מקום להתיר אף אם הותרה. מאידך, אם יש איזו שהיא סברא להתחשב עם הלעתיד לבוא, גם למאן-דאמר דחויה יש מקום להתיר... ויפה עשה הרמב"ם שהשמיט את הסברא של פיקוח נפש, כי למעשה לא זהו המתיר כאן, אלא עיקר המתיר הוא הנמצאת מכשילן".

~ **שו״ת אגרות משה** (או״ח ח״ד סימן פ):

הנה בדבר אלו שנתאגדו בנוא-יארק וברוקלין לחבורה להצלת נפשות, באשר שכמה פעמים אירע בכאן שאוכלוסי ישראל בחסד השי״ת הם מרובין, שאדם אחד בין בבית בין ברחובות פוסק מלנשום וכשמביאין לו שמה תיכף מיכל חמצן ועוד מיני כלים מדברים המועילין תיכף ממש הוא הצלה גדולה...

אבל עיקר מה שיש לדון הוא לעניין החזרה לביתו ממקום החולה כשהוא במקום רחוק ואי-אפשר לילך רגלי ואף אם אינו רחוק כל כך אבל הוא בלילה שיש לחוש לילך רגלי מצד הרוצחים שמצוין עתה ולהישאר שם כל השבת ואף רק זמן גדול כעד היום, ואף באם כשיצטרך לשהות בזה זמן גדול יש לחוש שבני ביתו לא יניחוהו בפעם אחר וגם שהוא עצמו יתרשל, אם יש להתיר לבוא בחזרה בנסיעה ברכב.

וזה פשוט, שבמקום ריבוי האוכלוסין שמצוי שאפשר ליארע לעוד אינשי שיש צורך גם למיכל כי לא הכינו עוד מיכל שיש צורך גדול להביא המיכל בחזרה ברכב, אבל הנידון הוא כשיש עוד מיכל בהמקום שנמצאים חברי אגודת הצלה זו וגם יש עוד חברים מאגודת הצלה זו שהוא רק לעניין איש זה אם רשאי לחזור בנסיעה ברכב בכלל, וגם אם ליכא נכרי שאפשר לסמוך עליו מצד חשש ההתרשלות.

~ **שו״ת שבט הלוי** (ח״ו סימן כו):

שאלוני בדבר חברת הצלה, דהסדר אצלם שקוראים כל פעם החבר היותר קרוב להחולה כדי שלא להשהות פיקוח נפש ומזה יוצא דלפעמים קוראים אחד כמה פעמים ביום אחד, וגם לפעמים צריכים ג׳ או ד׳ אנשים להצלת החולה המסוכן.

ועתה נתעוררה השאלה בשבת קודש, אחר שכבר גמר התפקיד שלו עם החולה שהובילו בשלום לבית חולים, האם מותר לחזור לביתו עם הכלים אם יצטרך לעבור על איסור דאורייתא או דרבנן ע״י הנהגת המכונית או איסור הוצאת כלי רפואה, דאם לא יעשה כן אם יקראו אותו עוד הפעם יהיה כאומן בלא כלים, כי ע״י זה יצטרכו לקרוא למי שיותר רחוק, ויהיה שהות בפיקוח נפש שמכריע כל דקה.

ב. היתר איסורי תורה

1. הרב יעקב עמדין

שו״ת שאילת יעבץ (ח״א סימן קלב):

אפילו באיסור סקילה ניתנה שבת לדחות משום חשש מכשול. וכדקיימא לן נמי בכולן חוזרין בכלי זיינם אע״פ שאינם צריכים להם עכשיו אלא משום ספק העתיד לבוא.

ואין לומר סכנת נפשות שאני, דתיקון המועדות נמי דבר גדול, והלא הוא דוחה שבת בכל אופן ואף מפני הספק ניתן לחללו בכל דבר. לפי שהדבר מסור לחכמים לעשות גדר וסייג לתורה, וכל מידות חכמים כן שהתירו כמה דברים סופן משום תחילתן.

ולא תימא דרבנן בדרבנן היא, אלא דאורייתא וניתנה שבת לדחות בשבילה עפ״י התורה אשר יורו וגזרו החכמים כפי מה שיראה בעיניהם שהוא חיזוק והעמדה לדברי תורה, כגון זה יפה כוח בית דין בכל מקום. ומתנין לעקור דבר מן התורה אף בקום עשה משום מגדר מילתא.

2. הרב משה סופר

משנה ראש השנה (פ״ב מ״ו):

מעשה שעברו יותר מארבעים זוג ועכבן רבי עקיבא בלוד.

שלח לו רבן גמליאל, אם מעכב אתה את הרבים נמצאת מכשילן לעתיד לבוא.

? הרב משה סופר הקשה על רבן גמליאל שדחה את רבי עקיבא ונתן אפשרות לעדים לחלל שבת, הרי רבי עקיבא צודק שהוא מנע מהם חילול שבת באיסורי תורה?

שו״ת חתם סופר (או״ח סימן רג):

אלא שצריך עיון גדול, דהא בשבת היה מעשה והצילם מחילול שבת שלא לצורך... ואם כן כיון דבשבת היה והצילם מחילול שבת שלא לצורך מה שייך מעכב רבים מלעשות מצווה... ודוחק לומר שלא היה בידם לא מקלות ולא צידה ואין חילול שבת אלא בתחומין דרבנן והם אמרו והם אמרו, וא״כ לרבי עקיבא דסבירא ליה תחומין דאורייתא שפיר עיכבם.

! הרב משה סופר עונה על שאלתו וטוען שיש להבחין בין חילול שבת עבור פיקוח נפש, לבין חילול שבת עבור עדות לקידוש החודש.

חילול שבת עבור פיקוח נפש הוא בגדר 'דחויה' ולכן יש לצמצם את ההיתר בחילול שבת, לעומת היתר חילול שבת לעדות החודש שהוא היתר רחב יותר וכולל גם איסורי תורה.

לדבריו, סיבת ההיתר של רבן גמליאל 'נמצאת מכשילן לעתיד לבוא' מהווה סיבת היתר רחבה הרבה יותר מפיקוח נפש, והוא לומד זאת מדין 'קל וחומר', שאם בחילול שבת עבור פיקוח נפש שהוא

'דחויה' הותר ליוצאים להציל לחזור מפעולת ההצלה משום שאל לא כן 'נמצאת מכשילן לעתיד לבוא', אזי 'קל וחומר' בעדות החודש שהיא חמורה וההיתר בה רחב יותר, מותר לעדים לחזור בחילול שבת -

שו"ת חתם סופר (או"ח סימן רג):

אבל האמת יורה דרכו, דלמה לי תרי טעמי מכשילן לעתיד לבוא ומעכב רבים?
אלא על כורחך תרווייהו צריכים, והכי קאמר ליה הא מכשילן לעתיד לבוא וכשם שגוף עדות החודש דוחה שבת כקורבנות דמועדם כתיב... הכי נמי חששא דמכשילן לעתיד לבוא דוחה שבת, ק"ו מההולכים להציל לפיקוח נפש שהוא רק דחויה בשבת... אפילו הכי התירו לחזור למקומן סופן משום תחילתן, כל-שכן דיחוי דקורבנות דהותרו בשבת... ק"ו דמשום מכשילן לעתיד לבוא דחיה שבת.
והשתא כיון דשבת כחול לגבי הני ארבעים זוגות ורבי עקיבא מעכבם, הרי מעכב רבים מלעשות מצווה, כנלע"ד... ומינה אי הוי קצת חשש חילול שבת לא הי' אומר מעכב רבים מלעשות מצווה.

במקום אחר כתב הרב משה סופר, שהמקור להיתר חילול שבת במקרים של 'נמצאת מכשילן לעתיד לבוא', מבוסס על ראיית-פני העתיד שאם לא נתיר עתה את חילול השבת עבור קידוש החודש אזי יתבטל מוסד זה שכן העדים יימנעו מלבוא.
כלומר, לעיתים החמרה בשמירת השבת תיצור הקלה בקידוש החודש שהוא יסוד חשוב -

שו"ת חתם סופר (ח"ו ליקוטים סימן צט):

גבי מכשילן לעתיד לבוא, צריך טעם מנא לן לחלל שבת עבור זה?
ולפע"ד נפקא מקרא דמייתי פרק יום הכיפורים (יומא פה ע"ב) ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת, אמרה תורה חלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, הכא נמי כל מכשול העתיד ע"י זה יתחללו שבתות הרבה בקלקול המועדים וכן ע"י בייתוסים, על כן התירו לחלל שבת אחת כדי שישמרו שבתות הרבה.

» **שו"ת ציץ אליעזר** (חלק יא סימן לט אות ב):

ואם זהו הטעם, בוודאי מותר גם באיסור תורה, דזיל בתר הילפותא ובתר טעמא.[2]

[2] אולם, בהמשך דבריו כתב **שו"ת ציץ אליעזר** (חלק יא סימן לט אות ו), שיש לצמצם את חידושו של החתם סופר להתיר איסורי תורה משום 'נמצאת מכשילן לעתיד לבוא', והוא קיים רק ביחס לעדות קידוש החודש: "יש מקום לומר עוד שזהו דווקא גבי קילקול המועדות, ולא גבי פיקוח נפש".

3. הרב משה פיינשטיין

לדעת הרב משה פיינשטיין, ההיתר לחלל שבת גם באיסורי תורה במקרה של חוזרה מהצלה, היתר המבוסס על 'התירו סופם משום תחילתם' הוא היתר גם לאיסורי תורה

ב**בבלי ביצה** (יא ע"ב) הובאו מקרים שונים שהתירו איסורים שונים משום 'סופן משום תחילתן':

> ואמר עולא, שלושה דברים התירו סופן משום תחילתן, ואלו הן: עור לפני הדורסן, ותריסי חנויות, וחזרת רטייה במקדש.

על כך שואלים הראשונים, מדוע לא מנו גם את ההיתר של חזרה מפעילות הצלה, שגם במקרה זה 'התירו סופן משום תחילתן'? התשובה היא, שדין זה של חזרה מפעילות הצלה הוא דין פשוט[3] -

רשב"א (ביצה יא ע"ב ד"ה בפלוגתא):

> בפלוגתא לא קא מיירי - וא"ת, ואמאי לא קא חשיב הא דתנן בעירובין... כל היוצאין להציל חוזרין למקומן חכמה הבאה לילד והוי טעמא דהנך נמי משום דהתירו סופן משום תחילתן. ויש לומר, דהתם פשיטא דהא תנינן להו, וליכא למיתלינהו אלא בהתירו סופן משום תחילתן ומאי קמ"ל וכדפרכינן עליה הכא בהני תלת.

תוספות (עירובין מד ע"ב ד"ה כל):

> כל היוצאין להציל חוזרין למקומן - הא דלא חשיב ליה בפ"ק דביצה גבי הנך ג' דהתירו סופן משום תחילתן, דזה אינו חידוש, וכל הנהו צריכי כדאמרינן התם.

» השוואת הראשונים את ההיתר לחלל שבת בחזרה מפעילות הצלה לדין 'התירו סופם משום תחילתם' מהווה סיבת היתר גם שלא במקום סכנה, גם במקום בו אין פיקוח נפש עכשווי, לחזור לבית, וזאת משום 'התירו סופם משום תחילתם' -

שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סימן פ):

> ופשוט שכוונת התוספות בזה שפשיטא להו דהוא משום דהתירו סופן משום תחילתן, אף דבגמרא אמר דלמא להציל שאני דהוא דווקא להציל מאויבים עכו"ם שנפלו על ישראל שיש לחוש שמא ירדפו אחריהם וכעובדא דמייתי שבאותה שעה התקינו שיהו חוזרין למקומן בכלי זיין... והוא משום דלתוספות דגם סיפא דכל היוצאין להציל איירי גם בחכמה הבאה ליילד והתירו אפילו לחזור למקומה, אף שליכא חשש סכנה כשתישאר שם שהוא רק משום דהתירו סופן משום תחילתן, וכן מפורש בחידושי הרשב"א בביצה.

---

[3] כ"כ **תוספות** (עירובין מד ע"ב ד"ה כל): "כל היוצאין להציל חוזרין למקומן - הא דלא חשיב ליה בפ"ק דביצה גבי הנך ג' דהתירו סופן משום תחילתן, דזה אינו חידוש, וכל הנהו צריכי כדאמרינן התם".

פשיטא להו לתוספות ולרשב״א שאיירי ברוב ענייני הצלה ובשעת שלום והוא גם בהצלת יחיד שנמי חוזרין למקומן שהוא רק מטעם התירו סופן משום תחילתן.
על כל פנים, מפורש בתוספות ורשב״א, שמותר לחזור אף רק משום חשש התרשלות, דזהו עניין התירו סופן משום תחילתן...
על כל פנים, לתוספות עירובין והרשב״א ביצה ברור שבעניין הצלה שאין צריך לשהות התירו לחזור אף באיסור דאורייתא דתחומין י״ב מיל ואף שיצטרך להוציא ולהכניס ולהעביר ד׳ אמות דכלי הזיין, שא״כ גם בהצלה זו שברוב הפעמים הצורך לשהות יש להתיר לחזור עם הרכב כשאין יכול להשיג נכרי שיוליכנו ברכב אף רק בשביל זה שיש לחוש לסופן משום תחילתן, וכל שכן כשאי-אפשר לו להישאר שם מפני חשש ליסטים ורוצחים שמצוי בשנים אלו במדינתנו, וגם כל שכן כשצריכין שמיכל החמצן יהיה בחזרה כדלעיל.

~ **<u>ביאור דברי הרמב״ם</u>**

לדעת הרמב״ם, סיבת היתר חזרה למקומם בכלי הנשק היא משום ׳כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא׳, ולא משום סכנה שקיימת -

רמב״ם (הל׳ שבת פ״ב הכ״ג):
ובכל מקום אם באו על עסקי נפשות או שערכו מלחמה או שצרו סתם, יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהן את השבת, ומצווה על כל ישראל שיכולין לבוא לצאת ולעזור לאחיהם שבמצור ולהצילם מיד הגויים בשבת, ואסור להן להתמהמה למוצאי שבת.
וכשיצילו את אחיהן, מותר להן לחזור בכלי זיין שלהן למקומם בשבת כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא.

? מדוע הרמב״ם נימק את היתר החזרה מהצלה משום העתיד, ׳כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא׳, הרי בגמרא אין כזה נימוק אודות דין זה?

! הרב שאול ישראלי (עמוד הימיני, סימן יז אות ג-ד):
ויפה עשה **הרמב״ם** שהשמיט את הסברא של פיקוח נפש, כי למעשה לא זהו המתיר כאן, אלא עיקר המתיר הוא ׳הנמצאת מכשילן׳...
וקרוב לזה... מפורש גם בדברי **התוספות**... שהטעם הוא משום התירו סופם משום תחילתם. ודבריהם, שהם מתייחסים לפי הנוסח שלפנינו בדבריהם לסוף המשנה לעניין החזרה עם כלי הזין, מוכיחים, שגם הם לא פירשו הדין של חזרה עם כלי הזין מחמת סכנה ופיקוח נפש אלא מחמת ההיתר של סופם משום תחילתם, דהיינו שאם לא נתיר להם אף הם לא יצאו.

4. ביאור ההיתר

כאמור לדעה זו, סיבת ההיתר לחלל שבת הן בעדות לקידוש החודש והן בחזרה מפעילות הצלה, נובעת משום 'נמצאת מכשילן לעתיד לבוא' שיש כך היתר נרחב גם לאיסורי תורה.
הקושי על כך הוא, הרי לא מדובר עתה על פיקוח נפש, אלא על פיקוח נפש עתידי שמא במקרים הבאים יתרשלו האנשים ולא יצאו להצלה אם לא נתיר להם לשוב לביתם. א"כ, מהי סיבת ההיתר לחלל שבת באיסורי תורה, הרי דומה הדבר כאילו החולי והחולה אינם לפנינו עתה?

4.1 ספק פיקוח נפש

הרב שמואל וואזנר מבאר בדעת החתם סופר שההיתר מבוסס על ספק פיקוח נפש.[4]
כלומר, יש היתר לחלל שבת באיסורי תורה גם במקרה של ספק פיקוח נפש, והיא הסיבה שיש להתיר כעת חילול שבת באיסורי תורה על העתיד, 'נמצאת מכשילן לעתיד לבוא', שכן כאילו החולה והחולי כעת לפנינו. הוא-הדין ביחס לעדות על קידוש החודש, שההיתר לחלל שבת הוא גם על מקרה של ספק, כגון עד אחד שראה יכול ללכת ולהעיד בחילול שבת שמא יצטרף אליו עוד עד -

שו"ת שבט הלוי (ח"ו סימן כו):

> ובעניותי בביאור הדברים דהמכשול סופו משום תחילתו הוא גדר ספק כמובן, דאולי אם לא תתיר להם הסוף יתרשלו בתחילתו, אבל אין זה ברור גמור דוודאי יתרשלו, והשתא בכל דבר שמספק אסור לחלל שבת ויו"ט, או דבר מצווה שאסור לעשות איסור תורה עבורה כהאי דשוחט בהמה ביום טוב ונמצא טריפה דאסור להפשיטה... פשיטא דלא התירו איסור תורה בשביל ספק זה דדילמא לא ישחוט בתחילה וכיו"ב כולם.
> אבל פיקוח נפש דמתירים איסור תורה דרך ודאי בשביל ספק אפילו הרחוק של פיקוח נפש... והטעם דלמדו זה מלא תעמוד על דם רעך... דאתי קרא לספק ואפילו הרחוק, וכמו שכתב רש"י שם שתחזור על כל הצדדין שלא יאבד דם רעך... והכא נמי, כיון דע"י שלא נתיר לחזור או לטלטל אחרי פעולת פיקוח נפש יארע שכשצריך לצאת להציל לא יצא, א"כ הרי ספק זה מחייב אותנו להתירו מהתורה גם בחזרה, דצריכים לחזור אחרי כל הצדדים ואפשריות להציל נפשות, ואין החזרה דומה לאין חולה לפנינו דלא מחללים כנ"ל, דהא אנו חוששים דיבוא לידי ביטול פיקוח נפש כשהחולה לפנינו, ויבוא למנוע מעיקר המצווה דלא תעמוד על דם רעך ועוד.
> ביאור הדברים, דחזרה במקום שהיה תחילת ההליכה עבור חולה שיש בו סכנה לפנינו, נחשב גם עתה כחולה לפנינו, משום חשש דלעתיד כיו"ב שחולה לפנינו, משא"כ כשמעיקרא אין חולה לפנינו כלל.

---

[4] ראו גם: **שו"ת אגרות משה** (או"ח ח"ד סימן פ): "החשש דשמא יתרשלו לילך לפיקוח נפש אף שהוא חשש קטן ראוי לחוש לו יותר, דהרי מחללין שבת לפיקוח נפש אף על חשש קטן טובא... שנמצא שחשש התרשלות הקטן להציל נפשות עדיף לחוש לו מחשש גדול לעדות החודש".

וכמו״כ לעניין עדות החודש, דחידוש יש בו דאפילו מספק מותר לחלל שבת, כמבואר ברמב״ם (פ״ג מקידוש החודש ה״ג) דאפילו עֵד זה עֵד אחד הרי זה הולך ומחלל שבת שמא ימצא אחר ומצטרף עמו... והלחם משנה אסיק דשאני הכא מכל התורה דתקנת המועדות תלוי בזה... וכתב הלחם משנה, דעל שום ספק מחללין.
ואם מחללין על שום ספק, מזה קיבלו דגם שלא להכשילם לעתיד לבוא מחללין מהתורה, דהרי הספק לפנינו דאולי ע״י זה בפעם אחר לא ילכו כלל...
יהיה איך שיהיה, דברי החתם סופר... ברורים בטעמם דבקידוש החודש ובפיקוח נפש מתירים גם איסור תורה סופן משום תחילתן.[5]

4.2 מכשירי פיקוח נפש

לדעת הרב שאול ישראלי, הסיבה שניתן לחלל שבת גם באיסורי תורה, אף שכעת אין כאן פיקוח נפש אלא הוא פיקוח נפש עתידי, נובע מדין 'מכשירי פיקוח נפש', היינו שפעולה כזאת עתה מהווה הכשר ועילה לעתיד למקרה של פיקוח נפש. ההסתכלות אינה על המציאות כרגע אלא על העתיד -

עמוד הימיני (סימן יז):

והנראה לי, שההיתר הוא מגדר 'מכשירין', שגם הם הותרו בכלל פיקוח נפש... ואין צורך לריבוי מיוחד, שהרי גם רבי עקיבא המחולק עם רבי אליעזר לעניין מכשירי מילה ועבודה, לא נחלק אלא במכשירים שאפשר לעשותן מבעוד יום, וכאן הרי אי-אפשר היה שהרי לא ידעו מה שיהיה אחר כך.
וזהו הפירוש בשעה זו נמצאת מכשילן לעתיד לבוא, כי אם לא נתיר עכשיו את המעשה הזה שיש בו משום חילול שבת עכשיו, יביא הדבר מחר או לאחר זמן לאיבוד נפש, נמצא שפעולה זו של חילול שבת עכשיו היא הכרחית בכדי שתוכל לצאת לפועל לאחר זמן ההצלה הנצרכת.
ואם לא תיעשה עכשיו הפעולה ברור שזה יגרום פעם לאיבוד נפש, על כן הרי זה בגדר מכשירי פיקוח נפש שגם הוא הותר...
נמצאנו למדים כלל, שגם פיקוח נפש שעדיין אינו עומד לפנינו לא לגבי רגע זה ולא לאחר כך, אבל ברור לנו שיגיע הדבר לזה בזמן מן הזמנים, אנו רואים אותו כאילו הוא כבר לפנינו, כי חובה זו של וחי בהם היא קיימת ועומדת לפנינו לא רק לגבי החיים של רגע זה אלא אנו מצווים ועומדים בזה גם לדאוג להצלת חיים שיצטרכו פעם להיות, אעפ״י שאין אנו יודעים מתי ואיך... ומעתה נראה, שאין גם מקום לחלק במידת השכיחות של הדבר לעתיד לבוא.
שאפילו אם אין זה עלול לקרות אלא אחד מאלף, דיה הצלה אחת של נפש אחת בזמן מן הזמנים בכדי להתיר ולחייב לעשות פעולות אלה של חילול שבת שהם בגדר מכשירים להצלה זה שאם לא נעשה אותן אף ההצלה לא תצא לפועל.

[5] כ״כ **שו״ת שבט הלוי** (ח״ח סימן פז).

4. פסיקות למעשה: היתר חזרה באיסורי תורה

~ **שו״ת אגרות משה** (או״ח ח״ד סימן פ):

הנה בדבר אלו שנתאגדו בנוא יארק וברוקלין לחבורה להצלת נפשות, באשר שכמה פעמים אירע בכאן שאוכלוסי ישראל בחסד השי״ת הם מרובין, שאדם אחד בין בבית בין ברחובות פוסק מלנשום וכשמביאין לו שמה תיכף מיכל חמצן ועוד מיני כלים מדברים המועילין תיכף ממש הוא הצלה גדולה...

אבל עיקר מה שיש לדון הוא לעניין החזרה לביתו ממקום החולה כשהוא במקום רחוק ואי-אפשר לילך רגלי ואף אם אינו רחוק כל כך אבל הוא בלילה שיש לחוש לילך רגלי מצד הרוצחים שמצוין עתה ולהישאר שם כל השבת ואף רק זמן גדול כעד היום, ואף באם כשיצטרך לשהות בזה זמן גדול יש לחוש שבני ביתו לא יניחוהו בפעם אחר וגם שהוא עצמו יתרשל, אם יש להתיר לבוא בחזרה בנסיעה ברכב.

וזה פשוט, שבמקום ריבוי האוכלוסין שמצוי שאפשר ליארע לעוד אינשי שיש צורך גם למיכל כי לא הכינו עוד מיכל שיש צורך גדול להביא המיכל בחזרה ברכב, אבל הנידון הוא כשיש עוד מיכל בהמקום שנמצאים חברי אגודת הצלה זו וגם יש עוד חברים מאגודת הצלה זו שהוא רק לעניין איש זה אם רשאי לחזור בנסיעה ברכב בכלל, וגם אם ליכא נכרי שאפשר לסמוך עליו מצד חשש ההתרשלות...

על כל פנים, לתוספות עירובין והרשב״א ביצה ברור שבעניין הצלה שאין צריך לשהות התירו לחזור אף באיסור דאורייתא דתחומין י״ב מיל ואף שיצטרך להוציא ולהכניס ולהעביר ד׳ אמות דכלי הזיין, שא״כ גם בהצלה זו שברוב הפעמים הצורך לשהות יש להתיר לחזור עם הרכב כשאין יכול להשיג נכרי שיוליכנו ברכב אף רק בשביל זה שיש לחוש לסופן משום תחילתן, וכל שכן כשאי-אפשר לו להישאר שם מפני חשש ליסטים ורוצחים שמצוי בשנים אלו במדינתנו, וגם כל שכן כשצריכין שמיכל החמצן יהיה בחזרה כדלעיל.

~ **ארחות רבינו** (ח״א עמוד קנה אות ריג):

אמר לי מו״ר... בשם מרן **החזון איש**, שאין לאסור לרופא הנוסע בשבת לחולה לחזור עם מכוניתו לביתו, כדי שלא להכשילו לעתיד שיסרב לנסוע בשבת לחולה.

~ **שו״ת מנחת אשר** (ח״ב סימן מ):

ועובדא ידענא ששמעתי מפי תלמיד חכם נאמן ששמע מבעל הדבר, שאישה אחת רופאה שומרת תורה ומצוות שהייתה נוסעת ברכבה בשבת לטפל בחולים שיש בהם סכנה וחוזרת לביתה ברגליה. ופקד עליה מרן **הגרי״ז מבריסק** בכל תוקף לחזור לביתה ברכבה ואסר עליה לחזור ברגל. ונימוקו עימו, דלא ימלט דהחלטתה אם יש צורך לנסוע לטפל בחולה תושפע בתת-מודע מן הקושי והטורח לחזור ברגל ממקום רחוק, ומשום כך חובה עליה לחזור ברכבה משום פיקוח נפש. והדברים מופלאים.

ג. היתר איסורי דרבנן

לשיטה זו, אין להתיר איסורי תורה אלא רק איסורי דרבנן[6]

~ הרב שלמה קלוגר אסר לאדם לשוב לביתו באיסורי תורה -

שו"ת ובחרת בחיים (סימן צט):

> באתי לשאול מאת הדרת גאונו בדבר אשר עובדא בא לידי באחד אשר היה לו חולה בתוך ביתו, חולה שיש בו סכנה, אשר היה מוכרח לדרוש ברופאים אשר המה רחוקים בעיר יותר מי"ב מיל, ושלח ישראל אחד אחריהם ובא השליח לשאול את פי אם מותר לו לחזור גם לביתו בשבת קודש, ויש חשש בדבר דאם לא נתיר לו לחזור לביתו לא יאבה גם הלוך. תשובה: חס וחלילה להתיר לו לשוב למקומו ולחלל שבת.

~ הרב שלמה זלמן אוירבך הגיב לתשובתו של הרב משה פיינשטיין, ולדבריו אסור לחלל שבת באיסורי תורה בחזרה מהצלה.

א. היתר איסורי תורה מוגבל ל'מעשה שהיה'

היתר איסורי תורה מוגבל רק למקרה של חזרה מהצלה עם כלי המלחמה, ומשום 'מעשה שהיה', שם הותרו איסורי תורה משום שהיו מפחדים לשבות במקומם ולכן הותר להם לשוב למקומם עם כלי הנשק. לכן אסור לו לאדם להחמיר על עצמו, 'כי כל חומרא בדבר זה אתי לידי קולא בפיקוח נפש דחמור יותר'. ברם, אין היתר כלל לעבור על איסורי תורה בהוצאה והכנסה של כלי הרופא והמיילדת, שאינם דומים כלל ל'מעשה שהיה' -

שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן ח):

> רופא שנקרא לחולה מסוכן אם מותר לחזור לביתו ע"י חילול שבת...[7]

---

[6] כ"כ **הרב עובדיה יוסף** (חזון עובדיה, שבת ח"ג הל' חולה שיש בו סכנה סעיף ג); לדעת **הרב שלמה גורן** (משיב מלחמה, ח"א סימן יד-טו) במקרה וחיילים יצאו למארב או פעילות מבצעית, לאחר סיומה כשאין נשקפת להם סכנה בהישארותם במקום, אסור להם לשוב למקומם ברכב או באיסורי תורה, כל ההיתר הוא רק איסורי דרבנן. כל זאת בתנאי וחיילים אלו אינם חיוניים למשימות נוספות או שאין כאלו משימות, שאל"כ הם צריכים לשוב לבסיס להמשך פעילות וכדו'; אמנם ב**שו"ת ציץ אליעזר** (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות טז) אסר על רופא לחזור ממשמרת ברכב שלו באיסורי תורה: "כשנהג המכונית הוא אינו יהודי, יש להתיר לרופא לחזור עמו לביתו עם גמר טיפולו בבית-החולים או בבית החולה, אם יש חשש שבלא זה יכשילו אותו לעתיד לבוא שיתעצל לבוא, או כשיש מקום לחשוב שמחכים לו בביתו חולים שאין בהם סכנה, שזה דבר המצוי". אולם, בתשובות מאוחרות יותר כתב הרב ולדינברג שמי שמסתמך על ההיתר של הרב פיינשטיין 'אין מזיחין אותו' וניתן לעשות כן במקרים נדירים, ראו: **שו"ת ציץ אליעזר** (חלק כא סימן נט): "אודות נסיעה חזרה בשבת של רופא שהובהל לבית החולים לחולה שיש בו סכנה מחשש שאם לא יתירו לו הנסיעה בחזרה יתעצל מלבוא בפעם אחרת בשבת כשיזמן לבוא לחולה שיש בו סכנה... למרות כל האמור, אם ירצה מי שהוא להסתמך על הוראת הגאון הגר"מ פיינשטיין ז"ל יש לו עמוד הוראה גדול בזה להישען עליו, ואין מזיחין אותו"; **שו"ת ציץ אליעזר** (חלק כב סימן צה): "ומכיון שכן שהמדובר על מקרים נדירים, במידה שהגוי אינו נמצא, או אינו פנוי למשימה הזאת, הנה בכל כגון דא אם ירצה, יוכל להסתמך על הוראת הגאון הגר"מ פיינשטיין ז"ל בספרו שו"ת אגרות משה".

[7] בהערה נכתב: "מקצת מהדברים האמורים כאן מובאים בסימן הקודם, אך היות ונדפס בספר החשוב והמפורסם אגרות משה (ח"ד או"ח סימן פ) פסק הלכה בעניין זה מהאי גאון וצדיק מפורסם הקב"ה יאריך ימיו ושנותיו בטוב

וצריכים לומר לפי זה דהתקנה לא הייתה רק בזה שהתירו להם לחזור למקומם בכלי זיינם, אלא שגם גזרו עליהם שלא ישובו למקומם בלי הכלי זיין, כי אם לא נאמר כן איך אפשר שיהא מותר לחזור ולעבור אדאורייתא בו בזמן שיכול שפיר לחזור לביתו בלי שום איסור. וגם נראה לפי זה, שגם אם לא יצאו כלל חוץ לתחום מכל-מקום מותר להם לשוב לביתם על כלי זיינם גם דרך רשות הרבים. וגם נראה דכמו שאין אדם צריך כלל להחמיר על עצמו בנוגע לההיתר של רבן גמליאל שיש להם אלפיים אמה לכל רוח הוא-הדין נמי לעניין זה שיכול כל אחד ליקח עמו את הכלי זיין אם רוצה לחזור למקומו ולא להימנע מזה משום חומרא בשבת, כי כל חומרא בדבר זה אתי לידי קולא בפיקוח נפש דחמור יותר... והכא נמי גם כאן שאם יהיו כאלה שיפקפקו בהיתר זה וירצו להחמיר יבואו גם אחרים להחמיר בזה כדי שלא יהו נראין כקלי דעת ונמצא שאתה מכשילן לעתיד לבוא ואתי לידי סכנה.

עכ״פ פשוט הדבר שלא התירו מלאכה דאורייתא אלא לעניין כלי זיין, אבל ברופא שנקרא בשבת לחולה וכן חכמה הבאה לילד והבא להציל מן הדליקה אע״ג שיש להם אלפיים אמה לכל רוח, מכל-מקום גם למקומם אינם מותרים לחזור אם זה יותר מתחום שבת וכל שכן שלא לחלל שבת באיסורי תורה, שהרי גם ביוצאים להציל מאוייב ויד עכו״ם תקיפה ג״כ לא שרי אלא א״כ הם מפחדים לשבות במקום שהצילו.

וזה ודאי פשוט דמכשירי רפואה שהם כלי אומנות של הרופא והמיילדת לא שייכי כלל לסוג ההיתר של כלי זיין, דהוא רק משום מעשה שהיה שרדפום אויבים ונכנסו ליטול כלי זיינם.

ב. בין קידוש החודש לפיקוח נפש

כאמור, החתם סופר סבר שיש היתר לחלל שבת באיסורי תורה לעדות קידוש החודש.

לדברי הרב אוירבך, יש להבחין בין קידוש החודש שהוא עניין לאומי הנוגע לכלל ישראל, אז התירו אף איסורי תורה, לבין פיקוח נפש עבור יחיד שאין להתיר איסורי תורה -

שו״ת מנחת שלמה (ח״א סימן ח):

וכיון שכן יתכן, דאע״ג שהצלת נפשות קודם לעדות החודש, מכל-מקום בדבר שנוהג בכל חודש ותיקון המועדות של הכלל ישראל תלוי בזה אפשר שראו חכמים צורך להתיר בזה יותר מאשר במקרים בודדים של פיקוח נפש.

וכן רואים גם בחתם סופר (או״ח סימן רג) שכתב: וכשם שההולכים להציל לפיקוח נפש שהוא רק דחויה בשבת, אפילו הכי התירו לחזור למקומן סופן משום תחילתן, כל שכן דיחוי דקרבנות דהותרו בשבת קל וחומר דמשום מכשילן לעתיד לבוא דחי שבת.

ורואים שהחתם סופר סובר דלעדות החודש יש להקל טפי מפיקוח נפש.

ובנעימים, והדברים נוגעים למלאכות דאורייתא בשבת, הנני מפרסם מאמר זה לאחר שהגאון הנ״ל שליט״א נתן לי רשות על כך״.

ג. אין חשש רשלנות מתיר איסורי תורה

הרב שלמה זלמן אוירבך טוען שלא מצאנו שהתירו איסורי תורה משום חשש רשלנות עתידית. לדבריו, משום שיש מצוות הצלה 'לא תעמוד על דם רעיך' וכן יש מצווה להעיד על קידוש החודש, מכוח חיוב מצווה אדם לא יתרשל עתידית, ולכן אין להתיר איסורי תורה מחשש רשלנות עתידית -

שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן ח):

גם נראה דלכאורה לא מצינן בש"ס שהתירו חכמים מלאכה דאורייתא מפני חשש שאם לא נקל עליהם ולהתיר יתרשלו מהצלת נפשות, ורק איפכא הוא דמצינן דאין עושין מלאכות של הצלת נפשות ע"י קטנים ונכרים משום זימנין דליתנייהו ואתי ג"כ לאהדורי בתרייהו מפני הפחד מחילול שבת ויבוא מתוך כך לידי סכנה.

וגם נלענ"ד דמשום הך טעמא התירו חכמים ליולדת איסורי תורה של שבת ויוהכ"פ בג' ימים הראשונים מפני שחששו שיהיו כאלה שבגלל הפחד מאיסור תורה יחמירו על עצמן לחשוש דשמא אינן צריכות לכך וירצו להימנע מחילול שבת או מלאכול ביום הכיפורים ולכן התירו לכל היולדות אפילו אם הרופא אומר שאינה צריכה ואף גם היא לא אמרה צריכה אני, אבל כמדומה שלא נזכר בש"ס החשש שיעבור אדם על לא תעמוד על דם רעך ויתרשל מהצלת נפשות.

והא דמצינו בקידוש החודש דחששו לכך, היינו שמפני הצער יבואו גם לחשוב דמסתמא יש גם עדים אחרים שיעידו ואתי לאימנועי, אבל לא מצינן דחיישינן לרשלנות גם ביודע שצריכים לעדותו.

גם נראה דאם נחשוש לרשלנות היינו צריכים להתיר לרופא גם להדליק נר בשבת כדי למצוא את בגדיו המיוחדים לו בגלל החשש שמא יתרשל בפעם אחרת מלבוא מפני שיתבייש לצאת בלי בגדיו המגוהצים, וכמו כן צריכים גם להתיר לרופא הנקרא לחולה ביוהכ"פ לאכול וגם לנסוע גם כשאין שום צורך לכך כיון שבגלל הצום ודאי קשה לו קצת ואם לא נתיר יחפש אח"כ אמתלא מלילך לחולה, ומסתבר שההיתר צריך להיות באופן כללי לכלם כי אם רק למי שידרוש הרי יראה בעיני הבריות כקל דעת ומשום כיסופא יבוא להתרשל בפעם אחרת, וכמו שהתירו באופן כללי אלפים אמה לכל רוח ללא שום סייג כך גם זה...

אבל עכ"פ לא מצינן דחששו שימנעו אנשים מהצלת נפשות בגלל רשלנות של עונג ורצון האדם להיות בביתו יחד עם משפחתו, שהרי גם בעדות החודש שהרבו מאד חכמים להתיר איסורי שבת מכל-מקום לא התירו אותם לחזור למקומם אם זה יותר מאלפיים אמה.

ואף שלצערנו יש הרבה רופאים קלי דעת אשר לגבי דידהו החשש הוא אמת שהם חשודים להימנע מלכת להציל את החולה אם לא יוכלו אח"כ לחזור ברכב לביתם, מכל-מקום אנו אין בכוחנו להתיר משום כך איסורי תורה.

שו״ת ובחרת בחיים (סימן צט):

כל דהמצווה יותר גדולה מסתבר יותר דלא נגזור בזה סופן משום תחילתן, דהיכא דהוי דבר הרשות, כגון ביום טוב או אף דהוי מצווה כגון לעדות החודש, דאין המצווה גדולה כל-כך, יש לחוש דממנע ולא עבדי, לכך יש לחוש לסופן משום תחילתן.

אבל היכא דהוי פיקוח נפש דהוי מצווה גדולה מאוד, בזה אף אם לא נתיר לו סופן לא יהיה ממנעי, ולכך לא התירו בזה סופן משום תחילתן.[8]

ד. אין להתיר אף איסורי דרבנן

הרב צבי פסח פראנק אוסר על רופא לשוב לביתו בשבת לאחר פעילות הצלה, ואף הוא אוסר עליו לכבות את הרכב לאחר שהגיע להציל גם כשמדובר על איסור דרבנן.[9]

לדבריו, סיבת ההיתר 'סופם משום תחילתם' נאמרה רק לגבי מקרים מסוימים שגם אז ההיתר הוא באיסורי דרבנן בלבד, כגון חזרה מהצלה אלפיים אמה בלבד. אבל לא מצאנו היתר זה אלא במקרים מסוימים ולא ברופא כנ״ל, ולכן לדבריו בכל האירועים המצויים לנו אין להתיר כלל ועיקר -

שו״ת הר צבי (או״ח ח״ב סימן י):

על-דבר השאלה ברופא שדירתו בפרדס חנה ובשבת קודש נקרא בדחיפות לחולה בחדרה ונסע לשם במכונית שלו ואח״כ חזר עמה לביתו בפרדס חנה, וכיבה שם את המכונית, כי חושש שמא יקראוהו לחולה אחר ע״כ אינו מניחו שיהא דלוק.

הנה לא ידעתי מדוע כת״ר שם את הדגש על מה שכיבה את המכונית בהגיעו לביתו, שכיבוי הוא מדרבנן ולא מסתפק על עצם החזרה לביתו שיש בזה משום הבערה דאורייתא.

ולדעתי אין להתיר בזה משום התירו סופו משום תחילתו (ומטעם כדי שלא להכשיל לעתיד לבוא שלא ירצה לבוא להצלת החולה)...

גם באיסור דרבנן אנו לא אומרים מעצמינו התירו סופם משום תחילתן אלא במקום שמצינו במשנה ובגמרא, ואם אמנם מצינו במשנה ראש-השנה שהקילו חז״ל לחכמה הבאה לילד ולהבא להציל מפני הדליקה, אבל הקולא שם היא רק לעניין שיש להם דין כאנשי העיר להיות להם אלפיים אמה לכל רוח אבל לא התירו להם לחזור לבתיהם...

ואף שלעניין היוצאים להציל מן הגויים אמרו בעירובין (מה ע״א) שכל היוצאים להציל חוזרים בכלי זיינם למקומם... כבר כתב בשיטה מקובצת (ביצה יא ע״ב ד״ה הקשה הרשב״א) דהתם לא משום התירו סופן משום תחילתן הוא אלא משום סכנה הן שחוזרים ונושאים כלי זיינן אפילו בשבת...

---

[8] הובאו דבריו גם אצל **שו״ת ציץ אליעזר** (ח״ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות יב).

[9] ביחס לכיבוי הרכב, ראו: **שו״ת ציץ אליעזר** (ח״ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות טו): ״אם מותר לכבות מנוע המכונית עם הגעתה אל המקום המיועד לבית-החולים או אל בית החולה, משום חשש לפן ואולי יתהוה איזה קילקול והתפוצצות במכונה אם נשאירנה דלוקה, הדבר טעון הכרעה אם יש לדונה משום כך כגחלת ברשות הרבים דהתירו לכבותה כדי שלא יזוקו בו רבים״.

אולם בתוספות (עירובין מד ע״א ד״ה כל) משמע שההיתר הוא משום שהתירו סופן משום תחילתן... וכן הוא בחידושי הרשב״א (ביצה יא ע״ב ד״ה בפלוגתא). אולם גם להתוספות והרשב״א על כורחך צריך לומר שההיתר לחזור הוא רק בהא דיוצאים להציל מן העכו״ם, אבל בחכמה והבא להציל מהגייס ומהנהר לא התירו חזרה לביתו אלא שיהא כאנשי העיר שיהיה לו אלפיים לכל צד...

המורם מכל הנ״ל, שאפילו כיבוי דרבנן אין להתיר בנידון דידן סופו משום תחילתו מטעם דאם לא נתיר לו לא ילך אצל החולה...

ולכן אין היתר להרופא הזה אלא לצמצם בהדלק כשיעור שיהא בו רק בכדי ללכת ולנסוע להחולה ולשבות שמה עד מוצאי-שבת קודש, ורק אם יודע שבמקום דירתו יש לפניו חולה שיש בו סכנה, הרי בוודאי שריא לו לחזור לביתו בשביל החולה שצריך לבקרו, אבל כיבוי בשביל הפסד הדלק זה אין להתירו, וגם הנסיעה בחזרה לביתו אין להתיר לו.

? מצאנו היתר חזרה משום ׳נמצאת מכשילם לעתיד לבוא׳, גם כאלו שאינם קשורים לחזרה מהצלה

~ <u>היתר חזרה משמיעת דרשה ביום-הכיפורים</u>

בבלי יומא (עז ע״ב):

שומרי פירות עוברין עד צווארן במים ואין חוששין. רב יוסף שרא להו לבני בי תרבו למיעבר במיא למיתי לפירקא, למיזל לא שרא להו.

אמר ליה אביי, אם כן אתה מכשילן לעתיד לבוא.

~ <u>היתר חזרה מהלוויה</u>

שולחן ערוך (או״ח הלכות יום טוב סימן תקכו סעיף ו):

מותר ללוות המת ביום-טוב ראשון תוך התחום, וביום-טוב שני אפילו חוץ לתחום, וחוזרין למקומם בו ביום. וכן מותר להחזיר כלי הקבורה שהוליכו עמהם חוץ לתחום.

מגן אברהם (שם ס״ק יג):

אפילו יצאו חוץ לד׳ אלפים אמה מותרים לחזור, שלא תהא מכשילם לעתיד לבוא.

שיעור כג: חזרה מהצלה - סייגים ומסקנות

א. סייגים בהיתר איסורים

למדנו בשיעור הקודם על היקף ההיתר, האם הותרו איסורי תורה או דרבנן.
כעת נראה שגם הפוסקים שהתירו איסורי תורה, כתבו שיש סייגים שונים להיתר שנעוצים במימוש הסברה 'כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא'

1. בין יוצא לזמן קצר ליוצא לזמן ארוך

הרב משה פיינשטיין התייחס לסתירה בדברי הרמב"ם, ובתשובתו עולה הבחנה בין אדם היוצא להציל למשך זמן ארוך ומראש כלל אינו יודע שישוב לביתו במהלך השבת, שאסור לו לחזור לביתו, שכן לגביו חשש התקלה פחות. לעומתו, אדם היוצא לפעילות הצלה קצרת-מועד שיש לו שהות לשוב לביתו בשבת, יש חשש תקלה ולכן הותר לו סופו משום תחילתו

~ היתר חזרה מורחב עד למקומם אף יותר מאלפיים אמה, 'כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא' -

רמב"ם (הל' שבת פ"ב הכ"ג):
ובכל מקום אם באו על עסקי נפשות או שערכו מלחמה או שצרו סתם, יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהן את השבת, ומצווה על כל ישראל שיכולין לבוא לצאת ולעזור לאחיהם שבמצור ולהצילם מיד הגויים בשבת, ואסור להן להתמהמה למוצאי שבת.
וכשיצילו את אחיהן, מותר להן לחזור בכלי זיין שלהן למקומם בשבת כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא.

~ היתר חזרה מצומצם רק עד אלפיים אמה -

רמב"ם (הל' שבת פכ"ז הי"ז):
היה יוצא ברשות ואמרו לו והוא הולך בדרך כבר נעשית המצווה שיצאת לעשות, יש לו ממקומו אלפיים אמה לכל רוח... וכל היוצאין להציל נפשות ישראל מיד גויים או מן הנהר, או מן המפולת יש להם אלפיים אמה לכל רוח ממקום שהצילו בו.

! <u>בין היוצא לזמן קצר ליוצא לזמן ארוך</u>

~ היתר חזרה מורחב עד למקומם אף יותר מאלפיים אמה - יוצאים לזמן קצר ויש חשש להתרשלות אם לא נתיר להם לשוב לביתם בשבת, אז הותר יותר יכדי שלא להכשילן לעתיד לבוא.

~ היתר חזרה מצומצם רק עד אלפיים אמה - יוצאים לזמן ארוך ואין חשש להתרשלות.

שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סימן פ):

והנכון בשיטת הרמב"ם, דבעכו"ם שצרו על איזה עיר הרי אלו שבאין להציל צריכין לגרש את העכו"ם שהם מחוץ לעיר, וכשבאו לשם אנשים בכלי זיין שבכוחם בעזר השי"ת להרגם ולגרשם הוא זמן קצר ברוב הפעמים, וכשיראו שבאין לעזרה לא יבואו שוב שלכן יש יותר לתלות שידעו שעל זמן קצר הלכו לשם, דלכן רשאין לחזור לבתיהם אפילו יותר מאלפיים ויותר מי"ב מיל מטעם כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא, ואף אם נימא שהיה להן ספק שמא יצטרכו לשהות סובר נמי דיש לחוש להתרשלות כדלעיל, ובכלי זיין שמותר הוא מצד התקנה.

ובפרק כז לא הזכיר עכו"ם שצרו, אלא כל היוצאין להציל נפשות ישראל מיד עכו"ם שלשון זה משמע שכבר נלחמים בעיר שאיכא שם כמה מקומות דכל בית ובית הוא מקום בפני עצמו ויכולין להתחבא והמצילין צריכים לחפש בכל הבתים והחצרות ובכל המחבואות שאפשר, ואי-אפשר להם לידע איך שניצולו עד זמן גדול, שלכן אף שאירע שנודעו שכל העכו"ם כבר הלכו מהעיר בזמן קצר לא התירו להם לחזור לבתיהם, שליכא חשש התרשלות מאחר שבתחילה הלכו על דעת כך.

» **<u>השלכה מעשית</u>**

~ אחות או רופא היוצאים למשמרת שמסתיימת בשבת; כונן מד"א שיוצא להצלה ראשונית - יכולים לחזור בשבת לביתם בכלי רכב, והותרו להם איסורי תורה, שכן יציאתם היא לזמן קצוב לתת מענה ראשוני.

~ לוחמי אש; יציאה למלחמה - מכיון שמדובר על יציאה לתקופת זמן ממושכת, כי הגדרת התפקיד היא לסיים את האירוע וכן יתכן והוא אירוע מתמשך, אין להתיר להם לשוב למקומם באיסורי תורה גם כאשר האירוע הסתיים בשבת.

2. בין מתנדב למקבל שכר והיוצא בפקודה

סייג נוסף בהיתר איסורי תורה מצוי בהבדל בין אדם מתנדב היוצא לפעילות הצלה לבין אדם שזו העבודה שלו ועליה הוא מקבל שכר[1]

השאלה שהופנתה לרב משה פיינשטיין הייתה אודות פעילות של מתנדבים, אז יתכן ויש חשש התרשלות עתידית ויש סיבה להתיר להם איסורי תורה בחזרה לביתם, 'כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא', שאם לא כן הם לא יתנדבו עוד. אבל יתכן ואדם שאינו מתנדב, אלא זו היא עבודתו והוא מקבל עליה שכר, אין חשש רשלנות ואין להתיר לו.

~ **<u>פעילות המשטרה</u>**

הרב יצחק הרצוג דן בנושא פעילות המשטרה בשבת, האם מותר לשוטרים לשוב לביתם ברכב. הוא מבחין בין מקרה של מתנדב בו שייך ההיתר לחזור לביתו משום שמא יתרשל לעתיד לבוא ולא יבוא להתנדב, לבין אדם שזו עבודתו בשכר בו אין חשש כזה ולכן אין להתיר לו איסורי תורה -

שו"ת היכל יצחק (או"ח סימן לב):

> על דרכי שמירת הביטחון הפנימי (המשטרה) במדינה, בשבת ויום-טוב...
> ואולם איך שיהיה, במשטרה שיצתה להציל השאלה עדיין במקומה עומדת.
> והנה, הטעמים של הברייתות הנ"ל, בבבלי וירושלמי ובתוספתא, אינן שייכות לכאן כלל, ואין לנו לסמוך אלא על דעת רבינו הגדול ז"ל, מאותו הטעם, שאם לא תיתן להם לחזור במכונית לבסיסם אתה מכשילם לעתיד לבוא.
> אך אין הנדונים שווים: (א) שאלו אינם באים אלא בתוקף משרתם, והם מוכרחים ללכת באשר ילכו, משא"כ שם שהמדובר במתנדבים לצאת להציל.
> (ב) שם אם אתה מכריחם לחזור בלי נשק נמצאו כל הדרך מפחדים ושוב לא ילכו, משא"כ כאן שאין להם ממה לפחד, שאמנם יצאו יהודים מלהרוג זה את זה, אבל אין זה מהדומה כלל ליוצאים להילחם עם נכרים היוצאים להשמיד את היהודים. באופן שהדבר ברור, שלא שייך כאן טעמו של הרמב"ם. עפ"י זה נמצא, שפסק הדין במקרה שנודע על ריב ומצה בין אנשים העלולים להרוג אחד את השני, שמותר אמנם לצאת למקום הריב במכונית בכדי למהר את הגשת העזרה ולהפריד ביניהם, אבל לאחר שהשקיטו את הריב ומנעו שפיכות דמים, אסור יהיה להם להשתמש במכונית, ותישאר שם עד מוצאי שבת. אלא שאם יצטרכו שוב לנסוע משם במסבות דומות יסעו. אבל סוף דבר, שיצטרכו להישאר לאחר ההצלה במקום, ואין להם היתר לחזור במכונית למקומם.[2]

---

[1] ראו: **ביאור הלכה** (סימן תקכו סעיף ו ד"ה וחוזרין): "יש אנשים מחברה קדישא שקבועים תדיר לשאת המת שם ובאים על שכרם - אם התירו בדידהו לחזור, ואי שייך בהו טעמא כדי שלא תכשילם, שהרי הם שכורים והולכים בשביל שכרם... צריך עיון אם שייך בזה".

[2] מופיע גם בדבריו ב**פסקים וכתבים** (ח"א סימן נז).

~ **<u>משמרת אחיות בבית-חולים</u>**

לדעת הרב יוסף שלום אלישיב, אין להתיר אף איסורי דרבנן לאחיות שיש להן משמרת בבית-חולים, שכן ההיתר 'סופם משום תחילתם' הוא רק למתנדב שיש חשש שמא יתרשל בעתיד -

הרב יוסף שלום אלישיב (הערות למסכת ראש-השנה כג ע"ב ד"ה התקין):

ויש לדון באחיות המשרתות בבתי חולים ובנסיעתם לבית החולים יש בו משום פיקוח נפש דוודאי הותר להם, אם הותר להם גם לחזור. אם בכהאי גוונא נמי אמרינן דהותר סופן משום תחילתן, ונתיר לה לחזור ע"י עכו"ם [דהרי לא הותר אלא איסור דרבנן].

או דנימא וכך נוטים פני הדברים, דבכהאי גוונא לא שייך האי היתירא, אפילו להתיר לה איסור דרבנן, דכל משנתנו לא איירי אלא בדבר מקרה שקוראים לחכמה לבוא לילד, ואז אם לא תתיר לה לחזור לא תבוא תחילה, אבל באחיות המשרתות בבתי חולים, הרי משכורתן היא בכך, וזוהי עבודתם בקביעות, ומה מקום יש לחוש דמשום שלא ניתן להם לחזור לא ילכו תחילה, הרי אם לא ילכו יפטרום ממשרתם.

ועוד, דלא מצינו הותר סופן משום תחילתן אלא בדבר מצווה, אבל כאן הרי בשכר הם עושים ועבודתם בכך, ובכהאי גוונא לא מצינו שהותר.

~ **<u>חיילים המבצעים פקודה</u>**

דברים דומים אמר הרב אלישיב גם לרב אברהם אבידן ביחס לחיילי צה"ל, שאף שאינם מקבלים שכר גבוה על משימתם המבצעית, הרי הם מחויבים לה מתוקף פקודות צה"ל וחוקי המדינה, ולכן אין להתיר להם חזרה בשבת מפעילות מבצעית -

שבת ומועד בצה"ל (עמוד מז):

ויש לעיין אם היתר זה של חוזרין בכלי זיין למקומן שייך גם לגבי חיילי צה"ל מאחר וחיילי צה"ל עושים כל מה שעושים בתוקף פקודה צבאית, האם יש מקום לחשוש לכישלון כעתיד ואפשר שחשש זה הוא רק כשהדבר תלוי בדעתו, אבל בחייל שעושה בתוקף פקודה אולי לא שייך היתר זה... מ**הגרי"ש אלישיב** שמעתי, דאף על פי כן כל זה דווקא לגבי מי שיצא להציל גם מצד הזדהותו עם המשימה, אבל לגבי מי שבלא הפקודה לא היה יוצא כלל, לא נאמר היתר זה כלל, שלא שייך בזה החשש של מכשול לעתיד.

• **<u>דחייה</u>**

הרב שאול ישראלי התייחס לדבריו של הרב יצחק הרצוג אודות פעילות המשטרה בשבת.
כאמור, הרב הרצוג טען שאין היתר חילול שבת בחזה מפעילות הצלה במקרה של אדם המקבל על כך שכר כמו שוטרים במשטרה, שכן הם לא יתרשלו.
אולם, לדברי הרב ישראלי אמנם הם מקבלים שכר על עבודתם, אך רק על דברים הכרוכים בעצם ההצלה ולא לדברים אחרים כמו הישארות בשבת לאחר ההצלה, שאין זו גוף ההצלה -

עמוד הימיני (סימן יז):

> אלא ודאי שכר זה שהם מקבלים עבור טיפול אינו שייך לטרחה הכרוכה עם ההשתעממות וההתקעות לבטלה באיזה מקום נידח רחוק ממשפחתם ומאווירת יום השבת שהיו רוצים להיות בו ככל האנשים האחרים. ואם כי עסקם מכריח אותם לעשות שבתם חול הרי הם רואים את זה רק באותה מידה שהוא הכרח ממש לעצם ההצלה, אבל לא לדברים שאינם שייכים להצלה, עכ״פ לא בעד זה הם מקבלים את משכרתם, שאילו היו מביאים גם את זה בחשבון הייתה עולה פי כמה וכמה, וגם אז אין לדעת אם היו הרבה נזקקים לכך.

<u>שיקול מערכתי-ציבורי</u>

במסגרת הדיון בין הרב יצחק הרצוג לבין הרב שאול ישראלי אודות פעילות המשטרה בשבת, טען הרב הרצוג שגם אם יפסוק בנושא זה או אחר לחומרה ולא נתיר לשוטרים לחזור ברכב לביתם אחרי משמרת, לא תיגרם מכך התרשלות עתידית, שכן בוודאי יהיו שוטרים שאינם שומרי שבת שיבצעו את המשימה -

שו״ת היכל יצחק (או״ח סימן לב):

> ובאלו השוטרים היוצאים לאסור גנב שכבר תפסוהו אנשים ויש להעביר אותו למאסר שאל״כ יתחמק מידם, כאן אין באופן ישיר פיקוח נפש, אלא שקיים חשש כאמור, שאם לא יהא טיפול במקרה כזה מטעם המשטרה יתרבו הגנבים בשבת קודש. וכבר הוזכר לעיל שגניבה ורציחה באים עכשיו כאחד.
> והנה לעיל הבאנו מהרמב״ם המתיר הבאים להציל לחזור למקומם וכלי זיינם עליהם, שמא אם אתה מחמיר עליהם ימנעו מלבוא פעם אחרת. שמענו מזה, שגם חשש נפשות לעתיד לבוא מתיר. ומכל-מקום אין העניינים שווים לגמרי...
> הואיל וכל ההיתר הוא כאן מפני שאם לא נתיר תרבינה גניבות, הנה הרוב הגדול הם לצערנו לא מתחשבים עם ההוראות של הרבנות, והם הרי ממילא לא ימנעו, וא״כ לא ישמש האיסור לריבוי גנבות, ואיך נבוא להתיר משום חשש זה שתרבינה גנבות.

הרב ישראלי משיב לרב הרצוג, ש'חשבון זה אין לו מקום בהלכה', ותפקידם של פוסקי ההלכה למצוא את הדרכים שבהם גם יהודי שומר שבת יוכל לשרת במשטרה.
בכך שוקל הרב שאול ישראלי את השיקול המערכתי-הלאומי, שיש לשקול את התאמת השירות הביטחוני במשטרה לאנשים השומרים תורה ומצוות -

עמוד הימיני (סימן יז):

והרי כידוע גם בלאו הכי אין נהירה גדולה אחרי מקצוע זה בישראל, מחמת אי-הנעימות, הסכנה וחוסר סדר החיים הכרוך בזה...
ואין שום ספק שמילוי תפקידי המשטרה שיש בהם הרבה משום פיקוח נפש ייעשה ביתר יעילות אם ירבו בשורותיה שומרי תורה, חוץ ממה שגם קלסתר פניה של המדינה בכלל למניעת שחיתות ומעשי עול גם מצד אנשי המשטרה עצמה הרבה תלוי מי ומי הם השוטרים. וכשם שנצטווינו על מינוי השופטים, כן נצטוינו על מינוי השוטרים.

3. היוצא להצלת עצמו

ההיתר מבוסס על חשש רשלנות עתידית, אם לא נתיר ליוצאים להצלה לשוב לביתם בסיום הפעולה אזי לעתיד הם לא יבואו להציל. א"כ במקרה ובו לא קיים חשש כזה, כגון הצלת האדם את עצמו, כאשר הוא עצמו נמצא בסכנה ונוסע להציל את עצמו אזי אסור לו לשוב לביתו כלל כי אין כל חשש רשלנות עתידית שהרי לעתיד אם יהיה לו כזה מצב שהוא עצמו יהיה בסכנה הוא יציל את עצמו.
לדוגמה: יולדת או חולה ששוחרר מבית-החולים בשבת עצמה, אסור לו לחזור לביתו בשבת.

~ <u>חזרת רופא שיצא לרפא חולים גויים</u>

הרב משה סופר נשאל אודות רופא יהודי שנוסע בשבת לרפא חולים גויים. לדבריו, אסור לו לחזור לביתו בשבת משום שאין לו את סיבת ההיתר 'התירו סופם משום תחילתם' מחשש רשלנות שמא לא ייצא בעתיד להציל, שכן סיבת יציאת הרופא להצלת החולה הגוי היא משום שאם לא יעשה זאת הוא מסתכן בנפשו (היתר משום 'איבה'), א"כ אין כל חשש שמא בעתיד הוא יתרשל ולא ייצא, ולכן כעת לא הותר לו לחזור לביתו -

שו"ת חתם סופר (ח"ה השמטות סימן קצד):

על-דבר רופא יהודי הקבוע לרפאות בשכר ונוסע על העגלה ביום שבת קודש לפקח על נפשות חולי יהודים ועובדי כוכבים...
ונראה לי, דעכ"פ אסור לחזור למקומו אחר שעסק ברפואות של אותו הגוי, דלא דמי להחולכים להציל מן הגייס דחוזרים למקומם דהתירו סופם משום תחילתם שמא לא ילכו ויהיה סכנה לישראלים, אבל הכא אע"ג דאם לא ילך לעסוק ברפואות אפשר שהיה סכנה מכל-מקום אין להתיר לחזור משום תחילתם דהכא שגם הוא בסכנה אדרבא עיקור הסכנה הוא על עצמו ליכא למיחש שאם לא יתירו לו לחזור לא ילך פעם אחרת.

יש להעיר, בתשובה זו של הרב משה סופר הוא לא מתייחס לשאלה האם נאסר על הרופא לשוב רק באיסורי תורה אך מותרים לו איסורי דרבנן?
נראה לומר, לאור שיטתו של הרב משה סופר שבמקרה שיש חשש רשלנות עתידית מותרים גם איסורי תורה, אזי במקרה שלפנינו האיסור לחזור הוא באיסורי תורה אך יתכן וההיתר הוא רק באיסורי דרבנן.

~ <u>חזרת קרובי הנפטר מהלוויה</u>

שולחן ערוך (או"ח הל' יום טוב סימן תקכו סעיף ו):
מותר ללוות המת ביום-טוב ראשון תוך התחום, וביום-טוב שני אפילו חוץ לתחום, וחוזרין למקומם בו ביום. וכן מותר להחזיר כלי הקבורה שהוליכו עמהם חוץ לתחום.

בכלבו מבואר שביו"ט שני הלכו קרובי הנפטר לקבור אותו ולא הותר להם לשוב לאחר הקבורה.
הביאור הלכה מסביר, שיתכן והסיבה לכך היא משום שלגביהם לא שייך חשש שיתרשלו בעתיד, שכן בכל-מקרה היו יוצאים ללוות את הנפטר -

כלבו (סימן נח):
וכן התירו חכמי בדר"ש ז"ל במת שהיה באקד"י ללוותו עד בדר"ש שניים מן הקרובים ולרכוב בדרך, אך לא שבו אותו היום למקומם אך נשארו בעיר בדר"ש היום ההוא. ורבים העידו שנעשה כן בימי ה"ר משולם ז"ל.

ביאור הלכה (סימן תקכו סעיף ו ד"ה וחוזרין):
מסתפקנא אם גבי האבלים נמי אמרינן דחוזרין למקומם, דלכאורה בדידהו לא שייך דמימנע דוודאי לא ימנעו ללוות אביהם בשביל זה, ולא שייך אלא באנשים דעלמא.
ואפשר דזהו טעמא דעובדא דמייתי בכלבו הנ"ל שלא התירו להם לחזור משום שהיו קרובים למת ולא מימנעו מללוות. ומסתימת הפוסקים משמע שאין לחלק בזה, וצריך עיון.

4. חד-פעמי או תדירות קבועה: חשש על אופייה וצביונה של השבת

~ אמנם הרב שמואל וואזנר צידד בדברי החתם סופר שיש להתיר אף איסורי תורה, אך מכל-מקום למעשה הוא הבחין בין אירועים קבועים לאירועים חד-פעמיים, כאשר החשש שלו הוא מהעדר צביון של שמירת שבת במקרים קבועים -

שו"ת שבט הלוי (ח"ו סימן כו):

שאלוני בדבר חברת הצלה, דהסדר אצלם שקוראים כל פעם החבר היותר קרוב להחולה כדי שלא להשהות פיקוח נפש ומזה יוצא דלפעמים קוראים אחד כמה פעמים ביום אחד, וגם לפעמים צריכים ג' או ד' אנשים להצלת החולה המסוכן.

ועתה נתעוררה השאלה בשבת קודש, אחר שכבר גמר התפקיד שלו עם החולה שהובילו בשלום לבית חולים, האם מותר לחזור לביתו עם הכלים אם יצטרך לעבור על איסור דאורייתא או דרבנן ע"י הנהגת המכונית או איסור הוצאת כלי רפואה, דאם לא יעשה כן אם יקראו אותו עוד הפעם יהיה כאומן בלא כלים, כי ע"י זה יצטרכו לקרוא למי שיותר רחוק, ויהיה שהות בפיקוח נפש שמכריע כל דקה...

יהיה איך שיהיה, דברי החתם סופר... ברורים בטעמם דבקידוש החודש ובפיקוח נפש מתירים גם איסור תורה סופן משום תחילתן... איברא אעפ"י שהנ"ל נראה ברור להלכה, לדעת הרמב"ם עכ"פ והתוספות כנ"ל ולפי שיטת החתם סופר מכמה מקומות למעשה הריני חושש לזה ע"פ שכתבתי כבר במקום אחר - דזה באופן מקרי ופעם אחת לזמן רחוק שמזדמן איזה פיקוח נפש, אבל חברי הצלה שזה דבר הנשנה אצלם מידי שבת בשבתו בכל שבתות השנה, לא יעשו מלאכת החזרה שהתרנו על ידי עצמן אלא ע"י גוי, כי גם מי שעוסק בכל שבת בפיקוח נפש אעפ"י שהוא מצווה גמורה וחיוב גמור לחלל להציל מכל מקום השבת נעשה בטבע חול אצלם, ומשפיע גם לא טוב על ביתם... ודי לנו אם נתיר לו ע"י גוי ושוב לא יהיה חשש של סופו משום תחילתו, וראוי מאד להקפיד על זה, וגם זה רק אם אין עצה אחרת של היתר לגמרי, זה הנלענ"ד בזה.

במקום אחר מובא בשמו, שמוטלת חובה על האבות היוצאים לפעילות הצלה, לשדר לילדים שלהם את המצווה שבדבר ושאין בכך חילול שבת, כחשש מפני החשש להעדר צביון השבת -

אוצרות שבט הלוי (עמוד קנה הערה ב):

ולכן מוטלת חובה על האבות, חברי ההצלה, לשקוד הרבה ולהשקיע בהסברה ובשכנוע הילדים שיביטו על עבודה זו כעבודת קודש וכמצווה רבה ולא חלילה כחילול שבת, אלא עסק בהצלת נפשות ובפיקוח נפש אשר הוא מצווה נשגבה ביותר, וצריך לזה הרבה תפילה וסייעתא דשמיא.

~ **שו"ת ציץ אליעזר** (חלק כב סימן צה):

רופא שהובהל בשבת לבית חולים לטיפול בחולה שיש בו סכנה באיזה דרך יוכל לחזור במכוניתו בחזרה הביתה?

מכיון שכן שהמדובר על מקרים נדירים, במידה שהגוי אינו נמצא, או אינו פנוי למשימה הזאת, הנה בכל כגון דא אם ירצה, יוכל להסתמך על הוראת הגאון הגר"מ פיינשטיין ז"ל בספרו שו"ת אגרות משה.

ב. נסיעה ע"י גוי

לשיטת הפוסקים שאסרו לעשות מלאכות מהתורה בחזרה מפעילות הצלה, מכל-מקום הם התירו לחזור מפעילות ע"י גוי

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות יד):

ומשבח אני בזה את הנהלת בית-החולים שערי צדק בפעיה"ק שיש להם נהג גוי שנוהג האמבולנס בשבת, ומביא את הרופאים מביתם לבית-החולים, ובכגון דא יש מקום להתיר בשעת הצורך גם להחזיר את הרופא לביתו, כשיש חשש שאם לא כן יכשילו אותו לעתיד לבוא שיתעצל מלבוא, דבכה"ג הרי אין בזה כי-אם שבות דאמירה לעכו"ם.[3]

אולם, מדובר היה בחזרה של הרופא מבית-החולים למקום מגוריו באותה העיר, שבדרך-כלל יש בה עירוב ואז הנסיעה בשבת ע"י גוי היא איסור דרבנן של אמירה לגוי בלבד.

אך מה הדין ביציאה מחוץ לעיר, שהיא יותר מי"ב מיל (11 ק"מ לערך)?

1. מחלוקת ראשונים ביציאה מחוץ לי"ב מיל

נחלקו הראשונים האם יציאה בשבת יותר מי"ב מיל, היא איסור מהתורה או מדברי חכמים?[4]

~ **דעת הרמב"ם**: מהתורה אסור לצאת מחוץ לתחום העיר יותר מי"ב מיל, וחכמים הגבילו את היציאה עד לאלפיים אמה.

רמב"ם (הל' שבת פכ"ז ה"א-ה"ב):

היוצא חוץ לתחום המדינה בשבת לוקה, שנאמר אל יצא איש ממקומו ביום השביעי. מקום זה הוא תחום העיר, ולא נתנה תורה שיעור לתחום זה. אבל חכמים העתיקו שתחום זה הוא חוץ לשנים עשר מיל כנגד מחנה ישראל. וכך אמר להם משה רבינו לא תצאו חוץ

---

[3] כ"כ **שו"ת ציץ אליעזר** (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות טז): "כשנהג המכונית הוא אינו יהודי, יש להתיר לרופא לחזור עמו לביתו עם גמר טיפולו בבית-החולים או בבית החולה, אם יש חשש שבלא זה יכשילו אותו לעתיד לבוא שיתעצל לבוא, או כשיש מקום לחשוב שמחכים לו בביתו חולים שאין בהם סכנה, שזה דבר המצוי".

[4] ראו: **משנה ברורה** (סימן שצז ס"ק א): "מן התורה מותר להלך עד י"ב מיל כשיעור מחנה ישראל במדבר שהחזיקה י"ב מיל, וביותר מזה אסור וכדכתיב אל יצא איש ממקומו, והאי ממקומו קאי על המחנה. והרבה פוסקים חולקים ואומרים, דגם חוץ לי"ב מיל אינו אסור מהתורה, והאי אל יצא אינו אלא אזהרה לעניין הוצאת כלים מרשות לרשות".

למחנה, ומדברי סופרים שלא יצא אדם חוץ לעיר אלא עד אלפיים אמה אבל חוץ לאלפיים אמה אסור, שאלפיים אמה הוא מגרש העיר.
נמצאת למד, שמותר לאדם בשבת להלך את כל העיר כולה אפילו הייתה כנינוה, בין שהייתה מוקפת חומה בין שלא היתה מוקפת חומה. וכן מותר לו להלך חוץ לעיר אלפיים אמה לכל רוח מרובעות כטבלה מרובעת כדי שיהיה נשכר את הזויות. ואם יצא חוץ לאלפיים אמה מכין אותו מכת מרדות עד שניים עשר מיל, אבל אם יצא והרחיק מן העיר יתר על שניים עשר מיל אפילו אמה אחת לוקה מן התורה.[5]

דברי הרמב״ם מבוססים על **הירושלמי** (עירובין פ״ג ה״ד):
רבי שמעון בן ביסנא בשם רב אחא, אין לך מחוור מכולן אלא תחום שנים עשר מיל כמחנה ישראל.

~ **דעת הרמב״ן**: איסור יציאה מעבר לי״ב מיל אינו איסור תורה אלא דרבנן.[6]

רמב״ן (השגות לספר המצוות לרמב״ם מצוות לא-תעשה שכא):
נסמך בו הוא וקצת הראשונים על הירושלמי...
וגם זה אינו נכון, שאינו כדרך התלמוד שלנו ולא הוזכר השיעור הזה בתלמודנו כלל אלא אלפיים אמה דאורייתא לרבי עקיבא ותחומין מדבריהם לרבנן. ובפירוש אמרו במקומות מתלמודנו שיש לאו בתחומין אליבא דרבי עקיבא או בהבערה אליבא דרבי יוסי. הא לרבנן אין בשבת לאו גרידא אלא לאוין של מלאכה שיש בהם מיתת בית דין.
ועוד יש לנו בזה ראיות לדחות הסברא ההיא, וגם בירושלמי אינו עולה להם בסוף השמועה למי שמטיב בו העיון, אלא שאנחנו נקצר בזה מפני שנתפרש כבר בדברי זולתינו.

רמב״ן (מלחמת ה׳, עירובין ה ע״א מדפי הרי״ף):
ואלו דברי נביאות לא הוזכרו בגמרא, ואין הפיל הזה יכול להיכנס בנקב המחט הזו, וכשאנו מחזרין אחר הגמרא הירושלמית אינה משתווה לגמרא שלנו.

---

[5] ראו גם **רמב״ם** (ספהמ״צ לא-תעשה שכא): ״שהזהירנו שלא להלך חוץ לתחום המדינה בשבת, והוא אומרו אל יצא איש ממקומו ביום השביעי, ובאה הקבלה שגבול ההליכה שהיא אסורה מה שנוסף על אלפיים אמה חוץ מן המדינה ואפילו אמה אחת, וללכת אלפיים אמה לכל צד מותר, ולשון מכילתא אל יצא איש ממקומו אלו אלפיים אמה״.
[6] כן סובר **הרא״ש** (עירובין פ״א סימן כד).

2. יציאה חוץ לתחום ע"י גוי במכונית

גם לשיטת הרמב״ם הסובר שיש איסור תורה ביציאה מחוץ לי״ב מיל, יש מחלוקת האם מותר לצאת מחוץ לתחום זה ברכב שמסיע אותו גוי, כאשר היהודי לא יורד מהרכב אלא מסיעים אותו. יסוד המחלקות הוא בשאלה, האם איסור יציאה מחוץ לתחום היא שהאדם עצמו לא ייצא או אף שלא יוציאו אותו?

תוספות (עירובין מג ע״א ד״ה הלכה):

רצה רשב״ם להתיר ליכנס בקרון בשבת ונכרי מוליכו חוץ לתחום.

וחזר בו, משום שמא יפגעו בו ליסטים או שמא ישכח וירד ואין לו אלא ארבע אמות.

» לאור דברי התוספות בשם הרשב״ם, כתב הרב משה סופר שאין איסור תחומין מהתורה במקרה ואין היהודי יוצא מעצמו אלא מוציאים אותו בעגלה, שכן כל החשש של רשב״ם היה שמא היהודי יצטרך לרדת וללכת בעצמו -

שו״ת חתם סופר (ח״ה השמטות סימן קצד):

על-דבר רופא יהודי הקבוע לרפאות בשכר ונוסע על העגלה ביום שבת קודש לפקח על נפשות חולי יהודים ועובדי כוכבים...

נראה לי מבואר מלשון התוספות דעירובין הנ״ל, דבין לרשב״ם ובין להתוספות ליכא איסור דאורייתא דתחומין כשהגוי מוציאו חוץ לתחום, אלא משום גזירה שמא ירד מהקרון וילך ברגליו, וזה גזירה מחודשת והוא איסור דרבנן קל, כי גם הוא שאין לו אלא ד׳ אמות הוא איסור דרבנן בעלמא, דמן התורה כיון שיצא יצא. ומכל שכן דאינהו לא פליגי אלא ביוצא לרצונו ע״י קרון, אבל מי שהוציאו נכרים בעל כורחו לית דין ולית דיינא והכא כמו שהוציאוהו בעל כורחו דמי ואין צורך להאריך שאין כאן איסור דאורייתא כלל.

? דברי החתם סופר קשים, שכן שיטת הרשב״ם הנ״ל מבוססת על דבריו שמותר להיכנס לספינה מבעוד יום, והיא מפליגה מחוץ לתחום בשבת, ומכל-מקום דין זה לא נפסק להלכה בשולחן ערוך -

תוספות (עירובין מג ע״א ד״ה הלכה):

פסק רשב״ם, דמותר ליכנס בספינה מבעוד יום בערב שבת אפילו שהספינה הולכת חוץ לתחום בשבת, דספינה ממילא אזלא ואיהו לא מידי עביד, ובלבד שלא יצא חוץ לספינה והספינה כולה כארבע אמות.

אולם, דברי הרשב״ם הללו לא נפסקו להלכה ב**שולחן ערוך** (או״ח סימן רמח סעיף ב):

במקום שידוע לנו שמקרקע הספינה לקרקע הנהר פחות מעשרה טפחים, אסור (לצאת חוץ לתחום) משום איסור תחומין.

» אסור ליהודי לצאת חוץ לתחום, שיש הסוברים שהוא איסור תורה, אף אם הדבר נעשה באמצעות גוי המוציא אותו.

משנה ברורה (סימן רסו ס״ק י):

כשהבהמה מושכת בקרון, אפילו אם הקרון גבוה יו״ד, לכולי עלמא טוב יותר שילך ברגליו משישב בקרון, כי ע״י הישיבה עובר על איסור שימוש בבעלי חיים וגם על תחומין, משא״כ אם ילך ברגליו לא יעבור רק על תחומין. ולבד כל אלה מצוי ע״י הישיבה בקרון לעבור על איסור מחמר ובמקום סכנה הכל שרי.

ג. הצעת פתרונות

• צירופי שיטות

בספר **הצבא בהלכה** (פרק כד סעיף ט הערה 27) כתב **בשם הרב שלמה זלמן אוירבך** - אם המרחק ממקום הצלה הביתה עולה על י״ב מיל, מדובר באיסור תורה של יציאה חוץ לתחום. עם זאת, הוא הציע לצרף את דעת חלק מן הראשונים שתחומין דרבנן אף במרחק גדול מי״ב מיל, יחד עם דעתם של ראשונים אחרים, הסבורים שכאשר אדם יושב ברכב שנהגו אינו יהודי, הוא אינו עובר בזה על איסור תחומין.

• רכב חשמלי

נחלקו הפוסקים בדור האחרון, האם שימוש במכשירי חשמל הוא איסור תורה (חזו״א) או איסור דרבנן (הרב שלמה זלמן אוירבך). בכך, אם יש רכב שמבוסס על חשמל בלבד ללא כל הדלקה של נורת להט וכדו׳, יהיה מקום רחב יותר להתיר חזרה של הרופא עצמו או החיילים בחזרה לבית או לבסיס לאחר פעולת ההצלה.

• נסיעה ביום טוב

לדעת רוב הפוסקים, האיסור להבעיר אש ביום טוב הוא מדרבנן.
לפי זה, יש מקום להקל לחזור מהצלה ביום טוב, שכן איסורי התורה בנסיעה ברכב הם רק איסורי הבערה (במנוע, ובנורות השונות)

תורת המחנה (כ״ג פרק ס תשובה ה):

על כן, ביום-טוב שהנסיעה ברכב אסורה מדרבנן, אף שמעיקר הדין צריך לחזור לביתו עם נהג גוי בפרט כי ריבוי איסורי דרבנן נחשבים כעין איסור תורה, מכל-מקום, בשעת הדחק שאין מצוי לו נהג גוי, רשאי לנהוג בעצמו לביתו ויש להקל בכך אף מחוץ לי״ב מיל.

ד. סיום

1. העדר הכרעה מוחלטת: חשש ממדרון חלקלק

שו״ת קשרי מלחמה (ח״א הקדמה):

ברור שלא ניתן לכתוב בספר פסק המתיר את החזרה בשבת ללא סייגים, משום שהדבר יגרום לאנשים לדמות מילתא למילתא, וכולם יתחילו לנסוע בשבת גם כשאסור...

מאידך, לא ניתן לכתוב בספר פסק הלכה כוללני האוסר את החזרה בשבת, משום שישנם מקרים חריגים שבהם יש להקל ולהתיר.

לאחר שהתייעצתי עם שלושה רבנים מפוסקי דורנו, התנבאו שלושתם בסגנון אחד, שיש לכתוב בגוף התשובה בספר ״יעשה שאלת חכם״.

כפי שראינו, גם לדעת הרב שמואל וואזנר שצידד בדברי החתם סופר שיש להתיר אף איסורי תורה, מכל-מקום למעשה הוא חשש מלהתיר בצורה גורפת, מחשש להעדר צביון של שמירת שבת במקרים קבועים -

שו״ת שבט הלוי (ח״ו סימן כו):

חברי הצלה שזה דבר הנשנה אצלם מידי שבת בשבתו בכל שבתות השנה, לא יעשו מלאכת החזרה שהתרנו על ידי עצמן אלא ע״י גוי, כי גם מי שעוסק בכל שבת בפיקוח נפש אעפ״י שהוא מצווה גמורה וחיוב גמור לחלל להציל מכל מקום השבת נעשה בטבע חול אצלם, ומשפיע גם לא טוב על ביתם... ודי לנו אם נתיר לו ע״י גוי ושוב לא יהיה חשש של סופו משום תחילתו, וראוי מאד להקפיד על זה, וגם זה רק אם אין עצה אחרת של היתר לגמרי, זה הנלענ״ד בזה.

2. 'נמצאת מכשילם לעתיד לבוא' - היתר התלוי בדור

~ הרב שלמה זלמן אוירבך כתב שאין לחשוש שמא יימנעו אנשים להציל אם לא נתיר להם חזרה לביתם, שכן לא נחשדו ישראל על כך שיימנעו מפעולת הצלה בשביל נוחות ועונג שבת -

שו״ת מנחת שלמה (ח״א סימן ח):

אבל עכ״פ לא מצינן דחששו שימנעו אנשים מהצלת נפשות בגלל רשלנות של עונג ורצון האדם להיות בביתו יחד עם משפחתו, שהרי גם בעדות החודש שהרבו מאד חכמים להתיר איסורי שבת מכל-מקום לא התירו אותם לחזור למקומם אם זה יותר מאלפיים אמה.

וגם הרמב״ם עצמו כתב בפירוש... וכל היוצאין להציל נפשות ישראל מיד עכו״ם יש להם אלפיים אמה לכל רוח אם הייתה יד העכו״ם תקיפה והיו מפחדים לשבות במקום שהצילו בו הרי אלו חוזרין בשבת למקומן ובכלי זיינן. אבל אם יד עכו״ם אינה תקיפה, או שאינם מפחדים, אינם חוזרין ואין חוששין לשמא ימנעו בפעם הבא.

~ הרב שאול ישראלי טען כנגד, שבכל דור ודור יש שינוי מצב של האנשים ובכך הסברה 'נמצאת מכשילן לעתיד לבוא' תלויה בכל דור ועניינו ומחייב את מורי ההוראה לבחון את האנשים וצרכיהם ולאור זאת לקבוע את ההלכה בעניין[7] -

עמוד הימיני (סימן יז אות ו):

נראה שעניין זה של נמצאת מכשילן לעתיד לבוא אינו דבר קבוע אלא הוא ניתן לשנוי עפ"י מצב הדור. כי הנה רואים אנו במשנה שחלו שינויים בדין לעניין עדות החודש שקודם לא זזו משם כל אותו יום, וכן לעניין היוצאים להציל, עד שתיקנו שיש להם אלפיים אמה. ולכאורה תמוה, למה באה התקנה כ"כ מאוחר וכל הדורות עד אז לא ידעו ולא הרגישו צורך בתקנה זו. ונראה, שהוא משום שבאמת דבר זה אינו קבוע, כי בדור המדקדק במצוות שרובם ככולם מכירים את הערך הגדול של פיקוח נפש, ודאי לא היו נמנעים מלהציל גם אילולא האפשרות לחזור, ואז לא היה קיים כלל חשש של אתה עתיד להכשילם לעתיד לבוא וע"כ גם לא היה צריך להתקין תקנות מעין אלו, ורק בדורות יותר מאוחרים נחלש קיום המצוות, וראו חכמים שזה יכול לשמש מכשול ועל כן תיקנו להתיר.

ועפ"י זה יש מקום גדול לדון בדורנו דור יתום, שלצערנו שומרי תורה הולכים ומתמעטים. ואף אלה השומרים מרובים בהם שקשה להם לעמוד בניסיון קצת יותר גדול, שאם נטיל עליהם את הדין כפי שהוא שיצטרכו להישאר לבדם באותו מקום שהגיעו לשם לשֵׁם פיקוח נפש, כשזה מחוץ לתחום, או שנטיל עליהם לחזור ברגל בחום גדול ובדרכים מעייפות. אם גם ישמעו לנו, הרי עכ"פ זה יחליש אצלם את הרצון לשמש בתפקיד מעין זה ונמצאת מכשילן.

על כן לענ"ד יש מקום להשתמש בהיתר זה של אתה מכשילן לעתיד לבוא יותר ממה שהשתמשו בו חז"ל בדורם, לפי צורך ומצב דורם.

אולם זה דורש כמובן אחריות גדולה של קבלת החלטה של בית דין גדול שבדור, ואיני מזכיר דבר זה אלא כסניף ומכל-מקום לעיון.

---

[7] כ"כ: **שו"ת מנחת אשר** (ח"ב סימן מ אות ו) שהעיר על דברי הרב אוירבך: "ומסתבר שהדבר תלוי במציאות שבכל דור ודור, ובזמננו ברור שאם יצטרכו מתנדבי הצלה לשהות שעות רבות רחוק מביתם ללא תנאים ולהשאיר את משפחותיהם לנפשם בשבת ויום-טוב, בוודאי לא יתנדבו ואתה מכשילן לעתיד לבוא".

שיעור כד: יישוב הדעת

המושג 'יישוב הדעת' הינו מושג רחב שיש לדון בהגדרתו.
בדיני שבת מצאנו שמחשש שמא תיטרף דעתו של האדם הותרו איסורים מסוימים.
בדברים אלו נבחין בין סוגי האנשים, היינו אדם בריא שיש חשש שמא תיטרף עליו דעתו מחמת צער נפשי בו הוא מצוי, אדם חולה הנוטה למות, ויולדת.
נבחן את היקף היתר האיסורים (דאורייתא ; דרבנן) ואת הסיבות להבדלים

א. צער נפשי העלול לגרום לסכנת חיים

• הרב שלמה זלמן אוירבך טוען שאדם עשיר שבשבת פרצה שריפה המכלה את כל רכושו, אסור לו לכבות את השריפה גם אם ייאבד כל רכושו והוא יצטער צער גדול.
לדבריו, יש להבחין בין צער גופני שמתיר לחלל שבת לבין צער נפשי שאסור -

שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן ז) :

> ונראה, דהנה מי שהוא עשיר מופלג ונפלה בשבת אש ברכושו, אף על גב שכיבוי הוא רק מלאכה שאינה צריכה לגופה, אפילו הכי אסור לכבות, אף על גב שצערו גדול עד מאד בראותו אש אוכלת ושורפת לעיניו את כל רכושו וייהפך מעשיר מופלג לעני המחזיר על הפתחים, וגם יש מקום לחשוש לנגישות והלבנת פנים שלא כדין מבעלי חובות, וגם אפשר שיחלה האיש מרוב צער וימות.
> ועיין גם במה שכתב הגאון **האדר"ת** ז"ל (בקונטרס עובר אורח סימן שלד) לעניין הצלת כתבי יד, וז"ל :
>
> > וקצת יש לומר דהוה ליה ספק סכנת נפשות למי שעמל ויגע בהם כל ימיו ויוכל לבוא לידי חולי מעגמת נפש רח"ל, וכמו ששמעתי על הגאון ר"א חרל"פ ז"ל שהיה אבד"ק ביאליסטוק שקרה אסון לכתבי קודש שלו ולא האריך ימים מעגמת נפש לא עלינו.
>
> ואפילו הכי אסור לכבות.
> אף על גב דמצינן להרא"ש שכתב בריש פרק שמונה שרצים במי שפרעוש עומד על בשרו בשבת ונושכו מותר ליקחנו ולהשליכו מעליו דאינו כמתכוון לצודו אלא כמתעסק שלא ישכנו ואין בו משום איסור טלטול מידי דהוה אקוץ ברשות הרבים דשרינן... לטלטלו ולהוליכו פחות פחות מד' אמות. ואפילו הכי בהפסד מרובה של ממון, אף על גב שהכאב והצער הוא גדול פי כמה והיה מסכים שיקטעו לו ידו אם ע"י זה ינצל רכושו ואפילו הכי אסור, והיינו משום דצער הגוף ממש שאני וכהני תלת דפטור ומותר צידת צבי ונחש ומפיס מורסא, וא"כ מאי שנא מכיבוי שריפה דאסור אפילו של רבים אף על פי שכולם יצטערו.

ועל כורחך דנזק הגוף שאני, אבל בזה שנותן אל ליבו ומצטער הרבה אין מתחשבין כלל משום דחשיב כאילו הוא ממית עצמו ולא האש.

» הרב נבנצל מעיד שבסוף ימיו חזר בו הרב אוירבך וטען שאם בעקבות הצער הנפשי מחמת השריפה יגרום לו לאדם לפגוע בעצמו ולהגיע לכלל סכנה, מותר לו לכבות את השריפה בשבת -

הרב אביגדור נבנצל (ירושלים במועדיה ח״ב עמוד שנו):

אולם בסוף ימיו אדמו״ר חזר בו ממה שהיה מוכרע אצלו בזה, וצידד לומר שייתכן שיש לכבות שריפה מפני חשש זה. כמו כן דן באדם שמתחייב מיתת בית דין ויש חשש שמא הוריו יצטערו על הרג בנם ויבואו לידי סכנה... ובסוף ימיו חזר בו ממה שהיה מוכרע אצלו בזה ושוב צידד שגם חשש זה של סכנה לקרובי החייב תדחה מיתת בית דין.[1]

1. המקור וההגדרה

המקור לכך הוא מההיתר לכבות נר בשבת מפני שהוא חושש מרוח רעה, שהיא ׳מרה שחורה׳[2] -

משנה שבת (פ״ב מ״ה):

המכבה את הנר מפני שהוא מתיירא מפני עובדי כוכבים, מפני ליסטים, מפני רוח רעה... פטור.

הסיבה לכך אינה מחמת הרוח הרעה, אלא מחמת הסכנה העלולה להיגרם מחמת כן -

בבלי תענית (כב ע״ב):

על אלו מתריעין בשבת... עיר שהקיפוה נכרים או נהר, ואחד ספינה המטרפת בים, ואחד יחיד שנרדף מפני נכרים או מפני ליסטין, ומפני רוח רעה - על כולן יחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית.

רש״י (שם ד״ה מפני):

מפני רוח רעה - שנכנס בו רוח שידה, ורץ והולך, ושמא יטבע בנהר או יפול וימות.

שו״ת אגרות משה (או״ח ח״ה סימן יח):

והטעם, דאף שטירוף דעת הוא מחלה שיש בה סכנה, הוא רק בבריא שיכול להרוג עצמו מחסרון דעת.

---

[1] **שולחן שלמה** (סימן שלד אות לד; לקט מדברי הרש״ז אוירבך זצ״ל) בשם הרב אביגדר נבנצל: ״הרבה נשאתי ונתתי ודנתי לפני אדמו״ר זללה״ה בזה, ונלע״ד דבסוף ימיו הסכים דאין הכי נמי, גם בשריפה וגם בחייבי עונשי בית דין יש לחוש לחולי לב״.

[2] **רמב״ם** (פיהמ״ש שבת פ״ב מ״ה): ״ויש מהן מין שהחולה בורח ויוצא מגדרו כשרואה אור או כשהוא נמצא בין בני אדם, וימצא נחת רוח ותשקוט נפשו בחושך ובבדידות ובמקומות השוממין, וזה מצוי הרבה בבעלי המרה; **רע״ב** (שם ד״ה מפני); **תפארת ישראל** (שם יכין אות מט): ״רוח רעה - בעל מרה שחורה״.

לדעת הרב יוסף רוזין, יש הבדל עקרוני בין הלכות שבת לבין שאר איסורים.
מותר לחלל שבת גם על דברים שאינם הסכנה עצמה, אלא רק מביאים את הסכנה -

צפנת פענח (הל' שבת פ"ב ה"ב): אף שבלא הן לא ימות, רק כיון שהוא מסוכן והוא צריך להם שרי.

2. השלכות מעשיות

~ <u>לחישה על המכה</u>

הרמב"ם התיר ללחוש על המכה של עקרב או נחש, אף שיש בכך איסור,[3] הואילו מדובר על תועלת פסיכולוגית עבור החולה שאם לא יעשו כן הוא יגיע לידי סכנת מוות, הותר הדבר -

רמב"ם (הל' עבודה זרה פי"א הי"א):
מי שנשכו עקרב או נחש מותר ללחוש על מקום הנשיכה ואפילו בשבת כדי ליישב דעתו ולחזק ליבו. אף על פי שאין הדבר מועיל כלום, הואיל ומסוכן הוא התירו לו כדי שלא תיטרף דעתו עליו.

~ <u>כתיבת קמיע בשבת מאינו מומחה</u>

הרשב"א התיר לכתוב בשבת קמיע אף מאדם שאינו מומחה, עבור יישוב דעתו של חולה, כאשר הכוונה היא כדברי הרב משה פיינשטיין שללא זאת יש לחשוש לסכנת מוות של החולה -

שו"ת הרשב"א (ח"ד סימן רמה):
שכותבין כל קמיע אפילו בשבת לחולה שיש בו סכנה או ליולדת, היכא דאינהו תבעי ליתובי דעתייהו. אף על פי שאין אנו יודעים אם הוא מומחה אם לאו.

שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ה סימן יח ד"ה סעיף כה):
אך נראה דאם החולי שבשבילו יתנו לו הקמיע הוא באופן שיש לחוש שמצד הצער ימות, מותר גם לכתוב. אבל אם כן, אפשר הוא גם באינו מומחה, אם החולה סובר שזהו רפואה. וצריך עיון לדינא.

---

[3] **רמב"ם** (הל' יסודי התורה פ"ה ה"ו): "ומתרפאין בכל איסורין שבתורה במקום סכנה חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכת דמים שאפילו במקום סכנה אין מתרפאין בהן, ואם עבר ונתרפא עונשין אותו בית דין עונש הראוי לו".

~ <u>יולדת שנתקפה שטות</u>

יולדת שלאחר לידתה נתקפה בשטות יכולה לאכול ביום הכיפורים, אף שמצד המחלה עצמה אין כאן פיקוח נפש, מכל-מקום מכוח המחלה היא יכולה לפגוע בעצמה -

שו"ת אגרות משה (אבהע"ז ח"א סימן סה):

ובדבר אם הרופאים אומרים שאם תתענה תחזור לשטותה אם רשאה לאכול ביום הכיפורים, פשוט שמותרת משום דשטות הוא סכנה, ואף שהמחלה עצמה לא תמיתנה אבל כיון שמצד המחלה אפשר שתמית עצמה ואת אחרים הוא ג"כ פיקוח נפש.

~ <u>אכילת חולה ביום-הכיפורים</u>

חולה שכעת אין במחלה שלו סכנה, אבל אם הוא יצום ביום הכיפורים תהייה לו סכנה מהמחלה הנוכחית, מותר לו לאכול ביום הכיפורים משום חשש הסכנה העתידי -

שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ג סימן צא):

חולה שעתה אין במחלתו סכנה אבל עלול מזה לבוא למחלה אחרת שהיא מסוכנת, אם יש להתיר לו לבלוע כדור הנקרא פילן ביום הכיפורים בלא מים.

לעניות דעתי, מאחר שמחלה זו שיש לו היא גורמת שיחלה בעוד מחלה מסוכנת יש להחשיב גם מחלה זו למסוכנת, אף שאם נדע שלא יחלה יותר אין במחלה זו סכנה כיון שאם לא יתרפא ממחלה זו אפשר שיסתכן במחלה אחרת הרי ממילא הויא מחלה זו סכנה להחולה בזה.

~ <u>חילול שבת למתמודדי פוסט-טראומה</u>

בבלי יומא (פד ע"ב):

ראה שננעלה דלת בפני תינוק - שוברה ומוציאו, והזריז הרי זה משובח, ואין צריך ליטול רשות מבית דין... משום דקא מיבעית.

רמב"ם (הל' שבת פ"ב הי"ז):

ננעלה דלת בפני תינוק שובר הדלת ומוציאו, ואף על פי שהוא מפצל אותה כמין עצים שראויין למלאכה, שמא יבעת התינוק וימות.[4]

[4] הובא להלכה גם **ברי"ף** (שבת מ ע"א בדפי הרי"ף; יומא ה ע"א בדפי הרי"ף). יש לציין שהלכה זו לא הובאה בשולחן ערוך, אך כן הובאה בפוסקים האחרונים, ראו: **מגן אברהם** (או"ח סימן שכח ס"ק ח); **שולחן ערוך הרב** (או"ח סימן שכח סעיף טו).

שו״ת שבט הלוי (ח״ח סימן עה):

ולמדנו מהלכה זו כי הבעתה גדולה ספק פיקוח נפש הוא, ופשיטא דזה גם בגדולים. ומצינו כמה עובדות בחז״ל כי התרגשות פתאומי גרם למיתה. אם כן נהי דמציאות זה שננעל דלת בפניו לא שייך בגדולים דאינם נבעתים מזה, אבל פשיטא דנבעת ממש במציאות אחר, אפילו גדול ורואים הסימנים לכך, דמצווה לחלל שבת עליו.

» **הרב יצחק זילברשטיין** (שיעורי תורה לרופאים ח״ב סימן קב):

עקב מצב החירום (מלחמת המפרץ הראשונה), הורה משרד הבריאות למרפאות לבריאות הנפש להפעיל מוקדים טלפוניים ליעוץ ועזרה נפשית עבור אנשים הסובלים ממצוקה, פחדים ולחץ נפשי... איך צריך לנהוג בשבת?

מצינו שהפחד נחשב לסכנת נפשות, ומחללים עליו את השבת... מצבי פחד עלולים לגרום למחלת נפש, ומצינו שמחלת נפש מוגדרת כסכנת נפשות... לאור כל זאת, אם הרופאים יחליטו, לאור המקרים שנסתיימו במוות הי״ד, שבימינו קיים חשש של פיקוח נפש לאותם אנשים הנתקפים בפחד, מותר לחלל שבת כדי להצילם... אצל רבים חוששים יותר לסכנת נפש, ומכיון שרבים הם הנתקפים בפחד, יש יותר לחוש לסכנה...

לכן כשאירעה פגיעה (נפילת טיל), יש להניח שהרבה אנשים יזדקקו לעזרה ר״ל, וחשש הסכנה גדול יותר, ולכן אולי אפשר להתיר לנסוע בשבת.[5]

~ <u>נסיעת בן בשבת להוריו</u>

עלי תמר (יומא פ״ו ה״ד ד״ה אמר לה):

נשאלתי במעשה שהיה בזמן חירום מלחמה, שבן צעיר היה במקום סכנה וההורים דאגו עליו שמא יקרנו אסון, וביחוד האֵם הייתה חולה ודאגה הרבה. והשתחרר הבן בשבת ונסע להוריו בשבת, שחשש לדאגת הוריו, וביחוד לדאגת האם. ונשאלתי אם יש בזה עוון.

ונראה לי שלא אשם בזה, שהרי שרה כששמעה שיצחק בנה נזדמן לעקידה וכמעט שנשחט, פרחה נשמתה... א״כ, מי יודע דאגת הורים עד היכן היא יכולה להגיע, ויתכן שבאה עד ידי ספק סכנה. א״כ, הייתה אחריות גדולה על הבן, דשמא ע״י הדחייה של בואו עד למחרת שמא יפוג ליבם ויבואו לידי סכנה. א״כ נראה שטוב עשה ואין בו כל חטא. אדרבא, היה מציל חיי הוריו מאפשרות של ספק סכנה.

---

[5] ראו כן גם בדברי **הרב ישראל רוזן** (״ישוב באירוע פיגוע - נסיעת עובדת סוציאלית בשבת״, תחומין כרך כג עמוד 73) בשאלת נסיעת עובדת סוציאלית בשבת ליישוב שאירע בו פיגוע: ״לדעתי, אם הערכת המצב של בעל התפקיד היא שנוכחותו חשובה ליישוב הדעת׳ ולמניעת ׳טירוף הדעת׳, יכול לנסוע ברכב. אין צורך באיסוף נתונים מפורט, אלא אם ידיעות ראשוניות נשמעות כחמורות, ניתן לנסוע מתוך ספק״.

~ <u>הודעה בשבת על נפילת חייל</u>

כחיצים ביד גיבור (ח״ג עמוד 22):

אם ידוע לצוות קצין העיר שההורים קשישים או חולים, ויש חשש לבריאותם כשישמעו על נפילת הבן, יש לשלוח את הצוות אף בשבת. והוסיף ואמר בשם הגרש״ז זצ״ל, שהתיר לכבות בשבת דליקה שאחזה ברכוש של אדם חולני, מחשש שאם ישמע שנשרף רכושו הוא עלול לקפח את חייו.[6]

---

[6] ראו עוד: **הרב יצחק זילברשטיין** (חשוקי חמד, כתובות סב ע״ב ד״ה סוי): ״שאלה: הנוהג הוא בכל צבאות העולם, שאם אחד החיילים נהרג, שולחים משלחת מיוחדת כדי לבשר את הבשורה המרה למשפחה, ובתוך המשלחת נמצא גם רופא שתפקידו להגיש עזרה להורים המקבלים ידיעה נוראה כזו ועלולים להתעלף. והנה הנוהג המקובל הוא שאין להודיע לתקשורת על פרטי החללים עד שלא הודיעו לבני המשפחה, אמנם בזמנינו שרבו אמצעי התקשורת, אף בשדה הקרב, פעמים רבות דבר האסון מתוודע לבני המשפחה, לפני שמגיעה המשלחת הנ״ל, וקרו מקרים שמחמת כך, בני המשפחה התעלפו ובאו לכלל סכנה. ולכן בכל מקרה של אסון, לא משתהים, ומיד שולחים משלחת להודיע על כך למשפחה. ויש להסתפק האם מותר לרופא לחלל שבת, כדי להשתתף במשלחת הנ״ל, להגיע בשבת להורים בשעת קבלת הידיעה, מחשש שמא יקדמנו אחר, ויהיה ספק פיקוח נפש?

תשובה: אם מספרים לאדם בשורה רעה הוא עלול למות, וכמו שמצינו לגבי יעקב אבינו ע״ה: ועתה בבואי אל עבדך אבי והנער אתנו... והיה כראותו כי אין הנער ומת, ופירש רש״י ומת אביו מצרתו. וכמו כן מצינו שאפילו עילפון הוא סכנה, כמבואר בהגהות מיימוניות (פ״ב משביתת העשור ס״ק ה) כי חסרון האוכל, מכאיב לב, ומתוך כך היא מתעלפת, ופעמים אינה מתרפאת, ואפילו דאבון אבר אחד אני קורא סכנה ומחללין עליו את השבת... אולם למעשה נראה שאין לחלל שבת באיסורי תורה כדי להודיע לבני המשפחה, שהרי בנידון שלפנינו אין פקוח נפש לפנינו, דשמא לא יוודע למשפחה לפני שתגיע המשלחת בצאת השבת, ואף אם יוודע, מי אמר שיגיעו לכלל עילפון, ואף אם יתעלפו, מנין שהעילפון יהיה עבורם סכנה... בנידון דידן, שיש הרבה ספקות, ויש ספק בעיקר הדבר אם הוא גורם לסכנה, אולי אין לחלל על כך את השבת.

ויש להוסיף שיש לחלק בין סוגי העילפון השונים, דנראה שכל דברי ההגהות מיימוניות שכתב שעילפון הוא סכנה, היינו בעילפון שנגרם מחמת בולמוס או מחמת מחלה, אבל אם העילפון נגרם מחמת ידיעה על בשורה רעה, בדרך כלל אין בכך סכנת נפשות, [אלא אם כן מדובר בזקנים וחלושי לב וכדומה], כיון שכאשר הקדוש ברוך הוא שולח צרה, הוא שולח גם את הכוחות לעמוד בה. ומסופר על הגרש״ז אויערבך זצ״ל שהביא ראיה ליסוד זה מהנאמר בעקידת יצחק, שכאשר אמרו לשרה שיצחק כמעט שלא נשחט פרחה נשמתה, ללמדך שאם היה אכן נשחט ממש, היו בה כוחות נפש לכך ולא הייתה נשמתה פורחת. כי כשהקב״ה שולח צרה, הוא שולח גם את הכוחות לעמוד בה... ואם כן כיון שבנידוננו מדובר בידיעה מעציבה שהיא בטבעו של עולם, הרי שבורא העולם נותן את הכוחות לעמוד בידיעות אלו, ואף אם הידיעה תגרום לעלפון וכדומה, בכל זאת החשש שהדבר יגרום לסכנה הוא רחוק. ולכן אין לחלל שבת כדי למסור את ההודעה המרה. אמנם כאשר ידוע שקרובי המשפחה הם חולי לב וכדומה, נמצא שיש חולה לפנינו, כיון שהוא כבר מסוכן, אולי הדבר מותר, וצריך עיון״.

ב. הרגעה נפשית שלא תגרום לסכנה גופנית

במקורות שונים מצאנו שהותרו איסורי דרבנן בשבת לצורך הרגעה נפשית, שכן לא מדובר על חשש סכנה גופנית

1. טלטול מקל הליכה לבריא מחשש החלקה

השולחן ערוך התיר לעיוור לצאת בשבת לרשות הרבים עם מקל, והותר לו איסור טלטול מדרבנן

שולחן ערוך (או"ח סימן שא סעיף יח): "סומא, אסור לו לצאת במקל".

לדעת הט"ז, ההיתר אינו רק לאדם עיוור אלא גם לאדם שרואה וחושש ליפול מחמת הגשמים -

ט"ז (או"ח סימן שא ס"ק יב):

> נראה לי, דאם הולך במקום שיש חשש שיפול, כגון מחמת שירדו גשמים והמקום משופע וכיוצא בו שהולך בחורף על מים הנגלדים שקורין אי"ז, מותר לצאת במקל דבעית לילך שם.

יש שמיאנו בדברי הט"ז[7] והתירו טלוטל מקל רק במקום שיש עירוב, ויש שהתירו גם שאין עירוב -

שו"ת ציץ אליעזר (חלק יח סימן לד אות ב):

> אדם פצוע קשה ברגלו שיכול ללכת כחמישים מטר ברחוב כשהוא רק נשען על קביים, אך אח"כ אינו יכול ללכת כלל בגלל כאבים קשים ומוכרח אז להשתמש בקביים כדי ללכת הלאה, אם מותר לו לצאת בשבת במקום שיש רשות הרבים דאורייתא...
>
> ויעוין בספר שולחן עצי שטים להגאון בעל מרכבת המשנה ז"ל במלאכת הוצאה שפוסק עוד ביתר על כן מהאמור בט"ז, והוא, שהדין ככה אפילו בבריא, וז"ל:
>
> > והוא-הדין לבריא ההולך במקום שמתייראי שלא יחליק ויפול, כגון שהולך על הגלוד או במקום מדרון בשעת הגשמים.
>
> וכך סובר בפשטות גם בספר מנורה הטהורה... דלא רק חיגר, אלא הוא-הדין כל אדם במקום שיפוע וגליד... וא"כ ק"ו להיתר גם לנידוננו.
>
> וזה ברור שהמדובר בט"ז... הוא על מקום שאין עירוב, כפי שהמדובר כן בשולחן ערוך שם שדברי הט"ז מוסבים עליו, ודלא כפי שרוצה להדחק הגרי"ש בהגהותיו שכוונת הט"ז הוא דווקא תוך העירוב, כי המדובר בשו"ע הוא ברשות הרבים ובמקום שאין עירוב.

» מניעת חרדה מאדם בריא מהווה היתר איסור דרבנן.

---

[7] **אליה רבה** (או"ח סימן שא ס"ק לו): "ואינו מוכרח"; **משנה ברורה** (סימן שא ס"ק סה): "וכשאדם הולך במקום שיש חשש שיפול מחמת שירדו גשמים והמקום משופע או שהולך בחורף על המים הנגלדים שקורין אי"ז ומפחד שמא יפול מותר ג"כ לצאת במקל דדמי לחיגר, כ"כ הט"ז. ואליהו רבא כתב עליו דאין דבריו מוכרחים. וגם בעוד אחרונים ראיתי שדעתם שאין להתיר בזה רק במקום שיש עירוב".

2. מניעת צער של קטן

2.1 היתר טלטול למניעת צער של קטן

בדברי הגמרא מבואר שהותר טלטול, שהינו איסור דרבנן, למניעת צער געגוע של ילד קטן לאביו, שללא הטלטול הקטן יהיה חולה

בבלי שבת (קמא ע"ב):

נוטל אדם את בנו והאבן בידו - אמרי דבי רבי ינאי, בתינוק שיש לו גיעגועין על אביו.

רש"י (שם ד"ה בתינוק):

שאם לא יטלנו יחלה. ולא העמידו טלטול שלא בידיים במקום סכנה, ואף על גב דלאו סכנת נפש גמורה, אלא סכנת חולי.

שולחן ערוך (או"ח סימן שט סעיף א):

נוטל אדם את בנו והאבן בידו, ולא חשיב מטלטל לאבן. והוא שיש לו געגועין (פירוש: שיש לו עצבון כשאינו עם אביו) עליו, שאם לא יטלנו יחלה.

2.2 בין צורך נפשי לצורך גופני

הרמ"א התיר אמירה לגוי שהיא איסור דרבנן בשבת, עבור קטן שאין לו מה לאכול -

רמ"א (או"ח סימן שכח סעיף יז):

מותר לומר לאינו יהודי לעשות תבשיל לקטן שאין לו מה לאכול, דסתם צורכי קטן כחולה שאין בו סכנה דמי.

לדעת **הגר"א** (או"ח סימן שכח סעיף יז), המקור לדין זה של הרמ"א הוא מדברי הגמרא אודות ההיתר לקטן לטלטל אבן משום געגוע נפשי: "קמ"א ב' בתינוק שיש לו כו'".

» הגר"א השווה בין צורך נפשי של הקטן לצורך גופני שלו, שהמכנה המשותף הוא שיש לדון ילד קטן כחולה שאין בו סכנה שיש להתיר לו איסור דרבנן כאמירה לגוי וטלטול.

3. חילול שבת למוליך את השעיר המשתלח ביום הכיפורים

האיש שהיה משלח את השעיר לעזאזל היה יוצא מחוץ לתחום העיר ירושלים עד הסוכה האחרונה, שהוא שיעור של 90 ריס שהם 12 מיל.
האיסור לצאת בשבת הוא אלפיים אמה, תחום שבת, שהם שיעור של מיל אחד בלבד.
הסוכה האחרונה הייתה רחוקה מהצוק 2 מיל, ולכן אנשיה היו מלווים אותו רק מיל אחד עד תחום שבת, אך הוא עצמו היה חוזר מהצוק עד הסוכה, מרחק 2 מיל -

משנה יומא (פ״ו מ״ד-מ״ו):

עשר סוכות מירושלים ועד צוק תשעים ריס שבעה ומחצה לכל מיל.
על כל סוכה וסוכה אומרים לו הרי מזון והרי מים... ומלווין אותו מסוכה לסוכה, חוץ מאחרונה שבהן שאינו מגיע עמו לצוק אלא עומד מרחוק ורואה את מעשיו...
ודחפו לאחוריו והוא מתגלגל ויורד... בא וישב לו תחת סוכה אחרונה עד שתחשך.

לדעת רש״י, הסיבה שהתירו לאיש המשלח את השעיר לחזור לסוכה האחרונה שהוא שיעור יותר מתחום שבת, היא משום חשש ופחד -

רש״י (יומא סז ע״א ד״ה בא):

בא וישב לו - חוזר עד סוכה האחרונה, אף על פי שהיוצא חוץ לתחום אפילו ברשות אין לו אלא אלפיים אמה ממקום שיצא לשם ברשות, לזה התירו לפי שהוא מעונה וחלש.
ועוד, שירא לעמוד יחידי במדבר משתחשך.

? מדוע הסיבה של החשש ופחד להישאר לבד ליד הצוק או החולשה של האיש המשלח, מהווה סיבה לעבור על איסור יציאה מחוץ לתחום, שלדעת רבי מאיר הוא איסור תורה?

גבורת ארי (יומא סז ע״א ד״ה בא וישב):

וקשה לי, הא מתניתין רבי מאיר היא כדאמר בגמרא מדחשיב עשר סוכות וי״ב מיל, והא מסקינן... דסבירא ליה לרבי מאיר תחומין דאורייתא. ואיך התירו לעבור על איסור תורה מהאי טעמא שהוא חלש או ירא הואיל ואין כאן פיקוח נפש.
ועוד, הא אפשר בתקנתא לעשות י״א סוכות ולא יצטרך לחזור חוץ לתחום ולעבור על דבר תורה.

הוא מנסה ליישב את הקושיה באופנים שונים, ובכך להוריד את האיסור מאיסור תורה לאיסור דרבנן. אך מכל מקום הוא נשאר בתמיהה: ״ועדיין אין כל זה ניחא לי״.

» למרות שלא מדובר על פיקוח נפש בשהייה לציד הצוק, אלא רק על חשש ופחד, מכל-מקום פשוט הוא שהותרו לו איסורי דרבנן.

4. היתר קניבת ירק ביום הכיפורים

לקראת סוף יום הכיפורים מותר לעשות פעולות של תיקון האוכל והכנתו לסעודה במוצאי הצום, מפני עוגמת נפש

בבלי שבת (קטו ע״א): ״מפצעין באגוזים ומפרכסין ברימונים, מפני עוגמת נפש״.

~ לדעת רש״י, סיבת ההיתר היא ייחודית ליום הכיפורים משום שיש בכך קיום דין של עינוי עכשווי בהיותו מכין את צורכי הסעודה ולא אוכל -

רש״י (שם ד״ה מותר): ״והכא משום עוגמת הנפש - שמתקן ואינו אוכל, והרי קרוב לעינוי - שרי״.[8]

~ אולם, לדעת **הרמב״ן** (שבת קיד ע״ב ד״ה ומזה) ההיתר משום מניעת עוגמת נפש עתידית, שצורכי הסעודה בסוף הצום יהיו מוכנים לו -

> ופירוש עוגמת נפש, שלא תהא נפשו עגומה במוצאי יום הכיפורים והוא טורח לקנב.
> ואין פירוש רש״י ז״ל נוח כלל.[9]

אולם, לדעת **פרי מגדים** (או״ח סימן תריא אשל אברהם ס״ק ב) ההיתר אינו כל איסורי דרבנן, אלא רק שבות של הכנה משבת ליום חול: ״ודווקא שבות לתקן לצורך חול התירו״.

אמנם **הביאור הלכה** (סימן תריא סעיף ב ד״ה ולפצוע) הביא ראיה מהירושלמי שהותרה גם אמירה לגוי לבשל אוכל ביום הכיפורים למוצאי הצום משום עגמת נפש, אך הוא דוחה היתר זה -

> דבירושלמי... משמע מזה דכשם שהתירו קניבת ירק כך התירו לאמר לעכו״ם לבשל אלאחר התענית. וצריך עיון שלא העתיקוהו הפוסקים. ואפשר, משום דלמסקנא גם בקניבת ירק אנו מחמירין משום דילמא מקדמי. והוא-הדין מטעם זה גם לעניין אמירה לעכו״ם יש לחוש לזה.

סיכום: הרגעה נפשית שלא תגרום לסכנה גופנית

לאדם בריא או חולה או קטן המוגדר כחולה שאין בו סכנה, הותרו איסורי דרבנן כמו טלטול או שבות שהוא איסור קל יותר מאמירה לגוי, במקרה שהאדם חושש ופוחד אך לא יגיע לידי סכנה גופנית.

---

[8] ראו: **מועדים וזמנים** (ח״א סימן נג בהערה).
[9] כ״כ: **רשב״א** (שבת קיד ע״ב ד״ה יום): ״והתירו עכשיו לקנב, כדי שלא יצטרך לערב לתקן את הכל, וירעב ותהייה נפשו עגומה״; **חידושי הר״ן** (שבת קטו ע״א ד״ה מן המנחה): ״ופירוש עגמת נפש, היינו לומר שחששו לעגמת נפש והתירו עכשיו כדי שלא יצטרך לתקן את מאכלן בערבו ותהא נפשו עגומה עליו. ורש״י ז״ל לא פירש כן, ואין פירושו נכון כלל״.

ג. איבוד התנהגות נורמטיבית

במקרים הקודמים הובאו דוגמאות לצער ועוגמת נפש, שיש כאלו שיביאו את האדם לידי סכנה גופנית ויש כאלו שלא יביאו את האדם לידי סכנת חיים.
ויש לדון מה הדין במקרה וחוסר טיפול בשבת באדם בריא יכול להביא אותו לידי איבוד התנהגות נורמאלית, האם מותר לעבור על איסור בשבת כדי למנוע מן האדם איבוד הדעת?

יש להדגיש, אם אדם זה שיגיע לידי מצב לא נורמטיבי יכול להוות סכנה גופנית לעצמו, כגון שיש חשש שהוא יפגע בעצמו כהתאבדות, ראינו מכבר שמותר לחלל עליו שבת גם באיסורי תורה.
אך כאן נדון במקרה שלא יהיה חשש לפגיעה גופנית, האם מותר לעשות מלאכה בשבת כדי למנוע מאדם בריא להידרדר למציאות נפשית לא נורמטיבית?[10]

• <u>מעיין של בני העיר</u>[11]

במקרה בו מצויות שני ערים, שבתחום העיר הראשונה יש מעיין השייך לה והשימוש שלהם במים הוא עבור כביסה, ואילו לבני העיר השנייה חסר מי-שתייה, לדעת רבי יוסי בני בני העיר להם שייך המעיין יכולים להשתמש בו לצורך כביסת הבגדים שלהם, למרות שהעיר הסמוכה להם משוועת למים והם בגדר פיקוח נפש -

בבלי נדרים (פא ע״א):

חיי אחרים וכביסתן - חיי אחרים קודמין לכביסתן.
רבי יוסי אומר, כביסתן קודמת לחיי אחרים.

? הקושי בדעת רבי יוסי הוא, כיצד יתכן שצורכי כביסה של בני העיר יהיו יותר חשובים עד כדי דחיית חיי נפש של בני העיר הסמוכה?

---

[10] ראו: **שו״ת יביע אומר** (ח״א יו״ד סימן ט אות ז) שהוכיח מיומא (פד ע״א) שאדם שנשך אותו כלב שוטה הוא אין זו סכנה גופנית אלא מחלת רוח שאין בה סכנת חיים ומכל-מקום נחשבת לסכנה: ״ומכאן תשובה למה שכתב באשל אברהם ניימרק (פירות גינוסר סימן כג), שיש ראיה גדולה שחולה רוח שאין סכנה לחייו, רק שיהיה שוטה, חשוב ג״כ סכנה, ממתניתינן דיומא מי שנשכו כלב שוטה מאכילין אותו מחצר כבד שלו. ולכאורה אין חשש לחייו רק שיהיה שוטה, ואפילו הכי דוחה איסור מהתורה. ושוב דחה שאולי יש ג״כ סכנה לחייו. ולא זכר מהגמרא הנ״ל״, בה מבואר שאין בכך סכנה גופנית ומכל-מקום הוא מוגדר כסכנה. הוא ממשיך: ״ומצאתי בתשובות הרדב״ז (ח״ב בלשונות הרמב״ם סימן קנג), שהביא דברי רבינו תם שכתב בזה, ואל יטעך לישנא דמיית שכן לשון התלמוד, אלא פירוש מיית הוא שמתירא לחלות, ואין בזה סכנה גמורה. וכתב הרדב״ז, שאין זה דעת הרמב״ם דסבירא ליה דהוי סכנה ממש. וכדמשמע בפשט הגמרא... ובעיקר הדין, הנה כן מבואר בתשובת פרי הארץ (ח״ג יו״ד סימן ב ד״ה ומתוך), דשוטה חשיב כמסוכן״.
[11] ראו מה שביארנו בשיעור לב - ׳מפגעי תברואה כפיקוח נפש׳.

! בגמרא ניתנה תשובה לכך, שהעדר כביסה ושמירת היגיינה מביא את האדם לידי שגעון -

בבלי נדרים (פא ע״א):

קרא מנלן? אמר ליה, דכתיב ומגרשיהם יהיו לבהמתם וגו׳, מאי חייתם? אילימא חיה, והלא חיה בכלל בהמה היא. אלא מאי חייתם? חיותא ממש, פשיטא. אלא לאו, כביסה, דהא איכא צערא דערבוביתא... כביסה אלימא לרבי יוסי, דאמר שמואל, האי ערבוביתא דרישא מתיא לידי עוירא, ערבוביתא דמאני מתיא לידי שעמומיתא, ערבוביתא דגופא מתיא לידי שיחני וכיבי.

רש״י (שם):

דאמר שמואל האי ערבוביתא דרישא - עפרורית שמתכנס לאדם בראשו שאינו רוחץ.
מתיא ליה לידי עוירא - מסמא את עיניו.
ערבוביתא דמאני - שנושא בגדים שאינו רוחצן עד ששחורין הרבה.
לידי שעמומיתא - שגעון וזו שעמומיתא קשה מכולן.
ערבוביתא דגופא - זוהמא הבאה על בשרו של אדם מחמת זיעה שאינו רוחץ.

» מדברים אלו מבוארת שיטתו של רבי יוסי - חוסר הקפדה על היגיינה, כגון כביסת הבגדים, מהווה צורך חיוני של ׳חיי נפש׳ שיש בכוחם לדחות את חיי הנפש במותם של בני העיר האחרת.
מכאן יתכן וניתן למנוע כניסה למצב של שגעון שמוגדר פיקוח נפש, אף שאין בו סכנת חיים.

הרב איסר יהודה אונטרמן (שבט מיהודה, ח״א עמוד יח):

ונראה לי לומר, כי מה שמפרשת הגמרא כי ערבוביתא דמאני מביא לידי שעמומיתא, שגעון כפירוש רש״י שם, אין הכוונה שזה נחשב כסכנת נפשות, שהרי לא מצינו בשום מקום שמחלת השגעון היא סכנה, ופשוט כי משוגע הוא כחי לכל דבר ואין בזה דין פיקוח נפש כלל.[12]

• לעבור על נדר למניעת שטות

הרשב״א הביא מחלוקת כיצד להסביר את המשנה[13] המתירה לכבות את הנר בשבת עבור אדם המתייירא מפני רוח רעה, שיש המסבירים שהכוונה שחולי רוח רעה דומה לחולה שיש בו סכנה.
לאור זאת, התיר הרשב״א לעבור על איסור תורה של נדר למנוע מהאדם להגיע לידי מצב של שגעון

שו״ת הרשב״א (המיוחסות לרמב״ן סימן רפא):

שאלה - אחד שנשבע על דעת רבים שלא ישחוק בשום שחוק שיש בו מעות ונשתטה. ואח״כ נשתפה מקצת ולפעמים חוזר לשטותו. ויום אחד צחקו לפניו ומצא מנוח וירווח לו. אם מתירים לו מחמת כך או לאו.

[12] ראו גם בדבריו, **שבט מיהודה** (ח״א עמוד עט).
[13] **שבת** (פ״ב מ״ה): ״המכבה את הנר מפני שהוא מתייירא... מפני רוח רעה... פטור״.

תשובה - מסופק אני בדבר זה. דאפשר לומר שהוא מותר ויש בזה פיקוח נפש. וכמו ששנינו פרק במה מדליקין המכבה את הנר מפני שהוא מתייירא מפני כותים מפני לסטים או בשביל החולה וכו'. וסוגיא דשמעתא התם דאם חולה שיש בו סכנה הוא מותר לכתחילה.
והא דקתני פטור, הוא-הדין דהוה ליה למיתני מותר, אלא משום דקתני סיפא כחס על הנר חייב תנא רישא פטור. אבל חולה שאין בו סכנה פטור אבל אסור. וכרבי שמעון דאמר כל מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה.
ומקצת מרבותינו נוחי-נפש פירשו, דכל הנך דתני במתניתא פרק במה מדליקין סכנה יש בהם ומותר לכתחילה. ולא תני בה פטור, אלא משום בשביל החולה, שאם אין בו סכנה אינו מותר לכתחילה. וא"כ מפני רוח רעה מותר לכתחילה דכחולה שיש בו סכנה הוא...
והכא נמי דאיכא רוח רעה תקפה, אפשר דאתי בה לידי סכנה ומשום יתובי דעתא שרינן ליה.

• <u>חילול שבת למניעת איבוד דעת</u>

שו"ת שבט הלוי (ח"ד סימן לד):
ואשר שאל בעניין אדם (גדול) שעלול לאבד צלילות דעתו ולחיות כשוטה שיפטר מן המצוות, וניתן להצילו אם יחללו עליו שבת האם חייבים להצילו... וכתב שתמצית שאלתו האם קיום מצוות של כל ימיו שעלול אדם לאבד הוא בגדר פיקוח נפש ומותר לחלל עליו...
הנה, פשוט לדידי דלהציל אדם שלא יתהפך מפיקח שולט על עצמו לשוטה גמור שאינו שולט על עצמו הוא פיקוח נפש גמור.

• <u>הדלקת נר לחולה הנוטה למות, שימות בכבוד</u>

הרב יהודה עייאש התיר להדליק נר בשבת עבור חולה הנוטה למות, רק כדי שיוכלו הסובבים אותו לקרוא עימו ווידוי וקריאת שמע כדי שיחוש שהולך לבית עולמו בכבוד ולא כבהמה -

שו"ת בית יהודה (או"ח סימן נט):
נשאלתי בחולה שהיה מסוכן וכבד עליו החולי קרוב ליציאת הנפש והיה בין השמשות של מוצאי שבת בבית אפל כי שם ביתו, ולא ידעו מה לעשות לו כי לא ראו אור. ובאו השכנים לשאול אם מותר להדליק לו את הנר.
והשבתי להם, דמותר ויהיו זריזין מהרה חושה לא יעמודו...
והיתר ההדלקה לחולה גם היא בכל עניין מותרת, לא מיבעיא אם צריכין להשתמש לאור הנר כדי לעשות צורכי החולה דפשיטא דמותר, אלא אפילו אם אין עושין לו כלום מדליקין משום דיש הנאה גדולה לחולה המסוכן כשיראה סביביו קרוביו ואוהביו ולא תיטרף דעתו

עליו. ואפילו בחולה שלא היה מרגיש ולא היה מבחין אין לחלק.[14]
וגם צריכין היושבים לידע כשיהיה סמוך ליציאת הנפש אם קרבה פקודתו כדי לסייעו בווידוי וקריאת שמע ולא תצא נפשו כרוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ.

? על דבריו תמה הרב אליעזר יהודה ולדינברג, שלא מצאנו להתיר איסור תורה בהדלקת הנר עבור צרכים כאלו של ווידוי וקריאת שמע וכדי ש׳לא תצא נפשו כרוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ׳:

שו״ת ציץ אליעזר (ח״ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ט אות ה):
והלום ראיתי בספר שו״ת בית יהודה... שכתב... להתיר להדליק נר לחולה מסוכן שהיה קרוב ליציאת הנפש גם כשאינו מרגיש כבר ומבחין בהנאת הנר, ומטעמא דצריכין היושבים סביבו לידע כשיהיה סמוך ליציאת הנפש אם קרבה פקודתו כדי לסייעו בווידוי וקריאת שמע ולא תצא נפשו כרוח הבהמה היורדת היא למטה.
והדברים מפליאים, ושותא דמר לא ידענו, דהיכן מצינו בכזאת להתיר לחלל שבת באיסור תורה בכדי שיוכלו לקרות עם נוטה למות וידוי וקריאת שמע, וכי יש לך מצווה הבאה בעבירה יותר גדולה מזו?... דבריו מאד מרפסין איגרא ואין להם כל מקום ליישבם.

! נראה שסיבת ההיתר של הרב יהדה עייאש היא, שהיתר ׳כל צרכיו׳ של החולה כולל גם הרגשת כבוד אנושי, שמירה על צלם אנוש ולא רק רפואה גופנית.
» איבוד התנהגות נורמאלית מהווה עילה להתיר מלאכה בשבת, אף שלא מדובר על סכנה גופנית אלא העדר דעת וכבוד האדם.

ד. סיכום

~ צער נפשי העלול לגרום לסכנת חיים - היתר איסורי תורה.
~ צער נפשי העלול לגרום לסכנה נפשית שאינה סכנת חיים - היתר איסורי דרבנן בקושי.
~ מניעת איבוד התנהגות נורמטיבית - היתר איסורי תורה.

[14] על משפט זה העיר ב**שו״ת ציץ אליעזר** (ח״ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ט אות ה): ״תמוה מאד מה שכתב שם הבית יהודה בלפני כן... וכותב בלשון אפילו בחולה שלא היה מרגיש ולא היה מבחין אין לחלק, דהך טעמא של אין לחלק אין לו כל הבנה כלל, והאם בשביל זה נתיר לעצמנו לעשות חילול שבת דאורייתא גם כשידענו שלחולה לא איכפת מזה ואין לו כבר הבחנה אם יש נר או אין נר לפניו, ורק משום כדי שלא לחלק בהיכא שיש לו הבחנה? ולהתיר בשביל הטעם הנ״ל, כדי שהיושבים סביבו ידעו אם קרבה פקודתו וכו׳, שכאמור ג״כ מופלא ונעלם הוא, הוא כותב זה כתוספת להטעם של אין לחלק, וכדממשיך שם לכתוב בלשון וגם צריכין היושבין לידע וכו׳״.

שיעור כה: יישוב הדעת - בין חולה ליולדת

א. 'שמא תיטרף דעתו': היתר איסורי דרבנן

במקרים שונים מצאנו שחכמים התירו איסורי דרבנן בשבת עבור חולה, 'שמא תיטרף דעתו'.

• **<u>קניין בשבת לשכיב מרע</u>**

אף שאין עושים קניין בשבת, מותר לבצע קנין משכיב מרע אפילו בשבת 'שמא תטרוף דעתו עליו', ומוסכם שאין להתיר אלא קניין שהוא מדרבנן בלבד[1] -

בבלי בבא בתרא (קנו ע"ב):

אמר רבי לוי, קונין קניין משכיב מרע אפילו בשבת... שמא תטרוף דעתו עליו.[2]

• **<u>גירושין בשבת לשכיב מרע</u>**

אף שאין מגרשים בשבת, מותר לשכיב מרע לגרש את אישתו כדי להציל אותה מהצורך בייבום[3] -

בבלי גיטין (עז ע"ב):

ההוא שכיב מרע דכתב לה גיטא לדביתהו בהדי פניא דמעלי שבתא ולא הספיק למיתביה לה, למחר תקף ליה עלמא. אתו לקמיה דרבא, אמר להו זילו אמרו ליה ליקניה ניהלה להההוא דוכתא דיתיב ביה גיטא, ותיזל איהי ותיחוד ותפתח ותחזיק ביה.

לדעת הרשב"א, בית ההיתר לגרש את האישה בשבת וכן להקנות לה את החצר כדי שתקנה את הגט, נובעת כדי שלא תטרף דעתו של השכיב מרע -

רשב"א (גיטין עז ע"ב ד"ה וא"ת):

ואם תאמר, היאך התירו להקנות לו רשותו בשבת, והא אמרינן בעירובין (סט ע"ב)... אקנויי רשותא לא.

ויש לומר... כדי שלא תטרף דעתו עליו, וכדרך שהתירו לקנות ממנו בשבת, כדאמרינן... (שבת קנו ע"ב) קונין משכיב מרע ואפילו בשבת... כדי שלא תטרף דעתו עליו. ומהאי טעמא לא תקשי לן גופא דעובדא היאך התירו לו לגרש, דהא תניא בתוספתא... אין מקדשין ואין מגרשין ולא חולצין בשבת... אלא דגבי שכבי מרע הקלו בין בזו ובין בזו כדי שלא תטרף דעתו עליו.

---

[1] ראו: **ריטב"א** (בבא בתרא קנו ע"ב ד"ה אמר): "ואף על פי שאסור לקנות קניין בשבת, משום שבות דרבנן בכאן הקילו חכמים כדי שלא תטרף דעתו עליו".

[2] **שולחן ערוך** (חו"מ סימן רנד סעיף א).

[3] **שולחן ערוך** (אבהע"ז סימן קלו סעיף ז): "אין מגרשין בשבת. ואם השעה צריכה לכך, כגון שכיב מרע שתקף עליו החולי ורוצה לגרשה כדי שלא תזקק ליבם, אם הגט ברשותו יקנה לה אותו ותזכה בו ובגט שבתוכו".

ברם, ההיתר מסוייג רק לאיסור דרבנן -

בית שמואל (אבהע"ז סימן קלו ס"ק ז): "איירי דנכתוב בערב שבת".

• **<u>קריאה לקרובי המשפחה שיבואו</u>**

אדם שהוא חולה ועומד למות, מותר לו לומר לגוי שילך ויקרא לקרוביו שיבוא להלווייתו, כאשר מדובר על איסור אמירה לגוי -

מרדכי (שבת פרק כירה רמז שיד):

דאסור לומר לנכרי לילך בשבת אחר קרוביו לכבדו ולהספידו. אבל חולה דתקיף ליה עלמא ואומר שישלחו אחר קרוביו, הא ודאי שרי. זה התיר רבינו שמחה אפילו בשבת שמא תיטרף דעתו עליו, כדאמרינן... (בבא בתרא קנו ע"ב) קונים משכיב מרע אפילו בשבת שמא תטרף דעתו עליו.

שולחן ערוך (או"ח סימן שו סעיף ט):

אסור לומר לאינו יהודי שילך חוץ לתחום בשבת אחר קרובי המת שיבואו להספידו. אבל חולה דתקיף ליה עלמא ואמר שישלחו בעד קרוביו, ודאי שרי.[4]

לדעת **ערוך השולחן** (או"ח סימן שו סעיף כ), ההיתר הוא רק אמירה לגוי שהוא איסור קל מדרבנן, אבל לא באיסור גמור מדרבנן -

החולה כשאומר שישלחו אחרי קרוביו והוא חולה מסוכן, מחוייבים לשלוח אינו יהודי אחריהם אפילו לשכור אינו יהודי בשבת שילך, דחיישינן להחולה שלא תיטרף דעתו עליו אם לא יקיימו דבריו.

וכמה דברים תיקנו בקניינים מפני תקנת החולה... ומכל-מקום שהישראל בעצמו יעשה איסור שבות לא הותרה, שהרי אין זה רפואה אלא חששא בעלמא, ולכן בעניין דממצא חפצך ודבר דבר חיישינן לזה ולא בדבר איסור גמור.

[4] לדעת **הגר"א** (או"ח סימן שו סעיף ט) המקור לדין זה הוא מההיתר של קניין בשבת לשכיב מרע: "כמו שכתוב בפרק מי שמת, קונין משכיב מרע בשבת, ועיין תוספות שם". ולכן, ההיתר הוא רק באיסורי דרבנן.

ב. היתר איסורי דרבנן או אף איסורי תורה?

כאמור, בדוגמאות שהובאו לעיל מבואר שההיתר לעשות מלאכה בשבת עבור חולה מחשש שמא תיטרף דעתו אינו אלא באיסורי דרבנן בלבד.

אולם, מצאנו הן ברדב"ז והן בפרי מגדים שהתירו אף איסור תורה מחשש טירוף הדעת

1. היתר איסורי תורה

~ לדעת הרדב"ז, במקרה והחולה מבקש תרופה שיש בה מלאכה בשבת באיסור תורה, והרופא טוען שאין צורך בתרופה זו, יש לשמוע לחולה ולהתיר לעשות מלאכה מהתורה עבור תרופה זו.[5]

לדבריו, אחד ההסברים לדין זה הוא משום חשש שמא תיטרף דעתו -

שו"ת רדב"ז (ח"ד סימן סו):

> חולה שאמר צריך אני לתרופה פלונית שיש בה חילול שבת, ורופא אומר אינו צריך והוא חולה שיש בו סכנה אלא שתרופה זו שאומר עליה אומר הרופא שאינו צריך לה.
> ודמית לאותה שאמרו ביום הכיפורים חולה אומר צריכני לאכול, אפילו מאה רופאים אומרים אינו צריך מאכילין אותו, והכא נמי לא שנא דלב יודע מרת נפשו.
> ויש מקצת נבונים שאמרו דלא דמיא כלל דבשלמא גבי אכילה שייך למימר שפיר לב יודע מרת נפשו, אבל לגבי שאר תרופות אין החולים בקיאים בחולי שלהם ולבקיאים שומעים ולא לחולה.
> ואף על גב דקיימא לן ספק נפשות להקל, אין כאן אפילו ספק ולא מחללין. וסייעו את סברתם זו ממה שלא הוזכר דין זה בשבת אלא לגבי יום הכיפורים משמע דלגבי שאר חילול אין הדין כן. ורצית שאודיעך דעתי בזה.
> תשובה: אותם שאומרים דאין מחללין על חולה שיש בו סכנה בזמן שאומר צריך אני אפילו שרופא אומר אין צריך מקילין בפיקוח נפש דאין רוח חכמים נוחה מהם שאמרו הנשאל הרי זה מגונה והשואל כאילו שופך דמים...
> עוד יש ראיה, דיולדת סומא מדליקין לה את הנר ליתובי דעתה, כל שכן אם אומרת צריך אני ולא יעשו שתיטרף דעתו עליו, וזה ברור.

משנה ברורה (סימן שכח ס"ק כה):

> וכתב **הרדב"ז** (ח"ד סימן סו), אם החולה אומר צריך אני לתרופה פלונית והרופא אומר אין צריך, שומעין לחולה.[6]

---

[5] כ"כ: **שו"ת תשב"ץ** (ח"א סימן נד): "מכאן נראה שאפילו מפני ישוב דעתו של חולה ואפילו אינו צריך לרפואתו אלא ישוב דעתו מדליקין את הנר אעפ"י שהוא סומא ואינו נהנה מן האור, והוא-הדין לשאר מלאכות שהחולה מתיישב דעתו בהן שעושין אותן בשבת".

[6] אולם, ראו: **ביאור הלכה** (סימן שכח סעיף י' ד"ה ורופא) שסייג במעט את דברי הרדב"ז: "ולענ"ד אין הדברים אמורים אלא כשאומר מרגיש אני חולשא באיבר פלוני, על כן יעשו לי תרופה פלונית שמועלת לחולי אבר זה, ובזה ודאי שומעין

~ **שולחן ערוך** (או״ח סימן שו סעיף ט):

אסור לומר לאינו יהודי שילך חוץ לתחום בשבת אחר קרובי המת שיבואו להספידו.
אבל חולה דתקיף ליה עלמא ואמר שישלחו בעד קרוביו, ודאי שרי.

פרי מגדים (או״ח סימן שו אשל אברהם ס״ק יח):

כל פיקוח נפש שרי אף בדין תורה, כל שכן במידי דרבנן.

? קשה, הרי למדנו שהיקף ההיתר מחשש ׳שמא תיטרף דעתו עליו׳ הוא רק באיסורי דרבנן ולא באיסורי תורה, א״כ מדוע מתיר הרדב״ז גם איסורי תורה?

שו״ת ציץ אליעזר (ח״ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ט אות א):

ויש לעיין לכאורה על זה, כי לא מצינו שהתירו לחלל משום טעמא דשלא תיטרף דעתו כי אם לעבור משום כך על איסור דרבנן, בדומה להמבואר בגיטין... דהתירו משום כך דתיזל איהי ותיחוד ותפתח ותחזיק בה, וכן בבבא בתרא... דהתירו משום זה לקנות קניין משכיב מרע בשבת... אבל לא שיתירו משום כך גם לחלל באיסור דאורייתא.
ובשולחן ערוך (או״ח סימן שו סעיף ט) מצינו בהדיא שהתירו בכזה רק לעבור על איסור דרבנן, דנפסק שם דחולה דתקיף ליה עלמא ואמר שישלחו בעד קרוביו מותר לומר לעכו״ם שילך חוץ לתחום בשבת אחר קרוביו שיבואו.

2. בין היתר איסורי דרבנן לאיסורי תורה

כאמור, לדעת ערוך השולחן יש להחמיר יותר ולהתיר רק איסורי דרבנן קלים.
אך מוסיף ערוך השולחן וטוען שאם הרופא אומר שיש חשש ממשי לחייו של החולה באם לא ימלאו את מבוקשו ותיטרף דעתו, יש להתיר אף איסורי תורה כדין חולה שיש בו סכנה -

ערוך השולחן (או״ח סימן שו סעיף כ):

ונראה לי, אם הרופא אומר שיש סכנה אם לא יקיימו דבריו, הרי הוא ככל חולה שיש בו סכנה.

» לאור זאת, מיישב הרב אליעזר יהודה ולדינברג את דעת הרדב״ז והפרי מגדים, שהתירו אף איסורי תורה, ומבחין בין הדוגמאות בתלמוד מהן מבואר שהתירו איסורי דרבנן לבין דברי הרדב״ז.

לו דלב יודע מרת נפשו שייכא בכל מילי ואפילו רופא אומר שאין צריך שום תרופה אין שומעין לו. אבל אם המחלה ידועה והחולה אומר שתרופה זו מועלת למחלה זו והרופא אומר שאינו מועיל, בזה אין סברא לשמוע לחולה לחלל שבת בחינם... אם לא דאיכא חשש שמא תיטרף דעתו עליו אם יראה שאינם עושים כדבריו״.

לדבריו, כאשר יש חשש ממשי לחייו של האדם אזי הוא מוגדר כחולה שיש בו סכנה ויש לעשות עבורו גם מלאכה האסורה מהתורה,[7] אך בדוגמאות שהובאו בתלמוד מדובר רק על 'נחת רוח' למילוי דיבורו ורצונו, שאי-מילוי רצונו לא יגרום לו סכנת חיים -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ט אות א):

וצריך לומר דשאני הדבר בהיכא דחששת טירוף דעתו הוא מפני שלא ממלאים רצונו בדבר, שחושב שאם ימלאו רצונו ויתנו לו זה יביא לו הדבר את רפואתו, בכפי שהמדובר ב**רדב"ז**, כי בשם חששת הטירוף יכולה להביאנה לידי סכנה ממשית.

ורק בהיכא שחששת הטירוף הוא מפני שאין ממלאים רצונו בדבר שאינו נוגע לעצמותו, כבהיכא שמונעים ממנו נחת רוח לגרש את אשתו או להקנות דבר פלוני לפלוני, וכן בלהביא לו קרוביו שיראם, בכל כגון דא שיערו חז"ל שאי מילוי רצונו אינו יכול להביאו לידי סכנה של ממש, ויכול רק לגרום להרעה במצב רוחו וצלילות דעתו במצבו, ומשום כך לא התירו בשם כי אם לעבור על איסורי שבות.

ובהיכא שרואים שאי מילוי רצונו גם בשם תביאו לידי פקוח נפש, כותב באמת גם בשם **הערוך השולחן**... דאם הרופא אומר שיש סכנה אם לא יקיימו דבריו הרי הוא ככל חולה שיש בו סכנה.

ולזה אולי המכוון גם ב**פרי מגדים**... כל פיקוח נפש שרי אף בדין תורה כל-שכן במידי דרבנן.

שמירת שבת כהלכתה (פרק לב סעיף כה-כו):

כל דבר שהחולה המסוכן דורש אותו, והוא אינו נוגע ממש לרפואתו, אך יש בו כדי להפיס את דעתו או להרגיעו, אין לחלל עליו את השבת באיסור תורה, אבל עושין אותו באיסור דרבנן...

ישנם חולים מסוכנים שסיכוייהם להתגבר ולהבריא תלויים במצבם הנפשי. במקרים כאלה יש להקל לחלל את השבת גם באיסורי תורה בכל דבר אשר אם לא יעשוהו, יש חשש שמא תיטרף דעתו של החולה, למשל שיהיה בדיכאון בשל חשש שאין מטפלים בו כראוי.[8]

---

[7] ראו בשיעור הקודם בנושא יישוב הדעת.

[8] **נשמת אברהם** (סימן שו ס"ק ד): "וצריך לומר שחז"ל הבחינו בין שני מיני יתובי דעתיה. אחד שעלול להחמיר את מצבו של החולה המסוכן כך שתטרף דעתו כשלא ממלאים את בקשתו ואז יסתכן עוד יותר, ממילא מותר לחלל עליו את השבת גם באיסורי תורה כרי למנוע את זה. השני, שאמנם יגרום לו לנפילת רוחו ועצבות, אך לא יסתכן בכלל אם לא עושים את מה שהוא ביקש כאן מותר לחלל את השבת רק באיסורי דרבנן".

3. השלכה מעשית: נסיעת מלווה עם החולה

לאור הבחנה זו של הרב ולדינברג, בין היתר איסורי דרבנן שלא עוסקים בעצם הרפואה אלא בתחושה טובה של 'נחת רוח', לבין היתר איסורי תורה במקרה שמדובר על עצמות הריפוי כדרישת תרופה, הוא התיר לאדם ליסוע עם החולה ללוות אותו ובתנאי שמדובר רק על איסור דרבנן. אבל אם חשש טירוף הדעת של החולה יגרור ספק פיקוח נפש, הותרו איסורי תורה.[9]

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ט):

אם מותר לחלל שבת עבור חולה שיש בו סכנה ולמלאות מבוקשו בדבר שאינו נוגע לרפואתו כי אם משום חשש שלא תיטרף דעתו עליו...

כשמזמינים רופא לחולה שיש בו סכנה, אם מותר למזמין ליסע איתו אל החולה.

~ מצאנו שהתירו לאדם ללוות את החולה וליסוע איתו או לשהות לידו, רק בהיתר איסורי דרבנן -

שו"ת שואל ומשיב (מהדורה תליתאה ח"ב סימן קפ):

והנה בשנת תרי"ג נשאלתי מאחד מפה לבוב שבא לו ידיעה שאישתו תקיף לה עלמא בטריסקאוויטץ סמוך לדראהביטש ונשאלתי אם מותר לנסוע שמה.

והשבתי דנראה לפענ"ד דמותר, דהרי מבואר בשולחן ערוך (או"ח סימן שי סעיף ט)... בחולה שתקיף ליה עלמא ומבקש שישלחו אחר אוהביו דמותר לשלח רץ בשבת כדי שלא תטרוף דעתו. ואף דשם אינו רק אמירה לעכו"ם שבות, וכאן הישראל ייסע בשבת מכל מקום הא רכיבה בשבת ג"כ אינו רק שבות... ובפרט שהוא בכפר או בעיר שאין לה מכיר שמה דבוודאי תהנה אם יבוא בעלה. וא"כ ספק פיקוח נפש דוחה שבת.

ואף דהתוספות... כתבו דאין מתירין שאר השבות רק הקנייה בשבת, מכל מקום נראה לפענ"ד דכל שהוא לצורך החולה מתירין כל שבות.

ועל כן התרתי ונתתי כתב בידו כדי שלא יהיה חילול השם. ומכל מקום בעת רוכבו ציוויתי לו שלא ילבש בדרך שיכירו בו שהוא יהודי כדי שלא יהיה חילול השם, דאטו יראה לכל ההיתר, כן נראה לפענ"ד.[10]

» **שו"ת ציץ אליעזר** (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ט אות ח):

א. חולה מסוכן המבקש בשבת שיביאו אליו קרוביו בכדי לראותם, וכדומה, מותר לעבור על איסור דרבנן ולמלאות מבוקשו, כדי שלא תיטרף דעתו עליו.

---

[9] ראו גם: **שו"ת יביע אומר** (ח"י או"ח סימן כט): "לכבוד הרה"ג רב הפעלים לתורה ולתעודה תת-אלוף הרב מרדכי פירון שליט"א, הרב הראשי לצה"ל... אודות שאלתו בחייל שנפצע קשה בשבת, ומבקש שיודיעו לקרוביו שיבואו לבקרו, אם מותר לעשות כן בשבת... אין ספק שאם הרופא אומר שעל קרובי הפצוע להופיע מיד לצורך פיקוח נפש, כגון התרמת דם וכיוצא בזה, בוודאי שמותר לנסוע אף ברכב שע"י ישראל. ומיהו, אם הרופא אומר שיש סכנה אם לא יקיימו דברי החולה, יש להתיר לנסוע ע"י נהג גוי".

[10] על סיומת זאת, ראו: **שו"ת ציץ אליעזר** (ח"ח סימן טו קונטרס משיבת נפש פ"ט אות ב): "ויש אולי סברא לומר דבאדם שידוע לשומר שבת וחזותו מוכיח עליו על כך אין לחוש לחילול השם, כי חמירא בעיני העולם רכיבה על סוס בשבת ויתלו שבטח רוכב משום חולה".

ואם הרופא אומר שיש סכנה אם לא יקיימו דבריו הרי הוא ככל חולה שיש בו סכנה שמחללין עבורו אפילו באיסור דאורייתא.

ב. כשחששת הטירוף הוא בדבר שנוגע לעצמותו, כגון שמבקש שיתנו לו איזה מאכל או תרופה שחושב שזהו שתועיל לו לשיפור מצבו, אף על פי שהרופא אומר שאין צריך, אזי שומעין לו למלאות מבוקשו גם כשכרוך הדבר בחילול שבת דאורייתא.

ג. כשהחולה שיש בו סכנה שוכב בכפר או בעיר שאין לו כל מכיר, וישנה אומדנא דמוכח טובא שככל שאחד מקרוביו ימהר לבוא אליו יגרום לו ע"י כך נחת רוח, ובשוכבו ככה בלי מכיר וגואל יש לחשוש בחשש מבוסס לטירוף דעתו, אזי יש מתירים לעבור על איסור דרבנן בכדי להגיע אליו.

~ **שו"ת שבט הלוי** (ח"ח סימן סה):

שהחולה בהכרה אלא דהוא לטובת החולה ליישב דעתו שלא ירגיש עצמו בדד...

ויש לומר דלא פליגי הגדולים, דאם יש חשש של ממש של טירוף דעת החולה יש לצדד בזה...

בכל אופן אין דעתי להתיר סתמא איסור תורה בשביל חולה שלא ישב לבד, אם לא שיש רגליים לדבר שיכול לצמוח מזה ספק פיקוח נפש.

<u>החשש מהרחבת ההיתר</u>

מצד אחד, פיקוח נפש דוחה שבת, אך מאידך גיסא הרחבת ההיתר יכולה לגרום פגיעה בשמירת השבת, שכן כל בקשה של החולה תהייה נחשבת בעינינו לבקשה שיש בהעדרה ספק פיקוח נפש

שו"ת הרי בשמים (ח"ב סימן קפט):

אולם עניין זה מסור להמורה להורות כפי צורך השעה שלא להקל בדבר למען לא יזלזלו ההמון בקדושת שבת חס ושלום.[11]

[11] הובאו דבריו ב**כף החיים** (או"ח סימן שו ס"ק עו).

ג. דין יולדת

במשנה מובא שלא רק מיילדים את האישה בשבת, אלא גם מחללים עליה את השבת -

משנה שבת (פי״ח מ״ג):

ומיילדין את האישה בשבת וקורין לה חכמה ממקום למקום, ומחללין עליה את השבת.

1. הדלקת הנר

את הכפילות של המשנה, שיש ליילד את האישה בשבת וגם שמחללים עליה את השבת, מסבירה הגמרא שאפשר לחלל את השבת לצורכי היולדת גם מסביב ללידה עצמה, כגון אם הייתה צריכה לנר ליישוב דעתה -

בבלי שבת (קכח ע״ב):

מכדי תנא ליה מיילדין את האישה וקורין לה חכמה ממקום למקום, ומחללין עליה את השבת לאתויי מאי? לאתויי הא דתנו רבנן אם הייתה צריכה לנר חבירתה מדלקת לה את הנר, ואם הייתה צריכה לשמן, חבירתה מביאה לה שמן ביד. ואם אינו ספק ביד, מביאה בשערה, ואם אינו ספק בשערה מביאה לה בכלי.

אמר מר, אם הייתה צריכה לנר חבירתה מדלקת לה את הנר. פשיטא. לא צריכא, בסומא. מהו דתימא כיון דלא חזיא אסור, קא משמע לן איתובי מיתבא דעתה, סברה אי איכא מידי חזיא חבירתה ועבדה לי.

» מבואר מדברים אלו שמותר לעשות מלאכה האסורה מהתורה, כמו הדלקת הנר, ליולדת בשבת, גם כאשר המלאכה היא סביב הלידה, כהדלקת הנר.

החידוש בגמרא הוא, שההיתר הוא גם להדליק נר ליולדת סומא-עיוורת, שאינה רואה את אור הנר. טעם ההיתר הוא משום ישוב הדעת של היולדת שחברתה תסייע לה בדברים הצריכים ללידתה בעקבות אור הנר.

שולחן ערוך (או״ח סימן של סעיף א):

יולדת היא כחולה שיש בו סכנה ומחללין עליה השבת לכל מה שצריכה - קוראין לה חכמה ממקום למקום, ומיילדין אותה ומדליקין לה נר אפילו היא סומא.[12]

משנה ברורה (שם ס״ק ג):

ואף על פי שחברותיה יודעות לעשות לה כל הדברים הנצרכים לה, אעפ״כ קים להו לחכמים דלא מיתבא דעתא דיולדת כששרויה בחושך.

וכתבו בתוספות ישנים שלהי יומא, דמשום הכי אפילו אינה אומרת כלום וגם החכמה אינה אומרת כלום נמי מדליקין.

---

[12] **רמב״ם** (הל׳ שבת פ״ב הי״א).

2. אזעקת מיילדת

משנה שבת (פי״ח מ״ג):

ומיילדין את האישה בשבת וקורין לה חכמה ממקום למקום, ומחללין עליה את השבת.

לדברי הרב ישראל ליפשיץ, החידוש במשנה הוא שאמנם נמצאת מיילדת עם האישה אלא שיש אישה חכמה יותר, מותר לקרוא לאישה החכמה שתיילד אותה אף שהיא תבוא ממרחק בחילול שבת, זאת משום שבכך מרגישה היולדת רגיעה נפשית -

תפארת ישראל (שם יכין אות לג):

ונראה לי, דנקט חכמה לאשמעינן דאפילו יש מיילדת כאן ורק דזו חכמה ביותר, אפילו הכי שרי. ומהאי טעמא נמי נקט תנא מיילדין קודם לקורין להחכמה.[13]

תורת היולדת (פרק ז סעיף ב):

אם הבחירה במרוחק נובעת מחמת שהרמה הרפואית שם גבוהה יותר, וליולדת יש שם ייתובי דעתה, מותר לנסוע לרחוק.

ד. בין חולה ליולדת

1. ההבחנה

? כפי שראינו במקורות לעיל שעסקו בחולה, שההיתר משום ישוב דעתו מוגבל רק להיתר איסורי דרבנן ולא איסורי תורה. לעומת זאת, ישוב דעתה של היולדת הוא אף במעבר על איסור תורה. ויש לבחון מה ההבדל בין חולה ליולדת בעניין זה?

? זאת ועוד, לגבי חולה שיש בו סכנה מבואר שיש להאכיל אותו ביום-הכיפורים רק על-פי רופא מומחה,[14] ואילו ביולדת לא נדרשים להמלצת הרופא, ואף לדעת הב״ח, מותר להדליק ליולדת את הנר גם כאשר היא לא מבקשת זאת[15] -

טור (או״ח סימן של); **שולחן ערוך** (או״ח סימן של סעיף א): ״ומדליקין לה הנר אפילו היא סומא״.

---

[13] הובאו דבריו ב**כף החיים** (או״ח סימן שלא ס״ק ג). ראו: **תורת היולדת** (פ״ז סעיף ב הערה ד): ״לעיתים קורה שהיולדת חפצה בבית-חולים מרוחק משום שנמצא שם רופא או מיילדת המוכרים לה ולא משום שהוא מומחה יותר. צריך עיון אם מותר להרבות בנסיעה בשבת לצורך זה, ואין זה דומה לתפארת ישראל הנ״ל, דהתם טעמא הוא משום שמיילדת רגילה אינה בקיאה כמו חכמה, אבל כשבבית-החולים הקרוב נמצאים רופאים בקיאים אלא שבריחוק נמצא רופא שידבר עמה בנחת ובפינוק, אך גם בקרוב אין לה פחד להיות מטופלת בו, צריך עיון גדול אם מותר לנסוע לשם בשבת. ולכן, אם היולדת מעוניינת דווקא בו, עליה לנסוע לשם בערב שבת. ואם הנהג נכרי אולי מותר גם בשבת״; **שולחן שלמה** (ערכי רפואה ח״ג עמוד קכג): ״אישה שמתגוררת מול בית חולים מסוים אלא שברצונה ללדת בבית חולים אחר, וטענתה שבמקרים של סכנה רח״ל לאֵם או לולד אין בבית חולים הסמוך לביתה כל כך אפשרות לטפל, והנידון היה בכהאי גוונא שלא צפויה שום בעיה או סיבוך מיוחד. השיב רבנו שראוי לגעור באישה זו, וכי קל בעיניה שבת קודש בשעה שיכולה לילך ברגל וצריך לדבר אל ליבה ולהסביר לה חשיבות השבת״.

[14] **יומא** (פג ע״א): ״חולה מאכילין אותו על פי בקיאין״.

[15] אולם, **הביאור הלכה** (סימן של סעיף א ד״ה ומדליקין) כתב בדעת הרמב״ם אחרת: ״באם הייתה צריכה לנר, דהיינו שאומרת שצריכה״.

ב״ח (או״ח סימן של אות א ד״ה יולדת):

ונראה, דהא דקתני אם הייתה צריכה לנר היינו שהיא אינה אומרת כלום אלא שהגיע הלילה ואז צריכה לנר ליתובי דעתה מדליקין לה את הנר.

ואף על גב דביום הכיפורים אם החולה אינו אומר צריך אני אין מאכילין אותו ליתובי דעתיה מן הסתם אלא על פי מומחה.

! התוספות העלו את הקושי ביחס בין יולדת לבין חולה בסוגיית יישוב הדעת.

לדבריהם, ביולדת קיים חשש של פחד פסיכולוגי שמא לא מטפלים בה היטב, ולכן מחמת הפחד יש חשש שהיא תסתכן ומותר לעשות לה מלאכה בשבת אף באיסור תורה.

זאת בניגוד לחולה שיש בו סכנה, שאין חשש ממשי שהוא ימות ברעב אם לא יאכל -

תוספות (שבת קכח ע״ב ד״ה קמ״ל):

קמ״ל איתובי מיתבא דעתה - אף על גב דבפרק בתרא דיומא (פג ע״א) אמר חולה אין מאכילין אותו ביום הכיפורים אלא על-פי מומחה והכא שריא משום יתובי דעתא, היינו שיותר יכולה היולדת להסתכן על ידי פחד שתתפחד שמא אין עושין יפה מה שהיא צריכה ממה שיסתכן החולה ברעב.

ניתן לסייע לכך מלשון חז״ל - לגבי יולדת הנוסח הוא 'איתובי מיתבא דעתה', היינו יישוב הדעת, אך לגבי שכיב מרע העושה קניין בשבת הלשון היא 'שמא תטרוף דעתו עליו'.

כלומר, 'יישוב הדעת' הוא ביטוי עדין יותר מאשר טירוף, ולכאורה משמע מהבדלי הלשון שליולדת הותר יותר ממה שהותר לשכיב מרע, ואין צורך להמתין ולחלל עבורה את השבת רק כשתגיע למצב של טירוף ושגעון. אך מכל-מקום, אין להתיר חילול שבת רק שהיולדת תרגיש טוב יותר מתחושתה הרגילה -

שו״ת שבט הלוי (ח״ח סימן עא): ״לחלק בין ישוב דעתה להרחבת הדעת בעלמא״.

2. המצב הייחודי ביולדת

הרב יצחק יעקב וייס נשאל האם מותר לחולה החולה במחלה מדבקת להביא עימו לבית-החולים תפילין, למרות שלאחר שייצא מבית-החולים הוא יצטרך לשרוף את התפילין.

הסיבה האפשרית להתיר לו את הבאת התפילין היא החשש מטירוף דעתו אם לא יוכל להניח תפילין. בדבריו הוא מבקש להבחין בין חולה שיש חשש טירוף הדעת באי-מילוי רצונו שהותרו לו רק איסורי דרבנן, לבין יולדת שהותרו לה אף איסורי תורה גם כשהיא לא מבקשת זאת -

שו״ת מנחת יצחק (ח״ד סימן ח):

הרי חזינן דאף משום מייתבא דעתא, שייך משום פיקוח נפש, ובוודאי הכל לפי העניין... והנה אף דביולדת חזינן דמשום מייתבא דעתה, שרינן אף מלאכה דאורייתא של הדלקת הנר, אף שהיולדת בעצמה אינה מבקשת כלום, מכל-מקום אין כל הנדונים שווים, והתם פסיקא להחכמים דהוי פיקוח נפש, והכא לא התירו רק עפ״י בקשת החולה כנ״ל.

משנה ברורה (שם ס״ק ג):

ואף על פי שחברותיה יודעות לעשות לה כל הדברים הנצרכים לה, אעפ״כ קים להו לחכמים דלא מיתבא דעתא דיולדת כששרויה בחושך.

וכתבו בתוספות ישנים שלהי יומא,[16] דמשום הכי אפילו אינה אומרת כלום וגם החכמה אינה אומרת כלום נמי מדליקין.

? מהי הסיבה שהייתה לחכמים לקבוע שיש יותר פיקוח נפש ביישוב דעתה של יולדת מאשר בחולה?

! <u>השלבים בתהליך הלידה</u>

לדעת **הרב מרדכי הלפרין** (אסיא ט) יש שלושה שלבים בתהליך הלידה - הכנה ללידה, צירים; לידה פעילה; יציאת השלייה.

לדבריו, בעוד שבשלבים האחרונים (ב-ג) היולדת מוגדרת ככל חולה שיש בו סכנה.

בשלב הראשון היא אמנם אינה חולה שיש בה סכנה, אך יש חשיבות גדולה למצבה הנפשי שישפיע על המשך השלבים:

יולדת המגיעה לשלב השני כשהיא חסרת ביטחון או מבוהלת, סיכוייה ללדת ללא סיבוכים יורדים באופן משמעותי, ועולים סיכוייה לסיים את הלידה עם התערבות מכשירנית או חת דופן (ניתוח קיסרי).

לעומתה, היולדת המגיעה רגועה לשלב השני יכולה לשתף פעולה ולסייע באופן פעיל לתהליך הלידה התקין.

יש לכך הוכחה מדברי הרמב״ם ששינה את לשונו ביחס ליולדת. כלומר, בתחילת דבריו הוא הגדיר את מצבה 'כורעת ללדת' ואז היא בסכנת נפשות ומחללים עליה שבת, ובסיומה של ההלכה הגדיר את מצבה 'צועקת בחבליה' שאז מותר להדליק לה את הנר לצורך יישוב הדעת.

מדובר על השלבים השונים, כאשר יישוב הדעת הוא בשלב הראשון ומהווה תנאי הכרחי לשלבים הבאים של הלידה והצלחתה מבחינה פיזית -

רמב״ם (הל' שבת פ״ב הי״א):

השלבים האחרונים

היולדת <u>כשכורעת לילד</u> הרי היא בסכנת נפשות ומחללין עליה את השבת, קוראין לה חכמה ממקום למקום וחותכים את הטבור וקושרין אותו.

השלב הראשון

ואם הייתה צריכה לנר בשעה שהיא <u>צועקת בחבליה</u>, מדליקין לה את הנר, ואפילו הייתה סומה, מפני שדעתה מתיישבת עליה בנר ואף על פי שאינה רואה.

---

[16] **תוספות ישנים** (יומא פג ע״א ד״ה חולה): ״צריכה לנר שחבירתה מדלקת לה את הנר... בסומא. ומשמע שמדליקין לה בסתם ואפילו אינה אומרת כן, דהתם נמי קים להו לרבנן דבייתובי דעתא דהדלקת נר דילה איכא פיקוח נפש... אבל במאכיל לחולה בעינן שיאמר או הוא או בקיאין שצריך, מחמת שרואה סכנה פן יכביד עליו חוליו״.

» <u>ההבדל בין חולה ליולדת</u>: היולדת צריכה להיות פעילה במהלך הלידה כדי שהתינוק ייצא לאוויר העולם, ולשם כך יש צורך ביישוב וריכוז הדעת שלה, כתנאי הכרחי לשלב הבא בהצלחת הלידה. לעומתה, חולה אינו פעיל בהצלחתו ולכן אין הכרח שיישוב דעתו מהווה סיוע משמעותי להצלחת הטיפול בו.

ה. גדר יישוב הדעת ביולדת

לאחר שלמדנו על ההבחנה בין חולה ליולדת והצורך ביישוב דעתה של היולדת, כעת עלינו לשאול

מהי ההגדרה הברורה של 'יישוב הדעת'?

האם מדובר על מושג אובייקטיבי השייך לכל הנשים היולדות או מושג סובייקטיבי המשתנה מאישה לאישה?

בנוסף, איזו רמה של יישוב הדעת ורגיעה נפשית נחשבת לעילה לחילול שבת באיסורי תורה?

מדברי התוספות מבואר שיישוב הדעת ביולדת הוא סובייקטיבי, שכן לדבריהם הסיבה שיש לעשות מלאכות האסורות מהתורה עבור יישוב דעתה של היולדת היא משום הפחד בה היא מצויה. והרי פחד הוא מושג אישי-סובייקטיבי עבור כל אחת ואחת, ומכל-מקום טענו התוספות שזו עילה מספיקה לעשות מלאכה האסורה מהתורה -

תוספות (שבת קכח ע"ב ד"ה קמ"ל):

> קמ"ל איתובי מיתבא דעתה - אף על גב דבפרק בתרא דיומא (פג ע"א) אמר חולה אין מאכילין אותו ביום הכיפורים אלא על-פי מומחה והכא שריא משום יתובי דעתא, היינו שיותר יכולה היולדת להסתכן על ידי פחד שתתפחד שמא אין עושין יפה מה שהיא צריכה, ממה שיסתכן החולה ברעב.

<u>גבולות ההרגעה</u>

<u>א</u>. <u>הרגעה כללית - כל דבר שמפריע לה ליישוב הדעת</u>

משנה שבת (פי"ח מ"ג):

> ומיילדין את האישה בשבת וקורין לה חכמה ממקום למקום, ומחללין עליה את השבת.

לעיל הבאנו את דברי הרב ישראל ליפשיץ, שהחידוש במשנה הוא שאמנם נמצאת מיילדת עם האישה אלא שיש אישה חכמה יותר, מותר לקרוא לאישה החכמה שתיילד אותה אף שהיא תבוא ממרחק בחילול שבת, זאת משום שבכך מרגישה היולדת רגיעה נפשית -

תפארת ישראל (שם יכין אות לג):

> ונראה לי, דנקט חכמה לאשמעינן דאפילו יש מיילדת כאן ורק דזו חכמה ביותר, אפילו הכי שרי. ומהאי טעמא נמי נקט תנא מיילדין קודם לקורין להחכמה.

» **הרב שלמה דיכובסקי** ('הרגעת יולדת ומעוברת', תחומין כרך כג עמוד 241-237):

משמע, אף שמבחינה רפואית גרידא די במיילדת המקומית, מכל-מקום להרגעתה של היולדת מותר להזעיק מיילדת חכמה ממנה ממרחקים.

אם כך, הרי שגם אם המיילדת הרחוקה אינה חכמה יותר, אלא שעימה חשה היולדת ביטחון ורגיעה, והיא עומדת על כך שהיא תטפל בה, ניתן להביאה ממרחקים אף בשבת. שהרי לא מן הכל זוכה אדם להתרפא, ולב יודע מרת נפשו.

<u>היתר להחזיק את יד אישתו בלידה</u>

הרב שלמה דיכובסקי ('הרגעת יולדת ומעוברת', תחומין כרך כג עמוד 241-237):

מאותו טעם נראה לי... שאם האישה הכורעת ללדת דורשת בתוקף שבעלה יחזיק בידה בעת הלידה, דבר שהוא בעייתי מבחינת הלכות נדה, ונראה לעין שהיא זקוקה לכך לצורך רגיעתה הנפשית, אזי יש מקום להתיר זאת.

הדברים אמורים, במקום שנראה בעליל, שלא מדובר בפינוק יתר, אלא בחרדה אמיתית ובחשש לשלומה של היולדת (וממילא גם ליילוד).

אכן אם יחבוש הבעל כפפה רפואית דקה על ידו תהיה הבעיה ההלכתית קלה בהרבה. מובן, שאין להתיר מגע אף באופן זה כשאין בכך כל צורך רפואי.

»» מדבריו נראה שגדר יישוב הדעת ביולדת הוא רחב מאוד ואינו דבר קבוע אלא סובייקטיבי עבור כל אישה ואישה.

<u>ב</u>. <u>הרגעה לצורך הלידה עצמה</u>

ההיתר להדליק נר עבור היולדת הוא גם במקרה והיא עצמה עיוורת.

טעם הדבר מבואר בגמרא שהוא משום יישוב הדעת, כאשר ההסבר לכך הוא שאם ידליקו עבורה נר אז חברתה הנמצאת לידה תראה יותר טוב את צרכיה הרפואיים ותסייע לה בכך -

בבלי שבת (קכח ע"ב):

אמר מר, אם הייתה צריכה לנר חבירתה מדלקת לה את הנר. פשיטא. לא צריכא, בסומא.

מהו דתימא כיון דלא חזיא אסור, קא משמע לן איתובי מיתבא דעתה.

סברה, אי איכא מידי חזיא חבירתה ועבדה לי.

תוספות (שבת קכח ע"ב ד"ה קמ"ל):

והכא שריא משום יתובי דעתא, היינו שיותר יכולה היולדת להסתכן על ידי פחד שתתפחד שמא אין עושין יפה מה שהיא צריכה.

» יישוב הדעת אינו כולל בתוכו הרגעה כללית, כגון להחזיק את ידה, להשמיע לה מוסיקה וכדו', אלא רק כאשר הפחד של היולדת קשור בהכרח ללידה עצמה ולדברים המתרחשים בלידה, מותר להרגיע אותה בכך -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ט):

כשחששת הטירוף הוא בדבר שנוגע לעצמותו, כגון שמבקש שיתנו לו איזה מאכל או תרופה שחושב שזהו שתועיל לו לשיפור מצבו, אף על פי שהרופא אומר שאין צריך, אזי שומעין לו למלאות מבוקשו גם כשכרוך הדבר בחילול שבת דאורייתא.

~ **שיעורי תורה לרופאים** (ח"ד סימן רלז):

אישה הפוחדת מלידה ומבקשת לעשות ניתוח קיסרי בשבת, האם יש בכך איסור חבלה?

יש להסתפק, דאע"פ שאין רגילות במקומותינו להינתח ללא הצדקה רפואית, אבל בכל זאת אם היולדת מפחדת מהכאבים, אולי מותר לחלל שבת עבורה כדי להרגיע אותה וליישב דעתה.

ואולי אסור, מאחר שאינה מפחדת מסכנת מוות אלא מכאבים, ואולי אין זה יתובי דעתה שמותר לחלל שבת עליו.

בשם הרב יוסף שלום אלישיב:

אם היולדת פוחדת מהכאבים העזים של הלידה, כמו שכתוב רעדה אחזתם שם חיל כיולדה, אינה עוברת על איסור חבלה... ומותר לנתח אותה בניתוח קיסרי, בין בחול ובין בשבת כאשר... חוששת מאד מלידה טבעית.

ו. סיכום: יישוב הדעת

~ **חולה**

הגדרה: 'שמא תיטרף עליו דעתו'.

היקף ההיתר: איסורי דרבנן.

סייגים: רק כאשר הוא דורש.

סיבת ההיתר המצומצם: אי-מילוי רצונו אינו קשור בהכרח למצבו הגופני.

חריגות: אם טירוף הדעת יביא לידי סכנה ממשית, מותר אף איסורי תורה.

~ **יולדת**

הגדרה: יישוב הדעת.

היקף ההיתר: היתר איסורי תורה.

הרחבה: גם כשהיא אינה דורשת; אינה רואה להדלקת הנר.

סיבת ההיתר: ידוע היה לחכמים שיישוב הדעת והרגעת היולדת מבחינה נפשית, מסייעת באופן ברור ללידה מבחינה פיזיולוגית.

היקף גבולות היתר ההרגעה: כל דבר; לצורך הלידה עצמה.

<u>השלכות הלכתיות: יולדת</u>

~ קרוב משפחה - נסיעת הבעל או האמא של היולדת איתה במכונית או אמבולנס - מותר.[17]

~ דולה - מסייעת בתהליך הלידה באופן פיזי. לכן, יכולה להתלוות לנסיעה שנוסעת היולדת, או ע"י נהג גוי.[18]

---

[17] **שו"ת אגרות משה** (או"ח ח"א סימן קלב): "בדבר האישה כשצריכה בשבת ליסע בטעקסי להאספיטאל כדי ללדת והיא רוצה שגם הבעל או אמה יסעו עמה משום שבזה יש לה יתובי דעתא אם יש להתיר כמו הדלקת נר שמותר אף כשאין צורך בעצם רק משום יתובי דעתא... והשבתי, דלכאורה לא דמי להתם. דדרך כל האדם להתפחד שמא לא יראו מה שצריכה... אבל בעובדא דידן שאין לה מה להתפחד ויודעת שאין שום צורך ותועלת בנסיעת הבעל והאֵם איתה ורק תונבא בעלמא הוא מה שמתפחדת ליסע בעצמה אולי פחד כזה אינו גדול כ"כ שיביא לסכנה כיון שאין שום טעם לפחדה. אבל מכל-מקום לדינא, כיון דמצינו ביולדת שעלולה להסתכן מחמת פחד, מי הוא שיכול לסמוך על חילוקים בחשש פיקוח נפש. ולכן, אם אומרת שהיא מתפחדת, אף אחרי שמסבירין לה שאין מה לפחד ליסע בעצמה, יש בזה חשש פיקוח נפש וצריך הבעל או האם ליסע עמה"; **אגרות חזון איש** (ח"א סימן קמב) שראוי לזרז את הבעל ליסוע עם אישתו ללידה.

[18] ראו: **תחומין** (חלק ל עמוד 129-138; חלק לד עמוד 62-68).

שיעור כו: פיקוח נפש ציבורי - פתיחה

א. הקדמה: בין יחיד לציבור

בהלכות פיקוח נפש יש להבחין בין מקרה בו היחיד נמצא בסכנה למקרה בו הציבור נמצא בסכנה.
ההבדל בין היחיד לבין הציבור אינו הבדל כמותי, אלא הבדל מהותי בגדרי ההיתר לפיקוח נפש

<u>הסיבות לשוני</u>

ניתן למנות כמה מן הסיבות שמשפיעות על גדרי ההיתר בין המקרים השונים:

~ <u>אירוע מקרי ואירוע מתמשך</u> - כאשר היחיד נמצא במציאות של סכנת נפשות בשבת, מדובר על אירוע מקרי שבמסגרת ההלכה ניתן לחלל שבת עבור הצלתו. הכלל 'פיקוח נפש דוחה שבת' טומן בחובו את האפשרות 'לחלל' שבת לצורך אירוע מקרי שקורה. זהו הנימוק 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה', היינו התורה מאפשרת את הוויתור החד-פעמי כדי להמשיך בשגרה.
לעומת זאת, כאשר מדובר על פיקוח נפש ציבורי, אזי לא מדובר על אירוע חריג-נקודתי, אלא על מערכות שלימות המתפקדות באופן קבוע, כגון ביתי חולים, שירותי הביטחון (צבא ומשטרה) וכדו', ומדובר על שגרה קבועה של 'חילול' שבת.

~ <u>דרך הצגת השאלה</u> - יש הבדל גדול מי הוא זה ששואל את השאלה 'האם מותר לחלל שבת במציאות כזו'. בפיקוח נפש על אדם יחיד, אזי השאלה היא מנקודת מבטו של היחיד ולא יותר. לעומת זאת, שאלות במסגרת פיקוח נפש ציבורי זקוקות לראייה רחבה ולהשלכות עתידיות, להן יש השפעה על ציבור שלם.[1]

[1] דוגמה לדבר היא בנידון תשע חנויות מוכרות בשר כשר וחנות אחת מוכרת בשר טרף. אם נמצא בשר ברחוב מחוץ לחנויות ולא ידוע מה מקורו, מותר לאכול את הבשר משום שרוב החנויות כשרות. אך אם אדם קנה בשר מאחת החנויות והוא לא זוכר מאיזו חנות, במקרה כזה הרוב לא מועיל, ואסור לאכול את הבשר. ההבדל בין שני המקרים הוא שכאשר הבשר נלקח מתוך החנות הוא נחשב קבוע, ואילו כאשר הוא נמצא מחוץ לחנויות הוא נחשב פורש מן הרוב. בביאור יסוד ההבדל כתב **הרב שמעון שקאפ** (שערי יושר, שער ד פרק ג; כתובות סימן טו) שהוא נובע ממקום לידת הספק שהוא קשור לדרך הצגת השאלה - כאשר הבשר הוא קבוע, אזי לידת הספק הייתה בחנות והשאלה היא 'מהי החנות', וכאשר הדיון על החנות אזי יש חשש שהוא מחנות שאינה כשרה. לעומת זאת, לידת הספק במקרה וחתיכת הבשר פרשה מן החנויות נוצרה מחוץ לחנויות והשאלה היא על הבשר, 'מהיכן חתיכת בשר זו', והתשובה היא מהרוב.

ב. דוגמאות לפיקוח נפש ציבורי

נביא מספר דוגמאות הלכתיות, בהן ניתן לראות את המבט הכללי-ציבורי.
יש להדגיש, שיש לדון בהרחבה בכל סוגיה בפני עצמה, דבר שייעשה בשיעורים הבאים, אך ננסה כאן רק להציג את העקרון

1. צידת בעלי חיים מזיקים

רמב"ם (הל' שבת פ"י הכ"ה):
רמשים המזיקין, כגון נחשים ועקרבים וכיוצא בהן, אף על פי שאינן ממיתין, הואיל ונושכין מותר לצוד אותם בשבת. והוא שיתכוון להינצל מנשיכתן.
כיצד הוא עושה, כופה כלי עליהן או מקיף עליהן או קושרן כדי שלא יזיקו.

מדברי הרמב"ם: 'והוא שיתכוון להינצל מנשיכתן', נראה שרצונו לומר שעניינה של צידת מזיקים היא 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', שכן האדם לא מתכוון לעצם הצידה אלא מטרתו היא להינצל מהנשיכה שלהם.

? על כך הקשה **מגיד משנה** (הל' שבת פ"י הי"ז):
ואחר שרבינו פסק בפרק ראשון כרבי יהודה במלאכה שאינה צריכה לגופה שחייב עליה, למה לא חייב באלו?

! <u>סכנת נפשות של רבים</u>

בתירוצו השני כותב המגיד משנה, שאמנם שיטת הרמב"ם היא שמלאכה שאינה צריכה לגופה חייבים עליה, אך מקרה זה הוא חריג משום שמדובר על סכנת נפשות של רבים -

מגיד משנה (הל' שבת פ"י הי"ז): "דכיון דרבים נזוקין בו, חשיב ליה כסכנת נפשות".

» מבואר א"כ, שסכנת רבים מהווה עילה לקולא במקרה של פיקוח נפש, כאשר הדגש כאן הוא על סכנה עתידית, שכן אמנם בעל החיים נמצא בעולם אך ההיזק עוד לא מצוי והוא עתידי.

2. דליקה בשבת

כאשר פורצת דליקה בשבת, אין לכבות את הדליקה, אא״כ יש סכנת נפשות.
אולם, במקרה ומדובר על דליקה בבית של יהודים הנמצאים בסביבה של גויים, מותר לכבות משום חשש שמא הגויים יעשו שפטים ברכושם של היהודים.
ניתן ללמוד מכך, שאף שאין וודאות לפיקוח נפש אלא חשש וספק עתידי - מותר לחלל שבת

הגהות אשרי (עירובין פ״ד סימן ו):
מותר לכבות את הדליקה בזמן הזה מפני שיש שדרים בין קצת אומות, כשיש דליקה באים ושוללים והורגים ולא גרע מעיר הסמוכה לספר.[2]

רמ״א (או״ח סימן שלד סעיף כו):
וכל הדינים הנזכרים בדיני הדליקה, הני מילי בימיהם, אבל בזמן הזה שאנו שרויין בין עובדי כוכבים והיא חשש סכנת נפשות, כתבו הראשונים והאחרונים ז״ל שמותר לכבות דליקה בשבת משום דיש בה סכנת נפשות והזריז הרי זה משובח.
ומכל-מקום הכל לפי העניין, דאם היו בטוחים ודאי שלא יהיה להם סכנה בדבר, אסור לכבות. אבל בחשש סכנת ספק מותר לכבות אפילו הדליקה בביתו של גוי, וכן נוהגין.[3]

~ כיבוי דליקה במקום יהודי - חשש שמא יש זקן או חולה שלא יכול לברוח

משנה ברורה (סימן שלד ס״ק עג-עד):
ומזה יצא ההיתר לכבות הדליקה בכל מקום, כיון דאפשר אם לא יכבנה אל יחסר מהיות שם בעיר זקן או חולה שאין יכול לברוח ותבוא הדליקה עליו.[4]
ומצווה להודיע זאת ברבים דמותר לכבות.[5]

---

[2] **שו״ת תרומת הדשן** (סימן נח): ״ובאור זרוע בהל׳ שבת כתב וז״ל: ואפילו בספק סכנה גדולי ישראל מכבים את הדליקה, ואף על פי שאפשר לכבות ע״י נכרי... ושמעתי מגומגמים להחמיר מסברת ליבם, ולומר דווקא כשנפלה הדליקה תחילה בביתו של ישראל איכא סכנה, כי משפט הנכרים כך היה, כי ימצאו אותו שיצאה הדליקה מביתו משליכין אותו לתוך האש... וא״כ ע״י כך יש סכנה לשאר ישראל, כדרכם לומר כל ישראל ערבים זה בזה, וכהאי גוונא שרי לכבות. אבל אם יצא תחילה בביתו של נכרי, ליכא למיחש להא וליכא סכנה, דעינינו רואות דכמה עיירות גדולות שיצאו בהן דליקות גדולות, ולא הזיקו לישראל בגופן כלל, ואפילו גיזום לא נשמע בזמן שלא יצא הדליקה בבית ישראל. אמנם נראה דמלשון הגה״ה באשירי לא משמע הכי לחלק. מדתלי הטעם מפני שהם שוללים והורגים, ולא גרע מעיר הסמוכה לספר, משמע ע״י חטיפת הממון יבוא לידי הריגה. והכא נמי איכא למיחש אף אם יצא תחילה הדליקה בביתו של נכרי. שלעולם רגילים לשלול ולחטוף כאשר הדליקה מתגברת, אפילו אי חזינן עיירות שלא נשמע בהן שום יראה בכה״ג אין לסמוך על זה, כיון דלפעמים מועטים איכא למיחש, דקיימא לן ... דאין הולכין בפיקוח נפש אחר הרוב״.
[3] כ״כ: **אליה רבה** (או״ח סימן שלד סעיף כה). אולם, ראו: **מרדכי** (שבת פרק כל כתבי סימן שצג): ״נהגו ברוב הארצות... ואין להם על מה שיסמוכו״. אך כתב על כך ב**שו״ת ציץ אליעזר** (ח״ז סימן כ אות ג): ״המרדכי שם אמנם כותב שאין היתר ברור בדבר זה. אבל מסיים וכותב גם זאת אלא שזה כאותו שאמרו חכמים הנח להם לישראל מוטב שיהו שוגגין ואל יהו מזידים. והרי מצינו לגדולי האחרונים שכן תפסו את עצמם בנימוק היתר זה של קטנים וחולים וכו״״.
[4] **כנסת הגדולה** (או״ח הגהות בית יוסף סימן שלד אות יא) שמותר גם כשאין סכנה מהגויים: ״יצא לנו היתר בזמן הזה לכבות הדליקה בכל מקום... דאפשר דאם לא יכבנה אל יחסר מהיות שם בעיר זקן או חולה שאינו יכול להתמהמה לברוח ותבוא הדליקה עליו״.
[5] אולם, ראו: **כנסת הגדולה** (או״ח הגהות בית יוסף סימן שלד אות יא): ״שאין ראוי לפרסם היתר זה בפני עמי הארץ״.

» במקרים אלו אין וודאות לפיקוח נפש, אלא מדובר על ספק פיקוח נפש שההיתר לכבות את הדליקה נובע מהאופי הציבורי של הבעיה. לפיכך, מכיון שדנים במישור הציבורי, אז יש להגדיל את מרווח הספק גם כאשר הבסיס לחשש הוא אפשרות בלבד.

שו״ת ציץ אליעזר (חי״ז סימן כ אות ה):

לפי כל הנ״ל משתקף לנו היתר כללי לכיבוי דליקות, בהיות ואין אפוטרופוס לדליקה לדעת מידת הקיפה וסכנתה, ולפעמים מדליקה קטנה יכול חי״ו להתהוות אסון חמור, כפי שאנו קוראים בהרבה פעמים על כך.

3. התרת עבודה בשמיטה משום מס המלך

אחד ההיתרים המרתקים בשמיטה הוא של רבי ינאי. הוא ייסד בית-מדרש בעַכְּבָּרָה ליד צפת,[6] שם שילבו תלמידיו בין לימוד לעבודה חקלאית.[7] רבי ינאי התיר לתלמידיו לחרוש ולזרוע בשמיטה ׳משום ארנונא׳, שתהייה תבואה לפרוע את מס השלטון. לדברי התוספות, ההיתר נובע משום פיקוח נפש ציבורי, שהרי החשש לסכנת נפשות הוא רחוק מאוד

בבלי סנהדרין (כו ע״א): ״כדמכריז רבי ינאי, פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא״.[8]

תוספות (שם ד״ה משרבו):

ואם תאמר, ומשום ארנונא התירו לחרוש ולזרוע דהויא איסורא מדאורייתא?

ויש לומר... דפיקוח נפש הוא ששואל להם המלך מס ואין להם מה יפרענו ומתים בתפיסת המלך. והכי איתמר בירושלמי, משום חיי נפש.[9]

---

[6] **כפתור ופרח** (פרק יא).

[7] **דורות הראשונים** (חי״ב פי״ו, קלז ע״ב). יש להוסיף: ב**בבא בתרא** (יד ע״א) מתואר שרבי ינאי נטע 400 כרמי יין, וכתב **הרשב״א** (שם ד״ה הא): ״משום ישוב ארץ ישראל הוא דעביד ומעלין עליו כאילו נטעה כולה״. כ״כ: **ריטב״א** (שם ד״ה ומאי); **שיטה מקובצת** (שם) בשם הראב״ד; **חתם סופר** (שם ד״ה דילמא). להרחבה בנושאה, דרך הגדרת מצוות ישוב ארץ ישראל, ראו: **מאמרי הראיה** (עמוד 465–467). על גישתו הריאלית של רבי ינאי, ראו: **תענית** (כ ע״ב) שהוא סבר שאין לסמוך על נס במקום סכנה; **שבת** (לב ע״א), שם מבואר שרבי ינאי לא שט בספינה לפני בדיקת כשירותה.

[8] השוו לדברי **הירושלמי** (שביעית פי״ד ה״ב): ״בראשונה כשהיו המלכות אונסת, הורי רבי ינאי שיהו חורשין חרישה ראשונה״. **פני משה** (שם ד״ה בראשונה): ״כדי למהר הזריעה אחי״כ שיהיה להם ממה לפרוע מס המלך״. **הרידב״ז** (שם ד״ה וכא) העיר שבדברי הבבלי משמע שההיתר הוא לזרוע ואילו בירושלמי ההיתר הוא רק לחרוש. וביאר: ״והורה רבי ינאי לחרוש פעם אחת לקווצה ולזרוע כדי שתצמח מעט על השיעור דארנונא הנוטל כך וכך כורין לשנה״. היינו, שההיתר לזריעה הוא מוגבל.

[9] **תוספות** (סנהדרין כו ע״א ד״ה משרבו, בתירוץ שני; גיטין סב ע״א ד״ה אין עודרין, בתירוץ ראשון; פסקי תוספות, סנהדרין אות סב); **ר״ן** (סנהדרין כו ע״א; שם עד ע״א ד״ה אבל); **תוספות הרא״ש** (סנהדרין כו ע״א ד״ה פוקו, בתירוץ השני); **פסקי רי״ד** (סנהדרין כו ע״א). יש שביארו כן ברמב״ם, ראו: **רדב״ז** (הל׳ שמיטה פי״א הי״א); **מרכבת המשנה** (שם, בפירוש ראשון); **רש״ס** (שביעית פי״ד ה״ב ד״ה ברם); **ערוך לנר** (סנהדרין כו ע״א ד״ה בתוס׳); **מהר״ם שיק** (שם ד״ה בתוס׳); **שו״ת דברי מלכיאל** (חי״א סימן כח אות ט); **שו״ת משיב דבר** (חי״ב סימן נו); **פאת השולחן** (הל׳ שביעית סימן כ ס״ק לב). ראו גם: **אור החיים** (ויקרא, כה ג) שמצא רמז מהפסוקים לשיטה זו: ״שֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרָע שָׂדֶךָ וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְמֹר כַּרְמֶךָ וְאָסַפְתָּ אֶת תְּבוּאָתָהּ - עוד יתבאר על דרך מה שאמרו בסנהדרין... מכריז רבי ינאי, פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא, וכתבו התוספות... דפיקוח נפש הוא... והוא מאמר הכתוב שש שנים וגו׳ ואספת וגו׳, פירוש אימתי אין אני מתיר לך אלא שש ולא שבע, ואספת, כשאתה זורע לאסוף לעצמך אבל לארנונא לתת למושל זרעו אפילו בשביעית כדברי רבי ינאי״.

הרב דוד יהודה ליב זילברשטיין (ה׳תק״פ-ה׳תרמ״ד) שהה בירושלים (תרי״ט-תר״ל) ותיאר את המציאות באותם הימים, בספרו שבילי דוד (יו״ד ח״ב שמעתא ו כללי חובת קרקע אות יג, כט ע״א): ״עמא דבר שלא לנהוג שביעית בארץ

שו״ת דעת כהן (סימן נח ד״ה והנה לדעת):

ומה שהוזכר בבבלי דמכריז רבי ינאי, פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא, ג״כ היה בזאת הכוונה, שרבי ינאי היה זריז בשמירה מחשש סכנת נפשות, ובפרט בענייני הכלל, וכאשר הדין הוא דבמקום סכנה הנשאל הרי זה מגונה והשואל הרי זה שופך דמים... על כן הכריז פוקו וזרעו בשביעית, ולא תכנסו לחשש סכנה נגד גזירת המלכות.

~ לדעת מהרי״ל דיסקין ההיתר הוא גם לעשירים, דבר המבטא את ההיבט הציבורי של הנידון -

מהרי״ל דיסקין[10]:

מצינו דמשום ארנונא התירו חרישה בשביעית... משום שמתים בתפיסה, נראה לי שלא אמרו זה כי אם בגזירה כללית, שיתכן שימצא בהם אנשים שימותו, והוי חשש סכנת נפשות ממש (והתירו אפילו לעשירים, דאם לא כן מיכספו עניים ולא יחרשו, ואתי לידי סכנת נפשות). אבל בפרטות, לפדות איש אחד, ודאי לא חיישינן לסכנה דהאי יחיד שימות בתפיסה.

~ לדעת הרב יוסף רוזין, ההיתר לעבוד בשמיטה הוא משום פיקוח נפש ציבורי, לעומת פדיון שבויים שאין מחללים עליו שבת משום שהוא פיקוח נפש של יחידים -

צפנת פענח (הל׳ שבת פ״ב הכ״ג):

ועיין מש״כ התוספות סנהדרין (כו ע״א) גבי שביעית דמשום ארנונא התירו, משום דהוה חשש דפיקוח נפש. ועיין במרדכי (פ״א דמועד קטן) מבואר דאין מחללין שבת על פדיון שבויים, עיין שם. ועל כורחך, משום זה דבהך דסנהדרין (=שביעית) הוה כמו לרבים.

מרגליות הים (סנהדרין כו ע״א אות ב): ״וזהו יסוד חשוב בהלכות מדינה״.

הקודש בזמן הזה, ואמינא בזה דבר חדש ב״ה, דמבואר בסנהדרין... פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא וכתבו תוספות... אפילו הוא מהתורה מותר משום סכנה דיתפסו עבור הארנונא, וא״כ מכ״ש בזה דחיי נפש הוא דאל״כ מה יעשו אחינו בית ישראל הדרים שם דאין בכוחם לאסוף תבואות וכל מיני מאכל משנה העבר, וגם אין בידם להביא מחוץ לארץ, כי סוחרי ישראל ממדינה למדינה לא יוכל לקום כי הדרכים אין מסוגלים שם לכך... וודאי בכהאי גוונא לא אסרו וקרוב להיות גם בכלל סכנת נפשות... ומי שיש ביכולתו להכין מאכלות ישנות וירצה להחמיר אין מוחין בידו״.
יש שלמדו שהתיר עבודות בשמיטה ללא ׳היתר מכירה׳ מהסיבות הנ״ל, ראו: **למועד שנת השמיטה** (עמוד לד, 7); **הרב איתם הנקין** (׳עובדות ומיתוסים בפולמוס השמיטה׳, עלוני ממרא 121 תשס״ח עמוד 54). ראו את התייחסותו של **שו״ת ציץ אליעזר** (ח״ו סימן לב אות ח): ״דברי ספרי שבילי דוד אלה נדמה שלא הוזכרו עוד בדברי הספרים הדנים בהיתר שביעית בזמן הזה. ולמדים אנו מדבריו, ראשית, דבזמנו היה עמא דבר שלא לנהוג שביעית בארץ הקודש בזמן הזה, ושנית הבעל שבילי דוד אסברא לן טעם מיוחד מדידיה על העמא-דבר הזה, והוא בהיות שהישוב דאז היה קטן והסוחרים הישראלים בארץ לא היה להם קשרי מסחר עצמיים וחזקים עם חוץ לארץ וגם הדרכים לא היו מסוגלים לכך, ואילולי היו שומרים על השביעית היה צפוי הרס על קיומו של הישוב בארץ דאי-אפשר היה לקיים הנפשות היושבות שם וקרוב היה להיות גם בכלל סכנת נפשות, ומשום כך היה אי-אפשר לאסור, ומתוך זה שמעינן גם חילוק בין פרטיים שהשמירה כהלכתה תביא ההרס לקיומם לבין כלליים שאין סכנה כזאת, ובפרט כעת מאחרי קום המדינה ואשר גם קשרי המסחר מצויים בידי ישראל״. אולם, בספר **ובשנה השביעית** (ח״א עמוד 76 הערה 114), כתב שמתאר מציאות ואינו מתיר עבודות, וציין לדברי הרב חיים אברהם ארנשטיין (צפונות טז תשנ״ב עמוד לב; שם עמוד לד), שחזרת הרב זילברשטיין להונגריה נבעה מקשיים כלכליים, תיאור התואם לתיאורו.
[10] **שו״ת מהרי״ל דיסקין** (קונטרס אחרון, אות לד; שם אות ס); **כתבי מהרי״ל דיסקין** (או״ח סימן שו; שם סימן תקכז). ראו: **מועדים וזמנים** (ח״ב סימן קמ ד״ה ולע״ד נראה).

4. צורכי ממון של רבים כפיקוח נפש

~ הלוואה בריבית לצורכי הציבור

הדין המובא בשולחן ערוך הוא, שאמנם אסור להלוות בריבית אך במקרה של פיקוח נפש מותר להלוות בריבית.

הרמ"א מציין שהיו שביקשו להרחיב את המושג 'פיקוח נפש' גם למקרה של צורך הקהל למלא את קופת הציבור, שכן לדבריהם צורכי הציבור נכללים בכלל ההיתר של פיקוח נפש

שולחן ערוך (יו"ד הלכות ריבית סימן קס סעיף כב): "מותר ללוות בריבית מפני פיקוח נפש".

רמ"א (שם):

> אסור ללוות בריבית לצורך קהל, ואפילו אינו ריבית קצוצה, כל שכן בריבית קצוצה דאסור, ולא כמו אלו שנהגו להקל בקצת מקומות להלוות וללוות לצורך קהל בריבית קצוצה, ואין להם על מה שיסמוכו, אם לא שנאמר שמחשבים צורכי קהל לפיקוח נפש או לצורך מצווה... אבל אין לסמוך על זה כי אם לצורך גדול. (רוב הג"ה הם דברי עצמו).

אמנם הרמ"א מסתייג מההרחבה של ההיתר והטענה שחוסנה הכלכלי של הקהילה בכלל פיקוח נפש, אך הוא מסיים שבמקרה של 'צורך גדול' יש לסמוך על הרחבת ההיתר להלוות בריבית למילוי קופת הציבור ולחיזוק חוסנה הכלכלי של הקהילה.

~ <u>הצלת ממון הציבור</u>

הרב יוסף ענגיל[11]:

> ודע, דשמעתי בשם רב גדול וצדיק זלל"ה דממון רבים חשוב כנפשות ממש, שאמר שעל כן בפרשת שמע נאמר ובכל מאודך ולא כן בפרשת והיה אם שמוע. ואמר, כי בכל מאודך פירשוהו חכמים בכל ממונך. ועל כן, בפרשת והיה אם שמוע שנאמרה בלשון רבים וממון של רבים כנפשות חשוב, ועל כן הוא נכלל בו במאמר ובכל נפשכם.
>
> כך שמעתי, ונראה שיש לדברים אלו מקור בר"ן הנ"ל כאן דכתב דנזקא דרבים כסכנת נפשות חשיבא. ואף דאיירי כאן בנזק הגוף שיכווה גופם בהגחלת, מכל-מקום זה ערך אחד עם ממון.

מדוגמאות אלו ניתן ללמוד שהגדרת פיקוח נפש של רבים היא רחבה יותר מאשר פיקוח נפש של יחיד, ובעניינים הנ"ל היא מורחבת גם לעניין דברים שאינם סכנת נפשות ממש.

אי"ה, נייחד לנושא זה של פיקוח נפש בממון הציבור, שיעור בפני עצמו

---

[11] **הרב יוסף ענגיל** (גליוני הש"ס, שבת מב ע"א ד"ה שם בשביל; שו"ת בן פורת, ח"ב סימן י - הובא בתחומין ח"ב עמוד 74; אוצרות יוסף, שביעית בזה"ז עמוד 91). ראו גם: **הרב אברהם יצחק נריה** (צניף מלוכה, עמוד 138).

5. מלחמה בשבת

אחת הדוגמאות לשוני המהותי בין יחיד לציבור בענייני פיקוח נפש, היא המלחמה בשבת.
השאלה בסוגיה זו היא, האם ההיתר להילחם בשבת משום פיקוח נפש הוא ההיתר הרגיל של פיקוח נפש, או שמא יש היתר ייחודי למלחמה בשבת שהוא היתר בעל אופי שונה ועם כללים שונים?
לא נעסוק כעת בשאלה זו, אך כדי להמחיש שאלה זו ולעמוד על ההבדל בין פיקוח נפש של יחיד לפיקוח נפש של ציבור, נציין לדברי הראי״ה קוק שהחריג את מלחמות ישראל מהדיון הפרטי של פיקוח נפש.
הראי״ה קוק עסק בשאלה מהי רמת הסיכון שאדם רשאי או מחוייב לסכן את עצמו עבור חברו. הוא הביא את סוגיית המלחמה כדוגמה לכך שבעיצומה ישנם חיילים המסכנים את עצמם עבור חבריהם ועבור כל האומה בעורף.
אך הרב קוק קובע, שלא ניתן ללמוד מסוגיית המלחמה, שהיא מסגרת ייחודית של ציבור, למקרה הנידון אודות סיכון היחיד עבור חברו להצלתו -

שו״ת משפט כהן (סימן קמג):

> וממלחמת מצווה לעניות דעתי אין ללמוד כלל, דעל כורחך ענייני הכלל דמלחמות יוצאים הם מכלל זה דוחי בהם, שהרי גם מלחמת רשות מותרת היא, ואיך מצינו היתר להכניס נפשות רבות בסכנה בשביל הרווחה. אלא דמלחמה והלכות ציבור שאני.

בהמשך דבריו, מרחיב הראי״ה קוק את ההגדרה של פיקוח נפש ציבורי, שאינו מתבטא רק בעניין רמת הסיכון שיש להיכנס אליה עבור הצלת האומה (העדר 'וחי בהם' במלחמה), אלא להבחנה מהותית בין דיני יחיד לדיני ציבור על שלל היבטים, כגון דיני המלך שהם חריגים ומבוססים על דיני הציבור, והמלחמה מהווה דוגמה אחת להבדל בין היחיד לציבור -

> ואולי הוא מכלל משפטי המלוכה, שהיו ודאי רבים ונמסרים באומה, כמו שכתב הרמב״ם (הל' מלכים פ״ג ה״ח) דאין רשות למלך להרוג אלא בסייף, וכן שאין לו כוח להפקיר ממון ואם הפקיר הוי ליה גזל, וכמו הרוגי מלך נכסיהם למלך (סנהדרין מח ע״ב) ופסקה הרמב״ם שם, וכל אלה ועוד כיוצא באלו הם שרידים שנשארו לנו ממשפטי המלוכה, שהם אינם עפ״י גדרי התורה של הלכות יחיד.
> ובמקום אחר ביארתי, שגם אלה יש להם מקור בתורה, אלא שדרכי הדרשה בזה נמסרו לכל מלך כבינתו הרחבה, ומשום הכי צריך שיכתוב לו שני ספרי תורה וכל אחד לשם קדושה מיוחדת, ועל הספר תורה ששייך לכל בן ישראל נאמר לבלתי רום לבבו ולבלתי סור וגו' אעפ״י שבספר תורה דמצד המלוכה מלך פורץ לעשות לו דרך ואין מוחין בידו, ומהם ג״כ דיני המלחמה, בין מלחמת מצווה ובין מלחמת רשות, ואי-אפשר ללמוד מזה למקום אחר.

ג. רמת הסיכון

כאמור לעיל (אות א), יש הבדל מי הוא זה ששואל את השאלה 'האם מותר לחלל שבת במציאות כזו'. בפיקוח נפש על אדם יחיד, אזי השאלה היא מנקודת מבטו של היחיד ולא יותר.
לעומת זאת, שאלות במסגרת פיקוח נפש ציבורי זקוקות לראייה רחבה ולהשלכות עתידיות, להן יש השפעה על ציבור שלם.
דרך השאלה מהווה השפעה על ההיתר שיינתן, שכן רמת הסיכון של היחיד ורמת הסיכון של הציבור שונה בתכלית, ובמקום בו אין היחיד חש סיכון ממשי ולא נתיר לו משום כך לחלל שבת, אזי בדיני ציבור יש להתחשב ברמת סיכון כזו.

הרב משה צבי נריה (צניף מלוכה, עמוד 124):

> ברבים, בגלל נקודות התורפה המרובות, שטח הספקות גדול יותר, והחשש 'שלא יוכל לבוא בשום עניין לידי מיתת ישראל' הוא הרבה יותר רציני.
> ולכן, אומדנת סכנת נפשות שם היא הרבה יותר רחבה... יש חשש שבאחד מן הרבים יגיע הדבר לכלל סכנה.

ניתן להביא לכך דוגמאות -

<u>**א**</u>. <u>השמדת חיידקים בשבת</u>

שו"ת היכל יצחק (או"ח סימן כט):

> שאלה: אם מותר בשבת להוסיף חומר משמיד חיידקים לתוך כלים שחולבים בהם, בטרם שחלבו, כדי למנוע הצטברות חיידקים מזיקים.
> לעצם הדבר, ודאי שאין שום איסור בהריגת חיידקים, ואיני יודע מקום הספק...
> כאן הוא עניין של מניעת מחלות פנימיות המוניות... מכיוון שהוא למנוע התפרצות של מחלות מעיים המוניות, קרוב הדבר בעיני לפיקוח נפש, ואין ספק שלא רק שמותר אלא שמצווה וחובה היא. צריך להזדרז להנהיג את התיקון בהקדם האפשרי.

<u>**ב**</u>. <u>מניעת מחלה המאיימת על הרבים</u>

שו"ת מנחת שלמה (תניינא סימן פב אות יב):

> כשציבור נרדפים מדובים ואריות אשר צריכים להילחם איתם ולגרשם, אפשר דלבד ממאי דחשיב הצלת נפשות ומצווה על כל אדם לחלל שבת וכדומה בכדי להציל, אפשר דחשיב נמי כמלחמת מצווה...
> ואם כנים אנו בזה, אפשר דגם מלחמה נגד מחלות האורבות לחיי האדם, הוי נמי כעין מלחמת מצווה.

ג. <u>תאונות דרכים</u>: הסיכון שאדם ייפגע בתאונת דרכים בעת נסיעה בכביש היא מזערית, אך כאשר דנים מנקודת מבט ציבורית אזי רמת הסיכון גדלה.

ד. <u>מתקפת איראן על ישראל תשפ"ד</u>[12]: ההיערכות של מדינת ישראל למתקפת טילים בליסטיים שנשלחו מאיראן הרחוקה, היא היערכות חסרת תקדים הן בהיבט הכלכלי שהושקע באירוע והן בכוננות העורף להשלכות. למרות שמבחינה סטטיסטית, רמת הסיכון הייתה נמוכה.

ה. <u>פענוח הודעות מדינת אויב בשבת</u>

חייל המשרת בחיל המודיעין בפענוח הודעות ממדינות האויב, ביקש לא לפענח בשבת הודעות שאינן חשובות ומאיימות. לדעת **הרב שלמה זלמן אוירבך**,[13] בציבור יש לחשוש לחששות רחוקות יותר:

> השואל היה בחור ששירת בצבא בחיל המודיעין, שם הצליחו לעלות על רשת תקשורת של מדינה עוינת, ולפענח את הצופן שלה. תפקידו של החייל היה לעסוק בפענוח הצופן באמצעות מחשב. הפענוח היה, כמובן, כרוך בחילול שבת. טענתו למפקדיו הייתה, שבשבת ברצונו לפענח רק חלק מהשדרים, אלו שלדעתו קיימת לגביהם סבירות גבוהה שהם נוגעים לישראל...
>
> ניגשנו יחד להגרש"ז לשאול לחוות דעתו, והוא פסק כי החייל חייב לפענח את כל השדרים... למרות שאין כל הבדל בהלכה בין פיקוח נפש של יחיד ושל רבים, ואף על ספק פיקוח נפש של יחיד מחללין שבת, בכל זאת יש הבדל גדול ביניהם ברמת הסיכון הנחשבת לפיקוח נפש... למשל, אנשים אינם נרתעים מנסיעות בין עירוניות, על אף שיש בהן אחוז סיכון מסוים, נניח של אחד ל-10,000.
>
> אבל אין כל ספק שראש מדינה אשר ייטול סיכון של אחד ל-10,000 על מדינתו - ייחשב כבלתי אחראי למעשיו, דעל ציבור דרגת סיכון כזו נחשבת לסכנה.
>
> ולפיכך פסק הגרש"ז שעל החייל לפענח את כל השדרים, כיוון שהנידון בהם הוא בטחון המדינה, אף על פי שאותו אחוז של סיכון לגבי אדם פרטי לא היה נחשב לפיקוח נפש.

---

[12] https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%94%D7%AA%D7%A7%D7%99%D7%A4%D7%94_%D7%94%D7%90%D7%99%D7%A8%D7%90%D7%A0%D7%99%D7%AA_%D7%A2%D7%9C_%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C_(2024)_%D7%A8%D7%90%D7%9C.

[13] ראו: **הרב משה מרדכי אפשטיין**, 'גדרי ספק פיקוח נפש' (אסיא כרך ט עמוד 100); **התורה המשמחת** (עמוד 186); **תחומין** (כרך לה עמוד 76).

ו. פיקוד העורף

במכתב שכתב החזון איש לאנשי 'המשמר האזרחי' (פיקוד העורף, בימינו), בנושא הפעלת אזעקה ונסיעה ברכב בשבת כדי להתריע על ירידה למקלט, הוא הבחין בין הוראה ליחידים להוראה ציבורית, שם יש להורות שגם חשש עתידי רחוק נחשב לפיקוח נפש -

פאר הדור (ח"ג עמוד קפג):

ההודעה לציבור למהר למקלט לפי מצב הנוכחי יש לחשוב להצלת נפשות ובשביל זה הותר לנסוע ולדבר בטלפון.

אך יש להיזהר ממלאכה דאורייתא בכל מאי דאפשר כיון שאין כאן סוף סוף שאלת נפשות לפנינו. ואף שאין הולכין אחר הרוב בפיקוח נפשות מכל מקום בדברים רחוקים הרבה מפיקוח נפש אין דנים כפיקוח נפש ותלוי כפי מידת הבטחון, והמחמיר בכאן אין מוחין בידו. אלא לעניין הוראה לרבים יש להורות בזה כדין פיקוח נפשות. ומלאכות דרבנן אין להחמיר כלל, והמחמיר במלאכות דאורייתא אינו רשאי להחמיר ולמנוע מלהודיע לאחרים האזעקה רק רשאי להשתמט ושיעשה על ידי אחרים.

ז. תקנה ציבורית - כוללת גם את המיעוט

במשנה מבואר שיש לבדוק ולחקור את העדים -

משנה סנהדרין (פ"ה מ"א):

היו בודקין אותן בשבע חקירות - באיזה שבוע, באיזו שנה, באיזה חודש, בכמה בחודש, באיזה יום, באיזו שעה, באיזה מקום.

? על דברים אלו הקשה הרב משה קנובל, הרי יש רוב ישראלים כשרים ולא יעידו שקר, וכיון שמדין תורה יש לסמך על הרוב א"כ מדוע לחקור את העדים מחשש שמא הם מהמיעוט שמשקרים?

! על כך הוא עונה, שכאשר אנו דנים על אדם פרטי אזי יש לומר שהוא אינו משקר והוא מן הרוב. אולם כאשר חכמים רוצים לתקן תקנה עבור על העולם, אזי התקנה שלהם צריכה לכלול את כולם, גם את המיעוט. לפיכך, כשחכמים תיקנו הגדת עדות הם חששו גם למיעוט שמשקרים -

אבני שהם (כלל כב אות ז):

וקשה לי טובא, אמאי צריך דרישה וחקירה, אמאי לא אזלינן בתר רובא ורוב ישראלים כשרים ובודאי לא יעידו שקר. ובפרט לפי... דברי הרמב"ם ז"ל דכל עיקר נאמנות של העדים הוא מצד חזקת כשרות. וכן נמי להא דחיישינן שמא טעו, הא רוב העולם אינם טועין, ואמאי לא אזלינן בתר רובא, הא רובא דאורייתא... וצריך עיון לכאורה.

ונראה לפי מה שכתב הרמב״ן... דבאמת כשאנו דנין על איש פרטי אמרינן שבודאי הוא מן הרוב ולא חיישינן למיעוטא.

אמנם כשחכמים ז״ל רוצים לתקן תקנה עבור כל העולם, שפיר תיקנו אף בשביל מיעוט העולם, כיון דבכללות העולם יש מיעוטא...

א״כ יש לומר דמשום הכי ציוותה התורה לחקור העדים משום דהתורה ניתנה לכל העולם, ובכללות העולם איכא מיעוטא אשר יאמרו שקר או דטעו.[14]

[14] **מרגליות הים** (סנהדרין מ ע״א אות א): ״היו בודקין אותן - יעויין ברמב״ם (הל׳ יסודי התורה סוף פ״ז) שכתב נצטווינו לחתוך את הדין עפ״י שני עדים כשרים, ואע״פ שאפשר שהעידו בשקר, הואיל וכשרים הם אצלנו מעמידין אותן על כשרותן. ואשר מצריכין דרישה וחקירה אע״פ שיש להם חזקת כשרות, הביא בספר אבני שהם (כלל כב אות ז) בשם הרמב״ן שאם אנו דנים על אדם פרטי אנחנו אומרים שהוא מן הרוב הכשרים ולא חיישינן למיעוטא, אבל כשחז״ל תיקנו בשביל העולם התחשבו עם המציאות שיש בעולם מיעוט שאינם כשרים, וכמו שכתבו התוספות (שבועות מו ע״ב ד״ה וספרא דאגדתא) וליכא למימר דאחזוקי אינשי בגנבי לא מחזקינן, דלא קאמר שהם גנבו אלא שהגנבים גנבום וכמה גנבים איכא בעולם״.

שיעור כז: הביסוס ההלכתי לפיקוח נפש ציבורי

א. חשש פיקוח נפש ציבורי: כיבוי גחלת

1. הצגת הסוגיה ומחלוקת הראשונים

הביסוס ההלכתי של היתר פיקוח נפש של ציבור, השונה במהותו מפיקוח נפש של היחיד, מצוי בסוגיית כיבוי גחלת מתכת בשבת הנמצאת ברשות הרבים.
מסוגיה זו ניתן לראות שהותרה פעולת איסור בשבת למניעת חשש היזק רבים, אף שאינם מצויים בפיקוח נפש כעת[1]

בבלי שבת (מב ע"א):
מכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזוקו בה רבים, אבל לא גחלת של עץ.

• **<u>דעת רש"י</u>**: הבחנה בחומרת האיסור

לדעת רש"י, ההבדל בין גחלת של מתכת לגחלת של עץ הוא הבדל מהותי בחומרת האיסור.
איסור כיבוי גחלת של מתכת הוא מדרבנן ולא מדאורייתא ולכן במקום של נזק לרבים לא גזרו חכמים, ואילו כיבוי גחלת של עץ הוא איסור תורה ולא נדחה בפני הרבים[2] -

רש"י (שם):
דלא שייך כבוי בהכי מדאורייתא, ומדרבנן אסורה, והיכא דאיכא נזקא לרבים לא גזרו על השבות. אבל לא של עץ - דאיסורא דאורייתא היא, וחייב סקילה.

• **<u>דעת רבינו חננאל</u>**: הבחנה טכנית

לדעת רבינו חננאל, אין הבדל מהותי בין גחלת של מתכת לגחלת של עץ ובשתיהן חומר האיסור הוא מהתורה.
לדבריו, ההבדל בין גחלת של מתכת לגחלת של עץ הוא הבדל טכני בלבד - מתכת לוהטת מטעה את הבריות בשל שחרוריתה ולכן מותר לכבות אותה, ואילו בשל עץ מחמת האדמומיות שבה היא ניכרת ואנשים נזהרים בה.[3]

---

[1] בעניין זה ראו עוד: **תחומין** (כרך כט עמוד 395-386).
[2] כ"כ **שו"ת הריב"ש** (סימן תא): "ואם החמץ הוא ברשות הרבים הרי הוא כשל הפקר. וא"כ כל שכן שאסור לטלטלו שהרי יזכה בו בהגבהתו, והוה ליה חמץ שלו וקא עבר עליה בבל יראה ובל ימצא. ואיני רואה בו צד היתר כדי שלא יזיק את הרבים, אף אם נאמר שיש כאן נזק של רבים, שכיון שיש כאן איסורא דאורייתא דקא עבר עליה כשיזכה בו, לא התירו אסור של תורה מפני נזק הרבים כי אם איסורא דרבנן, כדאמרינן במסכת שבת... מכבין גחלת של מתכת כדי שלא יזוקו בה רבים. אבל לא גחלת של עץ".
[3] כ"כ בשם הלכות גדולות: **רמב"ן** (שבת מב ע"א ד"ה מכבין); **ר"ן** (שם ד"ה מכבין); **מאירי** (שם ד"ה גחלת).

רבינו חננאל (שבת מב ע״א ד״ה למימרא):

וכיבוי גחלת של מתכת בזמן שהיא חמה והיא שחורה והרואה אותה דומה שהיא צוננת לפי שאין בה אדמומית כגחלת לוחשת ונמצאו בני אדם ניזוקין בו לפיכך מותר.

אבל הגחלת של עץ אם תסיר אדמומיתה נכבת כבר ואינה מזקת, ואם אדמומיתה בה כל הרואה אותה מתרחק ממנה ומכל פנים אין אדם ניזוק שהשחורה כבר כבתה והאדומה מתרחקין ממנה, לפיכך המכבה אותה חייב.

» במקום בו יש חשש נזק לרבים, שמא יינזקו בגחלת של מתכת יש היתר לכבות אותה כבר עתה.

? על דברי רבינו חננאל הקשו הראשונים, כיצד הותר לעבור על איסור תורה רק משום חשש נזק, הרי כל מה שמותר לעבור על איסור תורה בשבת הוא בפיקוח נפש ולא במניעת נזק בלבד?

כלומר, במקרה של גחלת או היזק ברשות הרבים, לא מדובר על ידיעה ברורה שיש פיקוח נפש לפנינו, אלא מדובר על חשש שמא יבואו אנשים ויינזקו בגחלת זו ותיווצר מציאות של פיקוח נפש, או לא.

א״כ, מהי סברת ההיתר כבר עתה לחלל שבת הרי למדנו מכבר שכאשר אין פיקוח נפש לפנינו לא נתיר חילול שבת?[4]

התשובה היא שחשש נזק של רבים מוגדר כסכנת נפשות המתירה לדחות את השבת -

ר״ן (שבת מב ע״א ד״ה מכבין):

ואלו דברי תימה, שהאיך יתיר שמואל מלאכה דאורייתא שלא במקום סכנת נפשות.

אלא שנראה שהרב ז״ל סובר דנזקא דרבים כסכנת נפשות חשיב לן.[5]

<u>ביאור הסברה</u>

כאשר עוסקים בפיקוח נפש ציבורי, יש צורך לבחון את המציאות בהשקפה מקיפה ובקנה-מידה רחב יותר, וגם ספקות וחששות רחוקים הופכים לסכנה ממשית המתירה אף איסורי תורה.

דוגמה לדבר היא בעניין מחלות שונות. אדם רגיל החולה במחלת השפעת, אינו נמצא בסכנת נפשות. אולם, כאשר יש מגפה של שפעת, הרי שביחס לציבור רחב זהו מצב של פיקוח נפש, שכן בתוך כלל הציבור נמצאים גם ילדים וזקנים העלולים להגיע לידי סכנה.

---

[4] קושיה נוספת הקשה **רמב״ן** (שבת מב ע״א ד״ה מכבין) - הגמרא העמידה את סוגיית כיבוי גחלת כדעת רבי שמעון הסובר מלאכה שאינה צריכה לגופה, כמו כיבוי, מותרת בשבת. ואילו רבי יהודה סובר שמלאכה שאינה צריכה לגופה, כמו כיבוי, אסור. א״כ, שואל הרמב״ן, אם אכן מדובר על פיקוח נפש של רבים, היינו שיש כאן רמת סיכון גבוהה עבורם, יתכן וגם רבי יהודה מודה שיהיה מותר לכבות, וגם באיסור תורה: ״ותימה הוא, איך אנו מתירים מלאכה גמורה משום היזק שלא במקום סכנת נפשות. ושמא, כל היזק של רבים כסכנת נפשות חשיב ליה שמואל. אבל אינו נכון, שא״כ מנא לן דרבי יהודה גופיה לא מודה בהא״.

[5] כ״כ **רמב״ן** (שבת מב ע״א ד״ה מכבין) בדעת בעל הלכות גדולות ורבינו חננאל: ״ושמא כל היזק של רבים כסכנת נפשות חשיב״.

הרי שיש לחשוש גם לאותם מקרים רחוקים שבהם היזק שכזה עשוי להגיע לכדי פיקוח נפש, וזהו חידושו של שמואל בנוגע לגחלת של מתכת ברשות הרבים, היות שמדובר על נזק של רבים, ובסכנה לשלום הציבור, יש לחלל את השבת גם כדי למנוע סכנה עתידית.[6]

2. פסיקת ההלכה

• לדעת **הרמב"ם** (הל' שבת פ"א ה"ז), מלאכה שאינה צריכה לגופה, כמו כיבוי אש בשבת, חייב:

כל העושה מלאכה בשבת אף על פי שאינו צריך לגופה של מלאכה חייב עליה.

לפיכך, סובר **הרמב"ם** (הל' שבת פי"ב ה"ב), שההיתר לכבות גחלת ברשות הרבים הוא רק בגחלת של מתכת שיש בה רק איסור דרבנן:

המכבה כל שהוא חייב, אחד המכבה את הנר ואחד המכבה את הגחלת של עץ. אבל המכבה גחלת של מתכת פטור, ואם נתכוון לצרף חייב, שכן לוטשי הברזל עושים מחמים את הברזל עד שיעשה גחלת ומכבין אותו במים כדי לחסמו, וזהו לצרף שהעושה אותו חייב והוא תולדת מכבה. ומותר לכבות גחלת של מתכת ברשות הרבים כדי שלא יזוקו בה רבים.

• לדעת השולחן ערוך, מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור, ולכן לדבריו מותר לכבות את הגחלת הנמצאת ברשות הרבים, בין אם היא של מתכת ובין אם היא של עץ, שכן כיבוי זה הוא מלאכה שאינה צריכה לגופה[7] -

שולחן ערוך (או"ח סימן שלד סעיף כז):

גחלת המונחת במקום שרבים ניזוקים בה, יכול לכבותה, בין אם היא של מתכת, בין אם היא של של עץ. והרמב"ם אוסר בשל עץ.

---

[6] ראו כן גם: **הרב אברהם יצחק נריה** (תחומין חלק ג עמוד 20) שהביא את דברי אביו בביאור דעת רבינו חננאל: "ובחוברת להלכות מדינה (תל אביב תשי"ג) ביאר אאמו"ר הרב משה צבי נריה שליט"א שברבים גדר האומדנא של סכנת נפשות רחב יותר ויש חשש שבאחד מן הרבים יגיע הדבר לכלל סכנה, והרי זה כספק נפשות שדוחה את השבת"; **הרב יצחק זילברשטיין** (חשוקי חמד, מנחות לו ע"א): "וכתב הר"ן, ומהא שמעינן דשרינן שבות דרבנן במקום שהיזק הרבים מצוי, והרב בעל הלכות ז"ל התיר עוד אפילו איסורא דאורייתא... ודברי תימה הם, שהיאך יתיר שמואל איסורא דאורייתא שלא במקום סכנת נפשות. אלא שנראה שהרב ז"ל סובר דנזקא דרבים כסכנת נפשות חשיב לן, עכ"ל הר"ן. גם כאן חזינן דשאני רבים מיחיד, דאע"פ שיחיד יכול להיזהר, אבל בבואנו להורות הוראה לרבים, ידעו חז"ל שמתוך הרבים יהיו יחידים שיינזקו ולכן התיר"; **הרב מנחם מנדל קירשבוים**, היה רב העיירה סקאלה הסמוכה לקרקוב, דיין בקהילת פרנקפורט דמיין, ולאחר מכן רב בבריסל שבבלגיה במהלך השואה. נרצח בשואה במחנה ההשמדה אושוויץ. בשנת תרע"ז הוא נשאל האם מותר בפסח לאכול קטניות עקב המחסור באוכל והרעב הגובר. הוא התיר זאת, כאשר הטענה שלו היא שאמנם אין כאן סכנת נפשות ישירה אך יכול הדבר להיגרר לסכנת נפשות עתידית, אותה יש לשקול כבר עתה משום שמדובר על ציבור, ראו בדבריו **שו"ת מנחם משיב** (ח"א סימן לג, עמוד 182-183): "עיין בר"ן שבת... אהך דמכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזיקו בה רבים שיש שכתב בסברת בעל הלכות גדולות דניזקא דרבים כסכנת נפשות חשוב... והיינו דאף דהנזק עצמו אין בו סכנה מכל-מקום הואיל והוא ברבים אפשר שיביא במי מהם לידי סכנה ועל כן חשוב סכנה. וכך כאן, צער הרעבון דרבים ואלפים בישראל כל הפסח וודאי דאפשר שיביא מי מהם לידי סכנה וחשיב סכנה משום הכי, ופשוט דראוי להתירו".

[7] כ"כ **טור** (או"ח סימן שלד): "גחלת המונחת במקום שרבים ניזוקים בה, יכול לכבותה בין אם היא של עץ או של מתכת".

• במקורות נוספים כתבו הפוסקים להתיר סילוק מפגע רק אם האיסור בו הוא מדרבנן -

שולחן ערוך (או״ח סימן שח סעיף יח):

קוץ המונח ברשות הרבים, מותר לטלטלו פחות פחות מד׳ אמות. ובכרמלית מותר לטלטלו להדיא, משום דחיישינן שמא יוזקו בו רבים, ובמקום הזיקא דרבים לא גזור רבנן שבות.

רמ״א (או״ח סימן שח סעיף ו):

ואם נשברו במקום שיכולים להזיק, כגון זכוכית שנשברה על השולחן או במקום שהולכין, מותר לטלטל השברים כדי לפנותן שלא יוזקו בהם.[8]

» **<u>מכנה משותף</u>**: המחלוקת בין הרמב״ם לשולחן ערוך היא בשאלה האם מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב או פטור, אך מכל-מקום כולם מסכימים ליסוד הנלמד מהסוגיה, שבמקום בו יש היזק של רבים יש להסיר את המכשול גם בשבת.
אך יש להדגיש לשיטות אלו - ההיתר להסיר את המכשול הוא רק באיסורי דרבנן בלבד.

~ ~ ~

כאמור, הפוסקים לא פסקו להלכה את דברי הלכות גדולות, שהתיר סילוק נזק של רבים גם באיסורי תורה.
אך בדברי הפוסקים האחרונים מצאנו שיש התחשבות להלכה עם שיטה זו, כפי שיתבאר

ב. חוט חשמל קרוע

לדעת הרב שלמה זלמן אוירבך, כאשר נפל בשבת חוט מתח גבוה המסכן את הרבים, מותר להתקשר לחברת חשמל שיבואו לתקן, ואין האדם צריך לעמוד שם כל השבת להזהיר את האנשים מלהתקרב ובכך למעט בחילול שבת

שמירת שבת כהלכתה (פרק מא אות כא):

חוטי חשמל שנפלו ברחוב ויש חשש שיגע בהם אדם, מותר להזעיק את חברת החשמל על מנת להפסיק את הזרם.
ואין חיוב, מעיקר הדין, לעמוד שם במשך כל השבת כדי להתרות בבני אדם לבל יגעו בחוטים ויבואו לידי סכנה. ומכל מקום, המחמיר לעמוד שם תבוא עליו ברכה.

---

[8] ראו: **שו״ת ציץ אליעזר** (ח״ו סימן ו) שדן בהיתר שימוש כבד שמיעה במכשיר שמיעה בשבת. במקרה זה מדובר על היתכנות היזק של יחיד, ואילו הפוסקים התירו במקרה של חשש היזק של רבים. אך מדייק הרב ולדינברג מדברי הרמ״א שכתב: ״כגון זכוכית שנשברה על השולחן״, שמדובר גם בזכוכית בבית של יחיד: ״יוצא לנו דזה שצריכינן הזיקא דרבים הוא דווקא בנוגע להתיר איסור טלטול ד׳ אמות בכרמלית או בפחות מד׳ אמות ברשות הרבים דחמור יותר מטלטול מוקצה. אבל בנוגע להתיר איסור מוקצה בלבד מותר גם משום הזיקא דיחיד, וכדמשמע מדברי השולחן ערוך בסעיף ו׳ דהתירו לסלק שברי זכוכית בבית אף שסתם בית אין מצוי בו רבים כל כך״.

הערה (סט):

שמעתי מ**הגרש"ז אויערבך** זצ"ל, דכמו שמצאנו, שמותר לכבות גחלת כדי שלא יוזקו בה רבים... ואף להגאונים הסוברים שיש בזה איסור תורה... אפילו הכי, לא נזכר דמחייבין אותו לעמוד שם כל היום ולהזהיר את הרבים.

ועיין עוד בהשגתו של **הגר"פ עפשטיין** זצ"ל.

שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן ז):

וכמו כן העיר על האמור שם (בפרק מא סעיף כא): חוטי חשמל שנפלו ברחוב ויש חשש שיגע בהם אדם, מותר להזעיק את חברת החשמל על מנת להפסיק את הזרם, ואין חיוב מעיקר הדין לעמוד שם במשך כל השבת כדי להתרות בבני אדם לבל יגעו בחוטים ויבואו לידי סכנה.

דעת הרב פנחס אפשטיין

וכתב שם בזה הלשון: איני מסכים עם זה, אפשר להעמיד אדם שיזהיר או לתלות שלט מוכן באותיות סכנה לנגוע, ואפילו ע"י גוי כשהוא מיוחד לישראל, ג"כ אינו כדאי כשאפשר כדלעיל, עכ"ל.

ואפילו הכי לא נזכר בשום מקום לחייב את זה שראה את הגחלת לעמוד ע"י הגחלת או לבקש מאחרים שיעמדו שם ולהזהיר את העוברים שלא יוזקו בה. ועל כורחך דכיון שהוא הולך לדרכו לא הטריחוהו חכמים בטרחה יתרה כדי להימנע מכבוי שמותר מן הדין.

ועוד יותר מזה, מבואר דעת **הרבינו חננאל והגאונים** (שבת מב ע"א) דאפילו לרבי יהודה שמחייב במלאכה שאינה צריכה לגופה וגם יש איסור תורה של מצרף בכיבוי גחלת של מתכת, אפילו הכי שרי לכבות גחלת אדומה בשבת מפני שלאחר שהגחלת של מתכת תשחיר הרואה אותה חושב שהיא צוננת ועלול להינזק, ובמקום שיש חשש לנזק הגוף של רבים אף על גב דליכא סכנת נפשות מותר לחלל שבת ולכבות הגחלת גם כשהיא אדומה, ולא נזכר כלל שלכתחילה יש עליו חיוב להמתין עד שהגחלת תשחיר או לעמוד ולהזהיר או לשכור אחרים שישגיחו על הגחלת כדי להימנע ממלאכה דאורייתא, והיינו כדאמרן.[9]

[9] השוו כן לדבריו ב**שו"ת מנחת שלמה** (תניינא סימן כד; שם סימן לז אות א): "גם חושבני דאע"פ שיכול לעמוד כל היום ע"י הגחלת ולהזהיר את העוברים ושבים מהגחלת, אפילו הכי אין מטריחין אותו לעשות כן, ויתכן שאף גם זה הוא משום טעמא דא"כ אתה מכשילן לעתיד לבוא שלא ירצה לטרוח ולעמוד שם כל היום".

ג. הנאה מחשמל בשבת

~ הפוסקים התירו את ייצור החשמל בשבת, שכן מדובר על פיקוח נפש ציבורי, שכן צריכת החשמל היא עבור בתי-חולים ובתי אנשים שיש להם תינוקות קטנים -

הרב שלמה גורן (מחניים, כ״ט באב תשי״ח):

> וכך מורגל בפי גדולי התורה לבסס את ההיתר לשימוש בחשמל בשבת, גם כאשר ההפקה והייצור מחייבים חילול שבת, משום שהחשמל חיוני לבתי חולים להפעלת מכשירים לתאורה ולחימום שיש בהם פיקוח נפש. וכן ישנם עוד מוסדות ובתים ושירותים ציבוריים בהם החשמל לכל סוגיו וצרכיו, לאור לחום ולכוח, יש בו משום פיקוח נפש.

~ הרב משה שטרנבוך כתב שבמקרה ויש הפסקת חשמל כללית בשכונה, אם ידוע ודאי שיש חולה שזקוק לחשמל אזי מותר לתקן. אבל כאשר אין וודאות להימצאות חולה אלא רק חשש והנחה סתמית, מכיון שאין כאן חולה לפנינו, יש לשקול את ההיתר בהתייעצות עם מורה הוראה ורופאים

שו״ת תשובות והנהגות (ח״ג סימן ק):

> השאלה אודות שנתקלקל האלקטרי בשבת בשכונתם, ויש לפניו תינוק חולה והעת קר מאוד, ומביא עדות רופא שפעוטות עלולים להסתכן מהקור, ושואל אם מותר לו לקרוא להחברה בשבת מחשש פיקוח נפש, וביותר שמא מצווה על כל אחד להזמינם בכל הפסקת חשמל, בהנחה שמסתמא יש תינוק בשכונה וממילא הוי פיקוח נפש...
>
> והנה במקרה שלפנינו איכא מקרה של פיקוח נפש ממש, דהרופא קבע במקרה זה שדרוש לתינוק חום אלקטרי ובלאו הכי יסתכן הילד, ובזה פשיטא שכל אחד חייב לקרוא לתקן כפי הצורך לפיקוח נפש...
>
> וכשאין ידוע שיש חולה לפנינו, ורק סברא שבשכונה גדולה מחמת ריבוי תושבים מסתמא מצוי חולה, אם מותר לעבור מלאכת שבת לתקן הקלקול...
>
> אכן צריך זהירות גדולה בזה, ואין מוסרים ההיתר לכל אחד, שסופו להביא לביטול השבת, שכל תיקון שיידרש יתלו תמיד שיש בזה פיקוח נפש, ולכן צריך הכרעת תלמיד חכם בעל הוראה וירא שמים שאכן מותר באופן המסוים שלפנינו לברר אם יש סכנה לפנינו ואם הקור גדול וכו׳...
>
> וכעין זה הורו גדולי ישראל בעניין ניתוח מת, שלא להתיר בחשש שמא יהיה פיקוח נפש, אלא רק כשפיקוח נפש ידוע לפנינו. ואף שלדעת רופאים מובהקים מצוי מאד שהניתוח יביא תועלת לרפואה, וממילא יגרום שאף ליהודים תהא תועלת מכך, שלא יבואו לידי פיקוח נפש, מכל-מקום ההיתר דפיקוח נפש הותר רק במקום סכנה ממש לפנינו, שאם לא כן יהא נפרץ העניין לגמרי. ובעניין שאלתו צריך הכרעה, שהפסק ייצא מתלמיד חכם בעל הוראה מובהק.

ולמעשה, ברור שבענייני פיקוח נפש צריך זהירות יתירה.
ואמנם תורתנו הקדושה חששה מאד לפיקוח נפש, ובכל ספק אנו מתירין, אבל צריך זהירות יתר ובפרט בזמננו, ובדרך שהבאתי כשאין הוראה מרופא מובהק שהחולה שלפנינו יש בו חשש סכנה, והדבר שלפנינו אין נראה שיש בו חשש סכנה... דצריך דווקא הוראה מתלמיד חכם מובהק בעל הוראה בשכונה או במקום אחר, שיורה שבמקרה זה הותר, והיינו לאחר שיקבל הנחיות מה נקרא מחלה לפנינו ובאיזו מידת קור חשיב מסוכן, וזה לאחר התייעצות עם רופאים ותלמידי חכמים הבקיאים בכללים בזה, ורק על סמך זה לבד יכול להזמינם לבוא לתקן.

~ הרב שלמה זלמן אוירבך משתמש בשיטת רבינו חננאל והגאונים לטעון שלאחר שהדליקו את החשמל מחמת היתר של פיקוח נפש ציבורי, הוא מותר בהנאה.
לדבריו, מדברי הגאונים מבואר שבמקום בו הותרה המלאכה בשבת אזי אין צורך לטרוח ולצמצם בהיתר, ולכן ניתן ליהנות מהחשמל -

שו״ת מנחת שלמה (תניינא סימן כד):
והכא נמי גם כאן המכונות שהודלקו מערב שבת הרי הם מוכנים ועומדים בשביל כל הצרכנים להשתמש בהם בשבת כדרך שרגילין להשתמש בחול, וכיון שכן אפשר שאין בני העיר חייבים למנוע עצמם מלהשתמש בחשמל בשבת כדי שהפועלים לא יצטרכו אח״כ להוסיף נפט, כיון דבשעה שמוסיפים בהיתר הם עושים משום הצלת נפשות כדי שלא יכלו הנרות של בתי חולים וכדומה...
וכעין זה מצינו שמותר לכבות בשבת גחלת כדי שלא יזוקו בה רבים, ודעת **הבעל הלכות גדולות והרבינו חננאל** דכיבוי גחלת של מתכת הוי ג״כ איסור תורה ואפילו הכי כיון דבזמן שהיא חמה והיא שחורה והרואה אותה דומה שהיא צוננת לכן מותר לכבות, ואעפי״כ לא נזכר שלכתחילה נכון לעמוד שם ולהשגיח שלא יכוו בה בני אדם כדי למנוע חלול שבת, ומוכח מזה דאין שום חיוב לטרוח הרבה כדי למנוע דיחוי שבת שנעשה בהיתר לצורך פיקוח נפש. ואפילו להסוברים שרק דחויה ולא הותרה, מכל-מקום אין הלה חייב לטרוח ולעמוד שם, והכא נמי גם כאן אין לנו לאסור על בני העיר להשתמש בשבת מה שהוכן גם עבורם... ואף על גב דבשביל החולים בלבד היו צריכים להוסיף רק מעט ומה שמוסיפים הרבה הוא שוב מפני שגם הבריאים משתמשים... מכל-מקום נלענ״ד, דכיון שאי-אפשר כלל להוסיף עבור החולים אא״כ מוסיף גם עבור הבריאים הרי זה חשיב כשוחט בשבת לחולה דמותר שפיר לבריא משום דאי אפשר לכזית בשר בלא שחיטה.

ד. פעילות המשטרה בשבת

לרוב, פעילות המשטרה אינה בכדי להציל או למנוע פיקוח נפש, אלא העיסוק הנרחב הוא בפעילויות שאין בהן אלא שמירה על שלום הציבור, כגון נתינת דוחות תנועה, תפיסת גנבים וכדו׳. בתחילת ימיה של המדינה התבקשו פוסקי ההלכה לחוות דעתם על פעילות המשטרה בשבת, על שלל הצרכים שלה.

אחד הדיונים היה אודות חזרת השוטרים לביתם לאחר סיום המשמרת, דיון בו דנו בשיעורים הקודמים.

במסגרת זו נדון בפעילות השגרתית של המשטרה, היינו סיורי פטרול.[10]

1. דעת הרב יצחק הרצוג

לדעת הרב יצחק הרצוג, כאשר יש קטטה שפרצה בין אנשים ויש חשש לסכנת נפשות, מותר לשוטרים להגיע למקום בניידת. אולם, הוא מתלבט לגבי קיום סיור שגרתי ברכב, שכן אין כעת פיקוח נפש לפנינו שיתיר את הפעילות, שכן כל מטרת הסיור השגרתי הוא להרתיע את הפושעים.

האם ניתן להתיר איסורי תורה, כנסיעה ברכב, גם לצורך מטרה זו, הרי אין כאן פיקוח נפש לפנינו?

התשובה שלו היא, שקשה מאוד להתיר איסורי תורה, אך כן ניתן להתיר איסורי דרבנן.

לפיכך הוא מבקש לעשות את הסיורים השגרתיים באמצעות סיור רגלי, או סיור באמצעות אופניים,[11] ובמקרה הצורך הגדול אפשר ברכב ע״י שניים שעשאוה[12] -

שו״ת היכל יצחק (או״ח סימן לב)[13]:

> על דרכי שמירת הביטחון הפנימי (המשטרה) במדינה, בשבת ויו״ט...
>
> על מצב הביטחון הפנימי בארץ, נמסרו ע״י אישיות מוסמכת הפרטים:
>
> א. מעשי הפשע ובכללם החמורים, כגון: התפרצויות ושוד מתרבים בארץ במידה רבה. גם מקרי הרצח רבו באופן מבהיל.
>
> ב. כל מבצעי הפשע מזוינים ומשתמשים בזיונם בכל מקרה של הפרעה.
>
> ג. כל מריבה קלה עלולה להילקח עד לשפיכות דמים והריגה ממש.

---

[10] עוד על פעילות המשטרה בשבת, ראו: **תחומין** (חלק ב עמוד 97-66; חלק לה, עמוד 78-71).

[11] **שו״ת ציץ אליעזר** (ח״ד סימן ד אות ח): ״וכמו כן הצעת כ״ג שליט״א לקחת תחליף במקום מכוניות ניידות, אופניים פשוטים, אם מעשית היא, ולא יגרע בכך מהשמירה על שלום הציבור, נלפענ״ד שבוודאי אפשר להתיר הדבר לנוד ממקום למקום באופניים פשוטים, ואף שכתבתי בעניותי בספרי שו״ת ציץ אליעזר (ח״א סימן כא אות כז) לדון לאסור הנסיעה באופניים בשבת ויום-טוב, משום גזירה שמא יצא מחוץ לתחום ומשום עובדין דחול וגם לחשש שמא יתקן מנא בהתפוצץ הגומי מסביב לגלגל, אבל בכהאי גוונא בדבר הנוגע לתיקון המדינה יש לדון להתיר, ובצירוף למה שזכורני שראיתי מכבר בספר רב פעלים להרב הידוע רבי יוסף חיים מבגדד ז״ל, הדן בכלל להתיר בשבת הנסיעה באופניים״.

[12] אולם, בהמשך דבריו ב**שו״ת היכל יצחק** (או״ח סימן לג אות י) דחה אפשרות זו: ״ומה שכתבנו בקונטרס אחד על דבר היתר ע״י שניים, אני נוטה לדחות, אעפ״י שלי ברור שאפשר לסמוך על עמוד התווך רבינו הגדול ז״ל, שאין שניים שעשאוהו אלא מדרבנן, ושאין עשייה ע״י שניים בשבת עושה את הדבר לאורחא. דבר זה עלול להתפרסם ועלול להביא לידי פרצה ח״ו, ומוטב לקבל עלינו עול ההוראה, לפסוק, מלהשתמש באמצעי כזה״.

[13] מופיע גם בדבריו ב**פסקים וכתבים** (ח״א סימן נז).

ד. יום השבת, הוא למרבית הצער, היום הכי מסוגל למקרים מעציבים ממין אלה, היות והציבור פנוי מעבודה, והוא גם לפעמים מתבשם בימי שבת וחג.
ה. התערבות מהירה של המשטרה מונעת הרבה שפיכות דמים ומקרי רצח ולשיטת הניידות חלק רב בזה. עם קבלת ידיעה טלפונית על איזה שהוא מקרה, הניידת קולטת מיד והיא אצה למקום המעשה...

לפי הסבר האחראים על ענייני הביטחון הפנימי, מכוניות המשטרה הניידות מאיימות על אנשים מסוג ידוע, וזה מונע תגרות וממילא גם שפיכות דמים. נניח שהדבר כן, אבל הן יתכן לעשות לשם זה סיורים ברגל או לכל היותר באופניים רגילים...
ואין דבר ברור שמהלומות ומריבות מביאות לידי רצח, אלא בגדר מיעוט דשכיח, ועל כן אי-אפשר למתוח בהרבה את עניין פיקוח נפש עד כדי להתיר המכוניות הניידות בשבת, ועד כדי כך לא נראה להתיר כי אם לכל היותר איסור דרבנן...
ובכלל קשה להחליט על היתר מטעם חשש פיקוח נפש, שהרי ודאי יש איזה גבול גם לחשש פיקוח נפש.

בסיכום הדברים -
א. נסיעה במכונית למקום שפרצה מריבה בין אנשים שיש לחוש שזה יסתיים ברצח, מותרת...
ב. ההיתר הוא רק להליכה למקום המעשה. אבל לאחר המעשה אסור לחזור במכונית ומוכרחים להישאר שם עד מוצאי שבת.
ג. מכוניות ניידות אסורות. במקומות שידוע שנוכחות משטרה עלולה למנוע התפרצות, מותר להם לרכב על אופניים פשוטים (לא על אופנוע).
במקרים מיוחדים יש לבחון את האפשרות של שימוש במכונית ע"י שניים שעשאוה.

2. דעת הרב שלמה זלמן אוירבך

לדעת הרב שלמה זלמן אוירבך, יש להרחיב את גדרי פיקוח נפש בעניינה של פעילותה השגרתית של המשטרה. לדבריו, בפיקוח נפש ציבורי יש מקום להרחיב את גדר ההיתר, זאת לאור דברי רבינו חננאל ובעל הלכות גדולות הסוברים שכאשר מדובר על חשש של היזק רבים, כגחלת ברשות הרבים, אף שאין בה חשש סכנת חיים כעת, מוגדר הדבר כפיקוח נפש להתיר איסור תורה -

שו"ת מנחת שלמה (תניינא ב-ג סימן לז אות א):
וכמו כן נלענ"ד דבעיר גדולה שאוכלוסיה מרובים ויודעים ברור מתוך הניסיון שאם המשטרה הניידת תשבות בשבת יש לחשוש טובא לתגרות דמים... או גניבות וגזילות שעלולין לסכן נפשות, יש מקום לדון דאפשר שהמשטרה הניידת הוה ליה כרפואה ידועה להציל מפני הרודפים כיון שמזיקים ורודפים כאלה מצויים מתוך העיר...

וגם נראה דאף שמבואר (סימן שטז) בחיה ורמש שנושכין וממיתין, דאע״ג שנהרגין גם אם אין רציון אחריו, מכל-מקום אין לחפש אחריהם, ואף שהמשטרה אינה הורגתם וגם אינה רודפתם, מכל-מקום ע״י זה היא גורמת להבריח את הארי ולהציל בכך את בני העיר מעמי הארץ כאלה שמזיקים לרבים ונושכים וממיתים, וחזי נמי לאצטרופי **דעת הרבינו חננאל ובעל הלכות** (שבת מב ע״א) דנזקא דרבים כסכנת נפשות חשיב, ומותר לעשות גם מלאכות דאורייתא למנוע נזק של רבים... וכל שכן הכא דאלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו, נמצא דבאותם המקומות שקרוב הדבר לחשוש לתגרות ידיים וכו׳ מסתבר דבזמננו שלומה של מלכות היינו נמי הא שתהיה מצוידת בכל המכשירים החדישים הדרושים להצלת בני העיר מנחשים כאלה.

3. דעת הרב שאול ישראלי: מכשירי פיקוח נפש

הרב שאול ישראלי הגיב לדברי הרב הרצוג וטען שפעילות המשטרה מוגדרת כפיקוח נפש ציבורי, בו אין צורך בוודאות על אדם הנמצא במצב כזה כדי לחלל עליו שבת, אלא כל מה שכרוך בשמירה על שלום הציבור מוגדר כפיקוח נפש גם אם אין בו כעת פיקוח נפש.
בדבריו הוא מחדש שהמקור לדברים אלו הוא ׳מכשירי פיקוח נפש׳, שהכוונה היא שכל הפעולות הנעשות קודם הפיקוח נפש מותרות לגמרי כדין ׳מכשירי מילה׳. לפיכך, כל פעילות משטרתית וציבורית מותרת כהכנה והכשרה לפיקוח נפש העתידי שיבוא -

עמוד הימיני (סימן יז):

וראשית נסורה נא לראות יסוד הכלל שכבר דיברנו בו לעיל, שמתירים עכשיו לחלל את השבת משום נמצאת מכשילן לעתיד לבוא, כי לכאורה תמוה מהיכן למדנו כלל זה שהותר לחלל על דבר שאינו לפנינו ולעשות מעשה שבו עצמו אין משום צורך הצלת הכלל...
והנראה לי, שההיתר היא מגדר מכשירין, שגם הם הותרו בכלל פיקוח נפש ודין במועדו של קידוש החודש, שהרי כל חילול שבת בהליכה וכיו״ב אינו אלא מגדר מכשירין...לא נחלקו אלא במכשירים שאפשר לעשותן מבעוד יום, וכאן הרי אי-אפשר היה שהרי לא ידעו מה שיהיה אח״כ...
וזהו הפירוש בשעה זו נמצאת מכשילן לעתיד לבוא, כי אם לא נתיר עכשיו את המעשה הזה שיש בו משום חילול שבת עכשיו יביא הדבר מחר או לאחר זמן לאיבוד נפש.
נמצא שפעולה של חילול שבת עכשיו היא הכרחית בכדי שתוכל לצאת לפועל לאחר זמן ההצלה הנצרכת, ואם לא תיעשה עכשיו הפעולה ברור שזה יגרום פעם לאיבוד נפש, על כן הרי זה בגדר מכשירי פיקוח נפש שגם הוא הותר...
נמצאנו למדים כלל, שגם פיקוח נפש שעדיין אינו עומד לפנינו, לא לגבי רגע זה ולא לאחר כך, אבל ברור לנו שיגיע הדבר לזה בזמן מן הזמנים, אנו רואים אותו כאילו הוא כבר לפנינו. כי חובה זו של ׳וחי בהם׳ היא קיימת ועומדת לפנינו לא רק לגבי החיים של רגע זה, אלא אנו מצווים ועומדים בזה גם לדאוג להצלת חיים שיצטרכו פעם להיות, אף על פי שאין אנו

יודעים מתי ואיך... ומעתה נראה שאין גם מקום לחלק במידת השכיחות של הדבר לעתיד לבא. שאפילו אם אין זה עלול לקרות אלא אחד מאלף, דיה הצלה אחת של נפש אחת בזמן מן הזמנים, בכדי להתיר ולחייב לעשות פעולות אלה של חילול שבת, שהם בגדר מכשירים להצלה זו...

נראה שיסוד הדברים הוא, שכל מה שנוגע לשלום הציבור או סילוק נזק ממנו הכל נחשב כפיקוח נפש, כי כל מה שכרוך בשלום הציבור יש בו בעקיפין עניין עם פיקוח נפש...

אולם נראה לי שיש להכניס כאן עוד נימוק הלכותי הראוי לשמש סניף, אם לא יסוד חשוב כשלעצמו. והיא **שיטת רב האי גאון והרב בעל הלכות והרבינו חננאל** לעניין גחלת בשבת ברשות הרבים. ותמהו בזה הרמב״ן והרשב״א איך נתיר מלאכה דאורייתא מחמת חשש נזק. וכתבו שניהם... כיון דדרכו להזיק בו ורבים ניזוקים בו כסכנת נפשות חשיב ליה שמואל, דאי-אפשר לרבים להיזהר ממנו...

ומקור הדבר נראה לי שיש ללמדו ממלחמת רשות... שהיא להרווחה... או להרבות שמע מלכות מלך ישראל, או לפרנסה, וע״י זה הותר להעמיד עצמו בסכנה של ספק נפשות של יחידים. אלא ודאי דבר זה הותר. ולכאורה אינו מובן למה. ומה ששגור בפי הכל לומר שמלחמה היא דין מיוחד אין לו יסוד כי למה לא נלמד משם... ומה שרגילים לומר שדין מלחמה שאני משום שהוא ע״י סנהדרין - אינו, וכי סנהדרין בכוחם להתיר איסורי תורה?... על כן נראה שיסוד הדברים הוא, שכל מה שנוגע לשלום הציבור או סילוק נזק ממנו, הכל נחשב כפיקוח נפש, כי כל מה שכרוך בשלום הציבור יש בו בעקיפין עניין עם פיקוח נפש.

פרנסת היחיד, לדוגמה, אין בה משום פיקוח נפש, אבל אם הציבור יהא מחוסר פרנסה אפילו אם אין זה נוגע ללחם, הרי לא ימלט שבאחד מבין הרבים יהא כזה שהוא צריך לאוכל יותר משובח, באופן שאצלו זה יכול להיות פיקוח נפש. וכן כל מלחמה שהיא מביאה הרווחה וע״י זה ניתנת אפשרות לטפל יותר בחולים ותשושים, מה שאינו קיים בזמן שהתנאים הכלכליים הם ירודים. וכן מלחמה שהיא להרבות שמעו של המלך, יש להניח שע״י זה יפחדו האויבים מלבוא וירבו אלה המעוניינים לבוא איתו בברית, מה שג״כ מביא למצב כלכלי יותר טוב וע״י זה מתרבה הבריאות בצבור.

וכן עניין של סילוק הנזק בציבור בעניין הגחלת - אמנם זה מצד עצמו אינו מסוכן, אבל הרי ייתכן שהניזוק לא יוכל לצאת לעבודה, וייתכן גם שהוא בודד ולא יוכל להגיד למישהו שיבואו לעזור לו, ועל ידי כן יכול הדבר הקטן הזה להביא לידי פיקוח נפש. וכיוצא בזה מיני ציורים, שאם אנו חושבים על זה לגבי היחיד הרי זה רחוק, שאין לחשוש מזה, ומכל מקום באופן ציבורי הרי זה קורה סוף סוף, ולגבי פיקוח נפש גם זה מובא בחשבון...

» ומעתה נדון דידן של סיור בכדי למנוע קטטות ומריבות בציבור או לתפוס הגנבים וכיוצא בו, אם אמנם הצלה ממקרי איבוד נפשות הם אולי קצת רחוקים, הרי הצלת ממון ונזקים גופניים הם מצויים מאד ואינו גרוע מגחלת, ועדיף ממנה כי כאן הנזק אינו מצומצם על מקום אחד אלא הוא פוגע בציבור כולו וודאי שיש בזה משום הצלת הציבור מנזק שלדעת הגאונים הרי הוא שקול כפיקוח נפש.

ה. שיקולי הפסיקה

נראה שמאחורי שיקולי הפסיקה ההלכתיים, עומד עקרון שונה בין הרב הרצוג לרב ישראלי והוא קשור ליחס שבין המשטרה-מדינה לשומרי התורה והמצוות[14]

• הרב יצחק הרצוג

בתחילת דבריו כתב הרב הרצוג שהוא דן בסוגיה זו של פעילות המשטרה באופן תיאורטי, זאת משום שהממונים על המשטרה אינם מעוניינים לקבוע חוקה הלכתית במשטרה -

שו"ת היכל יצחק (או"ח סימן לב):

> אולם מכיון שכפי מצב הדברים כיום אין המוסדות הממונים על כך נוטים לפי שעה להתחשב עם הוראות ההלכה, לשם קביעת חוקה שתחייב את כל הפועלים בזה לנהוג לפיה, אין לדיון הניתן אופי הלכה למעשה, והרי הוא יותר בגדר משא ומתן של הלכה, שצורתה המעשית המדויקת תקבע ברצות ה', אחרי עיון והתייעצות נוספים לכשהתנאים יהיו מתאימים לכך.

יתכן ומשום כך ההיתר של הרב הרצוג מאוד מוגבל, והוא מתקשה לשקול את פיקוח נפש ציבורי בהיבט רחב יותר, כפי שעשה הרב ישראלי.[15]

• הרב שאול ישראלי

הרב ישראלי הגיב לדברי הרב הרצוג וטען שדווקא משום שהמשטרה לא מקפידה על שמירת השבת, מוטל עלינו לבחון ולבדוק את דרכי שמירת השבת במשטרה ולקבוע בכך כללים הלכתיים כדי להתאים את הפעילות של המשטרה לטובת צירוף אנשים שומרי תורה ומצוות לשורותיה -

עמוד הימיני (סימן יז):

> הרבה הגיעו לפריקת עול רק מתוך זה שהיה נראה להם שאין אפשרות ליישב את התורה עם צרכי המדינה, ורק הודות לאפשרות של השתמשות עם יהודי 'שבת-גוי' יכולה היהדות הדתית להחזיק מעמד. נמצא שע"י שתקבע ההלכה המאפשרת את מילוי הצרכים הדחופים

---

[14] על המחלוקת בין הרב יצחק הרצוג לרב שאול ישראלי, ראו גם: **פרקי תורה ומדינה** (עמוד 220-187).

[15] במסגרת הדיון בין הרב יצחק הרצוג לבין הרב שאול ישראלי אודות פעילות המשטרה בשבת, טען הרב הרצוג שגם אם יפסוק בנושא זה או אחר לחומרה ולא נתיר לשוטרים לחזור ברכב לביתם אחרי משמרת, לא תיגרם מכך התרשלות עתידית, שכן בוודאי יהיו שוטרים שאינם שומרי שבת שיבצעו את המשימה, ראו: **שו"ת היכל יצחק** (או"ח סימן לב): "ובאלו השוטרים היוצאים לאסור גנב שכבר תפסוהו אנשים ויש להעביר אותו למאסר שאם לא כן יתחמק מידם, כאן אין באופן ישיר פיקוח נפש, אלא שקיים חשש כאמור, שאם לא יהא טיפול במקרה כזה מטעם המשטרה יתרבו הגנבים בשבת קודש. וכבר הוזכר לעיל שגניבה ורציחה באים עכשיו כאחד. והנה לעיל הבאנו מהרמב"ם המתיר הבאים להציל לחזור למקומם וכלי זיינם עליהם, שמא אם אתה מחמיר עליהם ימנעו מלבוא פעם אחרת. שמענו מזה, שגם חשש נפשות לעתיד לבוא מתיר. ומכל-מקום אין העניינים שווים לגמרי... הואיל וכל ההיתר הוא כאן מפני שאם לא נתיר תרבינה גניבות, הנה הרוב הגדול הם לצערנו לא מתחשבים עם ההוראות של הרבנות, והם הרי ממילא לא ימנעו, וא"כ לא ישמש האיסור לריבוי גנבות, ואיך נבוא להתיר משום חשש זה שתרבינה גנבות". ראו בעניין זה בשיעור כג - 'חזרה מהצלה - סייגים ומסקנות' (א.2).

במדינה עפ״י הדין יגרום הדבר להתחזקותם של אלה שיהדותם רופפת ותלויה, והרי אנו מצילים אותם ממכשולים גדולים לכל חייהם...

והרי נדמה שדווקא לעניין שאלה זו של פיקוח נפש שבאה ע״י המשטרה יש מצד ההלכה הזאת עצמה צורך לרבות יותר ויותר שומרי תורה שם, כי רק הם יודעים כראוי ערך האדם והם לא יתעצלו באמתלאות של נוחיות אלא יהיו תמיד זריזים וראשונים לדבר מצווה... ואין שום ספק שמילוי תפקידי המשטרה שיש בהם הרבה משום פיקוח נפש ייעשה ביתר יעילות אם ירבו בשורותיה שומרי תורה, חוץ ממה שגם קלסתר פניה של המדינה בכלל למניעת שחיתות ומעשי עוול גם מצד אנשי המשטרה עצמה הרבה תלוי מי ומי הם השוטרים.

וכשם שנצטווינו על מינוי השופטים, כן נצטווינו על מינוי השוטרים, ועל שניהם נאמר ושפטו את העם משפט צדק. והיש לך מכשול גדול מזה, של ריחוק שומרי תורה משורות המשטרה?!...

סוף דבר נראה לי כדבר ברור, שהדיון בנקודה זו אינו צריך להביא בחשבון את מספר שומרי התורה במשטרה כיום הזה. עלינו גם לחתור שיהפכו שם לרוב, לא פחות ממה שעלינו לשאוף להגיע לרוב במקומות אחרים.

אלא אנו מחויבים לדון כאילו כולם מוכנים לשמוע בקול התורה ולהשמיע להם את ההלכה כפי שהיא לכולם באופן שווה, ועד כמה שהמותר הרי זה מותר לכולם, ואין ראוי להימנע מזה, ועד כמה שזה אסור עלינו לחתור שיהא זה חוק כללי הנוהג ומחייב את כל אנשי המשטרה כאחד, וגם עד שיתקבל חוק זה לא נהסס מלאומרו ברבים, השומע ישמע והחדל יחדל, ולא עלינו תלונתו ואחריותו.

ו. כיבוי דליקה כבסיס להיתר

כאשר פורצת דליקה בשבת, אין לכבות את הדליקה, אא״כ יש סכנת נפשות.

אולם, במקרה ומדובר על דליקה בבית של יהודים הנמצאים בסביבה של גויים, מותר לכבות משום חשש שמא הגויים יעשו שפטים ברכושם של היהודים.

ניתן ללמוד מכך, שאף שאין וודאות לפיקוח נפש אלא חשש וספק עתידי - מותר לחלל שבת.[16]

הגהות אשרי (עירובין פ״ד סימן ו):

מותר לכבות את הדליקה בזמן הזה מפני שיש שדרים בין קצת אומות, כשיש דליקה באים ושוללים והורגים, ולא גרע מעיר הסמוכה לספר.[17]

---

[16] אי״ה, יוקדשו לנושא זה של עיר הסמוכה לספר שלושה שיעורים במסגרת דיני מלחמה.

[17] **ראב״ן** (שבת סימן שסג): ״אבל בזמן הזה שאנו מתי מעט בין הגויים וידם תקיפה ואפילו לא באו גויים אלא על עסקי ממון אין אדם מעמיד עצמו על ממונו ואם יעמוד ישראל נגד הגוי יזרקנו כנגד הדליקה או יהרגנו ומותר לישראל לבוא לכבות כדי להציל חברו... ותניא עיר הסמוכה לספר אפילו לא באו אלא על עסקי ממון יוצאין עליה בכלי זיין בשבת, כיון דסמוכה לספר אם יעמדו ישראל על ממונם יהרגום ולא ייראו כיון דסמוכי לגויים אחרים, וכל שכן אנו שאנו יושבים בתוכם שלא יראו מלהרוג ומחללין את השבת ומצילין״; **אור זרוע** (ח״ב הלכות עירובין סימן קמט): ״ובעיר

רמ״א (או״ח סימן שלד סעיף כו):

וכל הדינים הנזכרים בדיני הדליקה, הני מילי בימיהם, אבל בזמן הזה שאנו שרויין בין עובדי כוכבים והיא חשש סכנת נפשות, כתבו הראשונים והאחרונים ז״ל שמותר לכבות דליקה בשבת משום דיש בה סכנת נפשות והזריז הרי זה משובח.

ומכל-מקום הכל לפי העניין, דאם היו בטוחים ודאי שלא יהיה להם סכנה בדבר, אסור לכבות, אבל בחשש סכנת ספק מותר לכבות אפילו הדליקה בביתו של גוי, וכן נוהגין.

» לאור דברים אלו מהם עולה שיש לחלל שבת על נזקי ממון משום שיש חשש שמא יתפתח הדבר לדיני נפשות, למד הרב אליעזר יהודה ולדינברג שיש להתיר לאנשי כוחות המשטרה לצאת ברכב ולעשות פעולות הכרוכות בחילול שבת כשהם נקראים לפריצות של שודדים וגנבים, מחשש שמא בעתיד הדבר יתפתח לדיני נפשות -

הלכות מדינה (ח״ב עמוד רנא):

מכוח דין זה של עיר הסמוכה לספר מחללין את השבת אפילו לא באו אלא על עסקי תבן וקש, לומד **ההגהת אשרי** (עירובין פ״ד סימן ו) שבזמן הזה אם באו שוללים על עסקי ממון יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהן את השבת, וכן מותר לכנות את הדליקה בזמן הזה מפני שיש שדרים בין קצת אומות ושוללים והורגים ולא גרע מעיר הסמוכה לספר... ונפסק כן להלכה (או״ח סימן שכט סעיף ז) בשם יש מי שאומר שבזמן הזה אפילו באו על עסקי ממון מחללין שאם לא יניחו ישראל לשלול ולבוז ממונו יהרגוהו והוי עסקי נפשות.

ולא מובא מי שחולק בזה...

ונלמד מכל זה שהוא-הדין בזמנינו כאן בארץ ישראל בהיכונן בע״ה משטר יהודי, כשתעמוד לפניו שאלה של קריאת המשטרה היהודית בשבת להצלה מפני גנבים ושודדים, אם מותר להם בכדי למהר ההצלה לחלל את השבת בנסיעה במכונית או לצאת בכלי זיין ולירות באוויר וכדומה, אזי יהיה עלינו לפסוק לפי העניין ולפי תנאי הזמן והמקום, אם רק יש ספק שמתוך שלא יוכלו לעמוד על ממונם יהרגום, אזי מותר לחלל עליהם את השבת בכדי למהר ולבוא להצלה.[18]

הסמוכה לספר אפילו לא באו אלא על עסקי תבן וקש יוצאין עליהם בכלי זיינם ומחללין עליהם את השבת. אמר רב יוסף בר מניומי אמר רב נחמן, בבל כעיר הסמוכה לספר דמיא ותרגומה נהרדעא. שהייתה סמוכה לעכו״ם מצד אחד ולעיירות שיושבים בהם בני הגולה מצד שני. מיכן התירו רבותינו לכבות דליקה בשבת מפני שאנו דרים בין העכו״ם וכשיש דליקה באים ושוללים והורגים ולא גרע מעיר הסמוכה לספר שמחללין עליה את השבת הילכך שרי״; **שלטי הגיבורים** (עירובין יב ע״ב מדפי הרי״ף): ״מכאן התירו וכו׳ לכבות הדליקה בשבת מפני שאנו דרים בין העכו״ם וכשיש דליקה באים ושוללין והורגין ולא גרע מעיר הסמוכה לספר שמחללין עליה השבת״; **שו״ת תרומת הדשן** (סימן נח): ״ובאור זרוע בהל׳ שבת (ח״ב הלכות ערב שבת סימן לח) כתב וז״ל: ואפילו בספק סכנה גדולי ישראל מכבים את הדליקה, ואע״פ שאפשר לכבות ע״י נכרי... ושמעתי מגומגמים להחמיר מסברת ליבם, ולומר דווקא כשנפלה הדליקה תחילה בביתו של ישראל איכא סכנה, כי משפט הנכרים כך היה, כי ימצאו אותו שיצאה הדליקה מביתו משליכין אותו לתוך האש... וא״כ ע״י כך יש סכנה לשאר ישראל, כדרכם לומר כל ישראל ערבים זה בזה, וכהאי גוונא שרי לכבות. אבל אם יצא תחילה בביתו של נכרי, ליכא למיחש להא וליכא סכנה, דעינינו רואות דכמה עיירות גדולות שיצאו בהן דליקות גדולות, ולא הזיקו לישראל בגופן כלל, ואפילו גיזום לא נשמע בזמן שלא יצא הדליקה בבית ישראל. אמנם נראה דמלשון הגה״ה באשרי לא משמע הכי לחלק. מדתלי הטעם מפני שהם שוללים והורגים, ולא גרע מעיר הסמוכה לספר, משמע ע״י חטיפת הממון יבוא לידי הריגה. והכא נמי איכא למיחש אף אם יצא תחילה הדליקה בביתו של נכרי. שלעולם רגילים לשלול ולחטוף כאשר הדליקה מתגברת, אפילו אי חזינן עיירות שלא נשמע בהן שום יראה בכהאי גוונא אין לסמוך על זה, כיון דלפעמים מועטים איכא למיחש, דקיימא לן ... דאין הולכין בפיקוח נפש אחר הרוב״.

[18] הובאו הדברים גם אצל **הרב כתריאל פישל טכורש** (התורה והמדינה, חלק ה-ו עמוד שסא).

ז. היתר המסור לגדולי הדור

הרב אברהם יצחק נריה (צניף מלוכה, עמוד 139-138):

> ויש להוסיף נקודה נוספת בנידון דידן, בספר **פאר הדור** מובא בשם אאמו״ר שליט״א ששאל את החזון איש זצ״ל, אי שרי למכבי האש בעיר גדולה לתקן את כליהם בשבת כדי שאם תגיע קריאה יוכלו לצאת מיד.
>
> והשיב החזון איש, דאף דפיקוח נפש דוחה שבת אם נבוא לחשוש לכל פיקוח נפש שעתיד להיות, הרי כמעט ותיעקר שבת ויהיה בכך משום חילול ה׳, וחילול ה׳ חמור הוא מפיקוח נפש.[19]

פאר הדור (ח״ג עמוד קפה):

> מעשה ונשאל היכן הגבול של פיקוח נפש, לדוגמה האם מותר לתקן מכונת כיבוי בשבת בטרם באה קריאה טלפונית לכיבוי דליקה בעיר גדולה כמו תל אביב?...
>
> כשגבולות פיקוח נפש מתרחבים ונוגעים למצב של עקירת הלכה לגמרי הדבר נוגע ומגיע לחילול השם ואז אנו אומרים שחילול השם דוחה פיקוח נפש, ולכן לא התירו החתם סופר והנודע ביהודה לנתח מת לצורך הצלת חולה אלא אם כן החולה המסוכן מזומן ועומד באותה שעה, ואף על פי שניתוחי מתים תמיד נוגעים בסופו של דבר לפיקוח נפש, אלא כאמור שאם כן יעקר העניין כולו ובזה יש כבר חילול השם.
>
> והדבר מסור לידי חכמי הדור שהם יכולים להכריע בדבר מתוך טביעת עין והם שצריכים לדון בכל מקרה לפי המצב ולפי השעה.

[19] מופיע גם בספר **צו בקו** (הליכות בן תורה במערכות צה״ל, פרקי חיים ומסכת מעשים של הרב אברהם יצחק נריה זצ״ל, עמוד 349).

שיעור כח: פעילות המשטרה בשבת מדין מימוש הכיבוש

א. הקדמה

כפי שראינו בשיעור הקודם, לדעת הרב שאול ישראלי, ההיתר לפעילות המשטרה בשבת נובע מדין מחודש 'מכשירי פיקוח נפש'. בשיעור זה נבקש להציע הצעה נוספת להתיר פעילותה השוטפת של המשטרה בשבת.

ב. יסוד הביאור

1. עיקרי הביאור

פעילותה השוטפת של המשטרה, כגון אבטחת צירים מרכזיים, אבטחת אירועים המתקיימים בשבת, שמירה על הסדר הציבורי וכדו', מבטאת את מימושו של השלטון הריבוני של ישראל בארצו. כלומר, התוכן הציבורי של מצוות ישוב ארץ ישראל בא לידי ביטוי בהחלת ריבונות במרחבי הארץ, דבר הכרוך בשמירה על הסדר והחיים הציבוריים כתיקונם.
אחת מזרועות הממסד השלטוני היא המשטרה שתפקידה לממש את הריבונות בשטחי הארץ.

2. מצוות כיבוש הארץ: דעת הרמב"ן

הרמב"ן משיג על הרמב"ם שהשמיט את מצוות ישוב ארץ ישראל במניין המצוות.
לדבריו, מדובר על מצווה הנוהגת לדורות וגם בזמן הגלות.
בדבריו משלב הרמב"ן את עניין ההתיישבות והכיבוש, דבר המעמיד את המצווה כציבורית ופרטית

רמב"ן (ספהמ"צ להרמב"ם, שכחת העשין מצווה ד):

> מצווה רביעית שנצטוינו לרשת הארץ אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה. והוא אמרו להם והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה והתנחלתם את הארץ...
> אם כן היא מצוות עשה לדורות, מתחייב כל יחיד ממנו ואפילו בזמן גלות.

• **<u>חובת היחיד וחובת הציבור</u>**

» הביאור בדעת הרמב״ן הוא, שמצוות ישוב ארץ ישראל כוללת בתוכה ב׳ פרטים - מצווה פרטית על יחיד ויחיד לשבת בארץ ישראל, ומצווה ציבורית של כיבוש הארץ וההתנחלות בה.[1]

~ הרשב״ש מסביר בשיטת הרמב״ן, שבזמן הגלות ישנו חיסרון מימוש המצווה הציבורית, אך המצווה הפרטית קיימת גם בזמן הגלות -

שו״ת הרשב״ש (סימן ב ד״ה אמנם):

אמנם מצווה זו אינה מצווה כוללת לכל ישראל בגלות החל הזה, אבל היא נמנעת כלל... אמנם מצווה היא על כל יחיד לעלות לדור שם.

~ מאידך גיסא, כתב הרב אליעזר יהודה ולדינברג, מכיוון שמדובר על שני חיובים נפרדים, חיוב ציבורי וחיוב פרטי, הרי גם לאחר שנכבשה הארץ בכיבוש ציבורי ע״י השלטון עדיין קיימת היא המצווה הפרטית לממש את ההתיישבות בכל מרחבי הארץ -

שו״ת ציץ אליעזר (ח״ז סימן מח, קונטרס אורחות המשפטים פרק יב):

חובת העלייה וההתיישבות אינה מותנית בהשגת ריבונות בארץ. ישנם החושבים שמכוון שהחלק שבידינו כבר נכבש, הוצא מיד העכו״ם והוא ברשותנו הבלעדית, אין יותר חיוב לעלות ולהתיישב בו, כיון שבין כך הוא כבר תחת רגלינו.

אבל טעות גדולה בידם, כי מצוות העלייה כדי להיאחז בארץ אין לה מגע כלל למצוות הכיבוש והן שתי מצוות נפרדות, וכשם שנצטוונו בתורה על הכיבוש, כך נצטווינו במיוחד גם על ההתיישבות, ככתוב בפרשת מסעי והורשתם את הארץ וישבתם בה וגו׳, כלומר: בתחילה באה מצוות והורשתם לגרש את הגוי אשר לפנינו ולא לעזוב הארץ בידו ואחר כך באה מצוות וישבתם, לא להשאירה שוממה, אלא לבוא ולהתיישב בה בכל פנה וזווית, שלא תישאר שום חלקה אבלה ושוממה מאין יושב, וכפירוש הרמב״ן...

הרי בפירוש, שהחיוב בזה כפול - ראשית, שלא נעזבה ביד זולתנו מן האומות.

ושנית, שגם אחר שנקיים זאת מוטל עלינו חיוב נוסף, שלא נעזבנה שוממה, אלא נאחז בה.

---

[1] ראו: **הרב שאול ישראלי** (ארץ חמדה, ספר א שער א סימן ב; משפטי שאול - ארץ ומדינה, סימן א אות ב עמוד ד); **תחומין** (ח״ג עמוד 402).

• **<u>מימוש הכיבוש</u>**

לאחר שלמדנו בדעת הרמב״ן שיש למצוות יישוב ארץ ישראל חיוב פרטי וחיוב ציבורי, הרי שעתה יש לברר כיצד מתממשת המצווה הפרטית לאחר הכיבוש השלטוני.

~ הרב ישראל יהושע טרונק מסביר בדעת הרמב״ן שהגדרת המצווה היא מימוש ההתיישבות בצורה של אדם העושה בתוך שלו. כלומר, בימיו השלטון הטורקי בארץ ישראל הגביל את ההתיישבות בארץ, וגם הדרים בה לא יכלו לממש את ההתיישבות שלהם.
לפיכך ניתן לומר גם, שכיבוש ציבורי ללא יכולת מימוש התיישבותי, כאדם העושה בתוך שלו, מהווה חיסרון במצווה -

שו״ת ישועות מלכו (יו״ד סימן סו):

> אמנם גם לפי דעת הרמב״ן שחשב זאת למצוות עשה, מכל-מקום בעיקר המצווה אינו אלא הירושה והישיבה כאדם העושה בתוך שלו לכבוש ארץ ישראל שתהייה תחת ירושתינו, לא על ביאה ריקנית של עתה.

~ **הרב צדוק הכהן מלובלין** (דברי סופרים אות יד):

> וגם אין נקרא ישוב אלא בישיבה בשלווה, כדרך שאמרו... וישב יעקב ביקש לישב בשלווה, והיינו שהם אדוני הארץ... שזה נקרא ישיבה כשהוא אדון ויושב בראש.

• **<u>סיכום</u>**

מימוש ההתיישבות בארץ ישראל הינה בצורה של אדם הבעלים על המקום וכעושה בתוך שלו ויושב במקומו בשקט ובשלווה כאדוני הארץ.
לשם כך, פעילותה השוטפת של המשטרה בשמירה על צביון החיים השלווים במדינה מהווה את מימוש מצוות כיבוש הארץ שעניינה הוא יצירת התנאים להתיישבות בה בצורה הנ״ל.

ג. היתר חילול שבת מדין כיבוש

לאור האמור שפעילות המשטרה במדינת ישראל היא מימוש מצוות הכיבוש, יש לדון האם הגדרה זו מתירה את חילול השבת בפעילות המשטרה, גם כזו שאין בה פיקוח נפש ישיר?

במקרה וגויים צרים על עיר ספר בארץ ישראל, הותר לחלל שבת אפילו כשמטרתם על עסקי ממון -

בבלי עירובין (מה ע"א):

נכרים שצרו על עיירות ישראל - אין יוצאין עליהם בכלי זיינן, ואין מחללין עליהן את השבת... במה דברים אמורים, כשבאו על עסקי ממון אבל באו על עסקי נפשות יוצאין עליהן בכלי זיינן, ומחללין עליהן את השבת. ובעיר הסמוכה לספר, אפילו לא באו על עסקי נפשות אלא על עסקי תבן וקש - יוצאין עליהן בכלי זיינן, ומחללין עליהן את השבת.

1. מדין פיקוח נפש / מימוש דין כיבוש

הראשונים נחלקו האם ההיתר לחלל שבת על עיר הסמוכה לספר הוא משום פיקוח נפש או משום מימוש מצוות כיבוש הארץ[2]

~ <u>מדין פיקוח נפש</u>

ראב"ן (שבת סימן שסג):

ותניא עיר הסמוכה לספר אפילו לא באו אלא על עסקי ממון יוצאין עליה בכלי זיין בשבת, דכיון דסמוכה לספר אם יעמדו ישראל על ממונם יהרגום ולא ייראו כיון דסמוכי לגויים אחרים. וכל שכן אנו שאנו יושבים בתוכם שלא יראו מלהרוג ומחללין את השבת ומצילין.

~ <u>מדין מימוש הכיבוש</u>[3]

רש"י (עירובין מה ע"א ד"ה לספר):

לספר - עיר שמבדלת בין גבול ישראל לגבול האומות, יוצאין עליהם שמא ילכדוה ומשם תהא נוחה הארץ ליכבש לפניהם.

צפנת פענח (הל' שבת פ"ב הכ"ג):

ובעיר הסמוכה לספר - זה לא מין גדר פיקוח נפש רק משום כיבוש... ומלחמת חובה מותר אף להתחיל בשבת... ועי' בר"ן פ"ג דשבת דגבי נזק דרבים הוה כל נזק כמו סכנה, ולכך כאן אף בסתם יוצאין עליהם בשבת.

הרב ראובן מרגליות (מרגליות הים, סנהדרין כו ע"א אות ב): "וזהו יסוד חשוב בהלכות מדינה".

---

[2] לנושא זה, עיר הסמוכה לספר, יוקדשו אי"ה שלושה שיעורים במסגרת דיני מלחמה.

[3] השוו דין זה לדין אין עושים את עיר הספר לעיר הנדחת, ראו: **סנהדרין** (טז ע"ב): "וסמוכה לספר - אפילו אחת אין עושין. מאי טעמא, שמא ישמעו נכרים ויחריבו את ארץ ישראל"; **רמב"ם** (הל' עבודה פ"ד ה"ד): "ואין עושין עיר הנדחת בספר כדי שלא יכנסו עובדי כוכבים ויחריבו את ארץ ישראל".

• **<u>סיכום</u>**

עיר הסמוכה לספר מחללים עליה שבת גם לא במקרה של פיקוח נפש, אלא מדין כיבוש הארץ, שלא תיפול העיר בידי האויב ודרכה יכבשו את הארץ.

? מה ההבדל העקרוני בין חילול שבת מדין פיקוח נפש לחילול שבת מדין כיבוש?

2. חילול שבת גם שלא בשעת סכנה ממשית

• **<u>עיר הסמוכה לספר</u>**

כאמור, היתר חילול שבת מדין כיבוש הארץ אינו דווקא במציאות שיש פיקוח נפש אלא גם במקרה שהגויים באים לכבוש את הארץ.

יתירה מכך, היתר חילול שבת מורחב במקרה זה אף שעדיין הגויים לא באו כלל אלא רק יצא קול שרוצים הם לבוא.

~ לדעת אור זרוע היתר חילול שבת הוא עוד לפני שהסכנה הגיעה -

אור זרוע (ח״ב הלכות שבת סימן פד אות יג):

ואין לחלק בין היכא שצרו כבר לאומרים שרוצים לבוא לשלול, אלא כשהקול יוצא שרוצים לבוא לשלול אף על פי שלא באו עדיין מותר ללבוש כלי זיין לשמור ולעשות קול בעיר כדי שלא יבואו דאין מדקדקין בפיקוח נפש.[4]

שולחן ערוך (או״ח סימן שכט סעיף ו):

ובעיר הסמוכה לספר, אפילו לא באו אלא על עסקי תבן וקש מחללין עליהם את השבת.

רמ״א: ואפילו לא באו עדיין אלא רוצים לבוא.

» מדין כיבוש הארץ ניתן לחלל שבת גם כאשר הסכנה הממשית לכיבושה לא לפנינו, אלא כל המטרה של חילול שבת היא מדין כיבוש בשמירה על הביטחון של עיר הספר, כגון בהפגנת נוכחות שלא יבואו.

[4] דבריו הובאו גם ב**משנה ברורה** (סימן שכט ס״ק טו).

• **<u>היתר לחימה בשבת</u>**

עקרון זה, שיש להתיר חילול שבת עבור מימוש דין כיבוש שאינו במציאות של פיקוח נפש, מבואר גם בסוגיית היתר לחימה בשבת

אין נכנסים למלחמה יזומה, בין למלחמת מצווה ובין למלחמת רשות, שלושה ימים לפני שבת. אולם, אם המלחמה נמשכת גם בשבת מותר להמשיך להילחם גם בשבת, דבר הנלמד ממלחמת יריחו שהייתה שבעה ימים[5] -

בבלי שבת (יט ע"א):

אין צרין על עיירות של נכרים פחות משלושה ימים קודם לשבת, ואם התחילו אין מפסיקין. וכן היה שמאי אומר: עַד רְדָתָהּ[6] - אפילו בשבת.

רמב"ם (הל' שבת פ"ב הכ"ה):

צרין על עיירות הגויים שלושה ימים קודם לשבת, ועושין עמהן מלחמה בכל יום ויום ואפילו בשבת עד שכובשין אותה ואף על פי שהיא מלחמת הרשות. מפי השמועה למדו, עד רדתה ואפילו בשבת ואין צריך לומר במלחמת מצווה, ולא כבש יהושע יריחו אלא בשבת.

? מדוע צריכים חז"ל להביא מקור ללחימה בשבת מהפסוק 'עַד רְדָתָהּ' ולא השתמשו בכלל היסודי של פיקוח נפש דוחה שבת?

! לדעת הריב"ש והשפת-אמת, ההיתר של מלחמה בשבת מכוח דין 'עַד רְדָתָהּ' הוא הרחבה שניתן לחלל שבת לכל צרכי המלחמה וגם במלחמה כזו שאינה מוגדרת כמלחמה של פיקוח נפש -

שו"ת הריב"ש (סימן קא):

וההיא דאין צרין, אין מקום להזכיר בה דבר מצווה ומה דבר מצווה יהיה לכל ישראל לצור על עיירות של כותים ובמלחמת הרשות היא ולא במלחמת שבעה עממין.
אבל יש בה התר אחד מיוחד, שאם התחילו אין מפסיקין ומחללין את השבת לכל צרכי המצור ואפילו שלא מפני הסכנה, כמו שבא הקבלה עד רדתה ואפילו בשבת.

שפת אמת (שבת יט ע"א ד"ה שם בגמ' ת"ר):

ונראה, דוודאי לא מיירי בדאיכא סכנה דא"כ למה לי קרא.
ועל כרחך צריך לומר, דמיירי היכי שידינו תקיפה אלא שע"י ההפסק בשבת יתבטל הכיבוש ואתי קרא לומר דהכיבוש דוחה שבת.

---

[5] ראו: **ירושלמי** (שבת פ"א ה"ח).
[6] **דברים** (כ, כ).

היתר אכילת מאכלות אסורות[7]

רמב"ם (הל' מלכים פ"ח ה"א):

חלוצי צבא כשיכנסו בגבול העכו"ם ויכבשום וישבו מהן, מותר להן לאכול נבלות וטרפות ובשר חזיר וכיוצא בו, אם ירעב ולא מצא מה יאכל אלא מאכלות אלו האסורים, וכן שותה יין נסך, מפי השמועה למדו ובתים מלאים כל טוב ערפי חזירים וכיוצא בהן.

? הרדב"ז מקשה על דברי הרמב"ם, הרי כל אדם המצוי בסכנת נפשות שאין לו מה לאכול הוא יכול לאכול מאכלות אסורות, מדין פיקוח נפש?

? הפסוק שהביא הרמב"ם, 'ובתים מלאים כל טוב', אינו רק בזמן לחימה אלא גם בזמן מנוחה?

רדב"ז (שם):

דאם אין להם מה שיאכלו, מאי איריא חלוצי צבא כולי עלמא נמי מותר.
ותו, דקרא דבתים מלאים כל טוב אפילו בזמן שהם במחנה משמע.

! הרדב"ז עונה, שלא מדובר בהכרח על מקרה שהלוחמים נמצאים בסכנת נפשות, דבר שהותר מכבר מדין פיקוח נפש, אלא מדובר אף על מקרה שאינם בסכנה אך אם יטרחו לבקש מאכל כשר יש חשש שהם יסתכנו -

ונראה לי ליישב דברי רבינו, דלעולם במלחמת שאר העמים איירי ולא איירי שהם מסוכנים אצל הרעב, אלא שאינם צריכין לטרוח לבקש מאכל היתר כיון שנכנסו לגבול העמים אם ילכו לבקש מאכל היתר יקומו עליהם העמים, ודמיא להא דאמרינן צרין על עיירות של העמים ואפילו בשבת אבל קודם שיכנסו לגבול הרי הם כשאר כל אדם ומייתי ראיה מדהתירה תורה בשבעה עממים כל מאכל אסור אפילו בלא צורך במלחמות שאר העמים נחתינן להו דמא תרי דרגי שלא יותר להם אלא ע"י צורך שאין להם מה לאכול ובגבול העכו"ם.

הרב שלמה גורן:[8]

והנה מכל זה מתברר עיקרון חשוב שהיתר הלחימה בשבת אינו מתבסס על היתר פיקוח נפש הדוחה שבת, כפי שרגילים לחשוב, אלא על היתר מיוחד המיועד אך ורק ללחימה... מהפסוק עד רדתה אפילו בשבת. שהרי היתר פיקוח נפש הדוחה שבת אנו למדים למסקנה מהמקרא וחי בהם ודרשו חז"ל ולא שימות בהם... ואם בלחימה יש תמיד בעיית פיקוח

[7] לנושא זה, יוקדש שיעור במסגרת דיני מלחמה.
[8] **הרב שלמה גורן** (תורת השבת והמועד, עמוד 83-82; משיב מלחמה, ח"א עמוד פח).

נפש למה אנו זקוקים לדרשה אחרת עבור היתר לחימה בשבת מעד רדתה, נלמד גם אותה מוחי בהם.

אלא בוודאי שהיתר מיוחד בא להשמיענו שמאי הזקן בדרשתו, שהלחימה עצמה דוחה שבת בתור מצווה כשלעצמה, ולא רק במלחמת מצווה, שם תיתכן אפשרות של הכרח פיקוח נפש המחייב פתיחת המלחמה, אלא גם מלחמת הרשות דוחה שבת, למרות שאין בה משום פקוח נפש כלל ועיקר. כי לולא זאת לא היינו זקוקים לדרשת עד רדתה אלא היינו יכולים להסתמך על פקוח נפש הדוחה שבת...

ההבדל בין היתר זה להיתר של פיקוח נפש, אפשר למצוא לפי שיטות הראשונים הסוברים שהשבת לא הותרה בפני פיקוח נפש כי אם דחויה...

ונפקא מינה שאם השבת דחויה אצל חולה כל שישנה אפשרות של מניעת חילול שבת עליהם חייבים למנוע חילול שבת, כגון שקבע הרופא שיש להאכילו בשר בשבת וקיימת ברירה לשחוט בשבילו בשבת, או להאכילו בשר נבילה שישנו בעין, בזה קבע הב״י שאם נאמר דחויה היא שבת בפני פיקוח נפש יש להאכילו נבילה ולא לחלל שבת בשחיטה, אבל לדעת הסוברים הותרה היא בפני חולה, מותר לשחוט עבורו משום שלא אסרה תורה מלאכה בשבת אצל חולה.

ונראה בעיני, שדעה זו שהשבת דחויה אינה אלא ביחס לפיקוח נפש, אבל בנוגע להיתר של עד רדתה אין השבת נדחית בפני מלחמה, אלא הותרה. ודינה של מלחמה כדין עדי החודש שיוצאים להעיד על ראית החודש, שהותרה היא השבת אצלם ולא דחויה...

ואין צורך למנוע כל פעולה שיש בה צורך לעדי החודש המהווה חילול שבת. כמו כן בנידון דידן, אם כי בפיקוח נפש יש למנוע חילול שבת עד כמה שאפשר לפי שיטה זו, הרי בהיתר הלחימה, כל הקשור ישירות למלחמה אין צורך לחפש דרכים אחרות על מנת למנוע חלול שבת בתוך ניהול הקרב...

יוצא אפוא שכחו של היתר זה של עד רדתה עדיף מכוחו של ההיתר בפיקוח נפש הדוחה שבת.

זהו עקרון חשוב ביותר לפתרון בעיות הביטחון במדינה שאפשר לבססן על קטגוריה ביטחונית טהורה, ולא על פיקוח נפש שהיא קטגוריה אזרחית להצלחת בודדים, וכל שהיא מופעלת בממדים מדיניים אין המושג של פיקוח נפש עדיף על אינטרסים מדיניים, כי אם להיפך, כמו שנוכחנו לראות ממצוות הלחימה במלחמת הרשות הדוחה פיקוח נפש הוי אומר שעדיפה היא ממנו.

- **<u>סיכום</u>**

היתר חילול שבת המבוסס על דין כיבוש הינו היתר רחב יותר מאשר היתר המבוסס על פיקוח נפש. באופן כזה, מחללים שבת גם במקרים בהם אין עתה כלל מציאות של סכנה אלא מקיימים פעילות ביטחונית שוטפת שכל עניינה הוא למימוש דין הכיבוש.

ד. הרחבת היתר עיר הסמוכה לספר

להלן נביא מספר דוגמאות מהן עולה שהגדרת 'עיר הסמוכה לספר' ביחס לחילול שבת אינה דווקא במקרה ספציפי זה, אלא בעת הזו מדובר גם על כל המדינה שהיא בבחינת 'עיר הסמוכה לספר' והותר לחלל שבת מחשש עתידי של אירועי טרור וכדו'.

ביסוד זה הורחב ההיתר של עיר הסמוכה לספר, שהותר בה חילול שבת מדין כיבוש הארץ, גם לכל מרחבי המדינה בפעולות של מניעה ושמירה על ביטחון הפנים מדין כיבוש הארץ והשלטת הריבונות

1. אבטחת המוביל הארצי

הרב שלמה גורן התיר פעולות הכרוכות בחילול שבת בשמירה על המוביל הארצי מחשש שיפגעו בו האויבים ותיפסק אספקת המים לתושבים או יורעלו.

לדבריו, ההיתר של חילול שבת בעיר הסמוכה לספר מורחב לכל ארץ ישראל, שמוגדרת כעיר הסמוכה לספר והותר בה חילול שבת בצורה נרחבת -

הרב שלמה גורן (משיב מלחמה ח"א סימן ו, עמוד קעה-קעו):

המוביל הארצי נשמר בקפדנות יומם ולילה בפני חבלה וכן מפני חשש הרעלת מים ע"י ארגוני הטרור. לשם כך ישנם מעבדות מיוחדות ליד האגם של המוביל הארצי, בהן בודקים את המים בשלוש משמרות באופן רצוף מפני רעל חיידקים וכיוצא בזה...

השאלה היא האם מותר ליהודי שומר תורה ומצוות לחלל שבת בהפעלת המעבדות לבדיקת המים?...

ברור שהשמירה על מתקני המים הארציים מפני מעשי חבלה וטרור וכן מפני החשש של הרעלת מים וכיוצ"ב היא פעולה ביטחונית ממדרגה ראשונה הדוחה שבת, כי אם נהרדעא נחשבת כעיר סמוכה לספר מאחר שהייתה סמוכה לנכרים מצד אחד... הוא-הדין ארץ ישראל כולה בזמנינו שהאויבים מנסים להפעיל קבוצות חבלנים לטרור בכל מקום ומקום, בוודאי שהשמירה על המים יותר חשובה מאשר על תבן וקש בעיר הסמוכה לספר.

ואין צורך להסתייע בדברי האור זרוע והרמ"א... שכתבו ואפילו לא באו עדיין אלא רוצים לבוא, כי במצבנו כיום אם לא נעמוד על המשמר יום ולילה לשמור שמירה היקפית ביטחונית ושמירה בפני הרעלה, עלול הדבר להביא לידי סיכון חיים בהיקף נרחב, ח"ו.

2. אבטחת אירועים בשבת[9]

הרב שלמה גורן התיר לאבטח אירועים המתקיימים בשבת, למרות שמדובר על אירועים שיש בהם חילול שבת, וזאת בכדי לשמור על ביטחון האירוע מחשש פעילות טרור.[10]
גם בדבריו אלו הוא מרחיב את היתר חילול שבת של עיר הסמוכה לספר על כל רחבי המדינה -

הרב שלמה גורן (משיב מלחמה ח״א סימן ז, עמוד קפב-קפג):

אנשי הג״א הנשלחים לשמור ולאבטח בפני פעולות חבלה אירועים בשבת שעצם קיומם מהווה חילול שבת, כגון משחקי ספורט וכיו״ב, והשמירה או האבטחה כרוכים בחילול שבת...

האם מותר לחיילים לחלל שבת כדי לשמור על האירועים שיש בהם חילול שבת?...

מבחינת ההלכה, בכל מקום ובכל זמן שישנו חשש לפעילות האויב נגד יהודים או נגד רכושם או נגד שטחים שלנו... מותר לנקוט גם בשבת בכל האמצעים בכדי למנוע זאת מהם.

לכן, אנשי הג״א הנדרשים לשמור על מקומות בהם מתכנסים האנשים בשבת, גם אם ההתקהלות היא למטרה שיש בה משום חילול שבת, בכל זאת חייבים לעשות הכל בכדי לא להפקיר את חיי האנשים לפעולות עוינות של האויב...

כל עוד החבלנים פעילים נגד היהודים ומדינתם, נידונה כל המדינה כעיר היושבת על ספר.

3. אבטחת סירה העובדת בשבת

הרב שלמה גורן (משיב מלחמה ח״א סימן כה, עמוד רעח):

האם מותר לאבטח דוברה העובדת בליל שבת במפעל סדום, מכיון שהעבודה עצמה של הדוברה אינה דוחה שבת?

כבר פסקנו שאלה מעין זו ביחס לאבטחת אירועי ספורט בשבת מפני המחבלים כאשר האירועים עצמם מבוצעים תוך חילול שבת, או אבטחת נוסעים ברכב בשבת בדרכי הערבה... מותר לנו לעשות הכל בשבת כדי למנוע כל פגיעה מצד החבלנים - באנשים, בשטח או ברכוש, ללא התחשבות איך הגיעו האנשים לידי הסכנה הזו.

הוא-הדין בנידון דידן, אסור להפקיר את האנשים העובדים על הדוברה בליל שבת, ומותר לעשות הכל בשבת כדי להגן עליהם מפני פגיעה וחבלה.

---

[9] ראו גם: **הרב אברהם שרמן** (׳מעמד עולים המנותקים מהתורה והמצוות לאור ההלכה׳ בתוך: תורה שבעל-פה, כרך לב תשנ״א עמוד סה) בשם הרי״ש אלישיב, שנשאל האם מותר לאבטח מטיילים שנקלעו למצב של פיקוח נפש בשבת, גם במקרה וידוע לנו שהם לא ישמרו שבתות הרבה וממילא אין כאן דין ׳חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה׳: ״והשיב לי הגרי״ש אלישיב שליט״א, שכאשר נקלעים למצב זה שתיארו החיילים רשאים החיילים לחלל את השבת על-מנת לאבטח את אותם המטיילים שהיו במקום הסכנה מפיגוע. והוסיף, גם בלי להיכנס לבעיית הגדרתם של אותם מאחינו שמחללים בפרהסיא אם הם כמומרים גמורים או כתינוקות שנשבו, מאחר ובין הנמצאים שם באתר מצויים ודאי משפחות שביניהם יש ילדים וילדות קטנים פחות מגיל מצוות שבוודאי שאינם מוגדרים כמומרין, קיימת החובה להציל נפשם ונדחית השבת מפני זה״. השוו לדברי **הרב נחום אליעזר רבינוביץ** (מלומדי מלחמה, עמוד 141).

[10] את דבריו חותם הרב גורן (משיב מלחמה, ח״א סימן ז, עמוד קפג): ״על מפקדי הג״א המופקדים על ביטחון בערים לדרוש ביטולם של האירועים בשבת, באשר לא יתכן שנכפה על חיילים לחלל שבת מן התורה לצורך מופעי בידור או ספורט של אחרים״.

• **<u>סיכום</u>**

מהדברים הנ״ל עולה, שהיתר חילול שבת בעיר הסמוכה לספר אינו מוגבל ומצומצם דווקא לעיר הסמוכה לגבול ארץ ישראל, אלא בעקבות המציאות בארץ ישראל שיש אויבים גם בפנים הארץ העלולים לסכן את ביטחון האזרחים, יש היתר לגורמי הביטחון לחלל שבת גם בתוככי המדינה.

~ **הרב שלמה גורן** (משיב מלחמה ח״א סימן ט, עמוד קצ):

והנה ברור הדבר שבמצבנו הביטחוני כיום כל הסתננות שמעבר לגבול דינה כדין נכרים שבאו על עסקי נפשות, וכל ארץ ישראל שבידינו נדונה לעניין זה כעיר היושבת על הספר, שאפילו לא באו אלא על מנת לגנוב תבן וקש יוצאין עליהם בכלי זיין ומחללים עליהם את השבת.

~ גם הרב אליעזר יהודה ולדינברג משתמש ביסוד עיר הסמוכה לספר כדי להתיר חילול שבת של המשטרה ברחבי המדינה ולא רק בעיר הסמוכה לספר -

הלכות מדינה (ח״ב עמוד רנא-רנב):

ונלמד מזה שהוא הדין בזמנינו כאן בארץ ישראל בהכונן בע״ה משטר יהודי, כשתעמוד לפנינו שאלה של קריאת המשטרה היהודית בשבת להצלה מפני גנבים ושודדים, אם מותר להם בכדי למהר להצלה לחלל את השבת בנסיעה במכונית או לצאת בכלי זיין ולירות באוויר וכדומה, אזי יהיה עלינו לפסוק לפי העניין ולפי תנאי הזמן והמקום.
ובכללות, אם רק יש ספק שמתוך שלא יוכלו לעמוד על ממונם יהרגום, אזי מותר לחלל עליהם את השבת בכדי למהר ולבוא להצלה.

ה. היתר פעילות המשטרה בשבת - דין מימוש הכיבוש והשלטת הריבונות

לאור הרחבה זו, שדין עיר הסמוכה לספר הוא בכל מרחבי הארץ, עלינו לשוב אל שיטת הראשונים הסוברת שסיבת ההיתר אינה משום פיקוח נפש אלא משום כיבוש הארץ במניעת האויבים להשתלט על העיר ודרכה לכבוש את המדינה.

לעיל ביארנו שסיבת ההיתר משום כיבוש הארץ הוא רחב יותר מאשר היתר פיקוח נפש, לדוגמה שהותר לחלל שבת כל עוד האויבים לא הגיעו כלל וניתן לבצע פעולות מנע שגרתיות כדי להבטיח את מימוש השליטה בתוככי המדינה.

» פעילותה השוטפת של המשטרה - לא רק זו הכרוכה בהצלה ממפגעים ונכנסת תחת הגדרת פיקוח נפש, אלא גם פעולות שגרתיות שמטרתן היא שמירה על ביטחון האזרחים גם אלו המחללים שבת ברחבי המדינה - מהווה את מימוש הריבונות וביטוי לדין כיבוש הארץ שעניינם הוא ישיבה בצורה של בעלות על המקום וכעושה בתוך שלו ויושב במקומו בשקט ובשלווה כאדוני הארץ.[11]

<u>אחריות המדינה על אזרחיה</u>

א״ייה, בשיעור הבא שיעסוק באחריות המדינה על אזרחיה, נברר את גישתו של הרב שלמה גורן לנושא זה, שמכוח אחריותה של המדינה לאזרחיה יש להשקיף על שלל נושאים בראייה ציבורית רחבה, כאשר אחת הדוגמאות לכך היא עבודות המשטרה בשבת במקרים של חילול שבת.

יתכן וישנו קשר בין הגדרה זו של אחריות המדינה לבין הנושא הנידון של פעילות המשטרה בשבת מטעם מימוש הכיבוש והריבונות.

כלומר, פעילותה השוטפת של המשטרה בשבת, גם כשאין בפעילות שלה פיקוח נפש ישיר, כגון שמירה על ביטחון הציבור ואבטחה שוטפת, מהווה את אחריותה של השלטון הריבוני לדאגה לשלום וביטחון הציבור. אחריות זו היא המימוש של השלטון לריבונות שלו ברחבי המדינה.

---

[11] הרב שלמה גורן התיר כניסה למתחם הר-הבית בטענה של הפגנת ריבונות שלטונית. מדבריו יש ללמוד על פעילות המשטרה במקום הר הבית, שהיא מהווה את השלטת הריבונות במקום ולכן יש לה היתר פעילות בכניסה להר הבית, ראו: **הרב שלמה גורן** (הר הבית, פרק ל עמוד תמט-תנ): ״יש ללמוד מן הפוסקים שריבונות יהודית בארץ ישראל נחשבת לבניינו ויישובו של המקום, וריבונות נכרית נחשבת לחורבן, כמו שכתב המגן אברהם... על ההלכה הרואה ערי ישראל בחורבנן אומר ערי קדשיך היו מדבר וקורע, וכותב על זה המגן אברהם... אע״פ שיושבין בהם ישראל כיון שהאומות מושלים עליהם זה נקרא חורבן. משתמע מכך שהכל תלוי בריבונות - אם הריבונות היא יהודית, נחשבות הערים כבנויות, ואם הריבונות היא של נכרים, נחשבות הערים כחרבות, ק״ו ביחס להר הבית שהריבונות היהודית שם, יש לה חשיבות עליונה הן מבחינת ההלכה, והן מבחינה מדינית וצבאית גם אם אין בית מקדש קיים עדיין... ובנדון דידן שהמטרה היא שחרור הר הבית מהשתלטות נכרים, וככל שייכנסו יותר ויותר חברי כנסת ויהודים אחרים תהייה התוצאה המדינית גדולה ומרשימה כלפי הערבים והעולם כולו שיידעו כי לא ויתרנו ח״ו על הריבונות שלנו על הר הבית, אין להטיל על הנכנסים להר הבית למטרה זו של מניעת השתלטות מוסלמית על הר הבית, סייגים הלכתיים קשים... יש ללמוד טעם נוסף להיתר כניסת יהודים להר הבית למקומות שאין עליהם חשש של מקום העזרה וכו׳... משום שבמצבנו המדיני, כל כניסה של יהודים על-מנת להתפלל בחצרות בית ה׳ יש בה משום חיזוק הריבונות היהודית על הר הבית, ולפי המגן אברהם וסיעתו לעיל יש בזה משום מצוות בניין ירושלים התלויה בריבונות היהודית שבה״.

שיעור כט: אחריות המדינה על אזרחיה

א. הקדמה

בשיעור הקודם ראינו את גישתו של הרב שלמה גורן אודות היתר פעילות שוטפת של המשטרה בשבת, כאשר המגמה היא מימוש הכיבוש והריבונות במדינה.
גישה זו מביעה את אחריות המדינה על אזרחיה, לשלומם וביטחונם, ואי״ה בשיעור זה נייחד את העיסוק בנושא זה בהיבטים שונים שיחדדו לנו את הגדרת פיקוח נפש ציבורי.

1. הצגת הדיון

מה דינו של אדם שהוטלה עליו אחריות לביטחונו של חברו, והוא לא מילא את חובתו וחברו נפגע?
האם הוא נענש בידי אדם או בידי שמיים?
האם יש הבדל בין אחריות פרטית לאחריות ציבורית, כחובת המדינה על אזרחיה?

2. חיוב ומצווה על אדם פרטי להצלת חברו הנתון בסכנה[1]

ויקרא (יט, טז): ״לֹא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ אֲנִי ה׳׳; **דברים** (כב, ב): ״וַהֲשֵׁבֹתוֹ לוֹ״.

בבלי (סנהדרין עג ע״א; בבא קמא פא ע״ב)[2]: ״אבידת גופו מניין - תלמוד לומר וַהֲשֵׁבֹתוֹ לוֹ״.
רש״י (סנהדרין עג ע״א ד״ה תלמוד): ״השב את גופו לעצמו״.
נימוקי יוסף (מו״ק ה ע״א מדפי הרי״ף ד״ה האריסין): ״ואין לך אבידה גדולה יותר מאבידת גופו״.

רמב״ם (הל׳ רוצח ושמירת הנפש פ״א הי״ד):

> כל היכול להציל ולא הציל עובר על לא תעמוד על דם רעך, וכן הרואה את חברו טובע בים או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להצילו ולא הציל, או ששמע גויים או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנין לו פח ולא גלה אוזן חברו והודיעו, או שידע בגוי או באנס שהוא קובל על חברו ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה שבליבו ולא פייסו, וכל כיוצא בדברים אלו, העושה אותם עובר על לא תעמוד על דם רעך.

---

[1] ראו גם: **סנהדרין** (עד ע״א): ״רודף שהיה רודף אחר חברו להורגו, ויכול להצילו באחד מאבריו ולא הציל - נהרג עליו״. **רמב״ם** (פיהמ״ש נדרים פ״ד מ״ד): ״חייב הרופא מן הדין לרפאות חולי ישראל והרי הוא בכלל אמרם בפירוש הכתוב והשבתו לו לרבות את גופו שאם ראהו אובד ויכול להצילו הרי זה מצילו בגופו או בממונו או בידיעתו״; **שולחן ערוך** (חו״מ סימן תכו סעיף א).
[2] ראו גם: **ספרי** (דברים, פיסקה רכג).

~ **הרחבה: כל סוג הצלה**

בדברי התורת כהנים מצאנו שחובת ההצלה המוטלת על אדם מול חברו, אינה רק בהצלה גופנית אלא היא מורחבת לכל תחום מהחיים, כגון החובה להעיד להצילו מהפסד

תורת כהנים (קדושים פרשה ב פרק ד אות ח):

ומנין שאם אתה יודע לו עדות אין אתה רשאי לשתוק עליה, תלמוד לומר לא תעמוד על דם רעך. ומנין אם ראית טובע בנהר או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו חייב אתה להצילו בנפשו, תלמוד לומר לא תעמוד על דם רעך. ומנין לרודף אחר חברו להורגו ואחר הזכור ואחר נערה המאורסה חייב אתה להצילו בנפשו, תלמוד לומר ולא תעמד על דם רעך.[3]

3. חובה-מצווה מול אחריות

בכל המקורות הללו אמנם מדובר על חובה או מצווה שיש לאדם פרטי על חברו, אך לא מצאנו במקורות אלו אחריות. כלומר, גם אם אדם לא הציל את חברו אמנם עבר על איסור כנ"ל אבל הוא אינו נושא באחריות למותו והפסדו של חברו שהרי לא מצאנו הטלת אחריות על אדם לחיי חברו.

הרב שלמה גורן (משיב מלחמה, ח"א סימן א עמוד כט-ל):

עלינו לבחון ולברר סוגיה חדשה... והיא מידת האחריות ההלכתית או המוסרית על בעלי תפקידים הממונים על שלומם וביטחונם של יחידים, קבוצות או פורמציות של ישראל או של נכרים, והאחריות שלהם בלתי ישירה אלא עקיפה...

יש להבחין בין הטלת אחריות לביטחונם של אחרים לבין מצווה ואפילו חובה לעזור או להציל את הזולת כשנמצא במצוקה...

לעומת זה, עלינו לברר מה דינו של אדם שהוטלה עליו אחריות לביטחונם של אחרים ולא היה ער במידה מספקת לתפקידו, וכתוצאה מעשייה לא זהירה או מאי-עשייה נפגע השני, האם דינו מסור לבית דין או בידי שמים.

---

[3] ראו כן גם: **רמב"ם** (ספר המצוות, לא תעשה רצז): "שהזהירנו מהתרשל בהצלת נפש אחד מישראל כשנראהו בסכנת המוות או ההפסד ויהיה לנו יכולת להצילו... ובאה האזהרה מהימנע להצילו באמרו יתעלה לא תעמוד על דם רעך. וכבר אמרו שמי שיכבוש עדות תכללהו גם כן זאת האזהרה, כי הוא רואה ממון חברו אובד והוא יכול להחזירו אליו באמרו האמת, וכבר בא בזה העניין גם כן אם לא יגיד ונשא עוונו. ולשון ספרא מניין אם אתה יודע לו עדות שאין אתה רשאי לשתוק עליה תלמוד לומר לא תעמוד על דם רעך"; **החינוך** (מצווה רלז): "שלא לעמוד על דם רעים - ועוד כללו זכרונם לברכה באזהרה זו שלא לכבוש עדות, כדי שלא יאבד חברו ממונו. וכן הוא בספרא, מנין שאם נודע לו עדות שאינו רשאי לשתוק עליה, שנאמר לא תעמוד על דם רעך"; **ערוך השולחן** (חו"מ סימן כח סעיף ד).

ב. ניסיונות למציאת מקור לאחריות

1. הצופה

יחזקאל (לג, ב-ו):

בֶּן אָדָם דַּבֵּר אֶל בְּנֵי עַמֶּךָ וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם אֶרֶץ כִּי אָבִיא עָלֶיהָ חָרֶב וְלָקְחוּ עַם הָאָרֶץ אִישׁ אֶחָד מִקְצֵיהֶם וְנָתְנוּ אֹתוֹ לָהֶם לְצֹפֶה׃ וְרָאָה אֶת הַחֶרֶב בָּאָה עַל הָאָרֶץ וְתָקַע בַּשּׁוֹפָר וְהִזְהִיר אֶת הָעָם׃ וְשָׁמַע הַשֹּׁמֵעַ אֶת קוֹל הַשּׁוֹפָר וְלֹא נִזְהָר וַתָּבוֹא חֶרֶב וַתִּקָּחֵהוּ דָּמוֹ בְרֹאשׁוֹ יִהְיֶה׃ אֵת קוֹל הַשּׁוֹפָר שָׁמַע וְלֹא נִזְהָר דָּמוֹ בּוֹ יִהְיֶה וְהוּא נִזְהָר נַפְשׁוֹ מִלֵּט׃ וְהַצֹּפֶה כִּי יִרְאֶה אֶת הַחֶרֶב בָּאָה וְלֹא תָקַע בַּשּׁוֹפָר וְהָעָם לֹא נִזְהָר וַתָּבוֹא חֶרֶב וַתִּקַּח מֵהֶם נָפֶשׁ הוּא בַּעֲוֹנוֹ נִלְקָח וְדָמוֹ מִיַּד הַצֹּפֶה אֶדְרֹשׁ.

» 'וְדָמוֹ מִיַּד הַצֹּפֶה אֶדְרֹשׁ' - רשלנות בתפקיד המוטל על הצופה מחייבת אותו בעונש.

? עונש בידי אדם / בידי שמיים: האם מדובר על עונש בידי שמיים, או גם עונש בידי אדם?
? אופי העונש בידי אדם: גם אם יהיה עונש בידי אדם, לא ברור מה אופיו של העונש.

משיב מלחמה (ח"א סימן א, עמוד ל):

כאן מדובר בהטלת אחריות על הצופה על ביטחונו של העם, ומפורש שאם לא מילא את חובתו והתרשל במילוי תפקידו ולא הזהיר את העם, דמם נדרש מאת הצופה.
אלא שגם כאן מדובר לכאורה בעונש בידי שמים, ככתוב וְדָמוֹ מִיַּד הַצֹּפֶה אֶדְרֹשׁ.

2. דיני שומרים: חיוב ממוני ולא על גופו של אדם

מדיני שומרים ניתן להביא מקור לכך שיש חיוב על אחריות, במקרה והשומר פשע.
אמנם, החיוב אינו על גוף האדם, שכן אין שומר לגוף אלא הוא שומר על ממון.
מאידך, בדברי הרמב"ם נראה חידוש ששומר שהוטלה עליו אחריות על עבדים, שמוגדרים כממון, מכל-מקום אם פשע בהם חייב לשלם מדין אדם המזיק ומכאן האפשרות לתבוע אותו בבי"ד -

רמב"ם (הל' שכירות פ"ב ה"ג):

יראה לי, שאם פשע השומר בעבדים וכיוצא בהן חייב לשלם... שכל הפושע מזיק הוא.

משיב מלחמה (ח"א סימן א, עמוד לא):

נמצאנו למדים מדבריו, ששומר חייב על פשיעה מטעם אדם המזיק ולא מדין שומרים...
גם האחראי על ביטחון אנשים, אם מתרשל באמצעי הזהירות שהיה עליו לנקוט ולא נקט, יהיה נידון כשומר שפשע ויהיה נתון להיתבע גם בבית דין ולא רק בידי שמים.

~ ~ ~

שתי הדוגמאות הללו (הצופה ; שומר שפשע) עוסקות באנשים פרטיים עליהם הוטלה מלאכת השמירה והאחריות על חבריהם, אבל אנחנו מחפשים מקור לאחריות לאומית, אחריות של המדינה על אזרחיה שהינה אחריות גלובלית-כללית על כל רבדי החיים.
לפיכך עלינו למצוא מקור לכך

ג. המקור לאחריות ציבורית

1. תיקוני דרכים

בדברי המשנה מצאנו אחריות של בית-הדין הציבורי לתיקוני הדרכים, בארות המים וכדו', כאחריות מיניסטריאלית-אזרחית.
ובדברי הגמרא מובא שאחריות זו מטילה על בית-הדין עונש באם הם התרשלו בתפקידם הם נענשים על שפיכות דמים

• **משנה מועד קטן** (פ"א מ"ב):
ומתקנין את המקולקלות במועד ומתקנין את קלקולי המים שברשות הרבים וחוטטין אותן ומתקנין את הדרכים ואת הרחובות ואת מקוות המים ועושין כל צורכי הרבים.

בבלי מועד קטן (ה ע"א):
ומנין שאם לא יצאו ועשו כל אלו, שכל דמים שנשפכו שם מעלה עליהם הכתוב כאילו הם שפכום? תלמוד לומר והיה עליך דמים.

תורה תמימה (דברים יט, י הערה כג):
והוא רמז לבית דין שתקנות הכלל חלים עליהם.
ומהאי טעמא מבואר בפוסקים, דמותר לעשות דברים אלו בחול-המועד מפני שהם צרכי רבים להישמר מתקלה.

~ <u>סיבת העונש: היכולת המעשית</u>
בדברי הרב שלמה בין היתום מוסבר שהסיבה לעונש נובעת מהיכולת והאחריות שיש למנהיגי הציבור. היכולת המעשית של נבחרי הציבור לתיקון הדרכים וכדו' היא המטילה עליהם עונש אם לא עמדו במשימתם -

רבינו שלמה בן היתום (מסכת משקין, עמוד 14):
ומנין שאם לא יצאו שלוחי בית דין ועושין כל אילו שאמרנו, מעלה עליהם הכתוב כאילו שפכו דמים, שלא חסו בצער הרבים?
תלמוד לומר, והיה עליך דמים - אתה המלך או ראש גלות, שיש בידך היכולת לעשות.

~ <u>גם אחריות עקיפה</u>

בדברי רבי יחיאל מפאריס נמצאנו למדים הרחבה יתרה באחריות מנהיגי הציבור על הציבור. לדבריו, האחריות שלהם אינה מצטמצמת רק באחריות ישירה לתיקון הדרכים ובורות המים וכדו', אלא אף לאחריות עקיפה, כלומר אדם שניזוק מהדרך הלא-תקינה והרגו אותו אויבים, בי"ד חייב על הריגתו, שכן בגלל הדרכים המקולקלות הוא לא יכול היה לברוח -

שיטה לתלמיד רבינו יחיאל מפאריס (בתוך: קובץ שיטות קמאי, מועד קטן ה ע"א):

> דמים שנשפכו שם שהוזק בהם אדם ומת או שהיו אויבים רודפים אותם, ולא היה יכול לברוח מפני המכשולות והקוצים שבדרכים, ועמדו עליו האויבים והרגוהו, מעלה עליהם הכתוב לבי"ד של אותה העיר והיה עליך דמים.

הרב שלמה גורן (משיב מלחמה, ח"א סימן א עמוד לד-לה):

> מדבריו אלו אנו למדים שהאחריות המוטלת על הציבור או על בית דין, אינה רק על נזקי גוף ישירים שנפגעו בדרכים המשובשות, שיש לדון זאת כאחריות בעל בור ברשות הרבים, אלא האחריות היא גם על פגיעות עקיפות שנפגעו אנשים בגלל שיבושי הדרכים, כגון שרדפו אחריהם אויבים להורגם והבריחה הייתה קשה עליהם בגלל הדרכים המשובשות וכתוצאה מכך נהרגו בידי האויבים. גם על כך נענש הציבור או בית דין שבאותה העיר, ומעלה עליהם הכתוב כאילו הם שפכו את הדם הזה.
>
> זוהי החמרה גדולה ומפליגה באחריות הבטיחותית המוטלת על הציבור לשלומם של האוכלוסין גם מפגיעה עקיפה ביותר.

2. המקור לאחריות

• **<u>פרשיית רוצח ועיר מקלט</u>**

הפסוק אותו הביאה הגמרא כמקור לעונש, הוא מפרשיית ערי מקלט, שם מבואר שיש חובה על נבחרי הציבור להכשיר ערי מקלט ולהכין את הדרך אליהם כדי לסייע לרוצח בשגגה לברוח ושלא ייהרג ע"י גואל הדם -

בבלי מועד קטן (ה ע"א):

> ומנין שאם לא יצאו ועשו כל אלו, שכל דמים שנשפכו שם מעלה עליהם הכתוב כאילו הם שפכום? תלמוד לומר והיה עליך דמים.

דברים (יט, י): "וְלֹא יִשָּׁפֵךְ דָּם נָקִי בְּקֶרֶב אַרְצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה וְהָיָה עָלֶיךָ דָּמִים".

דברים (יט, ז): "עַל כֵּן אָנֹכִי מְצַוְּךָ לֵאמֹר שָׁלֹשׁ עָרִים תַּבְדִּיל לָךְ".

ספרי (דברים פיסקא קפג אות ז): "על כן אנכי מצווך לאמר, להזהיר בית דין על כך".[4]

[4] **תורה תמימה** (דברים יט, ז הערה כא): "פשוט דמדייק יתור כל פסוק זה אחרי שכבר אמר שלוש ערים תבדיל לך".

• **<u>פרשיית מעקה</u>**

אולם, רבי יחיאל מפאריס הוסיף בדבריו שניתן ללמוד מפרשיית מעקה את מקור החיוב להעדר אחריות שגרמה נזק, שכן גם שם נאמר שאם לא שמו מעקה יש אחריות על בעל-הבית -

שיטה לתלמיד רבינו יחיאל מפאריס (בתוך: קובץ שיטות קמאי, מועד קטן ה ע״א):

בפרשת רוצחין הוא, ולעיל מיניה כתיב ולא ישפך דם נקי בקרב הארץ.

והכי נמי דרשינן להאי עניין דהכא, קרא דמעקה, ודמי נמי להאי מכשול.

דברים (כב, ח): ״כִּי תִבְנֶה בַּיִת חָדָשׁ וְעָשִׂיתָ מַעָקֶה לְגַגֶּךָ וְלֹא תָשִׂים דָּמִים בְּבֵיתֶךָ כִּי יִפֹּל הַנֹּפֵל מִמֶּנּוּ״.

? <u>אחריות פרטית ואחריות ציבורית</u>: השוני בין פרשיית רוצח וערי מקלט לפרשיית מעקה הוא ביחס בין אחריות ציבורית (רוצח וערי מקלט) לאחריות פרטית (מעקה).

! **הרב שלמה גורן** (משיב מלחמה, ח״א סימן א עמוד לח):

יתכן לחדש ולומר ששני הכתובים הבאים כאחד עוסקים בשני מסלולים ולכן שניהם נחוצים וחיוניים. זה של ערי מקלט מכוון כלפי האחראי על ביטחון הציבור, וזה של מעקה מכוון כלפי האחראי על ביטחונם של יחידים.

וכן למד רבי נתן בברייתא (ב״ק טו ע״ב) ממקרא זה מניין שלא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו ואל יעמיד סולם רעוע בתוך ביתו, תלמוד לומר לא תשים דמים בביתך, שמדובר ביחיד. אבל הברייתא במועד קטן המדברת בציבור מביאה את המקרא והיה עליך דמים שבערי מקלט הדן באחריות ציבורית המוטלת על ההנהגה לדאוג לבטיחות חיי האוכלוסין.

ד. סיכום: אחריות פרטית ואחריות ציבורית

אחריות המדינה על אזרחיה הינה אחריות-על השונה מאחריותו של היחיד על הטריטוריה שלו. היחיד מחויב להציל את חברו המצוי עתה בסכנה, הוא מחויב לתת צדקה לעני הנמצא בפניו או בעירו, לעיתים הוא מחויב לדאוג בתוך ביתו למנוע נזקים עתידיים, כמו העמדת מעקה.

לעומת זאת, אחריות נבחרי הציבור היא אחריות-על, ליצור תכנון מראש לפתרון בעיות עתידיות, לדאוג לדבר קודם בואו, וכן אחריות עקיפה ולא רק אחריות ישירה.

הרב שלמה גורן (משיב מלחמה, ח״א סימן א עמוד לד-לח):

נמצאנו למדים שני קריטריונים לפיהם נושא אדם באחריות ביטחון החיים של השני או של הציבור.

א. כאשר השני כבר נמצא בסכנה ויש ביד מישהו להצילו, חייב להזדרז ולהצילו מטעם לא תעמוד על דם רעיך.

ב. החובה המוטלת על הציבור לנקוט באמצעים שבידו כדי למנוע כל אפשרות של סיכון בני אדם, נלמדת מן המקרא אצל ערי מקלט והיה עליך דמים.

ה. דוגמאות

כאמור, האחריות הציבורית הינה אחריות-על שמחובתה לדאוג לאזרחיה בצורה רחבה יותר הכוללת תכנון עתידי ולא רק פתרון בעיות עכשוויות

1. בריאות הציבור

כאשר מדובר על ציבור מאורגן כמו במדינת ישראל נכנס שיקול נוסף שהתעורר עם תקומת המדינה, שיש צורך לתכנן מראש ולהיערך כבר עתה לתרחישים אפשריים בעתיד.
במדינה מאורגנת יש לשקול שיקולים עתידיים ולתכנן אירועים שאינם לפנינו כלל.

1.1 ניתוחי מתים ללימוד אנטומיה

מסוגיא זו של ניתוחי מתים ללימוד אנטומיה ניתן ללמוד על השוני ביחס בין פיקוח נפש של יחיד לבין פיקוח נפש של ציבור מאורגן במדינת ישראל, שעל המנהיגים לשקול ולתכנן מראש תרחישים עתידיים שאינם לפנינו

הרב יחזקאל לנדא נשאל מאת המחותן שלו שאלה מלונדון, האם מותר לנתח את הנפטר.
הספק שהעלו בשאלה הוא ביחס לניוול המת שהוא איסור תורה, האם מותר הדבר משום שהמטרה היא הצלת נפשות עתידית, או שאסור משום שכעת יש ניוול למת

שו"ת נודע ביהודה (מהדורה תניינא יו"ד סימן רי):
בנדון השאלה שבאה עליו מק"ק לונדון במעשה שאירע שם באחד שחלה בחולי האבן בכיסו והרופאים חתכו כדרכם בעסק רפואה במכה כזו ולא עלתה לו תרופה ומת.
ונשאלו שם חכמי העיר אם מותר לחתוך בגוף המת במקום הזה כדי לראות במופת שורש המכה הזאת כדי להתלמד מזה בהנהגת הרופאים מכאן ולהבא אם יקרה מקרה כזה שידעו איך יתנהגו בעניין החיתוך הצריך לרפואה ושלא להרבות בחיתוך כדי למעט בסכנת החיתוך, אם יש בזה איסור משום דאית ביה ניוול ובזיון להמת הזה, או אם מותר משום דאתי מיניה הצלת נפשות להבא להיות מיזהר זהיר במלאכה זו על תכליתה.

<u>האוסרים: 'פיקוח נפש לפנינו'</u>
הרב לנדא מציג את דברי המתיר שטען שאיסור ניוול המת לא נאסר במקום שיש צורך משמעותי, כהצלת חיי חברו. הרב לנדא דחה את הדברים בטענה שאמנם אם היה מדובר על פיקוח נפש עתה, שיש חולה לפנינו הזקוק לאיבר או שהרופאים זקוקים לידיעה לרפואתו באמצעות הניתוח של הנפטר, היה מוגדר הדבר כפיקוח נפש. אבל כיון שאין חולה לפנינו אין זה מוגדר פיקוח נפש ואסור.[5]

[5] כ"כ **שו"ת חתם סופר** (יו"ד סימן שלו).

שו״ת נודע ביהודה (מהדורה תניינא יו״ד סימן רי):

את כל אלה כתבתי לפי דבריכם שאתם קורים זה פיקוח והצלת נפש.

אבל אני תמה הלא אם זה יקרא אפילו ספק הצלת נפשות, א״כ למה לכם כל הפלפול והלא זה הוא דין ערוך ומפורש שאפילו ספק דוחה שבת החמורה... ואמנם כל זה ביש ספק סכנת נפשות לפנינו כגון חולה או נפילת גל, וכן במסכת חולין שם גבי רוצח הפיקוח נפש לפנינו וכן אפילו לעניין ממון שם במסכת ב״ב ההיזק לפנינו.

אבל בנדון דידן אין כאן שום חולה הצריך לזה רק שרוצים ללמוד חכמה זו אולי יזדמן חולה שיהיה צריך לזה ודאי דלא דחינן משום חששא קלה זו שום איסור תורה או אפילו איסור דרבנן. שאם אתה קורא לחששא זו ספק נפשות א״כ יהיה כל מלאכת הרפואות שחיקת ובישול סמנים והכנת כלי איזמל להקזה מותר בשבת שמא יזדמן היום או בלילה חולה שיהיה צורך לזה. ולחלק בין חששא לזמן קרוב לחששא לזמן רחוק קשה לחלק.

וחלילה להתיר דבר זה, ואפילו רופאי האומות אינן עושים ניסיון בחכמת הניתוח ע״י שום מת כי אם בהרוגים ע״פ משפט או במי שהסכים בעצמו בחייו לכך.

ואם אנו ח״ו מקילים בדבר זה א״כ ינתחו כל המתים כדי ללמוד סידור אברים הפנימים ומהותן כדי שידעו לעשות רפואות להחיים. ולכן האריכות בזה הוא ללא צורך ואין בזה שום צד להתיר. ולדעתי שגגה יצאה מלפני כבוד מעלתו שמיהר להשיב להקל.

• <u>ההיתר: אחריות המדינה על אזרחיה</u>[6]

חובתה של מדינת ישראל להכשיר רופאים בעלי רמה מקצועית גבוהה בכדי להבטיח את בריאות העם בארץ. הכשרת הרופאים כרוכה בניתוחים למטרת לימוד אנטומיה, דבר שיש בו צורך בסיסי להכשרתם המיטבית. לפיכך, העדר הכשרה מקצועית זו מהווה פיקוח נפש של הציבור -

~ **הרב יחיאל יעקב ווינברג**[7]

ויש צורך להדגיש, שבזמננו שאלת ניתוח המתים היא שאלת המדינה ושאלה של האנשים החיים במדינה זו, לפני הגאון נודע ביהודה עמדה שאלה זו כשאלה פרטית ולכך צדק בהוראתו. בזמננו היא שאלה של העם כולו ושאלה של המדינה ומעמדה בתוך העולם הגדול...

---

[6] גם **הרב יצחק הרצוג** (פסקים וכתבים ח״ה יו״ד) התייחס לבעיית ניתוחי מתים ללימודי הרפואה בעת תקומת מדינת ישראל, וכדבריו (שם סימן קנד עמוד תריד): ״זוהי אילוסטרציה מהבעיות שאנו נתקלים בהן במדינת ישראל״. במקום אחר (שם סימן קנד עמוד תרכ אות ח) כתב שהכשרת רופאים בעלי ידע מושלם מהווה פיקוח נפש: ״ולעניין נידון דידן פשוט לי שאין זה דומה כלל וכלל למשל של שוחט ומבשל בשבת אולי יזדמן חולה ויהא מוכן לו, שחולים הצריכים לניתוח מצויים בכל יום וכבר אין לנו די רופאים בכלל ואין צריך לומר רופאים מנתחים ואין צריך לומר מנתחים מאומנים בתכלית השלימות האפשרית. במצב של המדע היום ובמידה שחסרה להרופא המנתח שלימות בה במידה עלול הוא לא רק להכשיל ולהשאיר את החולה במחלתו האנושה אלא לקרבו למיתה ח״ו״. בהקדמה לספר הובאו הדברים הבאים המורים על חשיבות הכשרת הרופאים: ״וכותב הפרופסור עלי דייויס במכתבו לנשיא המדינה מר חיים הרצוג בנו של מרן זצ״ל, יש לי הערה היסטורית, כאשר הייתי מנהל הדסה היה זה הרב הרצוג ז״ל בשיחות ממושכות איתי שמצא את נוסחת הקסם לאפשר לבית חולים הדסה האוניברסיטאי לבצע לפי תנאים מסוימים ניתוחי גוויות לאחר המוות. בגלל הנוסחה הזאת קיבלנו הכרה מלאה בארצות הברית בתור בית חולים אוניברסיטאי שבוגרים שלו יכולים בין היתר לבוא לארצות הברית להתמחות״.

[7] **תחומין** (כרך יב עמוד 382); **כתבי הגאון רבי יחיאל יעקב ווינברג זצ״ל** (סימן כב עמוד מב-מג). מכתב זה הופנה לרב קלמן כהנא שהיה 'שר ההשכלה', כנראה לדרישת הרב הראשי דאז הרב אונטרמן.

צריך לזכור ולא להסיח את הדעת אף רגע אחד מהעובדא כי אי-אפשר למדינה להתקיים בלא בתי ספר לרפואה שמלמדים מגדלים ומחנכים צעירי המדינה לרופאים משמשים ברפואת חולים. במדינתנו החדשה הנחיצות עוד יותר גדולה מכמה וכמה טעמים. אי אפשר להעלות על הדעת כי אפשר לצאת ידי הצורך ברופאים עכו"ם או ברופאים שנתחנכו בחו"ל אף משוגע וחסר דעת לא יאמר כן.

ודבר זה הוא ג"כ מן הודאות הגמורות, כי אי אפשר להתקדם במדע הרפואי ביחוד במקצוע הכירורגי בלא ניתוח מתים, שהרי יש כמה מחלות שאי אפשר להכירן ולעמוד על טיבן בחיי החולה ורק ע"י ניתוח גופתו אפשר לעמוד על טיבה של המחלה שהביאתו למות ולפעמים מתגלים ע"י הניתוח אופקים חדשים להבנת שרשי המחלה ואופני רפואתה.

והשאלה העומדת לפנינו איך אפשר לקיים לימוד חכמת הרפואה בארצנו אם נאסור את ניתוח המתים בכלל, ומה יאמרו אוכלסי ישראל הרבים בארץ אם יוציאו קול כי מצב הרפואה ירוד מאד מפאת איסורי הרבנים ואיך נעמיד פנים אם יוציאו עלינו שם רע שאנחנו הם המעכבים את הקידמה הרפואית בארץ?

~ לדעת הרב שלמה גורן, במדינת ישראל יש דין מיוחד של אחריות השלטון כלפי האזרחים, ולאור דין זה יש מקום להתחשב גם בחששות עתידיים רחוקים ככל ארגון מסודר.

הפוסק בגלות פוסק לרופאים הבודדים השואלים אותו, עמדתו ההלכתית אינה משפיעה על המערכת הרפואית כולה. לעומת זאת, במדינת ישראל הפוסק מכריע ביחס למערכת כולה, ולכן עליו לקחת בחשבון את השפעת פסיקתו בראייה מערכתית כוללת, תוך התחשבות בשיקולים עתידיים רחוקים.

לאור זאת טען הרב גורן, שיש היתר לניתוחי מתים ללימוד אנטומיה במדינת ישראל גם לפי הנודע ביהודה, משום שבפיקוח נפש ציבורי גם שאין חולה לפנינו ממש מוגדר הדבר 'לפנינו'[8] -

~ **הרב שלמה גורן** (תורת הרפואה, עמוד 235):

> ונראה לומר שאין כוחו של כלל זה יפה אלא במקרים ובשאלות של הנודע ביהודה והחתם סופר, שם לא עמדה הבעיה של בריאות העם באופן כללי... אבל בנידון דידן, כאשר המדינה והעם אחראים למערך הרצוף של הרופאים בישראל, ולבריאות העם המתגורר במדינה, ואנו יודעים מראש שבעוד מספר שנים נצטרך מספר כזה וכזה של רופאים בעלי רמה גבוהה, כדי שנוכל להבטיח את בריאות העם, ואם לא נקיים את בתי הספר לרפואה נישאר ללא רופאים במדינה, וברור לנו שבלי ניתוח מתים בבתי ספר לרפואה לא נוכל להוציא מהם רופאים ראויים לשמם; זה נקרא שהחולה לפנינו, מאחר שהמדינה היהודית אחראית לבריאות האוכלוסייה וחייבת לתכנן את השירותים שלה לטווח ארוך.[9]

---

[8] כ"כ: **הרב יחיאל יעקב וינברג** (בתוך: תחומין, כרך יב עמוד 382; כתבי הגאון רבי יחיאל יעקב ווינברג זצ"ל, סימן כב עמוד מב-מג); **שו"ת ישכיל עבדי** (ח"ו יו"ד סימן יט אות יג).

[9] ראו עוד בדבריו ב**תורת הרפואה** (עמוד 215-214; עמוד 220; עמוד 224-223) שכתב כן.

הרב שלמה גורן (תורת הרפואה, עמוד 80) - ביחס לתרומת איברים ובנק העור:

השקפת הנודע ביהודה והחתם סופר נכונה וישימה מבחינת ההלכה אך ורק כשמדובר ברופאים יהודים בגלות, כאשר לא מוטלת עליהם האחריות לבריאות העם במדינה כל שהיא. עליהם מוטלת המצווה והחובה לטפל בחולים הפונים אליהם בלבד, ואינם אחראים לתכנון הרפואי לטווח ארוך או קצר. לגביהם נכונה השקפת היסוד של גדולי הפוסקים הנזכרים, שכל שאין החולה לפניהם, אסור להם להשתמש בקריטריונים של פיקוח נפש כדי לדאוג לחולים בעתיד, שאולי לא יופיעו בפני רופאים אלה, ואם יופיעו - אין סיכוי קלוש זה מהווה יסוד להתיר איסורי תורה לרופאים, שאינם אחראים על הרפואה בעתיד.

אולם כאשר מדובר במדינה יהודית עצמאית, שממשלת ישראל אחראית לתכנון המערך הרפואי במדינה לכל האזרחים, אחריות לאומית זו אינה מתבטאת בתכנון אינדיבידואלי יום יומי של הרפואה בישראל, כי אם באחריות כוללת לטווח ארוך. הלא ברור שמדי שנה בשנה, יתאשפזו בבתי החולים של המדינה, מספר משמעותי של חולים הזקוקים להשתלה. ואם לא נדאג מראש לתרומת איברים, לא נוכל לעמוד בדרישות הרבות שתתעוררנה אפילו בטווח של שנה מראש.

» לדעת הרב גורן, מה שהופך את החולה העתידי ל'חולה בפנינו' ולהתיר כבר עתה ניתוחי מתים הוא ההבדל בין יחיד למדינה האחראית על אזרחיה.

~ **הרב משה דוד טנדלר** (כבוד הרב, עמוד 168):

זהו אחריות של חברה או מלכות או ממשלה לדאוג על העתיד הרחוק.

בהגדרת חברה ומדינה שיש אחריות לדורות שעדיין לא נולדו, העתיד וההווה חד הוא.

1.2 ניתוחי מתים לצורך מחקרים רפואיים

הרב שלמה גורן (תורת הרפואה, עמוד 220):

ניתוחים לאחר המוות לצורך מחקרים מדעיים ולא כדי לקבוע סיבת המוות. השימוש בגופות לצורך של מחקרים של תופעות וסימפטומים של מחלות באיברים שונים בגוף האדם. סוג זה נכנס גם הוא לקטגוריה של הנוב"י והחת"ס ביחס לפיקוח נפש, שזה רק כשהחולה לפנינו...

אלא לאור השקפת היסוד שלנו, שבמדינה יהודית האחראית על בריאות האוכלוסייה לטווח ארוך, גם מחקרים כאלו כלולים בגדרי פיקוח נפש לכלל.

1.3 הקמת בנק העור

בשנת תשמ״ה פרסם הרב גורן תשובה אודות הקמת בנק עור. התשובה התפרסמה בעקבות -

> הפגיעה הקשה בחיילי צה״ל שהיו במשאית הספארי בלבנון ואשר כתוצאה ממנה נהרגו 12 חיילים ונפצעו רבים בכוויות קשות. פורסם להפתעת אזרחי ישראל כי קיים בארץ מחסור חמור בעור אדם להשתלה, בעקבות סגירת בנק העור בבית החולים הדסה בירושלים. לכך היה צריך לייבא עור אדם להשתלה מהולנד. כמו״כ התפרסם באמצעי התקשורת שסיבת סגירת בנק העור הייתה התנגדות של הרבנות לקיום בנק העור.[10]

הרב שלמה גורן (תורת הרפואה, עמוד 156-155 ; עמוד 160) :

> כאשר מדובר במדינה ריבונית שהיא אחראית לבריאות הציבור כולו, היא אינה יכולה להתחשב רק עם החולים הנמצאים למשל בבתי חולים מסוימים, אלא היא אחראית לתכנון בריאות העם באופן כללי והיא חייבת לעשות כל שביכולתה כדי להכין מלאי תרופות ברמה הגבוהה ביותר כדי לרפא גם חולים או פצועים בעתיד. ואם לא תנהג כן ולא תכין מלאי של תרופות, הרופאים יהיו כאילו שופכי דמים...

> סביר להניח שגם הנודע ביהודה והחתם סופר יורו שבעת כוננות למלחמה או כשקיים חשש לפגיעה המונית שבעטיה יצטרכו קרוב לוודאי להשתיל עור אדם, אפשר להפעיל לגבם את ההלכה של פיקוח נפש ולהתיר לא רק את ההשתלה עצמה, אלא גם להכין מלאי גדול של עור אדם מההרוגים ומהמתים כדי שיהיה מוכן להצלת נפשות ונחשב הדבר כאילו הנפגעים כבר לפנינו.

1.4 הכנת ציוד רפואי לשעת חירום

הרב שלמה גורן (תורת הרפואה, עמוד 155) :

> מזה יוצא, שהמדינה היא שאחראית לבריאות העם חייבת לדאוג גם בשעת חירום לכל הציוד הרפואי הדרוש ברמה גבוהה, ואם לא עשו כן ולא דאגו לרמה הרפואית הגבוהה של רופאיה, כאילו שפכו דמים.

[10] **תורת הרפואה** (עמוד 150).

2. ביטחון פנים - נתיחת גופות לצורך פענוח פשעים פליליים ותאונות דרכים

הרב שלמה גורן (תורת הרפואה, עמוד 219):

ניתוחים לאחר המוות... שמתבצעים לצורך בירור חשדות פליליים של רצח ושל תאונות.
לכאורה, גם בזה מבחינת ההלכה המקובלת אין חשד כזה מהווה סיבה מספקת כדי לדחות כמה איסורי תורה ואיסורי דרבנן, כגון ניוול המת...
אבל האמת היא שגם פתרון של בעיה זו היא בתפיסה הכללית שלנו.
כי כמובן אם דנים בבעיה מנקודת ראיה צרה של מקרה זה בלבד, כאשר אין עלינו האחריות הביטחונית לחיי האזרחים, אין לנו נימוק מספיק כדי להתיר ניתוחים שלאחר המוות לצורך גילוי חשדות של מעשים פליליים.
אבל כאשר המדובר במדינה יהודית עצמאית שהאחריות לביטחונם של האזרחים מחייב גילוי כל חשד של מעשים פליליים, יש כאן התנגשות בין האינטרס של הפרט הדואג לכבודו ולמשפחתו לבי האינטרס של הציבור ושל המדינה שחייבים לדאוג לאינטרס של הכלל.
בוודאי שכל כה"ג נדחה האינטרס של הפרט בפני האינטרס של הכלל.
וכן בכיוצא בזה ביחס לחקירות של תאונות דרכים - כדי לגלות את העבריינים, ישנם מקרים שאינטרס של הכלל מחייב הפעלת אמצעים הפוגעים בזכותו ובכבודו של הפרט כדי להבטיח חיים תקינים במדינה.

3. אחריות סוציאלית לעניים[11]

הרב גורן מבחין בין מצוות צדקה המוטלת על היחיד לזו המוטלת על הציבור-הממשלה בישראל. לדבריו, המצווה על היחיד היא לפרנס עני בודד הנמצא לפניו או בעירו, כאשר העני מוגדר עני מבחינה הלכתית, כל עוד אין לו 200 זוז.
אולם, אחריות הציבור-הממשלה בישראל היא לדאוג לרמת החיים הנאותה של אזרחיה ללא התחשבות בהגדרת העני ההלכתי, אלא עפ"י רמת החיים במדינה -

הרב שלמה גורן (תורת המדינה, עמוד 372):

יש להוסיף ולחדש שיש הבדל עקרוני בין מצוות הצדקה המוטלת על היחיד לבין המצווה המוטלת על הציבור... כי יש לומר שמצוות צדקה המוטלת על היחיד, תחולתה רק על אלה המוגדרים כעניים באופן מוחלט, דהיינו כל שאין לו מאתיים זוז, ואין על היחיד חובה לכל העניים כי-אם על העניים שעומדים לפניו או על עניי העיר.
לעומת זאת, מצוות צדקה המוטלת על הציבור אינה תלויה ואינה מותנית בקו עוני קבוע ולא אם אין לו מאתיים זוז, אלא המלך או הממשלה אחראים לפרנסתם של כל ישראל בשווה.

---

[11] ראו גם: **הרב יעקב אריאל** (הלכה בימינו, עמוד 342-353; אמונת עתיך, גיליון 104 עמוד 132-134).

לכן, גבול העוני נע מבחינת המצווה המוטלת על הציבור ועל הממשלה והוא עולה יורד הכל לפי הרמה הכלכלית של המדינה ושל רוב האוכלוסייה. כשרמת החיים של הציבור עולה, חייבת הממשלה להעלות את רמת החיים של השכבה הענייה, וממילא צריכה להעלות את קו העוני שיישאר צמוד לרמת החיים הכללית של הציבור.

משום שהיחיד מצווה לעשות צדקה וחסד עם עניים יחידים כדי שיוכלו לחיות יום יום, אבל המלך או הממשלה אין תפקידה לקיים מצוות צדקה לעניים הבודדים, אלא מחובתה ואחריותה ההלכתית להחזיק את רמת החיים הנאותה של כל הציבור, ובזה היא מקיימת את המצווה אפס כי לא יהיה בך אביון.

4. ספק בפיקוח נפש ציבורי

כאשר הנידון הוא רמת הסיכון אצל הרבים אזי יש להרחיב את החשש ולחלל שבת גם על חשש רחוק ביותר

חייל המשרת בחיל המודיעין בפענוח הודעות ממדינות האויב, ביקש לא לפענח בשבת הודעות שאינן חשובות ומאיימות.

לדעת **הרב שלמה זלמן אוירבך**,[12] בציבור יש לחשוש לחששות רחוקות יותר:

> השואל היה בחור ששירת בצבא בחיל המודיעין, שם הצליחו לעלות על רשת תקשורת של מדינה עוינת, ולפענח את הצופן שלה. תפקידו של החייל היה לעסוק בפענוח הצופן באמצעות מחשב. הפענוח היה, כמובן, כרוך בחילול שבת. טענתו למפקדיו הייתה, שבשבת ברצונו לפענח רק חלק מהשדרים, אלו שלדעתו קיימת לגביהם סבירות גבוהה שהם נוגעים לישראל...
>
> ניגשנו יחד להגרש"ז לשאול לחוות דעתו, והוא פסק כי החייל חייב לפענח את כל השדרים... למרות שאין כל הבדל בהלכה בין פיקוח נפש של יחיד ושל רבים, ואף על ספק פיקוח נפש של יחיד מחללין שבת, בכל זאת יש הבדל גדול ביניהם ברמת הסיכון הנחשבת לפיקוח נפש... למשל, אנשים אינם נרתעים מנסיעות בין עירוניות, על אף שיש בהן אחוז סיכון מסוים, נניח של אחד ל-10,000.
>
> אבל אין כל ספק שראש מדינה אשר ייטול סיכון של אחד ל-10,000 על מדינתו - ייחשב כבלתי אחראי למעשיו, דעל ציבור דרגת סיכון כזו נחשבת לסכנה.
>
> ולפיכך פסק הגרש"ז שעל החייל לפענח את כל השדרים, כיוון שהנידון בהם הוא בטחון המדינה, אף על פי שאותו אחוז של סיכון לגבי אדם פרטי לא היה נחשב לפיקוח נפש.

---

[12] ראו: **הרב משה מרדכי אפשטיין** ('גדרי ספק פיקוח נפש', אסיא כרך ט עמוד 100); **התורה המשמחת** (עמוד 186); **תחומין** (כרך לה עמוד 76).

ו. פדיון שבויים: מדינה כחברת ביטוח

1. הרב שאול ישראלי

לדעת הרב שאול ישראלי, מדינת ישראל היא מעין 'חברת ביטוח' לחייליה, ומכוח הסכם שאינו כתוב היא חייבת לפדותם אפילו ביותר מכדי דמיהם 'בגבולות סבירים שאינם פוגעים בביטחונה הכללי'

נפסקה הלכה כדעת ת"ק שיכול הבעל לפדות את אישתו יותר מכדי דמיה, משום שכלל זה לא נאמר ביחס לפדיית עצמו, שיכול לשלם ממון רב באופן אישי ולא ציבורי, וכיון שאישתו כגופו הוא יכול לפדותה בממון רב -

תוספות (גיטין מה ע"א ד"ה דלא):

שאני אישתו דהויא כגופו... ועל עצמו לא תיקנו שלא יתן כל אשר לו בעד נפשו.

~ הרא"ש הוסיף על כך, שהחיוב על הבעל בתנאי כתובה לפדות את אישתו מהווה את העילה לפדיונה ביותר מכדי דמיה, וכאילו היא פודה את עצמה -

רא"ש (כתובות פרק ד סימן כב):

אבל אישתו כגופו וכמו שאדם יכול לפדות עצמו בכל ממונו, אישתו נמי כיון דחייב לפדותה בתנאי כתובה כמו שיש לה ממון דמי, וכן מסתבר.

הרב שאול ישראלי (חוות בנימין, ח"א סימן טז):

? מדוע הרא"ש לא הסתפק בטעמו של התוספות שאישתו כגופו ולכן חייב לפדותה בכל מחיר, אלא הוסיף שחייב לפדותה בכל מחיר?

! לדברי הרב ישראלי, החיוב של הבעל לפדות את אישתו בכל מחיר נובע מהחיוב שלו בכתובה, הסכם ממוני בין האיש לאישה שאם היא תילקח בשבי הוא ייפדה וכאילו הוא פודה את עצמו -

לכן הוסיף הרא"ש ונתן בו טעם אחר, שלדעת תנא קמא מכוח חיוב תנאי כתובה שנתחייב לה, הרי זה כאילו היא פודה את עצמה, שמשום כך גם אם אין הבעל רוצה חייב הוא לפדותה, שזה כאילו הפקידה בידו ממון לצורך פדייתה. ומה שהביא הרא"ש גם הנימוק שאשתו כגופו, זה נצרך לעניין אם נשבית פעם שנייה, שאז אין עליו חיוב מכוח תנאי כתובה, שמכל מקום אם רוצה בכך, אין מונעים בעדו, שהרי זה כפודה את עצמו דאישתו כגופו.

» לאור דברים אלו, ממשיל הרב ישראלי את היחס בין איש לאישתו מכוח הכתובה ליחס בין אדם פרטי לחברת ביטוח החייבת לו מכוח ההסכם בניהם לשלם לו כל מחיר -

ועולה מהדברים האמורים, שאם למשל אדם יבטיח את עצמו בחברת ביטוח תמורת תשלום שמשלם לה שבמקרה של שבי יפדוהו בדמים מרובים, מאחר שבכגון זה החיוב של החברה הוא כלפי האדם שהבטיח את עצמו בה, והם אינם אלא עושים את שליחותו, רשאים הם ואף חייבים לפדותו בכל ממון שהוא, כפי שחייבו את עצמם כלפיו תמורת התשלום ששילם להם עבור התחייבותם. ואין תקנת חכמים שאין פודים את השבויים אלא בכדי דמיהם מונעת זו, שהרי באדם הפודה את עצמו אין שום הגבלות.

» לאור דברים אלו סובר הרב ישראלי שהיחס בין החייל שנשבה בעת שירותו לבין המדינה הוא כיחס בין האדם הפרטי לחברת הביטוח, ועל המדינה לפדות את החייל בכל מחיר -

על פי זה נראה שמנקודת מבט זו, יש לראות את חובת המדינה בפדיון שבויי המלחמה. שכיוון שאלה יצאו למלחמה בשליחות המדינה ומטעמה להגנת העם היושב בציון, הרי קיימת ועומדת התחייבות בלתי כתובה אבל מובנת מאליה, שכל טצדקי שיש בידי המדינה לעשות (בגבולות סבירים שאינם פוגעים בביטחונה הכללי) כדי לפדותם במקרה שיפלו בשבי. וכשם שקיימת התחייבות מעין זו לדאוג לרפואתם והבראתם במקרה של פציעה ונכות, וכן לדאוג למשפחותיהם במקרה של היפגעם ח״ו במלחמה. כן לא נופל מזה החיוב לנקוט כל פעולה שהיא לשם הוצאתם מן השבי דכולהו איתנהו ביה.
וכיוון שמה שהמדינה יכולה לעשות בזה הוא מכוח החיוב שקיבלה על עצמה תמורת השירות שלהם, הרי אין זה אלא כאילו הם פודים את עצמם, שבזה כמבואר לעיל לא קיימת שום הגבלה, ולא שייך בזה התקנה שאין פודים את השבויים יתר על כדי דמיהם.

2. הרב שלמה גורן[13]

הרב שלמה גורן (תורת המדינה, עמוד 436-435):
אולם על אף האמור לעיל יתכן שבמקרה של שבויי מלחמה של חיילים שנשבו תוך מילוי שליחותם של המדינה ששלחה אותם למשימות של מלחמה, מוטלת חובה קדושה לעשות הכל כדי לשחררם, ואין עליהם כלל את המגבלות של המשנה אין פודים את השבויים יתר על כדי דמיהם, משום שחיילנו נפלו בשבי במילוי שליחות המדינה. ייתכן ועל המדינה

[13] בשנת תשמ״ה, בעקבות עסקת ג׳יבריל, טען הרב שלמה גורן שאין לשחרר מחבלים תמורת חזרת החיילים השבויים, ראו בדבריו, **תורת המדינה** (עמוד 434). אולם, לאחר כמה שנים הוא חזר בו, כפי שמופיע בסיום דבריו שם שאותם הבאנו כאן וכן חזר בו בתכנית רדיו במסגרת פינה קבועה שהייתה לו ביקול ישראל׳, פינת עמדה, שהוקדשה לנושא זה בתאריך 9 בפברואר 1987 בעקבות הצעה שעלתה באותם ימים לשחרור 400 מחבלים תמורת החזרתו של רון ארד. ראו: **שפרה מישלוב** (בעין הסערה: דמותו הציבורית ויצירתו התורנית של הרב שלמה גורן בשנים 1948-1994׳, עבודה לקבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן רמת גן, עמוד 83).

מוטלת החובה הבלתי מעורערת לפדותם ולהוציא אותם מהסכנה הקלה ביותר, ואין עליהם שום מגבלות של פדיון שבויים דעלמא...

לכן ייתכן שחייבים היינו לשחררם גם בתמורת שחרור של מאות מרצחים... כי אין מחיר לחייהם של חיילנו שנפלו בשבי בשליחותינו ובמילוי תפקידם הלאומי והצבאי. זה מה שנראה בעיני בסוגיא מסובכת זו.

ז. אחריות לסיכון העם

עד כה הבאנו את האחריות של הממשל הציבורי לאזרחים באופן של חובת דאגה לשלל נושאים, כגון ביטחון, רפואה, עזרה כלכלית וכדו'.

ברם, יש באחריות זו של הממשל גם היבט נוסף שיש ביכולתו של הממשל להכניס את הציבור בסכנה.

לשם כך נצטרך להסתייע בסוגיית היתר יציאה למלחמת הרשות

1. הגדרת מלחמת רשות

• בדברי הבבלי שבועות מבואר שיש זכות למלכות להוציא אנשים למלחמת הרשות,[14] ואפילו אם ייהרגו במלחמה זו שישית מהאוכלוסייה אין המלכות נענשת על הריגתם -

בבלי שבועות (לה ע"ב):

אלא הא דאמר שמואל: מלכותא דקטלא חד משיתא בעלמא לא מיענשא, שנאמר: כרמי שלי לפני האלף לך שלמה למלכותא דרקיעא, ומאתים לנוטרים את פריו למלכותא דארעא.

תוספות (שם ד"ה דקטלא): "בהוצאת למלחמת הרשות קאמר".

• הגדרת מלחמת רשות

~ <u>פרנסה</u>

בבלי (ברכות ג ע"ב; סנהדרין טז ע"א-טז ע"ב):

כינור היה תלוי למעלה ממיטתו של דוד, כיון שהגיע חצות לילה רוח צפונית מנשבת בו והיה מנגן מאליו. מיד היה דוד עומד ועוסק בתורה עד שעלה עמוד השחר.

כיון שעלה עמוד השחר נכנסו חכמי ישראל אצלו.

אמרו לו: אדונינו המלך, עמך ישראל צריכין לפרנסה. אמר להן: לכו והתפרנסו זה מזה.

אמרו לו: אין הקומץ משביע את הארי ואין הבור מתמלא מחולייתו.

---

[14] אמנם, ראו: **רש"י** (שבועות לה ע"ב ד"ה דקטלא): "באנגריא דעבודת המלך". וכתב **מהרש"א** (שם חידושי הלכות ד"ה תוס') בביאור דברי התוספות: "דלשון דקטלא לא משמע להו באנגריא כפירוש רש"י, אלא דקטלא ממש. ומשמע להו דבמלכי ישראל איירי קרא בהוצאה למלחמת הרשות, דבמלחמת מצווה כתיב לא תחיה כל נשמה".

אמר להם: לכו פשטו ידיכם בגדוד. מיד יועצין באחיתופל, ונמלכין בסנהדרין, ושואלין באורים ותומים[15]... ואחר כך, שר הצבא למלך יואב.

~ <u>הרחבת הטריטוריה והאדרת המלך</u>

רמב"ם (הל' מלכים פ"ה ה"א):

ואחר כך נלחם במלחמת הרשות, והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו.

? מהיכן ההיתר לסכן שישית מהאוכלוסייה עבור מלחמה שכל עניינה הוא הרחבת שלטון המלך ופרנסת העם?

שו"ת מקום שמואל (סימן ח יח ע"א):

ומי התיר להם להכניס לסכנה כמה נפשות לאלפים מישראל בדבר שהוא רשות לגמרי, ואינו מצווה כלל? הס שלא להזכיר.[16]

2. המלחמה - משפט המלוכה

המענה של הראי"ה קוק לשאלה הנ"ל הוא, שהמלחמה היא חלק ממשפט המלוכה, בו ניתנה סמכות למלך להחליט בענייני הכלל והמדינה, גם כאשר יש בכך סיכון משמעותי לציבור

שו"ת משפט כהן (סימן קמג, עמוד שטו-שטז):

דעל כורחך ענייני הכלל דמלחמות יוצאים הם מכלל זה דוחי בהם, שהרי גם מלחמת רשות מותרת היא, ואיך מצינו היתר להכניס נפשות רבות בסכנה בשביל הרווחה, אלא דמלחמה והלכות ציבור שאני. ואולי הוא מכלל משפטי המלוכה.

---

[15] השאלה באורים ותומים אינה תנאי ליציאה למלחמה, אלא משמשת כהיתכנות ההצלחה, כדברי **רש"י** (ברכות ג ע"ב ד"ה ושואלין): "ושואלין באורים ותומים - אם יצליחו". יש להעיר משיטת **הרמב"ן** (השגות לספהמ"צ העשין והלאוין שסילק) שמסתפק האם זו מצווה חיובית לדורות, וכתב **מגילת אסתר** (שם ד"ה ואם אתם) שדעת הרמב"ן שזו חובה לדורות. ראו: **עינים למשפט** (ברכות ג ע"ב ד"ה ושואלין); **הרב שלמה גורן** (משיב מלחמה ח"א סימן ג עמוד קטז-קכז).

[16] תשובות שונות נאמרו ליישוב קושי זה - ב**שו"ת מקום שמואל** (סימן ח, יח ע"א) הסביר שגם מלחמת רשות עניינה חובה; **הנצי"ב** (העמק דבר, בראשית ט, ה ד"ה מיד) כתב שכן הוא דרך העולם: "בשעת מלחמה ועת לשנוא אז עת להרוג, ואין עונש על זה כלל כי כך נוסד העולם, וכדאיתא בשבועות לה מלכותא דקטלא חד משיתא לא מיענש, ואפילו מלך ישראל מותר לעשות מלחמת הרשות אף על גב שכמה מישראל יהרגו ע"י זה"; כדברים אלו כ"כ **הרב אריה ליב צינץ** (שו"ת משיבת נפש, יו"ד סימן נג): "דבר שהוא ממנהגו של עולם אין בו עונש גורם"; **הרב שאול ישראלי** (עמוד הימיני, סימן יד אות ב, עמוד קנד) הציע הצעה מעניינת. לדבריו, בניגוד לכל התורה שאין סומכין על הנס, במלחמות ישראל קבעה התורה שסומכין על הנס, "לפי שמלחמות ישראל, מלחמת ה' המה ואין מעצור להי להושיע ברב או במעט". ממילא, אין מקום לשאלה, משום שמלחמת הרשות לא הותרה אלא כאשר חכמי הסנהדרין קובעים שהמעמד הרוחני של עם ישראל מצדיק הנהגה ניסית, ואז אין סכנת חיים ללוחמים. אמנם, הרב ישראלי דוחה את תירוצו, שכן בבבלי כתובות (ט ע"ב) מבואר "כל היוצא למלחמת בית דוד גט כריתות כותב לאישתו". מכאן גם בימי דוד שהיו ישראל זכאים מכל-מקום לא לוקחים סיכון כזה ואין סומכים על הנס.

שו״ת משפט כהן (סימן קמד אות יג, עמוד שלה):

ועל דבר מה שכתבתי, שענייני המלחמות הם ממשפטי המלוכה, משיג כת״ר ואומר שאין משפט המלוכה כי אם בדבר שהוא כבוד המלך. אין הדבר כן, כי-אם כל דבר כללי הנוגע לאומה, וגם כל תיקון של הוראת שעה, לגדור בפני עושי עולה, הכל הוא בכלל משפטי המלוכה, שיש רשות למלך להתנהג בהם כפי ראות עיניו, אפילו כשאינו נוגע כלל לטובתו ולכבודו, כי-אם לטובתן ולכבודן של ישראל.

הרב שאול ישראלי (עמוד הימיני, סימן יד אות ד, עמוד קנה):

ואין לנו בזה אלא דרכו של מרן הרב זצ״ל במשפט כהן שכתב שמה שהותרה הוצאה למלחמת רשות הוא מדיני המלוכה. וכיון שהוא לתועלת ישראל, הרי זה כלול בבחינת הדברים שהם למיגדר מילתא, שבהם אפשר לעקור דבר מהתורה לצורך שעה.

3. סמכות מנהיגי הציבור

? הקושי על שיטה זו הנותנת את הסמכות להוציא למלחמת הרשות ביד המלך, הוא מהדין הבא -

משנה סנהדרין (א, ה): ״ואין מוציאין למלחמת הרשות אלא על פי בית דין של שבעים ואחד״.

רמב״ם (הל׳ מלכים פ״ה ה״ב):

מלחמת מצווה אינו צריך ליטול בה רשות בית דין, אלא יוצא מעצמו בכל עת, וכופה העם לצאת. אבל מלחמת הרשות אינו מוציא העם בה אלא על פי בית דין של שבעים ואחד.

! סנהדרין כמייצגים את העם

הסנהדרין הם גוף המהווה ייצוג של כלל ישראל. בסמכותם להכריע האם לצאת למלחמת הרשות או לא, משום שהם הייצוג של העם. בכך, בהעדר סנהדרין עוברת סמכות זו לראשי-העם המהווים את הייצוג של העם.[17]

~ **הגרי״ז סולובייצ׳יק** (הל׳ סנהדרין פ״ה הי״א; חידושים לזבחים יח ע״א ד״ה שיטת) - ישנם ב׳ פנים לסנהדרין, הם הסמכות ההלכתית העליונה והם מייצגי העם: ״הבעלים של כל ישראל והם הבית דין הגדול״.

[17] ראו גם: **אברבנאל** (דברים כ, י ד״ה כי תקרב): ״כי תקרב אל עיר להילחם... הפרשה הזאת גם כן היא הנהגת המלכים במלחמות. ותכלול גם כן אל בית דין הגדול שבמקום שלא היה המלך הם היו הלוחמים״.

» **רמב"ן** (השגות לספהמ"צ העשין והלאוין שסילק ד"ה ואתה אם תבין):
ויש לי עניין מצווה מסתפק עלי והוא שייראה לי שמצווה על המלך או על השופט ומי שהעם ברשותו להוציאם לצבא במלחמת רשות או מצווה להיות שואל באורים ותומים ועל פיהם יתנהג בעניינם.

» לאור האמור, משפט המלוכה הוא היכולת להוציא את העם למלחמת רשות, שכל עניינה הוא סיכון חיי אדם עד כדי הריגתם של שישית מהאוכלוסייה.
כאמור, סמכות זו ניתנה למלך בשיתוף עם הסנהדרין, ששניהם מהווים את ייצוג העם, ובהעדרם מסורה סמכות זו למנהיגי העם, גם כיום -

מאירי (סנהדרין נב ע"ב ד"ה כבר ביארנו):
ומכל-מקום דיני המלכות קיימים בכל זמן ואף בכל דור ודור יש רשות למנהיגי הדור וגדולי הארצות לענוש ולהרוג דרך הוראת שעה על הדרכים שביארנו. וזהו שנרמז בתורה אח"כ ואל השופט אשר יהיה בימים ההם.

~ **שו"ת משפט כהן** (סימן קמד):
נראים הדברים, שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם ג"כ מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכיות של המשפטים ליד האומה בכללה.
וביחוד נראה שגם כל שופט שקם בישראל דין מלך יש לו, לעניין כמה משפטי המלוכה, וביחוד למה שנוגע להנהגת הכלל... לעניין משפט המלוכה, שנוגע להנהגת הכלל, ודאי גם שופטים מוסכמים ונשיאים כלליים במקום מלך הם עומדים.

? עדיין הקושי קיים - כיצד הותר למנהיגי הציבור לסכן את העם בכניסה למלחמת רשות?

4. אחריות מנהיגי הציבור

הרב שאול ישראלי עונה על קושי זה בהבחנה בין דיני היחיד לדיני הציבור.
לדבריו, יש להבחין בין פיקוח נפש של יחיד לבין פיקוח נפש של ציבור, כיוון שהגדרת פיקוח נפש של ציבור היא נרחבת יותר מהגדרת פיקוח נפש אצל אדם פרטי.
לפיכך, שיקולים כלכליים כגון פרנסת העם מהווה עילה מספיקה ליציאה למלחמה שמוגדרת מלחמת הרשות ומהווה סיבה לאחריות שנוטל עליו מנהיג הציבור, למרות שבהשקפה פרטית אין שיקול הפרנסה מהווה הצדקה לסיכון -

הרב שאול ישראלי (תורה שבעל-פה, כרך י עמוד מו-נ):

> אמנם מנקודת ראות של מצוות היחיד אין שום מצווה בכך, שכן לגבי יחיד הצריך פרנסה ודאי לא הותר לו שום איסור, כל שכן איסור חמור של סכנת נפשות וחילול שבת,
> הרי מבחינת הכלל כולו יש כאן מצווה. כי אצל היחיד אין בחוסר פרנסה משום פיקוח נפש, שכן ניתן לְהַעזר ע״י צדקה וע״י חיי דוחק. אולם לא כן אצל הציבור, שוודאי ייפגע חלק גדול מרעב, מחלות וחוסר תזונה מספיקה, שיביא רבים מהם גם למיתה...
> לפיכך, מבחינת השיקול הציבורי יש בטענת עמך ישראל צריכים פרנסה משום פיקוח נפש דרבים. ויתכן כאן שיקול שע״י המלחמה אם אמנם יש בזה משום סיכון ואבדן נפשות, הרי בהימנעות ממנה יש יותר איבוד נפשות. מנקודת ראות הכלל, פיקח נפש דרבים דוחה פיקוח נפש של היחידים, בדומה למה שאצל היחיד המסוכן קוצצים לו איבר כדי להציל את הגוף כולו. ע״כ הותרה מלחמה זו הן מצד סכנת נפשות הכרוכה בה והן מצד חילול השבת שיש עימה. ואעפ״כ נקראת מלחמת רשות, שכן יתכן שע״י מאמץ מטעם כל שכבות העם היה אפשרי להימנע ממנה. וכן משום שאילו היינו בוחנים הצורך של כל יחיד ויחיד בפני עצמו לא הייתה כאן מצווה כלל.
> אולם בהתחשב עם המציאות העובדתית, ולאחר שניקח בחשבון שאין זה עניין של יחידים אלא של ציבור שלם הרי זה הופך להכרח, וממילא גם למצווה.

» בכך ישנו מענה לשאלה בה אנו עוסקים - בהעדר מלוכה וסנהדרין, סמכות היציאה למלחמת הרשות נתונה ביד מנהיגי הציבור והם אחראים על השיקולים הציבוריים בעניינים הכלל.
לפיכך, יש בסמכותם ובאחריותם להוציא את העם למלחמה שמהווה סיכון, זאת משום ששונים השיקולים הציבוריים מהשיקולים הפרטיים.
אחריות המלך והסנהדרין, או מנהיגי הציבור לגורל אזרחיהם היא המתירה להם לסכן את הציבור ואף לקפח את חייהם של אנשים בשם המלחמה. אם המלך סבור שמצבה הכלכלי של האומה מחייב יציאה למלחמה, או שיחסי החוץ של המדינה דורשים יציאה למלחמה לשם האדרת כבודו, הסמכות בידיו לעשות זאת.

שיעור ל: ניתוחי מתים ללימודי רפואה במדינת ישראל

כאשר מדובר על ציבור מאורגן כמו במדינת ישראל, יש צורך לתכנן מראש ולהיערך כבר עתה לתרחישים אפשריים בעתיד.
כלומר, בשונה מפיקוח נפש של רבים שם ההגדרה היא שיש לחשוש לפיקוח נפש ברמת סיכוי שיבוא, אבל כאשר עוסקים במדינה מאורגנת יש לשקול שיקולים עתידיים ולתכנן אירועים שאינם לפנינו כלל.
נשאלה השאלה, האם מותר לחלל שבת עבור פיקוח נפש עתידי במדינת ישראל?
מסוגיה זו של ניתוחי מתים ללימוד אנטומיה ניתן ללמוד על השוני ביחס בין פיקוח נפש של יחיד לבין פיקוח נפש של ציבור מאורגן במדינת ישראל, שעל המנהיגים לשקול ולתכנן מראש תרחישים עתידיים שאינם לפנינו

א. האוסרים: 'פיקוח נפש לפנינו'

הרב יחזקאל לנדא נשאל מאת המחותן שלו שאלה מלונדון, האם מותר לנתח את הנפטר?
הספק שהעלו בשאלה הוא ביחס לאיסור ניוול המת, האם מותר לעשות כן ולעבור על האיסור משום שהמטרה היא הצלת נפשות עתידית, או שאסור משום שכעת יש ניוול למת?

שו"ת נודע ביהודה (מהדורה תניינא יו"ד סימן רי):
בנידון השאלה שבאה עליו מקהילת קודש לונדון במעשה שאירע שם באחד שחלה בחולי האבן בכיסו והרופאים חתכו כדרכם בעסק רפואה במכה כזו ולא עלתה לו תרופה ומת.
ונשאלו שם חכמי העיר אם מותר לחתוך בגוף המת במקום הזה כדי לראות במופת שורש המכה הזאת כדי להתלמד מזה בהנהגת הרופאים מכאן ולהבא אם יקרה מקרה כזה שידעו איך יתנהגו בענין החיתוך הצריך לרפואה ושלא להרבות בחיתוך כדי למעט בסכנת החיתוך, אם יש בזה איסור משום דאית ביה ניוול ובזיון להמת הזה, או אם מותר משום דאתי מיניה הצלת נפשות להבא להיות מיזהר זהיר במלאכה זו על תכליתה.

הרב לנדא מציג את דברי המתיר שטען שמדובר על הצלת נפשות עתידית, לצורכה מותר לנוול את המת כבר עכשיו. הרב לנדא דחה את הדברים בטענה שאמנם אם היה מדובר על פיקוח נפש עתה, שיש חולה לפנינו הזקוק לאיבר או שהרופאים זקוקים לידיעה לרפואתו באמצעות ניתוח הנפטר, היה מוגדר הדבר כפיקוח נפש. אבל כיון שאין חולה לפנינו כלל, אין זה מוגדר פיקוח נפש ואסור -

שו"ת נודע ביהודה (מהדורה תניינא יו"ד סימן רי):
את כל אלה כתבתי לפי דבריכם שאתם קורים זה פיקוח והצלת נפש.
אבל אני תמה הלא אם זה יקרא אפילו ספק הצלת נפשות, א"כ למה לכם כל הפלפול והלא

זה הוא דין ערוך ומפורש שאפילו ספק דוחה שבת החמורה... ואמנם כל זה ביש ספק סכנת נפשות לפנינו כגון חולה או נפילת גל, וכן במסכת חולין שם גבי רוצח הפיקוח נפש לפנינו וכן אפילו לעניין ממון שם במסכת בבא בתרא ההיזק לפנינו.

אבל בנדון דידן אין כאן שום חולה הצריך לזה רק שרוצים ללמוד חכמה זו אולי יזדמן חולה שיהיה צריך לזה ודאי דלא דחינן משום חששא קלה זו שום איסור תורה או אפילו איסור דרבנן. שאם אתה קורא לחששא זו ספק נפשות א״כ יהיה כל מלאכת הרפואות שחיקת ובישול סמנים והכנת כלי איזמל להקזה מותר בשבת שמא יזדמן היום או בלילה חולה שיהיה צורך לזה. ולחלק בין חששא לזמן קרוב לחששא לזמן רחוק קשה לחלק.

וחלילה להתיר דבר זה, ואפילו רופאי האומות אינן עושים ניסיון בחכמת הניתוח ע״י שום מת כי אם בהרוגים עפ״י משפט או במי שהסכים בעצמו בחייו לכך.

ואם אנו ח״ו מקילים בדבר זה א״כ ינתחו כל המתים כדי ללמוד סידור אברים הפנימים ומהותן כדי שידעו לעשות רפואות להחיים. ולכן האריכות בזה הוא ללא צורך ואין בזה שום צד להתיר.[1] ולדעתי שגגה יצאה מלפני כבוד מעלתו שמיהר להשיב להקל.

~ הרב משה סופר מעיר שהנודע ביהודה עסק רק באיסור ניוול המת, אך יש להוסיף לכך את איסור ההנאה מהמת, שהוא לא יידחה אם פיקוח הנפש אינו לפנינו -

שו״ת חתם סופר (יו״ד סימן שלו):

נתעורר מעלתו על מה שכתב בנודע ביהודה (תנינא יו״ד סימן רי), עיינתי שם הנה לכאורה הוה מצי לאסור בפשיטות מטעם מת ישראל אסור בהנאה מן התורה והוא איסור דאורייתא ממש...

אלא שלפי הסלקא דעתך של השואל ההוא בנודע ביהודה הוה זה פיקוח נפש שילמדו הרופאים ללמוד ממנו שורש המכה ההיא כדי שידעו להיזהר ולהמציא תרופה בכיוצא בו ואם כן אפילו יהיה שאסור בהנאה מכל-מקום הא מתרפאים באיסור הנאה, על כן האריך הגאון זצ״ל שאין זה בכלל הצלת נפשות כיון שאין חולה לפנינו הצריך לזה ושוב ממילא גם בלי טעם דאיסור הנאה אסור לך ולא לזה. ולפי זה, אי היה לפנינו חולה שיש לו מכה כיוצא בה ורוצים לנתח המת הלז לרפואתו של זה, קרוב לוודאי דמותר.

אמנם נידון שלפנינו מי שרוצה למכור עצמו בחיותו לרופאים שינתחוהו אחר מותו ללמוד ממנו הלכות הרופאים הנה זה איננו נכנס בגדר פיקוח נפש כלל וכלל אם כן כל לימודי הרופאים ידחה שבת... וכיון שאין כאן פיקוח נפש איכא משום איסור הנאה וגם משום ניוול, אם על ניוול של עצמו לא חס שלא חס על כבוד קונו ראוי לו שלא בא לעולם.

---

[1] על חששו זה, ראו: **שו״ת ציץ אליעזר** (ח״ד סימן יד אות ז): ״ואי משום טעמים אלה הנה בנידוננו אם הממשלה שלנו תחוקק חק מפורש שאסור לחתוך כל המתים ללמוד מהם, ומותר רק במי שמכר עצמו לכך. או במי שמת מתוך חולי שרוצים לעמוד על מהות המחלה בשביל לדעת לנתח חולים החולים במחלה זאת, בכהאי גוונא הרי יורד החשש לפן יחתכו כל המתים ללמוד מהם, מכיון שיהא על כך חוק ממשלתי מפורש האוסר זאת, ומי שעבור יעבור ענוש יענש״.

ב. הגדרת 'חולה לפנינו'

לאור האמור עד כה עולה שיש לנו שני איסורים מרכזיים עליהם דנו הפוסקים בנוגע לשאלת ניתוחי מתים למטרת לימוד אנטומיה, איסור ניוול המת ואיסור הנאה מהמת.
מכל-מקום, המכנה המשותף הוא, שכל עוד אין חולה לפנינו אין שום היתר לנתח נפטר גם אם הוא מסכים לכך בחייו.
בדברים הבאים ננסה להתחקות אחרי הגדרת 'חולה לפנינו'

1. השיטה המצמצמת: חולה באותה מחלה לפנינו ממש

שו"ת נודע ביהודה (מהדורה תנינא יו"ד סימן רי):
ואמנם כל זה ביש ספק סכנת נפשות לפנינו... אבל בנידון דידן אין כאן שום חולה הצריך לזה, רק שרוצים ללמוד חכמה זו אולי יזדמן חולה שיהיה צריך לזה.

שו"ת חתם סופר (יו"ד סימן שלו):
אי היה לפנינו חולה שיש לו מכה כיוצא בה ורוצים לנתח המת הלז לרפואתו של זה - קרוב לוודאי דמותר.

2. השיטה המרחיבה: חולי מצוי העתיד להיות[2]

לשיטה זו, למרות שהחולה או המחלה אינם לפנינו ממש, יש להתיר ניתוחים אלו משום פיקוח נפש בחולי השכיח לבוא ובמקום מרכזי שאליו מתכנסים החולים, כמו בתי חולים שם מצויים חולים -

שו"ת מחנה חיים (ח"ב יו"ד סימן ס ד"ה מכל מקום):
לחתוך כיס המת כדי ללמוד ממנו לדעת לרפאות החולים באותו חולי שכיח לבוא לפני רופאים מומחים בעיר מלוכה אשר שם יקבצו החולים המסוכנים ואי-אפשר ללמוד רק אם יחתכו איש החולה, דלמא באמת מותר כדי להציל הפיקוח נפש אשר יבוא לפניהם בעתיד.

» **ניתוחי מתים למטרת למידה ייעשו בבית החולים**
לאור זאת, כתב הרב ראובן מרגליות שיש לנתח את המתים בבית החולים בו מצויים תמיד חולים והוי 'לפנינו' למרות שאין חולה ממשי באותה מחלה לפנינו -

הרב ראובן מרגליות (קוי אור, עמוד סד):
והן לניתוח, יקחו מבית החולים אשר שם ילמדו המתעתדים להיות רופאים, ושם חולים וחלאים משכח שכיחי והוי כלפנינו.

---

[2] ראו גם: **שו"ת משפטי עוזיאל** (יו"ד ח"א סימן כח אות ב): "ולעניות דעתי אני אומר שלא מצאתי בכל הטעמים הנ"ל שום טעם מספיק לאסור. דהנה במה שכתב שאין כאן חולה אלא שמא יזדמן, אני אומר אטו מציאות שקלת מעלמא?! ובוודאי שתמיד נמצאים כמה וכמה בני אדם שחולים באותה המחלה. ואם לא ידוע לנו ברגע זה, למחר או היום יוודע לנו. ולא דמי כלל לשחיקת סמנים שאפשר לעשותם בכל רגע או להכינם מתמול, אבל במקרה כזה אם לא יעשו הניתוח בגוף זה משום איסור שבו, לא יעשו לעולם ותמיד תהיה ידיעה זו נעלמה מעינינו וגורמת לוודאי מיתה של כמה נפשות".

~ הגדרת 'פיקוח נפש לפנינו' אינה כאשר יש פיקוח נפש במציאות לפנינו באופן פיזי, אלא הכוונה היא שיש סכנה מצויה בעקבות השתלשלות אירועים של נסיבות סיכון.
דוד המלך יצא למלחמה בשבת נגד אויב שבא על העיר קעילה הסמוכה לספר על עסקי ממון ולא על מנת להרוג, ואף שהפיקוח נפש אינו בפנינו, כי העריך שמצב נסיבות אלה יגרור אחריו פיקוח נפש.
לכן, גזר שמואל תענית בנהרדעא בגלל מגיפה שהייתה במחוזא, כי החולי יכול היה להגיע ממרחק על ידי השיירות המצויות בין המקומות -

חזון איש (אהלות סימן כב סוף ס"ק לב ד"ה בפ"ת סימן):

> אין החילוק בין איתא קטן לליתא קמן, אלא אם מצוי הדבר - דבזמן שמתריעין עלה אף שאין בשעה זו חולה קמן משום חולי מהלכת הו"ל כאויבים שצרו בעיר הסמוך לספר... ומיהו, בשעת שלום לא חשבינן ליה פיקוח נפש, אע"ג דשכיח בזמן מן הזמנים שיצטרכו לזה... לא מקרי ספק פיקוח נפש בדברים עתידיים שבהווה אין להם זכר, ובאמת שאין אנו בקיאים בעתידות ופעמים שמה שחשבונם להצלה מתהפך לרועץ והלכך אין דנים בשביל עתידות רחוקות.[3]

ג. הגדרת 'לפנינו' בעידן המודרני: 'רחוקים נעשו קרובים'

'פיקוח נפש לפנינו' בעידן המודרני שונה מהעבר, משום הקשר הישיר בין המקומות.[4]

בכך, ניתוח מתים במקום אחד וממצאיו מהווים 'פיקוח נפש' במדינה אחרת, הן מצד הידע הרפואי המתפרסם בעולם בעקבות המחקרים הללו המסייעים לחולים מצויים במדינה אחרת[5]

~ **הרב יחיאל יעקב ווינברג**[6]:

> לפי דעתי נשתנה המצב בדורנו מהמצב ששרר בזמנו של הגאון נודע ביהודה ז"ל, הן בנוגע להמעמד השורר בעולם הרפואה והן ביחס הרופאים לשאלת ניתוח המתים תכלית שינוי. הגאון נודע ביהודה בזמנו חשב שפיקוח נפש משמעו במקום שחולה אנוש מונח לפנינו ויש

---

[3] ראו: **הרב שלמה גורן** (תורת הרפואה, עמוד 236) שהביא ראיה לדברים אלו מדברי **תוספות** (פסחים מו ע"ב סוף ד"ה רבה): "ואם תאמר, אי אמרינן הואיל א"כ ביטלת כל מלאכת שבת הואיל וראוי לחולה שיש בו סכנה. ויש לומר, כיון דלא שכיח כלל לא אמרינן הואיל". אבל חולי השכיח יש לחלל עליו שבת גם אין עתה אין פיקוח נפש לפנינו. בעניין זה, ראו: **שו"ת היכל יצחק** (או"ח סימן לג אות ב ס"ק ז). ראו גם: **הרב יצחק אריאלי** ('בעיית ניתוחי מתים', תורה שבעל פה, ו תשכ"ד עמוד לט): "המחלות המצויות המתהלכות ושכיחות ביותר, ודאי שאף אם נמצא חולה כזה במקום אחר אעפ"י שאינו לפנינו, וכיום שרחוקים נעשו קרובים... אפשר להודיע מיד על תוצאות הבדיקה ולהציל את החולה".
[4] ראו גם: **הרב יצחק זילברשטיין** (הלכה ורפואה, ח"ה עמוד קצ): "דרכי ההתקשרות מקשרות כל חלקי תבל ואפילו אין פה לפנינו כעת חולה הסובל ממחלה זו הרי בוודאי שישנו במקום אחר בעולם חולה מסוכן כזה וגם הוא צריך להיחשב כאילו הוא לפנינו, ואם ננתח מתים כדי לברר את טיב המחלה הרי התוצאות עשויות להציל איזה שהוא חולה".
[5] ראו: **שו"ת חבלים בנעימים** (ח"ג סימן סד ד"ה אבל נראה): "כנראה בדורו של הנודע ביהודה לא היו הניתוחים בחולים נפרצים, והיה מקרה רחוק ולא שכיח שיזדמן חולה כזה, ועל כן אסר הנודע ביהודה. מה שאין כן עתה שמעשים בכל יום ויום שעושים ניתוחים באיברים פנימיים, והם מהתנאים הראשים של הרפואה, וחולים כאלה שצריכים ניתוחים שכיחי טובא, פשיטא שניתוח המת הוי פיקוח נפש ממש, ואם לא יעשו ניתוחים יגרמו למיתות רבות". ראו בהמשך דבריו (שם ד"ה ויש לדון) סיבה נוספת להתיר: "ויש לדון עוד בנדון זה דהכא יהיה עלבון לכל האומה ולשמצה בקמינו שיאמרו העמים הנה עם ישראל אינו חושש לתועלת הבריאות וצרכי החיים והנקל בעיניו פיקוח נפשות ישראל ואומות העולם, והוי חילול השם. ועלבון האומה יכול לדחות ניוול המת".
[6] **תחומין** (כרך יב עמוד 382); **כתבי הגאון רבי יחיאל יעקב ווינברג זצ"ל** (סימן כב עמוד מב-מג). מכתב זה הופנה לרב קלמן כהנא שהיה 'שר ההשכלה', כנראה לדרישת הרב הראשי דאז הרב אונטרמן. ראו הערה הבאה.

אפשרות להצילו ע״י בדיקת המחלה של המת המוטל לפנינו. בזמננו זה, שהחיבור בין אנשים וארצות שונות הדוק מאד ע״י טלפון וע״י ראדיא וכיו״ב ובנויארק יודעים ברגע מה שאמרו הרופאים בירושלים, יש אפשרות להציל כמה וכמה אנשים חולים ע״י בדיקת מחלה כגוף המת הן במדינה והן במדינות אחרות.
המושג פיקוח נפש משתקף בעינינו בממדים גדולים הרבה ובכל אופן אין להתעקש ולעמוד על הדעה שפיקוח נפש הוא רק בדוגמת הגאון נודע ביהודה ז״ל.[7]

~ **הרב יצחק הרצוג** (פסקים וכתבים ח״ה יו״ד סימן קנה, עמוד תרכח):
בשום לב להתקדמות המדע הרפואי מאז שהשיב גאון העולם הנודע ביהודה זצ״ל, ובשום לב לעובדה שבימינו כל העולם עיר אחת כפתגם ההמוני, אנו מקילים בעניין זה הרבה יותר.

» גם שלא מדובר באותו בית חולים, אלא על שני בתי חולים שונים ומרוחקים, או בין ארצות שונות ומרוחקות, נחשב הדבר 'לפנינו' כי יתכן ויש בבית החולים המרוחק חולה הזקוק לידע הרפואי.

4. מערך הרפואה במדינת ישראל[8]

חובתה של מדינת ישראל להכשיר רופאים בעלי רמה מקצועית גבוהה בכדי להבטיח את בריאות העם בארץ. הכשרת הרופאים כרוכה בניתוחים למטרת לימוד אנטומיה, דבר שיש בו צורך בסיסי להכשרתם המיטבית. לפיכך, העדר הכשרה מקצועית זו מהווה פיקוח נפש של הציבור

---

[7] ראו גם: **הרב אריה יצחק אייזיק ליבס** (בתוך: נועם, כרך יד תשל״א עמוד מו): ״דעתה בזמנינו יש סניף להתיר ניתוח מתים אפילו בדליכא חולה לפנינו... אחר שכל ההמצאות החדשות בענייני רפואה מפרסמים בשעת מציאתם, ועתה ע״י הרדיו והטלביזיה כל העולם כולו כמו כפר קטן... ובלי ספק נמצא בעולם חולה במחלה זו ויוכל לצמוח בהניתוח רפואה למחלתו, ולכן הוא כמו חולה לפנינו״; **הרב איסר יהודה אונטרמן** ('בעית השתלת לב מנוקדת ההלכה', תורה שבעל פה, יא תשכ״ט עמוד יד): ״בכלל המובן של חולה לפנינו רחב יותר בזמנינו, וחולה בבית חולים אחד שאפשר להגיש לו את הריפוי הדרוש מחלקי הגוף המת, או להודיע מה שמצאו בגוף זה כדי לרפאות מקרה דומה במקום אחר, נראה לי ברור שאין בזה עיכוב וזה נקרא לפנינו, שאין זה בתורת רזרבה לעתיד אלא טיפול מיידי״; **הרב יצחק אריאלי** ('בעיית ניתוחי מתים', תורה שבעל פה, ו תשכ״ד עמוד לט): ״המחלות המצויות המתהלכות ושכיחות ביותר, ודאי שאף אם נמצא חולה כזה במקום אחר אעפ״י שאינו לפנינו, וכיום שרחוקים נעשו קרובים... אפשר להודיע מיד על תוצאות הבדיקה ולהציל את החולה״; **שו״ת אגרות משה** (יו״ד ח״ב סימן קנא) שהעיר כן: ״ולכן אף שטעם הנודע ביהודה דלא דחינן איסורים משום חששא קלה זו, שמא יזדמן חולה, הוא טעם דחוק, דהא מצוי חולים בעלמא ובפרט בזה״ז שאפשר לידע מכל בתי החולים שבעולם שיש שם חולים כאלו וגם אשר נקל במהירות לשלח לשם את הרפואה שימצאו ע״י זה״. אך למעשה המשיך וטען שהאיסור של הנודע ביהודה בניתוח להתלמד תקף גם בזמן הזה משום שאין חובה ללמוד כדי לרפא והוא משום ניוול. אך יש לציין, שהוא אינו מתייחס לסברת הרב ויינברג והרב גורן ביחס למדינה.

[8] גם **הרב יצחק הרצוג** (פסקים וכתבים כרך ה יו״ד) התייחס לבעיית ניתוחי מתים ללימודי הרפואה בעת תקומת מדינת ישראל, וכדבריו (שם סימן קנד עמוד תריד): ״זוהי אילוסטרציה מהבעיות שאנו נתקלים בהן במדינת ישראל״. במקום אחר (שם סימן קנד עמוד תרכ אות ח) כתב שהכשרת רופאים בעלי ידע מושלם מהווה פיקוח נפש: ״ולעניין נידון דידן פשוט לי שאין זה דומה כלל וכלל למשל של שוחט ומבשל בשבת אולי יזדמן חולה ויהא מוכן לו, שחולים הצריכים לניתוח מצויים בכל יום וכבר אין לנו די רופאים בכלל ואין צריך לומר רופאים מנתחים ואין צריך לומר מנתחים מאומנים בתכלית השלימות האפשרית. במצב של המדע היום ובמידה שחסרה להרופא המנתח שלימות בה במידה עלול הוא לא רק להכשיל ולהשאיר את החולה במחלתו האנושה אלא לקרבו למיתה ח״ו״. בהקדמה לספר הובאו הדברים הבאים המורים על חשיבות הכשרת הרופאים: ״וכותב הפרופסור עלי דייויס במכתבו לנשיא המדינה מר חיים הרצוג בנו של מרן זצ״ל, יש לי הערה היסטורית, כאשר הייתי מנהל הדסה היה זה הרב הרצוג זי״ל בשיחות ממושכות איתי שמצא את נוסחת הקסם לאפשר לבית חולים הדסה האוניברסיטאי לבצע לפי תנאים מסוימים ניתוחי גוויות לאחר המוות. בגלל הנוסחה הזאת קיבלנו הכרה מלאה בארצות הברית בתור בית חולים אוניברסיטאי שבוגרים שלו יכולים בין היתר לבוא לארצות הברית להתמחות״.

~ **הרב יחיאל יעקב ווינברג**[9]

ויש צורך להדגיש, שבזמננו שאלת ניתוח המתים היא שאלת המדינה ושאלה של האנשים החיים במדינה זו, לפני הגאון נו״ב עמדה שאלה זו כשאלה פרטית ולכך צדק בהוראתו. בזמננו היא שאלה של העם כולו ושאלה של המדינה ומעמדה בתוך העולם הגדול...

צריך לזכור ולא להסיח את הדעת אף רגע אחד מהעובדא כי אי-אפשר למדינה להתקיים בלא בתי ספר לרפואה שמלמדים מגדלים ומחנכים צעירי המדינה לרופאים משמשים ברפואת חולים. במדינתנו החדשה הנחיצות עוד יותר גדולה מכמה וכמה טעמים. אי אפשר להעלות על הדעת כי אפשר לצאת ידי הצורך ברופאים עכו״ם או ברופאים שנתחנכו בחו״ל אף משוגע וחסר דעת לא יאמר כן.

ודבר זה הוא ג״כ מן הודאות הגמורות, כי אי-אפשר להתקדם במדע הרפואי ביחוד במקצוע הכירורגי בלא ניתוח מתים, שהרי יש כמה מחלות שאי אפשר להכירן ולעמוד על טיבן בחיי החולה ורק ע״י ניתוח גופתו אפשר לעמוד על טיבה של המחלה שהביאתו למות ולפעמים מתגלים ע״י הניתוח אופקים חדשים להבנת שרשי המחלה ואופני רפואתה.

והשאלה העומדת לפנינו איך אפשר לקיים לימוד חכמת הרפואה בארצנו אם נאסור את ניתוח המתים בכלל, ומה יאמרו אוכלסי ישראל הרבים בארץ אם יוציאו קול כי מצב הרפואה ירוד מאד מפאת איסורי הרבנים ואיך נעמיד פנים אם יוציאו עלינו שם רע שאנחנו הם המעכבים את הקידמה הרפואית בארץ?

~ **הרב שלמה גורן** (תורת הרפואה, עמוד 235):

ונראה לומר שאין כוחו של כלל זה יפה אלא במקרים ובשאלות של הנודע ביהודה והחתם סופר, שם לא עמדה הבעיה של בריאות העם באופן כללי...

אבל בנידון דידן, כאשר המדינה והעם אחראים למערך הרצוף של הרופאים בישראל, ולבריאות העם המתגורר במדינה, ואנו יודעים מראש שבעוד מספר שנים נצטרך מספר כזה וכזה של רופאים בעלי רמה גבוהה, כדי שנוכל להבטיח את בריאות העם, ואם לא נקיים את בתי הספר לרפואה נישאר ללא רופאים במדינה, וברור לנו שבלי ניתוח מתים בבתי ספר לרפואה לא נוכל להוציא מהם רופאים ראויים לשמם, זה נקרא שהחולה לפנינו, מאחר שהמדינה היהודית אחראית לבריאות האוכלוסייה וחייבת לתכנן את השירותים שלה לטווח ארוך.[9]

[9] ראו כן גם בדבריו **תורת הרפואה** (עמוד 215-214; עמוד 220; עמוד 224-223).

הרב שלמה גורן (תורת הרפואה, עמוד 80) - ביחס לתרומת איברים ובנק העור:

השקפת הנודע ביהודה והחתם סופר נכונה וישימה מבחינת ההלכה אך ורק כשמדובר ברופאים יהודים בגלות, כאשר לא מוטלת עליהם האחריות לבריאות העם במדינה כל שהיא, עליהם מוטלת המצווה והחובה לטפל בחולים הפונים אליהם בלבד, ואינם אחראים לתכנון הרפואי לטווח ארוך או קצר. לגביהם נכונה השקפת היסוד של גדולי הפוסקים הנזכרים, שכל שאין החולה לפניהם, אסור להם להשתמש בקריטריונים של פיקוח נפש כדי לדאוג לחולים בעתיד, שאולי לא יופיעו בפני רופאים אלה, ואם יופיעו - אין סיכוי קלוש זה מהווה יסוד להתיר איסורי תורה לרופאים, שאינם אחראים על הרפואה בעתיד.

אולם כאשר מדובר במדינה יהודית עצמאית, שממשלת ישראל אחראית לתכנון המערך הרפואי במדינה לכל האזרחים, אחריות לאומית זו אינה מתבטאת בתכנון אינדיבידואלי יום יומי של הרפואה בישראל, כי אם באחריות כוללת לטווח ארוך. הלא ברור שמדי שנה בשנה, יתאשפזו בבתי החולים של המדינה, מספר משמעותי של חולים הזקוקים להשתלה. ואם לא נדאג מראש לתרומת איברים, לא נוכל לעמוד בדרישות הרבות שתתעוררנה אפילו בטווח של שנה מראש.

~ **שו"ת ישכיל עבדי** (ח"ו יו"ד סימן יט אות יג):

והקרוב אלי, כי הרב נודע ביהודה ז"ל, לא היו דבריו ז"ל רק על זמנו ושעתו ומקומו, שהרופאים היהודים במקומו היו מתלמדים בבתי המדרש של ממשלת האומות שהם מנתחים גופות מי שנתחייב הריגה למלכות או מי שהסכים לכך, כמו שכתב בדבריו שם ואצלם אין חומר איסור הזה, ולזה לא חשיב ליה כסכנת נפשות, מכיון שאפשר להתקיים ע"י אחרים שאינם בני ביתו.

משא"כ בזמנינו זה, שקמה מדינת ישראל, שאין גופות מסוג זה, ואי-אפשר לשום רופא שיתלמד בלי זה, ואם לא נמצא שום אופן של היתר, לא ימצא ולא יזכר ולא יפקד, לעולם שום רופא במדינה שידע ויכיר במלאכת הניתוח, ותרבה הסכנה ח"ו בחולים הזקוקים לניתוח, מאין מושיע, ואם נצריך הרופאים לנסוע לחוץ לארץ להתלמד בממשלות אחרות, תגדל האיבה והשנאה לעם ישראל כולו וביותר למדינת ישראל כאשר יווכחו וידעו כי מותר להתעולל בגופות האינם יהודים, מה שאסור בגופות היהודים, בכל כיוצא בזה, ודאי דלא דיבר הנודע ביהודה ז"ל לאסור, ויודה יודה דהוי כחולה לפנינו דמותר משום הצלת נפשות, דאין לך פיקוח נפש יותר מזה.[10]

~ **הרב משה דוד טנדלר** (כבוד הרב, עמוד 168):

זהו אחריות של חברה או מלכות או ממשלה לדאוג על העתיד הרחוק.

בהגדרת חברה ומדינה שיש אחריות לדורות שעדיין לא נולדו, העתיד וההווה חד הוא.

---

[10] נדפס גם בספר **בצומת התורה והמדינה** (ח"ג עמוד 400).

שיעור לא: צידת והריגת מזיקים בשבת

א. הקדמה

1. דעת בעל הלכות גדולות ורבינו חננאל בכיבוי גחלת

בבלי שבת (מב ע״א):

והאמר שמואל, מכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזוקו בה רבים, אבל לא גחלת של עץ.

לדעת בעל הלכות גדולות[1] ורבינו חננאל, אין הבדל מהותי בין גחלת של מתכת לבין גחלת של עץ, ובשתיהן חומר האיסור הוא מהתורה.
לדבריהם, ההבדל בין גחלת של מתכת לגחלת של עץ הוא הבדל טכני בלבד - מתכת לוהטת מטעה את הבריות בשל שחרוריתה ולכן מותר לכבות אותה, ואילו בשל עץ מחמת האדמומיות שבה היא ניכרת ואנשים נזהרים בה.

רבינו חננאל (שבת מב ע״א ד״ה למימרא):

וכיבוי גחלת של מתכת בזמן שהיא חמה והיא שחורה והרואה אותה דומה שהיא צוננת לפי שאין בה אדמומית כגחלת לוחשת ונמצאו בני אדם ניזוקין בו לפיכך מותר.
אבל הגחלת של עץ אם תסיר אדמומיתה נכבת כבר ואינה מזקת, ואם אדמומיתה בה כל הרואה אותה מתרחק ממנה ומכל פנים אין אדם ניזוק שהשחורה כבר כבתה והאדומה מתרחקין ממנה לפיכך המכבה אותה חייב.

» במקום בו יש חשש נזק לרבים, שמא יינזקו בגחלת של מתכת יש היתר לכבות אותה כבר עתה.

? על דברי רבינו חננאל הקשה הרשב״א, כיצד הותר לעבור על איסור תורה רק משום חשש נזק, הרי כל מה שמותר לעבור על איסור תורה בשבת הוא בפיקוח נפש ולא במניעת נזק בלבד?

! התשובה של הראשונים היא, שבעל הלכות גדולות ורבינו חננאל סוברים שכיבוי גחלת הוא בכלל פיקוח נפש של רבים העלולים להינזק ממנה, דבר שהותר גם שהכיבוי הוא איסור תורה -

ר״ן (שבת מב ע״א ד״ה מכבין): ״נראה שהרב ז״ל סובר דנזקא דרבים כסכנת נפשות חשיב לן״.[2]

---

[1] כ״כ בשם הלכות גדולות: **הרמב״ן** (שבת מב ע״א ד״ה מכבין); **ר״ן** (שם ד״ה מכבין); **מאירי** (שם ד״ה גחלת).
[2] כ״כ **רמב״ן** (שבת מב ע״א ד״ה מכבין) בדעת בעל הלכות גדולות ורבינו חננאל: ״ושמא כל היזק של רבים כסכנת נפשות חשיב״.

2. הקושיה מצידת והריגת מזיקים בשבת

אחת הקושיות שהקשו הראשונים על שיטת בעל הלכות גדולות ורבינו חננאל היא מדין צידת והריגת מזיקים בשבת

משנה שבת פט״ז מ״ז):

כופין קערה... על עקרב שלא תישך.

אמר רבי יהודה, מעשה בא לפני רבן יוחנן בן זכאי בערב ואמר חוששני לו מחטאת.

לדעת רבי יהודה אסור לצוד מזיקים בשבת, שכן יש בכך איסור תורה של מלאכת צידה.

א״כ קשה על שיטת בעל הלכות גדולות ורבינו חננאל, שהתירו כיבוי גחלת שהוא איסור תורה, והסיבה לדבריהם היא משום שמדובר על פיקוח נפש של רבים, א״כ מדוע רבי יהודה אוסר צידת מזיקים הרי יש בכך פיקוח נפש של רבים?

התשובה של הראשונים היא, שאכן מותר לצוד מזיקים בשבת משום פיקוח נפש של רבים, כמו כיבוי גחלת, זאת בניגוד לדעת רבי יהודה -

רמב״ן (שבת מב ע״א ד״ה מכבין):

ותימה הוא, איך אנו מתירים מלאכה גמורה משום היזק שלא במקום סכנת נפשות?

ושמא כל היזק של רבים כסכנת נפשות חשיב ליה שמואל.

אבל אינו נכון, שא״כ מנא ליה דרבי יהודה גופיה לא מודה בהא?

ויש לומר, לדבריהם עקרב שלא תשוך היזק דרבים הוא.

רשב״א (שבת מב ע״א ד״ה אבל רבינו):

ומן התימה הוא, היאך התיר שמואל צידת נחש שהיא מלאכה דאורייתא משום הזיקא.

ויש לומר, דכיון דדרכו להזיק ורבים ניזוקין בו כסכנת נפשות חשיב ליה שמואל דאי-אפשר לרבים ליזהר ממנו ושמא אם ישמר זה לא ישמר ממנו זה.

ב. הריגת מזיקים בשבת

1. הצגת הסוגיה

בבלי שבת (קכא ע"ב):

אמר רבי יהושע בן לוי, כל המזיקין נהרגין בשבת.

מתיב רב יוסף, חמישה נהרגין בשבת, ואלו הן: זבוב שבארץ מצרים, וצירעה שבנינוה, ועקרב שבחדייב, ונחש שבארץ ישראל, וכלב שוטה בכל מקום.

מני? אילימא רבי יהודה הא אמר מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה.

אלא לאו, רבי שמעון, והני הוא דשרי, אחריני לא...

אמר רב יוסף, אנא מתנינא לה ואותיבנא לה, ואנא מתריצנא לה - ברצו אחריו ודברי הכל.

א. מזיקים מסוכנים ביותר: הריגת מזיקים מסוכנים ביותר (5 מינים), או מזיקים כאלו שנשיכתם הורגת בוודאות[3] - מותר להרוג אותם בשבת באופן יזום, גם כאשר הם לא רודפים אחרי האדם.

רמב"ם (פיהמ"ש שבת פט"ז מ"ז):

יש בבעלי חיים המזיקין מינים שהם ממיתין ודאי אם נשכו את האדם, כגון מקצת מיני האפעה והנחשים וכלב שוטה, הרי אלו נהרגין לכתחילה בשבת כשישיג אותם,[4] ואין בזה מחלוקת.[5]

שולחן ערוך (או"ח סימן שטז סעיף י):

כל חיה ורמש שהם נושכים וממיתים ודאי, נהרגים בשבת אפילו אין רצין אחריו.

סיבת ההיתר: פיקוח נפש עתידי, שכן רמת הסכנה מהם היא רמת סכנה גבוהה.[6]

---

[3] אולם, ראו: **בית יוסף** (או"ח סימן שטז אות י ד"ה חמשה): "ונראה מדברי הרמב"ם... דהני חמישה לאו דווקא דהוא-הדין לכל חיה ורמש שהם נושכים וממיתים ודאי"; **שולחן ערוך** (או"ח סימן שטז סעיף י): "כל חיה ורמש שהם נושכים וממיתים ודאי, נהרגים בשבת"; **הגר"א** (שם סעיף י): "ואף על גב דבגמרא לא קאמר אלא חמישה, לאו דווקא אלא הכל לפי המקום והזמן"; **שער הציון** (שם ס"ק עא), בשם הגר"א.

[4] **שער הציון** (או"ח סימן שטז ס"ק עב) כתב שבמקום בו נמצאים רבים יש היתר לחפש אחרי מזיקים, אפילו לשיטה הסוברת שמלאכה שאינה צריכה לגופה חייב: "והנה מהרמב"ם משמע דדווקא כשנראו על כל פנים לפניו אבל לא לחפש אחריהן. ואפשר דדווקא לפי דעתו דסבירא לה מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליהן, מה שאין כן לדידן, ואם היה במקום שרבים מצויין, לכאורה גם להרמב"ם שרי".

[5] **רמב"ם** (הל' שבת פי"א ה"ד): "חיה ורמש שהן נושכין וממיתין ודאי, כגון זבוב שבמצרים וצרעה שבנינוה ועקרב שבהדיב ונחש שבארץ ישראל וכלב שוטה בכל מקום, מותר להרגן בשבת כשיראו".

[6] **רמב"ן** (שבת קכא ע"ב ד"ה נמצא): "נמצא עכשיו שכל המזיקין נהרגין כדרכן בשרצין אחריו ומשום פיקוח נפש והזריז הרי זה משובח ואין צריך לשנות... חמישה האמורין בברייתא נהרגין כדרכן ואף על פי שאינן רצין אחריו"; **מגן אברהם** (סימן שטז ס"ק כב): "דיש פיקוח נפש בהראותן בלבד, ולפיכך שרי אפילו למאן דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב"; **תוספת שבת** (שם ס"ק כו): "היינו משום פיקוח נפש אפילו בראייתן לחוד, ולכך שרי אפילו באיסור דאורייתא"; **עטרת צבי** (שם ס"ק טז): "לפי שהזיקן מצויה הוי פיקוח נפש בהראותן בלבד".

דין זה מוסכם גם על דעת רבי יהודה הסובר שמלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה, שכן מדובר על פיקוח נפש באופן מובהק -

לבוש (או"ח סימן שטז סעיף י):

כל חיה ורמש שהם נושכים וממיתים ודאי נהרגים בשבת, אף על פי דנטילת נשמה אב מלאכה היא, אין דבר עומד בפני פיקוח נפש... ואפילו לרבי יהודה דאית ליה מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה, מודה הכא דשרי להורגן לכתחילה בשבת משום פיקוח נפש, דוחי בהם כתיב, ואפילו אין רצין אחריו מותר להורגן ולא גזרו בהן רבנן, דסתמן ממיתין.

ב. מזיקים שאינם מסוכנים: הריגת מזיקים שאינם מסוכנים ביותר, אלא יש לו לאדם היזק וצער מהם, ניתן להרוג אותם בשבת רק לפי שיטת רבי שמעון הסובר מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור. אך לדעת רבי יהודה הסובר מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב, אין היתר להרוג אותם בשבת.

שולחן ערוך (או"ח סימן שטז סעיף י):

ושאר מזיקין, כגון נחש ועקרב מקום שאינם ממיתין - אם רצין אחריו, מותר להורגם, ואם לאו אסור.

בית יוסף (או"ח סימן שטז אות י ד"ה חמשה):

ומיהו למאן דסבירא ליה כרבי שמעון אפשר דאף על גב דלית בהו ספק פיקוח נפש, שרי משום צערא. וכן כתב המרדכי (סימן תב) וזה לשונו: ושאר כל המזיקין כלומר שאין בהם סכנה אם היו רצין אחריו מותר להורגן, וטעמא משום דסבר כרבי שמעון דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה, ומשום צערא פטור עליה ושרי לכתחילה.

2. הקושי על הרמב"ם

2.1 הריגת מזיקים

כאמור, ההיתר להרוג מזיקים שאינם מסוכנים מבוסס על דעת רבי שמעון הסובר שמלאכה שאינה צריכה לגופה פטור, אך לדעת רבי יהודה חייב.

הרמב"ם (הל' שבת פ"א ה"ז) פסק כדעת רבי יהודה, שמלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה:

כל העושה מלאכה בשבת אף על פי שאינו צריך לגופה של מלאכה חייב עליה.

ואילו ביחס להריגת מזיקים בשבת, התיר הרמב"ם להרוג מזיקים שאינם מסוכנים - **רמב"ם** (הל' שבת פי"א ה"ד): ושאר כל המזיקין אם היו רצין אחריו מותר להורגן".[7]

[7] **רמב"ם** (פיהמ"ש שבת פט"ז מ"ז): "ושאר מיני בעלי הארס העוקצים ונושכים ואפשר שממיתין ואפשר שאין ממיתין, או שמצערין כמה ימים, וכיוצא בנזקים אלו, אם היו רודפין את האדם ובאין לקראתו מותר להורגם".

? קשה, הרי הרמב״ם סובר כדעת רבי יהודה שמלאכה שאינה צריכה לגופה חייב, ולשיטתו אסור להרוג מזיקים שאינם מסוכנים, א״כ מדוע הוא פסק שמותר להורגם?

2.2 צידת נחש בשבת

קושיה נוספת על הרמב״ם היא מדין צידת נחש בשבת.

בגמרא מבוארת דעת שמואל שהצד נחש בשבת פטור ומותר, כאשר הביסוס ההלכתי הוא דעת רבי שמעון הסובר מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה ובמקום צער של היזק אפילו מותר לכתחילה.

בבלי שבת (קז ע״א-ע״ב):

> אמר שמואל, כל פטורי דשבת פטור אבל אסור, לבר מהני תלת דפטור ומותר... הצד נחש בשבת... הצד נחש בשבת, אם מתעסק בו שלא ישכנו פטור, אם לרפואה חייב. מאן תנא? אמר רב יהודה אמר רב, רבי שמעון היא, דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה.

והנה, **הרמב״ם** (הל׳ שבת פ״י הכ״ה) פסק כדברי שמואל:

> רמשים המזיקין, כגון נחשים ועקרבים וכיוצא בהן אף על פי שאינן ממיתין הואיל ונושכין מותר לצוד אותם בשבת, והוא שיתכוון להינצל מנשיכתן. כיצד הוא עושה, כופה כלי עליהן או מקיף עליהן או קושרן כדי שלא יזיקו.

? קשה, הרי שיטת הרמב״ם היא כדעת רבי יהודה, המחייב במלאכה שאינה צריכה לגופה, וא״כ כיצד הותר לצוד נחש שלא במקום פיקוח נפש אלא רק במקום צער?

מגיד משנה (הל׳ שבת פ״י הי״ז):

> ואחר שרבינו פסק בפרק ראשון כרבי יהודה במלאכה שאינה צריכה לגופה שחייב עליה, למה לא חייב באלו?

ג. ביאור שיטת הרמב"ם

1. הסתירה בדברי שמואל

כדי לבאר את שיטת הרמב״ם, עלינו לעמת בין שתי אמירות של שמואל הנראות כסותרות

~ צידת נחש מותרת לגמרי, וכדעת רבי שמעון שמלאכה שאינה צריכה לגופה פטור -

בבלי שבת (קז ע״א):

אמר שמואל, כל פטורי דשבת פטור אבל אסור, לבר מהני תלת דפטור ומותר... הצד נחש בשבת.

~ בכיבוי גחלת פסק שמואל כדעת רבי יהודה שמלאכה שאינה צריכה לגופה חייב ולכן התיר לכבות רק גחלת של מתכת כי יש בה פיקוח נפש, אבל לא גחלת של עץ למרות שהכיבוי הוא מלאכה שאינה צריכה לגופה, היינו לעשיית פחם -

בבלי שבת (מב ע״א):

והאמר שמואל, מכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזוקו בה רבים, אבל לא גחלת של עץ... במלאכה שאינה צריכה לגופה סבר לה כרבי יהודה.

? תוספות (שבת ג ע״א ד״ה הצד נחש):

הקשה **בעל הלכות גדולות** דשמואל אדשמואל - דהכא סבר שמואל מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור כרבי שמעון ומשום צערא דגופא שרי.

ובפרק כירה (מב ע״א) אמרינן... במלאכה שאינה צריכה לגופה סבר לה כרבי יהודה.[8]

2. בין גחלת לצידת נחש

תירוצים שונים נאמרו על קושי זה ביחס בין שתי אמירותיו של שמואל, אך לפנינו ביאורו של הרשב״א המבחין בין גחלת של עץ שאסור לכבות אותה לבין צידת נחש שמותרת.

רשב״א (שבת מב ע״א ד״ה אבל):

ומן התימה הוא היאך התיר שמואל צידת נחש שהיא מלאכה דאורייתא משום הזיקא.

ויש לומר, דכיון דדרכו להזיק ורבים ניזוקין בו כסכנת נפשות חשיב ליה שמואל דאי-אפשר לרבים ליזהר ממנו ושמא אם ישמר זה לא ישמר ממנו זה.

מה שאין כן בגחלת של עץ דהיא אינה הולכת ומזקת וכל אחד יכול לישמר ממנה.

---

[8] **תוספות** (שבת ג ע״א ד״ה הצד נחש): ״ותירץ רבינו תם, דשמואל קאמר דלרבי שמעון דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור בהני תלת פטור ומותר, כמו שמוכיח שמואל בסוף האורג (קז ע״א) דוודאי פטור ומותר קאמר, וליה לא סבירא ליה כרבי שמעון. ומיהו, לדידן קיימא לן כרבי שמעון״.

לדברי הרשב״א, יש לבחון את מידת הנזק בכל אירוע בפני עצמו.
כלומר, גחלת של עץ מסוכנת פחות לציבור ולכן אסר שמואל לכבות אותה בשבת, לעומת גחלת של מתכת שהיא עלולה להזיק ביותר לציבור ודומה היא לצידת נחש שהולך ומזיק ולא ניתן להישמר ממנו. בכך, רמת הסיכון בהם גבוהה ולכן התיר שמואל כיבוי גחלת של מתכת וצידת נחש.

• **<u>ביאור דעת הרמב״ם</u>**

אמנם הרמב״ם פסק להלכה כדעת רבי יהודה שמלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה, ומכל-מקום הוא פסק שמותר לצוד נחש כדעת רבי שמעון.
הביאור הוא, שלא מדובר על מחלוקת רבי שמעון ורבי יהודה במלאכה שאינה צריכה לגופה, אלא על מידת ורמת הסכנה לציבור. לכן, גם רבי יהודה מודה במקרה של צידת נחש שמותר לצוד אותו בשבת משום רמת הסיכון הגבוהה בו לציבור.

מגיד משנה (הל׳ שבת פ״י הי״ז) - ביחס לצידת נחש:
> ונראה לי בתירוץ זה שרבינו ז״ל סבור... דכיון דרבים ניזוקין בו חשיב ליה כסכנת נפשות.
> וכ״כ קצת המפרשים ז״ל בלשון הזה.
> ודעת רבינו האי ובעל ההלכות כדברי רבינו בהיתר שני אלו, ועיקר.

ד. בין נזק רבים לסכנת נפשות של רבים

1. צידת נחש - איסור דרבנן

יש לציין שביאור זה הינו הביאור השני של המגיד משנה, אך לפני כן ביאר אחרת בדעת הרמב״ם.
לדבריו, ההיתר של צידת נחש מבוסס על כך שלא מדובר על איסור תורה אלא על איסור דרבנן של 'מתעסק', דין יותר קל ממלאכה שאינה צריכה לגופה ולכן גם רבי יהודה האוסר יודה שמותר[9] -

מגיד משנה (הל׳ שבת פ״י הי״ז):
> צידת הנחש שאינו צד כדרכו אלא מתעסק בו... בספר הבתים - יראה לי שאין זה מלאכה שאינה צריכה לגופה, כי מלאכה שאינה צריכה לגופה הוא עושה המלאכה בעצמה ובכוונה, אבל דברים אלו אין כוונתו למלאכה שכל כוונתו הוא להוציא לחה ולהינצל.

משנה ברורה (סימן שטז ס״ק כז):
> ואפילו להרמב״ם דמחייב בעלמא במלאכה שאינה צריכה לגופה, מודה בזה. וכתבו דטעמא משום דסבירא ליה דזה לא מיקרי מלאכה כלל והוי כמתעסק בעלמא כיון שאין רצונו בעצם הצידה כלל, ואדרבה כוונתו להבריח אותו מעליו.

---

[9] כ״כ: **מאירי** (שבת מב ע״א ד״ה גחלת): ״ואף על פי שבנחשים ושאר מזיקים הותרה צידתן, אפשר שצידה כזו אינה אלא מדברי סופרים. והראיה שהרי לא התירו להרוג אלא ברצים אחריו או דריסה לפי תומו שאינו מתכוון להרוג״.
ראו: **שו״ת אבני נזר** (או״ח סימן קפט).

2. בין נזק רבים לסכנת נפשות של רבים

הביסוס ההלכתי לצידוד בטעמו הראשון של המגיד משנה, שההיתר לצוד נחש בשבת מבוסס גם על דעת רבי יהודה, שבמקרה של 'מתעסק' גם הוא מודה, אך לא מטעם שיש כאן סכנת נפשות של רבים, נשען על דברי המגן אברהם שהביא את ביאורו הראשון של המגיד משנה -

מגן אברהם (סימן שטז ס"ק יב):

ולהרמב"ם הטעם משום דאינו צד כדרכו אלא מתעסק בו ואפילו אין ממיתין שרי.

? מהי התוספת בדבריו, 'ואפילו אין ממיתין שרי'?

! לדעת מחצית השקל, הקושי עימו מתמודד המגן אברהם הוא היחס להסבר השני של המגיד משנה, שהיתר צידת נחש מבוססת על נזק הרבים שהוא כסכנת נפשות, למול דברי הרמב"ם שהתיר צידת בעלי חיים אף שהם לא ממיתים -

רמב"ם (הל' שבת פ"י הכ"ה):

רמשים המזיקין, כגון נחשים ועקרבים וכיוצא בהן אף על פי שאינן ממיתין הואיל ונושכין מותר לצוד אותם בשבת.

אם כוונת המגיד משנה שיש כאן סכנת נפשות ממש לרבים, שמישהו יכול למות בוודאות מבעלי חיים אלו, אזי בוודאי מותר לצוד בעלי חיים אלו.
אך אם בעלי חיים אלו לא ממיתים, אין היתר, כי אין בכך סכנת נפשות.
א"כ מדוע כתב הרמב"ם 'אף על פי שאינן ממיתין הואיל ונושכין מותר לצוד אותם בשבת', הרי אין כאן סכנה אלא רק נזק?

ואם כוונת המגיד משנה שההיתר לצוד בעלי חיים אלו גם כאשר הם לא ממיתים ואין סכנת נפשות אלא רק היזק רבים והקלו בכך כמו בסכנת נפשות, א"כ קשה מהו מקור ההיתר לכך, הרי מדובר רק על נזק ולא סכנת נפשות.

לאור קשיים אלו, הוכרח המגן אברהם לקבוע הלכה כביאורו הראשון של המגיד משנה, שסיבת ההיתר לצוד נחש מבוססת על כך שהצידה אינה איסור תורה, ולא מפני היזק רבים.

מחצית השקל (או״ח סימן שטז ס״ק יב):

ולכן לענ״ד כוונת מגן אברהם, דהמגיד משנה כתב שני טעמים לדעת הרמב״ם, אף על גב דסבירא ליה מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב מכל מקום פוסק לדינא דהכא, וז״ל, וכן צידת נחש שאין צד כדרכו אלא מתעסק בו... אי נמי כיון דרבים נזוקים בו חשיב ליה כסכנת נפשות כו׳, עכ״ל המגיד משנה.

והעתיק מגן אברהם טעם ראשון של המגיד משנה דהוי מתעסק, ובא להתנצל למה לא העתיק גם טעם שני של מגיד משנה, ולזה כתב אפילו אין ממיתים שרי...

ואם כן, לטעם ראשון דהוי מתעסק אתי שפיר דאפילו אין ממיתים שרי.

אבל לטעם שני דחשיב ליה כסכנת נפשות, אם נאמר דרצונו לומר דהוי סכנת נפשות ממש דאי-אפשר שלא ימית אדם אחד, ולפי זה אם ודאי אין ממיתים היה אסור, והלא הרמב״ם כתב אפילו אין ממיתים מותר.

ואי רצונו לומר דאפילו אין ממיתים ודאי לשום אדם, מכל-מקום כיון דרבים ניזוקים בו הקילו בו כאילו הוי סכנת נפשות... ועל זה כתב המגן אברהם דאם כן תיקשי למה באמת מותר...

הרי דאין מתירים איסור תורה משום היזק רבים, ולכן על כרחך צריך לומר הטעם דהרמב״ם מתיר צידת נחש דהוי מתעסק, כטעם ראשון של המגיד משנה.

» <u>בין נזק רבים לסכנת נפשות של רבים</u> - יש להבחין בין נזק וצער של רבים, שאינו מהווה עילה להתיר איסורי תורה כלל, לבין סכנת נפשות של רבים שמהווה עילה להתיר איסורי תורה גם כאשר הסכנה עתידית.

ה. סיכום

שיטת בעל הלכות גדולות ורבינו חננאל, שההיתר לכיבוי גחלת ברשות הרבים מבוסס על כך שהיזק עתידי של רבים מהווה עילה להתיר איסור תורה של כיבוי, משיקה לסוגיה נוספת בה יש יישום להגדרה זו, צידת מזיקים והריגתם בשבת.

ראינו שהגמרא תולה את ההיתר לצוד נחש בשבת במחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון במלאכה שאינה צריכה לגופה, בכך שלדעת רבי יהודה חייב ולכן אסור לצוד נחש בשבת.

אולם, הרמב״ם שפוסק כדעת רבי יהודה במלאכה שאינה צריכה לגופה מתיר צידת נחש.

כמו״כ מצאנו את הסתירה בדברי שמואל שהתיר צידת נחש כדעת רבי שמעון, ואילו אסר כיבוי גחלת של עץ.

הפרשנים ביארו את ההבדל בין שני דינים אלו בהישארות בתוך מסגרת הדיון של מלאכה שאינה צריכה לגופה, שיתכן ובצידת נחש גם רבי יהודה יתיר.

אך ראינו ביאור שמיישם את דעת בעל הלכות גדולות ורבינו חננאל גם לגבי צידת נחש, שבמקום בו יש נזק לרבים, אף שההיזק הוא עתידי, יש היתר לעבור על איסור תורה, כצידת נחש שהוא מהווה נזק רבים.

שיעור לב: מפגעי תברואה כפיקוח נפש ציבורי

א. הקדמה

? כאשר אירעה תקלה בקו-המים המספק מים לשכונת מגורים או ישוב, כאשר תיתכן מציאות בה ניתן יהיה להניח מכלי מים לשתייה טרם כניסת השבת, האם יהיה ניתן לתקן את אספקת המים בשבת לצורך מים בשירותים שעניינם רק היגיינה?[1]

? <u>היגיינה בבית חולים</u>[2]

הרב נחום לאם (סכנות בתי חולים - בדין החזרת זקן בשבת מבית חולים לבית אבות, שו"ת עמק-הלכה אסיא ב תשמ"ט, עמוד 15-24):

זקן שאושפז בבית חולים בגלל מחלה חריפה, והטיפול הדרוש להבראתו מהמחלה החריפה הסתיים בשבת, האם מותר להחזירו בשבת לבית האבות?

היסוד העובדתי הנוגע לשאלה זו הוא החשש שהזקן עלול להידבק במחלות זיהומיות השכיחות בבית חולים... האם יש בנתונים אלו הצדקה לחלל עבורו שבת?

? האם מותר לעשות פעולות ניקיון הכרוכות בחילול שבת, בבית חולים בו יש חשש גדול להידבקות החולים במחלות זיהומיות?

ב. מעיין של בני העיר

בבלי נדרים (פ ע"ב)[3]: "מעיין של בני העיר, חייהן וחיי אחרים - חייהן קודמין לחיי אחרים".[4]

? מה הדין ואדם זקוק למי-שתייה וחברו אינו זקוק למי שתייה אלא למים עבור שימושי היגיינה? בהמשך הגמרא בנדרים מובא שאם הדילמה אינה פיקוח נפש, שכן לשתי העיירות יש מים כדי לחיות, וכל הדילמה היא שתיית הבהמות, או כביסה, יש עדיפות לבני העיר בה נמצא המעיין -

בהמתם ובהמת אחרים - בהמתם קודמת לבהמת אחרים.

כביסתן וכביסת אחרים - כביסתן קודמת לכביסת אחרים.

---

[1] לדיון בראיה וסקירת המפרשים, ראו: **הרב ישראל רוזן** ("אספקת מים לאוכלוסייה בשבת", תחומין כט עמוד 403-415).

[2] ראו עוד: **תחומין** (כרך מג עמוד 338-331).

[3] מובא גם ב**תוספתא** (בבא מציעא פי"א הל"ג-הל"ה); **ירושלמי** (נדרים פי"א ה"א; שביעית פ"ח ה"ה).

[4] זכות בני העיר במעיין הנמצא בתחום העיר, היא אחת מתקנות יהושע בן נון, ראו: **בבא קמא** (פא ע"א): "ומעין היוצא בתחילה בני העיר מסתפקין ממנו"; **רמב"ם** (הל' נזקי ממון פ"ה ה"ג): "וכן התנה שהמעיין היוצא בתחילה בני אותה העיר שיצא בגבולם מסתפקין ממנו אף על פי שאין עיקרו בחלקם, ואין לאחרים להסתפק עמהם ממנו".

בהמשך הגמרא מובאת דילמה נוספת, בה מצויה מחלוקת מה הדין במקרה שאין מי שתייה לעיר הסמוכה ואילו העיר בה נמצא המעיין מעוניינת במים עבור כביסה?

חיי אחרים וכביסתן - חיי אחרים קודמין לכביסתן.
רבי יוסי אומר, כביסתן קודמת לחיי אחרים.

» לשיטת רבי יוסי, בני העיר להם שייך המעיין יכולים להשתמש בו לצורך כביסת הבגדים שלהם, למרות שהעיר הסמוכה להם משוועת למים והם נמצאים בסכנת נפשות.

? הקושי בדעת רבי יוסי ברור, כיצד יתכן שצורכי כביסה של בני העיר יהיו יותר חשובים עד כדי דחיית חיי נפש של בני העיר הסמוכה?
ואכן, מחמת קושי זה אנו מוצאים שתלמידי חכמים התקשו בטעמו של רבי יוסי -

ירושלמי (נדרים פי"א ה"א):
יהודה איש הוצא עביד טמיר במערתא תלתא יומין מיקום על הדין טעמא, מניין שחיי העיר הזאת קודמין לחיי עיר אחרת.

שיירי קרבן (שם ד"ה מנין): "הא כתיב וחי אחיך עמך, ודרש רבי עקיבא חייך קודמין לחיי חבירך".

עלי תמר (שם ד"ה יהודה):
ואכן שאלה גדולה שאל ולא בחינם הוה טמיר במערתא תלתא יומין, כי אף דדריש רבי עקיבא (בבא מציעא סב ע"ב), וחי אחיך עמך חייך קודמים לחיי חברך, זהו דווקא אם הדבר נוגע לחיי האדם בעצמו, סברא הוא שעל האדם מוטל ראשית כל לדאוג בעד חייו.
אבל אם אינו נוגע לחייו גופא אלא לחיי אנשי עירו, הרי זו בעיא קשה להחליט שחיי עירו קודמין לחיי עיר אחרת, הלא חברים כל ישראל ומאין הבסיס הבטוח לדחות נפש עיר אחרת מפני נפש אנשי עירו.
ובשאלה זו התחבט הרבה יהודה איש הוצא ולא מצא פתרונו, עד שהחליט להתחבא במערה כדי שלא יפריע לו שום דבר מהחוץ ויתרכז אך ורק בשאלה זו ולא עלה בידו, יגע ולא מצא.

• בעקבות תמיהה זו מסופר בגמרא שאיסי בן יהודה לא נכנס לשיעוריו של רבי יוסי -
בבלי נדרים (פא ע"א):
איסי בר יהודה לא אתא למתיבתא דרבי יוסי תלתא יומי. אשכחיה ורדימוס ברבי יוסי.
אמר לי, מאי טעמא לא אתי מר לבי מדרשא דאבא הא תלתא יומין?
אמר ליה, כי טעמיה דאבוך לא ידענא, היכא איתאי?
אמר ליה, לימא מר מאי קאמר ליה, דלמא ידענא טעמיה. אמר ליה, הא דתניא רבי יוסי אומר כביסתן קודמין לחיי אחרים.

• **<u>טעמו של רבי יוסי</u>**

בבלי נדרים (פא ע״א):

קרא מנלן? אמר ליה, דכתיב ומגרשיהם יהיו לבהמתם וגו׳, מאי חייתם? אילימא חיה, והלא חיה בכלל בהמה היא. אלא מאי חייתם? חיותא ממש, פשיטא. אלא לאו, כביסה, דהא איכא <u>צערא דערבוביתא</u>...

כביסה אלימא לרבי יוסי, דאמר שמואל, האי ערבוביתא דרישא מתיא לידי עוירא, ערבוביתא דמאני מתיא לידי שעמומיתא, ערבוביתא דגופא מתיא לידי שיחני וכיבי.

רש״י (שם):

דאמר שמואל האי ערבוביתא דרישא - עפרורית שמתכנס לאדם בראשו שאינו רוחץ.

מתיא ליה לידי עוירא - מסמא את עיניו.

ערבוביתא דמאני - שנושא בגדים שאינו רוחצן עד ששחורין הרבה.

לידי שעמומיתא - שגעון וזו שעמומיתא קשה מכולן.

ערבוביתא דגופא - זוהמא הבאה על בשרו של אדם מחמת זיעה שאינו רוחץ.

» מדברים אלו מבוארת שיטתו של רבי יוסי - חוסר הקפדה על היגיינה, כגון כביסת הבגדים, מהווה צורך חיוני של ׳חיי נפש׳ שיש בכוחם לדחות את חיי הנפש במותם של בני העיר האחרת.

ג. ביאורים בדעת רבי יוסי

הפרשנים נחלקו בביאור דעתו של רבי יוסי, מה הכוונה ׳חיי אחרים׳ ומה הצורך בכביסה? האם ׳חיי אחרים׳ היינו פיקוח נפש או רק צער בלבד, והאם הכביסה מהווה חיי נפש ממש ואז מובן שיש בכוחה לדחות את חיי נפש של בני העיר השנייה, או שמא מדובר על צער בלבד ואז אכן יש בדבריו חידוש גדול שבכוחו של צער הציבור לדחות את חיי בני העיר השנייה?

1. צער גדול (העדר כביסה) מול חיי נפש

לשיטה זו, ׳חיי אחרים׳ הכוונה שבני העיר השנייה מצויים בפני פיקוח נפש בהעדר מי שתייה, ואילו בני העיר בתחומה המעיין צריכים מים לכביסה שזהו רק צער גדול עבורם.

לאור זאת, יש בכוחו של צער גדול בהעדר מים לכביסה לדחות את חיי בני העיר השנייה.

אולם חכמים סוברים שאין צער, גדול ככל שיהיה ואינו פיקוח נפש, דוחה את חיי חברו

המפרש (נדרים פא ע״א ד״ה אלא): דאי לא מכבסי בגדיהן איכא צערא דחיותם.

מאירי (נדרים פ ע״ב ד״ה שתי עיירות): ״שיש לכבוסה צורך גדול לבריאות הגוף״.

מנחת חינוך (מצווה רצו אות לב):

בנדרים מבואר פלוגתא דרבי יוסי סובר אפילו כביסתו וחיי חברו כביסתו קודמת מחמת צערא דגופא טובא. וחכמים פליגי דחיי חברו עדיף מצערו.

2. צער מול צער

לשיטה זו, לא יתכן ורבי יוסי סובר שכביסה שעניינה צער ולא סכנת נפשות תהייה שיקול מכריע מול פיקוח נפש של בני העיר האחרת שאין להם מי שתייה.
לפיכך, יש לבאר ש'חיי אחרים' אין הכוונה שהם נמצאים במציאות של פיקוח נפש, אלא יש להם רק צער בלבד ולכן גובר צער בני העיר שבתחומה המעיין בהעדר מים לכביסה על-פני צערם של בני העיר השנייה.[5]

~ הרב חיים עוזר גרודזינסקי נשאל אודות כספי צדקה שנתרמו עבור קהילות בחוץ-לארץ לטובת שיקום נזקי השריפה שפגעה בעיר. לאחר שנותר כסף בקופה, נשאלה השאלה האם מותר לשנות את הייעוד של הצדקה, לשיקום העיירות, לטובת אנשי ירושלים שבאותה העת היו בסכנת חיים של ממש במגיפה -

שו"ת אחיעזר (ח"ב יו"ד סימן כג):

על דבר מותר הכסף שהוגבה לטובת הנשרפים ועל פי המודעות שהיו כתובות בכותלי בתי מדרש היה לטובת בארויסק ואניקשט ושארי ערי ישראל וסדר הדבר היה שהכסף הנגבה נמסר לידי והחלוקה לתמיכת הערים השרופות היה על פי הועד שנבחר כפי סדר החלוקה שיסודר ואז ישולח לוועד הנשרפים בכל עיר ועיר לחלק לעניים כפי ראות עיניהם.
ועתה שנותר סכום הגון אי רשאי לשנות על פי הסכמת הועד ופרנסי העיר לטובת עניי ארץ הקודש בירושלים תובב"א הסובלים כעת חרפת רעב מחולירע השורר בסביבות העיר, ועיר הקדש נצורה סגורה ומסוגרת אין יוצא ואין בא.

---

[5] **חזון יחזקאל** (בבא מציעא פי"א הי"ג ביאורים ד"ה חיי האחרים): "אבל לא היו גוועים בצמא מבלעדי המים האלה בהיות להם מעט מים כדי לשבור צמאונם. ובאופן כזה פליג רבי יוסי, וסובר בהמתן קודמת לחיי אחרים"; **שו"ת חלקת יעקב** (חו"מ סימן לא, בשולי הגיליון): "ברייתא זו דנדרים... מובא גם בתוספתא... ולפי המבואר בתוספתא אי-אפשר בשום אופן לומר דשם מיירי באופן כזה דאם לא יתנו המים לאחרים ימותו בצמא, דא"כ האיך אפשר לרבי יוסי לומר אחרים ובהמתן בהמתן קודם לחיי אחרים, בשביל הפסד ממון שלו, זה בהמתן, ימותו אחרים. ועל כורחך דבשם איירי באופן דאם לא יתנו להם מים, לאחר טירחא גדולה יכולין למצא עוד מים, והשאלה בשם רק מי שמחויב להטריח את עצמו בזה ולחפש אחר מים אחרים... אכן מדברי הר"ן וראי"ש ותוספות בנדרים, לכאורה לא משמע כן, כמו שהעיר במנחת פתים, וצריך עיון"; **הרב איסר יהודה אונטרמן** (בתוך: בצומת התורה והמדינה, ח"ג עמוד 317 אות ה; כעי"ז, גם בשבט מיהודה, ח"א עמוד יז): "ונפלאים בעיני הדברים מאד, כי אי-אפשר לומר דכאן מיירי בסכנת נפש ממש שהאחרים ימותו בצימאון, כי איך יתכן הדבר שרבי יוסי יאמר כי כביסתן קודמת לחיי אחרים? ואעפ"י דערבוביתא דמאני מביאה לידי שעמום, מכל-מקום אין זה כלל וכלל בגדר סכנה קרובה, ולא נחשבה אפילו לספק סכנה, אלא לדבר שיכול להסתעף ולבוא לסכנה, ובכהאי גוונא אין להתיר שהאחרים ימותו בצמא, ואלה הקרובים אל המים ישתמשו בהם לכביסה על סמך ההלכה כי חייך קודמים. ואם נחשוב בדרך זו, אין לך אדם מציל חברו מסכנה, כי אם אחד טובע בים וצריכים לקפוץ אל המים להצילו, יש תמיד חשש (אפילו אם המציל יודע היטב לשחות) שמא הרטיבות תביא לידי הצטננות, וכדומה (שיש בו אולי חשש יותר קרוב מערבוביתא דמאני), וזה לא שמענו מעולם. מכל הנ"ל צריכים לפרש את הסוגיא בנדרים, שאין שם באמת סכנה קרובה למות בצמא, אלא סבל רב ועינוי גדול שיצטרכו לשאת מים בכתף ממקום רחוק, ויגיעה כזו יכולה להביא לפעמים גם לידי סכנת נפש. ולכן סברי רבנן [צריך לומר: רבי יוסי] מכיון שגם בכביסה יש חיי נפש, שאינה מסוג מותרות שאפשר לוותר עליהן, וגם יכול לגרום שעמום לאדם, שמזה ג"כ יכולים להסתעף עניינים של סכנה, אעפ"י שכאמור אין זה נכנס בכלל של סכנת נפשות. ומצאתי בבית שמואל (אבהע"ז סימן פ ס"ק טו) בשאלה אם צער של האם קודם לספק סכנה של הולד, שמביא פלוגתא זו של רבי יוסי ורבנן, וסובר כי כביסתן הוא עניין של צער ולא סכנה וחיי אחרים הם בגדר ספק סכנה, וכן מסתבר"; ראו גם: **שו"ת יביע אומר** (ח"ט חו"מ סימן יב אות ו; ח"י חו"מ סימן ו אות י).

לדבריו, לא עולה על הדעת שרבי יוסי מתייחס לצער גדול ככל שיהיה מהעדר כביסת בני העיר במקום בו יש פיקוח נפש של בני העיר השנייה.
לדבריו, רבי יוסי עוסק במקרה בו אין המחסור במי שתייה של העיר השנייה מהווה פיקוח נפש, ולכן גובר צער בני העיר בהעדר הכביסה שלהם על הצער של בני העיר השנייה.
לאור זאת פוסק הרב גרודזינסקי, כיון שיש פיקוח נפש של אנשי ירושלים מול צער של אנשי חוץ לארץ, יש להעביר את מותר הכסף לבני ארץ ישראל -

> וגם לנשרפים אחרי שעבר הזמן הראשון התמיכה הבאה הוא להרווחה, והתמיכה לעניי ארץ הקודש אשר כעת היא סגורה ומסוגרת וסובלים ממש חרפת רעב ר״ל הוא פיקוח נפשות.
> ויעויין בריש פרק בתרא דנדרים בכביסתן וחיי אחרים, דנראה דהלכה כתנא קמא דחיי אחרים קודמים לכביסתן... וגם לרבי יוסי דסבירא ליה דכביסתן קודמים על כורחך מיירי ביש אפשרות להביא לחם ומים ממקום אחר, אבל בחשש סכנה גמורה אינו עולה על הדעת... ומכל שכן בזה דהוי כחייהם דהא בני עיה״ק כעניי עירך וכביסת אחרים דהא התמיכה לנשרפים הוא לפרנסה ולהרווחה בוודאי דהשנוי הוא למעליותא.
> מכל הלין נראה, דעל פי דין מותר לשנות ע״פ הסכמת הועד ופרנסי העיר.

~ גם לדעת הרב משה פיינשטיין לא מדובר על כך שבני העיר השנייה נמצאים במציאות של פיקוח נפש, אלא מדובר רק על צער בלבד. ההוכחה היא מהיחס בין מים עבור 'חיי אחרים' לבין מים עבור בהמת בני העיר, שעל כורחך לא יתכן להסביר שמדובר על חיי נפש אלא על צער בלבד.
לפיכך, לדעת רבי יוסי צער בני העיר השנייה נדחה מפני צער בני העיר שבתחומה המעיין, שצערם בהעדר מים לכביסה אינו פיקוח נפש אלא צער בלבד -

שו״ת אגרות משה (יו״ד ח״א סימן קמה):

> בהא דנדרים דהא לא איירי שם באופן פיקוח נפש, דלא יפלוג רבי יוסי לומר שכביסתן קודמת לחיי אחרים כשאיכא פיקוח נפש דעכ״פ בכביסתן איכא רק צערא טובא, כדאיתא שם בר״ן. וגם אם היה גם בכביסה פיקוח נפש איך פליגי רבנן, דמאי שנא פיקוח נפש דשתייה מפיקוח נפש דכביסה. אלא ודאי דלא איירי בפיקוח נפש אלא בצערא טובא, דלרבנן צער השתייה עדיף מכביסה שזה אפשר לבוא לידי חולשת הגוף ולכן נקרא זה חיי אחרים, ורבי יוסי סובר דצערא טובא שיש מכביסה הוא ג״כ מביא לפעמים לידי שעמומיתא שג״כ הוא כחיי נפש.
> וגם עיין בתוספתא... שאמר רבי יוסי בהמתן קודמת לחיי אחרים, ואם איירי בפיקוח נפש איך סובר דבהמתן קודמת. אלא איירי רק מצערא טובא שלכן יש מקום לומר דבהמתן קודמת דגם זה הוא צערא טובא ויכול לבוא גם לידי צער הגוף כשלא יהיו הבהמות.

3. ספק סכנה מול סכנה ודאית

לדעת הנצי״ב, מחסור במים לכביסה אינו פיקוח נפש גמור, אלא הוא ספק פיקוח נפש.
לדבריו, זו מחלוקת רבי יוסי וחכמים - חכמים סבורים שבני העיר נדרשים להיכנס לספק פיקוח נפש כדי להציל את בני העיר הסמוכה מסכנה ודאית. ואילו רבי יוסי, שהלכה כמותו לדעת השאילתות, סבור שאדם אינו נדרש להיכנס לספק סכנה כדי להציל את חברו מסכנה ודאית -

העמק שאלה (שאילתא קמז ס״ק ד):

> ועל כרחך טעמא דרבי יוסי... דהשווה בהמתם לגופן, ובהמתו של אדם הוא חייו של אדם המהלך בדרך, אם אין בהמתו עמו מסתגף הוא. והכי נמי אי-אפשר שלא ילכו בדרך לצורך פרנסתם ואם כן הוא חייהם...
> ונראה דודאי אינו דומה סכנת צמא לסכנת בהמתן וכביסתן - דסכנת צמא ברור שימותו בצמא, מה שאין כן בהמתן, וכביסתן אפשר שיבואו לידי סכנה, אבל כמה בני אדם הולכין בדרך בלא בהמה ואינו מסתגף, וכמה בני אדם אינם באים לידי שיעמום בהעדר הכביסה. אלא דמכל-מקום ספק סכנת נפשות הוא, וסבירא ליה לתנא קמא דחייב להיכנס בספק סכנת נפשות בשביל ודאי פיקוח נפש של חברו... הלכה כרבי יוסי דאין להיכנס בספק סכנת נפשות בשביל ודאי פיקוח נפש של חברו.

4. העדר כביסה כחיי נפש

עד עתה הבינו הפרשנים בדעת רבי יוסי שהעדר מים לכביסת הבגדים אינו פיקוח נפש ממש, אלא צער גדול או ספק פיקוח נפש. ברם, לפנינו הבנה הטוענת שהעדר מים לכביסת הבגדים מהווה חיי נפש של ממש, וזכותם של בני העיר שבתחומה המעיין להשתמש במים אלו -

~ **שו״ת מהרש״ם** (ח״ב סימן רי):

> מבואר בנדרים (פ ע״ב) כביסתן וכביסת אחרים כביסתן קודמת וכו׳, ולרבי יוסי כביסתן קודמת אפילו לחיי אחרים. ובאבן העזר (סימן פ סעיף יב) בשם רמב״ם דצער גופה קודם אפילו ספק סכנה לולד, כמו שכתב הבית שמואל (ס״ק טו).
> ומה שתמה מדוע פסק הרמב״ם כרבי יוסי ודלא כרבנן, כבר כתב בהגהת מהרש״ל שם בשם שאילתות דפסק כרבי יוסי. אך המעיין בירושלמי (פ״ח דשביעית ה״ה) ימצא דטעמיה דרבי יוסי משום דסבירא ליה דגם כביסה הוי חיי נפש, וכן הוא בר״ש (שם מ״ה).

~ **שו״ת דברי יציב** (חו״מ סימן עט אות כו):

> ומבואר דפלוגתא דרבי יוסי ורבנן היא אם הוי חיי נפש, ופליגי בדשמואל. ואתי שפיר שפסק השאילתות כרבי יוסי וכדשמואל. ומדוייק בלשונו והלכתא כביסה הויא חיותא וכו׳, אבל לא משום צער גרידא... ויש לומר לפי זה דבמקום צער בלבד פשוט דחיי אחרים קודמין.

ד. פסיקת ההלכה

כאמור, נחלקו רבי יוסי חכמים מה הדין במקרה שיש מעיין בתחומה של עיר אחת והמים נצרכים עבור כביסת בני העיר, ויש עיר הסמוכה לה שיש להם צורך במים לשתייה - כאשר לדעת רבי יוסי יש להעדיף את בני העיר בתחומה נמצא המעיין.

• הלכה כדעת חכמים, יתכן משום הכלל 'הלכה כרבים', ולכן 'חיי אחרים' קודמים לכביסה -

מאירי (נדרים פ ע"ב ד"ה שתי):
אף על פי שיש לכבוסה צורך גדול לבריאות הגוף... אף על פי כן חייהן של אלו קודמין.

• הלכה כרבי יוסי, רב אחאי גאון פסק הלכה כדעת רבי יוסי -

שאילתות (שאילתא קמז):
ואילו בני מתא דכרו נהרא ואית מתא אחריתי דלית להון מיא, מיתבעי להון למיתן להון מיא למישתי דכתיב וחי אחיך עמך... ואי ליכא בההוא למישתי אינון ובני מתא אחריתי חייהון קודמין לחיי אחרים... והילכתא כביסה שלהן קודם לחיי אחרים... והילכתא כביסה הוויא חיותא וחייהן וחיי אחרים חייהן קודמת לחיי אחרים וכן הילכתא.

1. צער העדר מי כביסה מול פיקוח נפש

כפי שראינו לעיל, הראשונים בסוגיה בנדרים סוברים שהעדר מים לכביסה מהווים צער גדול עבור בני העיר, וצער זה גובר על 'חיי אחרים' של בני העיר הסמוכה המצויים במציאות של פיקוח נפש.
לאור זאת הסביר הבית שמואל את דברי הרמב"ם הבאים -

רמב"ם (הל' אישות פכ"א הי"א):
האישה כל זמן שהיא מניקה את בנה פוחתין לה ממעשה ידיה ומוסיפין לה על מזונותיה יין ודברים שיפין לחלב.
פסקו לה מזונות הראויות לה, והרי היא מתאווה לאכול יתר או לאכול מאכלות אחרות מפני חולי התאווה שיש לה בבטנה, הרי זו אוכלת משלה כל מה שתרצה.
ואין הבעל יכול לעכב ולומר שאם תאכל יתר מדאי או תאכל מאכל רע ימות הולד, מפני שצער גופה קודם.

? מדוע חיי האישה קודמים לחיי העובר ולכן היא יכולה לאכול מאכלים המטיבים לה אך מזיקים לעובר ואין הבעל יכול למנוע זאת ממנה למטרת חיי העובר?

! לדעת הבית שמואל, מקור הפסיקה נשען על דעת רבי יוסי המעדיף את צער בני העיר בתחומה המעיין, שיש להם צער מהעדר מי כביסה, על-פני 'חיי אחרים' בני העיר הסמוכה המצויים בפיקוח נפש. כמו"כ, יש להעדיף את צערה של האמא על-פני חייו של העובר -

בית שמואל (אבהע"ז סימן פ ס"ק טו):

מהי תיתי דמכוח צער תסכן הולד...

ואפשר לומר, אע"ג דמגיע לולד ספק סכנה מכל-מקום מותרות לאכול כמה שאיתא (בש"ס נדרים פ ע"ב) כביסתם וחיי אחרים, כביסתם קודם, אע"ג דאינו אלא צער.[6]

1.1 השלכות מדברי הרמב"ם

~ <u>היתר נישואין תוך כ"ד חודש לתינוק</u>

שו"ת אחיעזר (ח"ג סימן טז):

על דבר השאלה שנשאלנו בגרושה שהילד כבן שנה וגמלתו כבר והתקשרה בשידוכים והכינו לנישואין, באשר לדברי הרופא עיכוב ואיחור הנישואין תגרום לה חולי הראש ומחלת העצבים אשר חלתה לפני נישואין הראשונים, אם יש להתירה להינשא בתוך כ"ד חודש...

עכ"פ מבואר שיטת הרמב"ם, דאפילו בידיים תוכל לאכול מאכלים הרעים אף על פי שע"י זה תגרום סכנה להולד... וא"כ מהאי טעמא יש לומר, דכיון דלדברי הרופא מניעת הנישואין תוכל לגרום לה חולי קשה של מחלת העצבים, מן הדין שתהיה מותרת להינשא מניקה בתוך כ"ד חודש כמו דמותרת לאכול מאכלים הרעים.

~ <u>טיפול כימותרפיה לאישה בהריון המסכן את העובר</u>

הרב יצחק זילברשטיין (תחומין כרך כג עמוד 218-216):

לעניות דעתי נראה, שתחילה יש להסביר לאישה שהטיפול שהיא מבקשת לא יביא לה תועלת, ומאידך גיסא יסב נזק חמור לעובר. אולי לאחר הסבר זה תוותר האישה על הטיפול, ולמצווה ייחשב לה.

אם בכל זאת תדרוש האישה לעשות את הטיפול, יש לעשותו, שהרי מבואר בשולחן ערוך (אבהע"ז סימן פ סעיף יב) שכשהאישה מתאווה לאכול מאכלות המזיקים לעובר, יש מי שאומר שאין הבעל יכול לעכב מפני סכנת הולד, שצער גופה קודם. ויש מי שאומר שיוכל לעכב. ויעו"ש בחלקת מחוקק (ס"ק כב), בבית-שמואל (ס"ק טו), בבאר היטב (ס"ק יד)... שמותר לה לאכול משום שהשאילתות פסק כרבי יוסי שכביסתו וחיי אחרים כביסתו

[6] אמנם, בסיום דבריו תמה **הבית שמואל** (אבהע"ז סימן פ ס"ק טו) על כך שהרמב"ם פסק כדעת רבי יוסי כנגד חכמים: "מיהו, שם רבי יוסי סבירא ליה כן ורבנן פליגו על זה וסבירא ליה חיי אחרים קודם. ומנא לן לרמב"ם לפסוק כרבי יוסי".

קודמת. בפרט שאין זה חיי אחרים, כי אם עוברה היונק חיים ממנה, והיא אינה חייבת לספק לו חיים. ובפרט שהאישה אינה הורגת את העובר, אלא ממלאה אחר צרכיה, והעובר ממילא נפגע.

~ **שו"ת יביע אומר** (ח"ד אבהע"ז סימן א):

בדבר האישה העלובה אשר ילדה שלוש פעמים ע"י ניתוחי קיסר. וכעת שוב נכנסה להריון, והיא בסוף החודש השני, והרופאים דורשים ממנה במפגיע לעשות הפלה בהקדם, כי אחרת נשקפת סכנה לחייה.

בדבריו הוא מסביר את הדין שהאישה שיוצאת להיהרג אין ממתינים לה עד שתלד אלא הורגים אותו עם העובר שבבטנה, משום עינוי הדין לעצמה:

ובנדרים רבי יוסי אומר כביסתן קודמת לחיי אחרים. והכי נמי עינוי הדין דידה חשיב לה טפי מחיי העובר, אף על פי שיש בהריגתו איסור תורה.

ואפילו לרבנן דרבי יוסי דפליגי וסבירא להם חיי אחרים קודמין לכביסתן, שאני הכא שכל חיות העובר ממנה, והיא אינה מחוייבת לסבול צער של עינוי הדין בשביל העובר שלה, ובפרט שעכ"פ לא חשוב נפש עדיין.

ה. צער רבים כפיקוח נפש

כאמור, השלכות הלכתיות אלו מעוגנות בביאור הראשונים בדעת רבי יוסי, שצער בני העיר בתחומה נמצא המעיין גובר על פני פיקוח נפש של בני העיר השנייה שמצויה בסכנת נפשות.

והקושי הגדול על גישה זו היא, כיצד אכן אפשר להעדיף את צערם ההגייני של בני העיר לפיקוח נפש של בני העיר השנייה?

נראה להסביר זאת לאור דין פיקוח נפש ציבורי, בו ראינו בשיעורים הקודמים שגדרי הדין שונה, ולשיטת בעל הלכות גדולות ורבינו חננאל יש היתר לכבות גחלת של מתכת המצויה ברשות הרבים גם שאיסור כיבויה הוא מהתורה, ולמרות שמדובר רק על צער ונזק בלבד והוא עתידי, כתבו הראשונים בשעתם שנזק וצער של רבים הרי הוא כסכנת נפשות.

לאור זאת ניתן לומר בביאור דעת רבי יוסי ובפסיקת ההלכה לפיו בשאילתות, שגם צער רבים נחשב כפיקוח נפש, ולכן חוסר שמירה על היגיינה באופן ציבורי יכולה להביא עימה בעתיד פיקוח נפש, והוא דוחה את פיקוח נפש של העיר השנייה -

~ **שו"ת דברי יציב** (חו"מ סימן עט אות כו):

וגם לפי פשטות משמעות ש"ס דילן דמשום צער קאמר, אפשר דשאני צערא דרבים, עיין שבת (מ"ב ע"א) מכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזוקו בה רבים. וברמב"ן שם דשמא כל היזק של רבים כסכנת נפשות חשיב ליה שמואל... וברשב"א וברי"ן שם.

ויש לומר, דהכא נמי בצער של רבים שייך עכ"פ לומר דחייהם קודמין.

~ הרב משה דוד טנדלר הקשה על הנצי״ב שביאר שהעדר מים לכביסה הוא ספק פיקוח נפש, הלא כיצד יידחה ספק פיקוח נפש את וודאי פיקוח נפש של חברו?
לפיכך הוא טוען שכאשר העיסוק הוא בדין ציבורי, אזי גם ספק פיקוח נפש נחשב כוודאי פיקוח נפש עתידי -

הרב משה דוד טנדלר (כבוד הרב, עמוד 168):

ישנם שני מקורות בש״ס משם יש להסיק שאין לפסוק לחברה כמו שפוסקים ליחיד...
והנה הלכה זו תמוהה מאוד איך אפשר לפטור עצמו מחיוב הצלה ולראות במות חברו בצמא בטענה דאם יתן לחברו מים לשתייה לא יהיה לעצמו מים לכיבוס בגדיו, ובמשך של חודשיים יבוא לידי צער של שיעמום?!
אבל בסוגיא דידן דמעיין של בני העיר זהו אחריות של חברה או מלכות או ממשלה לדאוג על העתיד הרחוק. בהגדרת חברה ומדינה שיש אחריות לדורות שעדיין לא נולדו, העתיד והווה חד הוא.
ואם כן, אי-כיבוס בגדים יביא במשך הזמן לוודאי פיקוח נפש לא רק לספק פיקוח נפש, ואם כן הסכנה לפי חשבון החברה היא מיידית ולא פוטנציאלית.

ו. סיום

? כאשר אירעה תקלה בקו-המים המספק מים לשכונת מגורים או ישוב, כאשר תיתכן מציאות בה ניתן יהיה להניח מכלי מים לשתייה טרם כניסת השבת, האם יהיה ניתן לתקן את אספקת המים בשבת לצורך מים בשירותים שעניינם רק היגיינה?[7]

? **הרב נחום לאם** (סכנות בתי חולים - בדין החזרת זקן בשבת מבית חולים לבית אבות, שו״ת עמק-הלכה אסיא ב תשמ״ט, עמוד 15-24):

זקן שאושפז בבית חולים בגלל מחלה חריפה, והטיפול הדרוש להבראתו מהמחלה החריפה הסתיים בשבת, האם מותר להחזירו בשבת לבית האבות?
היסוד העובדתי הנוגע לשאלה זו הוא החשש שהזקן עלול להידבק במחלות זיהומיות השכיחות בבית חולים... האם יש בנתונים אלו הצדקה לחלל עבורו שבת?...
אם יש בכוח החיידקים הסובבים את החולה בכדי להזיקו עד מוות... כל דבר שאין בו סכנה עתה, אע״פ שיכול לבוא לידי סכנה, אין להתירו... יש ספק במציאות, אם יום או יומיים או

[7] בעניין הבאת בגדים נקיים לחיילים בשבת בעת מלחמה, ראו: **הרב ראו״ם הכהן** (ועלהו לא יבול, ח״ב עמוד ריב. הובא גם בקובץ המלחמה בטרור, קובץ מאמרים בענייני מוסר והלכה; התורה המשמחת, עמוד 161-162): ״בזמן מלחמת שלום הגליל השתחררתי הביתה מהקרבות בלבנון למשך 24 שעות. ניגשתי אל ביתו של הרב כדי לברר שאלות הלכתיות שהתעוררו אצלי... סיפרתי לרב שבשבת שהייתה אחרי הפסקת האש שהוכרזה ביום שישי בצהריים, הביאו לי בגדים נקיים. שאלתי את הרב, מהו דין שימוש בבגדים? כאשר התחלתי להציג בפני הרב את מכלול השיטות בעניין איסור ההנאה מחילול שבת, הפסיק אותי הרב ואמר לי בתקיפות רבה (כמעט צעק עלי), בוודאי שצריך לחלל שבת כדי להביא בגדים נקיים לחיילים שנלחמים. הרב החזיק בצווארון מעילו ואמר לי: אתה בעצמך תיסע להביא בגדים נקיים בשבת. חייל שהוא מלוכלך ובגדיו מלוכלכים לא ילחם טוב בגלל הלכלוך שהוא שרוי בו״.

שלושה ימים מוסיפים סכנה, שהלא יש לומר שאם שכב באווירה שכזו כבר שבוע ימים, ולא נחלה מהמחלות המדביקות שבבית החולים, שוב אין צריך לחוש. נראה להחמיר באיסורים מדאורייתא.

שמירת שבת כהלכתה (פרק כג סעיף ו):

אין לשטוף את הרצפה, גם כשהיא מרוצפת, לא במטלית ואף לא בעזרת מגב (מקל-גומי)... בשעת הדחק, כגון בבתי חולים, כשיש להקפיד במיוחד על הניקיון... אפשר להקל לשטוף את הרצפה המרוצפת, בתנאי שישתמש לצורך זה במגב גומי בלבד.

! ביחס לניקיון בביתי חולים, אם אפשר להקדים את הניקיון לפני שבת חובה לעשות כן.

אם לא ניתן להקדים את הניקיון לפני שבת, ויש צורך לעשות זאת באופן של מלאכה אסורה בשבת, יש לעשות כן במדרג, היינו באיסור דרבנן כגון ניקיון בסמרטוט ולא במכונה. אם זה לא מתאפשר, יש לעשות כן באמצעות מכשירים מסוימים אך ורק במקומות שיש בהם חשש זיהום, כגון ליד מיטות החולים.

שיעור לג: פיקוח נפש בממון הציבור

בשיעורים הקודמים ראינו שפיקוח נפש ציבורי כולל היבטים רחבים יותר מאשר פיקוח נפש של יחיד, גם במקרים בהם אין פיקוח נפש מיידי (׳חולה לפנינו׳).
השאלה שלפנינו היא, האם השמירה על ממון הציבור מהווה עילה להתיר מלאכות בשבת כדין פיקוח נפש? או שמא, פיקוח נפש הוא רק בגוף ולא בממון?

חוט שני (מהדורה שנייה, שבת ח״ד עמוד קמו):

מעשה בעיירה אחת בחוץ לארץ שהיה בה מפעל של גויים שהעסיק כשלוש מאות יהודים, והם עבדו שם בתנאי שלא יעבדו בשבת. לימים, חזרו בהם בעלי המפעל הגויים מן התנאי והצריכו אותם לעבוד גם בשבתות.

והייתה אסיפת רבנים, והכריז רב אחד שיש להורות לפועלים שיעזבו את העבודה כדי שלא יחללו את השבת. ועמד הגאון רבי שמעון שקופ זצוק״ל ואמר, בשאלה כזו רק החפץ חיים יכול להכריע. וכשנשאל על כן החפץ חיים, השיב שאינו יודע.

והנה לימים, היה חכם אחד שאמר למרן החזון איש שבאמת היו צריכים הפועלים להפסיק לעבוד שם, וכדברי אותו הרב, אלא שהיה זה להם נסיון גדול ועל כן לא רצה החפץ חיים למחות בהם.

ואמר לו החזון איש שאינו כן, אלא שעל פי דין היה מותר להם לעבוד בשבת, כיון שלפי העניין במצב ההוא שלא היה פרנסה ליהודים ולא היה להם מה לאכול והיו מושלכים ברעב, שיישארו שלוש מאות משפחות בבת אחת בלא פרנסה הוא עניין של פיקוח נפש, שלא היה ביד הצבור להחזיק בהם.

ואע״פ שכלפי יחידים לא היה עניין זה נחשב לפיקוח נפש, מכל-מקום לגבי מאות משפחות שיישארו בלא פרנסה ויהיו מושלכים ברעב, במצב ההוא נחשב הדבר לעניין של פיקוח נפש. אלא שלהתיר להם בהדיא לא היה אפשר במצב ההוא מפני שהיה עלול לגרום לפרצה גדולה שבעלי מפעלים גויים ידרשו מהפועלים היהודים לעבוד בשבת ועל כן לא השיב להם החפץ חיים.[1]

[1] ראו בשיעור טז, ׳חילול שבת להצלת מחלל שבת׳ (הערה 11).

א. פדיון שבויים

1. הקדמה

משנה גיטין (פ״ד מ״ו): ״אין פודין את השבויים יותר על כדי דמיהן מפני תיקון העולם״.

בטעם 'תיקון העולם' מובאים שני הסברים - משום הדוחק הכלכלי של הציבור ממנו מבקשים השובים ממון רב והוא-הציבור אינו יכול לעמוד בהוצאות הכלכליות. או משום חשש עתידי שמא השובים יראו שכעת פודים את השבוי בכסף רב ובעתיד הם יחטפו עוד אנשים ויבקשו כסף -

בבלי גיטין (מה ע״א):

איבעיא להו: האי מפני תיקון העולם - משום דוחקא דציבורא הוא, או דילמא משום דלא לגרבו ולייתו טפי?

רש״י (שם):

דוחקא דציבורא - אין לנו לדחוק הציבור ולהביאו לידי עניות בשביל אלו.
דלא ימסרו עובדי כוכבים נפשייהו וליגרבו ולייתו טפי מפני שמוכרין אותן ביוקר.

ונפקא מינה - אם יש לו אב עשיר או קרוב שרוצה לפדותו בדמים הרבה ולא יפילהו על הציבור.

2. מחלוקת הראשונים - כשהשבוי בסכנת נפשות

נחלקו הראשונים האם האיסור לפדות שבוי במחיר גבוה גם שהוא בסכנת חיים מיידית?

- **<u>דעת התוספות</u>** - במקרה שהשבוי מצוי בסכנת נפשות בשבי, ניתן לפדותו בכל מחיר.[2]

בבלי גיטין (נח ע״א):

מעשה ברבי יהושע בן חנניה שהלך לכרך גדול שברומי. אמרו לו: תינוק אחד יש בבית האסורים, יפה עיניים וטוב רואי וקווצותיו סדורות לו תלתלים. הלך ועמד על פתח בית האסורים, אמר: מי נתן למשיסה יעקב וישראל לבוזזים? ענה אותו תינוק ואמר: הלא ה' זו חטאנו לו ולא אבו בדרכיו הלוך ולא שמעו בתורתו. אמר: מובטחני בו שמורה הוראה בישראל, העבודה שאיני זז מכאן עד שאפדנו בכל ממון שפוסקין עליו. אמרו: לא זז משם עד שפדאו בממון הרבה, ולא היו ימים מועטין עד שהורה הוראה בישראל. ומנו? רבי ישמעאל בן אלישע.

תוספות (שם ד״ה כל):

כי איכא סכנת נפשות פודין שבויין יותר על כדי דמיהן... כ״ש הכא דאיכא קטלא.[3]

---

[2] כ״כ **ים של שלמה** (גיטין פ״ד סימן סו): ״גם אם לא יפדו אותם איכא למיחש לרוע ליבם שלא יהרגו אותם, ובסכנת נפשות פודין יותר מכדי דמיהן״.
[3] כ״כ **פסקי תוספות** (גיטין סימן רטז): ״כשיש סכנת נפשות, פודין שבויים יותר מכדי דמיהן״. ראו גם את הכרעת **שו״ת יביע אומר** (ח״י חו״מ סימן ו).

• **<u>דעת הרמב"ן</u>** - למרות שהשבוי מצוי בסכנת נפשות בשבי, אין לפדותו בממון רב יותר מדמיו.[4] טעמו הוא, שמדברי הבבלי עולה ששבי הוא קשה מכולם וברור שיש בו גם סכנת נפשות ומכל-מקום אמרו שאין פודים את השבויים יותר מכדי דמיהם בכל מקרה -

רמב"ן (גיטין מה ע"א ד"ה משום דוחקא):

ויש אומרים, דכל היכא דאיכא חששא דמיתה פודין אותן בכל ממון שיכולין לפדותן. ולא מסתבר, דכל שבי כולהו איתנהו ביה.

3. התלות בטעמים

בביאור שורש המחלוקת כתב הרב יחזקאל קצנאלנבוגין שהיא תלויה בין הטעמים שהביאה הגמרא לדין שאין לפדות את השבוי יותר מכדי דמיו.

~ 'דוחקא דציבורא' - התקנה שלא לפדות שבויים במחיר מופקע נועדה לשמור על החוסן הכלכלי של הקהילה היהודית, ולמנוע דוחק מהציבור, "אין לנו לדחוק הציבור ולהביאו לידי עניות".[5]
לפיכך, במקרה והשבוי נמצא בסכנת נפשות, יש לפדות אותו יותר מכדי דמיו משום שהוא מסתכן בנפשו ועל הציבור לדאוג לפיקוח נפשו ולא לעבור על איסור 'לא תעמוד על דם רעיך'

~ 'דלא ליגרבו ולייתו' - הסיבה שאין לפדות שבוי יותר מכדי דמיו אינה קשורה להיבט הכלכלי, אלא לחשש חמור יותר מפני תופעות חוזרות ונשנות של חטיפה.
לפיכך, במקרה והשבוי נמצא בסכנת נפשות אין לפדות אותו בכל מחיר, שכן מול חייו של השבוי הבודד נמצאים כל ישראל במקרים עתידיים.

שו"ת כנסת יחזקאל (סימן לח):

נשאלתי מפי רוזני קפ"ו דקהילתינו יצ"ו, באיש אחד שישב בחצר המטרה קרוב לסכנת נפשות ואיש ההוא מפורסם דרכיו לא טובים, נאף גנב - אם מוטל עליהם לפדותו ולפזר עליו מעות... על כן בלי ספק דהנה האי תירוצא דסכנת נפשות וכו' שייך אם טעמא דדוחקא דציבורא, ונגד סכנת נפשות כל ישראל מחוייבים ליתן כל אשר להם לקיים לא תעמוד על דם רעיך. משא"כ לטעמא דלא ליגרבו... אז הסברא איפכא, אם בסכנת נפשות פודין ירצו להרוג השבויין כדי שיפדו יותר מכדי דמיהם וגם יגרבו וירצו להרוג.

---

[4] בביאור סברת הרמב"ן, כתב **הרב שלמה גורן** (תורת המדינה, עמוד 429) שאין מצוות פיקוח נפש של יחיד דוחה את חשש פיקוח נפש של הציבור: "אם נבוא ונשאל לשיטה זו של הרמב"ן... איך התקינו תקנה כזאת, הלא אין דבר העומד בפני פיקוח נפש... למה פטרו חז"ל את הציבור ממצוות פדיון שבויים והתקינו שלא לפדות את השבויים יתר על כדי דמיהם? התשובה לכך היא משום שכל פדיון השבויים יעמיד בסכנה יהודים אחרים, משום שהשבאים ירדפו אחרי כל יהודי כדי לשבות אותו ולהעלות את מחירו ויבואו רבים לידי סכנה. כל כהאי גוונא אין מצוות פיקוח נפשם של שבויים יחידים או של קבוצה בודדת הנמצאת כבר בידי השבאים, דוחה חשש פיקוח נפש של הציבור. אע"פ שהסכנה של השבויים ממשית קרובה וודאית וקיים חשש פיקוח נפשם של אנשי הציבור שיהיו נתונים לסחטנות ולאיומים, אין חשש פיקוח נפשו של הציבור נדחה בפני פיקוח נפשם של השבויים הבודדים".

[5] **רש"י** (גיטין מה ע"א ד"ה מפני).

» הדוחק הכלכלי של הציבור אינו מהווה שיקול במקרה בו נמצא שבוי בסכנת נפשות, אלא יש להוציא מקופת הציבור גם במקרה והם יהיו עניים, כדי לפדות את השבוי המצוי בסכנת נפשות.
כלומר, אם נקבל את האפשרות הראשונה בטעם הדין,[6] שהתקנה באה לשמור על הקופה הציבורית מפני עניות, אזי במקום בו נמצא השבוי בסכנת נפשות יש לפדות אותו גם במקרה וקופת הציבור תתרוקן.
דבר זה מלמד על כך שפגיעה בממון הציבור אינה בכלל פיקוח נפש, ולכן יש לנטות לפיקוח נפש של השבוי.

ב. דוחק כלכלי-ציבורי כפיקוח נפש

כאמור מדברי כנסת יחזקאל עולה שפגיעה בממון הציבור המביאה לידי דוחק כלכלי של הציבור אינה מהווה שיקול כפיקוח נפש, ולכן לפי טעם הראשון בגמרא שנפסק להלכה, יש לפדות שבוי המצוי בסכנת נפשות גם במחיר בו הציבור ייכנס לדוחק כלכלי.
אולם, מדברי שני פוסקים נראה שלא כן. לדבריהם, פגיעה בממון הציבור המביאה אותו לידי עניות ודוחק מהווה שיקול כפיקוח נפש שאין לפגוע בממון הציבור ויש לשמור עליו.

1. חרם צרכנים להורדת מחירי הדגים

הרב מנחם מנדל קרוכמל מתאר שהגויים ניצלו את מנהג היהודים לענג את השבת באכילת דגים והם הפקיעו את מחירי הדגים. כעת הוא נשאל האם אפשר לעשות 'חרם צרכנים' ולא לרכוש דגים כדי שהמחירים ירדו, אך מאידך גיסא היהודים לא יאכלו דגים בשבת למצוות עונג שבת?
הוא משיב שיש לעשות 'חרם צרכנים', ומוכיח שגם בדיני תורה ניתן להקל כדי להילחם בהפקעת שערים לא מוצדקת[7] -

שו"ת צמח צדק (סימן כח):

> פעם אחת היו הערלים מוכרי דגים מייקרים השער לפי שראו שהיהודים קונים לכבוד השבת ואין מניחין בשביל היוקר ועשו הקהל הסכמה ששום אדם לא יקנה דגים שני חדשים. ושאלו התלמידים אותי אם רשאין לעשות כן, כיון דכבוד שבת הוא. ועוד, דאיתא... כל פרנסתו של אדם קצובין לו מראש השנה חוץ מהוצאת שבת וים טוב אם מוסיף יוסיפו לו וכו'. וא"כ אין פסידא בזה אם קונים ביוקר לכבוד השבת דהקב"ה פורע לו....
> תשובה: יראה דשפיר דמי למיעבד כך, מהא דאיתא במתניתין (סוף פ"א דכריתות) מעשה שעמדו קינין בירושלים בדינר זהב אמר רבי שמעון בן גמליאל המעון הזה לא אלין הלילה עד שיהו בדינרין. נכנס לבית דין ולימד האישה שיש עליה חמש לידות ודאות חמש זיבות

[6] כן פסק **הרמב"ם** (הל' מתנות עניים פ"ח הי"ב); **מאירי** (גיטין מה ע"א ד"ה כבר ביארנו שאין); **שולחן ערוך** (יו"ד סימן רנב סעיף ד).
[7] דבריו הובאו אצל: **מגן אברהם** (או"ח סימן רמב ס"ק א); **פרי מגדים** (שם אשל אברהם ס"ק א).

ודאות מביאה קורבן אחד ואוכלת בזבחים ואין השאר עליה חובה. ועמדו קינים בו ביום ברבעתים. ופירש רש״י, אף על פי שהיקל על דברי תורה עת לעשות לה׳ הוא שאלמלא לא ימצאו יחדלו מלהביא אפילו אחד ויאכלו קודשים בטומאת הגוף, עכ״ל:

הרי אפילו בדבר דאורייתא היקל משום היוקר, כל שכן קניית דגים דאינו אלא לכבוד שבת. אף על גב דכבוד שבת נמי דאורייתא הוא דכתיב וקראת לשבת עונג... אם על ידי זה שקונים לכבוד שבת דגים מתייקר השער שפיר דמי לעשות תיקון שלא יקנו דגים כלל לכמה שבתות כדי שיוזלו...

לכך שפיר דמי לעשות תיקון שלא יקנו דגים כלל לכמה שבתות כדי שיוזלו ויוכלו אחר כך אפילו עניים לכבד את השבת בדגים והיינו עת לעשות לה׳ וגו׳. כמו בקינים דרבן שמעון בן גמליאל דכריתות והוא מעין מה שאמרו מוטב שיחלל שבת אחד כדי שיקיים שבתות הרבה.

• בשולי התשובה, מופיעה הערת הבן של הרב קרוכמל.

לדבריו, יש לדמות מקרה זה בו עסק אביו לשיקול של ׳דוחקא דציבורא׳ שהוא שיקול רלוונטי גם לאותן דעות הסוברות שאין פודים את השבויים יתר על כדי דמיהן אף במקום פיקוח נפש.

כלומר, ממון הציבור דוחה שיקולי פיקוח נפש.

לפיכך, גם במקרה בו דן אביו יש להימנע מרכישת דגים לעונג שבת משום הדוחק הכלכלי של הציבור

הערת בנו -

ויש לדמות נמי להא דאיתא בגמרא גיטין (מה ע״א) דאין פודין את השבויים יותר מכדי דמיהן מפני תיקון העולם, ומסיק משום דוחקא דציבורא, ולחד תירוץ בתוספות (גיטין נח ע״א) אפילו היכא דאיכא סכנות נפשות.

2. דוחק הציבור בפדיון שבוי המצוי בסכנת נפשות

? הרב משה סופר מתמודד עם השאלה המרכזית על הטעם שאין לפדות את השבוי המצוי בסכנת נפשות משום דוחק הציבור, כיצד מטעם דוחק הציבור אנו מתעלמים מאיסור ׳לא תעמוד על דם רעיך׳ שהשבוי נמצא בסכנת נפשות -

שו״ת חתם סופר (חו״מ סימן קעז):

לרמב״ם דפסק בפדיון שבוים המעלים עין עובר על לא תעמוד על דם רעיך ועל לא תרדה בפרך לעיניך. וקשה, א״כ אמאי אמרינן... אין פודין יתר מכדי דמיהם משום דוחקא דציבורא, הא עברי על לא תעמוד על דם רעיך ועל לא תרדה בו בפרך לעיניך.

! התשובה של הרב משה סופר היא, שהשיקול 'דוחקא דציבורא' בו נשקל הדוחק הכלכלי של הציבור הוא שיקול משמעותי שיש לתת לו משקל כדין פיקוח נפש.
לפיכך, אין לפדות את השבוי גם במקרה בו יש חשש סכנה לחייו, זאת משום הדוחק הכלכלי של הציבור שהוא בגדר פיקוח נפש ציבורי הדוחה את פיקוח נפש של היחיד[8] -

אבל ציבור הנדחק ובפרט בזמן שאומות העולם תקיפים על שונאי ישראל, הוי דוחקא דציבורא בכלל פיקוח נפש, כמו שכתב **הרא"ש** פ"ק דבבא בתרא, וכמו שכתב ב**שולחן ערוך** (יו"ד סימן רנא בסופו), כנלע"ד. על כן חשו לדוחקא.

שולחן ערוך (יו"ד הלכות צדקה סימן רנא סעיף יד):
יכולים לשנות אפילו מתלמוד תורה, לצורך שלושים פשיטים להגמון בכל שנה, לפי שהוא הצלת נפשות, שאם לא יתפשרו עמו יש כמה עניים שאין להם ליתן, ויכום ויפשיטום ערומים.

אמנם אסור להשתמש בכספי צדקה שמיועדים לתלמוד תורה לשימושים אחרים, מכל-מקום במקרה זה של חובות ההגמון-המלך מותר להשתמש בכספים אלו למטרת פירעון חוב המלך ולהחשיב זאת כהצלת נפשות של הציבור.
מבואר, כאשר קיים חשש סביר שאי-פירעון של מס המלך יביא לפגיעה כלכלית בשכבות החלשות של הציבור, יש להחשיב את פירעון המס כפיקוח נפש ולקחת את הכסף הייעודי של הצדקה לכך.

• **<u>דחיית דברי החתם סופר</u>**

לדעת הרב שמואל וואזנר, תשובתו זו של חתם סופר עוסקת רק בזמנו, כפי שהוא עצמו כתב: 'בזמן שאומות העולם תקיפים על שונאי ישראל', אז אכן דוחק כלכלי של הציבור הינו כפיקוח נפש ציבורי. אך בזמן הזה המציאות היא שונה ואין פגיעה כלכלית בממון הציבור נחשבת לפיקוח נפש -

שו"ת חתם סופר (חו"מ סימן קעז):
אבל ציבור הנדחק, ובפרט בזמן שאומות העולם תקיפים על שונאי ישראל, הוי דוחקא דציבורא בכלל פיקוח נפש.

שו"ת שבט הלוי (ח"ה סימן קעד):
ומתירוצו עוד למדנו דבמציאות של זמן הזה שלא שייך העניין שדוחקא דציבורא יביא אותם לידי סכנה ופיקוח נפש.

---

[8] **הרב משה הרשלר** (הלכה ורפואה ג תשמ"ג, עמוד מה-נ): "ונראה שמהדין שאין לפדות את השבויים יותר מכדי דמיהן ומטעמא דדוחקא דציבורא מוכרח יסוד גדול בדיני הצלה. דציבור יכול לקבוע הנהגות או תקנות לטובת הציבור, אע"פ שע"י כך אפשר שיחידים יכולים להגיע לסכנה, או ימנע הצלה מן היחידים, דעיקר דין לא תעמוד על דם רעך הוא דין ביחיד... חייב היחיד לעשות הכל כדי להציל חברו, אבל רבים יכולים לקבוע שטובת הציבור קודמת, ובזה מבואר הדין דמצד דלא ליענו ציבורא תיקנו שלא לפדות ביותר מכדי דמיהם אע"פ שיש סכנת נפשות בשביה... שמשום תיקון הציבור אין להתחשב בסכנת היחיד. ומשו"ה מובן הדין שאין לפדות ביתר מדמיהן משום תקנת הציבור"; **הרב משה דוד טנדלר** (כבוד הרב, עמוד 168): "ודאי יש דין מיוחד כשמדיינים בתקציב החברה, שאסור להביא החברה לידי עניות שלא יהיה מספיק כספים לצורכי ציבור. שאין מושג של 'מלך' על בית חולים ענקי ו'החברה' אינה רק אפשריות למגבית לפדיית שבויים".

ג. ממון של רבים דוחה פיקוח נפש של יחיד

מצאנו סוגיה מקבילה לעקרון העולה מסוגיית פדיון שבויים, בה ראינו שממון הציבור דוחה את פיקוח נפשו של היחיד, שכן השיקול הוא בין פיקוח נפש של יחיד לפיקוח נפש ציבורי

בבלי בבא קמא (פ ע"א):

מעשה בחסיד אחד שהיה גונח מליבו, ושאלו לרופאים ואמרו אין לו תקנה עד שינק חלב רותח משחרית לשחרית. והביאו לו עז וקשרו לו בכרעי המיטה והיה יונק ממנה משחרית לשחרית. לימים, נכנסו חבריו לבקרו, כיון שראו אותה העז קשורה בכרעי המיטה חזרו לאחוריהם, ואמרו, לסטים מזויין[9] בביתו של זה, ואנו נכנסין אצלו.

ישבו ובדקו ולא מצאו בו אלא אותו עוון של אותה העז. ואף הוא בשעת מיתתו אמר, יודע אני שאין בי עוון אלא עוון אותה העז, שעברתי על דברי חברי.

? מדוע חכמים טענו שיש עוון בידו במקרה שהוא מחזיק את העז בביתו, הרי פיקוח נפש דוחה את כל האיסורים שבתורה?[10]

! מאירי (בבא קמא פ ע"א ד"ה אע"פ):

אף על פי שבמקום פיקוח נפש הותרו האיסורין להתרפא בהם, דבר שנאסר מכוח תקנה ומחשש פסידת אחרים ראוי להחמיר בה ביותר.[11]

הרב אברהם יצחק נריה (פקוח נפש בשבת בצבא' בתוך: תחומין ח"ג תשמ"ב, עמוד 20-21):

ומטין בי מדרשא **בשם הגרש"ז אוירבך** הוכחה לכך מהא דאיתא בגיטין... דאין פודין את השבויים יותר מכדי דמיהן... בחד לישנא משום דוחקא דציבורא, והלא איתא בבבא בתרא (ח ע"ב) דשבי חמור מכולם, מרעב מחרב וממיתה, א"כ משום סיבה כספית איך לא נציל השבויים, הלא פיקוח נפש הוא?

ועל כן דממון הרבים גדר שונה הוא מממון היחיד, ואין מחייבים אותם להוציא ממונם ואפילו לצורכי פיקוח נפש.

---

[9] **רש"י** (בבא קמא פ ע"א ד"ה לסטים): "לסטים מזויין - רועה בשדות אחרים וגוזל את הרבים".

[10] ראו: **שו"ת אבני נזר** (חו"מ סימן קצג ד"ה ומכל-מקום נראה) תשובה מאביו לקושי זה; מעשה זה מובא ב**ירושלמי** (סוטה פ"ט ה"י), שאותו חסיד היה רבי יהודה בן בבא, וביאר **יפה מראה** (שם): "צריך לומר דלא היה בזה סכנה, דא"כ ודאי שרי מפני פיקוח נפש, דבכל מתרפאין חוץ מעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים". דבריו של היפה מראה הובאו ב**פרדס יוסף** (תחילת פרשת בראשית אות ב).

[11] כ"כ **שיטה מקובצת** (בבא קמא פ ע"א): "וכתב הרב המאירי... מהאי עובדא דחסיד אחד שמעינן דאף על פי שבמקום פיקוח נפש הותרו האיסורין להתרפאות בהן, דבר שנאסר מכוח תקנה ומחשש פסידת אחרים ראוי להחמיר בו ביותר". אולם, ראו: **עלי תמר** (סוטה פ"ט ה"י) מה שכתב על דברי המאירי הללו: "ודבריו תמוהים, איך אפשר להחמיר במקום סכנת נפשות, חומרא זו היא קולה בשפיכות דמים. אלא צריכים אנו לפרש או שהיה לו די לשתות חלב רותח, או שהיה צריך לינוק חלב פרה רותח. כי גונח יכול להתרפאות גם כשינוק חלב פרה... א"כ הוה לו לרבי יהודה בן בבא ליקח לו פרה לשם זה אלא שהיה לו לטורח וגם היה בזה חסרון כיס, ומפני כן לקח לו עז. ברם ע"ז נחשב לו הדבר לעוון שעבר על דברי חבריו... והטעם שאיסור זה הוא חמור כ"כ, מפני שהלכה זו הייתה זקוקה לגדר חזק... אחרי שההמון זלזל בה, כי הרי בהמה גסה מותרת וקודם לרגל ולמשתה בנו שלושים יום מותר לגדל... ולפיכך אף שחלב עז רותח היה לו יותר טוב מסתם חלב רותח, אעפ"כ מפני חומר המצווה של ישוב ארץ ישראל היה נזיר אלקים קדוש ה' צריך להחמיר. שאף שהייתה זו עבירה שהיתרה בצדה שהרי גונח היה, הרי טבע העם הפשוט הוא לתפוס את הצד המקולקל ולהתיר ולהעלים עין מן התנאי שלצד ההיתר ומתירים האיסור אעפ"י שאין היתר בצידו... אעפ"י שלרפואה עשה נחשב לו עוון".

ד. 'ממון רבים כנפשות חשוב' - הרב יוסף ענגיל

הרב יוסף ענגיל (שו"ת בן פורת, ח"ב סימן י) דן בסכסוך שהתגלע אודות חלוקת צדקה בין שני 'כוללים' שגבו צדקה עבור עניים. הוא מציין שלכאורה היה מקום להציע פשרה בין הצדדים, אך הוא מסרב לעשות כן בטענה שאם הדין עם ה'כולל' הראשון שגבה את הצדקה דווקא עבור עניי קהילתו הרי שכל פשרה נחשבת לגזל העניים, הוא חמור מאוד שכן הוא גזל הרבים:

> ומה שבאמת אין בכוחו ליכנס בפשרה כלל, כי לא עלתה על דעת הנותנים לתת מהמעות לעניי כולל אחר, וכל פרוטה שנוטלים מהעניים שלא כדין הוא גזל גמור, דאפילו בעשיר אמרו כל הגוזל את חברו שווה פרוטה כאילו נוטל את נשמתו, וכל שכן גזל רבים.[12]

את דבריו שגזל ממון הרבים הוא חמור מאוד עד כדי מסירת נפשו של יחיד שנדחה מפני ממון הציבור,[13] הוא מוכיח בשלוש הוכחות -

~ <u>הוכחה א</u>: פרשיות קריאת שמע

בפרשיית 'שמע' נאמר 'בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך' ודרשו חז"ל על המילים 'בכל מאודך' שיש למסור את הממון עבור עבודת ה'. ואילו בפרשיית 'והיה אם שמוע' נאמר 'בכל לבבכם ובכל נפשכם' ולא נאמר 'בכל מאודכם'.[14]

התשובה לכך היא, שפרשיית 'והיה אם שמוע' נאמרה בלשון רבים, לציבור, שם ממון הציבור הוא כפיקוח נפש שלא ניתן למסור את הממון לעבודת ה' ככל דין פיקוח נפש בו נאמר 'וחי בהם':

> ושמעתי זה שנים רבות בשם צדיק אחד, דממון רבים ממש כנפשות חשוב, ושעל כן לא נאמר בפרשת והיה אם שמוע ובכל מאודכם דעל ובכל מאוד אמרו... בכל ממונך, ועל כן רק בפרשת ואהבת שנאמר בלשון יחיד הוצרך להאמר ובכל מאודך, מה שאין כן בפרשת והיה אם שמוע תשמעו וגו' דנאמר בלשון רבים לא הוצרך להאמר, דממון רבים כנפשות, וכבר נכלל באומרו ובכל נפשכם, כך שמעתי...
>
> ואם כן הוא הדין בממון רבים כנ"ל, וכל שכן בממון רבים עניים כמו בנידון דידן, דהוא בפשיטות נפשות ממש, כנודע דהם מתפרנסין גם כהיום ממעות הכולל רק בחיי צער ובצמצום גדול, וכל גרעון הוא להם סכנת רעבון ונפשות ממש.[15] [16]

---

[12] **שו"ת בן פורת** (ח"ב סימן י עמוד 84). דבריו הובאו ב**תחומין** (ח"ב עמוד 74).

[13] אולם, ראו: **צניף מלוכה** (עמוד 125) שהעיר על כך מהמבואר ב**עירובין** (מה ע"א) שאין מחללים שבת במקרה ובאו גויים על עסקי ממון, אף שמדובר בממון של רבים.

[14] ראו: **אור החיים** (דברים יא, יג): "בכל לבבכם ובכל נפשכם, ולא אמר בכל מאודכם, כסדר שאמר בפרשת שמע, לפי שפרשת שמע נאמרה בלשון יחיד, ויכול להיות שימצא יחיד שיהיה לו ממונו חביב עליו מנפשו, אבל כללות הציבור שעמהם מדבר מן הנמנע שהיה להם ממונם חביב מנפשם, כי כל אשר לאיש יתן בעד נפשו, ולזה כשאמר בכל נפשכם מכל שכן בכל מאודכם".

[15] **גליוני הש"ס** (שבת מב ע"א ד"ה שם בשביל): "ודע, דשמעתי בשם רב גדול וצדיק זלל"ה דממון רבים חשוב כנפשות ממש, שאמר שעל כן בפרשת שמע נאמר ובכל מאודך ולא כן בפרשת והיה אם שמוע. ואמר, כי בכל מאודך פירשוהו חכמים בכל ממונך. ועל כן, בפרשת והיה אם שמוע שנאמרה בלשון רבים וממון של רבים כנפשות חשוב, וע"כ הוא נכלל בו במאמר ובכל נפשכם. כך שמעתי".

[16] יסוד זה מופיע עוד בכתביו של **הרב יוסף ענגיל** (אוצרות יוסף - שביעית בזמן הזה, קונטרס ג פיסקא טו-טז עמוד 91) ביחס להיתר מכירה בשנת השמיטה: "וגם יש ספק אם אין כאן סכנת נפשות ממש, אם ישארו אלפי נפשות חסרי לחם

~ <u>הוכחה ב</u>: מסירת יהודי לשלטון גוי כשמיצר לממון הציבור

גליוני הש"ס (שבת מב ע"א ד"ה שם בשביל):

ושוב ראיתי דדבר זה דממון רבים כנפשות חשוב יש לו מקור ב**ספר החינוך** (מצווה רלו).[17]

ספר החינוך (מצווה רלו):

ואין המוסר יכול לומר בשביל שפלוני מיצר לי אני מוסרו ביד גויים, שאין זה פוטרו מעונשו.
אבל המיצר לציבור, מותר לציבור למוסרו ביד גויים...
מוטב ימות איש אחד ולא יזיק ויאבד לרבים גופם או אפילו ממונם.

אמנם אסור למסור אדם לשלטון של גויים במקרה והוא מיצר לאדם יחיד, אך כן מותר למסור יחיד לשלטון במקרה והוא מיצר לרבים.
הטעם לכך הוא כנ"ל, ממון הרבים שווה ערך יותר מאשר פיקוח נפש של יחיד במסירתו לשלטון.

~ <u>הוכחה ג</u>: גחלת של מתכת[18]

שו"ת בן פורת (ח"ב סימן י עמוד 84):

ועיין **ר"ן** שבת פרק כירה אהך דמכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזוקו בה רבים, מה שכתב שם על הבה"ג... דנזקא דרבים כסכנת נפשות חשיב לן.
ואף דאיירי שם בנזק גוף שיוזק גופם בגחלת, מכל-מקום כיון דאין בו סכנה הוה ליה ערכו ערך ממון... הרי דדבר שאין בו סכנה ממון קרינן ביה.[19]

רחמנא ליצלן, ובכתובות דהמבזבז אל יבזבז יותר מחומש, שמא יצטרך לבריות. ובתענית... אין היחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמות עליו. אם נצריך אלפי נפשות לבריות רחמנא ליצלן ,וודאי יש לחוש שמא לא ירחמו לספק פרנסת כולם, ויהיה סכנה בדבר רחמנא ליצלן. ובר"ן שבת... בהך דמכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזוקו בה רבים... בשם בעל הלכות גדולות דשרינן איסור דאורייתא משום ניזקא דרבים, דניזקא דרבים כסכנת נפשות חשוב... והיינו, דאף דגוף הנזק אינו סכנה דמשום הכי ביחיד אסור, מכל-מקום ברבים חשוב חשש סכנה, דיש לחוש על כל פנים שמא יבא אחד מהם לידי סכנה על ידי הנזק... וכך כאן, אף דחסרון פרנסה ביחיד אינו סכנה, דיכול לקבל צדקה ולחזור על הפתחים, מכל-מקום באלפים אנשים ונשים וקטנים וודאי יש לחוש שמא יבוא אחד מהם לידי סכנה על ידי החיסרון לחם, והוי ליה חשש סכנת נפשות. ועל כל פנים, אחרי שמצינו היתר בזה משום חיי נפש, וודאי דיש להתיר גם עתה משום חיי נפש של אלפי נפשות וכנ"ל". ראו גם: **הרב אברהם יצחק נריה** (צניף מלוכה, עמוד 138); **שו"ת מנחם משיב** (ח"א סימן לג, צב ע"א הערה ג) הביא את דברי הרב ענגיל. יסוד זה מופיע גם ב**אהל תורה** (פרשת עקב אות קעג) בשם הרב מנחם מנדל מקוצק; **ליקוטי תורה** (פרשת עקב עמוד קנח) בשם הרב שמחה בונים אלתר, בעל 'לב שמחה' מגור.

[17] השוו כן לדבריו ב**שו"ת בן פורת** (ח"ב סימן י עמוד 84 עמודה שנייה): "ועיין שולחן ערוך (חו"מ סימן שפח סעיף ט וסעיף יב) מה שכתב שם חילוק בין מיצר ליחיד למיצר לרבים, יעויין שם דמשמע ג"כ דצער רבים כנפשות חשוב, ונחשב המיצר כבא להורגם... וא"כ הוא-הדין בממון של רבים כנ"ל". הוא אינו מביא את דברי החינוך ממנו עולה שגם יחיד המיצר לממון הרבים יש למסור אותו, אלא ההוכחה מדברי השולחן ערוך היא על צער הרבים. ראו גם: **שו"ת דברי יציב** (חו"מ סימן עט אות כו): "וגם לפי פשטות משמעות ש"ס דילן דמשום צער קאמר אפשר דשאני צערא דרבים, עיין שבת (מב ע"א) מכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזוקו בה רבים. וברמב"ן שם דשמא כל היזק של רבים כסכנת נפשות חשיב ליה שמואל... ויש לומר דהכי נמי בצער של רבים שייך על כל פנים לומר דחייהם קודמין".

[18] להרחבה בסוגיה זו, ראו מה שהתבאר בשיעור כז - 'הביסוס ההלכתי לפיקוח נפש ציבורי' (אות ד).

[19] **גליוני הש"ס** (שבת מב ע"א ד"ה שם בשביל): "ונראה שיש לדברים אלו מקור בר"ן הנ"ל כאן דכתב דנזקא דרבים כסכנת נפשות חשיבא. ואף דאיירי כאן בנזק הגוף שיכווה גופם בהגחלת, מכל-מקום זה ערך אחד עם ממון"; **אוצרות יוסף - שביעית בזמן הזה** (קונטרס ג פיסקא טו-טז עמוד 91) הובא לעיל הערה 16.

בבלי שבת (מב ע״א):

מכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזוקו בה רבים, אבל לא גחלת של עץ.

לדעת בעל הלכות גדולות[20] ורבינו חננאל, איסור כיבוי גחלת הוא מן התורה ומכל-מקום מותר לכבות אותה בשבת משום שהיא מתכת לוהטת ומטעה את הבריות בשל שחרוריתה ויש חשש לנזק הרבים ומותר לכבות אותה כבר כעת טרם שמישהו נפגע ממנה -

רבינו חננאל (שבת מב ע״א ד״ה למימרא):

וכיבוי גחלת של מתכת בזמן שהיא חמה והיא שחורה והרואה אותה דומה שהיא צוננת לפי שאין בה אדמומית כגחלת לוחשת ונמצאו בני אדם ניזוקין בו לפיכך מותר.
אבל הגחלת של עץ אם תסיר אדמומיתה נכבת כבר ואינה מזקת, ואם אדמומיתה בה כל הרואה אותה מתרחק ממנה ומכל פנים אין אדם ניזוק שהשחורה כבר כבתה והאדומה מתרחקין ממנה לפיכך המכבה אותה חייב.

? כיצד הותר לעבור על איסור תורה רק משום חשש נזק עתידי, הרי ההיתר לעבור על איסור תורה בשבת הוא בפיקוח נפש ולא במניעת נזק בלבד?

! לדבריו, חשש נזק של רבים מוגדר כסכנת נפשות המתירה לדחות את השבת -

רשב״א (שבת מב ע״א ד״ה אבל רבינו):

ומן התימה הוא, היאך התיר שמואל צידת נחש שהיא מלאכה דאורייתא משום הזיקא. ויש לומר, דכיון דדרכו להזיק ורבים ניזוקין בו כסכנת נפשות חשיב ליה שמואל דאי אפשר לרבים ליזהר ממנו ושמא אם ישמר זה לא ישמר ממנו זה, מה שאין כן בגחלת של עץ דהיא אינה הולכת ומזקת וכל אחד יכול לישמר ממנה.

ר״ן (שבת מב ע״א ד״ה מכבין): ״נראה שהרב ז״ל סובר דנזקא דרבים כסכנת נפשות חשיב לן״.

- **הרב יוסף ענגיל**:

כיון דאין בו סכנה הוה ליה ערכו ערך ממון... הרי דדבר שאין בו סכנה ממון קרינן ביה.

לדבריו, לא מדובר בסכנת נפשות אלא בפגיעה ממונית שתחייב ריפוי ושיקום למי שייפצע מחמת הגחלת. לפי זה, דוחק הציבור הממוני שבדבר הוא שמוביל את בעל הלכות גדולות להגדיר גם מציאות כזאת כפיקוח נפש.

[20] **רמב״ן** (שבת מב ע״א ד״ה מכבין) בשם **הלכות גדולות**.

ה. ממון הציבור כפיקוח נפש כשיש השפעה ישירה לפיקוח נפש

צריך לסייג, שאין הדברים אמורים אלא רק כאשר להיבט הכלכלי ישנה נגיעה ממשית עם ההיבט של נפשות. לעומת זאת, אם אין מדובר אלא בהיבט ממוני בלבד, או אז גם ציבור לא יוחרג מעיקרי ההלכה הרווחת

1. עבודות חקלאיות בשמיטה לפירעון מס המלך[21]

רבי ינאי[22] התיר לתלמידיו לחרוש ולזרוע בשמיטה 'משום ארנונא', שתהייה תבואה לפרוע את מס השלטון. לדברי התוספות, ההיתר נובע משום פיקוח נפש ציבורי, שבהעדר תבואה וממון לפרעון מס המלך עלול הדבר להביא לידי סכנת נפשות -

בבלי סנהדרין (כו ע"א): "כדמכריז רבי ינאי, פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא".[23]

תוספות (שם ד"ה משרבו):

ואם תאמר, ומשום ארנונא התירו לחרוש ולזרוע דהויא איסורא מדאורייתא?

ויש לומר... דפיקוח נפש הוא ששואל להם המלך מס ואין להם מה יפרענו ומתים בתפיסת המלך. והכי איתמר **בירושלמי**, משום חיי נפש.[24]

---

[21] ראו עוד מה שהתבאר בשיעור כו - 'פיקוח נפש ציבורי' (ב.3).

[22] רבי ינאי ייסד בית-מדרש בעֲכָּבְרָה ליד צפת, ראו: **כפתור ופרח** (פרק יא). בבית מדרש זה שילבו התלמידים בין לימוד לעבודה חקלאית, ראו: **דורות הראשונים** (ח"ב פ"ו, קלז ע"ב). יש להוסיף: ב**בבא בתרא** (יד ע"א) מתואר שרבי ינאי נטע 400 כרמי יין, וכתב **הרשב"א** (שם ד"ה הא): "משום ישוב ארץ ישראל הוא דעביד ומעלין עליו כאילו נטעה כולה". כ"כ: **ריטב"א** (שם ד"ה ומאי); **שיטה מקובצת** (שם, בשם הראב"ד); **חתם סופר** (שם ד"ה דילמא). להרחבה בנושא זה, דרך הגדרת מצוות ישוב ארץ ישראל, ראו: **מאמרי הראיה** (עמוד 465–467). על גישתו הריאלית של רבי ינאי, ראו: **תענית** (כ ע"ב) שהוא סבר שאין לסמוך על נס במקום סכנה; **שבת** (לב ע"א) שרבי ינאי לא שט בספינה לפני בדיקת כשירותה.

[23] השוו **לירושלמי** (שביעית פ"ד ה"ב): "בראשונה כשהיו המלכות אונסת, הורי רבי ינאי שיהו חורשין חרישה ראשונה". **פני משה** (שם ד"ה בראשונה): "כדי למהר הזריעה אח"כ שיהיה להם ממה לפרוע מס המלך". **הרידב"ז** (שם ד"ה וכא) העיר שבדברי הבבלי משמע שההיתר הוא לזרוע ואילו בירושלמי ההיתר הוא רק לחרוש. וביאר: "והורה רבי ינאי לחרוש פעם אחת לקווצה ולזרוע כדי שתצמח מעט על השיעור דארנונא הנוטל כך וכך כורין לשנה". היינו, שההיתר לזריעה הוא מוגבל.

[24] **תוספות** (סנהדרין כו ע"א ד"ה משרבו, בתירוץ שני; גיטין סב ע"א ד"ה אין עודרין, בתירוץ ראשון; פסקי תוספות, סנהדרין אות סב); **ר"ן** (סנהדרין כו ע"א; שם עד ע"א ד"ה אבל); **תוספות הרא"ש** (סנהדרין כו ע"א ד"ה פוקו, בתירוץ השני); **פסקי רי"ד** (סנהדרין כו ע"א). יש שביארו כן ברמב"ם, ראו: **רדב"ז** (הל' שמיטה פ"א ה"א); **מרכבת המשנה** (שם, בפירוש ראשון); **רש"ס** (שביעית פ"ד ה"ב ד"ה ברם); **ערוך לנר** (סנהדרין כו ע"א ד"ה בתוס'); **מהר"ם שיק** (שם ד"ה בתוס'); **שו"ת דברי מלכיאל** (ח"א סימן כח אות ט); **שו"ת משיב דבר** (ח"ב סימן נו); **פאת השולחן** (הל' שביעית סימן כ ס"ק לב). ראו גם: **אור החיים** (ויקרא, כה ג) שמצא רמז מהפסוקים לשיטה זו: "שֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע שָׂדֶךָ וְשֵׁשׁ שָׁנִים תְּזַמֹּר כַּרְמֶךָ וְאָסַפְתָּ אֶת תְּבוּאָתָהּ - עוד יתבאר על דרך מה שאמרו בסנהדרין... מכריז רבי ינאי, פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא, וכתבו התוספות... דפיקוח נפש הוא... והוא מאמר הכתוב שש שנים וגו' ואספת וגו', פירוש אימתי אין אני מתיר לך אלא שש ולא שבע, ואספת, כשאתה זורע לאסוף לעצמך אבל לארנונא לתת למושל זרעו אפילו בשביעית כדברי רבי ינאי".

~ לדעת מהרי״ל דיסקין, יש להבחין בין פיקוח נפש ציבורי כדוגמת גזירת המלך בהטלת מס על כל הציבור שיתכן ויגיעו הציבור לכלל פיקוח נפש בהעדר יכולות כלכליות, לבין פיקוח נפש של יחיד כגון שבוי המצוי בסכנת נפשות שמטעם ׳דוחקא דציבורא׳ אין לפדות אותו יתר על כדי דמיו[25] -

מהרי״ל דיסקין[26]:

מצינו דמשום ארנונא התירו חרישה בשביעית... משום שמתים בתפיסה, נראה לי שלא אמרו זה כי אם בגזירה כללית, שיתכן שימצא בהם אנשים שימותו, והוי חשש סכנת נפשות ממש (והתירו אפילו לעשירים, דאם לא כן מיכספו עניים ולא יחרשו, ואתי לידי סכנת נפשות). אבל בפרטות, לפדות איש אחד, ודאי לא חיישינן לסכנה דהאי יחיד שימות בתפיסה.

» דוחק כלכלי של הציבור הוא בכלל פיקוח נפש, שכן העדר יכולות כלכליות עלולות להביא לידי סכנת נפשות, ׳שיתכן שימצא בהם אנשים שימותו׳, שבעקבות זאת יש להתיר עבודות חקלאיות בשמיטה, וכן לא לפדות שבוי המצוי בסכנת נפשות משום שהוא יחיד מול פיקוח נפש ציבורי.

2. הלוואה בריבית לצורכי מימון קופת הציבור

הדין המובא בשולחן ערוך הוא, שאמנם אסור להלוות בריבית אך במקרה של פיקוח נפש מותר להלוות בריבית.

הרמ״א מציין שהיו שביקשו להרחיב את המושג ׳פיקוח נפש׳ גם למקרה של צורך הקהל למלא את קופת הציבור, שכן לדבריהם צורכי הציבור נכללים בכלל ההיתר של פיקוח נפש

שולחן ערוך (יו״ד הלכות ריבית סימן קס סעיף כב): ״מותר ללוות בריבית מפני פיקוח נפש״.

רמ״א (שם):

אסור ללוות בריבית לצורך קהל, ואפילו אינו ריבית קצוצה, כל שכן בריבית קצוצה דאסור, ולא כמו אלו שנהגו להקל בקצת מקומות להלוות וללוות לצורך קהל בריבית קצוצה, ואין להם על מה שיסמוכו, אם לא שנאמר שמחשבים צורכי קהל לפיקוח נפש או לצורך מצווה... אבל אין לסמוך על זה כי אם לצורך גדול. (רוב הגי״ה הם דברי עצמו).[27]

---

[25] כ״כ: **צפנת פענח** (הל׳ שבת פ״ב הכ״ג): ״ועיין מה שכתבו התוספות (סנהדרין כו ע״א) גבי שביעית דמשום ארנונא התירו, משום דהוה חשש דפיקוח נפש. ועיין במרדכי (פ״א דמועד קטן) מבואר דאין מחללין שבת על פדיון שבויים, עיין שם. ועל כורחך, משום זה דבהך דסנהדרין (=שביעית) הוה כמו לרבים״. ראו גם: **שו״ת דעת כהן** (סימן נח ד״ה והנה לדעת): ״ומה שהוזכר בבבלי דמכריז רבי ינאי, פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא, ג״כ היה בזאת הכוונה, שרבי ינאי היה זריז בשמירה מחשש סכנת נפשות, ובפרט בענייני הכלל, וכאשר הדין הוא דבמקום סכנה הנשאל הרי זה מגונה והשואל הרי זה שופך דמים... על כן הכריז פוקו וזרעו בשביעית, ולא תכנסו לחשש סכנה נגד גזירת המלכות״.

[26] **שו״ת מהרי״ל דיסקין** (קונטרס אחרון, אות לד; שם אות ס); **כתבי מהרי״ל דיסקין** (או״ח סימן שו; שם סימן תקכז).

[27] ראו עוד **ברית יהודה** (פרק ז סעיף כב הערה נט).

אמנם הרמ״א מסתייג מההרחבה של ההיתר והטענה שחוסנה הכלכלי של הקהילה בכלל פיקוח נפש, אך הוא מסיים שבמקרה של 'צורך גדול' יש לסמוך על הרחבת ההיתר להלוות בריבית למילוי קופת הציבור ולחיזוק חוסנה הכלכלי של הקהילה.

» 'צורך גדול' עניינו לא רק למילוי קופת הציבור בממון, אלא שהעדר יכולות כלכליות של הציבור מהוות פגיעה עקיפה בנפשות והדבר מוגדר כבר עתה כפיקוח נפש -

לבוש (יו״ד סימן קס סעיף כב):

קהל הצריכים למעות מפני דוחק המיסים, אסור ללוות בריבית מישראל לצורך זה אפילו בריבית שאינה קצוצה, שאין זה נקרא פיקוח נפש, כי אין צרכי הקהל סתם פיקוח נפש אם לא היה הצורך והדוחק גדול מאוד.

שו״ת מהר״י הלוי (סימן ה):

פשוט דלצורך גדול דקאמר, היינו כגון שיש לחוש קצת שמתוך כך יבוא אח״כ איזה פיקוח נפש, והדבר נחוץ, ואי-אפשר לגבות המעות בעת ההיא. אבל אם אין לחוש כלל בשום צד שיגרום איזה פיקוח נפש ודאי דאסור... וכיון שכתב הרשב״א שהוא ריבית גמורה, שמעינן נמי דאפילו לצורך פרנסת עניים אין להתיר.[28]

ו. 'כל מה שכרוך בשלום הציבור, יש בו בעקיפין עניין עם פיקוח נפש'

לדעת הרב שאול ישראלי טעמה של ההגדרה ההלכתית לממון הציבור שעשוי להיות שקול אפילו לנפשות, נובע מן העובדה שבכל רבים תמיד יש לחוש שמא יש גם יחיד מסוכן, או שכלכלה משופרת תיתן תוצאות בריאותיות משופרות לציבור -

עמוד הימיני (סימן יז):

כל מה שכרוך בשלום הציבור יש בו בעקיפין עניין עם פיקוח נפש.

פרנסת היחיד לדוגמא אין בה משום פיקוח נפש, אבל אם הציבור יהא מחוסר פרנסה אפילו אם אין זה נוגע ללחם, הרי לא ימלט שבאחד מבין הרבים יהא כזה שהוא צריך לאוכל יותר משובח, באופן שאצלו זה יכול להיות פיקוח נפש.

וכן כל מלחמה שהיא מביאה הרווחה וע״י זה ניתנת אפשרות לטפל יותר בחולים ותשושים, מה שאינו קיים בזמן שהתנאים הכלכליים הם ירודים. וכן מלחמה שהיא להרבות שמעו של המלך, יש להניח שע״י זה יפחדו האויבים מלבוא וירבו אלה המעוניינים לבוא אתו בברית, מה שג״כ מביא למצב כלכלי יותר טוב וע״י זה מתרבה הבריאות בציבור... וכיוצא בזה מיני ציורים, שאם אנו חושבים על זה לגבי היחיד הרי זה רחוק שאין לחשוש מזה, ומכל-מקום באופן ציבורי הרי זה קורה סוף סוף, ולגבי פיקוח נפש גם זה מובא בחשבון.

[28] למקור זה הפנה **רבי עקיבא איגר** (יו״ד סימן קס סעיף כב).

הדוגמאות והנימוקים השונים שנתן הרב ישראלי שונות זו מזו:
א. סביר להניח שבכלל רבים ישנו לפחות יחיד הזקוק "לאוכל יותר משובח" עד כדי פיקוח נפש.
לכן, בכל שקשור לרבים, פרנסה היא בגדר פיקוח נפש.
ב. כלכלה מדינתית משופרת משמעה טיפול טוב יותר בחולים ותשושים, כדי הצלת חייהם.
לכן, טיוב הכלכלה עשוי להיחשב פיקוח נפש, שכן בריאות הציבור היא פיקוח נפש.
ג. הפגנת עוצמה ביטחונית עשויה לשפר יחסים בינלאומיים. דבר זה יביא במישרין לשדרוג מצבה הכלכלי של המדינה ובעקיפין לחיזוק בריאות הציבור שהוא בכלל פיקוח נפש.

לצד השונות שבין הדוגמאות, יש להן מכנה משותף - כלכלה ציבורית היא פיקוח נפש.[29]

[29] ראו עוד: **ממשפטי המלוכה** (עמוד 281-225).

שיעור לד: פיקוח נפש ציבורי ביחס למלכות

א. עבודות חקלאיות בשמיטה לפירעון מס המלך[1]

רבי ינאי התיר לתלמידיו לחרוש ולזרוע בשמיטה 'משום ארנונא' -

בבלי סנהדרין (כו ע"א): "כדמכריז רבי ינאי, פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא".

? מהי הסיבה ומהו ההיתר לכך שרבי ינאי התיר את החרישה בשמיטה?

1. ארנונא: ביאור המציאות

~ **רש"י** (סנהדרין כו ע"א ד"ה ארנונא):
ארנונא - מס שגובה המלך מן התבואות כך וכך כורין מן השדה לשנה.

~ לדעת הרמב"ם, הכוונה 'ארנונא' היא אספקת צורכי צבא המלך[2] -

רמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"א הי"א):
משרבו האנסין והטילו מלכי עכו"ם על ישראל לעשות מזונות לחיילותיהן, התירו לזרוע בשביעית דברים שצריכין להם עבדי המלך בלבד.

[1] ראו עוד מה שהתבאר בשיעור כו - 'פיקוח נפש ציבורי' (ב.3); שיעור לג - 'פיקוח נפש בממון הציבור' (ה.1).
[2] **כסף משנה** (הל' שמיטה פ"א הי"א): "ומפרש רבינו שהטילו מלכי רומי לעשות מחנות לחיילותיהם".

2. היקף ההיתר

הראשונים נחלקו בשאלה האם מדובר על היתר איסורי תורה או רק היתר איסורי דרבנן?[3]

! היתר איסורי דרבנן

לדעה זו, אין כוונת רבי ינאי להתיר איסורי תורה משום הלחץ הכלכלי של הציבור, אלא מדובר על איסורי דרבנן בלבד, שכן שמיטה בזמן הזה אינה מהתורה אלא מדברי חכמים, ובמקום של הפסד כלכלי של הציבור הם לא גזרו איסור[4] -

רש"י (סנהדרין כו ע"א ד"ה פוקו):

פוקו זרעו בשביעית - שביעית בזמן הזה דרבנן, דבטלה קדושת הארץ.

יד רמ"ה (סנהדרין כו ע"א ד"ה פיסקא):

וטעמא דמילתא, משום דשביעית בזמן הזה דרבנן, והיכא דאיכא פסידא לא גזור רבנן.

! היתר איסורי תורה

לדברי התוספות בתירוצם השני, ההיתר הוא באיסורי תורה ומשום פיקוח נפש ציבורי, שבהעדר תבואה וממון לפרעון מס המלך עלול הדבר להביא לידי סכנת נפשות -

תוספות (סנהדרין כו ע"א ד"ה משרבו):

ואם תאמר, ומשום ארנונא התירו לחרוש ולזרוע דהויא איסורא מדאורייתא?

ויש לומר... דפיקוח נפש הוא ששואל להם המלך מס ואין להם מה יפרענו ומתים בתפיסת המלך. והכי איתמר **בירושלמי**, משום חיי נפש.[5]

---

[3] בדעת הרמב"ם, יש המבארים שמדובר על היתר איסורי תורה, ומשום 'חיי נפש', שאם לא יספקו מזון לצבא המלך הם עלולים להסתכן, ראו: **ר"י קורקוס** (הל' שמיטה ויובל פ"א הי"א) בביאור השני: "שיש כוח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה מפני האונס כיון שהיא מלאכה לאחרים, וגם אפשר לבוא לידי צער קרוב לידי סכנה"; **רדב"ז** (שם ד"ה משרבו): "ורבינו סמך על הירושלמי דאמר משום חיי נפש שאם לא יעשו מזונות לחיל המלך יבואו לידי סכנה ואין לך דבר עומד בפני פיקוח נפש, וטעם זה כתבו בתוספות". ויש שביארו בדעת הרמב"ם שמדובר על היתר איסורי דרבנן, שכן שמיטה בזמן הזה מדרבנן, ראו: **ר"י קורקוס** (הל' שמיטה ויובל פ"א הי"א ד"ה משרבו) בביאור הראשון: "ובביאור לשון רבינו אפשר דבזמן הזה מיירי, אף על פי שלא פירש כיון שכתב משרבו האנסים והתירו וכו' ממילא דבזמן הזה הוא".

[4] כ"כ: **תוספות** (סנהדרין כו ע"א ד"ה משרבו, בתירוץ הראשון; גיטין סב ע"א ד"ה אין עודרין, בתירוץ השני); **ראב"ד** (הל' שמיטה ויובל פ"א הי"א): "אנו קיבלנו האנסים ארנונא שנוטל המלך חומש מפירות הארץ ומי שאינו עובדה גוזלין אותה ממנו והמקומות שלא החזיקו בהם עולי בבל ולא הייתה שביעית נוהגת בהם אלא מדבריהם בהם התירו לעבוד מפני האונס אבל לא במה שהחזיקו".

[5] כן סברו: **תוספות** (גיטין סב ע"א ד"ה אין עודרין, בתירוץ ראשון; פסקי תוספות, סנהדרין אות סב); **ר"ן** (סנהדרין כו ע"א; שם עד ע"א ד"ה אבל); **תוספות הרא"ש** (סנהדרין כו ע"א ד"ה פוקו, בתירוץ השני); **פסקי ריי"ד** (סנהדרין כו ע"א). יש שביארו כן ברמב"ם, ראו: **רדב"ז** (הל' שמיטה פ"א הי"א); **מרכבת המשנה** (שם, בפירוש ראשון); **רש"ס** (שביעית פ"ד ה"ב ד"ה ברם); **ערוך לנר** (סנהדרין כו ע"א ד"ה בתוס'); **מהר"ם שיק** (שם ד"ה בתוס'); **שו"ת דברי מלכיאל** (ח"א סימן כח אות ט); **שו"ת משיב דבר** (ח"ב סימן נו); **פאת השולחן** (הל' שביעית סימן כ ס"ק לב). ראו גם: **אור החיים** (ויקרא, כה ג) שמצא רמז מהפסוקים לשיטה זו: "שֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע שָׂדֶךָ וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְמֹר כַּרְמֶךָ וְאָסַפְתָּ אֶת תְּבוּאָתָהּ - עוד יתבאר על דרך מה שאמרו בסנהדרין... מכריז רבי ינאי, פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא, וכתבו התוספות... דפיקוח נפש הוא... והוא מאמר הכתוב שש שנים וגו' ואספת וגו', פירוש אימתי אין אני מתיר לך אלא שש ולא שבע, ואספת, כשאתה זורע לאסוף לעצמך אבל לארנונא לתת למושל זרעו אפילו בשביעית כדברי רבי ינאי".

ירושלמי (שביעית פ״ד ה״ב):

בראשונה כשהיו המלכות אונסת, הורי רבי ינאי שיהו חורשין חרישה ראשונה.

בהמשך דברי הירושלמי ישנו עיסוק בדיני ״ייהרג ואל יעבור״, כאשר איסורי מלאכות הקרקע בשמיטה אינם בכלל ״ייהרג ואל יעבור״, ולכן במקום של פיקוח נפש המגיע עד שערי מוות מותר לעשות את מלאכות הקרקע בשמיטה.

» נמצאנו למדים מדברי התוספות והירושלמי שמדובר על היתר איסורי תורה משום פיקוח נפש עתידי, שכן לא מדובר על פיקוח נפש ישיר, אלא שבעקבות העדר יכולת תשלום מס המלך יגרור הדבר פיקוח נפש.

3. הגדרת 'חיי נפש'

אמנם הירושלמי עצמו לא השתמש בלשון ׳פיקוח נפש׳ אלא הגדיר את המלכות כאונסת את ישראל, אך **התוספות** (סנהדרין כו ע״א ד״ה משרבו) קבעו בשם הירושלמי שמדובר על ׳חיי נפש׳: ״והכי איתמר בירושלמי, משום חיי נפש״.

לשון זו, ׳חיי נפש׳ מצויה בדברי הירושלמי, להסביר את דעת רבי יוסי בסוגיית מעיין של בני העיר.[6] הגמרא מביאה דילמה בה מצויה מחלוקת במקרה שיש מעיין השייך לבני העיר, מה הדין במקרה שאין מי שתייה לעיר הסמוכה ואילו בני העיר בה נמצא המעיין מעוניינים במים עבור כביסה?

בבלי נדרים (פ ע״ב)[7]:

חיי אחרים וכביסתן - חיי אחרים קודמין לכביסתן.

רבי יוסי אומר, כביסתן קודמת לחיי אחרים.

» לשיטת רבי יוסי, בני העיר להם שייך המעיין יכולים להשתמש בו לצורך כביסת הבגדים שלהם, למרות שהעיר הסמוכה להם משוועת למים והם בגדר פיקוח נפש.

הירושלמי מסביר את דעתו שלל רבי יוסי, שכביסה הינה צורך חיוני לאנשים, ׳חיי נפש׳ -

ירושלמי (שביעית פ״ח ה״ה):

אמר רבי יוחנן, מאן תנא כביסה חיי נפש, רבי יוסי דתני אין נותנין מהם לא למשרה ולא לכביסה ורבי יוסי מתיר בכביסה.

---

[6] להרחבה, ראו מה שהתבאר בשיעור לב - ׳מפגעי תברואה כפיקוח נפש ציבורי׳.

[7] מובא גם ב**תוספתא** (בבא מציעא פי״א הל״ג-הל״ה); **ירושלמי** (נדרים פי״א ה״א; שביעית פ״ח ה״ה).

» המושג 'חיי נפש' בירושלמי אינו עוסק בפיקוח נפש של מוות ישיר, אלא עניינו הוא שלום הציבור ובטיחות הציבור. לפיכך, גם דברים שכעת אין בהם משום פיקוח נפש, כיון שיתכן בעתיד שהם יתפתחו לידי כך הם נחשבים כבר עתה כעילה לעבור על איסורי תורה.

~ הרב ראובן מרגליות מקשר בין דברי התוספות בשם הירושלמי הללו לדברי הר"ן בסוגיית גחלת,[8] שם התבאר שמחשש נזק עתידי של רבים ניתן לעבור כבר עתה על איסור תורה של כיבוי הגחלת -

מרגליות הים (סנהדרין כו ע"א אות ב):

> והכי איתמר בירושלמי משום חיי נפש - בספר פני מבין העיר, האי לישנא לא ראיתי בירושלמי... ועיין בצפנת פענח לרמב"ם (הל' שבת פ"ב הכ"ג) שהביא מר"ן... דגבי נזק דרבים הוי כל נזק כמו סכנה, וזהו יסוד חשוב בהלכות מדינה.

~ לדעת מהר"ל דיסקין, ההיתר לעבוד בשמיטה בהיתר איסורי תורה אינו רק לעניים שאין להם לפרוע את מס המלך, אלא גם לאנשים עשירים שאינם זקוקים לעבוד כדי שיהיה להם כסף. לדבריו, סיבת ההיתר גם לעשירים היא כדי לדרבן את העניים להיתר -

מהר"ל דיסקין:

> גם שמצינו דמשום ארנונא התירו חרישה בשביעית... והתירו אפילו לעשירים דאם לא כן מיכספו עניים ולא יחרושו ואתי לידי סכנת נפשות.[9]

כלומר, לגבי העשירים אין כאן כל חשש של 'חיי נפש', ומכל-מקום הותרו איסורי תורה גם עבורם.[10]

---

[8] ראו מה שהתבאר בשיעור כז - 'הביסוס ההלכתי לפיקוח נפש ציבורי'.

[9] **שו"ת מהר"ל דיסקין** (קו"א אות לד; שם אות ס); **כתבי מהר"ל דיסקין** (או"ח סימן שו; שם סימן תקכז). **מועדים וזמנים** (ח"ב סימן קמ ד"ה ולע"ד נראה): "על פי מה שביאר מרן הגה"ק הגר"ל דיסקין זצ"ל הירושלמי במסכתא שביעית שעשירים שרי להן ג"כ לעבוד בשביעית ואף שבהם אין סכנה שיכולים לשלם, מכל-מקום כיון שאם הם ימנעו לעבוד בשביעית גם העניים ירצו להיות כמותם וימנעו ויבואו לידי סכנה, וע"כ התירו לעשירים לעבוד אף שאין בהו חשש סכנה כלל מתקנת העניים שימנעו ג"כ ואצלם יש חשש סכנה".

[10] להשלכה מעשית מדבריו, ראו: **מועדים וזמנים** (ח"ב סימן קמ הערה ב): "נלע"ד מסברא, דהא ברור אם לפנינו חולה שיש בו סכנה שנכנסה בו רוח שטות ומתעקש שלא יאכל בשום אופן אלא אם בריא יאכל עמו, והבריא מרגיש שהחולה מסתכן - שרי לו לאכול שבזה מתרפא החולה"; **שו"ת תשובות והנהגות** (ח"ד סימן קנב): "מעשה שבא לידינו בחולה זקן ומבולבל, שתקיף בדעתו לא לאכול ביום הכיפורים, והרבה פעמים מכריז ואומר יום הכיפורים היום ואינני רוצה לאכול, ואומרים לו שהיום לא יום הכיפורים. והנה הגיע יום הכיפורים ואמר הזקן שאיננו מאמין לנו עד שבנו יאכל, ובכך יהא בטוח שבנו לא ירמה אותו. וכאן הבן שואל, אם מותר לו לאכול מחמת עקשנות אביו שלא יאכל אלא אם הוא יאכל, כי לדעת הרופאים אם יצום אביו זהו סכנה גדולה ופיקוח נפש. בספר עץ חיים מביא עובדא כעין זה, שיהודי חלה והרופא אמר שצריך חלב אתון, והרגיש שרוצים להטעותו ולהביא לו חלב אתון ולומר לו שזהו חלב כשר, והאבא אמר שלא יאכל אלא אם בנו יאכל תחילה, שמפחד שמרמין אותו שכשר ואינו כן. והגאון רבי יצחק סרוק זצ"ל אסר שאין בש"ס ופוסקים שום מקור להתיר לעבור על חטא כדי להשפיע על השני שיאכל". המקור שהביא הוא ב**שו"ת פרי עץ חיים** (ח"ו לג ע"א-לד ע"ב) שם מובאת תשובתו של הרב יצחק סרוג שהיה מחכמי בית המדרש עץ חיים באמסטרדם, אודות חולה מסוכן שרפואתו היא שתיית חלב אתון פעמיים ביום. החולה סירב לשתות מאכלות אסורות והרופאים הורו לבני ביתו לתת לו חלב אתון ולומר לו שמדובר בחלב עז, אבל החולה חשד שמרמים אותו ואמר לבנו: "די בני באמת שלא אכלתי דבר איסור מנעורי ועד עתה ולא אטמא את נפשי בסוף ימי, ולכן אם אין תחבולה בדבר רצוני הוא שתשתה אתה מקודם ואחר כך אשתה אני הנשאר וכן תעשה פעמיים בכל יום ובזולת זה לא אשתה". ראו מה שהתבאר בשיעור יד, 'על מי מוטלת חובת ההצלה'.

» אין הכוונה 'חיי נפש' לפיקוח נפש, אף כזה שיבוא בעתיד, אלא שמירת שלום הציבור מחשש נזק צער, או ערעור היחסים התקינים בין הקהילה היהודית לבין השלטון -

ר"י קורקוס (הל' שמיטה ויובל פ"א הי"א), בביאור השני:

שיש כוח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה מפני האונס כיון שהיא מלאכה לאחרים, וגם אפשר לבוא לידי צער קרוב לידי סכנה.

ב. היתר איסורים ביחס למלכות

? האם מותר לעבור על איסורים מחשש השלטון והמלכות, כאשר לא מדובר על פיקוח נפש ממשי שאז אין דבר העומד בפני פיקוח נפש, אלא מדובר חשש מיחס שלילי של השלטון ליהודים, הטלת קנסות כלכליות וכדו'?

? האם מותר לאנשים היוצאים ובאים במסדרונות השלטון, לעבור על איסורים כדי לשמור על היחס התקין שבין הקהילה היהודית לבין השלטון?

1. היתר איסורים למקורבים למלכות

1.1 הסתכלות במראה

לדעת התוספות[11] והרא"ש,[12] מדברי הירושלמי עולה שהאיסור להסתכל במראה הוא איסור תורה 'לא ילבש', ומכל-מקום התירו לבית רבי יהודה הנשיא להסתכל במראה בתספורת ע"י כותי משום כבוד מלכות -

ירושלמי (עבודה זרה פ"ב ה"ב)[13]:

המסתפר מן הנכרי הרי זה רואה במראה, מן הכותי אינו רואה במראה.

התירו לבית רבי שיהו רואין שהיו זקוקין למלכות.

שלושה דברים התירו לבית רבי - שיהו רואין במראה, ושיהו מספרין קומי, ושילמדו את בניהן יוונית שהיו זקוקין למלכות.

פני משה (שם ד"ה התירו): "מפני שהיו זקוקין למלכות והיו צריכין להתראות ביופי והידור".

[11] **תוספות** (עבודה זרה כט ע"א ד"ה המסתפר).
[12] **רא"ש** (עבודה זרה פ"ב סימן יא).
[13] השוו ל**סוטה** (מט ע"ב).

1.2 תספורת 'קומי' למקורבים למלכות

לדעת הרמב"ם תספורת כזו אותה התירו היא אסורה מן התורה משום חוקות הגויים[14] -

רמב"ם (הל' עבודה זרה פי"א ה"א):

אין הולכין בחוקות העובדי כוכבים ולא מדמין להן לא במלבוש ולא בשיער וכיוצא בהן שנאמר ולא תלכו בחוקות הגויים, ונאמר ובחוקותיהם לא תלכו, ונאמר השמר לך פן תנקש אחריהם, הכל בעניין אחד הוא מזהיר שלא ידמה להן, אלא יהיה הישראל מובדל מהן וידוע במלבושו ובשאר מעשיו כמו שהוא מובדל מהן במדעו ובדעותיו, וכן הוא אומר ואבדיל אתכם מן העמים. לא ילבש במלבוש, המיוחד להן, ולא יגדל ציצית ראשו כמו ציצית ראשם, ולא יגלח מן הצדדין ויניח השיער באמצע כמו שהן עושין וזה הנקרא בלורית, ולא יגלח השיער מכנגד פניו מאזן לאזן ויניח הפרע מלאחריו כדרך שעושין הן... וכל העושה אחת מאלו וכיוצא בהן לוקה.

רמב"ם (הל' עבודה זרה פי"א ה"ג):

ישראל שהיה קרוב למלכות וצריך לישב לפני מלכיהם והיה לו גנאי לפי שלא ידמה להן, הרי זה מותר ללבוש במלבושיהן ולגלח כנגד פניו כדרך שהן עושין.

כסף משנה (הל' עבודה זרה פי"א ה"ג):

ואם תאמר, כיון שכתב רבינו שלוקה על כל אחד מאלו היאך היה כוח ביד חכמים להתיר איסור תורה לקרובי המלכות.

ויש לומר, משום הצלת ישראל הוא דשרו וכשישראלים עומדים לפני המלכים הם מצילים את ישראל.[15]

בבלי מעילה (יז ע"א):

שפעם אחת גזרה המלכות גזירה שלא ישמרו את השבת, ושלא ימולו את בניהם, ושיבעלו את נדות. הלך רבי ראובן בן איסטרובלי וסיפר קומי, והלך וישב עמהם. אמר להם, מי שיש לו אויב יעני או יעשיר? אמרו לו, יעני. אמר להם, אם כן לא יעשו מלאכה בשבת כדי שיענו. אמרו, טבית אמר, ליבטל, ובטלוה.

---

[14] אולם, בדברי **התוספות** (בבא קמא פג ע"א ד"ה התירו) משמע שתספורת זו היא גזירת חכמים. ראו: **ב"ח** (יו"ד סימן קעח אות א); **קובץ שיעורים** (בבא קמא אות צח) בביאור דעת התוספות. בדברי **רמב"ם** (פיהמ"ש עבודה זרה פי"א מ"ג) מדובר שהוא איסור מדברי חכמים ואין לוקים עליו. וכתב **בית יוסף** (יו"ד סימן קעח ד"ה ומ"ש וכל העושה): "מכל-מקום על דבריו בחיבורו יש לסמוך יותר מעל דבריו בפירוש המשנה".

[15] ראו: **שו"ת שרידי אש** (ח"ב סימן לט).

1.3 היתר גילוח בתער למקורבים למלכות

שו״ת מן השמים (סימן נא):

ועוד שאלתי על מעבירי תער בזקניהם ומניחים חוט אחד מלמעלה למטה אם יש עבירה במעשיהם אם לא?

והשיבו: שערך כעדר העזים וגו׳ שכולם מתאימות ושכולה אין בהם, וגדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה, ומה לך אצל קלות ולואי החמורות ישמרו. ונראה שלא הותר רק לגבאים ולנדיבים הבאים ויוצאים בחצרות המלכים והשרים.

1.4 הפלגה בספינה בשבת לקבלת פני המלך

בדברי התורה מבואר שיוסף התגלח לפני שנכנס למלך פרעה, דבר המעלה קושי לאור דברי חז״ל בראש השנה (י ע״ב) שצאתו מבית האסורים היה בראש-השנה: ״בראש השנה יצא יוסף מבית האסורין״. א״כ כיצד התגלח ביום-טוב ועבר על איסור תורה?

אחד ההסברים למעשיו של יוסף הוא, שהותרו איסורים משום כבוד המלכות, כאשר שמירת היחס הראוי בין הקהילה היהודית לבין המלכות הינו חשוב לשמירה על שלום הציבור.[16]

---

[16] בדברי התורה מבואר שיוסף התגלח לפני שנכנס למלך פרעה (בראשית מא, יד): ״וַיְשַׁלַּח פַּרְעֹה וַיִּקְרָא אֶת יוֹסֵף וַיְרִיצֻהוּ מִן הַבּוֹר וַיְגַלַּח וַיְחַלֵּף שִׂמְלֹתָיו וַיָּבֹא אֶל פַּרְעֹה״. דבר המעלה קושי לאור דברי חז״ל **בראש השנה** (י ע״ב): ״בראש השנה יצא יוסף מבית האסורין״. א״כ כיצד התגלח ביום-טוב ועבר על איסור תורה? קושיה זו הובאה אצל **הרב חיים פלטיאל** (בראשית מא, יד): ״וקשה דבפרק קמא דראש השנה אמר דיוסף יצא מבית האסורין בראש השנה, וצריך עיון כיצד גילח בראש השנה והלא קיימו כל התורה כולה״. זאת ועוד, ב**שבת** (קלט ע״א) מבואר שיוסף היה נזיר: ״ואמר רב מלאי משום רבי יצחק מגדלאה: מיום שפירש יוסף מאחיו לא טעם טעם יין, דכתיב ולקדקד נזיר אחיו״. א״כ אסור היה לו להתגלח גם מחמת נזירותו? לדעת **רש״י** (בראשית מא, יד), מדובר היה משום כבוד המלכות: ״ויגלח - מפני כבוד המלכות״ [ראו: **שו״ת חתם סופר** (או״ח סימן קנט ד״ה והנה מה; ח״ה, השמטות סימן קצ) הסובר שיש מצווה בכבוד מלך רשע ומלך גוי, והראיה היא מפרעה ואחאב]. לגבי גילוח בראש השנה, יש שכתבו שיוסף התגלח בערב ראש השנה, ראו: **הרב חיים פלטיאל** (בראשית מא, יד): ״ואולי גילח מערב ראש השנה כשידע שהיה לו מחר לצאת. ומיכן תשובה לאומרים דאין מגלחין מערב ראש השנה״; **שו״ת שם משמעון** (פולאקן, יו״ד סימן כא ד״ה וראיתי): ״ועוד יש לומר, שקודם שגילח איתשיל על נזירותו ואח״כ חזר וקיבל עליו נזירות מחדש. ובזה ניחא שאנו עושין התרת נדרים דייקא בערב ראש השנה שהוא זכר להתרת נדרים ונזירות שעשה יוסף אז, שאנו נקראים על שמו כנודע, דהא זמן יציאתו מבית האסורין היה בראש השנה... ובלי ספק אין הכוונה על ראש השנה עצמו, דאז ודאי לא היה מגלח עצמו, אלא ודאי שהכוונה על ערב ראש השנה שאז בלאו הכי הזמן שאנו מגלחין עצמינו, כמו״ש הטור... אלא שביאתו לפני פרעה היה בראש השנה״; **שדי חמד** (ח״ג כללים מערכת כ כלל צט ד״ה וראיתי): ״דיש לומר דביום ראש השנה לפנות ערב יצא מבית הכלא ואדהכי והכי חשכה ליל מוצאי יו״ט ורחץ ונסתפר ויתייצב לפני פרעה״. אולם, ביאור זה לא יתרץ את הגילוח של יוסף בהיותו נזיר. יש שכתבו ביחס לגילוח יוסף בראש השנה, שלא הוא התגלח בעצמו אלא הגילוח היה ע״י ספר גוי, ראו: **אבן עזרא** (בראשית מא, יד): ״ויגלח המגלח״; **מדרש** (שכל טוב בראשית מא סימן יד): ״וישלח פרעה ויקרא את יוסף ויריצוהו מן הבור ויגלח - מי גלחו שר המשקים גילחו, א״ל פרעה קריינא דאיגרתא איהו ליהוי פרוונקא״; **דרשות ר״י אבן שועיב** (פרשת מקץ ד״ה אמר ושם - הובא בתורה שלמה, בראשית מא אות מז): ״וישלח פרעה ויקרא את יוסף, אמר קריינא דאגרתא איהו ליהוי פרוונקא, שר המשקים הוא היה השליח והמגלח״; **שדי חמד** (ח״ג כללים מערכת כ כלל צט ד״ה וראיתי): ״מי יאמר דהתגלח בעצמו, האם חסר ספרי נכרים במצרים ושמא נסתפר על ידי נכרי דאין בו אלא איסור אמירה לנכרי דמותר משום כבוד מלכים, כטומאה דרבנן דלא גזרו משום כבודם, וכל שכן איסור אמירה״. אולם, כתב **רבי עובדיה מברטנורא** (עמר נקא, בראשית מא, יד), כיון שמדובר על גילוח בתער אזי אף שהיה זה ע״י ספר גוי הדבר ייאסר אלא אם כן היה זה משום כבוד מלכות כדברי רש״י: ״משום דקשה לו ויגלח דאין גילוח אלא בתער, ומשמע מכאן שגילח גם את זקנו בתער, ואיך עשה הדבר האסור הזה להשחית פאת זקן. לכך פירש״י ויגלח מפני כבוד המלכות, שמפני כבוד המלכות מותר, וכדאמרינן אבטולס בר ראובן התירו לו לספר בתער מפני כבוד המלכות, וזה כי כשאין הניקף מסייע למקיף ואינו עושה מעשה בידיים אין שם אלא איסורא דרבנן ומפני כבוד מלכות התירו לו, ולכך תפש רש״י ויגלח מפני כבוד המלכות״. לדעת הרב משה סופר ב**תורת משה** (בראשית מא, יד), ההיתר של יוסף להתגלח בראש השנה הוא באמצעות גוי וצורך מצווה מותר לעשות מלאכה ע״י גוי: ״פירש רש״י בשביל כבוד המלכות. יש לפרש עפ״י מה שאמרו... בראש השנה יצא יוסף מבית אסורים, ויוסף קיים התורה עד שלא ניתנה כאשר יבואר עוד לקמן אי״ה, ואיך הניח לגלח עצמו ביום טוב, לכך פירש״י בשביל כבוד המלכות שרי, לדעת **הש״ך** ביו״ד סימן קצ״ח בנקודת הכסף שם דלצורך מצווה שרי״. ניתן ליישב את שתי הקושיות, גילוח בראש השנה

רש״י (בראשית מא, יד): ״ויגלח - מפני כבוד המלכות״.

» **הרב ניסים אברהם אשכנזי** (איזמיר, נפטר 1860) נשאל האם מותר להפליג בספינה בשבת כדי לחלוק כבוד למלך תורכיה. לדבריו, גם אם איסור תחומין בשבת הוא איסור תורה יהיה מותר להפליג בספינה משום כבוד מלכות, והראיה מיוסף שעבר על איסור תורה בגילוח בראש השנה -

שו״ת מעשה אברהם (או״ח סימן מח):

הוה עובדא שאדונינו המלך... יצוא יצא מעיר תהלה קושטא יע״א לסובב נתיבות לראות כפרים ועיירות גדולות וקטנות, וביום השבת בי״ב סיון שנת התר״ד ליצירה בא איגרת אחת כתובה וחתומה מגדולי אומות העולם מעיר מירלי לגדולי ושרי אומות העולם מפה העיירה איזמיר יע״א, ושם נאמר שאדונינו המלך שולטן עבדול מיג׳יד[17] ירי״ה ות״מ בא יבוא ברינה לעיר מידילי ביום ב׳ או ג׳, כי ע״כ משום כבוד מלכות עד מהרה יחושו לבוא מכל האומות לעירם הנזכרת ויצאו ביום השבת בספינה...

והואיל וכן שואלים ודורשים ממני... אם יוכלו להפליג בספינה ביום השבת משום כבוד מלכות...

מכל-מקום מעניין יוסף הצדיק שגילח שערו כשהלך לפני פרעה לפתור חלומותיו, נראה דמדאורייתא התירו משום כבוד מלכות, והוא דאמרינן במסכת ראש השנה... ואם איתא דאיסורו דאורייתא לא התירו משום כבודו של מלכות בהיותו בחיים, איך יוסף גילח את כל שערו מאחר דהמתגלח ביו״ט איסורו דאורייתא שהוא תולדת גוזז כנודע.

אלא ודאי מוכרח לומר דקימא לן דאיסור דאורייתא התירו משום כבוד מלכות... והואיל וכן אף אם נאמר דאיסור תחומין איסורא דאורייתא... עם כל זה מותר להפליג בספינה בשבת משום כבוד מלכות.

ובהיותו נזיר, עפ״י דברי **שפתי כהן** (פרשת מקץ ד״ה מא, יד): ״ועוד יכולים לומר ויגלח ויחלף, המלאך שהיה עמו ולמדו שבעים לשון הוא גילחו והחליף שמלותיו, ולזה הוא אומר בלשון נסתר״. ביאור נוסף לפי דברי **הרמב״ן** (בראשית כו, ה), שרק בארץ ישראל שמרו האבות את התורה, ויוסף היה במצריים.

[17] אַבְּדִילְמֶגְ׳יט הָרִאשׁוֹן, הסולטאן ה-31 של האימפריה העות׳מאנית, שלט בה משנת 1839 ועד יום מותו בשנת 1861.

1.5 אימת המלכות

המגן אברהם הוכיח ממעשה של בר קמצא שהותר לעבור על איסור תורה בהקרבת בעלי מומין למזבח משום אימת המלכות -

מגן אברהם (או״ח סימן תרנו ס״ק ח):

משמע קצת בגיטין ובמעשה דבר קמצא, שמותר לעבור על לא תעשה מפני אימת המלכות.

בבלי גיטין (נו ע״א):

אמר ליה, שדר להו קורבנא, חזית אי מקרבין ליה. אזל שדר בידיה עגלא תלתא. בהדי דקאתי שדא ביה מומא בניב שפתים, ואמרי לה בדוקין שבעין, דוכתא דלדידן הוה מומא ולדידהו לאו מומא הוא. סבור רבנן לקרוביה משום שלום מלכות.

! דחייה: ההיתר לעבור על איסור תורה הוא משום סכנת נפשות[18] -

הרב ירוחם פישל פרלא (ספהמ״צ לרס״ג ח״ג ס ע״ב ד״ה והכי נמי):

והנה, מש״כ המג״א דהכי משמע קצת, אע״ג דלכאורה הדבר מפורש שם בהדיא... ועל כן צריך לומר, דכוונת המג״א דיש מקום לדחות דשאני התם דהוה סכנת נפשות, דהא ההוא גברא הוה קאי עלייהו למיחזי אם יקריבוהו, ואם לא יקריבוהו ימסרם למלכות כמו שהיה באמת דאזל אכל בהו קורצא בי מלכא.

» משום פיקוח נפש מאימת המלכות, מותר לעבור על איסור תורה כמו הקרבת בעל מום למזבח.[19]

»» יוסף - גילוח נזיר וגילוח בראש השנה: כיון שעשה משום אימת המלכות מותר הדבר משום פיקוח נפש.[20]

מושב זקנים מבעלי התוספות (בראשית מד, יד):

תימה, לפי מה שאומר בגמרא... שבראש השנה יצא, א״כ איך גילח... סכנת מלכות שאני, וגילח בו ביום.

---

[18] כ״כ: **פרי מגדים** (או״ח סימן תרנו אשל אברהם ס״ק ח), לאחר שהביא את דברי המג״א, כתב: ״ויש לומר ספק פיקוח נפש הוה״; **שו״ת לב חיים** (ח״א סימן צא, קכה ע״ב ד״ה ועיין): ״ועיין להרב מגן אברהם... ויש לומר, דהתם שאני דאיכא סכנה בדבר, ובמלכי אומות העולם שלא ידעי דיני התורה״; **משנה ברורה** (סימן תרנו ס״ק ט): ״והאחרונים מפקפקים על זה, דהתם פיקוח נפש היה״.

[19] ראו: **מהרש״א** (שבת קלט ע״א חידושי אגדות ד״ה ולקדקד) שביאר את שתיית היין של האחים שהיו נזירים: ״מפני אימת המלכות התירו היום נדרם״.

[20] ראו: **בן נחום** (שבת עמוד 278 הערה רמה): ״במחנה אושוויץ הייתה חובה על היהודים להתגלח יום יום. רבה של מישקאלץ הרב מנחם מענדל קאראדער שהיה במחנה סרב להתגלח בימי הסליחות. כשהגיע ראש השנה בעת מסדר הבוקר בלטו זיפי זקנו. המפקד הנאצי השליכו למקום ריכוז הנערים שגורלם למשרפות. כשנודע שיש אפשרות לשחררו ולהבריחו, עלתה השאלה האם מותר היה לו להתגלח בראש השנה בכדי לא להסב אליו תשומת לב יתירה בזמן ההברחה. הרב מייזליש חשב ללא כל ספק שמותר לו להתגלח כי היה זה מצב של פיקוח נפש. הרב ממישקאלץ הוסיף וחיזק את ההיתר בהסתמך על מעשה יוסף הצדיק שהשתחרר מבית האסורים בראש השנה שם נאמר ויגלח ויחלף שמלותיו״.

ג. סיכום: בין פיקוח נפש לחיי נפש

פיקוח נפש: לעיתים, החשש מפני מלכות ושלטון של גויים הינו חשש ממשי של פיקוח נפש.
במקרה כזה, אין ספק שיש להתיר איסורי תורה, כדין כל פיקוח נפש ציבורי בו גם כשיש חשש רחוק ועתידי יש לעבור על איסורים כדי למנוע פיקוח נפש ציבורי.

חיי נפש: כאשר לא מדובר על פיקוח נפש אלא על צער הרבים, היזק כלכלי כדוגמת מיסים, עניות כלכלית וכדו', דברים אלו נחשבים ל'חיי נפש' שעניינו הוא שמירת שלום הציבור.
במקרים אלו ראינו את מחלוקת הפוסקים האם ההיתר הוא באיסורי תורה או רק באיסורי דרבנן.